DİJİTAL KİTAP

Daha Fazla Kitap İçin

TIKLA

SAYFADAKİ İÇERİKLERİN ÜZERLERİNE TIKLAYARAK TELEGRAM GRUBUMUZA KATILABİLİRSİN

@dijitalkitap

John Locke

İNSAN ANLIĞI ÜZERİNE BİR DENEME

Çeviren:
Vehbi Hacıkadiroğlu

Felsefe Dizisi

KABALCI YAYINEVİ

JOHN LOCKE

İNSAN ANLIĞI ÜZERİNE BİR DENEME

Virginia Üniversitesi Felsefe Profesörü
A.D. Woozley'nin Kısaltmasına
Uygun Olarak ve Onun Bir Giriş Yazısıyla
Birlikte

Türkçesi:

Vehbi Hacıkadiroğlu

Kabalcı Yayınevi

KABALCI YAYINEVİ 82
Felsefe Dizisi 22

İNSAN ANLIĞI ÜZERİNE BİR DENEME
John Locke
Özgün Adı: An Essay Concerning Human Understanding
Bu çevirinin yayın hakları
Kabalcı Yayınevi'ne aittir.

Birinci Basım:
Ara Yayıncılık, İstanbul 1992
İkinci Basım:
© Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1996
ISBN 975 - 7942 - 46 - 4

Yayın Yönetmeni: Vedat Çorlu
Dizgi: Beyhan Ajans
Baskı: Yaylacık Matbaası

KABALCI YAYINEVİ
Himaye-i Etfal Sok. No: 8-B
Cağaloğlu, 34410 İSTANBUL
Tel: (0212) 526 85 86 - 522 63 05 Fax: (0212) 526 84 95

İÇİNDEKİLER

A. D. WOOZLEY'DEN GİRİŞ 9

OKURA MEKTUP 51

BİRİNCİ KİTAP: DOĞUŞTAN KAVRAMLAR ÜZERİNE

I. Giriş 59
II. Zihinde doğuştan ilkeler yoktur 63
III. Doğuştan kılgısal ilkeler yoktur 74
IV. Kurgusal ve kılgısal doğuştan ilkeler üzerine başka düşünceler 79

İKİNCİ KİTAP: İDELER ÜZERİNE

I. Genellikle ideler ve kaynakları üzerine 85
II. Basit ideler 94
III. Tek duyunun ideleri 96
IV. Katılık 97
V. Değişik duyuların basit ideleri 100
VI. Düşünümün basit ideleri 101
VII. Hem duyum hem düşünüm basit ideleri 101
VIII. Basit idelerimizle ilgili birkaç düşünce daha 103
IX. Algılama 112
X. Zihinde tutma 115
XI. Ayırt etme ve zihnin öteki işlemleri 119

XII. Karmaşık ideler 123
XIII. Basit kipler: birincisi, uzayın basit kipleri 126
XIV. Süre ve onun basit kipleri 134
[XV. Süre ve yayılmanın birlikte incelenmesi] 142
XVI. Sayı 142
[XVII. Sonsuzluk] 145
[XVIII. Öteki basit kipler] 145
XIX. Düşünmenin kipleri 145
XX. Haz ve acı kipleri 147
XXI. Güç 150
XXII. Karışık kipler 166
XXIII. Cisimlerin bizdeki karmaşık ideleri 171
XXIV. Cisimlerin toplu ideleri 184
XXV. Bağıntı 185
XXVI. Neden ve etki ve öteki bağıntılar 188
XXVII. Özdeşlik ve başkalık 191
XXVIII. Öteki bağıntılar 204
XXIX. Açık ve karanlık, seçik ve bulanık ideler 210
XXX. Gerçek ve düşlemsel ideler 215
XXXI. Upuygun ideler ve eksik ideler 218
XXXII. Doğru ve yanlış ideler 225
XXXIII. İdelerin çağrışımı 232

ÜÇÜNCÜ KİTAP: SÖZCÜKLER

I. Genel olarak sözcükler ya da dil 239
II. Sözcüklerin imlemleri 241
III. Genel terimler 245
IV. Basit idelerin adları 254
V. Karışık kiplerin ve bağıntıların adları 258
VI. Nesne adları 263
[VII. Bağlaçlar] 275
VIII. Soyut ve somut terimler 275

IX. Sözcüklerin yetersizliği 277
X. Sözcüklerin kötü kullanılması 284
XI. Yukardaki kusur ve kötü kullanımları düzeltme yolları . 289

DÖRDÜNCÜ KİTAP: BİLGİ VE KANI

I. Genel olarak bilgi 299
II. Bilgimizin dereceleri 304
III. İnsan bilgisinin kapsamı 310
IV. Bilginin gerçekliği 324
V. Genel olarak doğruluk 330
VI. Tümel önermeler, doğruluk ve kesinlikleri 334
VII. Özsözler 340
VIII. İçi boş önermeler 348
IX. Varoluş üzerine bilgimiz 352
X. Tanrının varoluşu üzerine bilgimiz 353
XI. Başka şeylerin varoluşu üzerine bilgimiz 361
XII. Bilgimizin gelişmesi 369
[XIII. Bilgimizle ilgili birkaç düşünce daha] 375
XIV. Yargı üzerine 375
XV. Olasılık 376
XVI. Onaylama dereceleri 379
XVII. Us üzerine 387
XVIII. İnan, uslama ve birbirinden ayrı alanları 395
XIX. Bağnazlık 399
XX. Yersiz onaylama ya da yanlışlık 404
XXI. Bilimlerin ayrılması 412

EK: Stillingfleet ile tartışma 415

KAYNAKÇA 431

KRONOLOJİK ÇİZELGE 435

GİRİŞ

A. D. Woozley'den

1. Yaşamı ve Etkileri

John Locke'un en önemli kitabı olan ***İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*** ilk olarak 1689'da (başlık sayfasındaki tarih 1690) en çok tanınan öteki iki yapıtı *A Letter Concerning Toleration* ve *Two Treatises of Government*'le birlikte yayımlandı; son ikisi siyasal sebeplerle imzasız yayımlandı; ve yazarının adı uzun süre gizli kalmamakla birlikte Locke bunların kendi yapıtları olduğunu hiçbir zaman açıkça kabul etmedi. Locke, 29 Ağustos 1632'de Somerset'te Wrighton'da doğmuş olup, kitabın yayımlandığı tarihte 57 yaşındaydı. Şimdi yalnızca bir filozof olarak anılmakla birlikte, siyasal ve diplomatik etkinliklerle dolu bir yaşam sürdü ve doğal bilimler, tıp, ekonomi ve tarihbilimde geniş çaplı düşünsel çalışmaları oldu. Gençlik yıllarının çoğunu Student and Senior Censor of Christ Church derecesini elde ettiği Oxford'da geçirmekle birlikte, bir yandan kamu işlerinin ve Londra ve Avrupa'daki bilim dünyasının çekiciliği, bir yandan da o zaman Oxford'da öğretilen felsefenin skolastik yavanlığı yüzünden, hiçbir zaman bir üniversite profesörünün dünyadan uzak yaşamı içine kapanmadı. *Deneme*'nin, yayımlanmasından iki yıl sonra Dublin'de Trinity College'de ders kitabı olarak okutulmasına karşın, 1704'te (Locke'un öldüğü yıl) Oxford'daki kimi Kolej başkanlarınca, Kolej öğretmenlerinin, öğrencilerinin onu okumasına izin vermesinin yasaklanması için bir girişimde bulunulması anlamlıdır.

Locke'un dolgun ve etkin yaşamının[1] ayrıntıları, öteki başlıca kitaplarıyla ilişkili olmakla birlikte, *Deneme* yönünden, onun yazılışının birçok yıllara dağılmasının ve çok uzun sürmesinin, bir de içerdiği kopuklukların, hatta yinelemelerin, bir bölümüyle açıklamasını vermesinin dışında, büyük önem taşımaz. Gerçekte bunların bile daha önemli bir nedeni, Locke'un felsefeye yeni bir yaklaşım için yollar aramakta ve bu yüzden de düşüncelerini sürekli olarak düzeltmekte ve genişletmekte oluşuydu. *Deneme*'nin, daha önce, ikisi 1671'de, birisi de 1685'de olmak üzere üç taslağını yazmıştı, ilk yayımlanmasından sonra da öteki basımlar için birçok düzeltmeler yaptı. Kitabın, son biçimiyle de aşırı uzun olup birçok yinelemeler içerdiğini kendisi de kabul ediyordu; fakat "bu kısaltmaya gidemeyecek kadar aylak ya da dolu" (*Okura Mektup*) oluşunu özür olarak ileri sürüyor ve kısaltma işinden kaçınıyordu. İkinci basımı hazırlarken "kavrayışlı ve dikkatli okuyucuya gereksiz görünmemesi olanaksız olan büyük bir bölümü atmanın uygun olup olmadığı üzerinde" uzun uzun durmuştur, fakat belki yazık belki de değil, arkadaşı William Molineux onu bundan vazgeçirdi; ve kısaltma işi sonraki yayımcılara kaldı.

Locke'u etkileyenler arasında ilki ve etkisi en açık olanı Descartes'tır; onun *Yöntem Üzerine Söylev*'i 1637'de Locke'un doğumundan beş yıl sonra yayımlandı; bunu 1641'de *Meditations*, 1644'te de *Regulae* izledi; bu sonuncusu *Deneme*'den 11 yıl sonra basılmışsa da el yazma kopyaları Hollanda'da çoktan beri dolaşmakta olduğuna göre Locke'un onu da bildiği düşünülebilir, Locke'un kendisi de "kendi zamanında okullarda alışılmış olan, felsefe üzerine anlaşılmaz biçimde konuşma yolundan ilk kurtuluşunun büyük minneti"[2] diyerek Descartes'a büyük ölçüde borçlu olduğunu kabul ediyor. *Deneme*'nin kendisinin içerdiği birçok kanıtlar da bunu destekliyor: örneğin açık ve seçik ideler ve algılama terimleriyle sezgisel ve tanıtlamalı bilginin açıklanması (IV, ii)[3] ve usun tanıtlamadaki dörtlü işlevi

1 Yaşamöyküsü için bkz: M. Cranston: *John Locke* (Longmans 1657) ve R. J. Aaron: *John Locke* (Oxford, 2. basım. 1955).

2 *Stillingfleet'e birinci mektup*, Locke, *Works*, 4. basım, I., 381.

3 *'Deneme'* den yapılan alıntılarda Kitap, Bölüm, gerektiğinde de kesim numaraları gösterilmiştir.

(IV, xvii, 3). Fakat Locke'un, Descartes'ın kendisini skolastik düşünceden kurtardığını öne sürmesine, gerçekten de, örneğin tartışma eleştirilerinde (IV, vii) ve tasımsal kanıtlamaya saldırılarında olduğu gibi, Oxford felsefesindeki akademik uygulamaları yerdiği birçok durumların bulunmasına karşın, Descartes'ın olduğu gibi, Locke'un da kendini skolastik düşünceden tümüyle kurtardığı doğru değildir. Locke, tanımın *cins* (genus) ve *ayırt* (differentia) ile sınırlandırılmasını eleştirmekle (III, iii, 10) birlikte, töz, kip, öz ve ilineklerin dilini kullanıyor ve Descartes gibi o da nedensellik ilkesinin zorunluluğunu kuşku götürmez (cf. IV, x, 3) bir şey olarak görüyordu; bunu sorgulamak Hume'a kalmıştır.

Fakat Locke, Descartes'a çok borçlu olsa da, bir Descartes'çı değildir. *Deneme*'nin I. Kitabı tümüyle doğuştan ideler öğretisinin yıkılmasına ayrılmıştır. O, Descartes'ın, zihnin özünün düşünme olduğu (II, i) ve yer kaplamanın cismin özü olduğu (II, xiii) biçimindeki iki temel ilkesine karşı çıkar. Hepsinden önemlisi de, Descartes'ın, matematiğin, bilginin tümüne bir ideal sağladığı görüşüne de karşı çıkar, çünkü o, bir *a priori* tümdengelimsel dizge kurmakla, doğa bilimlerinde olduğu gibi, gözlem ve deneyin tümevarımsal yöntemleriyle deneysel bilginin derece derece edinilmesi arasındaki ayrımı görüyordu; IV. Kitabın genel konusu budur. Tek ayrıklığı, ya da bir ayrıklık olabilirliğini, kendi kipler kuramına göre kabule hazırdır: "Törebilimin de, matematik gibi, tanıtlamaya elverişli olduğunu düşünmekten çekinmiyorum" (II, xi, 16; cf. IV, iii, 18-19). Fakat etik üzerine bir kitap yazmak için sıkıştırılmasına ve ideler üzerine yeniden düşünmeye de söz vermesine karşın, bu işe hiç girişmemiştir, belki de konumunun sağlamlığına güvenemiyordu. Molineux'ye yazdığı bir mektupta "Törebilimin tanıtlamalı olarak kurulabileceğini gördüğümü sanıyorum, bunu yapabilip yapamayacağım ayrı bir konu[4] diyor.

Böylece Descartes'a olan borcunun, uyuşamadıkları üzerinde olmasına karşın, Locke, Descartes'ın *Meditations*'una beşinci dizi karşı çıkışların yazarı olan Gassendi'den, ve *Deneme*'ye başlamasında doğrudan etkili olan Robert Boyle'dan, daha olumlu yolda etkilenmiştir.

4 Cranston, s. 360.

Locke Gassendi'yi (ölümü 1655) hiç tanımamış ve onun etkisini açıkça kabul etmemiş olmakla birlikte, onun, Descartes'a karşı - çıkışlarını içeren yapıtlarını iyi biliyordu; Gassendi'nin görüşleriyle *Deneme*'nin birçok bölümleri arasındaki benzerlikler salt rastlantı olamayacak kadar büyüktür; öyle ki Leibniz, Locke için Gassendi'ci demiştir. İnsan zihninin başlangıçta bir *tabula rasa* oluşu, Locke'taki "bütün niteliklerden yoksun ak kağıt" (II, i, 2) ya da "boş oda" (I, ii, 15) önermelerinin aynıdır. Epikuros'çu öğretideki, daha önce duyulardan gelmemiş olan hiçbir şeyin zihinde bulunmayışının Locke'taki karşılığı, idelerin "iki kaynağı"dır; bütün öteki idelerin bunlardan yapma ve geliştirmeyle oluşturulması Locke'un birleştirme ve soyutlama öğretisidir. Locke'un öteki görüşlerinden birçoğunun Gassendi'de benzer biçimde anlatıldığını görüyoruz: bedenle zihin arasındaki sıkı etkileşimin, belli türden bedensel sakatlık ya da sayrılıkları izleyen zihinsel bozukluklarla açıklanması (II, x, 5); özdeksel cisimlerin düşünmeye elverişli olabileceği önerisi (IV, iii, 6); insan-dışı hayvanlarda kimi bellek (II, x, 10) ve uslama güçlerinin (II, xi, 11) bulunması; özdeksel nesnelerin gerçek özlerini bulmanın olanaksızlığı (III, vi, 9) ve Descartes'ın uyanık denilen durumlardaki bütün deneylerin birer düş olabileceği biçimindeki yöntembilimsel kabulüne karşı çıkış (IV, ii, 14).

Boyle'un etkisi daha kişisel ve dolaysızdır. Locke'la ikisi yakın arkadaştılar ve Locke, Boyle'un bilimsel çalışmalarını yakından tanımakla kalmayıp bu çalışmaların bir bölümüne de katılmıştır. İkisi de, yeni deneysel bilim üzerine tartışmaları ve ilgileri Royal Society'nin kurulmasına yol açan bir topluluğun üyesiydiler; Boyle derneğin kurucu üyelerinden oldu, Locke da birkaç yıl sonra seçildi. *Deneme*'nin düşüncesi 1670'de Londra'da yapılan tartışmalardan doğduysa da (*Okura Mektup*) Boyle'un o özel toplantıda bulunduğu konusunda bir kanıt yoktur. Locke'un Boyle'la tanışıklığı onun doğal bilimlere ilgisini artırmakla kalmadı, Descartes'çıların ussalcı yöntemine karşı, dikkatli ve doğru gözlemin deneysel yönteminin felsefeye de uygulanması gerektiği konusundaki inancını pekiştirdi. Doğruca ikisinin yakın arkadaşlığına dayanarak etkinin tek yönlü olduğu sonucunu çıkaramayız. Bunun karşılıklı olması daha olasıdır, bu yüzden de ikisi arasındaki benzerlikleri saptamak yeterlidir. *Deneme*'nin temel öğ-

retilerinden biri olan, birincil ve ikincil niteliklerin ayırt edilmesi (II, viii), Boyle'un *The Origin of Forms and Qualities*'inde (1666) hem de aynı terimlerle anlatılmıştır. Boyle'un korpüsküler fiziği *Deneme*'de geçer ve Locke'taki, insan bilgisinin olabilir genişliğine sınırlar konmasının kabul edilmesi gerektiği vurgulamasını Locke'tan önce o yapmıştır. Daha önemsiz bir konuda, Locke'un, *Deneme*'de, bir özdeksel nesnenin belirleyici özelliklerinden söz ettiği her durumda, her zaman ve değişmez olarak altını örnek göstermesi, Boyle'un, altının simya yöntemiyle üretiminin bir formülünü bulduğu savı için beslediği ve *Deneme*'nin yayımından sonra Newton'un etkisiyle vazgeçtiği anlaşılan inancına bağlanabilir.

Deneme'nin yayımlanması, öğretilerinin sözde şüpheci ve dine karşı araştırmalarına yönelik olarak sert ve zaman zaman aşırı eleştirilere yol açtı. Locke bunlardan çoğuna, haklı olarak, aldırmadı, çünkü yazarların çoğu ya yetenek ya da bilgi bakımından onun düşünce ve uslamalarını kavrayabilecek düzeyde değildi. Açık tartışmaya giriştiği tek kimse Worcester Piskoposu Edward Stillingfleet olmuş ve Locke ona, beşinci basıma, onun karşı çıkmalarını özetleyen ve bunlara kendisinin verdiği yanıtları gösteren uzun dipnotları koyacak kadar önem vermiştir; bunun ayrıntıları Ek'te verilmiştir. Locke'un, tek önemli eleştiricisi olan Leibniz'e yanıt vermeyişi ve onun görüşlerini "en geniş zihinlerin bile sığlıkları vardır" diyerek, kısaca, sığ ve yüzeysel diye, yanıtlamayı gereksiz bulması üzücüdür. Locke'un, Leibniz'in eleştirilerini yanlış değerlendiren savsaması ve onunla mektuplaşmaya yanaşmaması için bulunabilecek tek özür, yaşamının son yedi yılında yakasını hiç bırakmayan sayrımlık olabilir. 28 Ekim 1704'te öldü.

2. "Deneme"nin Amacı

Deneme'nin yazılış koşulları gözönünde tutulduğunda, çok uzun, dağınık ve iyi dengelenmemiş oluşuna şaşmamak gerekir. Locke başka işlerle uğraşmayan meslekten bir filozof değildi; yapıtını da, Berkeley'in *Principles of Human Knowledge*'inde olduğu gibi, esinli bir düşünce yoğunlaşmasının görece kısa süreli patlaması sonucunda

yazmadı. Berkeley yirmili yıllarının başlarında bir gençken, kendisine bir temel doğru olarak görünen bir şeyin birden gelen şaşırtıcı buluşundan etkilenmiş ve buluşunun yalınlığıyla onu daha önce bir başkasının bulmamış olması gibi umulmaz bir olgu karşısında şaşırmıştı. Birdenbire, gerçekte, Dublin'de Trinity College'de bir üniversite öğrencisi olarak irdelediği Locke öğretisine uygun olarak felsefi inançlarının temelinde yatan bir yanlışlığa çarpmış, hemen bunu açıklamaya, ve onun yerine, hiç ummadığı biçimde bulduğu, bir idenin *varlığının* (esse) onun *algılanması* (percipi) olduğu doğrusunu koyma işine girişmiştir. O, Locke'ta temelden yanlış gördüğü şeyi bir vuruşta kesip atmıştı, ve *Deneme*'ye karşı *Principles of Human Knowledge* hızla yazılmış fakat dikkatle düşünülmüş bir kalem tartışması olarak ortaya çıktı. Öte yandan Locke, *Deneme*'sinde uğraştığı sorunlar üzerinde düşünmeye başladığında hemen de kırkını bulmuştu ve önemli bir doğrunun göz kamaştırıcı buluşundan değil, kendi zamanında felsefe konuları üzerindeki bir genel doyumsuzluktan yola çıkmıştı. Yanlışlığın nereden geldiğini bulmak istiyor, ve bunların nasıl düzeltileceğini aramak gibi, göreli olarak alçak gönüllü ve sıkıcı bir işe yöneliyordu. Bu yüzden de, hiç olmazsa bilişsel etkinlikleri açısından, insan zihninin işleyişinin, dikkatli, ve deneysel olduğunu düşündüğü bir incelemesi yoluyla, insan bilgisinin sınırlarını ve kapsamını belirlemek üzere yavaş ve sabırlı bir işe girişti. Sonuç, bizim şimdi felsefi ve ruhbilimsel arası diyebileceğimiz bir araştırma. Sonunda ortaya çıkan *Deneme*'nin yazılması, birçok ön taslaklarla ve siyasal ve öteki etkinlikler yüzünden uğranan kesintilerle, onun yirmi yılını aldı.

Yine de *Deneme*'nin, Locke'un başlangıç bölümünde açıkladığı ve kitap boyunca uyguladığı, açık ve belirli bir tasarı vardır. Amacı ikiliydi: "*İnsan bilgisinin* kaynağını, kesinlik derecesini ve genişliğini araştırmak" (I, i, 2); "*inanç*, *sanı* (opinion) ve *onama* (assent)nin dayanak ve derecelerini saptamak." *Deneme*'nin tümü bilgiyi inançtan ayırt etme ve insan arayışının hangi alanlarda bilgiye erişmeyi umup hangilerinde inançla yetinmek zorunda olduğunu belirleme amacına adanmıştır. Bu soruları, *a priori* ya da zorunlu bilgiyle deneysel inanç arasında yapılan ve ötekileri de kapsayan yalın Descartes'çı ayırmanın tartışmasını yaptığı IV. kitaba kadar yanıtlamamıştır. Loc-

ke'a göre *a priori* bilgi, deneysel ya da olaylar üzerine bilgiden ayırt edilmeli, deneysel bilgi deneysel inançtan ayırt edilmeli ve bütün bunlar da inandan ayırt edilmelidir. Bu dördünden her birinin geçerli olduğu kendi alanı vardır, fakat insanın kendimizi ve içinde yaşadığımız dünyayı anlama konusunda ilerlemesi ancak bunlar arasındaki ayrımların göz önünde tutulmasıyla olanak kazanır. Bunlara uymaktaki başarısızlık, ona göre, serbest araştırmaya büyük zarar veren ve bilimsel ilerlemeyi engelleyen karışıklıkları, bağnazlıkları ve karanlıkçılığı (obscurantism) üretir.

Locke'un amacının bu olduğunu ve *Deneme*'deki her şeyin IV. kitaptaki vargılara hazırlık olduğunu unutmamak gerekir. Çünkü bu unutulursa, kitap üzerine denemeler okuyan ve yazan birçok üniversite öğrencisinin durumunda olduğu gibi, yöntemin ayrıntıları içinde amaç kolayca gözden kaçar. İlk iki kitap tümüyle, üçüncünün büyük bölümü, Locke için bilginin ham gereçlerini oluşturan idelerin doğasının, kaynaklarının, gerçekle bağıntılarının ve gerçek üzerine verdikleri bilginin değerinin tartışılmasına ayrılmıştır. Bunların ortaya çıkardığı birçok epistemoloji sorunlarına, IV. kitaptaki ana düşünceyi gözden kaçıracak biçimde gömülüp kalmak çok kolaydır; ya da bunun yerine, ideler kuramında temel yanlışlar bulunduğuna öylesine inanılır ki, Locke'un ondan bilgi ve inanç üzerine çıkardığı sonuçların üzerinde durmanın gereksiz olduğu düşünülebilir. Çok kez ileri sürüldüğü gibi, bilgi ve inanç, özellikle de birincisi için, Locke'un verdiği açıklamanın kendi ideler kuramıyla tutarsız olma durumu ortaya çıkabilir. Bu tutarsızlığın bulunup bulunmadığı, en azından Locke'un ideleri ne olarak düşündüğünün genellikle kabul edilen yorumuna göre, tartışılabilir; fakat böyle bile olsa, bundan IV. kitabın savsanmayı hakettiği sonucu çıkmaz. Bunun ayrı bir tartışma değeri vardır, çünkü oradaki bilgi ve inanç türlerinin öbeklenmesi, felsefe bakımından kuşku götürmez olduğu daha sonra geniş çapta kabul edilen şeylerin öncüsüdür. Eğer Locke çağdaş Deneyci Felsefenin babasıysa, ya da en azından Hume onun oğlu da o büyük babasıysa, bu, hepsinden çok, kesinlik ve olasılık üzerine söylediklerindendir; yoksa idelerin doğası ve kaynakları, birincil ve ikincil nitelikler, soyut ideler, kipler ve tözler üzerine görüşleri ya da sözde ikici epistemolojisiyle, tasarımsal denilen algılama kuramı yüzünden değil. IV.

kitabın çok uzun ve tartışmacı bir yapıtın yalnızca dörtte birini, hem de son dörtte birini oluşturmakta oluşu bir şanssızlıktır.

3. Doğuştan İlkeler Yoktur

Bütün bilginin deneyden kaynaklandığı savını sunmak için alanı temizlemek üzere, Locke, doğuştan ideler ve doğuştan önermeler öğretilerini yıkmayı zorunlu görür. Bir yazar adı vermemişse de, Locke'un bu konuda yeldeğirmenlerine saldırdığı sanılmamalıdır. İdeleri doğuştan, dıştan gelen (adventitious) ve yapay olmak üzere üç kategoriye ayıran Descartes, kendi zihin-beden ikiciliğinin baskısı altında bütün idelerin doğuştan olduğu sonucuna varmıştı. Locke'un, I, ii'nin açış tümcesinde dediği gibi "anlıkta, sanki insan zihne basılmış gibi, ruhun ilk varlığında kazanmış olduğu ve kendisiyle birlikte dünyaya getirdiği bir takım *doğuştan ilkelerin*, ilksel kavramların özniteliklerin bulunduğu" oldukça yaygın bir görüştü; ve o eğer örnek vermek isteseydi Cudworth'u, ya da *Deneme*'nin eski bir taslağında, bu bağlamda, ad vererek *De Veritate*'sinden söz ettiği Lord Herbert Cherbury'yi gösterebilirdi. Fakat yadsıma amacı böylece iki-katlı olmakla birlikte, dirnsel kanıtlaması hemen tümüyle doğuştan önermeler öğretisine yöneliktir. Bu çürütülebilirse, herhangi bir önermenin doğuştanlığının zorunlu koşulu olarak idelerin de doğuştanlığını savunmaya zorlayan başlıca neden ortadan kalkardı. Böylece kimi idelerimizin doğuştan olmadığı kanıtlanmış olmaz, fakat onun, bir kez önermelerin doğuştanlığı yıkıldıktan sonra o kanıtlamaya gerek kalmayacağını düşündüğü anlaşılıyor: bu, görüşü gülünç göstermek ve onu savunma zorunda bırakmak için yeterlidir. Ayrıca, doğuştan ilkeler öğretisi felsefe açısından daha tehlikelidir, çünkü kimi ilkelerin kuşku götürmez olduğu görüşü buna dayanıyordu. Herhangi bir ilkenin usun denetiminin dışında kalması, Descartes için olduğu kadar Locke için de kabul edilmez bir şeydi; bu yol, obskürantizmin, Oxford'lu bir öğrenciyi, Aristoteles'in yetkesinin tartışılabilirliğini öne sürdüğü için cezalandırmaya dek götürebilmiş olan karanlığını getirir. Zorunluluğu us için açık olmayan, ya da deneysel olarak doğrulanabilir olmayan bir önermenin doğruluğunu kabul etmemiz bizden

istenmemelidir. Locke, kimi din önermelerinin (bilgiden ve ussal inançtan ayrı olarak) bir inan konusu biçiminde benimsenebileceğini kabul etmeye hazırdı, fakat açınlama olduğu söylenen şeyin gerçekten açınlama olduğunun, açınlamadan bağımsız olarak, us yoluyla kanıtlanmış olması koşuluyla; yalnız başına açınlama savlaması, ne denli içten olursa olsun, doğruluğun güvencesini taşımaz (IV, xviii, 8; xix). Tanrısal olduğu kabul edilen bir açınlamanın gerçekten öyle olduğunun ussal bir kanıtlaması olarak neyi kabul edeceğini, Locke hiçbir yerde açık olarak ortaya koymamıştır.

Doğuştan ilkelere saldırılarının büyük bölümü dolaylı yoldandır, onlar için gösterilen kanıtları yıkmak ister; bu, o öğretiyi destekleyen kanıtları yok etse de, öğretinin kendisini biçimsel olarak çürütmeyen bir saldırı yöntemidir; yine de, kendisi için uygun kanıtlar gösterilemeyen bir kuram saygın bir konumda kalamaz. En dolaysız eleştiriler kuramın önvarsayımlarını sorguya çekenlerdir. Eğer bir önerme doğuştansa, onun oluşturucusu olan ideler de doğuştan olmalıdır; fakat gerçekte böyle doğuştan ideler yoktur, demek ki önermenin kendisi de doğuştan olamaz. Örneğin "Bir şey neyse odur" ya da "Bir şeyin hem olması hem de olmaması olanaksızdır" özsözleri, kuşku götürmez biçimde doğru olmakla birlikte, çok soyutturlar, ve yeni doğmuş bebek bir yana, birkaç yaşında bir çocuğun bile kavrayışını çok aşarlar. Bu durumda, bir insan yavrusunun, içindeki ideler kendi yeteneklerini çok aşan bu özsözlerin doğruluğunu bildiğini ya da kabul ettiğini düşünmek için ne gibi olabilir bir sebep bulunabilir?

Doğuştan ilkelerin başlıca gerekçesine, yani bu ilkelerin genel kabule erişmiş olmasına, Locke, hemen iki yoldan karşı çıkar. Birincisi, birtakım ilkelerin genel kabule ulaşmış olması onların doğuştan olduğunu kanıtlamaz. Bu, bir önermenin zorunluluğunu onun doğuştanlığıyla karıştırmaktır. Zorunlulukları apaçık olan, yani anlamlarını bir kez açıkça kavrayan hiç kimsenin doğruluğunu içtenlikle tartışamayacağı türden, önermeler bulunduğunu, matematik önermeleri bunların açık örnekleri olduğuna göre, Locke kabul eder. Fakat bunun, onların doğuştanlığını kanıtlamakla bir ilgisi yoktur. Hiç kimsenin yadsıyamayacağı, fakat örneğin, ak kara değildir, ya da sarılık tatlılık değildir gibi, içindeki ideler deneysel olduğuna göre hiç kimsenin doğuştan olduklarını haklı olarak öne süremeyeceği önermeler

düşünmek çok kolaydır. Bu gibi önermeleri anlayabilmek için insanın uygun duyu-deneyleri geçirmiş olması gerekir. Locke, daha sonra (IV, v, 2) yapacağı, (sözcük gerektirmeyen) zihinsel önermelerle, (tanımı gereği sözcük gerektiren) sözsel önermeleri ayırt etme önerisi yüzünden, bir kimsenin, ak kara değildir önermesini 'ak' ve 'kara' sözcüklerinin anlamlarını öğrenmedikçe yapamayacağını belki de söyleyemezdi. Fakat o, ak nesneler görmeyen bir kimsenin ne ak idesini edinebileceğini ne de 'ak' sözcüğünü söyleyebileceğini öne sürer. Daha önce ak bir şey görmeyen bir kimse ak üzerine bir önerme yapamaz. Bir kez ak olmanın, kara olmanın ve ayrımlı olmanın ne olduğunu deneyle öğrendikten sonra, yalnızca akın karadan başka olduğunu değil, bunun zorunlu olarak doğru olduğunu da görebilir. Bir önermenin apaçık olduğunu söylerken onun demek istediği budur. Eğer bir önermenin herkesçe kabulü derken o önermeyi anlayan herkesin kabulü denmek isteniyorsa, (en azından, böyle denmek istenmesi gerekiyorsa, ve doğuştan olmayan kimi önermeler de (bu dar anlamda) herkesin kabulünü gerektiriyorsa, bundan, herkesin kabulünün bir önermenin doğuştan diye kabul edilmesinin yeterli koşulu olmadığı sonucu çıkar.

İkincisi, Locke'a göre eğer 'genel kabul' terimi sınırsız bir anlamda kullanılıyorsa, hiçbir önerme herkesin kabulünü gerektiremez. Locke, küçümseyerek söz ettiği "Bir şey neyse odur" ve "Aynı şeyin hem olması hem de olmaması olanaksızdır" biçimindeki, kanıtlama niteliği çok abartılan ilkeleri "doğuştanlık niteliğine en çok hak kazandıklarını sandığım" diye ele alır ve bunu "bu önermelerin, insanlığın büyük bir bölümünün onları bilemeyeceği ölçüde genel kabule ulaşmaktan uzak" (I, ii, 4) olduğunu söyleyerek yanıtlar. Bu önermelerden herhangi birini hiç işitmeden bile yaşama olanağı vardır ve "çocuklarla budalalarda bunların en ufak bir anlayışı ya da düşüncesi yoktur." Bunların baştan beri edimsel olarak zihnimizde bulunduğu, ancak bunların bilincine daha çok vardığımız yanıtını da kabul etmez, çünkü bir bilinçaltı kavramına tümüyle karşı çıkar. Buna göre, eğer zihinde, bilincinde olunmayan bir şeyin bulunabileceği görüşü savunulabilirse, bunun koşullu olarak yorumlanabilmesi gerekir. Bu bizi, ya bizde önermeleri kavrama yeteneği vardır biçimindeki genel savlamaya, ya da usumuzun, dikkatimize sunulan ve anlayabilecek

durumda olduğumuz önermeleri kabul etmesi gerektiği biçimindeki daha özel savlamaya götürür. Zihnindeki yine, sonunda, bir idenin doğuştan olduğunu söylerken demek istediği şeyin, tıpkı gut hastalığının kimi ailelerde doğuştan bulunduğunun söylendiği gibi, bizde de öyle ideleri oluşturma yeteneğinin ya da yatkınlığının bulunuşu olduğu biçimindeki, yanlışlığı kuşku götürmez savlamayı yapmak zorunda kalmış olan Descartes olmalı. Locke'un da gösterdiği gibi, yukarıdaki savlamalardan genel olanı da, daha özel olanı da, kabul edilseler bile, karşıtlarının aradığı dayanağı sağlamazlar. Genel savlamaya göre, bir ilkenin doğuştan olduğunu söylemek, bizde onu bilme yeteneğinin bulunduğunu söylemektir. Fakat bu, özel bir önermeler öbeğinin doğuştan olarak ayırt edilmesine yetmez, çünkü sonunda doğru olacağını öğreneceğimiz her önermeyi bilme yeteneğimiz var demektir. Doğuştan ilkeler öğretisinin amacı, doğuştan olan önermelerle olmayanları birbirinden ayırmak olduğuna göre, bu ayırma, doğuştanlığı yalnızca bir bilme yeteneği yaparak başarılamaz. Gerçekte Locke, buna karşı da, doğuştan yeteneklerle kazanılmış yetenekler arasında bir ayırma yapılması gerekeceği biçiminde bir karşı-çıkmanın olabilirliğini göz önünde tutmamıştır, fakat genel savlamanın kesin yöneltim terimleri içinde bu ondan istenmez. Öte yandan, eğer öğreti daha özgül biçim içinde, yani bir ilkenin doğuştan olabilmesi için, onun, dikkate sunulduğu ve anlaşıldığı anda usun kabul edeceği türden olması gerektiği biçiminde öne sürülürse, Locke, bunu, bundan, apaçık olan her önermenin doğuştan olduğu sonucu çıkacağını, bunun da, örneğin, ak kara değildir gibi deneysel terimler içeren bir önermenin bile doğuştan olması gerektiği gibi kabul edilemez bir sonuca götüreceğini söyleyerek yanıtlar. Kuramın bütün söylediği kimi önermelerin apaçık olduğu olsa, Locke bunu kabul eder, fakat buna da, bunlar için doğuştan denmesinin yanlış ya da yanıltıcı olduğunu söyleyerek karşı çıkacaktır. Doğuştan olan ilkelerle olmayanlar arasındaki ayrımın, bizim *örtük* ya da *belirtik* olarak kabul ettiğimiz şeyler arasındaki ayrım olduğu (I, ii, 22) önerisine de, bunun yukarda çürütülen genel ya da özel savlamalardan birine varacağı nedeniyle karşı çıkar. Bir ilkenin, bizim onu oluşturamayacak, ya da başkası oluşturduğunda anlayamayacak durumda olmamıza karşın, o doğruymuş gibi davrandığımız anlamında, örtük

olarak kabul edilmiş olmasının, bu anlamda, bir insansal varlığın, hiçbir nesnenin aynı anda iki yerde birden bulunamayacağını, böyle bir önermeyi ne yapabildiği ne de anlayabildiği durumda bile, örtük olarak kabul ettiğinin öne sürülmesinin olabilirliğini göz önünde tutmaz.

Locke'un I. kitap boyunca sürdürdüğü tartışmadan görüldüğüne göre, o, doğuştan ilkeler öğretisini, düşüncede olsun, kılgıda olsun o öğretinin yanıtlamak istediği sorunun doğru yanıtı olarak kabul etmemekle birlikte, sorunun kendisinin özelliği konusunda bir sıkıntısı yoktur. Karşıtları gibi o da, belli ideleri nasıl edindiğimizi ve belli önermeleri ne zaman ve nasıl kabul etmeye başladığımızı kalıtsal bir sorun olarak görüyordu. Ve II. kitaptaki somut tartışmasının tümü, sorunun hiç olmazsa birinci bölümünün, yani idelerimizin *kaynağının* ne olduğunun, almaşık yanıtına yöneliktir. Şimdiki görüşümüze göre, onu da, daha sonra Hume'a yaptığımız gibi, bir felsefe kuramı olarak deneycilikle, bir ruhbilim varsayımı olarak deneyciliği, birbirine karıştırdığı için eleştirebiliriz. Felsefe açısından deneycilik, kavramların kaynağı üzerine değil, onların kullanılabilirliği üzerine bir kuramdır. Bir insanın bir kavramı edinmiş olduğu ya da bir sözcüğü anladığı savlaması, onun o kavramı nerede ve nasıl kazandığını araştırarak değil, onu nasıl kullandığına bakarak denetlenir. Eğer mavi şeyleri tanıyor ve onları başka renkteki şeylerden ayırt edebiliyorsa ve 'mavi' sözcüğünü doğru olarak kullanabiliyorsa, bu onda mavi idesinin bulunduğunu gösterir. Ruhbilimsel olarak, hiç mavi bir şey görmeden onda mavi idesinin bulunması çok şaşırtıcı olabilir, fakat felsefede bunun önemi yoktur, çünkü felsefe bakımından deneycilik imlemenin (significance) ve doğrulanabilirliğin (Verifiability) koşulları üzerinedir. Hume, bir kimsede, edimsel olarak hiç görmediği bir mavi tonunun idesinin bulunabileceğini isteksiz olarak kabul edip (Treatise, I, I, 1) bunun kendi kuramı için açık bir ayrıklık olduğu üzerinde düşünmeyi gereksiz bulurken felsefi ve ruhbilimsel deneycilik arasında bir ayırma yapmaya gider gibi görünürse de, kitabın sonraki bölümü bundan, yani ayrımı gördüğünden, şüpheye düşürür. Locke bakımından, idelerin doğası üzerine söylediklerinden bir bölümünde bu yönde kimi izler bulunsa bile, bütün kanıtlar onun bu ayrımı gözetme eğiliminde olmadığını gösterir.

Yine de Locke'un doğuştan ilkeleri eleştirisi, bir bölümüyle yaptığı ayırmalarla, bir bölümüyle de yapmadıklarıyla, ilginçtir. Locke, sonraları Kant'ın felsefeye sokacağı, ya da yeniden sokacağı, *a priori* terimini kullanmamakla birlikte, gerçekte bir *a priori* önermeyle bir doğuştan önermenin ayırt edilmesi gerektiğini savunuyordu. Birinci kitapta apaçık dediği doğrular *a priori* doğrulardır, IV. kitapta bilgi türlerinde yaptığı ayırma gerçekte *a priori* bilgiyle deneysel bilginin ayrılmasıdır. Yine onun, analitik ve sentetik önermeler arasında biçimsel bir ayırma yapmamasına karşın, adsal öz açıklaması gerçekte onu "altın sarıdır" analitiktir, fakat "belli ölçüdeki altın belli ölçüde kırmızı toprakla karıştırılarak çoğaltılabilir" sentetiktir demeye götürür. Bir *a priori* doğru, her türlü deneyden önce bilinen ya da bilinebilen değil, fakat doğrulanması mantıksal olarak deneyden bağımsız olan bir doğru olduğuna göre, Locke'un da, her türlü deneyden önce bilinebilir oluşuna karşı çıktığı bir önermenin apaçık olduğunu savunurken sözünü ettiği şey tam da budur. Doğuştan ilkelerin anlaşılır anlaşılmaz hemen kabul edilen ilkeler olduklan savı, bir ilkenin *a priori* olup olmadığı sorusunu, onun her türlü deneyden önce bilinen ya da bilinebilen türden olup olmadığı sorusuyla karıştırmaktan başka bir işe yaramaz; Locke bunu göstermekle iyi etmiştir.

Fakat doğuştan idelerle *a priori* kavramlar arasında Locke'un göstermediği, gerçekte ruhbilimciliğinin göstermekten onu engellediği, bir ayrım daha vardır. Bir *a priori* kavram, olumsuz yönden, zihnin deneyden çıkarmadığı ya da çıkaramayacağı bir kavram olarak, olumlu yönden de, zihnin deneye kattığı bir kavram olarak nitelenebilir. Nitekim daha sonra Kant, insan deneyinin gerçekte olduğu türden olabilmesi için, duyuların sağladığı deneysel verilere ek olarak, duyu çokluğunu bizim edimsel deneyimizi kapsayan kalıplara göre düzenleyecek belli biçimsel ve yapısal öğelere gerek bulunduğunu öne sürecektir. Duyulur dünya bizim deneyimize, nitelikleri olan ve nedensel sürece bağlı bulunan özdeksel nesneler olarak girer. Töz ya da şeylik ve neden kavramları deneysel olarak kazanılmış olan şeyin bölümleri değildirler ve olamazlar, bunlar zihnin deneye katkılarıdır; bunlar deneyin, özdeksel karşıtı olarak, biçimsel özellikleridir. Böyle *a priori* kavramların bulunmasını, Locke, kendi ilkelerine göre kabul edemezdi, çünkü o, bir kavram deneysel değilse onun

doğuştan olması gerektiğini ileri sürerdi: onun böyle düşünmesi gerekirdi, çünkü o, deneyin biçimi ya da yapısıyla onun içeriğini birbirinden ayırt etme olanağını ya da zorunluluğunu düşünmüyordu. Fakat gerçekte bunu bir özel durumda, töz idesinde, göz önünde tutmaktan çok da uzakta değildi. Bundan büyük sıkıntı duymuştu ve Stillingfleet ile mektuplaşmasının büyük bölümünü bu alıyordu. Tikel cisimlerin bizdeki idelerinin deneysel olmasına karşın, töz idesinin kendisinin böyle olamayacağını kabul ediyor, gerçekte bunu kendisi vurguluyordu. Daha açık olmaya yöneldiği zaman, iki yanı da kollayarak, töz kavramının deneysel öğelere indirgenemez oluşuna karşın, bir yoldan, onlardan türetildiğini öne sürüyordu. Nitelik kavramı üzerinde de buna benzer bir güçlük içinde bulunduğunu hiç düşünmediği anlaşılıyor; tikel niteliklerin deneysel oluşu yüzünden nitelik kavramının da deneysel olduğunu, sorgulamadan kabul etmiş görünüyor. Fakat bundan da en azından töz kavramından duyduğu kadar sıkıntı duymuş olsa gerek. Töz üzerine söylemek istediği şeyde, bunu bir biçimsel kavram olarak kabul etme yönünde bir arayış olabileceğini söylemek, bir varsayım olsa bile, usa aykırı görünmüyor. Bunu bir kez kabul etseydi, deneysel idelerle doğuştan ideler arasında yaptığı ikiye ayırmanın konuyu tüketmediği ve kimi idelerin deneysel olmadığını kabul etmenin kimi idelerin doğuştan olmasını gerektirmediği sonucuna varmış olurdu. Nedensellik üzerindeki düşüncesi öylesine eksik ve yüzeyseldir ki, sorunun kendisini hiç görebilmiş değildir. Fakat Hume bunu gördü ve Locke'un neden kavramının özsel öğesi olarak gördüğü zorunlu bağlantı savının imgelemin bir izlenimi olduğu düşüncesi, Kant'ın, onun deneyin bir biçimsel kategorisi olduğu savına gerçekte ulaşmamış bile olsa, ona olabildiğince yaklaşmış oldu.

Locke'un, doğuştan ilkeler öğretisinin önemli olup olmadığını hiç sorgulamamış olması, o zaman bu ilkenin ne denli yaygın olduğunun çarpıcı bir belirtisidir. Öğretiye karşı çıkarken, onun önvarsayımını da, yani eğer böyle ilkeler varsa bunların doğru olmaları gerektiği, bu yüzden de, eğer böyle ilkelerimiz varsa belli doğuştan bilgilerimizin bulunması gerekeceği düşüncesini de paylaşmış oluyordu. Yalnızca zihnimize doğuştan kazılmış bulunan belli ilkeler bulunduğu olgusundan, böyle bir olgu varsa bile, bunların doğruluğu sonucu

çıkmaz; yanlış doğuştan ilkeler kavramının iç-çelişkili hiçbir yönü yoktur. Kuşkusuz bu düşünce Locke'un dinsel inançlarıyla çatışırdı, çünkü Tanrının gerçekten Descartes'çı bir aldatıcı peri olması düşüncesinin onun iyiliğine ters düştüğü ileri sürülebilirdi. Fakat bir filozof olarak Locke'un bunu düşünmesi gerekirdi. Tanrının varoluşunun felsefe yönünden kanıtlanması gerektiğini düşünüyordu, bunu başarabildiğini de sanıyordu (IV, x). Eğer Locke bir ilkenin doğuştan olmasının onun doğru olmasını gerektirmediğini düşünmüş olsaydı, kuşkusuz *Deneme* ya da onun birinci bölümü çok değişik olurdu. Fakat doğuştan ilkelerle zorunlu doğruları birbirinden ayırmaktaki direnciyle bu yönde yarı yola varabildi. Daha ileri gidemeyişi, biryenilikçi filozofun, çağının düşünsel ortamından kendini tümüyle kurtarmasındaki güçlüğü gösteren bir örnektir.

4. "İdelerin Yeni Biçimi"

İkinci kitapta Locke bütün idelerimizin deneyden, yani duyum ve düşünümden (içebakış) geldiğiyle başlayan olumlu savına döner. "Bilgimizin tümü bu temele oturur ve son aşamada bundan türemiştir. Anlığımıza düşüncenin bütün gereçlerini sağlayan şeyler ya algıladığımız duyulur dışsal nesneler üstünde ya da üzerinde düşündüğümüz zihnimizin içsel işlemleri üstünde işlettiğimiz gözlemlerimizdir. Bunlar, elde ettiğimiz ya da edebileceğimiz bütün bilgilerin kendilerinden fışkırdığı iki kaynaktır" (II, i, 2). Doğal olarak Locke, ne denli karmaşık, zor ya da soyut olursa olsun bütün idelerimizi şu ya da bu tikel deneyin bize hazır olarak verdiğini söylemekte değildir. İnsan zihni, verilen şey üzerinde çalışarak, birleştirme, karşılaştırma, ya da soyutlama yoluyla yeni ideler yapmaya elverişlidir; fakat bütün bu ideler, çözümleme sonunda, duyu ya da içgözlem deneyinin vermiş olduğu öğelere indirgenebilmelidir. O, duyulur deneyin, özdeksel dünyanın yoluna çıkardığı her gerecin bomboş ve edilgin bir alınışı olduğunu da söylemez; zihin duyu algısında, karşısına çıkan herşeyin, bir seçim yapmadan, enstantane fotoğrafını çeken bir otomatik kamera da değildir. Algılama, daha önceki deneylere, daha önce öğrenilmiş olana, zihnin alışkı ve önyargı yoluyla kabul et-

miş olduğu şeylere göre belirlenmiş ya da yorumlanmış olan duyumdur.

Locke'un anlaşılmasında yorum güçlüklerinin başladığı, ya da başlaması gereken, nokta burasıdır; çünkü onu anlamanın güçlüklerinden birisi, gerçekte, onun anlaşılmasında bir zorluk bulunmadığı konusundaki uzun ve sorgulanmamış gelenektir. 'İde' sözcüğü onun epistemolojisinde bir anahtar sözcüktür. Bu sözcük felsefe terimleri arasında Locke'tan önce çok belirgin ve önemli biçimde kullanıldığı gibi bu kullanılma, ondan sonra da sürmüştür. Ve genellikle kabul edildiğine göre, Locke bu sözcükle neyi anlatmak istediğini açıklamayı hiç başaramamış (belki buna hiçbir zaman önemle girişmemiş) olmasına, ve onu değişik yerlerde değişik biçimlerde kullandığı için eleştirilebilir durumda bulunmasına karşın, yine de onun ne olduğunu, bulanık biçimde de olsa, anlamakta bir güçlük yoktur. Berkeley bu geleneğin en önemli kurucusudur ve ondan sonra gelen bütün yorum ve eleştiriler onun koyduğu doğrultuda sıkıntısızca yürümüştür. Artık Locke'u kendisinden okuma, ve Berkeley'ci geleneğin kanıtlarının çok uzun süre bağışık kaldıkları bir sınamaya dayanıp dayanamayacaklarını görme zamanının geldiği açıktır.

Locke'un geleneksel yorumunun temel özelliği idelerin nesneleştirilmesidir. Onun "ide" derken özel türden bir *şeyi* masa, iskemle gibi başka şeylerden onların özdeksel şeyler olmasına karşın, onun zihinsel oluşuyla ayırt edilen bir şeyi düşündüğü kabul edilmiştir. Böylece Locke'un ideler üzerine, ve bunların, idesi oldukları şeylerle olan bağıntıları üzerine söylediği her şey, hep bu ana modelin kabulüne göre yorumlanmıştır: zihin sanki idelerin, içine sokuldukları ya da orada üretildikleri, fakat sonradan dışarı çıkamadıkları bir kutu gibi görülmüştür. Bu yüzden, bütün duyu-deneyleri ve bilgi ve inancın kendisinden üretildiği her şey, kaçınılmaz olarak ikinci eldendir. Biz hiçbir zaman dış dünyadaki nesne ve olayları dolaysız olarak deneyimizden geçiremeyiz, deneyimize giren şeyler ancak dışarıda geçen şeylerin vekilleri durumundaki kendi idelerimizdir. Duyu algısı, dışarda geçen şeyleri temsil eden ideler edinmektir; ve bu idelerden kimilerin temsil ettikleri şeylere edimsel olarak benzer, kimisi de benzemez; birinciler birincil niteliklerin ötekiler de ikincil niteliklerin ideleridir. İdelerimizin çemberi dışına hiçbir zaman çıkamayız, ve

Locke'un, idelerimizin uyuşması ya da uyuşmaması olarak tanımladığı bilgi de, duyu algısının kendisi gibi, kaçınılmaz olarak ayrıu çember içindedir. Bundan iki sonuç çıkar: birincisi, Locke'un, bir yandan bütün insan deney ve bilgisinin kendisiyle sınırlı olduğu ideler dünyasına, bir yandan da buna bir tür nedensellikle bağlı olan büsbütün ayrı bir zihin-dışı dünyaya inanmış bir epistemolojik ikici olduğu biçimindeki genel sonuçtur; ikincisi de, onun, bizim zihinden-bağımsız dünyadaki hiçbir şeyi gözlemleyemediğimiz, ve onun üzerine bildiğimiz her şeyi ancak erişebildiğimiz biricik şeyler olan vekil-ideleri inceleme yoluyla bilebildiğimiz biçimindeki kaba bir tasarımsal algı kuramını savunduğu biçimindeki özel sonuçtur.

Eğer Locke'un ideler görüşü buysa, buna yapılacak karşı-çıkmalar öylesine ilksel, öylesine açıktır ki, bunları göstermek için bir Berkeley gerekli değildir. Eğer duyu algısı yalnızca, söylendiği gibi, asıllarına erişilemeyen, kimisi gerçeğe uygun olan kimisi de uygun olmayan, doğrudan resimler olan ideler edinmekse; resimlerden kimisinin asıllarına benzeyip kimisinin benzemediğinin kabul edilmesi, hele bunlardan hangilerinin doğru hangilerinin yanlış olduğunun bilinebileceğinin savlanması bir yana, resimlerin asıllarının bulunduğunun kabul edilmesi bile haklı gösterilemez. Bu görüşe göre, bir kimsenin nasıl olup da, idelerin, asıllarının resimleri olduğunu düşünebileceği açıklanamayacağı gibi, bunu düşünse bile, böyle düşünmesinin nedeni gösterilemezdi. Resim-asıl savının bir dayanağının bulunabilmesi için, aslın da deneye girdiği kimi durumların bulunması, ve resimle aslının karşılaştırılabilir olması gerekir; oysa Locke'un bu görüşüne göre bunların her ikisi de olanaksızdır. Locke'un bu savının doğru olması; tam da, bizim onun doğru olduğunu kabul etmek için bir dayanağımızın, hatta böyle bir düşüncenin beslenebilmesi için usa uygun bir açıklamanın bulunmaması koşuluna bağlıdır. Locke'un bütün kuramı, böyle, bir ilk-sınıf felsefe öğrencisinin bile bulmakta güçlük çekmeyeceği böylesine ilksel yanlışlar üzerine kurulmuş olsa, herhangi bir kimsenin onu önemli bir filozof olarak görmesinin nedenini anlamak olanaksız olurdu. Temel eleştiri şöyle özetlenebilir: "bunu anlamıyorum, çünkü bir resmin temsil ettiği şeyi hiç görmemişsem, onun o şeye benzediğini nasıl bilebilirim?... Buna göre, zihninde sık sık ortaya çıkan bir at idesi ve bir santor idesinin

kesinlikle aynı olması gerekir; çünkü bu, aynı idenin her zaman aynı ide oluşundan başka bir şey değildir; fakat bunlardan hangisinin dışarda varolan şeye benzediğini, yazarımızın ilkelerine göre, ne o ne de bir başkası bilebilir." Bu, bu türden bir tasarımcılığa karşı-çıkışın, yapılabilecek en kısa özetidir. Fakat gerçekte alıntısı yapılan bölüm, sanılabileceği gibi, Locke'un bir eleştiricisinden değil, kendisinden geliyor: bu onun, Malebranche'ın algılama kuramına karşı-çıkışıdır (*Examination of Malebranche, § 51).* Locke'un, hem duyu-algısının resim-asıl kuramının temel eleştirisini böylesine açıkça görüp anlatabildiğini hem de bu kuramı kendisinin de savunduğunu kabul etmek olanaksızdır. Eğer onun kendi algılama kuramı da aynı eleştiriye böylesine görünür biçimde açık olsaydı, kendisi bunu nasıl görmezdi? En azından bunun, genellikle Locke'a yüklediğimiz algılama kuramını ona yükleme konusundaki güvenimizi sarsması gerekir.

Ayrıca, bu görüşü Locke'a yükleyen eleştiricilerin, bunun dayanağı olarak kitaptan alıntılar yapmakta düştükleri sıkıntı da çarpıcıdır. Locke'un bir nedensel kuram öne sürdüğü ve bunu haklı olarak yaptığı, buna göre (görme örneğini alırsak), gördüğümüz şeyi görmenin, özdeksel nesnelerden gelen ışınların duyularımız üzerindeki etkisine nedensel olarak bağlı olup idelerin "zihnimize kazılmış" olduklarını öne sürdüğü ortadadır; ve yine, algılamada ideler edindiğimizi öne sürdüğü ve böylece *bir tür* tasarımcılığı savunduğu da açıktır. Fakat asıl soru şudur: ne türden? O gerçekte, bir masayı algılamanın onun neden olduğu bir resim edinmeyle özdeş olduğunu söylemiyor; yani o, duyulur idelerin, onları bir yoldan, sonraki filozofların duyu-verilerine benzeten algılanışı ya da edinilişi üzerine herhangi birşey söylemiyor.[5] Gerçekte, eğer 'algılama kuramı' derken duyu-verisi filozoflarının düşündüğü türden bir şey düşünülüyorsa, Locke'un bir algılama kuramı ürettiği de kuşkuludur. Onun görüşünün, önde gelen bir çağdaş eliştiricisinden alınmış olan tipik bir yanlış-anlatımı şöyledir: "Zihin fiziksel nesneyi görmez. Onun gördüğü şey zihinde bir yoldan varolan, fakat zihnin kendisi ya da bir değişimi olmayan bir

5 Locke'un 'duyum idesi' derken bir duyu verisini anlatmak istediği biçimindeki yanlış kabulden gelen bu tür yorumun bir örneği R. Jackson, *Locke's Version of the Doctrine of Representative Perception*'da (*Mind*, 1930) verilmiştir.

şeydir."[6] Oysa Locke bir masa görmenin, masanın karşısında masanın ürettiği bir ide edinmekle özdeş olduğunu söylemediği gibi, masa görmenin masanın bir idesini *görmeyle* özdeş olduğunu da söylemiyordu; gerçekte bu, Locke'a, işlediğinin bir kanıtı bulunmayan bir kategori yanlışı yüklemektir. O, masayı görmekten ve masanın idelerini edinmekten söz etmiş, fakat hiçbir zaman masanın idelerini görmekten söz etmemiştir; yorum saçma sonuç verince yorumu sorgulamak gerekir.

Locke'un duyu-algısı üzerine alışılmış yorumunun sorgulanması için başka bir sebep de, onun içgözlem açıklamasının incelenmesinden doğar. Locke'un buradaki açıklaması duyu-algısındakine koşuttur; aradaki ayrım içgözlemin, özdeksel dış dünyanın bilgisinin karşıtı olarak, zihnin iç dünyasının bilgisini vermesinden gelir. Locke hiçbir yerde bu konuda öyle kaba bir tasarımcılığı, yani zihnimizin işlemlerini dolaylı yoldan, bu işlemleri temsil eden ideler aracılığıyla tanıdığımızı önermemiş, önerdiği de düşünülmemiştir. Locke her zaman doğruca "kendi zihnimizin edimlerinin" (IV, xvii, 4), onun "kendi ideleri üzerindeki eylemlerinin" (II, vi, 1) vb. dolaysız gözleminden söz eder. Düşünüm ideleri *düşünümden* ya da *düşünüm sonucunda* edindiğimiz ya da oluşturduğumuz idelerdir. Locke'un, gözlemin bir gözlemciyi gerektirmesi, bunun da, gözlemcinin doğru gözlem yapamayabilmesi ve şeylerin bizim gözlemlediğimiz gibi olduğunun bir güvencesinin bulunmaması yüzünden, duyum idelerinin bir bilişi ve bilgi kaynağı oluşu üzerinde, düşünüm ideleri karşısında duymadığı bir kuşku duyması için, haklı olması gerekmese bile, bir sebebi vardır. O, bu anlamda, özdeksel nesnelerin gerçek özünün hiçbir zaman ve ilkesel olarak, bilinemez olduğunu, çünkü gözlemlerimizin ötesine geçemeyeceğimizi düşünüyordu. Bunun, özdeksel şeylerin, oldukları biçimiyle bilgisi için aşılmaz bir engel olması durumunda, aynı şeyin zihinsel işlemlerin bilgisi için de geçerli olması gerektiğini düşünmediği anlaşılıyor; o bu durumda gözlemcinin bir ayrıcalığı olduğunu, çünkü gözlemlemekte olduğu şeyin kendisi olduğunu düşünüyordu. Fakat bu, Locke'un, nesneleri hiçbir zaman dolaysız olarak bilmediğimizi, onları ancak zihnimizdeki ideler aracı-

6 Aaron, s. 106.

lığıyla bildiğimizi, yani bir nesnenin ne olduğunu düşünüyorsak onun ötesine gidemediğimizi söylediği zaman demek istediği şeyin daha usa uygun bir yorumunu öneriyor. Nesne ve niteliklerinin ne olduğu konusunda düşündüğümüz şey, gözlem ve deneylerimizle pekiştirilebilir, çürütülebilir, ya da değiştirilebilir, fakat en sonunda nesne ve nitelikleri üzerine söylediğimiz şey, yine de onları ne olarak biliyorsak odur; bu anlamda insan zihni kendinden kurtulamaz. Dünyayı Tanrı gözüyle görme olanağı varsa, bu olanak ancak Tanrı için vardır.

Ancak, Locke'un yerleşmiş yorumunun dayanaksız olduğunu, *Deneme*'ye o yorumu esinleyen, ve gerçekte onun 'ide' derken ne düşündüğü üzerine belli bir görüş açısından o yorumu gerektiren tümcelerin serpiştirilmemiş olduğunu öne sürmek de boştur. "Cisimlerin birincil niteliklerinin ideleri onların benzerleridir" (II, viii, 15); yine, bunlar "şeylerin kendilerinde bulunan bir şeylerin sağın benzerleridir" (II, xxx, 2); kağıt üzerine çizilmiş betiler zihindeki idelerin kopyalarıdır" (IV. xxi, 19); küresel bir nesneye baktığımız zaman, "o yoldan zihnimize kazılan ide bir daire yüzeyidir" (II, ix, 8) "nesne ideleri kopyalardır" (II, xxi, 13); ve biz onları "varolan şeylerin zihindeki resimleri ve tasarımları olarak düşünürüz" (böyle düşünmekte haklıyız demiyor) (II, xxi, 6) vb.,. Locke'un 'ide'yi özgül türden bir zihinsel varlık, yani zihinsel imge, olarak düşündüğü kabul edilince, yerleşmiş yorumun gerisi de gelir. Bir birincil niteliğin idesi, o niteliğin (gerçek anlamında) bir resmiyse, o zaman Locke, şeylerin ya da onların niteliklerinin bizdeki idelerinin, şeylerin birincil nitelikleri durumunda doğru olan, ikincil nitelikleri durumunda doğru olmayan, kopyaları olduğunu söylemektedir. Fakat onun 'ide' derken düşündüğü bu mudur? Güçlük onun *Deneme*'de demek istediği şeyi görülür biçimde, giderek kendisine bile açıklamamış olmasındadır, çünkü o ide üzerinde konuşmakla değil onu kullanmakla ilgilidir. Ayrıca *Deneme* hem öncü hem de kesintili yazılmış bir yapıt olduğundan, Locke'un ideyi değişik anlamlarda kullandığı öne sürülebilir. 1000 kenarlı bir betiden ayrı 999 kenarlı bir beti idesi kuramayız, dediği zaman olduğu gibi (II, xxxix, 14) onun, ideyi bir zihinsel imge olarak kullanır göründüğü bölümler bulmak zor değildir. Fakat onun, bir x idesi biz onun ne olduğunu düşünüyorsak, ya da x söz-

cüğüyle ne demek istiyor ya da ondan ne anlıyorsak odur, dediği zaman olduğu gibi ideyi imgelerle değil de düşünceyle ilgili birşey olarak düşündüğü (ya da öyle düşündüğünü kabul etmenin uygun olduğu) durumların sayısına göre, ideleri imgeler olarak gördüğü böyle durumların sayısı çok azdır. [Locke için sözcüğün doğruca "düzenli ses" (III, i, 1), çağdaş dilbilimcilerin *ses* (phone) dedikleri şey olduğunu belirtmek gerek. Sözcük kavramında, baştan onun içinde oluşmuş bir anlam kavramı yoktur. Bu yüzden o, sözcüklerden, idelerin imleri olarak söz eder ve papağana söylemenin, yani sözcükleri kullanmanın, öğretilebilmesine karşın, onda dil yetisinin bulunmadığını vurgular]. Locke'un ide için verdiği tek açıklama başlangıçtadır, ve orada, kendisinin bu sözcüğü düşünürken, zihnin, "üzerinde kullanılabileceği herşeyi" (I, i, 8) anlatacak biçimde en genel anlamıyla kullandığını belirtir. Burada açıklık olmasa da yöneltici bir şey de yoktur; demek ki onun 'ide'yi edimsel kullanışına Berkeley'ci gözlükle değil açık zihinle yaklaşmamız gerekir. Böylece, idelerin özel zihinsel varlıklar olduğu görüşüne bağlı kalmadan, sözcüğün İngilizcede olağan olarak nasıl kullanıldığına bakmak yararlı olur. Şunlar: "Benim şöyle bir idem (düşüncem) var."; "konusunda bir idem (fikrim) yok!; "Bendeki ...idesi(kavram)... dır"; "... konusundaki ideniz (düşünceniz) nedir?" vb.

Deneme yayımlandıktan ve eleştiriye uğradıktan sonra, Locke, kitabı yazarken yapmadığını yapmak, yani bir idenin ne olduğunun daha açık ve daha açıklayıcı bir anlatımını vermek zorunda kaldı. Bunun en önemli nedeni Worcester Piskoposunun yaptığı eleştiriler, ve onun düştüğüne inandığı yanlış anlamalar oldu; bu yüzden de Locke'un piskoposa mekuplarındaki yanıtlar aydınlatıcıdır. Orada, ideler teim-düzenine bağlı olmadığını, bu sözcüğü, daha iyisini düşünemediği için kullandığını vurgular. "Benim ideleri yeni kullanış, ya da kullanış biçimimin... çok geniş ve belirsiz bir anlatım olduğunu kabul ediyorum; bu, bütün genişliğiyle, *Deneme*'nin tümünü içerir... Benim ideleri kullanış biçimim..., eğer yeniyse, eski bir şeyin yeni öyküsüdür: çünkü ben insanların, düşünme, uslama, inanma ve bilme eylemlerini her zaman şimdiki gibi gerçekleştirdiklerinden kuşku duymuyorum."[7] "İdelerin yeni kullanış biçimiyle anlaşılır ko-

7 Works (lith. ed.) 1.424

nuşmanın eski biçimi her zaman aynı olmuş ve olacaktır."[8] "İdeler oluşturmak sözcükleri anlamakla özdeştir."[9] İdeler sözcüklerin anlamıdır. "Eğer siz bana bu sözcüklerle ('özdek', 'devim' vb.) ne demek istediğinizi söylerseniz, o zaman ben de onların, o nesnelerin sizin zihninizdeki ideleri olduğunu söylerim."[10] Eğer notion (kavram) sözcüğünü *Deneme*'nin bir yerinde (II, xxii, 2) özel türden ideler için teknik bir anlamda kullanmak zorunda kalmasaydı, ide sözcüğü yerine notion sözcüğünü kolayca kullanabilirdi.[11] Fakat eğer notion ya da conception (kavram) terimleriyle konuşmak ide terimleriyle konuşmaya göre daha az karanlık ya da bulanık olacaksa bu değişikliğin yapılmasına karşı çıkacak değildir.[12]

Burada, idelerin, benim zihnimin özel galerisindeki bir resimler topluluğu olarak, dışardaki dünyayla ve başkalarının ideleriyle karşılaştırılmak üzere dışarı çıkarılamayacaklarını belirten hiçbir şey yoktur.[13]

Buna karşı Locke'un kendisinin idelerin sözde yeni kullanış biçimi dediği şeyde güçlü bir yirminci yüzyıl havası vardır. Bendeki at idesi, atı öyle düşündüğüm ya da öyle gördüğüm, 'at' sözcüğüyle demek istediğim, bir şeyin at olduğunu söylerken onun olduğunu düşündüğüm, şeydir. Cisimlerle nitelikleri söz konusuysa, eğer şeyleri gerçekte oldukları gibi düşünüyorsam idelerim doğrudur; bendeki, diyelim altın idesi eğer altın benim onu düşündüğüme, ya da altın derken demek istediğime göre değişikse, bu yanlış bir idedir. 'Kıya' ya da 'günah' gibi kipler söz konusuysa durum değişir, çünkü kiplerde bizim cisim ve nitelik idelerimizdeki varoluşsal bağlantı yoktur (II, xii, 4); demek ki bendeki kıya ya da adalet idesi, başkalarının idelerine, ya da başkalarının bu sözcüğü kullanımlarına uygun olduğu ölçüde doğrudur; "bir insanın, tüze, minnettarlık yada utku üzerine bir yanlış idesinin bulunduğu düşünüldüğü zaman, bunun sebebi ancak onun idelerinin, öteki insanlarda bu adlardan hiçbirinin imle-

8 A.g.y. 1.574
9 A.g.y. 1.529
10 A.g.y. 1.565
11 A.g.y. 1.423
12 A.g.y. 1.429
13 Locke'un zaman zaman bir ölçüde bu yolda yazdığını da, örn. II, xi, 17, kabul etmek gerekir, fakat burada bile görüş nesnelerimizle onların bizdeki ideleri arasında bir ayırma yapar.

diği adlarla aynı olmaması olabilir (II, xxxii, 11).

Fakat Locke'un ideler üzerine demek istediği buysa, nasıl olup da *Deneme*'de, idelerin bizim özel, gerçekte yalnızca kendimizin olan, dünyamızın özel varlıkları olduğu yorumuna kendisini açık tutan şeyler yazdı? Ve idelerle ilgili olarak, 'temsil', 'benzeme', hatta 'resim' sözcüklerinden hangisini onun kullanımı olarak almalı? Önce şunu saptamamız gerekiyor; Locke, *Deneme*'deki bir çok şeye karşı çıkılacağını, hatta saldırılacağını, kabul etmekle birlikte, ide teriminin kendisine bir sıkıntı verebileceğini düşünmemiş görünüyor. Stillingfleet'e mektuplarında bu sıkıntının *kendisini şaşırttığını söyler. Bir filozof bir terimin* kendisine hiçbir sıkıntı vermeyeceğini düşündüğü zaman da, o terim ona her zaman sıkıntı verecek demektir? Eğer Locke, kendisini neyin beklediğini bilseydi, *Deneme* boyunca 'ide'nin kullanımında belki de daha dikkatli ve sakınımlı davranırdı. Öyleyse Locke, belki de, idenin bir ad oluşu gibi talihsiz bir olgunun sıkıntısını çekmiştir. Gerçekten ad-eğilimi filozofların iş hastalıklarından birisidir. Birçok adlar ('pabuç', 'balmumu', 'gemi', hatta 'gölge' ve 'yankı') bir şeylerin adları olduklarından, bütün adları bir şeylerin adları olarak görmekte uğursuz bir kolaylık vardır; yani böyle oldu ğuna inanmanız da gerekmez, inanmış gibi yazarsınız, böylece başxxxx kalarının sizi buna inanıyormuş gibi görmelerine yol açarsınız. Günümüzde meslekten filozoflardaki sözcük-bilinci, sözcüklerin seçilişinin (ya da, çokluk, seçilmeyişinin) kendilerine vereceği sıkıntıların ayrımında olmak anlamında, on yedinci yüzyıl filozoflarınınkine göre daha güçlüdür. Locke'un yeni ide kullanım biçiminin, kendi resim galerisine kaçınılmaz biçimde kapanmış bir adam modeline göre yorumlanmaması gerekir, ve Stillingfleet'e yaptığı açıklamaların ışığında, onun böyle birşey düşünmediği açıktır. Fakat yalnızca *Deneme*'ye bakıldığında onu böyle anlamak kolaydır; 'ide' sözcüğü öyle sık geçer ki, okuyucunun onun özel türden bir zihinsel şey olarak düşünüldüğünü kabul etmekten kendini kurtarabilmesi için büyük çaba harcaması gerekir. 'Temsil', 'benzeme', 'resim' sözcüklerini de, eğretilemeli olarak değil de gerçek olarak almak daha kolaydır; fakat birşeyin kolay olması onu doğru, ya da doğruya daha benzer, yapamaz. 'Temsil' sözcüğünün imlediği bir, ve yalnızca birtek, bağıntı değildir. Gezgin satıcı, firmasını temsil eder; Davis kupası oyuncusu ül-

kesini, polis haritasındaki renkli toplu iğneler geçen ay hırsız giren evleri, minör anahtarı üzüntüyü temsil etmekte kullanılır; Godot'nun birçok şeyleri temsil ettiği söylenmiştir. Fakat bu durumlardan hiçbirinde bağıntı bir başkasının aynı değildir. Locke için ideler, onun, doğru ya da yanlış olarak, dünya üzerine bizim düşündüğümüzle dünyanın nasıl olduğu arasında bir karşılıklılık bulunduğunu, ve bilginin gelişmesinin de bu karşılıklılığın artması olduğunu öne sürdüğü anlamında, gerçeği temsil eder; ve yine ideler, şeylerin bulunmadığı sırada onlar üzerinde düşünebileceğimiz anlamda, gerçeği temsil ederler. Locke kimi idelerin yerini tuttukları niteliklere benzediklerini söylerken, demek istediği şeyin resim-asıl modeline uygun olarak alınması, ancak, daha önce idenin bir özel zihinsel nesne olarak görülmüş olması durumunda anlaşılabilir bir şey olur. Bir kimse, bir yüzün ya da bir görüntünün biraz önce okuduğu betimlemesine sağın olarak benzediğini söylerse, onun demek istediği şeyi yanlış anlamayız: onun, 'betimleme' sözcüğünün bir yüze ya da bir görüntüye gerçekten benzediğine inanmak gibi olağanüstü bir yanlış yaptığını düşünmeyiz. Yine de yüzün, betimlendiği gibi olduğu, betimlemeye uygun düştüğü ya da betimlemenin yüze uygun düştüğü anlamında yüzün betimlemeye benzediğini, anlaşılır biçimde, ve koşulların uygun olması durumunda doğru olarak, söyleyebiliriz. Locke, kimi idelerin imledikleri niteliklere benzediğini, ötekilerin benzemediğini düşünür; biz bir özdeksel nesnenin, diyelim masanın, taşır göründüğü kılık ve boyutları taşıdığını düşünürüz, bu doğrudur ya da doğru olabilir. Bir masanın belli bir renkte olduğunu düşünürüz; bu yanlıştır ya da yanlış olması gerekir. Özdeksel nesnelerde, devim de içinde olmak üzere, uzamın özellikleri vardır, fakat rengin özellikleri yoktur; bizim onu da var sanmamız, onun, nesnedeki duyulmaz parçacıkların nedensel özelliklerinin etkisi oluşundan gelen doğal bir yanılgımızdır. Birincil ve ikincil nitelikler arasındaki ayrılık, en azından Locke'un önerdiği biçimiyle, kabul edilemez. Fakat bu, birincil niteliklerin idelerinin bu niteliklere benzediği, ikincil niteliklerinkilerinse benzemediği biçiminde, Locke'un yaptığı önerinin anlamsız olduğu demek değildir: birincil nitelikler tam bizim onları düşündüğümüz gibidir, (örnek olarak görmeyi alırsak) görsel betimlemelerimiz gerçeğe uygundur; ikincil nitelikler bizim onları düşündü-

ğümüz gibi değildir ve görsel betimlemelerimiz bunlara hiç uymaz. Eğer bir şeyin bendeki idesi, benim, o şeyin öyle olduğunu düşündüğüm ya da söylediğim şeyse, Locke'un, yer yer ideden resim diye sözetmesine, ya da kendisinin, idelerin gerçek anlamda resimler olduğunu kabul ettiğini bildirmesine karşı çıkamayız. Bunlar, *Deneme*'de bulunduğu genellikle öne sürülen ikicilik ve tasarımsal algı yapısının, üzerine kurulabileceği güvenilir bir temel olamaz.[14] Eğer, kabul edilmesi gerektiği gibi, 'ide' sözcüğünün *Deneme*'deki binbir örneğine, birbiriyle tutarlı bir tek anlam yükleyemiyorsak, bunlardan kimilerini seçerek yorum yapamayız. Locke onu bulanık olarak, ve bulanık anlaşılacak biçimde kullanmıştır; yapmamız gereken şey, onun, Locke'un bilgi kuramının tümüyle birden tutarlı olacak biçimde, yapabileceğimiz en iyi ve en genel kullanımını vermektir; onun hem 'ide'yi *Deneme*'deki kullanışını, hem de Stillingfleet'e mektubunda bu kullanım için yaptığı savunma ve açıklamaları göz önünde tuttuğumuz zaman bu olanaksız görünmüyor. Gerçi, o, kendisini, genellikle yapılan yoruma açık tuttuğu için eleştirilebilir, fakat bu bizi yorumun doğru olup olmadığını araştırma yükümlülüğünden kurtarmaz.[15]

5. Dil ve Düşünce

Locke'un asıl amacı, kendi yöntem bildiriminde (I, i, 3) belirtildiği gibi, idelerin doğa ve türlerinin tartışmasını bitirdikten sonra "ikinci olarak, anlığın bu idelerden neyin bilgisini edindiğini, ve bu bilginin kesinlik, açıklık ve genişliğini göstermektir." Fakat gerçekte o, hazırlık aşamasından sonra doğrudan asıl konuya geçecek yerde, epistemoloji sorunlarından çoğunun dille ilgili sorunlar olduğunu görmüştü: "idelerle sözcükler arasında öylesine sıkı bir bağlantı bulunur ve soyut idelerimizle genel sözcükler arasında öyle değişmez bir

14 Geleneksel görüşün ilginç, fakat şimdi hemen hiç tanınmayan bir eleştirisi, Thomas E. Webb'in *The Intellectualism of Locke*'unda (Dublin, McGee, 1857) bulunabilir.

15 Wittgenstein'ın da *Tractatus Logico*-Philosophicus'ta düşünce ve önermelerin gerçeğin resimleri olduğu üzerine söyledikleri yüzünden iticl olduğunu öne sürmek, seçmeyle yapılan yanlış yorumlamanın öğretici bir uygulaması olabilir.

bağıntı vardır ki, önce dilin doğasını, kullanımını ve imlemini incelemedikçe, hepsi de önermelerden oluşan dilimizden açık ve seçik olarak söz etmek olanaksızdır" (II, xxiii, 19). Bu, "Sözcükler üzerine" adını verdiği üçüncü kitabının konusunu oluşturur.

Yirminci yüzyılda filozoflar dille öyle çok uğraşmışlardır ve dilin felsefi irdelemesinin kendilerinin ya tek işi, ya da en azından, kavramsal açıklığı ve anlamayı sağlamak üzere kendisinden yola çıkmaları gereken iş olduğu düşüncesini öylesine benimsemişlerdir ki, Locke'un yazdıklarının şimdi yeni görüşler sağlamadaki katkısının pek az olduğu düşünülebilir. Bu konuda söylediklerinin tümü yeni bir ilgi uyandırmayacak kadar açıkça doğru ya da açıkça yanlış görünür. Fakat onun buradaki öncü işlevini görmemek ve onun dilsel soruları vurgulayışını en ünlü ya da en özgün iki izleyicisinin, yani Berkeley ve Hume'un sürdürmemiş olduğunu göstermemek Locke'a haksızlık etmek olur.

Sözcükler için başlangıçta verdiği "düzenli sesler" (III, i, 1) tanımı hem aşırı kısıntılı hem de aşırı geniştir. Ancak konuşma sözcükleri için geçerli olabilir, yazılı sözcükler için olamaz. Ona göre bir sözcük, ancak bir idenin ya da "içsel kavram"ın yerini tuttuğu zaman bir dilin dağarcığına girebilir. Fakat hangi seslerin hangi kavramlar karşılığında kullanılacağının bir uylaşım konusu olduğunu belirtirken haklı olmakla birlikte, yaptığı tanım, her sesin sözcük olabileceği biçimindedir. Gerçekte herhangi bir sesin sözcük olup olmadığı sorusu, onun kullanılması için bir dilsel uylaşım bulunup bulunmadığı sorusudur. Kimi seslerin anlamlı olarak ortaya çıkabildikleri doğrudur; fakat sözcükler için böyle değildir. Kimi sözcüklerin anlamlarının bulunmadığı, örneğin özel adlarda ve anlamsız sözcüklerde, doğrudur; fakat bunlar yalnızca nezaket sözcükleri, ya da telgrafçılarla radyo yayımcılarında olduğu gibi belli amaçlı sözcüklerdir. Gerçekte Locke'un sözcük tanımı radyo yayımcısınınkine tam olarak uyar, fakat temel kullanımı parazitliktir, buna göre, bir sözcüğün hangi anlama geldiği olumsalken, bir anlamının bulunması analitiktir. Bereket versin Locke uygulamada kendi tanımını unutur ve yeniden 'sözcük'ün temel kullanımına döner. Ayrıca, sözcüklerle ideler arasında yaptığı biçimsel ayırma, onu, açıkça benimsediği fakat bağlanmadığı bir sonuca götürür. Bu sonuca göre, sözcükler düşünce

için değil, düşüncenin açıkça anlatılması ve iletişim için gereklidir; bundan da onun, zihinsel önermelerle sözsel önermeler arasında yaptığı ayırma doğuyor (IV, v, 2). Bilinçliliğin söz-dışı ya da söz-öncesi denebilecek bir ilk aşaması bulunduğuna inanmakta kuşkusuz haklı olmakla birlikte, bir önerme, onun düşündüğü gibi yani ya doğru ya da yanlış bir şey, olduğuna göre, söz-dışı bir önermenin ne olabileceği çok daha az açıktır. Öte yandan o, gerçekte bütün düşüncelerin sözcüklerle yapılmış olduğunu kabul eder (IV, v, 4), oysa bu, sözcükleri, yalnızca düşünmenin kamuya dönük imleri olmaktan çıkarır; ve birçok yerlerde olduğu gibi bu bölümde de, bulanık düşüncenin hemen her zaman sözcüklerdeki bulanıklıktan geldiğini vurgulayıp, bundan kurtalma yolunun sözcüklerden idelere gitmek olduğunu önermesine karşın, onun, ideal olarak bir tümüyle-söz-dışı düşünceyi savunduğu da söylenemez. Doğal olarak, onun için, sözcüklerin anlamlılığı onların imledikleri idelerin terimleri içinde açıklanabilir. Fakat o, bir sözün anlamlılığının, kullanıldığı her durumda, kullananın zihnindeki bir ideye eşlik etmesine bağlı olduğu biçimindeki (Hume'da izleri görülen) ham görüşü ileri sürmez. Locke, bir sözcüğün bir ideye eşlik etmesi *olanaklıysa* onun anlamlı kullanılmış olacağını söyleyen Berkeley'i kendisine daha yakın bulabilirdi. Fakat sözcüklerdeki bulanıklıktan kurtulmak için idelere açıklık vermek gerektiğini ileri sürerken, Locke, idelerle sözcükler arasında bir ikilik kabul etmiş değildir; burada, daha önce de yapılan bir alıntıyı anımsayalım: "idelerin yeni kullanılış biçimiyle anlaşılır konuşmanın eski biçimi her zaman aynı olmuş ve olacaktır." Bir kimsenin başka birisini anlayamamasında, ya da (Locke'un, örneğin III, iv 15'te aynı şey olmadığını gösterdiği gibi) onu yanlış anlamayı başarmasında, konuşanın da dinleyenin de kusuru olabilir; ya da, biri ya da ikisi birden, doğal dillerin doğal diller *oluşunun*, yani terimlerinin, matematik ve mantıkta, hatta doğa bilimlerinin teknik terimlerinde olduğu gibi betimleyici tanımlardan yoksunluğunun kurbanı olmuş olabilirler. Bir kimse ya elindeki dilin yetersiz oluşu, ya onu iyi kullanamayışı, ya da düşüncesinin açık olmayışı yüzünden, kendini iyi anlatamayabilir. Fakat düşüncesini açıklamanın kendisi de, bir, dili açık biçimde kullanma sorunudur. Locke'un, sözcüklerin, yerini tuttukları idelerden daha çabuk ortaya çıktıklarını söylerken (örn. IV, v, 4) erişir görün-

düğü doğruluk, insanlarda düşünme kolaylığını çok aşan bir konuşma kolaylığı bulunduğu ve bizim ne düşündüğümüzü ancak ne söylediğimizi işittikten sonra öğrendiğimizi söylemenin bir anlamı olabileceğidir. Konuşma, hemen herkes için öylesine alışılmış, çabasız ve düşünmeden yapılan bir iştir ki, konuşurken sürekli olarak, eğer bize sorulmuş olsa, ya kesin anlamlarının bulunmayışı ya da kavrayışımızın yetersiz oluşu yüzünden tam anlamlarını bildiremeyeceğimiz tümceler kurarız; bu yolda düşüncemiz bulanıktır ya da açık değildir. Düşüncemizi ya da ideleriimizi daha açık kılmamızı istemek, söylediğimiz şeyi, onu daha açık yapan başka sözcüklerle, ya da asıl söylemek *istediğimiz* şeyi anlatan başka sözcüklerle onu yeniden düzenlememizi istemektir. Locke, konuşmamızın çoğunun papağan konuşmasından büsbütün değişik olmadığını düşünür: benzemeyen yanı, papağanın, "söylediği" şeyi yeniden düzenlemesinin kesinlikle olanaksız olmasına karşın bizim öyle olmayışımızdır; çünkü papağan dili konuşmayı değil (tam Locke'un anlamında) sözcükleri yan yana dizmeyi öğrenebilir; ya da başka bir anlatımla, bizim konuşmamız iletişimseldir, papağanınki değildir. Fakat bir yandan da, konuşmalarımızın çoğu papağan konuşmasına benzer, çünkü uyarıma karşı alışılmış tepkidir, ve yeniden düzenleme isteğini karşılayamaz; çokluk bunun papağan konuşması olduğu açığa çıkmaz, çünkü yeniden düzenleme istenmez. Açık düşünmenin istenmesi, yeniden düzenleme istenmesidir; toplumsal ilişkilerin olağan saçmalıklarının açıklama istemeyi gereksiz ya da zaman yitirme gibi göstermesi, konunun önemsiz olmadığı durumlarda, örneğin politika, ahlâk, bilim ya da inan konularında açıklama isteğini karşılamaya hazır olmamız ya da bizim bunu gerekli bulmamız zorunluluğunu görmemize engel olmamalıdır; olağan konuşmaların dikkatsizliği, özensizliği, ve zihin karışıklığı bu tür konuşmalarda bağışlanamaz.

Locke'un vurguladığına göre, dil konusunda ilk saptanması gereken şeyin, tikel bireyleri göstermekte kullanılan özel adlar dışında bütün sözcüklerin "us ve zorunluluk gereği" genel olduğudur (III, iii, 1). Özel adlar kullanmak için kuramsal olarak sınır yoktur: istesek her birey için, o birey ne olursa olsun, bir özel ad saptayabiliriz. Yalnızca her bireysel insana değil, her bireysel koyun ya da kuşa, ve

her bireysel yaprak ya da ota bir özel ad vermemizi engelleyen bir şey yoktur. Fakat bunu böyle genişletmek yalnızca zaman ve güç savurganlığına götürmekle kalmaz, kılgısal olabilirliğin de ötesine geçer, çünkü bütün bu özel adları öğrenip belleğimizde tutamayız. Bu yüzden, olguda, özel adların kullanımını, ad vermek için kılgısal ve yinelemeli ilgi duyduğumuz bireylerle sınırlarız. Fakat asıl önemli olan, özel adlar dağarcığımızı ne denli genişletirsek genişletelim, bir dil edinmeye ya da geliştirmeye başlamış olmayız. İletişim olanaksız olur, çünkü yalnızca özel adlardan oluşan bir dağarcıkla, bireylerden *söz edilebilir*, fakat onlar üzerine bir şey *söylenmiş* olmaz. Bir şey söyleme olanağı genel sözcüklerden türetilir, bu yüzden de bir dilin sözcüklerinin tümü genel sözcükler olmalıdır. Genel sözcüklerin ne türden sözcüklere ayrılacağı (örn. ad, sıfat, eylem, belirteç, bağlaç vb.) ilgili dilin dilbilgisel ve sözdizimsel yapısı sorunudur. Fakat hiçbir dilde yalnızca özel adlarla anlamlı bir tümce yapılamaz. (Tek sözcüklü tümcelerde bunun açık ayrıkları olduğu sanılabilir. Bir anne pencereden uzanıp bahçede oynayan oğluna "Peter" diye seslenebilir. Fakat bu bir ayrıklık değildir, çünkü buradaki "Peter" çocuğun adının yüksek sesle söylenişi değil, ana ve oğulun "Peter buraya gel" ya da "Peter seni istiyorum" anlamına gelmek üzere anlaştıkları bir kısaltmadır.)

Demek Locke'un kendine yönelttiği asıl soru, sözcükler nasıl genel olur sorusudur (III, iii, 6). Terminoloji açısından bu tuhaf bir sorudur, çünkü 'olur' sözcüğünün kullanılışı sözcüğün önce genel olmadan başlayıp sonraki birşey yüzünden genel olduğunu esinliyor. Fakat Locke'un demek istediği bu değildir. Onun sorduğu, bir sözcüğün genel olması için durumun ne olması gerektiğidir. Bu soru da tam açık değildir, ve Locke'un değişik durumlarda verdiği değişik yanıtlardan, çözmeye çalıştığı sorunun tam olarak ne olduğunun kendi zihninde de bir açıklığa kavuşmadığı görülebilir. Onun bağdaştırmak istediği şey sözcüğün, varolan her şey gibi, kendiliğinde tikel oluşu olgusuyla, sözcüklerin, kullanımlarında genel oldukları ya da olmaları gerektiği olgusudur. [Tip-sözcüklerle (type-words) im-sözcükler (token-words) ayrımını hiç düşünmemiş olduğu anlaşılıyor. 'Kırmızı saçlar ve kırmızı yanaklar' cümleciğinde beş im-sözcük bulunmasına karşın, bunlar dört tipin imleridir, çünkü tümcedeki iki

tane 'kırmızı' bir anlamda iki ayrı sözcüktür (çünkü tümcede biri birinci öteki de dördüncüdür) bir başka anlamdaysa bunlar aynı sözcüktür. Eğer Locke bu ayrımı düşünmüş olsaydı, sözcüklerin kendi varoluşlarında tikel olduklarını söylemeyi daha az uygun bulabilirdi. Tümel ve tikel bağlantısı üzerindeki sorusunun yalnızca sözcüklerle başka bir şey arasında değil, sözcüklerin kendi içlerinde ortaya çıktığını görememiştir.]

Locke'un ilk önerisi, bir sözcüğün, bir genel idenin imi yapılarak genel olduğudur (III, iii, 6); fakat bunun çözüm olmadığını görmüştür; çünkü bu, yalnızca, bir idenin nasıl genel ide olduğu sorusunu ortaya çıkarır. Bu soruya da değişik yerlerde değişik yanıtlar verir. Verdiği yanıtlar da, bizim için, bunların kaç tane olduğunu söylemeye yetecek ölçüde ayrımlı değildir. Yapabileceğimizin tümü, düşüncelerinin yürüdüğü değişik çizgileri göstermektir.

Deneme'de sürekli geçen (cf. II, xi, 9; III, iii, 11; IV, xi, 9) ve daha önceki taslaklardan[16] birinde ilk geçen açıklama daha sonra Berkeley'in söyleyeceğiyle, yani bir genel idenin, başka bütün benzer tikellerin temsilcisi kabul edilen bir tikel ide olduğu görüşüyle aynıdır. "Soyutlama, herhangi bir ideyi salt ve kesin biçimde, her türlü dışsal varoluş ve koşullardan sıyrılmış olarak düşünmekten başka bir şey değildir." Bu görüşe göre bir zihinsel imge, zihnin, onun ilgili özelliklerini düşünüp ötekilerini dışarda bırakmasıyla genel olur. Böylece bir kırmızı top imgesi hem (onun kırmızı renkli oluşuna bakıp kılığını düşünmediğimiz zaman) kırmızı genel idesi, hem de (rengi görmeyip yalnızca kılığa baktığımız zaman) top genel idesi işini görebilir. Locke'un her zaman yinelediği ve (yukardaki alıntıdan da görüleceği gibi) 'soyutlama' derken anlatmak istediği şey olduğunu söylediği bu görüş Berkeley'in kendi görüşünden ayırt edilemez gibi göründüğüne göre, Berkeley'in *Principles of Human Knowledge*'inin Giriş'ini, niçin, kendisinin, Locke'un tehlikeli soyut ideler kuramı olarak gördüğü şey için yeğin bir saldırıya ayırdığını sorabiliriz. Bunun yanıtı, doğruca Berkeley'in bu görüşü bilmeyip, *Deneme*'de bulduğu, ya da bulduğunu sandığı iki başka görüşü hedef almasıdır. Bunlardan birisine göre, bir imgenin genel oluşu, zihnin o imgeyi,

16 Aaron., s. 65.

aynı türden olduğu söylenen öteki tikellere benzeten özelliklere dikkatini çevirmesiyle değil, bu türden bütün tikellerde bulunabilecek olan ilgili özellikleri taşıması yoluyla olur. Üçgen üzerine olup çok adı çıkan o bölüme (IV, vii, 9) takılan Berkeley, Locke'un, bir üçgen imgesi hem eşkenar, hem ikizkenar, hem de çeşitkenar üçgenin hep birden yerini tuttuğuna göre, onun aynı anda bunların hepsi birden olduğunu söylediğini öne sürüyor ve haklı olarak, bir üçgen imgesinin bunların hepsi birden olamayacağını, çünkü bunların birbirleriyle bağdaşmaz olduğunu gösteriyordu. Buna göre Locke'un görüşü kabul edilemezdi, çünkü varolması olanaksız olan imgelerin varolmasını gerektiriyordu. Dikkatimizi Locke'tan aldığı şu ilk tümceyle sınırlarsak Berkeley'in yorumunun anlaşılır bir yönü de vardır: "bir üçgenin genel-idesi... ne eğik ne dik açılı, ne eşitkenar ne çeşitkenar olmalı; aynı anda hem bunların hepsi olmalı hem de hiçbiri olmamalıdır." Fakat hemen arkasından gelen tümce değişik bir öneri getirir: "Bu, varolması olanaksız olan eksik birşeydir; birçok değişik ve bağdaşmaz idelerin kimi bölümlerinin kendisinde toplandığı bir idedir." Locke bunun, değişik idelerin bağdaşmaz bölümlerinin kendisinde toplandığı bir ide olduğunu söylemiş olsaydı Berkeley'in eleştirisi haklı olabilirdi. Fakat Locke'un söylediği bu değildir. Bağdaşmaz idelerin kimi bölümleri bir araya getirilebilir, yeter ki bölümler bağdaşmaz olmasınlar. Biz, Locke'un burada varmak istediği şeyi tahmin etmekten başka bir şey yapamayız. Alıntının başlangıç bölümüne göre, Locke'un genel idelerden, bizim deneyde, düşüncede ya da iletişimde kullanmamız gereken düzeyde değil de, onlar *üzerinde* konuşmaya ve düşünmeye çalışacağımız düzeyde söz ettiği açıktır: onları oluşturmanın göreli zorluğunu vurgulamaktaki amacı budur. Gerçekte o, belirlenmemiş olma anlamında soyut olan (ya da olabilen) değişik bir imgeler görüşü savunmakta olabilir. Bir kimse, bir eşkenar üçgenin belirlenmiş imgesi olan, bu yüzden de aynı zamanda bir çeşitkenar üçgenin belirlenmiş imgesi olmayan bir şey *kurabilir*; fakat onu elde edemez. Daha genel olarak, bir üçgen imgesi, ne bir eşkenar üçgen imgesi olduğunun ne de olmadığının doğru olacağı anlamda, belirsizdir. Bunda Locke'un ona verdiği felsefi önem bulunmayabilir; fakat çelişme ya da üçüncünün olmazlığı yasalarının imgelere her zaman (ya da çok zaman) uygulanamaz oluşu imgeler üzeri-

ne bir olgudur. İçinde bir üçgen imgesinin "bunlardan hem her biri hem de hiç biri" olabildiği tam uygun bir anlam vardır; bu yüzden de, genel ideler için imgelerin terimleri içinde söylenebilecek birşey varsa, Berkeley'in Locke'taki bu bölümü yanlış anlamış olması onu yok etmez.

Berkeley'in üzerinde daha uzun durduğu ve daha önemli ölçüde aykırı bulduğu öteki görüş, Locke'un soyut ya da genel ideleri imgeler olarak değil de zihinsel ortaya çıkışlar olarak görmesidir; bunlar bir bakıma soyut ortaya çıkışlardır. Berkeley'in, bütün idelerin tikel ortaya çıkışlar ya da imgeler oldukları biçimindeki kendi görüşüne yol açmak için bu görüşe karşı çıkması gerekiyordu. Yine, eğer Berkeley'in yorumu doğruysa, eleştirisi şöyle: tikel olmayan zihinsel ortaya çıkışlar için içgözlemsel kanıt bulunmadığı bir yana, bunun olması da kavranabilir birşey değildir. Eğer Locke bilişsel ilginçliği olan iki tür zihinsel ortaya çıkarın, yani ortaya çıkan imgeler ve ortaya çıkan kavramların, bulunduğunu söylemiş olsaydı, o zaman doğal olarak Berkeley'in eleştirisine açık olurdu. Fakat söylemiş midir? Yanıt kesinlikle: Hayırdır. Öyle görünüyor ki, 'soyut', 'soyutlama' ve 'soyut ide' sözcükleri Berkeley'i, Locke'un, tikel imge ortaya çıkışlarından başka bir de soyut zihinsel ortaya çıkışlar öne sürdüğünü düşünmeye yöneltmiştir. Fakat Locke terimleri bu yolda kullanmıyor: yukarda C Taslağından yapılan alıntıda da açıklandığı gibi, 'soyutlama' özel türden bir zihinsel varlığın değil, özel bir zihinsel işlemin adıdır. Berkeley yalnızca bir gölgeye saldırıyordu; Locke genel idelerin, zihinsel ortaya çıkışların terimleri içinde bir açıklamasını vermeye çalıştığı sürece, bu açıklama kendisininkiyle sağın olarak aynıdır.

Şimdiye dek sözü edilen böyle açıklamaların hepsinin de kendi terimleri içinde bile uygun olmamak ve bütünüyle yanlış yöneltilmiş olmak gibi iki kusurları vardır. Bunlar uygun değillerdir, çünkü her düşünme imgeler edinmeye indirgenemez; Berkeley'in de, salt bütün sözcükler karşılığında imgelerin bulunmayışı yüzünden getirdiği kavramlar öğretisinde kabul ettiği gibi, düşündüğümüz, ve üzerinde anlaşılır biçimde konuştuğumuz her şeyin imgesini kuramayız. Sözcüklerin hepsi imgelerle karşılaştırılabilseydi bile, bu, sözcüklerin ya da idelerin genel oluşu konusundaki soruyu yanıtlamaya bir katkıda bu-

lunmazdı. Bir insan için bir x idesi edinmiş olmanın ne anlama geldiğini, ya da idesinin ne olduğunu, ya da onun '*x*' sözcüğüyle ne demek istediğini, kendisinden alacağımız bir içgözlemsel açıklama aracılığıyla öğrenemeyiz. Bu ruhbilimsel açıdan ilginç olabilirdi, fakat felsefeyle ilgisi yoktur. Locke ve Berkeley gibi, 'genel ide'nin, ruhbilimsel edinimlerin ya da özel türden ortaya çıkışların *adı* olduğunu düşünerek işe başlayan filozof yanlış bir başlangıç yapmıştır ve yanlış yöndedir. Burada yine felsefi ve ruhbilimsel sorunların karıştırıldığı bir durum karşısındayız.

Gerçekte Locke, III. kitapta, tümüyle değişik bir açıklamaya yöneliyor ve kendini hemen hemen ruhbilimcilikten kurtarıyor. Orada görüyor ki açıklanması gereken şey, nasıl genelleştirdiğimiz, şeylerin, niteliklerin, ve bağıntıların değişik türlere ilişkin olarak deneylerimize nasıl girdikleridir. Yine görüyor ki, daha önce belirtildiği gibi, sorun iki değişik düzeyde ortaya çıkıyor: genel ideleri, geçirdiğimiz türden deneyleri, yani öbek ya da türlere ilişkin şeylerin deneylerini, geçirmek anlamında, nasıl oluşturuyoruz; ve yine birinci anlamdaki genel ideleri, onları çözümleyebilecek ve düzenleyebilecek durumda olma anlamında nasıl oluşturuyoruz. Birinci anlamdaki genel ideleri herkes edinebilir, ikinci anlamdakileri yalnızca düşünsel merakı olanlar edinir. Biz yaptığımız genel ideleri, gözlemlediğimiz benzerliklerin ve ayrımların temeli üzerine kurarız, fakat şeyleri türlere ayıran bizleriz, onları doğanın eliyle ayrılmış olarak bulmayız: "şeylerin türlerinin özleri, bu yüzden de şeylerin türlere ayrılması, anlığın işlemleridir" (III, iii, 12). Benzerlikleri ve ayrılıkları görürüz, fakat bir genel ideyle öteki arasındaki ayırmayı karar ya da uylaşım yoluyla biz yaparız" (III, vi, 36). Locke burada kavramların belirsizliğini ve sınırlanmamışlığını görür. Kavramlar, matematikteki gibi, tanımlara uymak zorunda oldukları zaman sınırlanmamış değildirler; fakat tanımların kavramlara uymaları gerektiğinde öyledirler; ve kavramlarımızın hemen hepsi bu türdendir. Bu yüzden, bir düzeyde, bir insan için *x*'in genel idesini edinmiş olmak, *x*'leri tanımak, onu *x*-değillerden ayırt etmek ve '*x*' sözcüğünü doğru olarak kullanmaktır. Öteki düzeydeyse, aşağı düzeydeki *x* genel idesinin ne olduğunu açıklayabilme yeteneğidir. Locke'un III. kitapta getirdiği ve adsal özlerin soyut ideler *olduğunu* (bizde bu özlerin soyut idelerinin bulunduğunu

değil) açığa vurduğu adsal özler öğretisi budur. "Bir türün adını taşımak bir nesneyi o türden yapan şey olduğuna, bir adın bağlanmış olduğu ideye uygun olmak da bir adı taşıma hakkını kazandıran şey olduğuna göre, o özü taşımakla ideye uygun olmanın aynı şey olması gerekir; çünkü belli bir türden olmakla o türün adını taşımaya hakkı olmak aynı şeydir. Örneğin insan olmak ya da insan türünden olmakla bu türün adını taşımaya hakkı olmanın aynı şey olduğu gibi." (a.g.y.) Demek ki bir genel ide, imge kavramında olduğu gibi, ruhbilimsel nesnelerden biri değil, sözcükleri uygun biçimde ayırt etme, öbeklendirme, ve kullanma yeteneğidir. Ayrıca, kendilerine ad, yani genel ad, denmesi bir yönden anlaşılabilir olan sözcükler durumunda, genel ide, sözcüğün yerini tuttuğu şey değil, sözcükle ide arasındaki bağlantının, Locke'un öne sürdüğü biçimde olumsal olmaması koşuluyla, sözcüğün anlamını veren şeydir; onun, idelerin yeni yoluyla, anlaşılır biçimde konuşmanın eski biçiminin aynı olduğu biçimindeki savlaması açıklanmıştır.

6. Bilgi ve İnanç

Deneme'nin son kitabı, en önemlisi olmasına karşın, açıklama gereksinmesini en az duyuran bölümdür, çünkü daha önce ortaya çıkmamış olan yorum zorlukları getirmez. Locke, bilgi türlerini öbeklendirmesi ve bilgiyle inanç arasında yaptığı ayırma yoluyla, kabul edileceklerin büyük bölümü için yolu hazırlamıştır; ve Descartes'çılığın epistemolojiye giydirmesi tehlikesi bulunan deli gömleğinden onu kurtarmıştır. Descartes skolastiğin zincirlerini kırmıştı, fakat apaçık öncüllerden mantıksal olarak çıkarsanmış olan bir önermeler dizgesine indirgenemeyen hiçbir şeyin bilgi olamayacağını öne sürerek kendisi de bir takım zincirler getirmişti. Locke, Descartes'ın, insan düşüncesinin özgünlüğünden yana olduğundan kuşku duymuyordu; fakat bağışlanan özgürlüğün kabul edilemeyecek ölçüde kısıtlı olduğundan da kuşku duymuyordu. Locke'un gözlem ve deneyle ve deneysel varsayımların pekiştirilmesi ya da çürütülmesi yoluyla elde edilen bilgilerin de, değişik bir biçimde de olsa, bir tümdengelimsel dizgenin soyut bilgisinden daha az saygın olmadığı savı, doğa bilim-

lerinin kazandığı yeni özgürlüğün tanınması ve haklı bulunmasıydı. *Deneme*'nin IV. kitabı tümevarım yöntemlerinin, Hume'un az sonra onlara uygulayacağı şüpheciliğe düşmemiş olan bir ilk tasarısıdır.

Bilgiyi idelerin uyuşması ya da uyuşmamasının algılanması diye tanımladıktan sonra (IV, i, 1) Locke onu dört türe ayırır: özdeşlik ve başkalık, bağıntı, birlikte varolma ya da zorunlu bağlantı, ve varoluş. Üçüncü tür ona, bir bölümüyle, tartışmasının, buna ilişkin olan önermelerin doğruluğunun hiçbir zaman kesinlikle söylenemeyeceği sonucuna götürmüş olması, bir bölümüyle de bu tür önermelerin mantıksal biçiminin zihinde açıklık kazanmamış görünmesinden kaynaklanan birtakım sıkıntılar vermiştir. Özdeşlik ve bağıntı önermeleri herhangi bir şeyin varoluşunu ne bildiren ne de gerektiren, açıkça koşullu önermelerdir: kırmızının kırmızı olduğu ve yeşilden başka olduğu, ve bir üçgenin iç açılarının toplamının 180° olduğu, kırmızı nesnelerin ve üçgenlerin varoluşlarını bildiren önermeler olmadıkları gibi, onlar varolmasa da önermeler yanlış olmazlar. Varoluş önermeleri açıkça koşulsuzdurlar: şunun bir kitap olduğu, bitişik odada bir kitap bulunduğu, Merihte yaşam bulunduğu, bir şeyin varoluşunu bildirirler, bu yüzden de o şey varolmazsa yanlış olurlar. Locke mantıksal zorunluluğu bulunmayan (yani ilk iki öbekten birine düşmeyen) bütün önermeleri üçüncü öbeğe koyar, ve bunlar doğal yasaları, örneğin ısıtılan madenlerin genişlediğini, bütün özdeksel nesnelerin yer çekimine bağlı olduğunu, tam çalıştırmanın ekonomik enflasyon doğurduğunu, bildiren önermeler ya da genellikle nedensel önermelerdir. Fakat Locke bu önermelerin tümüyle koşullu oldukları ya da olmadıkları görüşlerinden birini açıkça tutmaz: 'zorunlu bağlantı' cümleciğiyle bunların koşullu olduğunu bildirirmiş ve bu ölçüde bunları da ilk iki öbeğe sokuyormuş gibi görünürse de "birlikte varoluş" terimiyle de bunların koşullu olmadığını belirtir ve bu ölçüde bunları dördüncü öbeğe sokar gibi görünür. İlk iki öbek arasındaki bir ayrımı vurgulamakla Kant'ın analitik ve sentetik *a priori* önermeler arasında yaptığı ayırmanın habercisi olmuş ve matematiksel bilginin içinin boş olmayıp onun bilgi verdiğine dayanarak onu birinci öbeğe koymaktan dirençle kaçınmıştır (IV, viii, 8): bir üçgenin bir dışsal açısının onun içsel açılarının herhangi birinden büyük olduğunu öğrenen kimse yeni bir şey öğrenmiştir, çünkü bu önerme

'üçgen' tanımının bir bölümünü oluşturmaz. Locke burada, birçok filozoflar gibi, bir önermenin (onun mantıksal biçimi üzerine bir soru olan) bir doğrusal geçerli önerme (tautology) olup olmadığı sorusuyla, (ilgili kimsenin düşünsel yetenekleri ve sınırlarıyla ilgili olan) onun apaçık ya da içi boş bir doğrusal geçerli önerme olup olmadığı sorusunu birbirine karıştırmıştır. Mantıksal olarak onun birinci ve ikinci türden bilgisi arasında bir ayrım yoktur.

Locke ii. Bölümde, bilmenin, sezgisel, tanıtlamalı ve deneysel bilgi olmak üzere üç yolunun bulunduğunu bildirir. Yazık ki bunlara "bilginin dereceleri" diyerek, Descartes'tan kalmış olan, sanki doğruluğunun bilindiği söylenebilen önermelerden bir bölümünün ötekilerden daha çok ya da daha iyi bilindiği söylenebilirmiş gibi, oldukça yaygın bir karışıklığa kendini kaptırmış oluyor; doğal olarak bunun bir anlamı yoktur. Bu, tanımı gereği yanlış olmayan bilgiyle, yanlış ya da doğrulanamaz olabilen, ve az ya da çok güvenle yapılabilen bildiğini savlamanın karıştırılmasından gelir. Locke'un sezgi açıklaması da tam Descartes'taki gibidir ve *Regulae*'nin etkisinin açık kanıtını gösterir: gerçekten, tanıtlamanın hem, tümdengelimsel kanıtlamanın ardışık mantıksal çıkarımlarından oluşan bir sezgiler dizisi olarak sezgi kadar sağlam olduğunu, hem de, burada belleğin de işe karışması ve belleğin yanılmaz olmayışı yönünden; sezgi kadar sağlam olmadığını söyler. Burada o da, bir kimsenin bir kanıtlamada ya da matematiksel hesaplamada bir yanlışlığa düşmeyeceği konusunda çok sıkı bir mantıksal güvencenin sağlanmadığı (sağlanamaz da) durumda kanıtlamanın mantıksal sağlamlıkta olmayacağı biçimindeki Descartes'çı yanılgıya düşmektedir. Bu bir yanılgıdır, çünkü düşünen insanların yanılabilirliğine dayanarak, özel olarak matematiksel bilginin, genel olarak da mantıksal bilginin, herhangi bir dereceden kuşkulu olduğu gösterilmiş olmaz. Sezgi ya da tanıtlama yoluyla bilinenlerin dışındaki *genel* önermelerin doğruluğunun bilinemeyeceğini ileri sürmekle (IV, ii, 14) Locke, bilinebilir önerme türleri konusundaki ilk öbeklemesine karşı çıkmış oluyor; çünkü şimdi, niteliklerin birlikte varoluşunu (ya da olgusal bağlantılarını) bildiren önermelerin doğruluğunun bilinemeyeceğini söylüyor. Fakat sezgi ve tanıtlamayı genel ya da varoluş-gerektirmeyen önermelerle de sınırlamıyor: bir kimse kendi varoluşunu sezgiyle bilir (IV, ix, 3); Tanrının varolu-

şu tanıtlama yoluyla saptanabilir. (IV, x). Öteki türden yalnızca bir varoluşsal önerme bilinebilir, o da bildirme sırasında duyusal olarak algılanabilen şeylerin varoluşunu bildiren türdür (IV, ii, 14; xi, 8-9). Locke burada kendisini duyu-verisi kuramcılarının düzeltilemez denilen alçak gönüllü önermeleriyle sınırlamıyor (yani "kırmızı şimdi burada" türü), özdeksel nesne önermelerini (örn. "yanan bir mum görüyorum") kabul ediyor ve böyle bir önermenin kesinliğinin kuşkulu olması gerektiğini söyleyecek birisini, daha sonra Thomas Reid ve G. E. Moore'un göstereceği yeğinlikle yanıtlıyor. Bu konuda Descartes'ın en uçtaki usçuluğundan tümüyle kurtulmuş değildir, çünkü "Duyularımız aracılığıyla dışımızda varolan şeyler üzerine elde ettiğimiz bilgi, sezgisel bilgimiz ya da usumuzun çıkarımları gibi tümüyle kesin bilgiler değildir" (IV, xi, 3) der; ve "yine de bu 'bilgi' adını hak eden bir güvenmedir" diye sürdürür. Daha sonra duyusal bilgi alanını belleği de içerecek biçimde genişletir (IV, xi, 11) giderek bunu, daha önceki gözlem ve deneylerle elde edilmiş olmak (ya da bununla sınırlı olmak?) koşuluyla cisimlerin niteliklerinin birlikte varoluşunu bildiren genel önermeleri de içerecek biçimde genişletir (IV, vi, 13). Deneysel olarak doğrulanabilen genel önermelerin durumu üzerine görüşünü bir kez daha değiştirmiştir. Olasılık üzerindeki incelemelerinin tümünün gösterdiğine göre, deneysel bilginin olabilirliğine ve bunun deneysel inançtan ayırt edilmesi gerektiğine inanmasına karşın konuyu tam olarak düşünmemiştir. Bir deneysel önermenin kanıtlanmın yeterli olması durumunda onun doğru olduğunun söylenebileceği görüşüne açıkça yönelmiş, bir yandan da, kanıtın,doğruca kanıt oluşu yüzünden, yeterli olamayacağı görüşünden de kendini kurtaramamıştır. Demek ki kendileri üzerine bilgi derecesinde güven duyduğumuz önermeler öbeği, bilinebilir olan mantıksal zorunlu önermeler öbeğiyle kabul edilmemeleri haklı görülemeyecek ölçüde yüksek olasılık derecesindeki deneysel önermeler öbeği arasında, belirsizlik içinde dolaşmaktadır. Burada Locke'a göre kesinliksizliğin ne olduğunu belirten şey, kitabın bir yerinde "güvenme"nin bilgi olarak kabul edilmesine karşın, daha sonra bunun, olasılığın en yüksek derecesi (IV, xvi, 6) olarak görülmesidir. Locke, Deneyci Okuldan. deneyci bilgi sorusunu kendine ilk soran olduğuna göre, bu sorun üzerine açık ve değişmez bir yanıt vermemiş olması şaşırtıcı değildir.

Locke'un ideler kuramının kabul edilen biçimine göre, onun bilgi açıklaması, hemen, yanıtlanamaz bir karşı çıkmaya çarpar. Bilginin onun tanımladığı gibi, idelerin uyuşma ya da uyuşmamasının algılanması olduğu kabul edildiğinde, ilke olarak bile bilinebilecek biricik önermeler koşullu varoluş gerektirmeyenler, örneğin matematik önermeleridir. Varoluşsal önermeler olgusal olarak doğrulanamaz (çünkü doğrulama ideler çemberinin dışına çıkılmasını gerektirir) olmakla kalmayıp, ilksel olarak bile bilgiye aday olamazlar; çünkü böyle önermeler bir ideyle öteki arasında bir bağıntı bildirmedikleri gibi, hiçbir bakımdan bağıntısal önermeler de değildirler. Bu yüzden, IV. Kitabın tümünün daha önce söylenenlerle bağdaşmaz olduğunun kabul edilmesi ve kendi başına incelenmesi gereken ayrı bir deneme olarak görülmesi gerekir. Öte yandan, daha önce belirtildiği gibi, eğer idelerin nesneleştirilmesi bir yanlış yorumsa, engel kalkmıştır ve IV. Kitap da, geri kalanlarla birlikte, *Deneme*'nin bir bölümü olarak incelenebilir. Eğer alışılmış yorum doğruysa, "bilginin gerçekliği"ne bütün bir bölüm (IV, iv) ayırmasına karşın bütün girişimi için yıkıcı olacak bir karşı çıkmayı görememiş olan Locke'un, göze çarpacak biçimde anlayışsız olduğunu kabul etmek gerekir.

Bir önermeye inanma, onun doğruluğu bilinmeden onu kabul etmek ya da onaylamaktır. Bir önermeyi, onun doğruluğunun bilinemeyeceği gerekçesiyle, onaylamaktan kaçınmak yalnızca saçma değil, kılgısal bir anlamda çok tehlikelidir de. "Yaşamının akışı içinde, açık ve dolaysız tanıtlamaya dayanmayan hiçbir şeyi kabul etmek istemeyen kimsenin bu dünyada kuşkusuz olarak bileceği tek şey, kısa sürede sönüp gideceğidir" (IV, xi, 10). Bir inanç eğer olasılıkla, yani "doğruya benzerlik"le (IV, xv, 3) uyumluysa ussaldır; bu yüzden de bir deneysel inancın haklılığı sorunu, olasılığın dayanak ve derecelerinin aydınlatılması sorunudur; xv-xvi bölümler buna ayrılmıştır. Olasılığın dayanakları ikidir: daha önceki kendi deneyleriyle uygunluk, ve değeri tanıkların dürüstlük ve yeteneklerine göre değişmek üzere, başkalarının tanıklığıdır. Olasılığın dereceleri de üçtür: en yükseği inandır, ve buna, bir olgusal önermenin *her zaman* doğru olduğu, yani önermenin "bütün *x*'ler *y*'dir" biçiminde bulunduğu üzerinde genel kabulle insanın kendi deneyinin uyuştuğu durumlar-

da ulaşılır; ikincisi güvendir, ve genel kabulle, insanın kendi deneyinin, olgusal bir olayın genellikle doğru olduğu, yani önermenin "çok zaman *x*'ler *y*'dir" biçiminde bulunduğu üzerinde uyuştukları durumdur; üçüncüsü onaylamadır ve bu, bir şeyin şöyle değil de böyle olduğu konusunda bağımsız bir sebep bulunmadığı, fakat bunlardan birinin "güvenilir tanıkların ortak tanıklığıyla desteklendiği" durumda olur. Güçlük, tanıklığın deneyle çatıştığı, ya da tanıklardan bir bölümünün ötekilerle çatıştığı durumlarda ortaya çıkar. Bir tümevarımsal kanıtlamadaki en önemli etmen de ***benzeşimdir*** (IV, xvi, 12). Burada Berkeley Locke'un görüşünü benimsemiştir: "doğanın görüngü ve görüntülerinde bir benzeşim, değişmezlik, ve düzenlilik vardır ki bunlar genel kuralların temelidir" (*Siris*, § 252); ve bu çağdaş tümevarım incelemelerinde geliştirilmiştir. Locke, bu olasılık kuramının, üzerinde geliştirilebileceği çizgileri çizmekten öteye geçmemiştir, fakat çizdiği çizgiler çok sağlamdır. Son olarak, sanki belli bir önermeye inanıp inanmamak bizim kendimizi öyle bulduğumuz ya da başımıza gelen bir şey değilmiş de, buna biz ***karar verebilirmişiz*** gibi, inanmanın bizim ***yaptığımız*** bir şey olduğu yanılgısına karşı bir uyarıda da bulunmuştur ki, bunu daha sonra Hume geliştirmiştir. Yapılıp yapılmaması bizim elimizde olan şeyin tümü doğruyu soruşturmak ve araştırmaktır: "bir kimse iki ide arasındaki uyuşma ya da uyuşmamayı algıladığı zaman, bunun doğru olduğunu bilmekten nasıl kaçınamazsa, olasılığın daha yüksek olduğunu algıladığı bir durumu onaylamaktan ya da onu doğru bulmaktan da öyle kaçınamaz." (IV, xx, 16).

Locke epistemolojide yaptığı işi "alanı biraz temizlemede ve bilgi yolunu örten döküntüleri kaldırmada çalışan bir kol işçisinin" *(Okura Mektup)* işi olarak betimlemekle, kendi değerini olduğundan küçük göstermiş olabilir. Fakat bir yandan onun Berkeley ve Hume gibi çok daha büyük özgün yetenekli iki filozofun hemen gölgesinde kalması, bir yandan da, yazdıklarının büyük bölümünün Berkeley'den bu yana sürekli yanlış yorumlanması günümüz okuyucusunun onu kendi betimlemesine uygun biçimde kabul etmesini kolaylaştırmıştır. *Deneme*'nin bu yeni basımında yapılan kısaltmada kazandığı çok daha kullanışlı boyutların, artık, okuyucuları, onun ne söylediği üzerine başkalarının söylediklerine sımsıkı bağlı kalacak yer-

de, onun edimsel olarak söylediklerini kendilerinin bulması yolunda özendireceği umulabilir.

7. Metin

Locke'un yaşamı boyunca *Deneme*'nin dört baskısıyla, Fransızcaya, kendisinin de gözden geçirdiği bir çevirisi yapıldı. Ölümünden önce, kesin baskı olmasını kendisinin de istediği beşinci baskının hazırlıklarını tamamlamıştı ve bu, ölümünden sonra 1706'da çıktı. *Deneme*'nin Fraser baskısı (Oxford, 1894) dördüncü baskıya kadar ardışık olarak yapılan değişikliklerden birçoğunu toplamışsa da, tümüyle güvenilmez denecek ölçüde yanlışlarla doludur. J. W. Yolton'un Everyman baskısıysa (Dent, 1961) Fraser'in yanlışlarından kimilerini sürdürmekle birlikte, beşinci baskıyı çok daha aslına uygun olarak veriyor.

Bu kısaltılmış biçim, kimi açık baskı yanlışlarının düzeltilmesiyle, yazım ve noktalamanın güncelleştirilmesi ve Locke'un italik harfler kullanımında yapılan değişiklikler dışında, beşinci baskıya uygundur. İçindeki Dizini (kesim başlıkları dışında) tam olarak basılmış, bu baskıya hiç alınmayan bölümlerin başlıkları köşeli ayraç içine alınmıştır.

Metinde tümcelerin, ya da bölümlerin, nerede çıkarıldığını göstermek üzere boşluklar bırakılmıştır. Locke'un kesim numaraları saklı tutulmuş, böylece bütün bir kesimin çıkarılmış olduğu yerler, kesim numaralarındaki atlamalarla belirlenmiştir.

Kısaltma işinde benimle birlikte çalışıp bir takım değişiklikler yapma gereğini bana gösteren Profesör P. L. Heath'e, bilimsel konularda yardım eden Dr. P. H. Nidditch'e, kütüphanesindeki beşinci baskı kopyasından yararlanmamı sağlayan, Edinburgh Üniversitesi kütüphane yönetmeni Mr. E. R. S. Fifoot'a ve bütün daktilo işlerini yaptıktan başka düzeltmelerde de bana yardım eden Miss D. Robertson'a teşekkürlerimi sunarım.

İNSAN ANLIĞI ÜZERİNE
BİR DENEME

OKURA MEKTUP

Okur,

Sana, kimi boş ve sıkıntılı saatlerimin avutucusu olan bir şeyi sunuyorum. Eğer bu senin için de öyle olmak mutluluğuna erişirse ve sen onu okurken, benim onu yazarken duyduğum zevkin yarısını bile duyarsan, ben nasıl emeklerimin boşa gittiğini düşünmüyorsam, sen de paranı boşa harcadığını düşünmezsin. Bununla, kitabımı övdüğümü sanma; şimdi bitmiş durumdayken onun için duyduğum sevginin de onu yazarken aldığım zevkten geldiği sonucuna varma. Tarlakuşu ya da serçe avlayan kimse, elde ettiği şey daha soylu bir avcılık yapanın elde ettiğinden çok daha önemsiz de olsa, ondan az spor yapmış olmaz: ve bu kitabın konusunu, yani ANLIK'ı, biraz tanıyan bir kimsenin, onun, ruhun en yüksek yetisi olarak, başka herhangi bir şeyden daha büyük ve daha sürekli bir tad için kullanıldığını bilmesi gerekir. Anlığın doğruyu arayışları bir tür kuş ya da yabanıl hayvan avı gibidir ve burada da tadın büyük bölümü arayışın kendisindedir. Zihin, Bilgiye doğru giderken attığı her adımda bir buluş yapar, ve bu, hiç olmazsa o an için, yalnız yeni değil, en iyi buluştur da.

Bu, ey Okuyucu, kendi düşüncelerini başıboş bırakıp, yazarken onu izleyenlerin eğlencesidir; onları kıskanmana gerek yok, çünkü onlar, eğer sen de okurken kendi düşüncelerini kullanıyorsan, benzer bir avunma olanağını sana da sağlamış oluyorlar. Eğer o düşünceler seninse, ben de onlara sesleniyorum; fakat bunlar başkalarına güvenerek onlardan alınmış düşüncelerse, ne oldukları da önemli değildir, çünkü doğruyu değil daha değersiz bir şeyi aramaktadırlar; ve yalnızca başkasının yönetimi altında konuşan ya da düşünen kim-

senin ne söylediği ya da ne düşündüğüyle ilgilenmeye değmez. Eğer yargını kendin vermişsen içtenlikle yargıladığını bilirim, eleştirin ne olursa olsun, ne incinir ne de gücenirim. Çünkü doğruluk konusundaki bu incelemede tümüyle inanmadığım hiçbir şeyin bulunmadığı kesin olmakla birlikte, yine de senin düştüğünü sandığım yanlışlara kendimin de düşebileceğimi göz önünde tutarım, ve bilirim ki bu kitabın ayakta kalması ya da düşmesi, sana, kitap üzerindeki benim görüşüme değil senin görüşüne bağlı olacaktır. Eğer kitapta yeni ve öğretici bulduğun şeyler çok azsa, bu yüzden beni kınama. Bu kitap daha önce bu konuyu iyice öğrenmiş ve kendi anlıklarını baştan sona tanımış olanlar için değil, kendi bilgimi arttırmak, bir de bu konuyu yeterince incelemediklerini kendiliklerinden kabul eden az sayıda dostları memnun etmek için yazılmıştır. Seni bu Deneme'nin öyküsüyle sıkmayı doğru bulsaydım, sana, benim odamda toplanıp bana çok uzak bir konu üzerinde söyleşen beş altı dostun, her yönden ortaya çıkan güçlüklerin etkisiyle kendilerini hemen nasıl bir çıkmazda bulduklarını anlatırdım. Bir süre hepimiz zihnimizi karıştıran şüpheler üzerinde bir karara yaklaşamadan şaşırıp kaldıktan sonra, ben, yanlış bir yol tuttuğumuz düşüncesine vardım; bu türden araştırmalara koyulmadan önce kendi yetilerimizi incelemek, ve anlığın ne türden konularla uğraşmaya elverişli olduğunu ya da olmadığını görmek zorundaydık. Arkadaşlara bunu önerdim, hepsi de hemen kabul ettiler; böylece ilk araştıracağımız şeyin bu olması gerektiği üzerinde anlaşmaya varıldı. Bundan sonraki ilk buluşmamızda, daha önce üzerinde hiç düşünmediğim bir konuda ortaya attığım ivedi ve sindirilmemiş birkaç düşünce bu incelemenin başlangıcı oldu; böylece, rastlantıyla başlayan şey hevesle sürdürüldü; dağınık bölümler yazıldı; savsamalardan doğan uzun aralardan sonra, içimden gelip olanak da buldukça yeniden başladı; ve sonunda, sağlık durumum yüzünden çekildiğim bir dinlenme yerindeki boş vaktimde, şu gördüğün düzeni almış oldu.

Bu kesintili yazma biçimi, başka sakıncaları yanında, birbirinin karşıtı iki yanlış daha doğurmuş, yani ya gereğinden çok ya da az şey söylenmiş olabilir. Eğer eksik birşey bulursan, yazdıklarımın sana daha çok yazmış olmam isteğini vermesi beni sevindirir. Söylediklerimi çok uzun bulursan, konuya kızman gerekir; çünkü bu kale-

mi elime aldığımda, bu konuda söyleyeceklerimin bir sayfada biteceğini sanıyordum; fakat yazdıkça görüş alanım genişledi; yeni bulduklarım beni daha da çok ilerletti, ve böylece, ben farkında olmadan, bu oylumu buldu. Bu oylumun belki de daraltılabileceğini, bölüm bölüm ve geniş aralarla yazmanın neden olmuş olabileceği yinelemeler düşünüldüğünde kimi kısaltmaların yapılabileceğini yadsınıyorum. Fakat doğruyu söylemek gerekirse, şu anda bu kısaltmaya gidemeyecek kadar aylak ya da dolu durumdayım.

Adımı bile bile bir kusurla birleştirmekle onu, en tüz olup bu yüzden de iyi olan okuyucularımın gözünde nasıl tehlikeye attığımı bilmiyor değilim. Fakat tembelliğin her özürle nasıl kolayca yetiniverdiğini bilenler, benim gerçekten geçerli bir özrümün bulunduğunu sandığım bir konuda onun beni de kandırdığını gördükleri zaman kusurumu bağışlayacaklardır. Bu yüzden de, kendimi savunmak için, aynı kavramın değişik yönleri bulunduğuna göre, aynı konunun değişik bölümlerini açıklamak ya da kanıtlamak için o kavramın uygun ya da zorunlu olabileceğini ve kitabın birçok bölümlerinde bunun böyle olduğunu ileri sürmeyeceğim; bunu bir yana bırakıp, kimi kez aynı kanıt üzerinde, tümüyle başka amaçla çok uzun durduğumu ve onu değişik yollardan anlattığımı kabul edeceğim. Bu *Deneme*'yi geniş bilgili ve çabuk kavrayışlı kimselere bilgi kazandırmak için yazmadığımı saklamıyorum; böyle bilgi ustalarına bakışla kendimin bir öğrenci olduğumu kabul ediyorum; ve onları, burada, benim işlenmemiş düşüncelerimin, yalnızca benim çapımdaki kimseler için uygun olabilecek uzun açıklamalarından başka bir şey beklememeleri için uyarıyorum; böylece benim seslendiğim kimseler, yerleşmiş önyargıların, ya da *idelerin* kendi soyutluklarının, anlaşılmasını güçleştireceği kimi doğruları, onların düşünceleri için açık ve kolay bir biçime sokmak üzere harcadığım emekleri belki de gereksiz bulmazlar. Kimi nesnelerin her yönleriyle incelenmeleri gerekti, ve bir kavram yeni olduğu zaman, nitekim benim için böyle yeni kavramların bulunduğunu kabul ediyorum, ya da olağan yolun dışında bulunduğu zaman, nitekim başkalarına da böyle görüneceğini sanıyorum; işte böyle durumlarda, o kavram üzerine önerilen yalın bir görüş onu her anlığa kabul ettiremez, ya da orada açık ve kalıcı bir izlenim bırakamaz. Bir önerme biçimine göre çok karanlıkta kalan

bir şeyi, başka bir anlatım biçiminin çok açık ve anlaşılır kıldığı durumları kendilerinde ya da başkalarında gözlemlemeyen kimselerin pek az olduğunu sanıyorum; oysa daha sonra zihin, cümlecikler arasında pek bir ayrım görmeyip, birinden anlaşılan şeyin ötekinden niçin anlaşılmamış olduğuna şaşırır. Fakat her şey herkesin imgelemini aynı biçimde etkilemez. Anlıklarımız arasındaki ayrım damaklarımız arasındakinden az değildir. İşin doğrusu, bunu yayımlamamı bana öğütleyenler, onu olduğu gibi yayımlamamı öğütlediler; ben de düşüncelerimi başkalarına açmaya bir kez karar verdiğime göre, okuma sıkıntısına katlanan herkesin onu anlamasını isterim. Yayımlama hevesim öylesine azdır ki, bu *Deneme*nin bana sağladığını sandığım yararı başkalarına da sağlayabileceği umuduna kapılmasaydım, onu, beni buna özendiren birkaç kişiye göstermekle yetinirdim. Yayıma çıkışım olabildiğince yarar sağlama amacına dayandığına göre, söylediklerimi her türden okur için anlaşılır kılmak gerektiğini sanıyorum. Soyut düşünen ve çabuk kavrayan kimselerin kimi bölümleri sıkıcı bulmalarını, soyut düşünceye alışmamış ya da değişik kavramları önceden edinmemiş olanların, demek istediğim şeyleri yanlış anlamalarına ya da hiç anlamamalarına yeğ tutarım.

Bu bilgi çağında bir şey öğretme savında bulunuşumun benim için bir kendini beğenmişlik gibi görülüp eleştirilmesi olasılığı var; çünkü bu kitabı başkalarına yararlı olmak için yayımladığını söyleyişim hemen de o anlama gelir.

Öğretim alanı, çağımızda, güçlü tasarımlarıyla bilimi ilerletecek ve geleceğin hayranlıkla bakacağı kalıcı anıtlar bırakacak büyük ustalardan yoksun değildir; fakat herkes bir Boyle ya da Sydenham olmayı ummamalıdır; büyük Huygenius ve eşsiz Nevton'u ve bu türden başkalarını yetiştiren bir çağda, alanı biraz temizlemede ve bilgi yolunu örten döküntüleri ortadan kaldırmada kol işçisi olarak çalışmak bile yeterli bir tutku olabilir; çünkü yetenekli ve çalışkan kimselerin çabaları, bilimlere sokulmuş olan kaba, yanlış ve anlaşılmaz terimlerin bilgince fakat anlamsız kullanımıyla engellenmemiş olsaydı, dünyadaki bilginin çok daha ileri gitmiş olacağı kesinlikle söylenebilir; oysa bu engelleme öyle ustalıkla yapılmıştır ki, şeylerin doğru bilgisinden başka bir şey olmayan felsefenin, bunun için uygun olmadığı ve iyi yetişmiş insanların kibar konuşmaları içinde yer alama-

yacağı düşünülmüştür. Bulanık ve anlamsız konuşma biçimleri ve dilin bozuk kullanımı öylesine uzun süre bilimin gizlerinin gereği sayılmış, iyi kullanılmayan zor sözcükler öyle bir derin bilgi ve yüksek düşünce sayılma hakkı kazanmışlardır ki, bunları söyleyenleri de dinleyenleri de, bunların, bilgisizlikleri örtmekten ve gerçek bilgiyi engellemekten başka bir işe yaramayacaklarına inandırmak kolay olmayacaktır. Bilgisizlik ve gösteriş tapınağına zorla girmenin insan anlığına hizmet olacağını düşünüyorum; sözcüklerin kullanımı yoluyla aldattıklarını ya da aldatıldıklarını ya da kendi mezheplerinin dilinde incelenmesi ve düzeltilmesi gereken yanlışlar bulunduğunu düşünebilenlerin sayısı öylesine azdır ki, Üçüncü Kitapta bu konu üzerinde çok durduğum, ve yanlışlığın kökleşmiş ya da yöntemlerin yaygın oluşunun, sözcüklerinin anlamına dikkat etmeyenlerin ve anlatımlarının incelenmesine katlanmak istemeyenlerin bağışlanmalarına neden olamayacağını anlatma çabalarına girdiğim için hoş görüleceğimi sanıyorum.

Kitapçılar, *Deneme*'nin dördüncü baskısını hazırlarken, eğer vaktim varsa uygun göreceğim eklemeleri ya da değiştirmeleri yapabileceğimi söylediler. Bunun üzerine, şurada burada yaptığım birçok düzeltmeler dışında, bütün kitabı etkilediği ve bu yüzden de doğru anlaşılması önemli olduğu için ayrıca belirtilmesi gereken bir değişiklik daha yaptığımı belirterek okuru uyarmayı uygun buldum. Bu konuda söylediğim şuydu:

Açık ve seçik ideler, insanların alışkın olduğu ve sık kullandığı terimlerse de, kullanan herkesin bunları yeterince anlamış olmadığını düşünmek için sebeplerim var. Belki de bunları, gerek kendisinin gerekse başkalarının bunlarla tam olarak ne demek istediklerini öğrenmek üzere, incelemek sıkıntısına girenler şurada burada birkaç kişidir. Bu yüzden, okurun düşüncesinin benim burada düşündüğüm anlama daha uygun olmasını sağlamak üzere *açık* ve *seçik* yerine *belirgin* ve *belirlenmiş* demek yolunu tuttum. Bu adlarla, zihinde bulunan, bu yüzden de *belirlenmiş* yani orada görülüp algılandığı gibi olan bir nesneyi anlatmak istiyorum. Bu nesne herhangi bir zamanda nesnel olarak zihinde bulunduğu, ve böylece orada *belirlenmiş* olduğu zaman buna *belirgin* ya da *belirlenmiş* demenin uygun olduğunu sanıyorum, buna bir ad ya da düzenli ses eklenmiş ve değişmez ola-

rak *belirlenmiştir* ve bu ses zihindeki tam o nesnenin ya da *belirgin* idenin değişmez imidir.

Bunu biraz daha özel olarak açıklayalım. *Belirgin* sözcüğünü yalın ide için kullandığım zaman, bununla, idenin zihinde bulunduğu söylendiği zaman zihnin gözü önünde bulunan, ya da zihnin kendi içinde algıladığı o yalın görüntüyü anlatmak istiyorum. *Belirlenmiş* sözcüğünü *karmaşık ide* için kullandığım zaman da, bununla, belirli sayıda kimi yalın ya da daha az karmaşık idelerin, o idenin zihnin gözü önünde bulunacağı ya da zihnin onu kendi içinde göreceği oran ve durumda birleşmesinden oluşan ve insanın o ideye ad verdiği sırada zihninde bulunan ya da bulunması gereken bir ideyi anlatmak istiyorum. Bulunması *gereken* diyorum, çünkü herkesin, belki de hiç kimsenin, bir sözcüğü, onu imi yapmaya karar verdiği kesinlikle *belirlenmiş* olan ideyi zihninde görmeden önce kullanmayacak kadar, dili için titizlik göstereceğini sanmıyorum. Bunun eksikliğinin insan düşünce ve konuşmalarında neden olduğu belirsizlik ve bulanıklık az değildir.

Herhangi bir dilde, insanların konuşma ve uslamalarına giren değişik ideleri karşılayacak yeterli sayıda sözcük bulunmadığını biliyorum. Fakat bu, bir kimsenin bir terimi kullandığı zaman, zihninde, onu imi yaptığı ve bu konuşma boyunca sürekli olarak onunla bağlı tuttuğu bir *belirlenmiş* ide bulunmasını engellemez. Bunu yapmadığı ya da yapamadığı yerde bir kimsenin *açık* ve *seçik* ideler savlaması boşunadır: onun idelerinin böyle olmadığı açıktır; bu yüzden de böyle kesin belirlemeleri bulunmayan terimlerin kullanıldığı yerde belirsizlik ve bulanıklıktan başka bir şey beklenemez.

Bu nedenle, *belirlenmiş* terimini kullanmanın, yanlışlığa, *açık* ve *seçik* terimlerinden daha az elverişli olduğunu düşündüm; insanlar, usladıkları, araştırdıkları, kanıtladıkları her şey üzerinde böyle *belirlenmiş* ideler taşıdıkça, kuşkularının ve çekişmelerinin büyük bölümünün sona erdiğini göreceklerdir; çünkü insanlığın zihnini karıştıran soruların ve çatışmaların en buyük bölümü sözcüklerin kuşkulu ve belirsiz kullanımından ya da (aynı şey demek olan) bu sözcüklerle yerini tutturdukları *belirlenmemiş* idelerden kaynaklanır. Seçtiğim bu terimler: (1) zihnin, onun imi olarak kullandığı sesten seçik olarak algıladığı ve önünde bulundurduğu, bir dolaysız nesnesini imle-

yecek; (2) böyle *belirlenmiş* olan, yani zihnin kendinde bulundurduğu, orada olduğunu bildiği ve gördüğü bu idenin, bu adda hiç değişiklik yapmadan *belirlenmiş*, adın da tam ideye göre *belirlenmiş* olduğu anlamına gelecek. İnsanlar araştırma ve konuşmalarında böyle *belirlenmiş* ideler kullansalardı, hem araştırma ve konuşmalarının sınırlarını görebilirler, hem de başkalarıyla aralarındaki çatışma ve çekişmelerin büyük bölümünden kaçınabilirlerdi.

BİRİNCİ KİTAP
DOĞUŞTAN KAVRAMLAR ÜZERİNE

BÖLÜM I

Giriş

*1. **Anlık üzerine bir araştırma zevkli ve yararlıdır.*** İnsanı öteki duyarlı varlıklar üzerine çıkaran ve onlar üzerindeki üstünlük ve egemenliğini sağlayan şey ***anlık*** (understanding) olduğuna göre, bunun, soyluluğu açısından bile araştırmak için emek vermeye değer bir konu olduğu açıktır. Anlık, göz gibi nesneleri görüp algılamayı sağlamasına karşın kendisini görmez; onu belli bir uzaklığa koyarak kendisini gözlem nesnesi yapmak beceri ve uğraş gerektirir. Fakat bu araştırmaya giriş yolunu bulmak ne denli güç ve bizi kendimiz için böylesine karanlıkta bırakan şey ne olursa olsun, kendi zihinlerimiz üzerine serpebileceğimiz ışığın ve kendi anlığımızı tanıma yolunda yapabileceğimiz her şeyin, bize yalnızca zevk vermekle kalmayıp, düşüncelerimizi başka şeyler aramaya yöneltmede büyük üstünlük de sağlayacağına inanıyorum.

2. Amaç. Amacım bu, yani *insan bilgisinin* kaynağını, kesinliğini ve genişliğini, bunun yanında da inancın, sanının (opinion) ve onaylamanın temellerini ve derecelerini araştırmak olduğuna göre, artık zihnin fiziksel yönüyle ilgilenmeyeceğim; onun özünü neyin

oluşturduğu, ruhumuzdaki hangi devimler ya da bedenimizdeki hangi değişimler yüzünden organlarımızla *duyumlar*ya da anlıklarımızda *ideler* elde ettiğimiz, ve bu idelerden bir bölümünün, ya da hepsinin, oluşumları yönünden özdeğe bağlı olup olmadıkları konularıyla uğraşmayacağım. Bunlar, ne denli ilginç ve eğlenceli olursa olsun, şimdi üzerinde durduğum amaca götüren yolun dışında kaldığından benim kaçınmam gereken kurgulardır. Şimdiki amacım bakımından, bir insanın ayırt etme yetilerini, bunların ilgili oldukları nesneler üzerinde kullandıkları sırada incelemek yeterli olacaktır. Eğer zihnimizin bütün bu yetilerini bu açık ve tarihsel yöntemle adım adım inceleyerek, anlığın şeylerden elde ettiği kavramları hangi yollarla edindiğini herhangi bir biçimde gösterebilirsem; bilgilerimizin kesinlik derecesinin sınırlarını ve insanlar arasında geçerli olduğu görülen inançların temellerini belirtebilirsem; bu konu üzerinde düşünmekle vaktimi boşuna harcamamış olacağımı sanıyorum; çünkü bu inançlar böylesine değişik ve böylesine karşıtlık içinde olmalarına karşın, yine de dünyanın şurasında ya da burasında öyle bir inan ve güvenle desteklenirler ki; insan türünün değişik duygularını ele alarak bu duygular arasındaki karşıtlıkları incelemenin ve bir insanın onları ne çürük bir temele dayanarak benimseyip ne ateşli bir çabayla ve coşkuyla savunduğunu gözlemlemenin yorgunluğuna katlanacak olan bir kimse, belki de iki şeyden birinden: ya doğru diye bir şeyin bulunduğundan ya da insanlığın, o doğrunun bilgisine ulaşmak için yeterli olanağa sahip olduğundan, şüphelenmekte haklı olacaktır.

3. Yöntem. Demek ki sanı ve bilgi arasındaki *sınırları* aramak; ve üzerinde kesin bilgimiz olmayan şeyler konusundaki onayımızı hangi kurallara göre düzenleyip inançlarımızı ne ölçüde dengeleyeceğimizi incelemek, emek verilmeye değer şeylerdir. Bu amaçla şu yöntemi izleyeceğim:

Önce, insanın gözlemlediği ve zihninde bilincine vardığı *idelerin*, kavramlarının, ya da ne ad verirseniz onların, *kaynağını* ve anlığın bunları edinme yollarını araştıracağım.

İkinci olarak, anlığın bu idelerle hangi *bilgiyi* edindiğini ve bu bilginin kesinlik derecesini, kanıtını ve kapsamını göstermeye çalışacağım.

Üçüncü olarak, *inan* (faith) ve *sanının* doğası ve temelleri üzerinde kimi araştırmalar yapacağım: bunlarla, doğruluğu üzerine kesin bilgi edinmediğimiz bir önermeyi doğru olarak onaylamamızı anlatmak istiyorum. Böylece onaylamanın sebeplerini ve derecelerini inceleme fırsatını bulacağız.

4. Kavrayışımızın kapsamını bilmenin yararı. Anlığın doğası üzerindeki bu araştırma yoluyla onun güçlerini, bunların nereye dek uzandığını, ne gibi şeylerle ne ölçüde orantılı olduğunu ve bizi nerede yardımsız bıraktığını öğrenebilirsem, bunun, insanın yüklü zihnini kendi kavrayışını aşan şeylere karışmakta daha sakınımlı davrandırmak; sınır noktasına vardığında onu durdurmak ve onun, inceleme sonunda yeteneklerimizin sınırı dışında olduğu anlaşılan şeyler konusunda dingin bir bilgisizlik içinde yerinde kalmasını sağlamak bakımından yararlı olacağını düşünüyorum. O zaman belki de, bir her şeyi bilen kişiliğe özenmekte, sorular sormakta, anlıklarımızın erişemeyeceği ve kendileri için zihnimizde açık ve seçik algılar kuramadığımız ya da (belki de çokluk olduğu gibi) üzerlerine hiçbir bilgimiz olmayan şeyler için tartışmalarla hem kendimizi hem de başkalarını şaşırtmakta böylesine ileri gitmezdik. Anlığın, görüş açısını ne denli genişletebildiğini, kesinliğe ulaşma yetilerinin ne ölçüde olduğunu ve hangi durumlarda yalnızca yargılayıp tahminde bulunmaktan öteye gidemeyeceğini bulabilirsek, bu durumda bizce erişilebilir olanla yetinmeyi öğreniriz.

6. Yeteneğimizi bilmek şüphecilik ve aylaklıktan kurtulma yoludur. Kendi gücümüzü bilirsek, nelere başarı umuduyla girişebileceğimizi daha iyi biliriz; kendi zihinlerimizin *güçlerini* iyi denetlemiş ve onlardan neler bekleyebileceğimiz konusunda kimi değerlendirmeler yapmış olursak, hem, herhangi bir şey bilmekten umudu keserek iş yapamaz ve düşüncelerimizi işletemez durumda kalma eğiliminde olmayız, hem de, her şeyi sorguya çekmeye ve kimi şeyler anlaşılamaz diye her bilgiyi yadsımaya gitmeyiz. Gemici, okyanusun bütün derinliklerini ölçecek durumda olmasa bile, ipinin uzunluğunu bilmesinin büyük yararı vardır. İpin, gitmek zorunda olduğu yerlerin derinliğini ölçebilecek kadar uzun olduğunu bilmek ona yeter ve bu, gemisini parçalayacak sığlıklara yürümesini önler. Bizim işimiz, her şeyi değil, kendi davranışlarımızla ilgili şeyleri bilmektir. İn-

sanın dünyadaki durumuna benzeyen bir durumda bulunan bir ussal yaratığın, düşüncelerini ve onlara bağlı olan eylemlerini kendileri aracılığıyla yönetebileceği ve yönetmek zorunda olduğu önlemleri bulabilirsek, başka kimi şeylerin bilgimizin dışında kalmış olmasından sıkılmamıza gerek kalmaz.

7. Bu Deneme nasıl ortaya çıktı. Anlıkla ilgili bu kitabı ilk başlatan şey bu düşüncelerdir; çünkü insan zihnini, ele almaya çok yetenekli olduğu araştırmalarda başarıya götürecek ilk adımın, kendi anlığımızı yoklamak, güçlerimizi görmek olduğunu düşündüm. Bu önlemleri almadıkça konuya tersinden girmemiz ve düşüncemizi, Varlığımızın engin okyanusunda, sanki bu sonsuz alan anlığımızın doğal ve şüphe götürmez malıymış da onun kararlarından bağımsız ya da onun kapsamının dışında hiçbir şey yokmuş gibi başı boş bırakmamız, ve bizi en çok ilgilendiren doğruların düzgün ve güvenli kazancından gelebilecek doyumu boş yere beklememiz olasılığı vardır. Böylece, insanlar, araştırmalarını kendi yeteneklerinin dışına taşırarak, düşüncelerini sağlam bir taban bulamayacakları derinliklerde dolaştırdıkça, birtakım soruların ortaya çıkmasına, ve hiçbir açık sonuca ulaşmadan yalnızca şüphelerini sürdürecek ve artıracak, sonunda da tam bir şüphecilikte karar kılmalarına neden olacak olan tartışmaların çoğalmasına şaşmamak gerekir. Oysa anlıklarımızın yetenekleri iyice gözönünde tutulsa da bilgimizin sınırları bir kez öğrenilseydi, şeylerin karanlık ve aydınlık bölümleri ve kavrayabileceklerimizle kavrayamayacaklarımız arasındaki sınırı belirleyen çevren de bulunmuş olsaydı; insanlar belki de bunlardan birisi üzerindeki açık bilgisizliklerini daha sıkıntısızca kabul ederler, ve düşünceleriyle söylemlerini öteki üzerinde daha yararlı ve daha doyurucu biçimde kullanırlardı.

8. İdenin neyin yerini tuttuğu. İnsan anlığı üzerine bu araştırma'yı yapmanın sebepleriyle ilgili olarak söylemeyi zorunlu bulduğum şeyler bunlardır. Fakat bu konuda düşündüğüm şeye başlamadan önce, bu girişte, bu deneme boyunca "ide" sözcüğünün çok sık kullanılmış olmasını okurun bağışlamasını diliyorum. Bir insanın düşünmesi sırasında anlığın *nesnesi* olarak ortaya çıkan herşeyin yerini tutacak en iyi terim bu olduğu için, onu ***düşlem*** (phantasm), ***kavram*** (notion), ***tür*** (species), ya da ***düşünme sırasında, zihnin, üzerinde***

kullanıldığı her şey ne anlama geliyorsa, onları anlatmak için kullandım; böylece, onu çok sık kullanmaktan kaçınamadım. İnsanların zihinlerinde böyle ideler bulunduğunun kolayca kabul edileceğini sanıyorum: herkes kendinde onların bilincine varır; ve insanların konuşma ve davranışları, onların başkalarında da bulunduğuna insanı inandırır.

Bu yüzden ilk araştırmamız idelerin zihne nasıl girdiği üzerine olacak.

BÖLÜM II

Zihinde Doğuştan İlkeler Yoktur

1. Bir bilgiyi nasıl edindiğimizin gösterilmesi onun doğuştan olmadığını kanıtlamaya yeter. Kimi insanlarda, ruhun başlangıçta kazanmış olduğu ve kendisiyle birlikte dünyaya getirdiği bir takım *doğuştan ilkelerin*, bir takım birincil kavramların, özniteliklerin, sanki insan zihnine kazılmış gibi, bulunduğu görüşü yerleşmiştir. Eğer insanların, yalnızca doğal yetilerini kullanarak, herhangi doğuştan izlenimlerin yardımı olmadan, bütün bilgilerini nasıl elde edebildiklerini ve herhangi ilk kavram ya da ilkeler olmadan kesinliğe erişebildiklerini (bu kitabın bundan sonraki bölümlerinde yapabileceğimi umduğum gibi) gösterebilirsem, bunun, önyargısız okurları bu kabulün yanlışlığına inandırmaya yeteceğini sanıyorum.

2. En büyük kanıt genel oylama. Bütün insanların evrensel olarak kabul ettiği belli *kurgusal* ve *kılgısal* (bu ikisinden de örnek verilir) ilkeler bulunduğu düşüncesi kadar genellikle kabul edilmiş başka bir düşünce yoktur: buna göre insan ruhlarının ilk varlıklarında edindikleri ve kendi doğalarına bağlı herhangi bir yeti için olduğu gibi zorunlu ve gerçek olarak kendileriyle birlikte dünyaya getirdikleri değişmez izlenimlerin bulunması gerektiği düşünülür.

3. Genel kabul hiçbir şeyin doğuştanlığını kanıtlamaz. Genel kabule dayanan bu uslamanın şöyle bir sakıncası vardır: eğer bütün

insanların uylaştıkları konularda böyle genel anlaşmalara varmalarının bir yolu gösterilebilirse, ki ben gösterilebileceğini sanıyorum, o zaman bütün insanlığın üzerinde anlaştığı belli doğruların bulunduğu doğru bile olsa, bu, o doğruların doğuştan bilindiğini kanıtlamaz.

4. "Bir şey neyse odur" ve "Aynı şeyin hem olması hem de olmaması olanaksızdır" üzerinde genel onaylama yoktur. Daha kötüsü, doğuştan ilkelerin bulunduğunu göstermek için kullanılan bu genel onama kanıtı, bana, gerçekte öyle ilkelerin olmadığını kanıtlamış gibi görünüyor; çünkü üzerinde bütün insanlığın anlaşmaya vardığı bir genel ilke yoktur. Kurgusal örnekten başlayarak, doğuştanlık niteliklerinin en yaygın olarak kabul edildiğini sandığım ve kanıtlama niteliği en çok abartılan "Bir şey neyse odur" ve "Aynı şeyin hem olması hem de olmaması olanaksızdır" ilkelerini alacağım. Bunlar öylesine genellikle kabul edilmiş özsözler olarak ün salmışlardır ki, birinin bunları sorguya çekmesi kuşkusuz tuhaf karşılanacaktır. Fakat ben bu önermelerin, insanlığın büyük bir bölümünün onları bilemeyeceği ölçüde genel onamaya ulaşmaktan uzak olduklarını söylemekten çekinmeyeceğim.

5. Zihne doğal olarak basılmış olamaz, çünkü çocuklar, budalalar onu bilmez. Çünkü, önce, bütün çocukların ve budalaların bunlar üzerine en ufak bir anlayış ya da düşüncelerinin olmadığı açıktır. Bu eksiklik de bütün doğuştan idelerle zorunlu olarak birlikte gitmesi gereken genel onamayı yok etmeye yeter; çünkü ruha, kendisinin algılamadığı ya da kavramadığı doğruların önceden basılmış olduğunu söylemek, bana hemen hemen bir çelişki gibi görünüyor: basmak, eğer bir anlamı varsa, belli doğruları algılanabilir kılmaktan başka bir şey olamaz. Çünkü birşeyi zihne, zihnin onu algılamadığı biçimde basmak bana anlaşılmaz görünüyor. Buna göre, eğer çocukların ve budalaların üzerinde böyle şeylerin basılı olduğu ruhları, zihinleri, varsa, onların bunu kaçınılmaz biçimde algılamaları ve bu doğruları zorunlu olarak bilip onaylamaları gerekir; bunu yapamadıklarına göre bu tür izlenimlerin olmadığı da açıktır. Çünkü bunlar doğal olarak basılmış kavramlar değilse nasıl olur da doğuştan olabilirler. Eğer basılmış kavramlarsa, nasıl bilinmez olabilirler? Bir kavramın zihne basılmış olduğunu fakat aynı zamanda zihnin onu bilmediğini ve

onun henüz ayrımına varmadığını söylemek, bu izlenimi* yok saymak demektir. Zihnin hiçbir zaman bilmemiş olduğu ve hiçbir zaman bilincine varmamış olduğu hiçbir önermenin zihinde bulunduğu söylenemez. Eğer böyle bir tek önerme bulunsa, aynı gerekçeyle, doğru olan ve zihnin kabul edebileceği bütün önermelerin zihinde bulunduğu ve basılı olduğu söylenebilir; çünkü zihnin hiç bilmemiş olduğu herhangi bir önermenin zihinde bulunabileceği söylenirse bu, ancak zihnin onu bilebilecek oluşundan olmalıdır; ve zihin, ileride bileceği bütün doğrular için bu durumdadır. Dahası, böylelikle zihne onun hiç bilmemiş olduğu ve ileride de bilmeyeceği doğrular basılmış olabilir; çünkü insan uzun süre yaşasa da, sonunda, zihninin, hem de tam kesinlikle, bilebileceği birçok doğruları bilmeden ölebilir. Öyle ki, eğer sözü edilen doğal basım zihnin bilme yeteneğiyse, buna göre, bir kimsenin bildiği ve bileceği doğrulardan hepsinin de doğuştan olması gerekir; ve böylece bu büyük savlama yalnızca uygun olmayan bir konuşma biçimi olmaktan öte gidemez; yani, tersini söyler görünmesine karşın, doğuştan ilkeleri yadsıyanlarınkinden başka bir şey söylemiş olmaz. Çünkü hiç kimsenin, hiçbir zaman, zihnin birçok doğruları bilebileceğini yadsıdığını sanmıyorum. Yeteneğin doğuştan, bilginin ise kazanılmış olduğunu söylüyorlar: böyleyse, birtakım doğuştan özsözler bulunduğunu söylemek neye yarar? Eğer doğrular zihne, zihin onları algılamadan basılabilirse, zihnin bilebileceği doğrular arasında kaynak bakımından nasıl ayrım bulabileceğini anlayamıyorum; hepsinin ya doğuştan olması ya da dışardan gelmesi gerekir; böyle bir ayırma yapacak olan boşuna uğraşır.

6. *İnsanın onları usunu kullanmaya başladıktan sonra bileceği yanıtı.* Bu güçlükten kaçınmak için, genellikle, onları herkesin, *usunu kullanmaya başladıktan* sonra bilip kabul ettiği, bunun da onların doğuştan olduğunu kanıtlamaya yeterli olduğu yanıtı verilmiştir.

7. Bu yanıtın şu iki şeyden biri anlamına gelmesi gerekir: ya insanlar uslarını kullanmaya başlar başlamaz, doğuştan olduğu varsayılan bu yazıları öğrenir ve onları kabul ederler, ya da insanların usla-

* Buradaki "basma" (imprint) teriminin bir yazının kağıda basılması gibi anlaşılması gerektiği açıktır. İngilizcede "izlenim" (impression) da aynı terimin değişik biçimi olduğundan tümcenin çevirisinde aslındaki anlatım biçimine ulaşılamıyor. ç.n.

rının kullanılıp uygulanması onlara bu ilkelerin bulunmasında yardımcı olur ve bunları kesinlikle bilmelerini sağlar.

8. Eğer bunları us bulmuşsa, bu onların doğuştan olduğunu göstermez. Eğer insanların bu ilkeleri uslarını kullanarak bulabileceklerini ve bunun da doğruların doğuştan olduğunu kanıtlamaya yeterli olduğunu söylemek istiyorlarsa onların uslama yolu şu anlama gelir: usun kesin biçimde bulup bize sağlamca onaylattığı doğruların hepsi zihne doğal olarak basılmışlardır; çünkü bunların ayırt edici niteliği olan genel onaylama yalnızca bu sonuca götürür; yani usun kullanılmasıyla biz birtakım kesin bilgileri elde etme ve onları onaylama yeteneğinde oluruz; oysa bu yoldan, matematikçilerin belitleriyle (axioms) onların bu belitlerden çıkarsadıkları kanıtsavlar (theorems) arasında bir ayrım kalmaz: hepsinin doğuştan oldukları kabul edilmelidir, çünkü hepsi de usun kullanımıyla yapılan buluşlar ve düşüncelerini bu yolda doğru uygulayan bir ussal yaratığın kesinlikle elde edebileceği bilgilerdir.

9. Onları usun bulduğu doğru değildir. Pakat us (onlara inanmak gerekirse) daha önce bilinen ilke ve önermelerden bilinmeyen doğruları çıkarsama yetisinden başka bir şey olmadığına göre o kimseler, nasıl oluyor da, doğuştan olduğu varsayılan ilkeleri bulmak için de usun kullanılmasının gerekli olduğunu söylüyorlar? Daha önce söylediğim gibi, usun bize öğrettiği bütün kesin doğrular doğuştan olmadıkça, bulmak için usa gerek duyduğumuz bir şeyin bizde doğuştan bulunduğu düşünülemez. Anlığın, başlangıçta kendine basılmış olan ve kendisi algılamadıkça orada bulunması olanaksız olan şeyi görebilmesi için usun, ya da usun kullanılmasının, gerekli olduğu düşünülebilirse, gözümüzün, görülebilir nesneleri görebilmesi için de usun kullanılmasının gerekli olduğunu düşünebiliriz. Öyle ki, usa, böyle basılmış olan o doğruları buldurmak, usun kullanılmasının, bir kimseye, daha önce bildiği şeyi bulmasını sağladığını söylemektir; insanlarda, usun kullanılmasından önce, böyle başlangıçta basılmış doğrular varsa ve onlar yine de usu kullanıncaya dek o doğruları bilmiyorlarsa, insanlar o doğruları aynı anda hem biliyor hem de bilmiyorlar demektir.

10. Burada, belki de, matematiksel tanıtlamaların, ve doğuştan olmayan öteki doğruların, önerildikleri anda hemen kabul edilme-

dikleri; bunların özsözlerden ve öteki doğuştan doğrulardan ayrımlarının da buradan geldiği söylenecektir. İlk önerilmede hemen kabul edilme konusundan ilerde[1] daha özel olarak söz edeceğim. Burada hemen ve çok kısa olarak, bu özsözlerle matematik tanıtlamaların şu noktada ayrıldıklarını kabul edeceğim: ikincilerin anlaşılması ve kabul edilmesi için uslamaya, kanıt kullanmaya, gereksinimleri vardır; oysa ötekiler anlaşılır anlaşılmaz, hiç uslamaya başvurmadan, onaylanır ve kabul edilirler.

11. Anlığın işlemleri üzerinde biraz dikkatli düşünenler göreceklerdir ki, zihnin kimi doğruları böyle hemen onaylaması doğuştan yazılmış olmaya ya da usun kullanılmasına değil, daha ilerde[2] göreceğimiz gibi, zihnin, bunların ikisinden de ayrı bir yetisine bağlıdır. Böylece usun, bu özsözleri benimsememizi sağlamada bir işlevi bulunmadığına göre, "insanlar usu kullanmaya başladıklarında o doğruları öğrenirler ve kabul ederler" demekle onun bu özsözlerin öğrenilmesinde hazır bulunduğu söylenmek isteniyorsa, bu son derecede yanlıştır; bu doğru olsaydı da onların doğuştan olduğunu kanıtlamazdı.

12. Usun kullanımına başlanması bu özsözlerin öğrenilmeye başlandığı zaman değildir. Eğer o doğruların "usun kullanımına erişildiği zaman" öğrenilip benimsendiğinin söylenmesiyle, bunun, zihnin bu doğruların ayrımına vardığı zaman olduğu; ve çocukların, uslarını kullanmaya başlar başlamaz bu özsözleri de öğrenip benimsedikleri söylenmek isteniyorsa; bu da yanlış ve saçmadır. Önce, yanlıştır, çünkü usun kullanılmaya başlandığı ilk dönemlerde bu özsözlerin zihinde bulunmadığı açıktır; demek usun kullanılmaya başlanması o doğruların öğrenilme zamanına yanlış bağlanmıştır. Çocuklar "Aynı şeyin hem olması hem de olmaması olanaksızdır" özsözünü öğrenmeden önce onların pek çok kez uslarını kullandıklarını gözlemlemişizdir. Cahil halkla ilkel insanların büyük bölümü bu ve benzer önermeleri öğrenmeden önce, hem de uslarını kullandıkları, birçok yıllar geçer. İnsanların, doğuştan oldukları düşünülen bu genel ve çok soyut doğruların bilgisini, uslarını kullanmaya başlamadan önce elde edemediklerini kabul edemediklerini de ekliyorum. Bu

1 §§ 17-21.
2 IV, ii, 1; vii, 19; xvii, 14.

böyledir, çünkü insanlar uslarını kullanmaya başladıktan sonra da, yanlışlıkla doğuştan ilkeler olarak görülen genel özsözlerin içerdiği genel soyut ideler hemen zihinde oluşmuş değillerdir çünkü bu özsözler gerçekte sonradan bulunmuş şeylerdir; ve hiç kimsenin doğuştan olduğunu düşünecek kadar aşırıya kaçamayacağı bir çok başka önermelerle aynı yollardan getirilip zihne sokulmuş ve aynı aşamalarda bulunmuş olan doğrulardır.

14. Eğer usun kullanılmasına başlanması onların bulunduğu zamanda olsaydı da bu onların doğuştan olduğunu kanıtlamazdı. Fakat, ikinci olarak, o doğruların öğrenilmesinin ve benimsenmesinin kesin zamanının insanların usu kullanmaya başladıkları zaman olduğu doğru olsaydı, bu da onların doğuştanlığını kanıtlamazdı. Bu uslama biçimi, varsayımın kendisinin yanlışlığı ölçüsünde saçmadır. Çünkü bir kavram, zihnin büsbütün başka bir alandaki bir yetisinin ortaya çıkmasıyla birlikte gözlemlenip kabul edildi diye, onun başlangıçta, zihnin ilk yapılışında, doğal olarak zihne basılmış olduğunu hangi mantık türü gösterir?

15. Zihni birçok doğrulara ulaştıran adımlar. Duyular önce tikel ideleri içeri alır, henüz boş olan odayı döşemeye başlar ve zihin adım adım onların bir bölümünü tanıdıkça onları belleğe yerleştirir ve adlandırır. Daha sonra zihin daha da ileri gider ve onları soyutlar ve adım adım genel adları kullanmayı öğrenir. Bu yoldan zihin, üzerlerinde kendi mantıksal yetisini uygulayacağı gereçler olan ideler ve dil ile donanır. Usa kullanım sağlayacak olan bu gereçler arttıkça, usun kullanılışı da günden güne daha çok göze çarpar. Fakat genel ideler edinmeyle genel sözcüklerin ve usun kullanılması genellikle birlikte gelişirse de, bunun onların doğuştan olduğunu nasıl kanıtlayacağını anlamıyorum. Kimi doğruların bilgisinin zihinde çok erken bulunduğunu kabul ediyorum; fakat bu, onların doğuştan olmadıklarını gösterecek yolda olur. Gerçekten, dikkat edersek, yine de bu bilginin doğuştan değil, kazanılmış idelerin bilgisi olduğunu görürüz; bu, çocukların ilişki kurdukları, onların duyguları üzerinde en çok etkili olan şeylerin idelerinin bilgisidir. Zihin böyle kazanılmış idelerden kimisinin birbiriyle uyuşup kimisinin uyuşmadığını belki de belleği kullanmaya başladığı ve seçik ideleri saklama ve alma yeteneğini bulduğu zaman hemen görür. Fakat ister o zaman is-

terse başka zaman olsun, bunun, zihnin sözcükleri kullanmasından yani genellikle "usu kullanma" dediğimiz duruma gelmesinden çok önce olacağı kesindir. Çünkü bir çocuk nasıl daha sonra (konuşmaya başladığı zaman) pelin ve şekerleme idelerinin aynı şey olmadıklarını bilecekse, konuşmaya başlamadan önce de acı ve tatlı ideleri arasındaki ayrımı (acının tatlı olmadığını) bilir.

16. Bir çocuk yediye dek saymaya başlayıncaya ve eşitliğin adıyla idesini öğreninceye dek üç dört daha yedi ettiğini bilmez, o duruma gelince, bu sözcüklerin açıklanması üzerine, bu önermeyi onaylar, daha doğrusu onun doğruluğunu algılar. Fakat o zaman kolayca onaylaması bunun bir doğuştan doğru oluşundan gelmediği gibi; onaylamanın o zamana dek gecikmesi de usunu kullanamıyor oluşundan değildir; bunun doğruluğu ona, zihninde bu adların yerini tuttukları açık ve seçik idelerin yerleşmesiyle birlikte görünür. O zaman çocuk bu önermenin doğruluğunu, daha önce, bir değnekle kirazın aynı şey olmadıklarını ne yoldan ve neye dayanarak öğrenmişse daha sonra da "Aynı şeyin hem olması hem olmaması olanaksızdır"ı neye dayanarak öğrenecekse, o yoldan ve ona dayanarak öğrenecektir. Öyle ki, bir kimsenin bu özsözlerde sözü geçen genel ideleri edinmesi, ya da o idelerin yerini tutan genel terimlerin imlemlerini bilmesi, ya da bunların yerini tuttukları genel ideleri zihninde birleştirmesi geciktiği ölçüde bu özsözleri onaylaması da gecikecektir; çünkü bu özsözlerin terimleri, yerini tuttukları idelerle birlikte, bir kedinin ya da bir çakalın idesinden daha doğuştan olmadığına göre, zaman ve gözlemin o ideleri kendisine öğretmesi gerekir; ve ancak o zaman, çocuk, bu idelerin zihninde bir araya geldiği ve onlar arasında bu önermelerde anlatılanlara uygun biçimde bir uyuşma ya da uyuşmama gözlemlediği ilk fırsatta, bu belirtilerin doğruluğunu bilme yeteneğini elde edecektir.

17. Önerilme ve anlaşılmayla birlikte hemen onaylama onların doğuştan olduklarını kanıtlamaz. İnsanların uslarını kullanmaya başlamalarıyla birlikte bir genel benimsemenin de gelmeyişinin, doğuştan oldukları varsayılan doğrularla daha sonra kazanılan ve öğrenilenler arasında bir ayrım yapmayı olanaksız kıldığını gören bazı kimseler, özsöz dedikleri şeylerin, öğrenilmelerinin ve bu önermelerde kullanılan terimlerin anlaşılmasının hemen ardından benimsen-

diklerini söyleyerek bunlar için bir evrensel onaylama sağlamaya çalışmışlardır; bunlar bütün insanların, giderek çocukların da, bu önermeleri işitip terimlerini anlar anlamaz hemen onayladıklarını gördüklerinden, bunun, onların doğuştanlığını kanıtlamak için yeterli olduğunu düşünürler.

18. Eğer böyle bir onaylama doğuştanlığın göstergesiyse, o zaman "Bir iki daha üç eder, tatlı acı değildir" ve binlerce benzerinin de doğuştan olması gerekir. Buna yanıt olarak ben de, bir önermenin ilk işitilip terimlerinin anlaşıldığı anda hemen kabul edilmesinin bir doğuştan ilkenin kesin göstergesi olup olmadığını soruyorum. Eğer değilse böyle bir genel onay onların kanıtı olarak boş yere öne sürülmüş olur; eğer bunun doğuştanlığın bir göstergesi olduğunu söylerlerse, o zaman da, genellikle işitilir işitilmez onaylanan bütün böyle önermelerin doğuştan olduğunu kabul etmeleri gerekecek ve böylelikle kendilerini çok zengin bir doğuştan ilkeler birikimi içinde bulacaklardır. Çünkü bu kimselerin, bu özsözlerin doğuştanlığını kabul ettirmek için kullandıkları aynı gerekçeyle, yani işitilme ve terimlerin anlaşılmasıyla birlikte hemen onaylanma gerekçesiyle, sayılar üzerine birçok önermelerin doğuştanlığını da kabul etmeleri gerekir. Fizikte ve bütün öteki bilimlerde de, anlaşılmayla birlikte "onaylamanın" da gelmesinin kesin olduğu önermeler bulunur. "Aynı yerde iki cisim bulunamaz" öyle bir doğrudur ki, "aynı şeyin hem olması hem de olmaması olanaksızdır", "ak kara değildir", "kare daire değildir", "sarılık tatlılık değildir"e karşı çıkmayan hiç kimse buna da karşı çıkamaz. Fakat herhangi bir önermenin söz ettiği ideler doğuştan olmadığı sürece, kendisi de doğuştan olamayacağına göre, yukarıdaki önermelerin doğuştanlığını kabul etmek, bütün renk, ses, tat, beti vb. idelerimizin doğuştanlığını kabul etmek olur ki usa ve denemeye bundan daha aykırı bir şey olamaz. İşitilme ve terimlerin anlaşılmasıyla birlikte gelen genel ve hazır onaylamanın apaçıklığın (self-evidence) bir göstergesi olduğunu kabul ediyorum; fakat apaçıklık, doğuştan izlenimlere değil, başka şeylere bağlı olduğundan hiç kimsenin doğuştan olduğunu öne sürecek kadar aşırıya gidemeyeceği türden birçok önermelerde de bulunur.

19. Bu evrensel özsözlerden önce öğrenilen daha az genel önermeler. "Bir iki daha üç eder", "yeşil kırmızı değildir" vb. türünden, ilk

işitilmede onaylanan daha özel apaçık önermelerin, doğuştan ilkeler olarak görülen o daha genel önermelerin bir sonucu olarak kabul edildikleri söylenmesin; çünkü anlıkta neler geçtiğini gözlemleme çabasına katlanan herkes, bunları ve bunlara benzeyen daha az genel önermeleri, o daha genel özsözleri hiç bilmeyenlerin de kesin olarak öğrenip güvenle benimsediklerini açıkça görecektir; böylece, bu önermeler o (sözde) ilk ilkelerden daha önce zihinde bulunduklarına göre, ilk işitilmede elde ettikleri onayı o ilkelere borçlu olamazlar.

21. Bu özsözlerin, kimi kez, önerilinceye dek bilinmemekte oluşları onların doğuştan olmadıklarını kanıtlar. İnsanlar, önce, bu apaçık doğrulardan bir çoğunu önerilmeleri üzerine, öğrenirler; fakat bunu yapan kimsenin, kendisini, daha önce bilmediği, ve bundan sonra da, bunlar doğuştan oldukları için değil de bunlar üzerinde ve ne zaman düşünürse düşünsün, bu sözcüklerin içerdiği şeylerin doğası üzerinde yapılacak incelemelerin başka türlü düşünmeye olanak vermeyeceğini gördüğü için sorgulamayı gerekli bulmadığı bir önermeyi öğrenmeye başlamış olarak bulduğu açıktır.

22. Önerilmeden önce örtük olarak biliniyor demenin, zihinde bunları anlama yeteneğinin bulunduğunu söylemekten başka anlamı yoktur. İlk işitmeden önce anlığın bu ilkeleri, belirtik (explicit) olarak değil de örtük (implicit) olarak bildiği söylenirse (bunların bilinmeden önce anlıkta bulunduğunu söyleyenlerin bunu da söylemeleri gerekir), bir ilkenin anlıkta örtük olarak bulunması, eğer zihnin böyle önermeleri anlamaya ve onları sağlamca benimsemeye yetenekli olduğu anlamına gelmiyorsa, bunun ne anlama geldiğini anlamak olanaksızdır. Ve böylece, ilk ilkeler gibi, bütün matematik tanıtlamalarının da zihindeki doğuştan izlenimler olarak kabul edilmeleri gerekir.

23. İlk işitmede onaylama kanıtlaması, daha önce öğrenme olmadığı yolundaki yanlış varsayıma dayanır. Yukarıdaki uslamanın, bir de, insanların gerçekte kendilerine bir şey öğretildiği ve onların da daha önce bilmedikleri bir şeyi öğrendikleri durumlarda, onlara yeni bir şey öğretilmediğini, onların da öğrenmediklerini varsaymak gibi bir zayıf yanı daha bulunduğunu sanıyorum. Çünkü, önce hiç

biri doğuştan olmayan terimleri ve onların anlamlarını öğrenmişlerdir. Fakat bu durumda kazanılan bilginin tümü bu değildir; önermelerin konusu olan idelerin kendileri de, adları gibi, onlarla doğmuş değil, sonradan edinilmişlerdir. Çünkü çocuk "elma ateş değildir" önermesini buradaki iki ayrı şeyin idelerinin, yakından tanıma yoluyla, zihnine basıldığı ve bu idelerin yerini tutan "elma" ve "ateş" adlarını öğrendiği zaman hemen benimserse de, aynı çocuk "aynı şeyin hem olması hem de olmaması olanaksızdır" önermesini benimseyinceye dek belki birkaç yıl daha geçecektir; çünkü sözcüklerin öğrenilmesi belki yine kolay da olsa, bunların imlemi çocuğun ilişki kurduğu duyulur şeylere verilen adlarınkinden daha geniş, daha kapsamlı ve daha soyut olduğundan, onların tam anlamını daha uzun sürede öğrenir ve onların yerini tuttuğu genel ideleri zihninde açıkça oluşturması daha çok zamanı gerektirir.

25. Bu özsözler ilk bilinenler değildir. Fakat çocukların bizce bilinmeyen düşünceleri üzerinde us yürütmek ve onların anlıklarında geçen şeyler üzerinde, kendileri anlatmadan önce, sonuçlara varmakla suçlanmamak için, hemen bu iki önermenin çocukların anlıklarının ilk edindiği doğrular olmadığı gibi, bunların, bütün kazanılmış ve dışardan gelen kavramlardan önce de gelmediğini, oysa doğuştan olsalardı böyle olmaları gerektiğini de söylemeliyim. Biz bekleyebilsek de bekleyemesek de bu önemli değil, fakat çocukların düşünmeye başladıkları bir zamanın bulunduğu ve sözcükleriyle eylemlerinin bunu belirttikleri açıktır. Buna göre, çocuklarda düşünme, bilme, benimseme yeteneği bulunduğu zaman, doğanın zihinlerine basmış olduğu kavramları, eğer böyle şeyler bulunsaydı, bilmeyecekleri, usa uygun olarak düşünülebilir mi? Çocuğun, kendini besleyen dadısının ne birlikte oynadığı kedi ne de korktuğu zenci olduğunu, yutmak istemediği hardalın ya da ilacın, yemek istediği şeker ya da elma olmadığını bildiği açıktır; bunları kesinlikle ve hiç şüphe etmeden bilir; fakat herhangi bir kimse, onun bilgilerinin bu ve öteki bölümlerini böylesine güvenle onaylayışının "herhangi bir şeyin hem olması hem de olmaması olanaksızdır" ilkesi aracılığıyla olduğunu söyleyebilir mi?

26. Demek ki doğuştan değil. Demek ki, daha genel ve soyut idelerle bunların yerini tutan adları kullanabilen kimselere önerildik-

lerinde, değişmez biçimde hemen onaylanan birçok önermeler bulunmakla birlikte, bunlar yine de birçok şeyleri bilen çocuklarda bulunmadığına göre, bunların düşünebilen kimselerin evrensel onayına ulaştıkları savlanamaz ve böylece bunlar hiçbir bakımdan doğuştan olarak kabul edilemezler; çünkü doğuştan olan herhangi bir doğruyu (eğer böyle bir şey varsa) hiç olmazsa başka herhangi bir şey bilen bir kimsenin bilmemesi olanaksızdır. Bunlar eğer doğuştan doğrularsa, doğuştan düşüncelerin de bulunması gerekir; çünkü zihnin hiç düşünmemiş olduğu bir doğrunun zihinde bulunduğu düşünülemez. Demek ki, eğer doğuştan doğrular varsa, bunların, düşüncenin ilk nesneleri, yani zihinde ortaya çıkan ilk şey olmalarının zorunlu olduğu açıktır.

27. *Doğuştan olamazlar, çünkü doğuştan olanın en parlak biçimde görüleceği yerde en az görünürler.* Bundan, bunların doğuştanlığına karşı bir kanıt daha çıkar: eğer bu öznitelikler doğuştan ve kaynaktan gelen izlenimler olsaydı, bunların izini bile bulamadığımız birtakım kimselerde en açık ve en parlak biçimde bulunmaları gerekirdi; benim düşünceme göre, doğuştan olsalardı kendilerinde en büyük güç ve yeğinlikle bulunacakları kimselerin bunları bilmemesi, bunların doğuştan olmadıklarının güçlü bir kanıtıdır. Çünkü çocuklar, budalalar, ilkeller ve bilgisiz kimseler, alışkanlık ya da başkalarının görüşlerinden en az etkilenmiş olup, öğrenim ve eğitim bunların doğuştan düşüncelerini yeni kalıplara dökmemiş, yabancı ve öğrenilmiş öğretilerin yığılması doğanın yazdığı arı öznitelikleri bulandırmamış olduğundan, *bunların* zihinlerinde bu doğuştan kavramların, çocuklardan kesinlikle bilindiği gibi, herkesin açıkça görebileceği biçimde olması gerekeceği usa uygun olarak düşünülebilir. Fakat öğretilmemiş bir çocuktan ya da ilkel bir orman adamından bu soyut özsözleri ve bilimin ünlü ilkelerini bekleyen bir kimsenin yanılacağını sanıyorum. Bu tür genel önermeler Kızılderililerin kulübelerinde az geçer; bunların çocukların zihninde ya da bunlardan bir izlenimin budalaların zihninde bulunuşu daha da seyrektir. Bunlar tartışmalarının sık yapıldığı ve bu tür konuşma ve öğretime alışkın olan ileri toplumların okullarının ve akademilerinin dili ve işidir; çünkü bu özsözler yapay kanıtlamaya uygun ve karşıtını susturmada yararlı olup doğrunun bulunması ve bilginin artması bakımından pek verimli de-

ğildir. Bilginin artmasında bunların az kullanıldığı konusunu IV. vii'-de daha geniş biçimde ele alma olanağını bulacağım.

BÖLÜM III

Doğuştan Kılgısal İlkeler Yoktur

1. Yukarıda sözü geçen kurgusal özsözler kadar açık ve genel olarak kabul edilmiş ahlaksal ilkeler yoktur. Bundan önceki bölümde sözünü ettiğimiz kurgusal özsözler, orada kanıtladığımız gibi, bütün insanlığın edimsel genel onayına ulaşamamışlarsa da, bu genel kabule ulaşmama durumu *kılgısal ilkelerde* daha açık görülür; gerçekten, "Bir şey neyse odur" kadar genel ve hazır onaylanmaya ulaşmış ve "Bir şeyin hem olması hem de olmaması olanaksızdır" kadar açık bir doğru olduğu söylenebilecek bir ahlak kuralı örneği bulmanın kolay olmadığını sanıyorum. Bu durumda, bunların doğuştanlık niteliğinden daha da uzaklaştıkları açıktır; ve zihindeki doğuştan izlenimler olma durumu bu ahlak ilkelerinde ötekilerinden daha şüphelidir. Bu onların doğruluğunun da şüpheli olması demek değildir. Bunların hepsi de aynı ölçüde apaçık olmamalarına karşın aynı ölçüde doğrudur.

2. İnan ve adaleti bütün insanlar ilke olarak benimsememiştir. Bütün insanların üzerinde anlaştıkları böyle ahlak ilkelerinin bulunup bulunmadığı konusunda, insanlığın tarihi üzerinde az çok bilgi edinmiş olup kendi dar dünyalarının dışına bakabilenlere sesleniyorum. Bir doğuştan doğrunun olması gerektiği gibi şüphesiz ve sorgusuz kabul edilen kılgısal doğru hangisidir? *Adalet* ve anlaşmalara uyma, insanların çoğunun üzerinde anlaşır göründükleri şeylerdir. Bu, hırsız yuvalarına ve en büyük canilerin topluluklarına dek yayıldığı sanılan bir ilkedir ve insanlığı yıkmakta en çok ileri gidenler, kendi aralarında adalet inancını ve kurallarını korurlar. Yasa-dışı kimselerin kendi aralarında böyle yaptıklarını kabul ediyorum; fakat onlar bu ilkeleri doğanın doğuştan yasaları olarak görmezler. Onlar bunları

kendi aralarında, kolaylık sağlamak üzere uygularlar; yoksa karşılaştığı ilk dürüst insanı soyan ya da öldüren bir kimsenin, kendi haydut arkadaşlarına dürüst davranıyor diye, adalete bir kılgısal ilke olarak sarıldığı düşünülemez. Adalet ve doğruluk toplumun ortak bağlarıdır; bu yüzden de, kendi dışlarındaki dünyayla bütün ilişkilerini kesen haydut ve hırsızların bile, kendi aralarında, güveni ve denkserlik kurallarını korumaları gerekir; yoksa birlikte yaşayamazlar. Fakat hile ve çapulculukla yaşayanların kabul ettikleri ve uydukları, doğuştan doğruluk ve adalet ilkelerinin bulunduğunu kim söyleyebilir?

4. Ahlak kuralları bir kanıt gerektirirler, demek ki doğuştan değiller. Beni doğuştan kılgısal ilkelerden şüpheye düşüren sebeplerden bir başkası da, *bir kimsenin haklı olarak sebebini sormayacağı bir ahlak kuralının önerilemeyeceğini* düşünmemdir; oysa bu ilkeler, her doğuştan ilkenin olması gerektiği gibi, doğruluğunu belirtecek bir kanıt ya da kabul edilmek için bir sebep gerektirmeyecek biçimde apaçık olsalardı, böyle bir sebep sorma gülünç ve saçma olurdu. "Bir şeyin hem olması hem de olmaması olanaksızdır"ın sebebini sorarın da, buna bir sebep göstermeye kalkışanın da sağduyudan yoksun olduğu düşünülebilir. O önerme kendi ışığını ve kendi açıklığını birlikte taşır ve başka kanıt gerektirmez; terimlerini anlayan onu kendiliğinden kabul eder. Yoksa hiçbir şey onu buna inandıramaz. Fakat ahlakın en sarsılmaz kuralı ve her toplumsal erdemin temeli olan "İnsanın, başkasına, kendisine davranılmasını istediği gibi davranması gereği" onu daha önce hiç işitmemiş, fakat anlamını kavrayabilecek yetenekte olan birisine önerilse, o, hiçbir saçmalığa düşmeden, bunun sebebini soramaz mı?

6. Erdemin genellikle onaylanışı, doğuştanlığından değil yararlılığındandır. Ahlak kurallarıyla ilgili görüşlerin, insanlar arasında, herkesin umduğu ya da erişmek istediği değişik mutluluk türlerine bağlı olarak böylesine değişik oluşu bunun doğal sonucudur; eğer kılgısal ilkeler doğuştan olsalardı ve Tanrı onları doğrudan zihinlerimize basmış olsaydı, bu böyle olmazdı. Tanrının varoluştunun birçok yoldan apaçık ve ona borçlu olduğumuz bağlılığın usun ışığına pek uygun olduğunu kabul ediyorum; öyle ki, insanlığın büyük bölümü doğa yasasını kabul eder; fakat yine de, insanların, birçok ahlak kurallarını, ahlakın gerçek temellerini bilmeden ve böyle bir temele

inanmadan benimsediklerinin kabul edilmesi gerektiğini sanıyorum; gerçekte bu temel, karanlıkta insanları gören, ödül ve cezaları elinde bulunduran ve en gururlu suçluları sorguya çekmeye gücü yeten Tanrının istenç ve yasasından başka bir şey olamaz.

7. İnsanların davranışları, erdemin kurallarının onların içsel ilkeleri olmadığına bizi inandırır. Uygar ilişkilerde insanların çoğunun sözlerine bakmaz da, eylemlerinin düşüncelerinin belirticisi olduğunu düşünürsek, onların, bu kurallara içlerinden öyle büyük bir saygı duymadıklarını ve onların kesinlik ve zorunluluğuna tam olarak inanmadıklarını görürüz.

10. İnsanlarda karşıt kılgısal ilkeler bulunur. İnsanlık tarihini özenle inceleyen ve ülkesi dışındaki birçok topluluklara bakıp onların davranışlarını yansız olarak gözlemleyen birisi (başka toplumlara karşı hiç de uyulmamalarına karşın, belli bir toplumu birlikte tutmak için zorunlu olanlar dışında), şurada ya da burada, başkalarınınkinin tümüyle karşıtı olan kılgısal düşünceler ve kurallarla yönetilen kimi toplulukların genel davranışlarıyla karşı çıkıp yok saymadıkları bir ahlak ilkesinden söz etmenin ya da böyle bir erdem kuralı düşünmenin olanaksız olduğuna inanacaktır.

11. Bütün uluslar birçok ahlâk kurallarını kabul etmezler. Burada belki de uyulmayan kuralın bilinmediğinin kanıtlanamayacağını söyleyerek karşı çıkanlar olacaktır. İnsanların, yasaya uymamalarına karşın, onu yadsımadıkları utanç, yasak ya da ceza korkusuyla ondan duydukları ürküntünün izlerini gösterdikleri durumlar için bu karşı çıkmanın geçerli olduğunu kabul ediyorum. Fakat bütün bir insan topluluğunun, içindeki her bireyin kesinlikle ve yanılgısız olarak yasa diye bildiği şeye (çünkü insanlar, zihinlerine doğal olarak basılmış olan şeyi öyle bilirler), hep birden karşı çıkıp ondan vazgeçebileceğini kavramak olanaksızdır.

12. Bir kurala uyulmamasının onun bilinmediğinin kanıtı olmadığını söylüyorsunuz. Kabul ediyorum; fakat ben de, bir yerde bir kurala uyulmaması genellikle kabul ediliyorsa, bunun, o kuralın doğuştan olmadığının kanıtı olduğunu söylüyorum. Örneğin, insan usunun en açık çıkarımlarından biri olduğu ve insanların en büyük bölümünün doğal eğilimlerine de uygun olduğu için pek az kimsenin yadsıma yüzsüzlüğünü ya da ondan şüphelenme düşüncesizliği-

ni gösterdiği kurallardan birini alalım. Buna göre, bunun bir doğuştan kural olduğunu söylediğiniz zaman ne demek istiyorsunuz? Bu, ya her durumda bütün insanların davranışlarını devime geçiren ve yönlendiren bir doğuştan ilkedir, ya da herkesin kendi zihninde işlenmiş bulduğu, bu yüzden de bildiği ve kabul ettiği bir doğrudur. Oysa o kural bu anlamlardan ikisine göre de doğuştan değildir.

13. Söylenenlerden, bir yerde genel olarak uyulmayan ve uyulmamasına göz yumulan bir kılgısal kuralın doğuştanlığının kabul edilemeyeceği sonucuna kolayca varabileceğimizi sanıyorum.

14. Doğuştan kılgısal ilkelerin bulunduğunu öne sürenler, bunların neler olduğunu söylemezler. Kılgısal ilkeler bakımından insanlar arasındaki ayrım öylesine açıktır ki, genel kabul damgasını taşıyan doğuştan ahlak kuralları bulmanın olanaksızlığını göstermek için daha çok şey söylemeyi gereksiz buluyorum; onlardan böylesine inanarak söz edenlerin, onların *ne olduğunu* söylemekten böylesine kaçınmaları da, böyle doğuştan ilkeler varsayımının kendince bir görüşten başka bir şey olmadığı şüphesini uyandırmak için yeterlidir.

20. Doğuştan ilkeler bozulmuş olabilirler karşı-çıkışına yanıt. Burada, ahlakın doğuştan ilkelerinin, eğitim, gelenekler ve çevrenin genel görüşleriyle bulanıklaşıp, sonunda zihinlerden tümüyle yok olduğu biçimindeki hazır, fakat pek de önemli olmayan yanıtın da değeri yoktur. Bu yanıt, eğer doğruysa, bu doğuştan ilkeler görüşünü kanıtlamakta kullanılan evrensel onay kanıtını tümüyle yok eder, eğer bunu savunanlar kendilerinin ya da yandaşlarının özel inançlarının evrensel onay yerine geçmesini usa uygun sanırlarsa o başka; çünkü insanlar, doğru düşünmeyi kendi tekellerinde sayarak, başkalarının düşüncelerini hesaba katmaya değmez buldukları zaman buna sık rastlanır. O zaman uslamaları şöyledir: Bütün insanlığın doğru kabul ettiği ilkeler doğuştandır; doğru düşünen insanların kabul ettiği ilkeler de, bütün insanlığın kabul ettiği ilkelerdir; biz ve bizim gibi düşünenler doğru düşünürüz; demek ki, biz anlaştığımıza göre, ilkelerimiz doğuştandır; kestirmeden yanılmazlığa götüren hoş bir uslamlama biçimi.

21. Dünyadaki birbirine karşıt ilkeler: Değişik ülkelerden, değişik eğitimler ve yaradılışlardaki insanların ilk ve tartışılmaz ilkeler diye benimsedikleri çok sayıda görüşlerin bulunduğunu hemen kabul

ediyorum; bunların bir çoğunu gerek saçmalıkları gerekse birbiriyle çatışmaları yüzünden, doğru olmaları olanaksızdır. Yine de bu önermeler ne denli usa uzak olurlarsa olsunlar, şurada ya da burada öylesine kutsanmışlardır ki, başka konularda çok anlayışlı olan insanlar bile, bunların doğruluğundan şüphelenmek ya da başkalarının bunu tartışmasına katlanmaktansa, yaşamlarını ya da kendileri için en değerli olan şeyleri yitirmeye hazırdırlar.

22. İnsanlar ortak ilkelere nasıl varırlar. Ne denli tuhaf görünürse görünsün, günlük deneyin gösterdiği budur; bunun ortaya çıkma yollarını ve aşamalarını incelersek, bir dadının boş inançlarından ya da bir yaşlı kadının yetkisinden daha iyi bir kaynaktan türemeyen bu öğretilerin, zamanla ve çevredekilerin de katılmasıyla, din ya da ahlak *ilkeleri* saygınlığına ulaşması belki de öylesine şaşırtıcı görünmeyecektir.

24. Uslamlamalarını üzerine kuracağı ve doğruyla yanlışı, haklıyla haksızı, yargılamada kullanacağı ilkeler işlevini görecek kimi saygın önermeleri bulunmayacak kadar, değişken ve yüzeysel anlayışlı olan insan pek azdır; bunlardan kimisinin yeteneği ya da vakti yoktur, kimileri tembeldir, kimilerine de incelemeden inanmaları gerektiği öğretilmiştir; öyle ki, bilgisizliğin, tembelliğin, eğitimin ya da iyecenliğin *bu ilkeleri tartışmasız kabul* zorunda bırakmadığı pek az insan vardır.

27. İlkelerin incelenmesi gerekir. Pek çok kimsenin doğuştan olduğuna inandıkları ilkelere bu yoldan; vardıkları, her türden ve her dereceden insanların inanarak savundukları karşıt ilkelerin çeşitliliğine bakarak kolayca gözlemlenebilir. Birçok kimseyi, kendi ilkelerinin doğruluğunun ve apaçıklığının güvenine götüren yöntemin bu olduğunu yadsıyan kimse, sağlamca inanılan, güvenle öne sürülen ve pek çok kimsenin her zaman kanlarıyla mühürlemeye hazır oldukları karşıt inançlar için bir açıklama yolu bulmakta belki de güçlük çekecektir. Bu söylenenlerden, üzerinde bütün insanlar anlaştığı için doğuştan olan kılgısal ilkelerin bulunmadığı görüşünün şüpheden kurtulmuş olduğunu sanıyorum.

BÖLÜM IV

Kurgusal ve Kılgısal Doğuştan İlkeler Üzerine Başka Düşünceler

1. İdeler doğuştan olmadıkça ilkeler de doğuştan olmaz. Doğuştan ilkelere bizi inandırmak isteyenler, bunları toptan almayıp da, bu önermelerin yapıldıkları parçaları ayrı ayrı inceleseler di, belki de bunların doğuştan olduğuna inanacak kadar ileri gitmezlerdi. Çünkü bu doğruları oluşturan ideler doğuştan olmadıkça, onların oluşturduğu önermelerin doğuştan olması ya da onlar üzerindeki bilgimizin bizimle birlikte doğmuş olması, olanaksızdır. Gerçekten, eğer ideler doğuştan değilse zihinde bu ilkelerin bulunmadığı bir zaman var demektir, o zaman da bunlar doğuştan olmayıp başka bir kaynaktan türemiş demektir. Çünkü idelerin bulunmadığı yerde bilgi de, onama da, onlarla ilgili zihinsel ya da sözsel önermeler de olamaz.

2. İdeler, özellikle ilkelere ilişkin olanlar, çocuklarla doğmaz. Yeni doğmuş çocukları dikkatle incelersek, onların dünyaya birtakım idelerle geldiklerini düşünmek için bir sebep görmeyiz. Çünkü, belki de dölyatağındayken duyumlamış olabilecekleri açlık, sıcaklık ve kimi acı ideleri dışında, çocuklarda yerleşmiş bir idenin, özellikle de *doğuştan ideler diye kabul edilen evrensel önermeleri yapan terimlerin karşılığı olan idelerin* en ufak bir görüntüsü yoktur. Daha sonra, idelerin onların zihnine adım adım nasıl girdiği bir deneyle, yollarına çıkan şeylerin gözleminin onlara sağladığından ne daha çok ne de daha başka bir şey kazanmadıkları algılanabilir; bu da zihne başlangıçta basılmış yazılar bulunmadığına bizi inandırmaya yetebilir.

8. Tanrı idesi doğuştan değildir. Eğer bir idenin doğuştan olması düşünülebilseydi, birçok sebeplerle, hepsinden önce Tanrı idesinin öyle olduğunun düşünülmesi gerekirdi; çünkü bir doğuştan Tanrılık

idesi bulunmadıkça, doğuştan ahlak idelerinin nasıl bulunabileceğini anlamak olanaksızdır. Bir yasa-yapıcı kavramı olmadan, bir yasa ve bir ona uyma zorunluluğu kavramının bulunması olanaksızdır. Eskilerin sözünü ettikleri ve tarih sayfalarında birer leke olarak kalan tanrısızlar bir yana, son zamanlarda denizciler, kendilerinde din kavramının da Tanrı kavramının da bulunmadığı topluluklar bulmadılar mı? Bunlar işlenmemiş doğanın, yazının ve düzencenin ve sanat ve bilimlerdeki gelişmenin yardımı olmadan kendi başına bıraktığı toplumlardır. Fakat bu araçlardan geniş ölçüde yararlanmalarına karşın, düşüncelerini bu yolda çalıştırma çabası göstermedikleri için Tanrı idesinden ve bilgisinden yoksun olanlar da vardır.

9. Fakat yeryüzündeki bütün insanlıkta bir Tanrı kavramı bulunsaydı (oysa tarih bunun tersini söylüyor) bundan da onun idesinin doğuştan olduğu sonucu çıkmazdı. Çünkü, tanrının adını ve birkaç karanlık kavramını edinmemiş hiçbir topluluğun bulunmamasına karşın, bu, o kavramların zihindeki doğal izlenimler olduğunu kanıtlamaz; nasıl ki ateş, güneş, sıcaklık ya da sayı adları da, bu şeylerin adlarıyla ideleri insanlar arasında evrensel olarak biliniyor diye, yerini tuttukları idelerin doğuştan olduğunu kanıtlayamazlar. Çünkü insanlar, kendi ülkelerindeki ortak dilin sözcükleriyle donanmış olup, konuşukları kimselerin adlarını sık sık söyledikleri şeylerin bir tür idelerini zorunlu olarak edinmiş olurlar.

13. Farklı insanlarda Tanrı idesi değişiktir. İnsanların zihinlerine basılmış herhangi bir ide olsaydı, bunun, sanki insana kulluğunu ve ödevini unutturmamak için, Tanrı kendi yapıtına imzasını atmış gibi, onun yaratıcısının kavramı olmasını ve insan bilgisinin ilk örneği olarak ortaya çıkmasını beklemeye hakkımız olduğunu kabul ediyorum. Fakat çocuklarda böyle bir idenin ortaya çıkması ne kadar zaman alır? Onu bulduğumuz zaman da, bu, gerçek Tanrıyı temsil etmekten çok öğretmenin düşüncesine ve kavramına benzemez mi? Çocukları edindikleri bilgiye ulaştıran ilerlemeyi gözlemleyen kimse, onların ilk ve en yakından ilişki kurdukları nesnelerin, anlıklarında ilk izlenimleri yapan şeyler olduğunu düşünecek ve başka bir izlenimin belirtisini bulamayacaktır. Çocukların, yalnızca daha değişik duyulur nesnelerle karşılaşmak, onların ideleri belleklerinde tutmak, onları birleştirme ve genişletme yeteneğini edinmek ve onları bir

araya getirme yollarını öğrenmekle, düşüncelerinin kendiliğinden nasıl genişlediğini saptamak kolaydır. Onların bu yollarla, insanlardaki Tanrılık idesini zihinlerinde nasıl kurduklarını, ilerde[1] göstereceğim.

14. Aynı ülkedeki insanlarda, bir ve aynı ad altında çok değişik, giderek karşıt ve bağdaşmaz Tanrı ide ve kavramlarını gördükten sonra, insanlardaki Tanrı idelerinin Tanrının kendisinin öznitelik ve imleri olduğu ve zihinlere onun eliyle kazılmış olduğu düşünülebilir mi? İnsanların yalnızca bir ad ya da ses üzerinde anlaşmış olmaları, Tanrının bir doğuştan kavramı olduğunu kanıtlamaz.

19. Töz idesi doğuştan değildir. İnsanların, sanki öyle bir ideleri varmış gibi, genel konuşmalarının konusu yaptıkları, ve bu yüzden de edinilmesinde insanlık için genel yarar bulunan başka bir idelerinin daha bulunduğunu ve bunun duyumla da düşünümle de edinemediğimiz *töz* idesi olduğunu da kabul ediyorum. Eğer doğanın bize kimi ideler sağlaması gerekseydi, bunların, kendi yeteneklerimizle kendimizin sağlayamadığı türden olması gerektiğini düşünmek uygun olurdu; fakat tersine zihinlerimize öteki idelerin geldiği yoldan gelmediği için, bu bir ide değildir, bizim böyle bir açık idemiz yoktur; bu yüzden töz sözcüğüyle ünlediğimiz şey, ne olduğunu bilmediğimiz, kendisi üzerine hiç bir özel, seçik ve somut idemizin bulunmamasına karşın, bildiğimiz idelerin taşıyıcısı ya da altyapısı olarak aldığımız, bir bulanık varsayımdan başka bir şey değildir.

21. Bellekte doğuştan ideler yoktur. Şunu da ekleyeceğim: eğer doğuştan ideler, yani zihinde zihnin edimsel olarak üzerinde düşünmediği ideler varsa bunlar bellekte bulunmalıdır; bunların oradan ansıma yoluyla ortaya çıkarılması, anımsandıkları zaman da, ansıma bilinci olmadan ansıma olamayacağına göre, bunların daha önceden zihinde bulunan algılar olduğunun da bilinmesi gerekir. Çünkü ansıma bir şeyi bellekle ya da o şeyin daha önceden bilindiğinin ya da algılanmış olduğunun bilinciyle birlikte algılamaktır. Bu olmadıkça zihne gelen her ide yenidir, yani anımsanmış değildir; çünkü onun daha önce zihinde bulunduğunun bilinci, ansımayı, düşünmenin bütün öteki biçimlerinden ayırt eden şeydir. Zihnin hiçbir zaman algıla-

1 II, xxiii, 33; IV, x.

mamış olduğu bir ide zihinde hiçbir zaman bulunmaz. Zihindeki her ide ya edimsel bir algıdır, ya da eskiden edimsel bir algı olmuştur da belleğin onu yeniden edimsel bir algı yapabileceği biçimde zihinde bulunur. Ansıma olmadan edimsel olarak algılanan bir ide varsa, bu ide anlık önünde tümüyle yeni ve önceden bilinmemiş olarak görünür. Bellek bir ideyi edimsel görüşe sunmuşsa, bu, o idenin daha önce orada bulunduğunun ve zihne tümüyle yabancı olmadığının bilinciyle birlikte olur. Bunun böyle olup olmadığını herkesin gözlemine bırakıyorum. Doğuştan olduğu söylenen herhangi bir ideyi (onun, bundan sonra sözü edilecek yollardan edinilmiş herhangi bir izleniminden önce) birisinin daha önce tanıdığı bir ide olarak anımsayışının bir örneğini görmek isterdim; çünkü daha önce edinilmiş bir algının içsel duyusu olmadıkça anımsama olamaz ve zihne bu bilinç olmadan gelen herhangi bir idenin anımsanmış ya da bellekten gelmiş olduğu ve bize edimsel olarak görünmeden önce onun zihinde bulunduğu söylenemez. Çünkü edimsel olarak göz önünde ya da bellekte bulunmayan bir şey, hiçbir bakımdan zihinde de bulunmaz ve hiçbir zaman orada bulunmamış gibidir.

25. Doğuştan ilkeler düşüncesi nereden gelir? İnsanlar, bir kez anlaşıldığında kendilerinden şüphe edilemeyen genel önermeleri bulduktan sonra, buradan, bunların doğuştan olduğu sonucuna götüren yolun kestirme ve kolay olduğunu biliyorum. Bu, bir kez kabul edilince, tembeli araştırma sıkıntısından kurtarmış, şüpheciyi de bir kez doğuştanlığı kabul edilmiş şeyleri soruşturmaya gitmekten alıkoymuş olur. Usta ve öğretmen diye ortaya çıkanlara da, *ilkelerin tartışılmazlığını* ilkelerin ilkesi yapmanın sağlayacağı kolaylık az değildir. Çünkü bir kez bu, doğuştan ilkelerin bulunduğu öğretisi yerleşince, bunun yandaşları kimi öğretilerin öyle olduğunu kabul etmek zorunda kalırlar; bu da onları kendi uslarını ve yargılarını kullanmaktan alıkoyar ve bunlar, o öğretilere inanmak ve onları yeniden incelemeden inanç yoluyla kabul etmek zorunda kalırlar; bu körü körüne inanma durumundakiler daha kolay yöneltilirler ve onlara ilkeler kabul ettirerek onları yönetme becerisini gösteren ve bunu iş edinmiş türden kimselere daha yararlı olurlar. Ayrıca, ilkelerin saptayıcısı ve şüphe götürmez doğruların öğreticisi olma yetkisini edinmenin ve öğreticinin amacına yarayan bir şeyi birisine doğuştan ilke

diye yutturabilmenin de, bir kimseye bir başkası üzerinde sağladığı güç küçümsenemez. Oysa insanların birçok evrensel doğrulara nasıl eriştikleri incelenmiş olsaydı, onların, insanların zihnine, şeylerin kendilerinin gereği gibi incelenmesi yoluyla girdiği ve bu bilgilerin, doğanın bize vermiş olduğu, ve iyi kullanıldıklarında doğaları bunları alıp değerlendirmeye pek uygun olan yetilerin uygulanması yoluyla öğrenildiği anlaşılırdı.

26. Sonuç. Kitabın bundan sonraki bölümünün amacı anlığın bu konuda nasıl ilerlediğini göstermektir. Önce şunu belirteyim, şimdiye dek, beni kendi bilgimizin kavramlarını üzerine kuracağımız biricik doğru temeller olarak düşündüğüm şeylere götürecek olan yolu temizlemek için, doğuştan ilkeler üzerindeki şüphemin sebeplerini açıklamak zorunda kaldım. Bu ilkelere karşı çıkan kanıtlardan bir bölümü hazır görüşlerden kaynaklandığı için de birçok şeyleri kabul etmek gerekti; herhangi bir öğretinin yanlışlığını ya da olamazlığını gösterme görevini üstlenenler için bu kaçınılmazdır; çünkü tartışmalı konuşmalarda da, durum, kentlere saldırıldığında olduğu gibidir; bataryaların dikileceği toprak sağlam olmak koşuluyla, onun kimden alındığı ya da kimin olduğu düşünülmez, o yalnızca o andaki amaca uygun bir tümsek sağlar. Fakat kitabın ilerdeki bölümünde, benim deney ve gözlemlerimin yeterli olduğu ölçüde düzenli ve kendi içinde tutarlı bir yapı kurmak amacıyla, onu öyle bir taban üzerine oturtmak istiyorum ki, devşirme temeller üzerine oturtup da ayrıca dayak ve payandalarla desteklemek zorunda kalmayayım; ya da dinamit onun temelsiz olduğunu gösterse bile yapının dağılıp dökülmez bir bütün olarak kalmasını sağlamaya çalışayım.

İKİNCİ KİTAP
İDELER ÜZERİNE

BÖLÜM I

Genellikle İdeler ve Kaynakları Üzerine

1. İdeler düşüncenin nesneleridir. Herkes düşündüğünün ve düşündüğü sırada zihninin uğraştığı şeyin ideler olduğunun bilincinde olduğuna göre, insanların zihinlerinde 'aklık', 'düşünme', 'devim', 'adam', 'fil', 'ordu', 'karanlık' sözcükleriyle başka sözcüklerin anlattığı türden idelerin bulunduğu kuşkusuzdur: demek ilk araştırılması gereken şey, insanın bunları nasıl edindiğidir.

İnsanların zihinlerine, ilk varoluş sırasında, doğuştan ideler ve kimi temel nitelikler basılmış olduğunun yaygın bir düşünce olduğunu biliyorum. Bu görüşü daha önce genişliğine inceledim: şimdi de anlığın kendinde bulunan ideleri nereden bulduğunu ve bunların zihne hangi yollardan hangi aşamalarda geldiğini gösterdiğim zaman, bundan önceki kitapta söylediklerimin çok daha kolay kabul edileceğini sanıyorum; bunun için de herkesin kendi gözlem ve deneyine başvuracağım.

2. Bütün ideler duyumdan ya da düşünümden gelir. Öyleyse zihnin, bütün öznitelikllerden yoksun, hiç bir idesi olmayan, özel deyimiyle, beyaz kağıt olduğunu düşünelim; bu zihin nasıl donatılacaktır? İnsanın o devingen ve sınırsız imgeleminin, hemen de sınırsız bir değişiklik içinde ona işlediği bu geniş birikim nereden geliyor? Zihin usun ve bilginin bütün gereçlerini nereden edinmiştir? Bunu tek söz-

cükle *deneyden* diye yanıtlayacağım. Bilgimizin tümünün temelinde deney vardır ve o gereçlerin hepsi de oradan türetilmiştir. Anlığımızı düşüncenin bütün gereçleriyle donatan şey, ya dışsal duyulur şeyler üzerinde ya da zihnimizin algıladığımız ya da düşündüğümüz şeylerle ilgili olarak yaptığı içsel işlemler üzerinde yaptığımız gözlemlerdir. Bunlar, hem edinmiş olduğumuz hem de doğal olarak edinebileceğimiz bütün idelerin kendilerinden fışkırdığı iki bilgi kaynağıdır.

3. İdelerin kaynaklarından biri duyum nesneleridir. Duyularımız önce duyulur tikel nesnelere yönelirler ve bu nesnelerin, kendilerini etkilemesinin değişik yollarına göre, zihne, onların birçok seçik algılarını iletirler. Böylece bizdeki *sarı, ak, sıcak, soğuk, sert, acı, tatlı* ideleriyle, duyulur nitelikler dediğimiz bütün öteki niteliklerin idelerini ediniriz; bunları zihne duyuların ilettiğini söylerken, duyuların dışsal nesnelerden zihne, orada o algıları üreten şeyleri ilettiklerini söylemek istiyorum. İdelerimizin büyük bölümünün bu büyük kaynağı, tümüyle duyularımıza bağlı olduğu ve anlığa onlar aracılığıyla iletildiği için, buna da DUYUM (sensation) diyorum.

4. İdelerin öteki kaynağı zihnimizin işlemleridir. Deneyin anlık için ideler sağladığı ikinci kaynak, zihnimizin, edindiğimiz ideler üzerinde çalışırken, kendi içimizde yaptığı işlemlerin algılarıdır; bu işlemler, ruhun kendileri üzerinde düşünüp onları incelemesi yoluyla, anlığa, bu işlemler olmadıkça nesnelerden edinemeyeceğimiz türden bir başka ideler takımı sağlar. *Algılama, düşünme, kuşkulanma, inanma, uslama, bilme, isteme*, ve zihinlerimizin değişik eylemlerinin hepsi böyledir; bunların bilincine vararak onları içimizde gözlemlemekle, zihnimize bunlardan da duyularımızı etkileyen cisimlerden olduğu gibi, seçik ideler alırız. Bu ide kaynağı herkesin kendindedir; ve bu, dışsal nesnelerle ilgisi olmadığı için duyu değilse de, ona çok benzer ve buna içsel duyu denmesi uygun olur. Fakat ötekine duyum adını verdiğime göre buna da DÜŞÜNÜM (reflection) adını veriyorum; çünkü bunun sağladığı ideleri zihin yalnızca kendi iç işlemleri üzerinde düşünerek edinir; öyleyse bu kitabın bundan sonraki bölümlerinde, 'düşünüm' dediğimde, zihnin, kendi işlemleriyle bunların biçimleri üzerindeki bilincinden söz ettiğim anlaşılmalıdır ve anlık bu işlemlerin idelerini buradan alır. İşte benim için bu ikisi, DUYUM'un nesneleri olan dışsal özdeksel şeylerle, DÜŞÜ-

NÜM'ün nesneleri olan, zihnimizin kendi içindeki işlemleri, bütün idelerimizin kendilerinden başladığı biricik kaynaklardır. 'İşlemler' terimini burada, yalnızca zihnin kendi ideleri üzerindeki çıplak eylemlerini değil, herhangi bir düşünceden kıvanç ya da sıkıntı duyulması gibi, kimi kez o işlemler yüzünden ortaya çıkan bir tür coşkuları da içerecek biçimde, geniş anlamda kullanıyorum.

5. Bütün idelerimiz bu iki kaynaktan birinden gelir. Ben anlıkta, bu iki kaynaktan alınanların dışında herhangi bir idenin bulunabileceğini sanmıyorum. *Dışsal nesneler*, zihne, hepsi de kendilerinin bizde ürettiği değişik algılar olan, duyulur ideleri sağlar, *zihin* de anlığa kendi işlemlerinin idelerini sağlar. Bunların, birçok tipleri, bileşimleri ve bağıntılarıyla birlikte, tam bir incelemesini yaptığımız zaman bizim ideler birikimimizin tümünü içerdiğini ve zihinlerimizde iki yoldan biriyle gelmemiş olan hiçbir şeyin bulunmadığını görürüz. Birisi kendi düşüncelerini incelesin ve anlığını baştan başa araştırsın; sonra da, orada bulduğu bütün özgün ideler içinde, duyularının nesnelerinin ve bir de düşünüm nesnesi diye kabul edilen zihin işlemlerinin dışında başka ide bulursa bana söylesin. O kimse, zihninde ne denli büyük bir bilgi birikimi bulunduğunu düşünürse düşünsün, titiz bir araştırma sonunda, orada yalnızca bu ikisinin sağladığı ideleri bulacaktır: ancak belki de bunları, ilerde[1] göreceğimiz gibi, anlığın sonsuz değişikliklerle birleştirip genişlettiği biçimleriyle bulacaktır.

6. Çocuklarda gözlemlenebilir. Bir çocuğun dünyaya ilk gelişindeki durumunu inceleyen bir kimse, onda ilerdeki bilgisinin temellerini oluşturacak türden bir takım idelerin bulunduğunu düşünmek için bir sebep görmez. Çocuğun bilgiyle donanması basamak basamak olur. Bellek zaman ve düzenin bir kaydını tutmaya başlamadan önce, apaçık ve yakın niteliklerin ideleri yazılmış da olsa, kimi alışılmamış niteliklerle öylesine geç karşılaşılır ki, bunları tanıma ya başladığı zamanı anımsamayan kimse azdır. Eğer değseydi, bir çocuk öyle yetiştirilebilirdi ki, büyüyünceye dek, olağan idelerden bile pek azını edinmiş olurdu. Fakat dünyaya gelen her şey kendisini sürekli olarak değişik yönlerden etkileyen şeylerle kuşatılmış olduğundan, ister istemez çocukların zihinlerine değişik idelerin baskısı yapılmış olur. Yalnızca gözlerin açık oluşuyla, ışık ve renk her yer-

1 II, xii,-xxviii.

de el altındadır; sesler ve kimi dokunsal nitelikler kendilerine uygun duyumları devime geçirmekten ve zihne giriş yollarını zorlamaktan geri kalmazlar; fakat eğer bir çocuk büyüyünceye dek ak ve karadan başka bir şey görmeyeceği bir yere kapatılırsa, nasıl çocukluğunda istiridye ya da ananas tatmamış bir kimsede bu özel tadların ideleri bulunmazsa, onda da kırmızı ya da yeşil idelerinin ortaya çıkmayacağının kolayca kabul edileceğini sanıyorum.

7. İnsanlar, ilişki kurdukları değişik nesnelere göre değişik ideler edinmişlerdir. Demek insanlar, ilişki kurdukları nesnelerin az ya da çok değişik oluşuna göre dışardan ve zihinlerinin işlemleriyle de, bu işlemler üzerinde az ya da çok düşünmelerine bağlı olarak içerden, az ya da çok sayıda yalın ideler edinmişlerdir. Kendi zihninin işlemlerini gözlemleyen kimse, onların ancak açık ve saydam idelerini edinirse de, nasıl ki bir manzaraya bakmayan ya da bir saatin parçalarını dikkatle incelemeyen bir kimse, manzaranın ya da saat parçalarının bütün özel idelerini edinemezse, o da, düşüncelerini zihninin işlemleri üzerine çevirip onları *dikkatle* incelemedikçe, bütün o işlemlerin açık ve seçik idelerini edinemez.

8. Düşünüm ideleri sonra gelir, çünkü dikkati gerektirir. Böylece, çocukların büyük bölümünün, kendi zihinlerinin işlemlerinin idelerini edinmelerinin gecikmesinin, bir bölümünün de yaşamları boyunca bu işlemlerin çoğunun açık ve yetkin idelerini edinememelerinin sebebini görmüş oluyoruz. Çünkü, o işlemler sürekli olarak zihinde geçmekle birlikte, yine de, havada uçuşan düşlemler gibi, anlık kendi üstüne dönüp onları düşününceye ve onları kendi gözlemlerinin nesnesi yapıncaya dek zihinde açık, seçik ve uzun süren ideler bırakmaya yetecek derin izlenimler yapmazlar. İlk yıllar dışarıyı seyrederek ve dikkatin dağılmasıyla geçer. O yıllarda insanların işi dışarıda bulunan şeyleri tanımaktır; böylece bu insanlar dışsal duyumlara karşı sürekli bir dikkat içinde büyürken, daha olgun yaşlara gelmeden önce, içlerinde geçen şeyler üzerinde önemli bir düşünüme pek seyrek olarak geçerler; kimileri de hiç geçmez.

9. Ruh algılamaya başladığında ideler edinmeye başlar. Birkimsenin ilk ideyi ne zaman edindiğini sormak, onun algılamaya ne zaman başladığını sormaktır; çünkü ideler edinmeyle algılama aynı şeydir. Ruhun her zaman düşündüğü, varolduğu sürece, kendindeki

ideleri, edimsel olarak sürekli algılama durumunda bulunduğu, edimsel yer-kaplamanın bedenden ayrılamadığı gibi edimsel düşünmenin de ruhtan ayrılamadığı biçiminde bir görüş bulunduğunu biliyorum; eğer bu doğruysa, bir insanın idelerinin başlangıcını aramak, ruhun başlangıcını aramakla aynı şeydir. Çünkü bu açıklamaya göre ruhla idelerinin, bedenle yer-kaplama gibi, aynı anda varolmaya başlamaları gerekir.

10. Ruh her zaman düşünmez; çünkü bunun kanıtı yoktur. Ruhun bedenden önce mi, onunla aynı zamanda mı, yoksa organlaşmanın kabaca başlamasından ya da yaşamın bedendeki başlangıcından bir süre sonra mı varolduğunun kabul edilmesi gerektiği tartışmasını bu konuda daha iyi düşünenlere bırakıyorum. Ben kendimde, kendisinin sürekli ideleri gözlemlediğini algılamayan duygusuz ruhlardan birinin bulunduğunu kabul ediyorum; ruhun her zaman düşünmesinin, bedenin her zaman devinmesinden daha zorunlu oluşunu da anlayamıyorum; çünkü (benim anladığıma göre) ruha göre ideler, bedene göre devim gibidir, onun özü değil işlemlerinden biridir. Bu yüzden de, düşüncenin, ruhun en özgül eylemi olduğu kabul edilmekle birlikte, yine de ruhun her zaman düşünmekte, her zaman eylemde bulunmakta olduğunu kabul etmek zorunlu değildir. Bu belki de *ne uyuyan ne uyuklayan* ve her şeyin sonsuz Yaratıcısı ve Koruyucusu olanın bir ayrıcalığıdır; fakat bir sonlu varlığa, en azından insan ruhuna, uygun değildir. Zaman zaman düşündüğümüzü deney yoluyla kesin olarak biliyoruz ve bundan da bizde, kendisinde düşünme gücü olan bir şeyin bulunduğu biçimindeki yanılmaz sonucu çıkarıyoruz. Fakat bu tözün sürekli düşünüp düşünmediği konusunda deneyin bize bildirdiğinden daha çoğuna güvenemeyiz. Çünkü edimsel düşünmenin ruh için özsel olduğunu ve ondan ayrılamayacağını söylemek, savı uslamayla kanıtlamak değil, sorulanı kanıtlanmış kabul etmektir; oysa bir önerme apaçık değilse kanıtlama gerektirir. Fakat bu "Ruh her zaman düşünür"ün, herkesin ilk duyduğunda kabul ettiği bir apaçık önerme olup olmadığı konusunda insanlara başvuruyorum. Benim bütün gece düşünmüş olduğum şüphelidir. Sorun bir olgu durumuyla ilgili olduğuna göre kanıt olarak tartışılan şeyi göstermek, onu çözülmüş saymaktır; bu kanıtlama biçimi, ben kendim her zaman düşündüğümü algılayamıyorsam da, bir

başkası benim her zaman düşündüğümü söylediğine göre, bütün gece düşünmüş olmam gerekir, demeye varır. Bir kimse ruhunu uykuda duyumlamıyor diye, onda ruh bulunmadığını söylemiyorum; fakat onun, uyur da uyanık da olsa düşündüğünü duyumlamadan düşünemeyeceğini söylüyorum. Düşüncelerimizden başka hiçbir şey için, bizim onu duyumlamamız zorunlu değildir; ve düşündüğümüzün bilincinde olmadan düşünemediğimiz sürece, düşünceler için duyumlama zorunludur ve her zaman zorunlu kalacaktır.

11. Ruh her zaman düşündüğünün bilincinde değildir. Uyanık bir kimsede ruhun hiçbir zaman düşüncesiz kalmadığını, çünkü bunun uyanık olmanın koşulu olduğunu kabul ediyorum. Fakat düşsüz uyumanın ruhu ve bedeniyle birlikte bütün insanın bir duygulanımı olup olmadığı, bir uyanık kimsenin incelemesine değer; çünkü bir şeyin düşünüp de bundan habersiz olmasını anlamak zordur. Uyuyan bir kimsede, kendisinin haberi olmadan, ruh düşünebiliyorsa, o kimsenin bu düşünme sırasında haz ve acı duyup duymadığını, ya da onda mutlu ya da mutsuz olma yeteneğinin bulunup bulunmadığını da soruyorum. Adamda böyle bir yeteneğin, üzerinde yattığı yatağınkinden ya da toprağınkinden ileri olmadığına inanıyorum. Çünkü bilincinde olmadan mutlu ya da mutsuz olmak, bana son derece tutarsız ve olanaksız görünüyor.

13. Düşsüz uyuyanları düşündüklerine inandırmak olanaksızdır. Böylece her uykulu baş düşmesinin, ruhun her zaman düşündüğünü öne sürenlerin öğretisini sarstığını sanıyorum. En azından, herhangi bir zamanda düş görmeden uyuyanlar, düşüncelerinin, örneğin dört saat süreyle kendilerinden habersiz çalışmış olduğuna inandırılamazlar; eğer uykudaki bu içgözlem sırasında, tam eylem durumundayken uyandırılırlarsa, ne düşünmüş olduklarını açıklayamazlar.

14. İnsanların sonradan anımsamadıkları düşler gördükleri boş bir savlamadır. Belki de, ruhun en derin uykuda bile düşündüğü, fakat *belleğin* onu saklamadığı söylenecektir. Uyuyan bir kimsede, ruhun şu anda düşünmekte olup, uyanan kimsenin ruhunun hemen biraz sonra bunu anımsamadığını ya da bütün o düşüncelerden bir zerresini bile toparlayamadığını anlamak olanaksızdır, buna inandırmak için onu savlamaktan daha iyi bir kanıt gerekir. Çünkü, yalnızca

böyle söylendi diye insanların büyük bölümünün, bütün yaşamları boyunca, günde birkaç saat bir şeyler düşündüğüne ve bu düşüncelerin tam ortasındayken bile, düşündüklerinin ne olduğu kendilerine sorulduğunda hiç bir şey anımsayamadığına kim inanabilir?

16. Bu varsayıma göre, ruhun, görüntüsü ortaya çıkmayan, ve duyumdan da düşünümden de türetilmemiş idelerinin olması gerekir. Uykudayken kimi kez algı durumlarımız olduğu ve bunun anısını sakladığımız doğrudur; bunların ne denli olağan-dışı ve tutarsız, bir ussal varlığın yetkinliği ve düzeniyle ne denli uyuşmaz olduklarını, düşlerin ne olduğunu bilenlere söylemek gerekmez. Şunu öğrenmek isterdim: böyle, bedenden bağımsızmış gibi, ondan ayrı düşünen ruh, bedenle birlikte olandan daha az ussal olarak mı düşünür, yoksa öyle olmaz mı? Eğer ruhun ayrı düşünceleri daha az ussal oluyorsa, o zaman bunu savlayanların, ruhun, ussal düşüncenin yetkinliğini bedene borçlu olduğunu söylemiş olmaları gerekir; eğer böyle değilse, düşlerimizin, büyük bölümüyle böylesine saçma ve us dışı olması ve ruhun, çok daha ussal iç-konuşma ve düşünmelerinden hiçbirini saklayamaması şaşılacak şeydir.

17. Eğer düşündüğümü ben bilmiyorsam, bunu, başka kimse bilemez. Ruhun her zaman edimsel olarak düşündüğünü böylesine güvenle söyleyenlerin, bir çocuğun ruhunun duyum yoluyla herhangi bir ide edinmesinden önce, yani ruhun bedenle birleşmesinden önce ya da tam birleşme sırasında, o ruhta bulunan idelerin neler olduğunu da bize söylemelerini isterdim. Uyuyan insanların düşleri, benim anlayışıma göre, genellikle olağan-dışı biçimde bir araya getirilmiş olmakla birlikte tümüyle uyanık adamın idelerinden yapılmıştır. Eğer ruhun duyum ve düşünümden türetmediği kendi ideleri varsa (bedenden izlenimler almadan önce düşünüyorduysa idelerinin olması gerekir), onun tam uyanıp da o özel düşüncelerinden (öylesine özel ki insanın kendisi bile onu algılayamıyor) ayrıldığı sırada, onlardan kimisini alıkoyarak insanı yeni buluşlarla sevindirmemesi de tuhaftır.

18. Herhangi bir kimse ruhun her zaman düşündüğünü nasıl bilebilir? Çünkü bu eğer bir apaçık önerme değilse kanıt gerektirir. İnsan ruhunun, ya da aynı anlamda olarak insanın, her zaman düşündüğünü böylesine güvenle söyleyenlerden, bir de, bunu nasıl bildiklerini, dahası, kendileri algılamadan kendilerinin düşündüğünü

nasıl bilebildiklerini öğrenmek isterdim. Öyle sanıyorum ki bu, kanıtsız inanmak ve algılamadan bilmektir.

19. Bir insanın düşünmekte olup da bir an sonra bunu anımsamaması olası değildir. Ruhun düşündüğünü ve insanın bunu ansımadığını kabul etmek bir insanda iki kişi görmektir. Bunu savlayanların konuşmaları iyi incelendiğinde onların böyle düşündüğünden kuşkulanılabilir. Çünkü *ruhun* her zaman düşündüğünü söyleyenler, ansıdığıma göre, *insanın* her zaman düşündüğünü hiç söylemezler. Ruh düşünürken insan düşünmeyebilir mi? Ya da insan düşünüp de bunun bilincinde olmayabilir mi? Başkası söylediğinde buna belki de saçma denir. Böyle düşünenler, eğer varsayımları için gerekliyse, aynı derecede haklı olarak, bir insanın her zaman aç olduğunu, fakat bunu her zaman duyumlamadığını söyleyebilirler; çünkü düşünme, onun bilincinde olunmasını içerdiği gibi, açlık da bu duyumu içerir. Eğer insanın kendisi her zaman düşündüğünün bilincindedir derlerse, bunu nasıl bildiklerini sorarım. Bilinç, insanın kendi zihninde geçen şeyin algılanmasıdır. Bir şeyin bilincinde olduğumu kendim algılamadığım zaman bunu başkası algılayabilir mi? Düşündüğümü kendim algılayamadığım ve bunu da bildiğim zaman, benim düşündüğümü kesinlikle söyleyebilenlerin çok kavrayışlı görüşleri olması gerekir; bunlar, köpekler ve fillerde de, kendilerinin bunu söyleyememesi dışında, düşünmenin, tasarlanabilen bütün belirtilerinin görülmesine karşın, onların düşünmediklerini de görebilirler.

20. Çocukları gözlemlersek, duyum ve düşünümden gelenler dışında ideleri bulunduğu apaçık değildir. Buna göre, duyular kendisine üzerinde düşünecek ideler sağlamadan önce ruhun düşündüğüne inanmak için bir sebep görmüyorum: bu ideler arttıkça ve saklandıkça ruh da uygulama yoluyla düşünme yetisini birçok yönlerden geliştirmeye başlar; daha sonra da bu ideleri birleştirip kendi işlemleri üzerinde düşünerek, ansıma, imgeleme, uslama ve düşüncenin öteki kiplerindeki kolaylıkları olduğu gibi, birikimini de artırır.

22. Bir çocuğu doğuşundan başlayarak izleyip zamanın getirdiği değişmeleri gözlemleyin; zihnin duyular yoluyla, idelerle gittikçe daha çok donanmasıyla çocuğun gittikçe daha çok uyanık kaldığını, üzerinde düşüneceği gereçler arttıkça daha çok düşündüğünü göreceksiniz. Bir süre sonra, daha yakından ilişkili olduğu için üzerinde

kalıcı izlenimler bırakan nesneleri tanımaya başlar. Böylece, basamak basamak, günlük ilişki kurduğu insanları tanımaya ve onları yabancılardan ayırt etmeye başlar; bunlar onun, duyuların ona ilettiği ideleri saklamaya ve birbirinden ayırt etmeye başlamasının örnekleri ve sonuçlarıdır. Böylece, zihnin bu konularda nasıl derece derece geliştiğini ve ilerde daha çok söz etme olanağı bulacağım idelerini genişletme, birleştirme, ve soyutlama, onlar üzerinde uslamalar yapma, ve bütün bunlar üzerinde düşünme gibi öteki yetilerini uygulamada nasıl ilerlediğini gözlemleyebiliriz.

23. Öyleyse bir insanın ne zaman ideler edinmeye başladığı sorulduğunda, doğru yanıtın, "ilk duyumu edindiğinde" olması gerektiğini sanıyorum. Çünkü zihinde, duyuların ona iletmediği herhangi bir ide görünmediğine göre, anlıktaki idelerin *duyumla* eş zamanlı olduğunu anlıyorum; *çünkü duyum, bedenin herhangi bir bölümünde üretilen bir izlenim ya da devimdir ve kendisi de anlıkta bir algı doğurur.* Zihnin, algılama, ansıma, inceleme, uslama vb. adını verdiğimiz işlemlerdeki ilk etkinliğini, dış nesnelerin duyularımız üzerinde yaptığı bu izlenimleri üzerinde başlattığı anlaşılıyor.

24. Bütün bilgimizin kaynağı. Zamanla, zihin, duyum yoluyla edinilen ideler üzerindeki kendi işlemleri üzerinde düşünmeye başlar ve böylece, benim düşünüm ideleri adını vereceğim, yeni bir ideler takımı biriktirir. Bunlar zihin dışında bulunan dışsal nesnelerin duyularımız üzerinde yaptığı izlenimlerdir ve zihnin üzerinde düşündüğü zaman kendi iç-gözleminin de nesnesi olacak olan içsel ve kendirıe özgü güçlerden doğan kendi işlemleri, daha önce de söylediğim gibi, bütün bilginin kaynağıdır. Böylece, insan düşüncesinin ilk yeteneği, zihnin, ya duyular yoluyla dış nesnelerin ya da onlar üzerinde düşündüğü zaman kendi işlemlerinin kendisine yaptıkları izlenimleri almaya yatkın oluşundan gelir. Bu, bir insanın bir şey bulmaya doğru ilk adımıdır ve bu dünyadan doğal olarak edineceği kavramların üzerine oturacağı temeldir. Bulutların üstüne çıkıp göklere yükselen bütün o yüce düşünceler, koşmaya ya da uçmaya başlarlar; zihin, kendini öylesine yükseltir görünen büyük kurgular aracılığıyla dolaştığı o geniş alanlarda, *duyu* ve *düşünümün* kendi iç-gözlemine sundukları bu *idelerin* bir adım ötesine geçemez.

25. Basit idelerin edinilmesinde anlık büyük bölümüyle edilgindir. Bu yönden anlık tümüyle edilgindir ve bu ön bilgileri ya da bilgi gereçlerini edinip edinmemek kendi gücünde değildir. Çünkü duyularımızın nesnelerinden birçoklarının özel ideleri, biz istesek de istemesek de zihnimize girerler; ve zihinlerimizin işlemleri bize, en azından onların kimi bulanık kavramlarını verir. Hiç kimse, düşünürken, ne yaptığından tümüyle bilgisiz olamaz. Bir ayna, önüne konulan nesnelerin kendinde ürettiği imgeleri, ya da ideleri, nasıl reddedemez, değiştiremez ya da yok edemezse, anlık da bu ideler zihne sunulduğu zaman onları reddedemez, basıldıktan sonra değiştiremez ve silip yenilerini kendisi yapamaz. Çevremizdeki cisimler bizim organlarımızı değişik biçimlerde etkilerken, zihin izlenimleri kabul etmek zorundadır ve bunlara iliştirilmiş olan ideleri de algılamaktan kaçınamaz.

BÖLÜM II

Basit İdeler

1. Birleştirilmemiş görünümler. Bilgimizin doğasını, türünü ve genişliğini daha iyi anlayabilmek için, bizdeki idelerle ilgili bir şeyi, yani bunlardan bir bölümünün *basit*, bir bölümünün de *karmaşık* olduğunu özenle göz önünde tutmak gerekir.

Duyularımızı etkileyen nitelikler, şeylerin kendilerinde, aralarında bir ayrılık, bir uzaklık bulunmayacak biçimde birleşmiş ve karışmışlarsa da, yine de bunların beyinde ürettikleri idelerin, duyular yoluyla, basit ve karışmamış olarak girdikleri açıktır. Çünkü, görme ve dokunma, çokluk, bir insanın, devimi ve rengi birlikte görmesi, elin, yumuşaklık ve sıcaklığı aynı mum parçasında duyumlaması gibi, değişik ideleri aynı nesneden, aynı anda edinirse de, yine de aynı öznede böyle birleşmiş olan basit ideler, ayrı duyumlardan gelen ideler kadar seçiktirler. Bir insanın bir buz parçasında duyumladığı soğukluk ve sertlik, zihinde, bir leylağın kokusu ve aklığı, ya da şekerin

tadı ve gülün kokusu kadar seçik idelerdir. Bir insan için hiçbir şey bu yalın idelerden edindiği açık ve seçik algılardan daha belirgin değildir; ve bu algılardan her biri kendi içinde birleşmemiş durumda bulunduğundan, içinde yalnızca, zihindeki bir *tek biçimli görünüm ya da kavram* bulunur.

2. Zihin bunları ne yapabilir ne de yok edebilir. Bütün bilgimizin gereçleri olan bu basit ideler, zihne, yalnızca yukarıda sözü edilen iki yoldan yani duyum ve düşünümle önerilmiş ve sağlanmışlardır. Anlık bir kez bu yalın ideleri biriktirince, bunları, hemen hemen sonsuz bir değişiklik içinde yenileme, ölçüştürme ve birleştirme gücü de kazanmıştır ve böylece kendince yeni karmaşık ideler yapabilir. Fakat zihinde, daha önce sözü edilen yollardan gelmemiş olan yeni bir basit ide *bulgulamak* ya da *kurmak*, ne denli düşünce kıvraklığı ve zenginliği bulunursa bulunsun, en kapsamlı usun ya da en gelişmiş anlığın bile gücü içinde değildir: anlığın herhangi bir gücü de orada bulunanları *yok edemez*. Bir kimsenin, damağını hiç etkilememiş bir tadın ya da hiç koklamadığı bir kokunun idesini tasarlamaya çalıştığını görmek isterdim: eğer o bunu yapabilirse, ben de bir körde renk idelerinin, bir sağırda da doğru, seçik ses kavramlarının bulunduğu sonucuna varırdım.

3. Bu yüzden, her türlü yapıdaki cisimlerde, sesler, tadlar, kokular, görülür ve dokunulur nitelikler dışında, bizim ayrımına varabileceğimiz yeni nitelikler tasarlamanın, bir insan için, olanaksız olduğunu düşünüyorum. Eğer insanlık yalnızca dört duyuyla yaratılmış olsaydı, o zaman, şimdi beşinci duyunun nesneleri olan nitelikler, bizim dikkatimiz, imgelememiz ya da kavrayışımızdan, şimdi bir altıncı, yedinci ya da sekizinci duyunun nesneleri olabilecek olanlar kadar uzak olurdu; bu geniş ve etkileyici evrenin başka bir bölümünde öyle duyumları olan yaratıkların bulunabileceğine karşı çıkmak kendine aşırı güvenmek olur. Kendini gururla herşeyin üstünde görmeyip, bu yapının ululuğunu ve onun kendisiyle ilgili bu küçük ve önemsiz bölümündeki büyük değişiklikleri göz önünde tutan bir kimse, onun başka bölümlerinde, değişik türden, başka varlıkların da bulunduğunu ve bu varlıkların yetileri konusundaki bilgisinin, ancak bir odanın bir çekmecesine kapatılmış bir kurtcuğun bir insanın duyuları ve anlığı üzerine bildikleriyle ölçüştürülebileceğini, çünkü

yaratıcının yetkinliğine ve gücüne ancak böyle bir değişiklik ve yetkinliğin uygun olduğunu düşünebilir. Ben burada insanın beş duyusu olduğu biçimindeki genel görüşe uydum, oysa belki haklı olarak daha çoğu da saptanabilir; fakat iki varsayım da benim şimdiki amacım için aynı ölçüde uygundur.

BÖLÜM III

Tek Duyunun İdeleri

1. Basit idelerin bölünmesi. Duyumdan aldığımız ideleri daha iyi kavrayabilmek için, onları, zihinlerimize yaklaşmalarına ve algılanabilir duruma girmelerine bağlı olarak incelemekte yarar vardır. Öyleyse:

Birincisi, bunlardan kimileri zihnimize ancak *tek duyumla* gelir.

İkincisi, zihne *birden çok duyum* yoluyla girenler de vardır.

Üçüncüsü, yalnız düşünümle gelenler de vardır.

Dördüncüsü, yollarını kendileri açanlar da vardır ve bunlar zihne *duyum ve düşünümün bütün yollarıyla* önerilmişlerdir.

Bunları bu ayrı ayrı başlıklar altında inceleyeceğiz.

Birincisi, kendilerini almaya özellikle uygun olan tek duyu yoluyla giren kimi ideler vardır. Ak, kırmızı, mavi, sarı ve bunların değişik derece ya da tonları ve karışımları olan yeşil, al, mor, deniz yeşili vb. gibi renkler ve ışık yalnızca göz yoluyla girerler. Her türden gürültüler, sesler ve ses perdeleri yalnızca kulaklardan girerler. Değişik tadlar ve kokularsa damak ve burundan. Eğer bu organlardan, ya da onları dışardan alıp beyindeki oruna, (deyim yerindeyse) zihnin kabul salonuna götürmeye yarayan oluklar olan sinirlerden, herhangi biri işlevini göremeyecek biçimde bozulursa, bunların girecekleri bir arka kapı, anlığın onları algılayabileceği duruma ulaşabilecekleri başka bir yol yoktur.

Dokunmaya ilişkin niteliklerden en önemlileri sıcak, soğuk ve katılıktır. Pürüzlü ve pürüzsüz gibi, hemen tümüyle, duyulur biçim-

lerden, ya da sert ve yumuşak, kırılmaz ve kırılabilir gibi, bölümlerin az ya da çok yapışıklığından oluşan bütün öteki nitelikler yeterince açıktır.

2. Her duyuma ilişkin özel basit idelerin hepsini saymak gerektiğini sanmıyorum. Belki istesek de sayamazdık, çünkü duyumların çoğuna ilişkin olarak, adını bildiklerimizin dışında pekçok nitelikler vardır. Sayıları dünyadaki cisimlerin türlerinin sayısından çok değilse bile hemen o kadar olan koku türlerinden çoğunun adı yoktur. Bu ideleri anlatmak için genellikle kullandığımız '*hoş kokulu*' ve '*pis kokulu*' sözcükleri, gerçekte, burnların bizim hoşumuza gidip gitmediğini anlatmaktan öteye gitmezler; oysa gülün de menekşenin de kokuları hoş olmakla birlikte bu iki ide başka başkadır. Damak yoluyla idelerini kazandığımız değişik tadların adları da yeterli olmaktan uzaktır. 'Tatlı', 'acı', 'ekşi', 'buruk', 'tuzlu' da, yalnızca değişik yaratıklarda değil, aynı bitki, meyve ya da hayvanın değişik bölümlerinde de değişik olarak bulunan sayısız tad türlerini belirtmek üzere kullandığımız sıfatların hemen hemen tümüdür. Renkler ve sesler için de aynı şey söylenebilir. Bu yüzden basit idelerin burada vereceğim açıklamasında, şimdiki amacımıza en uygun olanlarla ya da sık sık karmaşık idelerimizin oluşturucuları olmalarına karşın kendileri, yeterince göze çarpmayanlarla yetineceğim; bunlar arasında en başta, bundan sonraki bölümde ele alacağım katılığı sayabilirim.

BÖLÜM IV

Katılık

1. Bu ideyi dokunmayla ediniriz. Katılık idemizi dokunmadan alırız; bu, cisimde, bulunduğu yerden ayrılmadıkça başka bir cismin o yere girmesine karşı gördüğümüz dirençten doğar. Bizim, katılıktan daha sürekli olarak duyumdan edindiğimiz bir ide yoktur. Devinsek de dursak da, hangi konumda olursak olalım, her zaman altımızda bizi tutan ve daha aşağı batmamıza engel olan bir şey duyumla-

rız; ve her zaman elimize aldığımız cisimlerin de, elimizin bölümleri arasındayken, kendilerini sıkmakta olan bu bölümlerin birbirine yaklaşmasını aşılmaz bir güçle önlediklerini görürüz. Böylece, birbirine doğru giden iki cismin yaklaşmasını önleyen şeye katılık diyorum: Burada, '*katı*' sözcüğünün buradaki kullanılışının, temeldeki anlamına matematikçilerinkinden daha yakın olup olmadığını tartışmayacağım. Katılığın ortak kavramının, bu kullanışı doğrulamasa bile, buna elverişli olduğunu düşünmem yeterlidir; fakat birisi buna *girilmezlik* demeyi daha uygun bulursa, onu da onaylarım. Bu, bütün ötekiler arasında, cisme en yakından bağlı ve onun için özsel olan idedir; çünkü özdekten başka hiçbir yerde bulunmaz ve düşünülemez. Duyularımız bunun ancak özdek kütlesinde, bizde bir duyum uyandırmaya yetecek oylumda olunca ayrımına varırsa da; zihin, bir kez öyle iri ve duyulur cisimlerde ideyi edindikten sonra, işi daha da ileri götürür ve beti gibi bunu da, özdeğin varolabilecek en küçük bölümlerinde inceler ve onun, nerede ve ne denli değişmiş olursa olsun, cismin doğasına ayrılmaz biçimde bağlı olduğunu görür.

2. Katılık uzamı doldurur. Cismin uzamı doldurduğunu cisme ilişkin olan bu ideden anlarız. Uzamı doldurma idesi öyle bir idedir ki, nerede bir katı cismin tuttuğu bir yer düşünürsek, onun, bütün katı cisimleri dışarıda bırakacak biçimde o yerin iyesi olduğunu ve bu cismin, kendisiyle düz bir çizgi üzerinde bulunan başka iki cismin birbirine değmesini, kendisi ilk çizgiye koşut olmayan başka bir çizgi üzerinde onların arasından uzaklaşmadıkça her zaman önleyeceğini düşünürüz. Bizim olağan olarak kullandığımız cisimler bize bu ideyi sağlarlar.

3. Uzamdan seçiktir. Cismin, öteki cisimleri kendi yerinin dışında tutma direnci öyle büyüktür ki, ne denli büyük olursa olsun hiçbir güç onu aşamaz. Her yüzüne birer damla su yayılmış olan dünyanın bütün cisimleri, suyun bütün yumuşaklığına karşın, birbirlerine yaklaşmalarına karşı onun gösterdiği direnci o aradan çekilmedikçe aşamazlar; bizdeki katılık idesi hem ne direnç gösteren ne de devinen arı uzamdan, hem de olağan sertlik idesinden, işte bununla ayrılır. Çünkü bir insan, birbirinden uzaktaki iki cismin, yüzeyleri birbirine değinceye dek, başka bir katı cisme değmeden ya da onun yerini değiştirmeden birbirine yaklaştıklarını imgeleyebilir; bizdeki katı ci-

simsiz arı uzam idesinin de buradan geldiğini sanıyorum. Çünkü (herhangi bir tikel cismin yok edilmesine dek gitmeden) bir insanda, bir başka cisim hemen onun yerini doldurmadan devimde bulunan tek bir cismin idesi bulunamaz mı, diye soruyorum. Böyle bir idenin bulunabileceğini sanıyorum; çünkü, bir cisimdeki kare beti idesi başka bir cisimdeki kare beti idesini içermediği gibi, bir cisimdeki devim idesi de başka bir cisimdeki devim idesini içermez. Cisimlerin, herhangi bir cismin bir başka cisim devinmeden devinemeyeceğine mi dayandığımı sormuyorum. Bunda herhangi bir karara varmak, sorunu ya *vakum* (boşluk) yönünden ya da karşıt yönden çözülmüş saymak olur. Benim sorduğum, bir insanda, başka cisimler devinmezken devinen bir cisim *idesinin* bulunabilip bulunamayacağıdır. Buna kimsenin olmaz diyeceğini sanmıyorum. Eğer öyleyse, o zaman, o cismin boşalttığı yer, bize, katı cisimsiz arı uzam idesini verir; buraya, hiçbir şeyin direnmesi ya da dışarı atılması olmadan, başka bir cisim girebilir.

4. Sertlikten ayrılığı. Katılığın sertlikten ayrılışı da buradan, yani katılığın doluluğu ve böylece, başka cisimleri sonuna dek kendi yerinin dışında tutmayı içermesinden gelir; oysa sertlik, maddenin bölümlerinin, duyulabilir oylumda kütleler oluşturacak ve kılığını kolayca değiştiremeyecek biçimde, sağlam bir bağlılığıdır. Gerçekten, 'sert' ve 'yumuşak', cisimlere doğruca kendi bedenlerimizin yapılarına bağlı olarak verdiğimiz adlardır; çünkü sert dediğimiz şey, genellikle, bedenimizin herhangi bir bölümünün basıncıyla, kılık değiştirmeden, bize acı veren şeydir; yumuşak dediğimiz şeyse, tersine, hafif ve acısız bir dokunmayla bölümlerinin konumunu değiştiren şeydir.

Fakat bu, duyulur parçaların kendi aralarındaki konumlarının ya da kılığın bütününün değişmesindeki güçlük, dünyanın en sert cismine, en yumuşağına verdiğinden öte katılık vermez ve en sert bir taş bile sudan bir zerre bile daha katı değildir. Çünkü, aralarında su ya da havadan başka bir şey bulunmayan iki mermer parçasının iki yüzü, aralarında bir elmasın bulunduğu duruma göre birbirine daha kolay yaklaşabilirse de; bu, elmasın bölümlerinin suyunkilerden daha katı ya da daha dirençli olmalarından değil, suyun parçalarının birbirinden daha kolay ayrılabilir olup bir yan devimle daha kolay

uzaklaşabilmelerinden ve iki mermer parçasının yaklaşmasına yol vermelerinden gelir. Fakat bunların bu yan devimle yer açmaları önlenebilseydi bunlar da, elmas gibi, iki mermer parçasının yaklaşmasını sonsuza dek önlerdi ve herhangi bir güç kullanarak bunların direncini aşmak, elmasın parçalarının direncini aşmak kadar olanaksız olurdu. Dünyadaki en yumuşak cisim, yolun dışına çıkmayıp da arada kaldığı sürece, iki başka cismin birbirine yaklaşmasına, bulunabilecek ya da tasarlanabilecek en sert cisim kadar yenilmez biçimde direnir. Basılabilen bir yumuşak cismin içini hava ya da suyla iyice dolduran kimse onun direncini hemen görür. Ellerinin birbirine yaklaşmasını yalnızca sert cisimlerin önleyeceğini sanan birisinin de bunu bir ayak topundaki havayla denemesi zevkli olur.

5. *İtme, direnç ve kabartı katılığa bağlıdır.* Cismin uzamı uzayın uzamından katılık idesiyle ayırt edilir; çünkü cismin uzamı katı, ayrılabilir, devingen bölümlerin yapışıklığı ya da sürekliliğinden başka bir şey değildir; uzayın uzamıysa katı olmayan, ayrılmaz ve devinmez parçaların sürekliliğidir. Cisimlerin karşılıklı etki, direnç ve kabartıları da katılıklarına bağlıdır. Öyleyse arı uzay ve katılığın açık ve seçik idelerini taşıdıklarına inananların sayısı çoktur (benim de bunlar arasında bulunduğumu açıklıyorum); bunlar, içinde hiçbir cismin direncinin ya da kabartısının bulunmadığı uzay üzerinde düşünebilirler. Bu, onların cismin uzamı idesi kadar açık olduğunu düşündükleri arı uzay idesidir.

BÖLÜM V

Değişik Duyuların Basit İdeleri

Birden çok duyuyla edindiğimiz ideler *uzay, uzam, kılık, durgunluk* ve *devim* ideleridir. Çünkü bunlar hem gözle hem de dokunmayla algılanabilen izlenimlerdir; ve cisimlerin uzam, kılık, devim ve durgunluk idelerini hem görerek hem de dokunarak alıp zihinlerimize iletebiliyoruz. Fakat bunlardan başka yerde daha uzunca

söz etme olanağı bulacağımdan, burada yalnızca saymakla yetiniyorum.

BÖLÜM VI

Düşünümün Basit İdeleri

1. Bunlar, zihnin, öteki ideleri üzerindeki işlemleridir. Bundan önceki bölümde sözü geçen ideleri dışardan alan zihin, bakışını kendine çevirip, edindiği bu ideler üzerine kendi işlemlerini gözlemlediğinde, oradan, dışsal şeylerden edindiği ideler kadar kendi içgözlemlerinin nesnesi olabilecek olan başka ideler edinir.

2. Algı idesini ve istek idesini düşünümden ediniriz. Zihnin, en sık incelenen ve isteyen herkesin kendinde bulabileceği kadar sık ortaya çıkan iki büyük ve önemli eylemi şunlardır:

Algılama ya da *Düşünme* ve
İstenç ya da *İsteme*

Düşünme gücüne *anlık*, istenç gücüne de *istek* denir; ve zihindeki bu iki güce ya da yeteneğe yetiler denir. Düşünümün, *ansıma, ayırt etme, uslama, yargılama, bilgi, inan* vb. gibi yalın idelerinin kiplerinin bir bölümünden ileride[1] söz etme olanağı bulacağım.

BÖLÜM VII

Hem Duyum Hem Düşünüm Basit İdeleri

1. Haz ve acı. Duyum ve düşünümün bütün yollarıyla zihne ulaşan *haz* ya da *hoşlanma*, ya da karşıtı *acı* ve *sıkıntı, güç, varoluş, birlik* gibi başka yalın ideler de vardır.

1 II, x xi; IV, i-xviii

2. Hoşlanma ya da sıkıntı, biri ya da öteki, duyum ve düşünüm idelerimizin hepsiyle birleşirler ve bizde haz ya da acı doğurma gücü bulunmayan, dışardan duyularımızın herhangi bir izlenimi, içerden de zihnimizin herhangi bir düşüncesi yoktur. 'Haz' ve 'acı'nın, ister zihnimizin düşüncelerinden, isterse bedenimizi etkileyen herhangi bir şeyden doğmuş olsun, hoşumuza giden ya da bizi rahatsız eden herhangi bir şeyi imlediği kabul edilmelidir Çünkü bunlara bir yandan doyum, hoşlanma, haz, mutluluk, vb., öte yandan rahatsızlık, sıkıntı, üzüntü, mutsuzluk vb. demiş olsak da, bunlar yine de aynı şeyin değişik dereceleri olarak, benim genellikle iki türden ideler için kullandığım adlar olan haz ve acı, hoşlanma ve sıkıntı idelerine ilişkindirler.

7. Varoluş ve Birlik de anlığa, her nesnenin dışarıdan, her idenin de içerden sağladığı iki başka idedir. İdeler zihnimizdeyken, tıpkı nesneleri bizim dışımızda olarak düşündüğümüz gibi, onların da edimsel olarak orada olduğunu yani onların varolduğunu, *varoluşlarının* bulunduğunu, düşünürüz. Gerçek bir varlık da olsa ide de olsa, bizim bir şey olarak gördüğümüz her şey anlığa birlik idesi verir.

8. Güç de duyum ve düşünümden elde ettiğimiz basit idelerden bir başkasıdır. Çünkü, durmakta olan bedenimizin birçok bölümlerini istediğimiz zaman devime geçirebildiğimizi kendimizde gözlemledikçe, doğal cisimlerin birbiri üzerinde ürettikleri etkiler de her an duyularımızda ortaya çıktıkça, bu iki yoldan güç idesini kazanırız.

9. Ardışıklık. Bunların dışında bir başka ide daha vardır ki, bunu duyularımız sunmuş olsa da, zihinlerimizde geçen şeyler daha sürekli olarak sunar, bu da *ardışıklık* idesidir. Çünkü doğrudan kendi içimize bakar da orada gözlemlenebilen şeyler üzerinde düşünürsek, uyanık olduğumuz ya da bir şey düşündüğümüz sırada, idelerimizin, biri gelip biri giderek, aralıksız bir sıralanışla geçtiğini görürüz.

10. Bütün bilgimizin gereçleri basit ideler. Bu saydıklarımız, zihinde bulunan ve zihnin bütün öteki bilgilerinin kendisinden yapıldığı yalın idelerin hepsi değilse bile (sanırım) en önemlileridir ve zihin bunların hepsini daha önce sayılan iki yoldan, duyum ve düşünümle, edinir.

Hiç kimse, yıldızların da ötesine uçabilen ve dünyanın sınırları içine sığdırılamayacak olan düşüncelerini çokluk özdeğin en uç nok-

talarının ötesine yayıp kavranamaz boşlukta gezintiler yapan geniş kapsamlı insan zihnini anlatabilmek için bunların çok dar sınırlar olduğunu söylemesin. Bütün bunları kabul ediyorum; fakat birisinin bana, yukarıda sözü edilen kapılardan girmemiş bir *basit ide* ya da bu basit idelerden yapılmamış bir *karmaşık ide* göstermesini isterdim. Üstelik yirmi dört harfin bileşimleriyle ne çok sayıda sözcükler yapılabildiğini düşünürsek; hele bir adım daha atar da yukarıda sayılan idelerden yalnızca birini, yani birikimi tükenmez ve gerçekten sonsuz olan 'sayıyı' ve yalnız başına uzamın matematikçilere sağladığı uçsuz bucaksız genişlikteki alanı göz önünde tutarsak, bu az sayıdaki yalın idelerin de en kıvrak düşünceyi ve en geniş yeteneği uygulamaya ve bütün insanlığın çeşitli bilgilerine ve daha da çeşitli düşlem ve kavramlarına gereç sağlamaya yeterli olduğunu düşünmek çok da tuhaf sayılmaz.

BÖLÜM VIII

Basit İdelerimizle İlgili Birkaç Düşünce Daha

1. Nedeni yoksunluk olan somut ideler. Duyumun yalın ideleriyle ilgili olarak, doğadaki, duyularımızı etkileyerek algıya neden olabilecek olan her şeyin, bu yoldan, bir basit ide ürettiği göz önünde tutulmalıdır; bu yalın idenin dışsal nedeni ne olursa olsun, ayırt etme yetimizin gözlemi altına girince, zihin ona bakar ve başka herhangi bir ide gibi onu da, anlığın gerçek ve somut bir idesi olarak görür; oysa onun nedeni belki de öznedeki bir yoksunluktur.

2. Böylece, sıcak ve soğuk, aydınlık ve karanlık, ak ve kara, devim ve durgunluk ideleri, zihindeki aynı açıklık ve gerçeklikteki idelerdir; oysa belki de bunları üreten nedenlerden bir bölümü, duyularımızın bu ideleri kendilerinden ürettiği konulardaki yoksunluklardır. Anlık bunları görünce, onları üreten nedenleri hiç düşünmeden, hepsini seçik gerçek ideler olarak görür; nedenlerin saptanması işi,

anlıktaki biçimiyle, ideyle ilgili olmayıp bizim dışımızda varolan şeylerin doğasıyla ilgilidir. Bunlar iki çok ayrı şeydir ve özenle ayırt edilmeleri gerekir; çünkü ak ya da kara idesini algılamak ya da bilmek birşey, bir nesneyi ak ya da kara yapmak için, yüzeyde ne gibi parçacıkların nasıl sıralanması gerektiğini incelemekse apayrı bir şeydir.

3. Ak ve karanın ve öteki renklerin nedenlerini hiç incelememiş olan bir ressamın ya da boyacının anlığında, bu renklerin ideleri, bunların doğalarını inceleyen ve her birinin, nedeni bakımından ne denli gerçek ya da yoksunluktan doğma olduğunu bildiğini sanan filozofların zihnindeki kadar açık, tam ve seçik, belki de daha seçik olarak bulunur ve onun zihnindeki kara idesi, bu rengin dışsal nesnedeki nedeninin belki de yalnızca yoksunluk olmasına karşın, ak idesinden daha az gerçek değildir.

5. Bir insanın gölgesinin yalnızca ışık yokluğundan oluşmasına karşın (ışığın yokluğu arttıkça gölgenin seçilebilirliği de artar), bir kimse gölgeye baktığı zaman, gölgenin, onda parlak güneş altındaki bir adamın kendisinin neden olduğu kadar açık ve gerçek bir ideye neden olup olmadığı konusunda, herkesin kendi deneyine başvuruyorum. Bir gölgenin resmi de gerçek bir resimdir. Gerçekte bizim, doğrudan olumlu idelerin değil de, onların yokluğunun yerini tutan, *tatsız, sessizlik, yokluk* vb. gibi adlarımız da vardır; ve bunlar tad, ses, varlık gibi gerçek ideleri onların yokluklarını imleyerek gösterirler.

6. Böylece, karanlığın görüldüğü doğru olarak söylenebilir. Çünkü hiçbir ışık yansıtmayan çok karanlık bir delik düşünülürse, onun kılığının görülebileceği, ya da resminin yapılabileceği açıktır; ya da yazı yazdığım mürekkebin başka türlü bir ide mi yaptığı da sorulacak bir şeydir. Ben burada gerçek idelere yoksunluk nedenleri yüklerken, bunu genel görüşe uyarak yaptım; fakat gerçekte, durgunluğun devimden daha çok bir yoksunluk olup olmadığına karar verilmedikçe, herhangi bir yoksunluk nedeninden gelen idelerin bulunup bulunmadığına karar vermek de olanaksızdır.

7. İdeler zihinde, nitelikler cisimlerdedir. İdelerimizin doğasını daha iyi öğrenip onlardan anlaşılır biçimde söz etmek için, onları, bir yandan *zihinlerimizdeki ideler ya da algılar*, bir yandan da *bizde*

böyle algılara neden olan cisimlerdeki özdek değişimleri olarak ayırt etmek uygun olur; böylece (belki de genellikle yapıldığı gibi) bunların, konunun doğasına ilişkin bir şeylerin imgeleri ya da benzerleri olduğunu düşünmekten kurtuluruz; çünkü idelerin yerini tutan ve işitildiklerinde bizde bu ideleri üreten adlar nasıl idelerimizin benzerleri değilse, duyum idelerimizin çoğu da bizim dışımızda varolan bir şeylerin benzerleri değildir.

8. Zihnin kendisinde algıladığı ya da algının, düşüncenin ya da anlığın dolaysız nesnesi olan her şeye *ide* diyorum; zihnimizde herhangi bir ide üretme gücünü de, gücün bulunduğu nesnenin *niteliği* diyorum. Böylece, bir kar topunun bizde ak, soğuk ve yuvarlak ideleri üretme gücü olduğuna göre, bizde bu ideleri üreten güçlere, kar topundaki biçimleriyle, nitelikler diyorum; bunlar anlığımızdaki duyumlar ya da algılar olduğu zaman da bunlara ideler diyorum; bu idelerden kimi kez şeylerin kendindeymiş gibi söz ettiğimde, onları bizde yaratan nesnelerin niteliklerinden söz etmek istediğim anlaşılmalıdır.

9. Birincil nitelikler. Böylece, cisimlerde düşünülen nitelikler:

Birincisi, cisim ne durumda bulunursa bulunsun, ondan sonuna dek ayrılamaz olanlardır; cisim bunları, uğradığı bütün başkalaşım ve değişmelerde ve kendisine uygulanan bütün güçlere karşı korur; ve bunlar duyumun, algılanmaya yeterli oylumu olan her madde parçasında her zaman bulduğu niteliklerdir; bunlar, duyularımızın kendilerini tek başlarına algılamasını sağlayamazlarsa da, zihin onları her madde parçasında, ondan ayrılamaz olarak bulur; örneğin bir buğday tanesi alalım ve ikiye bölelim; her bölümün yine katılığı, uzamı, kılığı ve devingenliği vardır; yine bölün, aynı nitelikleri yine korur; parçalar duyulmaz oluncaya dek bölmeyi sürdürün; her bölümün yine de o nitelikleri koruması gerekir. (Bir cenderenin, ya da havanelinin, ya da başka bir cismin, bir cismi duyulmaz parçacıklara dönüştürürken onun üzerine yapabileceği şeyin tümü olan) bölme işlemi hiçbir cisimden katılığı, uzamı, kılığı ya da devingenliği alamaz, yalnızca daha önce bir olan şeyi, iki ya da daha çok, ayrı özdek kitleleri yapar; bütün bu seçik kitleler, bölünmeden sonra her biri seçik cisimler olacağından, belli sayıda cisimler ortaya çıkar. Bizde yalın ideler ürettiklerini gözlemleyebildiğimizi düşündüğüm bu katılık, uzam,

kılık, devim ya da durgunluk ve sayı niteliklerine cismin *temel*ya da *birincil nitelikleri* diyorum.

10. İkincisi, gerçekte, cisimlerin kendilerinde bulunan bir şeyler değil de, cisimlerin birincil nitelikleriyle yani onların oylum, kılık, yapı ve devimleriyle bizde renkler, sesler, tadlar vb. gibi duyumlar üreten güçler olan niteliklerdir. Bunlara *ikincil nitelikler* diyorum. Bunlara bir *üçüncü* tür de eklenebilir ki, nesnenin, benim genel konuşma biçimime uymak için nitelikler, fakat ayırt etmek için de ikincil nitelikler, dediklerim kadar gerçek nitelikleri olmakla birlikte, bunlar salt güçler olarak kabul edilmişlerdir. Çünkü ateşin, birincil nitelikleriyle, mumda ya da tebeşirde yeni bir renk ya da yoğunluk doğurma gücü de; onun, duyulamaz bölümlerinin aynı birincil nitelikleri, yani oylumu, dokusu ve devimiyle bende daha önce duyumlamadığım bir sıcaklık ya da yanma idesi üretme gücü kadar, ateşin bir niteliğidir.

11. Birincil nitelikler ideleri nasıl üretir? Bundan sonra ilk incelenmesi gereken, cisimlerin bizde ideleri nasıl ürettikleridir; bunun da, cisimlerin kavrayabildiğimiz tek etkileme yoluyla, yani itme gücüyle olacağı açıktır.

12. Öyleyse, nesneler zihinlerimizde ideler üretirken zihinlerimize bitişmediklerine ve yine de onlardan duyu alanımıza düşenlerde bu *birincil* nitelikleri algılayabildiğimize göre, onlardaki kimi devimlerin, bedenlerimizin kimi bölümlerini etkileyerek, sinirlerimiz ya da diriksel güçler yoluyla beyinde ya da duyum merkezinde sürmesi, ve zihnimizde onların bizdeki özel idelerini yaratması gerektiği açıktır. Cisimlerin, gözlemlenebilir büyüklükteki uzam, kılık, sayı ve devimleri uzaktan görme yoluyla algınabildiğine göre de, onlardan tek tek duyulamaz birtakım cisimciklerin gözlere gelmesi, ve beyne, onların bizdeki idelerini üreten bir devim iletmeleri gerektiği de açıktır.

13. İkinciler nasıl. Yine bu temel niteliklerin bizde idelerinin, üretildiği biçimde, yani duyulamaz parçacıkların duyularımız üzerindeki etkisiyle, *ikincil* niteliklerin idelerinin de üretildiğini kavrayabiliriz. Havanın ve suyun parçacıklarında ve bunlardan da son derece daha küçük şeylerde; belki de havanın ya da suyun parçacıkları karşısında, havanın ve suyun parçacıklarının bakla ya da dolu taneleri karşısında olduğundan da daha küçük olan parçacıklarda apaçık gö-

görüldüğü gibi; her biri, oylumunu, kılığını ya da devimini duyularımızla algılayamayacağımız kadar küçük cisimlerin, hem de böyle pek çok cisimlerin, bulunduğu apaçık olduğuna göre; şimdi de, böyle parçacıkların değişik devim ve kılıklarının, oylum ve sayılarının, duyularımızın değişik organlarını etkileyerek, bizde, cisimleri renk ve kokularının değişik duyumlarını ürettiklerini varsayalım; örneğin bir menekşe, özel kılık ve oylumdaki böyle duyulamaz madde parçacıklarının itme gücüyle ve devimlerinin değişik derece ve değişimleriyle, bu çiçeğin zihnimizde ürettiği mavi renk ve hoş koku idelerinin nedeni olsun. Çünkü Tanrı acı idesini, bu ideyle hiç benzerliği olmayan, bir demir parçasının etimizi yarmasının devimine ekleyebildiğine göre, onun, birbiriyle hiç benzerliği olmayan öyle ideleri öyle devimlere ekleyebileceğini kavramak da olanaksız değildir.

14. Renk ve kokular için söylediklerim, tadlar, sesler ve öteki duyulur nitelikler için de söylenmiş sayılabilir; bunlar, onlara yanlışlıkla nasıl bir gerçeklik yüklersek yükleyelim, gerçekte nesnelerdeki, bizde değişik duyumlar üretme gücünden başka bir şey değildirler; ve söylediğim gibi, birincil niteliklere, yani parçaların oylum, kılık, doku ve devimine bağlıdırlar.

15. Birincil nitelik ideleri benzerliklerdir, ikinciller değildir. Bundan, cisimlerin birincil niteliklerinin idelerinin onların benzerleri olduğu, ve bunların biçimlerinin cisimlerin kendilerinde gerçekten bulunduğu, fakat ikincil niteliklerin bizde ürettiklerini idelerle benzerliklerinin bulunmadığı sonucunu çıkarmanın kolay olduğunu sanıyorum. Cisimlerin kendilerinde bizim idelerimize benzeyen bir şey yoktur. Onlar, bizim kendileriyle belirlediğimiz cisimlerde, yalnızca bizdeki duyumları üreten güçlerdir; ve idedeki tatlı, mavi ya da sıcak, bu adları verdiğimiz cisimlerin duyulmaz parçalarının oylum, kılık ya da devimidir.

16. Bizde ürettikleri idelere göre, alev sıcak ve aydınlık, şeker ak ve tatlı, kar, ak ve soğuk olarak belirlenmiştir. Bu nitelikler, genellikle, cisimlerde de bizdeki idelere benzermiş ve bunlar arasında aynada olduğu gibi, tam bir benzerlik varmış gibi düşünülür ve böyle olmadığı söylendiğinde pek çok kimse bunu usa sığmaz bulur. Oysa aynı ateşin, belli uzaklıkta bizde sıcaklık duyumu uyandırırken, daha yakından, büsbütün değişik bir acı duyumu uyandırdığını göz

önünde tutan birisinin, ateşin kendisinde uyandırdığı sıcaklık idesinin *edimsel olarak ateşte bulunduğunu*, buna karşı aynı ateşin aynı yoldan ürettiği acı idesinin ateşte *bulunmadığını* söyleme hakkını nereden bulduğunu düşünmesi gerekir. Bizdeki aklık, soğukluk ve acı idelerinin hepsini de kar ürettiğine ve bunların hepsini de, katı parçalarının oylumu, kılığı, sayısı ve devimiyle ürettiğine göre, niçin aklık ve soğukluk karda olsun da acı olmasın?

17. Ateşin ya da karın parçalarının özel oylum, sayı, kılık ve devimi, bir kimsenin duyuları algılasa da algılamasa da, o cisimlerdedir; bu yüzden de bunlara *gerçek* nitelikler denebilir, çünkü cisimlerde gerçekten bulunurlar. Fakat ışık, sıcaklık, aklık ya da soğukluk, onlarda, sayrılığın ya da acının şekerde bulunduğundan daha çok bulunmaz. Onlardan duyumu alın, gözler ışığı ya da renkleri görmesin, kulak sesleri işitmesin, damak tatmasın, burun koklamasın, böyle özel ideler olan bütün renkler, tadlar, kokular ve sesler yok olur ve duyulmazlar ve nedenlerine, yani, parçaların oylum, kılık ve devimine dönüşürler.

18. Duyulabilir oylumdaki bir şeker parçası bizde bir yuvarlak ya da kare kılık idesi, bir yerden başka yere geçmekle de devim idesi üretebilir. Bu devim idesi devimi, devinen şekerde gerçekte olduğu biçimiyle temsil eder; bir daire ya da kare de, idede olsun varoluşta olsun, yani ister zihinde ister şekerde olsun aynıdır. Biz ayrımına varsak da varmasak da devim ve kılığın şekerde gerçekten bulunduğunu herkes kabule hazırdır. Bunun dışında şekerde, kendi bölümlerinin oylum, kılık, doku ya da devimiyle, bizde bulantı duyumları, kimi kez de keskin acılar ya da sıkıntılar üretme gücü vardır. Bu acı ve bulantı idelerinin şekerde bulunmadığını, onun bizdeki işlemlerinin etkileri olduğunu ve biz onları duyumlamadıkça hiçbir yerde bulunmadıklarını da herkes kabule hazırdır. Yine de insanlar, şekerin neden olduğu acı ve bulantının şekerin duyulamaz parçacıklarının boyutlarının, deviminin ve kılığının etkisinden başka bir şey olmadığını açıkça kabul ettikleri gibi (çünkü kanıtlandığı gibi, cisim, bu saydıklarımızdan başka bir şeyiyle etkileyemez) tatlılık ve aklığın da gerçekten şekerde bulunmadığını ve bunların da şekerin parçacıklarının devim, boyut ve kılığının gözlerde ve damakta yaptığı etkilerden başka bir şey olmadığını düşünmeye kolayca yanaşmamışlar-

dır; sanki hep kabul ettiğimiz gibi, mide ve barsakları etkileyerek, bu yoldan, kendisinde bulunmayan seçik ideler üreten şeker, gözü ve damağı etkileyerek, zihinde, kendisinde bulunmayan özel seçik ideler üretemezmiş gibi. Bu idelerin hepsi de şekerin, parçalarının boyut, kılık, sayı ve deviminin bedenlerimizin değişik bölümlerindeki işlemlerinin sonuçları olduklarına göre, niçin gözlerin ve damağın ürettiklerinin gerçekten şekerde olduğu düşünülecek de mide ve barsakların ürettikleri öyle olmayacak ya da niçin şekerin etkileri olan acı ve bulantıların duyumlanmadıkları zaman hiç bir yerde olmadıkları düşünülecek de buna karşı aynı şekerin bedenin başka bölümlerindeki etkileri olan tatlılık ve aklığın, tadılmadıkları ve görülmedikleri zaman da şekerde varoldukları düşünülebilecek, bunu açıklayacak bir sebep gerekir.

19. Birincil niteliklerin ideleri benzerliklerdir, ikincillerinki değil. Bir somaki taşındaki kırmızı ve ak renkleri düşünelim. Işığın, yüzeyine vurmasına engel olun, renkler yok olur ve taş bizde artık o ideleri üretmez olur; ışığın yeniden vurmasıyla, bizde o görüntüleri yeniden üretir. Işığın vurup vurmamasıyla taşta gerçek değişmeler olduğu ve *karanlıkta renginin bulunmadığının* açık olmasına karşın, o aklık ve kırmızılık idelerinin, aydınlıkta, taşta gerçekten bulunduğu düşünülebilir mi? Gerçekte somaki taşının parçacıklarının bir araya gelişi, hem gece hem gündüz, bu sert taşın belli bir yerine bir ışık vurduğu zaman bizde bir kırmızı idesi, bir başka yerine ışık vurduğu zaman da ak idesi üretecek biçimdedir, fakat onda hiç bir zaman, bizde böyle bir duyum üretme gücü dışında, bir aklık ve kırmızılık yoktur

20. Bir bademi ezin, parlak ak renk bir kirli aka ve tatlı tad da bir yağlı tada döner. Bir havanelinin vuruşu, bir cisimde, onun dokusunu değiştirmenin dışında nasıl bir gerçek değişme yapabilir?

21. İdeler böyle ayırt edilip anlaşıldıktan sonra sıcak ve soğuk idelerinin suda bulunması durumunda hem sıcak hem de soğuk olamayacak olan aynı suyun, bir elde sıcak bir elde de soğuk idesini nasıl üretebildiğinin bir açıklamasını yapabiliriz. Çünkü, eğer sıcak ve soğuk duyumu, bedenimizin küçük parçacıklarında, başka bir cismin parçacıklarının neden olduğu devim artış ya da azalışından başka bir şey değilse, bu devimin bir elde ötekinden daha yüksek oldu-

ğu durumda, küçük parçacıklarının devimi iki elin birinin parçacıklarının deviminden yüksek ve öteki elin parçacıklarınınkinden alçak olan bir cisim iki ele birden uygulandığında, bunun, bir eldeki devimi arttırıp ötekindekini düşürmesini ve buna bağlı olarak da değişik soğuk ve sıcak duyumlarına neden olmasını anlamak kolaydır.

23. Cisimlerde üç türden nitelik. Öyleyse cisimlerdeki nitelikler, doğru incelendiklerinde, üç türdendirler:

Birincisi, katı parçalarının, oylum, kılık, sayı, durum ve devim ya da durgunluğu. Bunlar, biz algılasak da algılamasak da, cisimdedirler ve bizim gözlemleyebileceğimiz boyuttaysalar bunlar yoluyla, yapay şeylerde açıkça görüldüğü gibi, cismin, kendinde olduğu biçimiyle durumunun bir idesini edinebiliriz. Bunlara *birincil* nitelikler diyorum.

İkincisi, Cismin duyulmaz birincil nitelikleri yüzünden onda bulunan ve bizim duyumlarımızdan herhangi birini özel biçimde etkileyerek *bizde* birçok değişik ses, koku, tad vb. ideleri üreten güçtür. Bu gücün ürettiği idelere genellikle *duyulabilir nitelikler* denir.

Üçüncüsü, Cismin birincil niteliklerinin özel yapısına bağlı olarak onda bulunan ve başka bir cismin oylum, kılık, doku ve deviminde değişme yaparak, onun bizim duyularımızı, eskisine göre değişik biçimde, etkilemesini sağlayan güçtür. Böylece, güneşte mumu ağırtan ve ateşte kurşunu eriten bir güç vardır. Bunlara genellikle *güçler* adı verilir.

Bunlardan birincilerin, daha önce söylendiği gibi gerçek, temel, ya da birincil nitelikler olduklarını söylemenin uygun olduğunu sanıyorum, çünkü bunlar, algılansalar da algılanmasalar da, şeylerin kendilerindedir; ikincil nitelikler de bunların değişik kiplerine bağlıdır.

Öteki ikisi başka şeyleri değişik biçimde etkileyen güçlerdir ve bu güçler birincil niteliklerin değişik kiplerinden doğar.

24. Birinciler benzerliklerdir; ikinciler benzerlikler sanılır, fakat değildir; üçüncüler ne öyledir ne de öyle sanılır. Fakat bu son iki tür nitelik birçok başka cisimlerle bağıntılı ve temel niteliklerin türlü değişimlerinden oluşan apaçık güçler olmakla birlikte genellikle başka

türlü düşünülürler. Çünkü ikinci tür, yani bizde duyularımız yoluyla birçok ideler üreten güçler, şeylerdeki, bizi böyle etkileyen gerçek nitelikler olarak görülmüştür; fakat üçüncü tür yalnızca güçler olarak adlandırılmış ve öyle kabul edilmiştir. Örneğin gözümüzle ya da dokunmayla güneşten aldığımız sıcak ya da ışık idesi, genellikle, güneşte bulunan gerçek niteliklermiş ve yalnızca güçler olmanın ötesinde bir şeylermiş gibi düşünülmüşlerdir. Fakat, muma bakışla, onu yumuşatan ya da ağartan güneşi düşündüğümüzde, mumda üretilen aklık ve yumuşaklığa güneşteki nitelikler olarak değil, ondaki güçlerin ürettiği şeyler diye bakarız. Oysa doğru incelendiğinde; mumun ağardığı ya da eridiği zaman onda ortaya çıkan değişmelerin güneşte olmayışı gibi, güneş beni ısıttığı ya da aydınlattığı zaman bendeki algılar olan bu ışık ve sıcaklık nitelikleri de güneşte değildir. Bunların hepsi de, güneşin kendi birincil niteliklerine bağlı olan güçleridir.

25. Birinin olağan olarak gerçek nitelik, ötekininse yalnızca güç olarak alınması, bizdeki seçik renk, ses ideleri, oylum, kılık ya da devim içermedikleri için, bizim onları bu birincil niteliklerin etkileri olarak düşünemeyişimizden ileri geliyormuş gibi görünüyor; çünkü bunlar bizim duyularımızı o ikincil nitelikleri üretecek biçimde etkileyebilirmiş gibi görünmezler ve onlarla aralarında ne bir birliktelik ne de kavranabilir türden bir bağlantı görülür. Yani, bizim bu ideleriniz, nesnelerin kendilerinde gerçekten bulunan bir şeylerin benzerleri olduğunu düşünmekte böylesine direnişimiz, duyumun, bunların üretiminde parçaların oylum, kılık, ya da devimleriyle ilgili hiçbir şey bulamayışından ve usun da, cisimlerin, oylum, kılık ve devimleriyle, zihinde mavi ya da sarı idelerini nasıl üretebildiğini gösterememesindendir. Fakat öteki durumda, birbirinin niteliklerini değiştiren cisimlerin bu işlemlerinde, üretilen niteliğin onu üreten cisimdeki hiçbir şeye benzemediğini açıkça görebiliyoruz; bu yüzden de onu, doğruca bir gücün etkisi olarak görüyoruz.

BÖLÜM IX

Algılama

1. Düşünülmün ilk basit idesidir. Algılama zihnin idelerimiz üzerine uygulanan ilk yetisi olduğundan, düşünümden elde ettiğimiz ilk ve en basit idedir, ve kimileri ona genellikle düşünme der. Oysa düşünme, genellikle, zihnin, belli dereceden bir istençli dikkatle bir şeyi incelediği sırada kendi ideleri üzerinde yaptığı ve zihnin etkin olduğu bir tür işlemi imler. Çünkü çıplak algılama sırasında zihin, büyük bölümüyle edilgindir; algıladığını algılamadan edemez.

2. Algılama yalnızca zihnin izlenimi aldığı sıradadır. Herkes gördüğü, işittiği, duyumladığı vb. zaman kendisinin ne yaptığı üzerinde düşünerek algılamanın ne olduğunu benim anlatacağımdan daha iyi anlar. Kendi zihninde ne geçtiği üzerinde düşünen kimse onu öğrenmeden edemez. Düşünmediğinde de dünyanın bütün sözleri ona bir haber veremez.

3. Cisimlerde ne gibi değişimler olursa olsun eğer bunlar zihne ulaşmamışsa, dış organlarda ne gibi izlenimler yaratılırsa yaratılsın bunlar içerden saptanmamışsa algılama yoktur. Ateş bedenimizi yaksa, devim beyne iletilmedikçe ve sıcak duyusu ya da acı idesi, edimsel algının ortaya çıktığı yerde yani beyinde üretilmedikçe ateşin bizdeki etkisi bir demir çubuktaki etkisinden ileri gidemez.

4. Kimbilir kaç kez, zihnini bilerek kimi nesnelerin gözleminde kullanmakta olan birisinin, ses çıkaran cisimlerin, işitme organı üzerinde, genellikle ses idesinin nedeni olan değişmeler yoluyla ürettiği izlenimlerin ayrımına varmadığı olmuştur. Organ üzerinde yeterli bir itme gücü olabilir, fakat bu, zihnin gözlemine ulaşmadıkça algı gelmez ve kulakta genellikle ses üretmeye yeterli olan devimin yapılmış olmasına karşın ses işitilmez. Bu örnekteki duyum yokluğu herhangi bir organ bozukluğundan ya da kulağın, sesin duyulduğu zamanlardakinden daha az etkilenmiş olmasından değildir; genellikle ide üreten şeyin olağan organla taşınmış olmasına karşın, anlıkta onun ayrımına varılmamış olduğu ve zihne bir ide basılmamış olduğu için duyum gelmez. Öyle ki duyu ya da algının bulun-

duğu yerde bir ide edimsel olarak üretilmiştir ve anlıkta bulunmaktadır.

5. Çocuklarda ana karnındayken ideler vardır, fakat bunlar doğuştan değildir. Bu yüzden, çocukların, ana karnındayken kendilerini etkileyen nesneler üzerine duyumlarının uygulanmasıyla, doğmadan önce kimi ideler edinmiş olduklarından şüphe etmiyorum; bunlar ya çevresindeki cisimlerin ya da çektikleri yoksunluk ya da sayrılıkların etkileridir; bunlardan ikisinin (incelenmeye pek de elverişli olmayan şeylerle ilgili varsayımlar yapılabilirse) açlık ve sıcaklık ideleri olduğunu sanıyorum; bunlar belki de çocukların ilk edindikleri ve bir daha hiç ayrılmayacakları ideler arasındadır.

6. Fakat çocukların dünyaya gelmeden önce birtakım ideler edindiklerini düşünmek usa uygun bile olsa, bu yalın ideler, kimilerinin savladığı ve bizim yukarıda karşı çıktığımız *doğuştan ideler* olmaktan çok uzaktır. Burada sözü geçenler duyumun etkileri olarak, ancak bedenin, orada ortaya çıkan etkilenimlerinden doğar ve böylece, zihin dışındaki bir şeyden çıktıklarından, üretilme biçimi bakımından, duyudan gelen öteki idelerden yalnızca zaman önceliği bakımından ayrılırlar. Oysa doğuştan ilkeler, zihne, sanki içerdeki rastlantısal değişmelerden ya da beden üzerindeki işlemlerden gelmemiş de varlığının ya da oluşumunun ilk anında ona basılmış özgün niteliklermiş gibi, bunların başka doğada şeyler oldukları düşünülmüştür.

8. Duyum ideleri çokluk yargıyla değişir. Ayrıca algılamayla ilgili olarak, duyumla edindiğimiz idelerin yetişkin insanlarda, çokluk kendimiz ayrımına varmadan yargıyla değiştiğini de göz önünde tutmalıyız. Gözümüzün önüne, düz renkte, bir altın, mermer ya da kehribar küre koyduğumuz zaman, bundan zihnimize basılacak olan idenin, gözümüze gelen değişik derecelerdeki ışık ve aydınlıklardan değişik biçimde gölgelenmiş bir dairesel levha idesi olacağı açıktır. Fakat biz uygulama yoluyla, dışbükeyli cisimlerin bizde genellikle ne türden imgeler ürettiklerini ve cisimlerin duyulur kılıklarının ayrımına bağlı olarak ışık yansımalarında ne gibi değişmelerin ortaya çıkacağını algılamaya alışmış olduğumuzdan, uygulamanın verdiği alışkanlık yoluyla, yargımız, görüntüleri, hemen nedenlerine dönüştürür. Öyle ki, gerçekte gölge ya da renk değişmeleri olan şeylerden

kılığı oluşturur ve resimlerde göründüğü gibi, onu kılığın imi olarak ortaya çıkarır ve ondan bize gelen ide değişik renkli bir düzlemden başka bir şey değilken, kendisi için, bir dışbükeyli kılık ve bir renk algısı kurar. Bu amaçla, burada, gerçek bilginin yetenekli ve çalışkan destekçisi, değerli bilgin Mr. Molineux'nun, birkaç ay önce bana gönderdiği bir mektuptan söz edeceğim. Mektup şöyle:

"Kör *doğmuş*, şimdi yetişkin birisinin, aynı madenden ve yaklaşık aynı büyüklükte bir küp ve bir küreyi *dokunma* yoluyla ayırt etmeyi öğrendiğini, yani eliyle yokladığı zaman bunlardan hangisinin küp ve hangisinin küre olduğunu söyleyebilecek durumda olduğunu varsayalım. Yine, küple kürenin bir masaya konduğunu ve kör adamın gözlerinin açılmış olduğunu kabul edelim. Adam *onlara dokunmadan, yalnızca görmeyle*, onları ayırt edebilir ve hangisinin küp hangisinin küre olduğunu söyleyebilir mi? diye soruyoruz." Mektubun ince ve derin düşünceli yazarının yanıtı "Hayır. Çünkü o, bir küre ve bir küpün dokunma duyusunu nasıl etkileyeceğinin deneyini edinmiş olmakla birlikte, henüz dokunma duyusunu şöyle ya da böyle etkileyen şeyin görme duyusunu nasıl etkilediğinin, ya da küpteki, elini değişik biçimde etkileyen çıkıntılı açının, göze, küpte olduğu gibi görüneceğinin deneyini edinmemiştir" der.

Dostum oluşuyla öğündüğüm bu değerli düşünürün bu soruna verdiği yanıta katılıyorum; ben de kör adamın onları yalnızca görmekle, hangisinin küp hangisinin küre olduğunu güvenle söyleyemeyeceği, oysa dokunmayla onların adını yanılmadan söyleyebileceği ve kılıklarından aldığı dokunma duyumuyla onları kesinlikle ayırt edebileceği görüşündeyim.

11. Hayvanlarda aşağı düzeydeki varlıkları birbirinden algılama ayırt eder. Hayvanlar kesimiyle doğanın daha aşağı bölümleri arasındaki ayrımı oluşturan şey, algılama yetisiymiş gibi görünüyor. Çünkü bitkilerden birçoğu, belli ölçüde devinmek, başka cisimlerin değişik etkileri altında kılık ve devimlerini çok canlı biçimde değiştirmek ve hayvanlarda duyumu izleyen devimlere benzer devimler ortaya koymak yüzünden duyarlı bitkiler adını kazanmış olmakla birlikte, yine de ben bunların hepsinin salt düzeneksel olduğunu ve bir yaban yoncası püskülünün nem kapınca dönmesinden ya da bir ipin su emme yüzünden kısalmasından öte bir şey olmadığını düşü-

nüyorum. Hepsi de öznenin bir duyumu, edinilmiş ya da edinilmekte olan ideleri olmadan yapılmıştır.

12. Gerçi hayvanların bir bölümünde doğanın duyumların alınması için sağladığı giriş yolları öylesine az ve duyumları alan algılar öylesine karanlık ve kabadır ki, algılama, başka hayvanlardakine göre çabukluk ve değişiklik bakımından çok geride kalır; fakat yine de bu, böyle yaratılmış hayvanların koşulları için yeterli olup, bunlara ustaca uyulduğundan, ben bütün hayvanlarda belli derecede bir algılamanın bulunduğuna inanıyorum.

15. Algılama bilginin giriş kapısıdır. Böylece algılama bilgiye götüren ilk adım ve derece, ve bilginin bütün gereçlerinin giriş kapısı olduğuna göre, kimi insanlarda, başka herhangi bir yaratıkta olduğu gibi, bir insanda da, duyular ne denli azsa, onlardan yapılan izlenimler ne kadar az ve cansızsa ve bu izlenimler üzerinde kullanılan yetiler ne kadar sönükse, bunlar, kimi insanlarda bulunan bilgiden o denli uzaktır. Fakat (insanlar arasında görülebilen) bu büyük derece ayrımlarının birçok hayvan türleri arasında bulunmadığı ve bu türlerin bireyleri arasında bu ayrımın daha da az olduğu açıktır. Burada yalnızca, algılamanın bütün zihinsel yetilerimizin ilk işlemi, ve zihnimizdeki bütün bilgilerin giriş kapısı olduğunu belirtmeyi yeterli görüyorum. Ben ayrıca, hayvanlarla aşağı sınıftan yaratıklar arasındaki ayrımın da, en aşağı derecesiyle, algılamadan geldiğine inanma eğilimindeyim. Fakat ben bunu yalnızca konu dışı bir varsayım olarak ileri sürüyorum; bilimin ne yolda karar vereceği konumuzla ilgili değildir.

BÖLÜM X

Zihinde Tutma

1. İçgözlem. Zihnin bilgiye doğru yeni bir adım atmasını sağlayan ikinci yeti, benim *zihinde tutma* dediğim, duyumdan ve düşünümden edinilen yalın ideleri saklama yetisidir. Bu, iki yoldan yapı-

lır. Birincisi, zihnin, kendine gelen ideyi bir süre için edimsel olarak göz önünde tutmasıdır ve buna içgözlem denir.

2. Bellek. Zihinde tutmanın ikinci yolu, zihnimize işlendikten sonra yok olan ya da sanki gözden ırak bir köşeye atılmış olan ideleri yeniden canlandırma gücüdür. Sıcağı ya da aydınlığı, sarıyı ya da tatlıyı, bunları doğuran nesnelerin ortadan kalkmasından sonra düşündüğümüz zaman böyle yaparız. Sanki idelerimizin deposu olan *bellek* budur. İnsanın dar zihni birçok ideleri aynı zamanda görüp inceleyemediğinden, başka zaman kullanılmak üzere bu ideleri biriktirecek bir ambara gerek vardır. Fakat idelerimiz zihnimizde edimsel olarak bulunan algılardan başka bir şey olmayıp, algılama olmadığı zaman bunlar varolmaktan çıktıklarına göre, idelerimizin bellek ambarına konduğunu söylemek ancak şu anlama gelebilir: zihnin, birçok durumlarda, eskiden edinmiş olduğu algıları, onları daha önce edinmiş olduğunun ek algısıyla birlikte, canlandırma gücü vardır. İdelerimizin edimsel olarak hiçbir yerde bulunmamasına karşın, onların belleğimizde bulunduğu, bu anlamda söylenir; gerçekte zihindeki yeti, yalnızca, onları yeniden canlandırma ve sanki bunların kendisi için bir resmini yapma yetisidir ve bu işi kimileri daha kolay, başkaları daha zor, kimileri daha canlı, kimileri daha silik olarak yapar.

3. Dikkat, yinelenme, haz ve acı, ideleri yerleştirir. Dikkat ve yinelenme bir idenin bellekte yerleşmesine çok yardım eder. Fakat ilk aşamada doğal olarak en derin ve kalıcı izlenim yapan ideler haz ve acıyla birlikte olanlardır. Duyuların en önemli işi bedenimizi inciten ya da ona erinç veren şeyleri bize bildirmek olduğu için, daha önce gösterildiği gibi, doğa, acının, birçok idelerin edinilmesiyle birlikte gitmesini bilgece düzenlemiştir; bu ideler çocuklarda incelemenin ve uslamanın yerine geçtiği, yetişkinlerde de incelemeden daha hızlı işlediği için, çocukların da yetişkinlerin de, acı veren nesnelerden, kendi korunmaları için gerekli olan çabuklukla kaçınmalarını sağlar ve her ikisinde de, bellekte, gelecek için bir uyarı oluşturur.

5. Çocukların zihinlerinde, duyumların başlangıç aşamasında üretilmiş olan bu idelerden birçoğu (bunlardan bir bölümü, kimi haz ve acılarda olduğu gibi, belki de doğmadan önce, ötekiler de bebeklikte edinilmiştir) daha sonraki yaşamları boyunca yinelenmezlerse,

kendilerinden hiç bir iz kalmayacak biçimde yok olurlar. Bu, bir talihsizlik yüzünden görme duyumlarını küçüklükte yitirenlerde gözlemlenir; bunlarda renk ideleri ancak çok silik biçimde işlenmiş olduklarından, yinelenmenin kesilmesiyle bu ideler tümüyle yok olur; öyle ki, birkaç yıl sonra, bunların zihinlerinde, kör doğanlarda olduğundan öte bir renk kavramı ya da anısı kalmaz. Kimilerinde belleğin tansık ölçüsünde direngen olduğu doğrudur. Fakat yine de bütün idelerimizde, en derin işlenmiş olanlarda ve en sağlam belleklerde bulunanlarda bile, sürekli bir bozulma oluyormuş gibi görünüyor; öyle ki, bunlar, duyuların yeni yeni uygulamalarıyla ya da onların ilk ortaya çıkışlarına neden olan türden nesneler üzerindeki düşünümlerle arasıra yenilenmezlerse, basılmış şeyler silinir ve sonunda görülecek birşey kalmaz. Bunda beden yapımızın ve canlılığımızın oluşumunun etkisinin he ölçüde olduğu, yoksa bu ayrımın, kendisine yazılan yazılardan kimisini mermer gibi, kimisini yumuşak taş gibi, ötekileri de bir kum tabakasına göre biraz daha iyi saklayan zihnimizin özelliğinden mi doğduğu konusunu burada araştırmayacağım; gerçekte, beden yapısının zaman zaman belleği etkilemesi olası görünüyor, çünkü çokluk bir sayrılığın zihni bütün idelerinden soyduğunu ve bir ateşin alazlarının, az zamanda, mermere kazılmış kadar kalıcı görünen bütün ideleri toza ve bulanıklığa dönüştürdüğünü görürüz.

7. *Anımsamada zihin genellikle etkindir.* Bellekte yerleşen ve yeri geldikçe zihnin canlandırdığı ideler konusunda yapılabilecek bir başka gözlem de, bunların (*canlandırma* sözcüğünün de anlattığı gibi) hiçbirinin yeni olmadığı bir yana, zihnin de onları eski izlenimler olarak gördüğü ve daha önceden bildiği ideler olarak yeniden tanıdığıdır. Öyle ki, zihne daha eskiden işlenmiş olan idelerin sürekli olarak göz önünde bulunmamalarına karşın, ansıma sırasında bunlar, sürekli biçimde, eskiden edinilmiş, yani daha önce anlıkça görülmüş ve saptanmış oarak bilinirler.

8. *Belleğin iki kusuru, unutma ve yavaşlık.* Düşünen bir yaratıkta, bellek, zorunluluk bakımından algılamanın hemen ardından gelir. Öyle önemlidir ki, onun olmadığı yerde geri kalan yetilerimiz büyük ölçüde yararsızdır. Eğer belleklerimizin yardımı olmasaydı, düşüncelerimizde, uslamalarımızda ve bilgimizde hazır nesnelerin ötesine gidemezdik. Belleğin iki kusuru olabilir:

Birincisi, belleğin ideyi tümüyle yitirip artık tam bilgisizlik doğurmasıdır; çünkü, bizde bir idesi olanın dışında hiçbir şey bilemeyeceğimize göre, ide gidince tam bilgisizlik içinde kalırız.

İkincisi, belleğin yavaş çalışıp, edinmiş olduğu ambarlanmış ideleri, gerektiğinde zihne sunmak üzere yeterli hızla canlandıramamasıdır. Bu, eğer büyük ölçüdeyse, ahmaklıktır; belleğinin bu kusuru yüzünden, orada saklanmış olan ideleri gerektiğinde hazır bulunduramayan kimsede bu ideler hiç bulunmasa da bir değişiklik olmazdı, çünkü böyle ideler o kimsenin çok az işine yarar.

10. Hayvanlarda bellek vardır. Zihne gelen ideleri bir yana koyup saklama yetisi, insanda olduğu gibi, başka birçok hayvanlarda da varmış gibi görünüyor. Çünkü, başka örnekler bir yana, kuşların ezgileri öğrenmesi ve notaları iyi vurgulamak için onlarda gözlemlenen çaba, bende, onlarda algı bulunduğu, onların ideleri belleklerinde saklayıp yeri geldikçe kullandıkları konusunda şüphe bırakmıyor. Çünkü onların, kendilerinde ideleri bulunmayan notalara uymak için çaba göstermeleri (bunu yaptıkları açıktır) bana olanaksız görünüyor. Gerçi ben, ezgi edimsel olarak çalınırken, sesin bu kuşların beyinlerinde belli bir canlılık devimine neden olabileceğini ve kanat kaslarına geçen bu devimin kuşun belli seslerden, düzeneksel olarak, uzaklaşmasını sağlayacağını kabul ederim. Çünkü bu, kuşun korunumuna yarayabilir; yine de, organlardaki böyle bir devimin, kuşun sesinin yabancı bir sese uymasını – ezginin şakındığı sırada, hele bu şakıma kesildikten sonra – düzeneksel olarak sağlayabilmesi için bir sebep bulunduğu düşünülemez, çünkü böyle bir öykünmenin kuşun korunumuna bir yararı yoktur. Dahası, kuşların, duyusuz ve belleksiz olarak, kendi notalarını dün şakınmış olan bir ezgiye derece derece yaklaştırabileceklerinin kabul edilebilmesi (hele kanıtlanabilmesi) için en küçük bir sebep bile bulunamaz, çünkü kuşların belleğinde bir idesi bulunmayan ezgi şimdi hiç bir yerde değildir, onların öyküneceği bir örnek oluşturamaz ve yinelenen çabalar da kuşları o ezgiye yaklaştıramaz. Çünkü bir kaval sesinin, kuşların beyinlerinde, hemen değil de sonraki çabalarla, benzer sesler üretebilecek izler bırakması için bir sebep yoktur; öte yandan, kendi çıkardıkları seslerin de kaval sesinin bıraktığı türden, kendilerinin uyacakları izleri niçin bırakamayacağını kavramak da olanaksızdır.

BÖLÜM XI

Ayırt Etme ve Zihnin Öteki İşlemleri

1. Onsuz bilgi olmaz. Zihnimizin, dikkatimizi çekebilecek bir başka yetisi de kendi idelerini *ayırt etme* ve bunları *seçme* yetisidir. Bir şeyin genel olarak bulanık bir idesini edinmek yetmez. Zihinde değişik nesnelerle bunların niteliklerinin seçik algısı olmasaydı bizi etkileyen cisimlerin şimdi olduğu gibi sürekli etkili olmalarına ve kendisinin de sürekli olarak düşünmesine karşın, yine de zihnin bilgi edinme yeteneği çok düşük olurdu. Doğuştan doğrular oldukları söylenen birçok, hem de çok genel önermelerin apaçıklık ve kesinliği, bu bir şeyi ötekinden ayırt etme yetisinden gelir; çünkü insanlar bu önermelerin genel kabul görüşünün gerçek sebebini görmezden gelerek, bunu tümüyle doğuştan düzenli izlenimlere yüklerler; oysa gerçekte bu, zihnin, iki idenin aynı ya da değişik olduğunu algılamasını sağlayan o açık ayırt etme yetisine bağlıdır.

3. Bulanıklığı ancak açıklık önler. İdelerimizin iyi ayırt edilmesi onların *açık* ve *belirli* olmasının en büyük yardımcısıdır. İdeler açık ve belirgin olursa, duyuların onları (kimi kez yaptıkları gibi), aynı nesneden, değişik durumlarda değişik biçimde getirmelerine ve böylece yanılacak gibi görünebilmelerine karşın, onlar üzerinde hiçbir bulanıklık ya da yanlışlık doğmaz. Çünkü, ateşi olan bir kimse başka zaman tatlı idesi veren şekerde acı bir tat bulabilirse de, yine de bu kimsenin zihnindeki acı idesi, tatlı idesinden, acı bir şey tatmış olduğu durumdaki kadar seçik olabilir.

4. Ölçüştürme. İdeleri uzam, derece, zaman, yer ya da başka koşullar bakımından birbiriyle ÖLÇÜŞTÜRMEK, zihnin, ideleri üzerindeki bir başka işlemidir ve *bağıntı* adı altında toplanan o geniş ideler takımı buradan gelir ve bunun ne geniş alanlı bir şey olduğunu ileride[1] inceleme olanağı bulacağım.

5. Hayvanlar ölçüştürür, fakat yetersiz olarak. Hayvanların bu yetiden ne ölçüde pay aldıklarını belirlemek kolay değildir; bunun büyük ölçüde olmadığını düşünüyorum; çünkü onlarda yeterince se-

1 II, xxxv - xxii.

çik idelerin bulunmasına karşın, iki ideyi, bunların yeterince değişik yani iki ayrı ide olduğunu anlayacak kadar ayırt ettikten sonra, onların hangi koşullarda ölçüştürülebilecekleri üzerinde düşünüp incelemede bulunmak bana yine de insan anlığının bir ayrıcalığıymış gibi görünüyor. Bu yüzden, hayvanların, idelerini yalnızca nesnelerin kendilerine bağlı olan kimi duyulur ayrıntılarına göre ölçüştürebildiklerini sanıyorum. İnsanlarda gözlemlenebilen, genel idelere ilişkin olan ve yalnızca soyut uslamalarda yararlı olan öteki ölçüştürme gücünün belki de hayvanlarda bulunmadığını düşünebiliriz.

6. *Birleştirme.* Zihnin, ideleri üzerinde yaptığını gözlemleyebildiğimiz bundan sonraki işlem BİRLEŞTİRME'dir; zihin, bununla, duyum ve düşünümden edindiği birçok ideleri bir araya getirir ve bunlardan karmaşık ideler yapar. GENİŞLETME idesi de bu birleştirme idesi içinde düşünülebilir; burada birleştirme daha karmaşık idelerde olduğu kadar görünmemekle birlikte, yine de bu, aynı türden de olsa, birçok ideleri bir araya getirmektir. Örneğin birçok birimleri birbirine ekleyerek düzine idesini yaparız, birçok santimlerin yinelenen idelerini bir araya getirerek de metre idesini kurarız.

7. *Hayvanlar pek az birleştirebilir.* Burada da hayvanların insanlardan çok geride kaldığını düşünüyorum. Gerçi onlar da, olasılıkla sahibinin kılığının, kokusunun ve sesinin, köpekte onun karmaşık idesini doğurması, daha doğrusu bunların köpeğe sahibini tanıtan birçok seçik imleri oluşturması durumunda olduğu gibi, birçok yalın ide bireşimlerini edinip zihinde tutabilirler; fakat ben yine de onların o ideleri kendiliklerinden birleştirip karmaşık ideler yaptıklarını sanmıyorum.

8. *Ad verme. Çocuklar,* yinelenen duyumlarla, belleklerinde yerleşmiş ideleri edindikten sonra, derece derece imleri kullanmayı öğrenmeye başlarlar. Konuşma organlarını anlamlı sesler yapmada kullanma yeteneğini edindikten sonra da, kendi idelerini başkalarına anlatmak üzere sözcükleri kullanmaya başlarlar. Bu sözsel imleri kimi kez başkalarından alırlar; kimi kez de, çocukların dili ilk kullanmaya başladıkları sırada nesnelere yeni ve alışılmamış adlar vermelerinde olduğu gibi, bunları kendileri yaparlar.

9. *Soyutlama.* Sözcüklerin kullanımı bizim içsel idelerimizin dışa dönük imlerinin yerini tuttuğuna ve bu ideler de tikel şeylerden alın-

dığına göre, eğer edindiğimiz her tikel idenin ayrı bir adı olsaydı, adların sonsuz sayıda olması gerekirdi. Bunu önlemek için zihin tikel nesnelerden aldığı tikel ideleri genel yapmaya girişir; bu işlem, tikel idelerin, bütün öteki varoluşlardan ve zaman, yer ya da birlikte ortaya çıkan başka ideler biçimindeki gerçek varoluş durumlarından ayrılmış olan, zihindeki görüntüler olarak ele alınmasıyla yapılır. Buna SOYUTLAMA denir ve bununla, tikel varlıklardan alınmış olan ideler bütün bir türün genel temsilcileri olurlar; ve bunların adları da, bu soyut idelere uygun olarak varolan şeylerin hepsine uygulanabilen genel adlar olur. Anlık, zihindeki bu belirgin çıplak görüntüleri, oraya ne zaman, nasıl ve başka hangi görüntülerle birlikte geldiklerine bakmaksızın, gerçek varoluşları bu kalıplara uygunluklarına göre türlere ayırmayı ve bunları ona göre adlandırmayı sağlayacak standartlar olarak, (bunlara toplumsal olarak eklenmiş adlarla birlikte) biriktirir; böylece, zihin, dün sütten aldığı rengi bugün tebeşir ve karda gözlemlediği için, yalnızca bu görüntüyü ele alır, onu bütün bu türün temsilcisi yapar; buna *aklık* adını verdiği için de, bu sesle, herhangi bir yoldan düşünülen ya da rastlanan aynı niteliği imler; böylece tümeller de, hem ide hem de terim olarak yapılmış olur.

10. Hayvanlar soyutlamaz. Hayvanların, idelerini bu yoldan herhangi bir ölçüde birleştirip genişletebilecekleri şüpheli bile olsa, onlarda soyutlama gücünün bulunmadığını ve genel ideler edinebilmenin insanla hayvanlar arasına kesin bir ayrım koyduğunu ve bunun, hayvanların yetilerinin hiçbir zaman erişemeyeceği bir yetkinlik olduğunu kesinlikle söyleyebileceğimi sanıyorum. Çünkü onlarda tümel ideler için genel imler kullanmanın hiçbir izini gözlemlemediğimiz açıktır; bu durumda, sözcükleri ya da başka genel imleri kullanmadığına göre onlarda soyutlama ya da genel ideler yapma yetisinin bulunmadığını düşünmeye hakkımız vardır.

11. Hayvanların genel sözcükleri kullanamaz ya da bilemez oluşlarını, onların anlaşılır sesler çıkaracak organlarının eksikliğine de bağlayamayız; çünkü birçoklarının böyle sesleri çıkarabildiklerini ve sözcükleri yeterince seçik olarak söyleyebildiklerini, fakat hiçbir zaman böyle bir uygulama yapamadıklarını görüyoruz. Öte yandan, organlarındaki bir bozukluk yüzünden sözcükleri söyleyemeyen in-

sanlar, yine de, tümel idelerini, onlarda sözcüklerin yerini tutan imlerle, anlatmaktan geri kalmazlar ve bunun hayvanlarda bulunmayan bir yeti olduğunu görüyoruz. Bu yüzden hayvan türlerinin insandan burada ayrıldığını; bunun, hayvanla insanı tümüyle ayırt eden ve sonunda araya böylesine büyük bir uzaklık koyan özel ayrım olduğunu kabul edebileceğimizi sanıyorum. Çünkü hayvanlarda ideler varsa ve onlar tümüyle makine değilseler, onlarda bir ölçüde us bulunduğunu yadsıyamayız. Bunlardan kimisinin belli durumlarda uslama yaptıkları, bana, duyumlarının bulunduğu kadar açık görünüyor; fakat bu ancak tikel idelerde ve onları duyumlarından aldıkları biçimiyle oluyor. En üstünleri bile bu dar sınırlar içinde kalmıştır ve (bana göre) bu sınırları herhangi türden bir soyutlamayla genişletme yetileri yoktur.

14. Yöntem. Bunların, zihnin anlıkta kullandığı ilk yetileri ve işlemleri olduğunu sanıyorum; bunlar zihnin bütün idelerine genellikle uygulanırsa da, benim buraya dek verdiğim örnekler başlıca yalın idelerdendir. Zihnin bu yetilerinin açıklanmasını, karmaşık idelerle ilgili olarak söyleyeceklerime geçmeden önce, basit idelerin açıklanmasına şu sebeplerle ekledim:

Birincisi, bu yetilerden birçoğu başlangıçta genellikle basit idelere uygulandığı için, doğayı olağan yöntemi içinde gözleyerek, onları doğma, ilerleme ve dereceli gelişmeleri içinde izleyip bulabiliriz.

İkincisi, zihin yetilerinin basit ideler üzerinde nasıl işlediklerini gözlemleyerek –basit ideler, genellikle insanlardan çoğunun zihinlerinde, karmaşıklardan daha açık, kesin ve seçiktir– zihnin, yanılma olasılığımızın çok daha yüksek olduğu karmaşık ideleri nasıl soyutladığını, belirlediğini, ölçüştürdüğünü ve bunlara öteki işlemlerini nasıl uyguladığını daha iyi inceleyip öğrenebiliriz.

Üçüncüsü, çünkü zihnin, duyumdan alınan ideler üzerindeki bu işlemlerinin kendileri de, zihnin bunlar üzerinde düşünmesiyle, bilgimizin, benim düşünüm adını verdiğim öteki kaynağından türetilmiş olan başka ide takımlarıdır ve bu yüzden de burada duyumun yalın idelerinin arkasından incelenmeleri uygun olur. Birleştirmeyi, ölçüştürmeyi, soyutlamayı vb. başka yerlerde[1] daha genişçe inceleme

1 II, xtii-xxvlii; III, iii.

olanağı bulacağım için burada bunlara yalnızca değinmekle yetindim.

17. Karanlık oda. Öğrettiğimi değil araştırdığımı savlıyorum; bu yüzden de, anlığa bilginin girebilmesi için benim bulabildiğim yolların yalnızca dışsal ve içsel duyum olduğunu burada yeniden açıklıyorum. Bu *karanlık odaya* ışığın girebildiği pencereler, benim düşünceme göre, anlık, ışığa tümüyle kapalı olup yalnızca dışardaki görülebilir benzerlikleri ya da dışardaki şeylerin ideelerini içeri bırakan küçük bir aralığı bulunan bir odacıktan çok başka bir şey değildir. Böyle bir karanlık odada çizilen resimler, gerektiğinde kullanılmak üzere düzenli biçimde orada tutulsaydı, bu bütün görme nesneleri ve onların ideleriyle ilgili olarak insan anlığına çok benzerdi.

BÖLÜM XII

Karmaşık İdeler

1. Zihin onları basit idelerden yapmıştır. Buraya dek, edinilmelerinde zihnin tümüyle edilgin olduğu ideleri inceledik; bunlar, daha önce sözü geçen duyum ve düşünümden alınmış idelerdir; zihin bunları kendiliğinden yapamadığı gibi, onun tümüyle bunlardan yapılmamış olan bir idesi de yoktur. Fakat zihin bütün basit idelerinin ediniminde tümüyle edilgin olmakla birlikte, bütün idelerinin gereçlerini ve temellerini oluşturan basit idelerden başka ideler yapmak üzere birçok eylemlerde bulunur. Zihnin, kendi gücünü kendi basit idelerine uygulamasına aracılık eden eylemlerinin başlıcaları şu üçüdür: (1) Birçok basit ideyi bir bileşik idede birleştirmek, bütün *karmaşık ideler* böyle yapılmıştır. (2) İkincisi, basit ya da karmaşık iki ideyi alıp, onları bir tek idede birleştirmeksizin, ikisinin birlikte bir görünüşünü elde edecek biçimde yan yana getirmektir; zihin bütün *bağıntı idelerini* bu yoldan edinir. (3) Üçüncüsü, ideleri kendi gerçek varoluşlarında onlara eşlik eden bütün öteki idelerden ayırmaktır; buna soyutlama denir: Zihnin bütün *genel ideleri* böyle

yapılmıştır. Bu, insan gücünün ve onun işleme biçiminin, özdeksel ve zihinsel dünyada aynı olduğunu gösterir. İkisindeki gereçler de insanın ne var edip ne de yok edebileceği türden olduğu için, insanın bütün yapabileceği şey, onları ya birleştirmek, ya yan yana koymak ya da tümüyle ayırmaktır. Ben burada karmaşık ideleri incelemeye bunların birincisinden başlayacağım ve yeri gelince öteki ikisine geçeceğim. Basit ideler birçok bileşimlerde birleşmiş olarak görüldüklerine göre, zihnin, birçok basit ideleri bir tek ide olarak birleşmiş durumda inceleme gücü vardır ve bu yalnızca idelerin dışsal nesnelerde birleşmiş oldukları durumlarda değil, zihin bunları kendisi birleştirdiğinde de böyledir. Böyle birçok basit idelerin birleştirilmesiyle yapılan idelere *karmaşık* ideler diyeceğim; güzellik, minnet, bir adam, bir ordu, evren böyledir; bunlar, değişik basit idelerden ya da basit idelerden yapılmış karmaşık idelerden oluşturulmuş olmalarına karşın, yine de zihnin, gerekli gördükçe her birini kendi başına incelediği ve bir adla imlediği şeylerdir.

2. *İstençli olarak yapılmış.* Bu kendi idelerini yineleme ve birleştirme yetisi yoluyla, zihnin, düşüncelerinin nesnelerini, duyumun ve düşünümün kendisine sağladığını çok aşan bir değiştirme ve çoğaltma gücü vardır; fakat bütün bunlar yine de o iki kaynaktan aldığı ve bütün yapımlarının en son gereçleri olan basit idelerle sınırlıdır. Fakat bir kez bu basit ideleri edindikten sonra, zihin artık yalnızca gözlemle ve dışarıdan sunulan şeylerle sınırlı kalmaz; kendi gücüyle kendi idelerini birleştirir ve hiç bir zaman böyle birleşmiş biçimde edinemeyeceği yeni karmaşık ideler yapar.

3. *Bunlar ya kipler, cisimler, ya da bağıntılardır.* Nasıl birleşmiş ya da ayrılmış olurlarsa olsunlar, karmaşık idelerin sayısı sonsuz ve çeşitleri sınırsız olup, bu yüzden insanların düşüncelerini doldurup orada yerleşmelerine karşın, yine de bunların şu üç başlığa indirgenebileceğini sanıyorum:

1. *Kipler.*
2. *Cisimler.*
3. *Bağıntılar.*

4. *Kipler.* Nasıl birleştirilmiş olurlarsa olsunlar, kendiliklerinden

varolma olasılığı taşımayan fakat cisimlerin eklentileri ya da etkilenimleri olarak görülen karmaşık idelere *Kipler* diyeceğim; *üçgen, minnet, kıya* vb. sözcüklerinin imlediği ideler böyledir. Burada *Kip* sözcüğünü alışılan imleminden bir ölçüde değişik biçimde kullanıyorsam bağışlanmayı dilerim; çünkü genel olarak kabul edilmiş kavramlardan ayrılan söylemlerde ya yeni sözcükler yapmak ya da eski sözcükleri bir ölçüde yeni bir anlamda kullanmak kaçınılmaz olur ve bizim için daha hoşgörülebilir olan belki de ikincisidir.

5. *Basit ve karışık kipler. Kipler* arasında ayrıca incelenmeye değer iki tür vardır: Birincisi, bir düzine ya da bir yirmilik gibi, yalnızca aynı basit idenin çeşitleri olan, başka hiçbir ideyle karışmayan kiplerdir; bunlar yalnızca birbirine eklenen birçok seçik birimlerin ideleridir ve basit idelerle sınırlı oldukları için bunlara *basit kipler* diyeceğim; ikincisi, birçok türden basit idelerin bir karmaşık ide yapmak üzere bir araya gelerek birleşmesinden oluşanlardır: Örneğin, renkle kılığın belli bir bileşiminden oluşan ve gözlemcisinde hoşlanma uyandıran güzellikle; herhangi bir şeyin, sahibinin isteği dışında, gizlice iyelik değiştirmesi demek olan hırsızlık, hemen görülebileceği gibi, birçok türden birçok idelerin bileşimini içerirler; bunlara *karışık kipler* diyorum.

6. *Cisimler, tek ya da topludur.* İkincisi, *cisim* ideleri kendiliklerinden varolan seçik tikel şeyleri temsil etmek üzere alınmış basit idelerin bileşimleridir; bunlar arasında, bilinmemesine karşın varolduğuna inanılmış olan töz idesi, olduğu biçimiyle, her zaman ilk ve başta gelir. Böylece, töz idesine belli bir soluk akçıl rengin basit idesi, belli derecelerde ağırlık, sertlik, işlenebilirlik, eriyebilirlikle birlikte eklenirse kurşun idesini elde ederiz; belli türden bir kılık idesiyle devim, düşünme ve uslama güçlerinin bileşiminin töz idesine eklenmesi de bir adamın olağan idesini yapar. Cisimlerin de iki tür idesi vardır: birincisi bir adam ya da bir koyun idesi gibi, ayrı varoluşlarıyla, *tek* cisimlerin idesidir; ikincisi de bir ordu ya da koyun sürüsü gibi, bunlardan birçoğunu birlikte bulunduran idelerdir; çünkü böyle bir araya gelmiş birçok cismin *toplu* idelerinden her biri de bir adamın ya da bir birimin idesi gibi tek ide oluşturur.

7. *Bağıntı.* Karmaşık idelerin üçüncü ve son türü bizim *bağıntı* dediğimizdir ve bir idenin bir başkasıyla birlikte incelenmesinden ya

da ölçüştürülmesinden oluşur. Bunların birçok türünü sırasıyla ele alacağız.

BÖLÜM XIII

Basit Kipler: Birincisi, Uzayın Basit Kipleri

1. Basit kipler. Yukarıdaki bölümde, genellikle bütün bilgimizin gerçek gereçleri olan basit idelerden çok söz ettimse de, orada onları daha bileşik olan idelerden ayrılıkları içinde değil de zihne geliş biçimlerine göre ele aldığım için, bunlardan bir bölümünü birinci düşünceye göre ele almak ve zihnin ya varolan şeylerde bulunduğu ya da hiç bir dışsal nesnenin ya da yabancı nedenin yardımı olmadan kendi içinde yapabildiği aynı idenin değişik kiplerini incelemek belki de yanlış olmayacaktır.

Herhangi *bir* basit idenin (benim *basit kipler* dediğim) bu değişimleri, zihinde, birbirine en uzak ve karşıt olan ideler kadar tam olarak ayrı ve seçik idelerdir. Çünkü mavilik sıcaklıktan ya da bunlardan herbiri herhangi bir sayıdan ne denli seçikse iki idesi de bir idesine göre öylesine seçiktir; fakat yine de iki, yinelenen bir birimin basit idesinden yapılmıştır ve bu türden yinelenmelerin birbirine eklenmesi bir düzinenin, bir grosanın ya da bir milyonun seçik yalın kiplerini yapar.

2. Uzay İdesi. Uzayın basit idesinden başlayacağım. Daha önce, 4. bölümde, uzay idesini hem görme hem de dokunmayla elde ettiğimizi göstermiştim.

3. Uzay ve uzam. Uzay iki cisim arasındaki başka hiçbir şeyi göz önünde tutmadan yalnızca uzunluk olarak ele alındığında, *uzaklık* adını alır: uzunluk, genişlik ve derinlik olarak ele alındığında buna *sığa* (capacity) denebileceğini sanıyorum. *Uzam* terimi buna genellikle her türden ele alışta uygulanır.

4. Sınırsızlık. Her ayrı uzaklık uzayın bir ayrı değişimidir ve her ayrı uzaklığın ya da uzamın her idesi bu idenin bir *basit kipidir*. İnsanlar, kullanmak üzere ve ölçmelerin verdiği alışkanlıkla, zihinlerinde, inç, ayak, yarda, kulaç, mil, yerkürenin çapı vb. gibi belirlenmiş

uzunlukların idelerini tutarlar; bunlar yalnızca uzaydan yapılmış seçik idelerdir. İnsanlar uzayın böyle belirlenmiş birtakım uzunluklarının ya da ölçülerinin düşüncesine alıştıkları zaman, zihinlerinde bunları, cisim ya da başka bir şey idesini onlara karıştırmadan ya da eklemeden, istedikleri kadar yineleyebilirler ve kendileri için uzunluk, kare, ayak küpü, yarda ya da kulaç idelerini kurabilirler; bu hem evrendeki cisimler arasında hem de bütün cisimlerin en uç sınırlarının ötesinde geçerlidir; sonra yine bunları da birbirine ekleyerek uzay idelerini istedikleri kadar genişletebilirler. Bize *sınırsızlık* idesini veren şey, bu, bizdeki her uzaklık idesini yineleme ve ikiye katlama ve bunu eskisine, hiç bir durağa ya da sınıra ulaşmadan, istediğimiz sayıda ekleyerek onu istediğimiz kadar genişletebilme gücüdür.

5. *Kılık*. Bu idenin, sınırlandırılmış uzamın ya da kuşatılmış uzayın bölümlerinin kendi aralarındaki bağıntıdan başka bir şey olmayan bir kipi daha vardır. Dokunma bunu, sınırlarına ulaşabildiğimiz duyular cisimlerde bulur; göz de bunları, sınırları kendi görüş alanı içinde kalan cisimlerden ve renklerden alır: göz, uçlarının nasıl bittiğini, yani seçilebilir açılar oluşturan düz çizgilerde mi yoksa hiçbir açının algılanamadığı eğri çizgilerde mi bittiğini gözlemler; zihin de herhangi bir cismin ya da uzayın sınırları içindeki bütün bölümlerde, bunların birbiriyle bağıntılarını göz önünde tutarak, *kılık* dediğimiz, kendisine sonsuz değişmeler sağlayan ideyi edinir.

7. *Yer*. Bu başlık altına giren ve bu guruba ilişkin olan bir başka ide de *yer* dediğimiz idedir. Basit uzamda herhangi iki cisim ya da iki nokta arasındaki uzaklık bağıntısını göz önünde tuttuğumuz gibi, yer idemizde de herhangi bir şeyle, birbirine göre uzaklıklarını korudukları, yani durmakta oldukları düşünülen herhangi iki ya da daha çok nokta arasındaki uzaklık bağıntısını göz önünde tutarız.

8. Böylece, bir satranç tahtası üzerindeki taşlar bizim onları bıraktığımız karelerde kaldıkları zaman, bu arada satranç tahtasının belki de bir odadan ötekine taşınmış olmasına karşın, taşların *aynı* yerde kaldıklarını ya da yerlerinden oynamadıklarını söyleriz; çünkü onları yalnızca, satranç tahtasının birbirine göre uzaklıkları değişmemiş olan bölümlerine göre karşılaştırmışızdır. Satranç tahtası bir kamaranın aynı yerinde kalmışsa, içinde bulunduğu gemi bu arada yol almış olsa bile, onun aynı yerde kaldığını söyleriz. Geminin de, yakı-

nındaki kara parçasının bölümlerine göre aynı uzaklığı koruduğu kabul edildiğinde, yerinde durduğu söylenir; oysa bu arada dünya dönmüş, satranç taşları da, tahtası da, gemi de, aralarındaki uzaklığı koruyan uzak cisimlere göre yerlerini değiştirmişlerdir.

9. İnsanların, ortak kullanımları için yaptıkları bu uzaklık idesine yer diyoruz; çünkü insanlar bunu, şeylerin özel konumlarının belirlenmesi gerektiğinde bu belirlemede yararlanmak üzere yapmışlardır: İnsanlar bu yeri o andaki amaçlarına en uygun olan komşu nesnelere bağlı olarak düşünür ve belirlerken, başka amaca göre aynı şeyin yerini daha iyi belirleyebilecek başka şeyleri bir yana bırakırlar. Böylece, satrançta her taşın yerini gösterme yöntemi, yalnızca bu damalı tahta içinde belirlenmiş olduğundan, bunu başka bir şeyle belirlemek amaca uygun düşmez; oysa aynı taşlar bir torbaya konmuş olsalardı, birisi siyah şahın nerede bulunduğunu sorduğunda, onun yerini, satranç tahtasına göre değil de, içinde bulunduğu odanın bölümlerine göre belirlemek daha uygun olurdu; taşın şimdi bulunduğu yeri göstermenin, oyunda satranç tahtası üzerindeki yerini göstermeye göre değişik bir amacı olduğu için, bu yerin başka cisimlere göre belirlenmesi gerekir.

10. Yer. Evrenin her bölümünün idesini edinebilecek durumda olmamıza karşın evrenin kendi yerinin idesini edinmemezin olanaksızlığını göz önünde tuttuğumuzda, bizdeki yer idesinin, daha önce söylediğim gibi, bir şeyin göreli konumundan başka bir şey olmadığı açıktır; çünkü bunun dışında, bizde, kendisine göre bir uzaklık bağıntısı düşünebileceğimiz, yerinden oynamaz, seçik, tikel varlıkların ideleri yoktur; bunun ötesindeki her şey, zihnin içinde değişmeler ya da belirleme noktaları bulamayacağı, tek-biçimli bir uzay ya da yayılımdır. Evren bir yerdedir demek onun varolduğunu söylemekten öteye geçmez; bu, yerle ilgili bir tümce olmakla birlikte, evrenin yerini değil, yalnızca varoluşunu belirtir.

11. Uzam ve cisim aynı değildir. Cisimle uzamın ayrı şey olduğuna inanmamızı isteyenler vardır. Bunlar eğer *cisim* ve *uzam* derken başkalarıyla aynı şeyi; yani *cisimle*, bölümleri birbirinden ayrılıp değişik biçimlerde devinebilen, *uzamla* da, yalnızca, katı yapışık parçaların uçları arasında kalan ve bunların kaplamış oldukları uzayı anlatmak istiyorlarsa, çok değişik ideleri birbiriyle karıştırıyorlar de-

mektir; uzay idesinin kırmızı idesinden olduğu kadar katılık idesinden de seçik olup olmadığı konusunda herkesin kendi düşüncesine başvuruyorum. Katılığın da kırmızı rengin de uzamsız varolamayacakları doğrudur, fakat bu, bunların seçik ideler olmasını önlemez. Düşüncenin uzam idesini içermeyişi tinin bedenden ayrı olduğunu kanıtlayan bir sebepse, aynı sebebin, uzayın da katılık idesini içermediği için cisim olmadığını kanıtlamada geçerli olduğunu sanıyorum. Çünkü *uzay* ve *katılık, düşünce* ve *yer kaplama* kadar seçik idelerdir ve zihinde birbirinden tam olarak ayrılabilirler. Demek cisim ve uzamın iki seçik ide olduklan apaçıktır. Çünkü:

12. Birincisi, uzam cismin içerdiği katılığı ve cisimlerin devimine karşı direnci içermez.

13. İkincisi, arı uzayın bölümleri birbirinden ayrılamaz; öyle ki, süreklilik, gerçek olarak da zihinsel olarak da ayrılamaz. Birisinin, uzayın herhangi bir bölümünü bitişiğindeki bir başka bölümden, düşüncede bile olsa ayırabilmesini isterdim. Benim düşünceme göre, edimsel olarak bölmek ve ayırmak, daha önce süreklilik olan bir yerdeki parçaları birbirinden uzaklaştırarak, iki yüzey ortaya çıkarmaktır; zihinsel olarak bölmek de, zihinde, daha önce süreklilik olan bir yerde iki yüzey oluşturmak ve bunları birbirinden ayrı olarak düşünebilmektir; bu da ancak, zihnin ayrılabilir olarak gördüğü ve ayrıldıktan sonra da, daha önce kendilerinde olmayıp da edinmeye elverişli oldukları seçik yüzeyleri olacağını düşünebildiği şeylerde yapabilir. Fakat, ister gerçek ister zihinsel olsun, bu ayrılma biçimlerinden hiçbirinin arı uzayla bağdaşabileceğini sanmıyorum.

14. Üçüncüsü, arı uzayın bölümleri, ayrılamaz oluşlarının sonucu olarak, devimsizdirler, çünkü devim herhangi iki şey arasındaki uzaklığın değişmesinden başka bir şey değildir ve bu da, ayrılamaz olup bu yüzden de birbirine göre sürekli durgunluk durumunda bulunan parçalar arasında olanaksızdır.

Böylece, basit uzayın belirlenmiş idesi onu cisimden açıkça ve yeterince ayırır; çünkü onun bölümleri ayrılamaz, devinemez ve cisimlerin devimine karşı dirençsizdirler.

16. Varlıkların cisimlere ve tinlere ayrılması uzay ve cismin aynı olduğunu kanıtlamaz. Uzayla cismin aynı şey olduğunu savlayanlar şu ikilemi kullanırlar: bu uzay ya bir şeydir ya da hiçtir; iki şey

arası hiçse bunların birbirine dokunması gerekir; eğer arada bir şey olduğu kabul edilirse, bu aradaki şey cisim mi yoksa tin midir? diye sorarlar. Bu soruyu ben de bir başka soruyla yanıtlıyorum, düşünemeyen katı varlıklarla yer kaplamayan düşünen varlıklardan başka birşeyin bulunmadığını ya da bulunamayacağını kendilerine kim söylemiştir? – Çünkü *cisim* ve *tin* terimleriyle demek istedikleri budur.

17. Bilmediğimiz bir şey olan töz, cisimsiz uzaya karşı bir kanıt değildir. Eğer bana bu cisimsiz uzayın *töz* mü yoksa *ilinek* mi olduğu sorulursa (genellikle sorulur) hemen bilmiyorum diye yanıtlarım ve bunu soranlar bana tözün açık ve seçik bir idesini gösterinceye dek bilgisizliğimden utanç duymam.

18. Sözcükleri bir şeylermiş gibi görmekle düşebileceğimiz yanılgılardan, elimden geldiğince kendimi kurtarmaya çalışıyorum. Bilgimizin olmadığı yerde açık ve seçik imlemlerden yoksun sesler çıkararak bilgili görünmeye çalışmak bilgisizliğimizi gidermez. İsteğe göre konulan adlar, şeylerin doğasını değiştirmediği gibi belirli idelerin imleri olarak bu idelerin yerini tutmadıkça o şeyleri anlamımızı da sağlamaz. Bu tek hecelik *töz* sesini böylesine güçlü biçimde vurgulayanların genellikle yaptıkları gibi onu sonsuz ve kavranamaz Tanrıya, sonlu tine, ve cisme uyguladıkları zaman bunu hep aynı anlamda mı yaptıkları ve böylesine değişik üç varlığa birden töz dendiği zaman, bu sözcüğün hep aynı idenin yerini mi tuttuğu üzerinde bir düşünmelerini isterdim. Eğer öyleyse, bundan, tıpkı bir ağaçla bir çakılın, aynı anlamda cisim olup da cismin ortak doğasında birleşmeleri yüzünden bu ortak öğenin değişik kipleri olmaktan öte bir ayrımlarının bulunmayışı gibi; Tanrı, tin ve cisim de aynı tözün ortak doğasında birleştiklerine göre, bunların arasında da aynı tözün değişik kipleri olmaktan öte bir ayrım bulunmadığı türünden aykırı bir öğretinin çıkıp çıkmayacağını da sorardım. Eğer tözü Tanrıya, sonlu tine ve özdeğe üç ayrı anlamda uyguladıklarını ve bir sözcüğün, Tanrının bir töz olduğu söylendiğinde bir idenin, ruh bir tözdür dendiğinde başka bir idenin ve bir cismin töz olduğu söylediğinde de daha başka bir idenin yerini tuttuğunu söyleyeceklerse yani töz adı üç ayrı seçik idenin yerini tutacaksa, bu seçik ideleri bildirseler ya da en azından, böylesine önemli bir kavramda böylesine şüpheli bir te-

rimin karışık bir kullanımından doğal olarak ortaya çıkacak bulanıklığı ve yanlışları önlemek üzere bunlara üç ayrı ad verseler ne iyi ederlerdi; oysa töz teriminin üç seçik imleminin bulunduğunun düşünülmesi bir yana, doğru kullanımda bir tek açık ve seçik imlemi bile yoktur. Eğer onlar böyle üç seçik töz idesi yapabilirlerse, başkalarının bir dördüncüsünü yapmasına ne engel var?

19. Töz ve ilineklerin felsefede kullanım yeri azdır. İlinekleri, bağlı bulunacak bir şeyi gerektiren bir tür gerçek varlıklar olarak ilk düşünenler, bunları taşımak üzere *töz* sözcüğünü icat etmek zorunda kaldılar. Dünyayı taşıyacak bir şeyin de gerekli olduğunu düşünen Hintli filozof bu "töz" sözcüğünü düşünebilseydi dünyayı taşımak için bir fil, fili taşımak için de bir kaplumbağa arama sıkıntısına katlanması gerekmezdi; bu "töz" sözcüğü bu işi yeterince yapmış olurdu. Böylece, dünyayı neyin taşıdığını soran kimsenin, Hintli filozofun, tözün ne olduğunun bilinmediği, onun dünyayı taşıyan şey olduğu, biçimindeki yanıtını uygun bulması gerekirdi; nasıl ki biz, Avrupalı filozofumuzun, tözün ne olduğunu bilmeden öne sürdüğü, o ilineklerin taşıyıcısıdır, biçimindeki yanıtını uygun buluyoruz. Öyle ki, bizdeki töz idesi, onun ne olduğunun değil ne yaptığının bulanık idesidir.

21. Cismin en uzak sınırları ötesinde bir boşluk (vakum). Uzam idemize dönelim. Eğer cisim sınırsız kabul edilmiyorsa (bunu kabul edenin bulunduğunu sanmıyorum) Tanrının bir insanı cisimsel varlıklar alanının en ucuna yerleştirdiği bir durumda, o kimse kolunu bedeninin ötesine uzatamaz mıydı, diye sormak isterdim. Eğer uzatabilirse o zaman kolunu cisimsiz uzama koymuş olur, eğer o durumda parmaklarını açarsa, parmaklar arasında da cisimsiz uzam bulunur. Eğer kolunu uzatamıyorsa, bu bir dış engel yüzünden olmalı, o zaman da elini uzatmasına engel olan şeyin töz mü, ilinek mi, bir şey mi yoksa bir hiç mi olduğunu sorarım. Buna bir çözüm buldukları zaman, aralıklı iki cismin arasındaki, cisim olmayan, katılığı da olmayan şeyin ne olduğunu ya da olabileceğini de bulmuş olurlar. Bu arada, devime geçirilmiş olup da (bütün cisimlerin en uç sınırının ötesinde olduğu gibi) önünde hiç bir engel bulunmayan bir cismin devimini sürdüreceğini düşünmek, aralarında hiç bir şey bulunmayan iki cismin zorunlu olarak birbirine doku-

nacağını düşünmek kadar haklıdır. Çünkü aradaki arı uzamın karşılıklı dokunma zorunluluğunu kaldırmak için yeterli olmasına karşın yoldaki çıplak uzam devimi durdurmaya yetmez. Gerçek şudur ki, bu kimseler ya hiç hoşlanmamakla birlikte cismin sonsuzluğunu benimsemek ya da uzamın cisim olmadığını kabul etmek zorundadırlar.

22. Yok etme gücü bir boşluğu kanıtlar. Ayrıca, özdeksiz uzamın olanaksızlığını öne sürenler yalnızca cismin sonsuzluğunu kabul etmekle kalmazlar, bunların, Tanrıda maddenin herhangi bir bölümünü yok etme gücünün bulunduğunu da yadsımaları gerekir. Hiç kimsenin, Tanrının, maddenin bütün devimine son verip, evrendeki bütün cisimleri tam dinginlik ve durgunlukta tutabileceğini ve bunu istediğince sürdürebileceğini yadsıyacağını sanmıyorum. Böyle bir genel durgunluk durumunda, Tanrının şu kitabı ve onu okuyanın bedenini yok edebileceğini kabul eden kimsenin bir boşluğun olabilirliğini de kabul etmesi gerekir. Çünkü cisim yok olmadan önce onun parçalarıyla dolu olan uzamın, bu yok olmadan sonra da varlığını sürdüreceği ve cisimsiz bir uzam olarak kalacağı açıktır. Bir boşluğun olduğunu öne sürenlerin de, olmadığını öne sürenlerin de, kendilerinde hem boşluğun hem de doluluğun idelerinin yani varlığını yadsıdıkları katılıktan yoksun bir uzamın idesinin bulunduğunu kabul etmeleri gerekir; yoksa bir hiç üzerinde tartışmış olurlar. Çünkü sözcüklerin imlemlerini uzamın cisim olduğunu söyleyecek kadar değiştirerek cismin bütün özünü katılıksız arı uzama indirgeyenler, boşluktan söz ettiklerinde, uzamın uzamsız olması olanaksız olduğuna göre, saçma konuşmuş olurlar.

23. Devim bir boşluğu kanıtlar. Fakat boşluğu bulmak için cisimlerin en son sınırlarının ötesine geçmeye ve Tanrının tüm güçlülüğüne başvurmaya gerek kalmadan da, gördüğümüz ve bizi çevreleyen cisimlerin devimi bunu açıkça gösterir gibi görünüyor. Birisinin, içinde böleceği parçaların en küçüğü kadar boşluk bulunmayan bir katı cismi, böldüğü parçalar o cismin yüzeyinin sınırları içinde aşağı, yukarı ve her yönde devinecek biçimde katı parçalara bölmeyi denemesini isterdim. Bu olanaksız olduğuna göre sözü geçen boş uzay ne denli küçük olursa olsun, bu, doluluk varsayımını yıkar.

24. Uzay ve cisim ideleri seçiktir. Fakat buradaki sorun uzay ya

da uzam idesinin cisim idesiyle aynı olup olmadığı sorunu olduğuna göre, bir boşluğun gerçek varoluşunun kanıtlanması gerekmez, onun idesinin varoluşu yeter; boşluk var mı diye soranlarda bu idenin bulunduğu açıktır. Çünkü onlarda cisimsiz uzay idesi bulunmasaydı, o var mı diye de soramazlardı; cisim idesi çıplak uzay idesinin içerdiğinden öte bir şey içermeseydi, dünyanın doluluğundan şüpheye düşemezlerdi; çünkü o zaman uzay ve cisim ideleri aynı olacağından cisimsiz uzay var mı diye sormak uzaysız uzay var mı diye sormak gibi saçma bir şey olurdu.

25. Uzamın cisimden ayrılmazlığı onunla aynı oluşunu kanıtlamaz. Uzam idesi bütün görülebilir niteliklerle ve dokunulabilenlerin çoğuyla öyle sıkıca birleşmiştir ki, birlikte uzam izlenimleri de edinmeden hiç bir dış nesne göremeyiz ve pek azına dokunabiliriz. Öteki idelerin ortaya çıktığı her zaman, uzamın bu, değişmez biçimde kendini gösterme yatkınlığının, kimilerinin cismin bütün özünü uzam olarak görmelerine neden olduğunu sanıyorum; buna çok da şaşırmamak gerekir, çünkü kimilerinin zihnini (bütün duyularımızın en işlekleri olan) görme ve dokunma duyuları uzam idesiyle öylesine doldurmuş ve bu ide onları öylesine etkilemiştir ki, bunlar, uzamı olmayan hiçbir şeyin varoluşunu kabul etmez olmuşlardır. Bu kimselerle şimdi tartışmayacağım, bunlar eğer, görme ve dokunma ideleri üzerinde olduğu kadar kendi tat ve koku ideleri üzerinde de düşünselerdi; bu bir yana, kendi açlık ve susuzluk ve birçok öteki acı idelerini inceleseler di, bunların uzam idesini içermediğini, bunun da bir beden izlenimi olup, ötekiler gibi, duyularımızla bulunabildiğini, duyularımızın da şeylerin arî özünü görecek kadar keskin olmadığını görebilirlerdi; işte onların bunu göz önünde tutmalarını isterdim.

27. Uzay ve katılık ideleri seçiktir. Vardığımız sonuç: insanlar bir boşluğun varoluşu üzerine ne düşünürlerse düşünsünler, benim için şu açıktır: bizim devimden seçik bir katılık ve uzaydan seçik bir devim idemiz bulunduğu ölçüde katılıktan seçik açık bir uzay idemiz de vardır. Bunlardan daha seçik iki idemiz yoktur ve cisim ve uzayı devimsiz düşünebildiğimiz kolaylıkla uzayı da katılıksız düşünebiliriz; buna karşı ne cisimin ne de devimin uzaysız olabileceği öyle kesin değildir.

BÖLÜM XIV

Süre ve Onun Basit Kipleri

1. Süre geçici uzamdır. Başka türden bir uzaklık ya da uzunluk vardır ki onun idesini uzayın sürekli bölümlerinden değil, ardışıklığın geçici olan ve sürekli yok olan bölümlerinden elde ederiz. Buna *süre* deriz; bunun yalın kipleri, *saatler, günler, yıllar vb., zaman, ilksiz-sonsuzluk* gibi, onun, hepsinin de seçik idelerini taşıdığımız uzunluklarıdır.

2. Onun idesi idelerimizin dizisi üzerinde yaptığımız düşünümden gelir. Kendisinden zamanı soran birisine, bir büyük adamın verdiği *Si non rogas intelligo* (onu ne kadar çok düşünürsem o kadar az anlıyorum biçiminde yorumlanabilecek olan) yanıtı, insanı belki de, bütün öteki şeyleri açıklayan zamanın kendisinin bilinemez olduğuna inandırabilir. Süre, zaman ve ilksiz-sonsuzluğun doğasında belki de haklı olarak çok anlaşılmaz bir şeyin bulunduğu düşünülmüştür. Fakat bizim anlayışımızdan ne denli uzak olurlarsa olsunlar, bunları gerçek kaynaklarına dek izlersek, bütün bilgimizin kaynaklarından, yani duyum ve düşünümden, birinin, bize bu ideleri, çok daha az karanlık sayılan birçok başka ideler kadar açık ve seçik olarak sağlayacağından şüphem yoktur; o zaman ilksiz-sonsuzluk idesinin kendisinin de geri kalan idelerimizle aynı ortak kaynaktan geldiğini görürüz.

3. Zamanı ve ilksiz- sonsuzluğu iyi anlayabilmek için bizdeki *süre* idesinin nasıl bir ide olduğunu ve onu nasıl edindiğimizi dikkatle incelemeliyiz. Kendi zihninde neler geçtiğini gözlemleyebilen herkes için, uyanıkken, anlığında sürekli olarak birbirini izleyen bir ideler dizisinin bulunduğu açıktır. Bize *ardışıklık* idesini sağlayan şey zihnimizde birbiri ardından görünen bu değişik ideler dizisi üzerinde yaptığımız düşünümdür; bu ardışıklığın bölümleri ya da zihnimizdeki herhangi iki idenin görünüşleri arasındaki uzaklığa da *süre* diyoruz. Çünkü biz düşünürken ya da birçok ideler ardışık olarak zihnimize gelirken, varolduğumuzu biliriz; böylece, varoluşumuza ya da varoluşumuzun sürekliliğine ya da zihnimizdeki idelerin ardışıklığıy-

la ölçülebilen herhangi bir şeye, kendi süremiz ya da düşüncemizle ortak varoluşlu başka bir şeyin adını veririz.

4. Süre idesi, bizim İdelerimiz üzerinde yaptığımız düşünümden gelir. Bizim, ardışıklık ve süre kavramımızı bu kaynaktan, yani zihnimizde birbiri ardına ortaya çıktığını gördüğümüz ideler dizisi üzerindeki düşünümden, edindiğimiz bana açık görünüyor, çünkü bizde anlığımızda ortaya çıkan ideler dizisini gözlemleme dışında bir süre algısı yoktur. Bu ideler ardışıklığı kesildiğinde, onunla birlikte süre algımız da kesilir; bunu herkes, ister bir günlük, ister bir aylık ya da bir yıllık olsun, derin bir uykuya daldığındaki kendi deneyimlerinden de bilir; insanın, uyuduğu ya da düşünmediği sıradaki bu süreden hiçbir algısı yoktur, bu süre tümüyle yitmiştir; düşünmenin bırakıldığı andan yeniden düşünmeye başlayıncaya dek arada bir süre geçmemiş gibi görünür. Uyanık bir kimse de, zihninde, hiç değişmeyen ve başka idelerin izlemediği bir tek ide saklayabilseydi onun için de böyle olacağından kuşkum yoktur. Yine, dikkatini bir tek şey üzerinde toplayıp, zihninde birbirini izleyerek geçen ideler dizisini hiç düşünmeyen birisinin, bu derin içebakış sırasında geçen sürenin büyük bölümünü gözden kaçırdığını ve geçen zamanı gerçektekinden daha kısa sandığını görürüz. Uykunun genellikle sürenin aralıklı bölümlerini birleştirmesi, uyurken zihnimizde ardışık idelerin bulunmamasındandır. Çünkü bir kimse uyurken düş görür de zihinde algılanabilen değişik ideler ortaya çıkarsa bu düş boyunca da onda bir süre idesi ve bu sürenin uzunluğu idesi bulunur. Buna göre insanların, süre idelerini, anlıklarında birbirini izleyen ideler dizisi üzerindeki düşünümden türettikleri, bu gözlem olmadıkça dünyada ne olursa olsun bir süre kavramı bulunmayacağı bana çok açık görünüyor.

5. Süre idesi şeylere uykudayken de uygulanabilir. Gerçekten insan, kendi düşüncelerinin ardışıklığı ve sayısı üzerinde düşünüm yoluyla süre kavramını ya da idesini elde ettikten sonra, bu kavramı, düşünmediği sırada varolan şeylere de uygulayabilir; nasıl ki cisimlerin yer kaplama idesini görme ya da dokunma yoluyla elde eden birisi de bunu, içinde hiçbir cismin görülmediği ya da dokunulmadığı uzaklıklara uygulayabilir. Böylece, bir kimse uyuduğu ya da düşünmediği sırada geçen sürenin uzunluğunu algılamamakla birlikte, yine de, geceyle gündüzün dönüşümlerini gözlemlemiş ve bunların süre-

lerinin görünüşte düzenli ve değişmez olduğunu saptamış olduğundan, bu dönüşümün, uyuduğu ya da düşünmediği zaman da başka zamanlardaki gibi yürüdüğünü varsayarak uyurken geçen sürenin uzunluğunu düşünüp kabul edebilir.

6. *Ardışıklık idesi devimden gelmez.* Böylece, anlığımızda birbiri ardından geçen değişik idelerin görünüşü üzerinde düşünümle ardışıklık kavramını ediniriz. Bunu duyularımız yoluyla devimin gözleminden elde ettiğimizi düşünen birisi, kendi zihninde, devimin de, ayırt edilebilir idelerin bir sürekli dizisinden başka türlü olmayan bir ardışıklık idesi ürettiğini göz önünde tuttuğunda belki de benim düşüncemi kabul edecektir. Çünkü gerçekten devinen bir cisme bakan bir kimse, bu devim bir sürekli ardışık ideler dizisi üretmedikçe devimi algılayamaz: örneğin açık havada deniz ortasında giden bir gemide bulunan ve karayı göremeyen bir adam, bütün bir saat boyunca güneşe, denize ya da gemiye bakıp, bunların hiçbirinde devim algılayamayabilir; oysa bu süre içinde bunlardan ikisi, belki de hepsi, büyük yol almıştır. Fakat bunlardan herhangi birinin başka bir cisme göre uzaklığının değiştiğini algıladığı, yani devim onda yeni bir ide ürettiği anda, orada devim bulunduğunu da algılar. Buna karşı, çevresindeki herşey durduğu sırada bir devim algılamayan bir kimse, eğer bu dinginlik sırasında düşünmüşse, kendi düşüncesinin değişik idelerinin kendi zihnindeki ardışık görünüşlerini algılayacak, böylece, hiç devim algılamadığı yerde ardışıklığı gözlemleyecek ve bulacaktır.

7. Çok yavaş devimleri, sürekli olmalarına karşın algılayamayışımızın sebebi budur sanıyorum; cisimlerin bir duyulur noktadan ötekine doğru devimlerinde yer değiştirmeleri öylesine yavaştır ki, bu, ancak çok aralıklı yeni idelere neden olur. Böylece zihinlerimizde birbirini hemen izleyen yeni ideler doğurmadığı için bizde bir devim algısı da olmaz; devim idesi bir sürekli ardışıklığa dayandığı için, ondan doğan değişik idelerin sürekli ardışıklığı olmadıkça o ardışıklığı da algılayamayız.

8. Buna karşı, devimlerinin seçilebilir aralıklarıyla duyularımızı seçik olarak etkileyemeyecek kadar hızlı devinen ve zihinde bir ideler dizisi doğurmayan şeylerin de devimleri algılanamaz: Çünkü bir çember boyunca, idelerimizin zihinlerimizde birbirini izlemelerinde

alışılandan daha az zamanda devinen bir şeyin devindiği algılanamaz; böyle bir şey devimdeki bir çemberin bir parçasına değil de belli bir nesneden ya da renkten tam bir daireye benzer.

10. Bir gülle bir odayı baştan başa geçmiş ve bu arada bir adamın bir kolunu ya da bedeninin bir bölümünü götürmüş olsun; güllenin, odanın iki karşı duvarını deleceği herhangi bir tanıtlama kadar açıktır; insanın bedeninde, önce bir noktaya sonra da öteki ve daha da öteki noktalara ardışık olarak dokunacağı da açıktır; buna karşı ben, bu çarpmaların acısını duyan ya da iki ayrı duvara çarpan güllenin seslerini işitenler de içinde olmak üzere, hiç kimsenin, böylesine sert iki çarpmanın, ne acısında ne de sesinde bir ardışıklık algılayacağını sanmıyorum. İşte içinde ardışıklık algılayamadığımız böyle bir süre bölümüne *an* diyoruz; ve bu, zihnimizde, kendisini izleyen bir ide bulunmayan bir tek idenin yer aldığı, bu yüzden de içinde ardışıklık algılayamadığımız bir zaman bölümüdür.

12. Bu dizi başka ardışıklıkların ölçüsüdür. Bu yüzden, bana öyle geliyor ki, idelerin, uyanık bir kimsedeki sürekli ve düzenli ardışıklığı sanki bütün öteki ardışıklıkların ölçüsü ve ölçünüdür (standard). Buna göre, eğer bir ardışıklığın hızı, iki sesin ya da acının vb. ardışıklıklarında yalnızca bir idenin süresini aldıkları durumlarda olduğu gibi, bizim idelerimizin hızını geçerse ya da herhangi bir devim ya da ardışıklık zihinlerimizdeki idelere ayak uyduramayacak kadar, ya da bunların zihinlerimizdeki sıralarının geliş hızı, bir ya da daha çok idenin zihnimizdeki olağan gidişlerinde, devimdeki bir cisimin değişik algılanabilir uzaklıklarının göze verdiği ideler arasına ya da birbirini izleyen sesler ya da kokular arasına girdiği zamanlarda olduğu kadar yavaş olursa, bu durumlarda da bir değişmez sürekli ardışıklık duygusu yok olur ve biz o ardışıklığı araya giren boşluklarla bölüm bölüm algılarız.

16. İdeler, nasıl yapılmış olurlarsa olsunlar, devim duyumu içermezler. Demek bize süre idesini veren şey *devim* değil, uyanıkken zihnimizdeki idelerin sürekli geçişidir; böylece devim, daha önce belirttiğim gibi, zihnimizdeki sürekli ideler ardışıklığına neden olmanın dışında bir algı vermez; öyle ki bizde herhangi bir devim idesi olmadan, zihnimizde birbirini izleyen başka ideler takımı yoluyla, devimden gelen ve iki nesne arasındaki aralıksız duyulabilir uzaklık

değişmelerinin neden olduğu ide takımları kadar açık ve seçik bir süre idesi vardır; bu yüzden de hiç devim duyusu olmayan bir durumda süre idesi edinebiliriz.

17. Zaman, ölçülerle belirlenmiş süredir. Böyle süre idesini edinen zihnin yapacağı ilk şey, bu ortak sürenin, değişik süre uzunluklarının ölçülmesini, ve içinde birçok şeylerin yer aldığı düzenin görülmesini sağlayacak bir ölçüsünü bulmaktır; çünkü bu olmadan bilgilerimizin çoğu bulanık kalır, ve tarihin büyük bölümü tümüyle yararsız olur. Bizim *zaman* adını en uygun olarak verdiğimiz şeyin böyle belli dönemlere göre saptanmış ve belli ölçü ve dilimlere göre belirlenmiş süre olduğunu sanıyorum.

18. Zamanın iyi bir ölçüsünün, onun süresinin tümünü eşit dönemlere bölmesi gerekir. Uzamın ölçülmesinde, bizim kullandığımız ölçüyü ya da ölçünü yayılımını öğrenmek istediğimiz şeye uyguladıktan sonra başka bir şey gerekmez. Fakat süreyi ölçmede bu yapılamaz, çünkü iki ayrı ardışıklık parçası, birbirini ölçecek biçimde, yanyana getirilemez. Oysa uzamın ölçüsü ancak uzam olabileceği gibi, süre ölçüsü de süreden başka bir şey olamayacağından, bir uçucu değişmez ardışıklıktan oluşan süreyi ölçmek için, kalıcı özdeksel cisimlerle belirlenebilen inçez, ayak, yarda vb. gibi, kalıcı değişmez süre ölçüleri bulamayız. Demek ki zamanı uygun biçimde ölçmede hiç bir şey, süreyi, değişmez biçimde yinelenen devirlerle, görünüşte eşit bölümlere ayıran bir şey kadar yararlı olamaz.

19. Güneş ve ayın devirleri en uygun zaman ölçüleridir. Güneşin gürlük ve yıllık devirleri doğanın başlangıcından beri değişmez, düzenli ve bütün insanlarca gözlemlenebilir olup birbirlerine de eşit kabul edildikleri için, haklı olarak, sürenin ölçüsü olarak kullanıldılar. Fakat gün ve yılların ayırt edilmesi güneşin devimine bağlı olduğundan, bu, devimle sürenin birbirinin ölçüsü olduğu biçimindeki bir yanlış düşünceyi de birlikte getirdi. İnsanlar zamanın uzunluğunu ölçmede, zaman ya da süreden her söz edilişinde saat, gün, ay, yıl vb. idelerini zihinlerinde hazır bulduklarından ve bu zaman bölümlerini gök cisimlerinin devimleriyle ölçtüklerinden zamanla devimi karıştırma eğilimindedirler, en azından bunlar arasında zorunlu bir bağlantı görürler. Oysa eşit aralıklı görünen herhangi bir süre bölümünde ortaya çıkan her sürekli devirli görüntü ya da ide dönüşümü,

eğer herzaman ve evrensel olarak gözlemlenebilirse, zaman aralıklarını kullanılan ölçüler daha iyi ölçebilir. Kimilerinin bir ateş olarak gördükleri güneşin şimdi her gün aynı boylama geldiği zaman aralığıyla yakıldığı ve aşağı yukarı on iki saat sonra da söndürüldüğü ve bir yıllık devir süresi içinde bu ateşin parlaklık ve sıcaklığının duyulur biçimde arttığı ve sonra da yine azaldığı varsayılsa, bu düzenli görüntüler de, bu gözlemi yapabilen herkes için, devim varken olduğu gibi devim olmadığında da süre uzunluklarının ölçümüne yaramaz mıydı? Görüntüler hep aynı, evrensel olarak gözlemlenebilir ve eşsüreli aralıklarla olduğu sürece bu, devim olmasa da, zaman ölçmede insanlığa hizmet eder.

20. Devimleriyle değil, devirli görüntülerle. Çünkü suyun donması, bir tür ağacın çiçek açması, dünyanın her yanında eşit zaman aralıklarıyla ortaya çıksa, bunlar da, insanların zamanı ölçmesinde güneşin devirleri kadar yararlı olabilir. Gerçekten Amerika'daki kimi toplulukların, yıllarını bir tür kuşların belli mevsimlerde gelip yine belli mevsimlerde ayrılışlarına göre hesap ettikleri görülür. Eğer güneş, son zamanlarda bir bilgili yazarın varsaydığı gibi, yaratılıştan tufana dek değişmez biçimde ekvatorda dönüp, böylece ışığını ve sıcaklığını dünyanın bütün oturulan bölgelerine, tropiklerdeki yıllık devimlerini yapmadan, eşit uzunluktaki günlerde eşit olarak serpiyorduysa, tufan öncesi dünyasının insanlarının (güneşin devinmesine karşın), dünyanın başlangıcından beri geçen yılları sayabilmiş, ve zamanlarını, böyle, ayırt edilebilecek kadar açık duyulur imleri bulunmayan dönemlerle ölçmüş olabileceklerini düşünmenin kolay olduğunu sanmıyorum.

21. İki süre bölümünün eşit olduğu kesin olarak bilinemez. Buna göre, süreyle, sürenin uzunluğunu değerlendirmek için kullandığımız ölçüleri özenle ayırt etmemiz gerekir. Süre, kendisi olarak, bir değişmez, eşit ve tek biçimli gidiş diye düşünülmelidir; fakat onun kullandığımız ölçülerinden hiçbirinin böyle olduğunu bilemeyiz, bunların belirlenmiş bölüm ya da dönemlerinin süre bakımından birbirine eşit olduğuna da güvenemeyiz, çünkü iki ardışık süre uzunluğu nasıl ölçülmüş olursa olsun bunların eşit olduğu tanıtlanamaz. Dünyanın, bir sağın süre ölçüsü olarak o kadar uzun zaman ve o kadar güvenle kullandığı güneş deviminin birçok bölümlerinin eşit ol-

madığı anlaşılmıştır. İnsanların, bir süreden beri, güneşinkinden ya da (daha doğru deyimle) dünyanınkinden daha değişmez ve düzenli bir devim olarak sarkaç devimini kullanmalarına karşın, yine de birisine sarkacın iki ardışık salınımının eşit olduğuna nasıl güvendiği sorulsaydı, onun bunun şaşmaz biçimde böyle olduğuna kendisini inandırması olanaksız olurdu, çünkü bu devimin bizim için bilinemez olan nedeninin herzaman düzenli olacağına güvenemeyiz; tersine sarkacın, içinde devindiği ortamın sürekli aynı kalmadığını kesinlikle biliriz; oysa bunlardan birinin değişmesi böyle devirlerin eşitliğini bozabilir ve bu yoldan, tıpkı başka görüntülerin devirlerinde olduğu gibi, devimle ölçümün kesinlik ve sağınlığını da yok edebilir; ancak, süre ölçülerimizin (hiç birinin) sağınlığı tanıtlanamazsa da, süre kavramı yine de açık ve seçik olarak kalır. Demek iki ardışıklık bölümü yanyana getirilemeyeceğine göre bunların eşitliği kuşkusuz olarak bilinemez. Zaman ölçmek için yapabileceğimiz şeylerin tümü eşit aralıklı görünen devimlerden, eşit görünen aralıklarla, sürekli ardışık görüntüler almaktır; bunların görünüşteki eşitliğine bizi inandırmak için de, başka olası sebeplerin ortaya çıkışıyla birlikte, kendi idelerimizin ardışıklığının belleğimize yerleştirdiğinin dışında bir ölçü yoktur.

24. Zaman ölçümüz zamanımızdan önceki süreye uygulanabilir. Zihin, bir kez güneşin yıllık devri gibi bir zaman ölçüsünü edindikten sonra, bu ölçüyü kendisinin içinde geçmediği ve kendi varoluşunun gerçekliğiyle ilgili olmayan bir süreye uygulayabilir. Cisimlerden edinilmiş olan ayak ya da yarda idesi, düşüncemizde, hiçbir cismin bulunmadığı dünya sınırları ötesindeki uzaklıklara nasıl uygulanabiliyorsa, güneşin bir yıllık devrine eşit olan süre idesi de, düşüncemizde, ne güneşin ne de devimini bulunduğu sürelere kolayca uygulanabilir.

27. İlksiz-sonsuzluk. Demek zaman idesini edindiğimiz yoldan ve aynı kaynaktan, ilksiz-sonsuzluk idesini de ediniriz; yani ya uyanıkken düşüncelerimize sürekli olarak kendiliğinden giren idelerin doğal görüntüleri ya da ardışık olarak duyularımızı etkileyen dışsal nesnelerin bizde ürettikleri ide dizilerimiz üzerinde düşünüm yoluyla ardışıklık ve süre idesini, güneşin devirlerinden de belli süre uzunluklarının idelerini edindikten sonra, düşüncemizde bu süre ideleri-

ni, istediğimiz sayıda birbirine ekleyip, bunları böyle eklenmiş olarak, geçmiş ya da gelecekteki sürelere uygulayabiliriz. Bunu uçsuz ve sınırsız olarak sürdürüp sonsuza dek ilerleyebilir, böylece güneşin yıllık deviminin uzunluğunu, güneşin deviminin ya da herhangi birdevimin varolmasından önce geldiği varsayılan süreye uygulayabiliriz. Bu uygulama, bugün saat birde güneş saatinin gölgesinin deviminden edindiğim kavramı, dün gece olmuş bir olaya, örneğin dün gece yanıp bitmiş ve şu anda hiç bir edimsel devimi kalmamış olan bir mum ışığına uygulamaktan daha zor ya da daha saçma değildir; çünkü bu, o sırada saate güneş vursa ve şimdiki hızıyla devinseydi, saat üzerindeki gölgenin, mumun yanması süresinde, belli bir saat çizgisinden ötekine geçmiş olacağını düşünmekten öte bir şey değildir.

31. Böylece, sürenin idelerini ve onun ölçülerini de, bütün bilgilerimizin daha önce sözü geçen iki kaynağından yani düşünüm ve duyumdan edindiğimizin açık olduğunu sanıyorum.

Çünkü, önce, zihnimizde nelerin geçtiğini, orada sürekli olarak biri yiterken öteki görünen ideleremizin birbirini nasıl izlediğini gözlemleyerek *ardışıklık* idesini ediniriz.

İkincisi, bu ardışıklığın bölümleri arasındaki uzaklığı gözlemleyerek *süre* idesini ediniriz.

Üçüncüsü, duyumla, düzenli olan ve eşit aralıklı görünen belli dönemlerde belli görüntüler gözlemleyerek, dakika, saat, gün, yıl vb. gibi *sürenin* belli *uzunluk* ya da *ölçülerinin* idelerini ediniriz.

Dördüncüsü, bu zaman ölçülerini ya da saptanmış olan süre uzunluğu idelerini, zihnimizde istediğimizce yineleyebildiğimiz için, *hiçbir şeyin gerçekten sürmediği ya da varolmadığı bir yerdeki süreyi imgeleme* yetisini edinebilir ve böylece yarını, gelecek yılı ve yedi yıl sonrayı düşünebiliriz.

Beşincisi, bir dakika, bir yıl ya da bir dönem gibi bir zaman uzunluğu idesini düşüncemizde istediğimizce yineleyerek, bunları, tıpkı kendilerine her zaman bir şey eklenebilen sayıların sonuna ulaşamadığımız gibi, hiç bitmemek üzere birbirine ekleyebildiğimiz için, hem ruhlarımızın sonsuz gelecekte sürmesi ve hem de ezelden beri varolmuş olan o sonsuz Varlığın ilksiz sonsuzluğu biçimindeki ilksiz-sonsuzluk idesini ediniriz.

Altıncısı, sonsuz sürekliliğin devirli ölçülerle belirlenen herhangi bir bölümünü inceleyerek, genel olarak *zaman* dediğimiz şeyin idesini elde ederiz

[BÖLÜM XV]
[SÜRE VE YAYILMANIN BİRLİKTE İNCELENMESİ]

BÖLÜM XVI

Sayı

1. En basit ve en evrensel ide, sayı. Bütün idelerimiz içinde, *birim* ya da bir idesinden daha çok yollardan zihne sunulanı olmadığı için ondan daha basit bir ide yoktur; bu idede hiçbir değişiklik ya da bileşiklik izi yoktur; üzerinde duyumlarımızın uygulandığı her nesne, anlıklarımızdaki her ide, zihinlerimizdeki her düşünce bu ideyi de birlikte getirir. Bu yüzden de başka her şeyle olan uyumu içinde en evrensel idemiz olduğu gibi, düşüncelerimize en yakın olanıdır da: Çünkü sayı, insanlara, meleklere, eylemlere, düşüncelere, varolan ya da düşünülen her şeye uygulanır.

2. Sayının kipleri toplamayla yapılmıştır. Bu birim idesini zihnimizde yineleyerek ve bu yinelemeleri birbirine ekleyerek, *sayının kiplerinin karmaşık* idelerini ediniriz; böylece biri bire ekleyerek çiftin karmaşık idesini, on iki birimi birleştirerek bir düzinenin karmaşık idesini elde ederiz; yirmi, bir milyon ve herhangi başka bir sayının idesinde de bu böyledir.

3. Her kip seçiktir. Bu kipler içinde en seçik olanlar *sayının basit kipleridir*; çünkü bir birim olan her en küçük değişme, her bileşimi, kendine en uzak olandan olduğu kadar en yakın olandan; ikiyi iki yüzden olduğu kadar birden; ikinin idesini, bütün dünyanın büyüklüğünün bir sakırganın büyüklüğünden seçik olduğu kadar, üçün idesinden seçik yapar. Bu öteki basit idelerde böyle değildir; onlarda

gerçekten ayrımlı olan iki yakın ideyi ayırdetmek böyle kolay, belki olanaklı bile, değildir. Örneğin şu sayfanın aklığıyla ona en yakın derecedeki aklık arasındaki ayrımı aramayı kim göze alabilir ya da uzamdaki her en ufak artışın seçik idesini kim oluşturabilir?

4. *Demek sayılardaki tanıtlamalar en keskin olanlardır.* Her sayı kipinin ötekilerden, giderek kendine en yakın olanlardan, açıklık ve seçikliği, bana, sayılardaki tanıtlamaların, uzamdakilerden daha açık ve daha sağın olmasa bile, kullanımlarında onlardan daha genel, uygulamada da onlardan daha belirli olduklarını düşündürüyor. Çünkü sayı ideleri, her niteliğin ve her artışın gözlemlenme ve ölçülmesinin o denli kolay olmadığı uzamın idelerinden daha keskin ve daha seçiktir; bunun sebebi de düşüncelerimizin uzayda, bir birim olarak daha ötesine gidemediği bir belirli küçüklüğe ulaşamamasıdır; bu yüzden herhangi bir en küçük artış niceliği ya da oranı bulunamaz.

5. *Sayılar için adlar gereklidir.* Daha önce söylendiği gibi, birim idesini yineleyip onu bir başka birimle birleştirerek, bundan 'iki' adıyla imlenen bir ortak ide elde ederiz. Bunu yapabilen ve herhangi bir sayı için edindiği son toplu ideye bir yenisini ekleyip ona bir ad vererek ilerleyen bir kimse, birçok birim topluluklarını sayabilir ya da idelerini edinebilir; ve bunlar birbirinden, sayan kimsenin, sayıları izlemek için bir dizi adlar bildiği ve bu dizileri adlarıyla birlikte zihinde tutacak bir belleğinin bulunduğu ölçüde seçiktirler. Gerçekten, sayıların değişik kipleri, zihnimizdeki, hiç değişmeye uğramayan ve daha az ya da daha çok olmaktan başka bir ayrım gösteremeyecek türden birim bileşimlerinden başka bir şey olmadıklarından, her seçik bileşimin adlarının ve imlerinin bulunması, başka türden idelere bakışla, daha zorunlu görünüyor. Çünkü böyle adlar ve imler olmadan, hesap yaparken, özellikle de bileşimin büyük birim çokluklarından oluşması durumunda, sayıları zor kullanırız; böyle ince ayrımlı bir bileşim, kendisini başkalarından ayırdedecek bir ad ya da im olmadıkça, karmakarışık bir yığın olmaktan kurtulamaz.

6. Kendileriyle konuştuğum kimi Amerikalıların[1] (başka bakımlardan zihinleri kıvrak ve ussal çalışıyordu) 20'ye kadar iyi hesap ya-

1 Amerika yerlileri.

pabilmelerine karşın 1000'e kadar sayamayıp, her sayı üzerine bir seçik idelerinin de bulunmayışının bu yüzden olduğunu sanıyorum. Dilleri dar ve yalnızca yoksul ve yalın bir yaşamın az sayıdaki gereksinimlerine uygun olduğundan ve ticareti ya da matematiği de bilmediklerinden 1000 sayısının yerini tutacak sözcükleri yoktu; öyle ki daha büyük sayılardan söz edenler karşısında, sayamayacakları kadar büyük bir çokluğu anlatmak üzere, başlarındaki saçları gösteriyorlardı; bu yetersizliğin gerekli adların bulunmayışından geldiğini sanıyorum.

7. Çocuklar niçin daha erken saymazlar. Yirmiye dek sayacak ya da bu sayının idesini edinecek olan kimsenin, ondan önce ondokuzun geldiğini bilmesi ve bu iki sayının adını ya da imini, sıraları içindeki imlenişlerine göre tanıması gerekir; çünkü bunun aksadığı yerde bir boşluk doğar, zincir kopar ve ilerleme durur. Öyle ki, doğru saymak için şunlar gereklidir: (1) zihin birbirinden yalnızca bir birimin eklenmesi ya da çıkarılmasıyla ayrılan iki ideyi dikkatle ayırt edebilmeli; (2) yine zihin ilk birimden o sayıya dek birçok bileşimlerin adlarını ya da imlerini, karışık ya da rastgele değil de, sayıların birbirini izlediği sağın düzen içinde, belleğinde tutabilmelidir. Bunlardan birinde sürçerse sayma işi yürümez ve seçik sayma için zorunlu ideler elde edilemeyerek, geriye bulanık bir çokluk idesi kalır.

8. Sayı, ölçülebilen her şeyi ölçer. Sayıda gözlemlenen başka bir şey de, zihnin, bizce ölçülebilen ve başlıcaları yayılım ve süre olan her şeyi ölçmede onu kullandığıdır ve bizdeki sonsuzluk idesi de, bunlara uygulandığında bile, yalnızca sayı sonsuzluğu gibi görünür. Çünkü bizdeki sonsuz zaman ve sonsuz uzam ideleri, eğer süre ve yayılımın imgesel bölümlerinin, hiçbir zaman sonuna ulaşamadığımız sayının sonsuzluğuyla birlikte yinelediğimiz belli idelerinin toplamları değilse başka ne olabilir? Böyle tükenmez bir birikimi (bütün öteki idelerimiz içinde) en iyi sayının sağladığını herkes bilir. Bir kimse, istediği kadar büyük sayıdaki şeyleri bir toplam içinde birleştirsin, bu çokluk, ne denli büyük olursa olsun, o kimsenin buna bir şey ekleme gücünü hiç azaltmadığı gibi, onu sayıların bu tükenmez birikiminin sonuna da yaklaştırmaz; gerideki sayı, sanki ondan hiçbir şey alınmamış gibi, eksilmeden kalır. Sayıların zihin için böylesine açık olan bu *sonsuz toplamının* (ya da daha uygun görülürse) *toplanabi-*

lirliğinin, bize sonsuzluğun en açık ve en seçik idesini verdiğini sanıyorum.

[BÖLÜM XVII]
[SONSUZLUK]

[BÖLÜM XVIII]
[ÖTEKİ BASİT KİPLER]

BÖLÜM XIX

Düşünmenin Kipleri

1. Duyum, anımsama, içgözlem vb. Zihin kendi içine bakıp da kendi eylemlerini gözlemlediğinde, ilk ortaya çıkan şey *düşünmedir*. Zihin onda çok çeşitli değişimler gözlemler ve oradan seçik ideler elde eder. Böylece, bir dışsal nesnenin bedende yarattığı her izlenimle birlikte giden ve ona eklenen algılama, düşünmenin bütün öteki kiplerinden seçik olarak, zihne *duyum* dediğimiz seçik ideyi sağlar. Bu, sanki, her idenin duyular yoluyla anlığa edimsel girişidir. Aynı ide, dışsal duyu üzerinde benzer nesnenin bir işlemi olmadan yeniden ortaya çıktığında *anımsamadır*; eğer bunu zihin aramış ve uğraşıp çabalayarak bulup yeniden ortaya çıkarmışsa bu *uğraşarak anımsamadır* (recollection); eğer anımsanan şey uzun süre dikkatli inceleme altında tutulursa bu, *içgözlemdir*; ideler zihnimizde anlığın bir düşünümü ya da bakışı olmadan dalgalanırsa, bu Fransızların *rêverie* (düşlem) dedikleri şeydir; kendiliğinden ortaya çıkmış olan (daha önce belirttiğim gibi, uyanıkken herzaman zihnimizde birbirini izleyen ideler vardır) ideler ayırt edilmiş ve sanki belleğe işlenmişlerse bu *dikkattir*, zihin bir ideye önem vererek ve seçerek bakıp onu her yönüyle incelediğinde ve öteki idelerin olağan uyarısıyla ondan ayrı-

lamadığında buna *dikkatini yoğunlaştırma* ya da *irdeleme* denir. Düşsüz uyku, içinde bunların bulunmadığı durumdur; ve *düşün* kendisiyse (dış duyuların dış nesneleri olağan etkinlikleriyle alamayacak biçimde işlerlikten kaldığı sırada) zihinde, belli bir dışsal nesnenin ya da bilinen olayın uyarısından doğmadan ve anlığın bir seçim ya da yönetimine de bağlı olmayarak ortaya çıkmış idelerin bulunmasıdır: *kendinden geçme* (ecstasy) dediğimiz şeyin de gözü açık düş görme olup olmadığını, ayrıca incelemek üzere bırakıyorum.

2. Bunlar zihnin kendinde gözlemlediği ve böylece ak ve kırmızının kara ya da dairenin seçik idelerini edindiği, düşüncenin çeşitli kiplerinden az sayıda örneklerdir. Bunların hepsini saydığımı ve düşünümden edinilen ve bir kitap oluşturabilecek çokluktaki ideler takımını genişliğine incelediğimi öne sürmüyorum. Burada bunların ne türden ideler olduklarını ve zihnin bunları nasıl edindiğini, birkaç örnekle göstermiş olmak, özellikle ilerde zihnin en önemli işlemlerinden ve düşünmenin kiplerinden olan *uslama, değerlendirme, istenç ve bilgiyi*[1] inceleme olanağını bulacağım için, şimdiki amacım bakımından yeterlidir.

3. Düşünmede zihnin çeşitli dikkatleri. Fakat burada, dikkat, düşlem, düş gibi daha önce sözü edilen örneklerin doğal olarak esinlediği, zihnin düşünme sırasındaki değişik durumları üzerinde düşünmek belki de pek bağışlanmaz bir sapma olmaz ve şimdiki amacımıza tümüyle ilgisiz düşmez. Uyanık durumdaki bir kimsenin zihninde, zihnin bunlara gösterdiği dikkatin derecesi çok değişik de olsa, her zaman şu ya da bu türden ideler bulunduğunu herkes kendi deneyinden bilir. Zaman zaman zihin kimi nesnelerin gözlemine kendini öyle bir istekle kaptırır ki, bunların idelerini her yönüyle ele alır, bağıntılarını ve koşullarını belirler ve her bölüme öylesine iyi ve öylesine dikkatli bakar ki, bütün öteki düşünceleri bir yana bırakır ve o sırada duyular üzerinde etkili olup da başka zaman çok duyulur algılar üretecek olan olağan izlenimleri dikkate almaz. Başka zaman zihin anlıkta birbirini izleyen ideler dizisini ancak gözlemler, birine ayrıca yönelip onu izlemez; başka durumlarda onlara hemen de

1 I, İstenç II, xxi; uslama, değerlendirme ve bilgi, IV.

bakmadan, bir iz bırakmayan silik gölgelermiş gibi geçmelerine göz yumar.

4. *Demek düşünce ruhun özü değil de eylemi olabilir.* İlginin derece derece olduğunu ve zihnin, derinliğine irdelemeyle, hiçbir şey düşünmemeye çok yaklaşan bir düşünemez olma durumu arasındaki değişik düşünme derecelerini herkesin kendi deneyinden bildiğini sanıyorum. Biraz daha ileri gidin, zihni, sanki her türlü duyumdan uzaklaşmış gibi, uykuda, duyu organları üzerinde ortaya çıkan ve başka zamanlar çok canlı ve duyulur ideler üreten etkilerin erimi dışında bulursunuz. Bunun için, fırtınalı gecelerde, hepsi de uyanık kimseler için güçlü biçimde duyulur türden olan gök gürültüsünü işitmeden ve şimşeği görmeden ya da evin sarsıldığını duyumlamadan bütün gece uyuyan kimselerden örnekler vermem gerekmez. Fakat duyulardan böylesine uzaklaştığı zaman da, zihin, düş görme dediğimiz, daha da gevşek ve tutarsız bir düşünme biçimini çokluk sürdürür. Sonunda da derin uyku perdeyi tümüyle kapatır ve bütün görüntülere bir son verir. Herkesin bunun deneyini geçirdiğini ve kendi gözlemlerinin insanları bu sonuca götüreceğini sanıyorum. Benim çıkarmak istediğim sonuç da şu oluyor: zihin, değişik zamanlarda değişik derecelerde düşünebildiğine, zaman zaman da uyanık birisinde bile, düşünceler hemen hemen yok denecek kadar zayıf ve bulanık olabildiğine ve sonunda derin uykunun koyu kapanıklığı içinde her türden ideleri tümüyle göremez olabildiğine ve olgularla deneyler bunu sürekli olarak doğruladığına göre, düşüncenin, ruhun özü değil de eylemi olması çok olası değil mi diye soruyorum. Çünkü etmenlerin eylemleri yoğunlaşıp azalabilir fakat şeylerin özünde böylesine değişmeler bulunması düşünülemez. Fakat bu konumuz dışındadır.

BÖLÜM XX

Haz ve Acı Kipleri

1. *Haz ve acı yalın idelerdir.* Duyum ve düşünümden elde ettiğimiz idelerin en önemlilerinden ikisi *haz* ve *acıdır.* Bedendeki du-

yumların ya kendi başına ya da acı ya da hazla birlikte oluşu gibi, zihnin düşünce ya da algısı da ya kendi başınadır ya da haz ya da acı, hoşlanma ya da üzüntü, ne derseniz deyin, onunla birliktedir. Bunlar da, öteki yalın ideler gibi, betimlenemezler de, adları da tanımlanamaz; bunları tanımanın yolu, duyuların öteki yalın idelerinde olduğu gibi, yalnızca deneydir. Çünkü bunları iyinin ya da kötünün varlığı yoluyla tanımlamak, onları bize, iyi ya da kötünün bizi değişik biçimde etkilediği ya da bizim onları öyle düşündüğümüz sırada kendi içimizde neler duyumladığımız üzerinde bizi düşündürerek tanıtmaktan başka bir şey değildir.

2. *İyi ve kötü nedir*. Demek şeyler ancak haz ve acıya göre iyi ya da kötü olur. Bizde haz doğuran ya da hazzın artmasına ya da acının azalmasına neden olan ya da bize başka bir iyilik getirebilen ya da kötülüğün giderilmesini sağlayabilen ya da sürdürebilen şeye *iyi* deriz. Tersine bizde acıyı üreten ya da arttıran ya da hazzı azaltan ya da bize kötüyü getiren ya da iyiyi elimizden alan şeye de *kötü* deriz. *Haz* ve *acı* dediğim zaman, genellikle bunların ayırt edilişlerine uygun olarak, bedenin ya da zihnin haz ve acıları diyorum; oysa gerçekte bunlar, kimi kez bedendeki kimi kez de zihnin düşüncelerindeki düzensizlikten doğan, zihnin değişik durumlarıdır.

3. *Tutkularımızın iyi ve kötüden geldiği*. Haz ve acı ve bunlara neden olan iyi ve kötü, tutkularınızın üzerinde döndüğü eksenlerdir. Eğer kendi üzerimizde düşünür de bunların değişik durumlarda bizi nasıl etkilediklerini, bizde hangi zihin değişmelerini ve durumlarını, hangi (deyim yerindeyse) içsel duyumları ürettiklerini gözlemlersek o zaman tutkularımızın idelerini oluşturabiliriz.

4. *Sevgi*. Bir şeyin bulunup bulunmamasının kendinde ürettiği tadın düşüncesi üzerinde düşünüme giren kimse *sevgi* dediğimiz ideyi edinir.

5. *Nefret*. Tersine, bir şeyin bulunup bulunmamasının bizde ürettiği acının düşüncesine *nefret* deriz.

6. *Dilek*. Bulunuşu hoşlanma idesi veren bir şeyin bulunmayışı üzerine bir kimsenin kendinde duyduğu sıkıntıya *dilek* deriz; sıkıntının az ya da çok yeğin oluşuna göre dilek de azalır ya da artar.

7. *Sevinç*. Sevinç, zihnin, iyi bir şeyin bulunması ya da yakında elde edileceğinin kesinleşmesi düşüncesinden duyduğu hoşlanmadır;

iyi bir şeyi, onu istediğimiz zaman kullanma gücünde olduğumuz zaman elde etmiş oluruz.

8. Üzüntü. Daha bir süre kullanılabilecekken yitirilmiş bir iyinin düşüncesi ya da şimdiki bir kötünün duygusu üzerine zihindeki sıkıntıya *üzüntü* deriz.

9. Umut. Umut, hoşlanacağı birşeyin ilerideki yararlı kullanılışı düşüncesi üzerine herkesin kendinde bulduğu, zihindeki hazdır.

10. Korku. Korku, üzerimize gelecekmiş gibi görünen, gelecekteki bir kötülüğün düşüncesinin zihne verdiği sıkıntıdır.

11. Umutsuzluk. Umutsuzluk, bir iyinin erişilemeyeceği düşüncesidir ve insan zihinlerini değişik biçimde etkiler; kimi kez sıkıntı ve acı, kimi kez de dinginlik ve tembellik üretir.

12. Kızgınlık. Kızgınlık, uğranılan bir haksızlık yüzünden, zihnin, bir öç alma duygusuyla birlikteki sıkıntı ve sinirliliğidir.

13. Kıskançlık. Kıskançlık, bir iyiyi bizden önce elde etmesini uygun görmediğimiz bir kimsenin onu elde etmesi üzerinde düşünmenin zihinde doğurduğu sıkıntıdır.

14. Bütün insanlarda bulunan tutkular hangileridir. Bu son ikisini, yani kızgınlık ve kıskançlığı, acı ve haz kendiliklerinden doğurmayıp, bunlara kendimiz ve başkaları üzerine birtakım düşünceler de karışmış olduğundan bunlar kimi insanlarda bulunmaz; çünkü onlarda bu tutkuların öteki bölümleri olan, kendi erdemlerini değerlendirme durumu ve öç alma niyeti yoktur. Fakat öteki tutkuların hepsi doğrudan acı ve hazda son bulduklarına göre, onların hepsinin herkeste bulunduğunu sanıyorum.

16. Ayrıca, tutkularla ilgili olarak, bir acının yok olmasının ya da azalmasının da bir haz olarak düşünüldüğü ya da o etkiyi yarattığı, bir hazzın yok olmasının ya da azalmasının da bir acı olduğu göz önünde tutulmalıdır.

17. Utanma. Birçok kimselerde tutkuların çoğu beden üzerinde de etkilidir ve bedende çeşitli değişmeler yapar; fakat beden, her zaman duyarlı olmadığından, her tutku idesinin zorunlu bir bölümünü oluşturmaz. Örneğin uygun olmayan ya da başkalarının bizim için duydukları değerli saygıyı azaltacak olan bir şey yapmış olma düşüncesinin zihne verdiği rahatsızlık olan *utanma* her zaman yüz kızarmasını da birlikte getirmez.

BÖLÜM XXI

Güç

1. Bu İdeyi nasıl elde ederiz. Zihin hergün, dışardaki şeylerde gözlemlediği basit idelerinin değişiminden, duyular yoluyla haber aldığı, bir şeyin nasıl sona erip nasıl yok olduğuna ve daha önce varolmayan şeylerin nasıl varolmaya başladığına dikkat ettiği, kendi içinde neler geçtiği üzerinde de düşünüp, kimi kez dış nesnelerin duyularını etkilemesi kimi kez de kendi isteğini belirlemesiyle kendi idelerinde bir sürekli değişme gözlemlediği ve bu sürekli gözlemlerinden, ilerde de aynı şeylerde, aynı etkilerle, aynı yollardan benzer değişmeler olacağı sonucuna vardığı için, bir şeyde, onun basit idelerinden kimilerinin değişme olanağının bulunduğunu, başka bir şeyde de bu değişmeyi gerçekleştirme olanağının bulunduğunu düşünmeye başlar ve *güç* dediğimiz ideyi böyle ediniriz. Böylece, ateşte altını eritme yani onun duyulmaz parçalarının birleşikliğini, bu yüzden de sertliğini, yok etme ve onu sıvıya dönüştürme gücü vardır, güneşte mumu ağartma, mumda da güneşten ağarma gücü vardır, böylece sarı renk yok olur onun yerine aklık varolur, deriz. Bu ve başka benzer durumlarda, *gücü*, algılanabilir idelerdeki değişmeye bağlı olarak düşünürüz. Çünkü biz bir şeyde bir başkalaşmanın ortaya çıktığını ya da o şey üzerinde bir işlem yapıldığını, ancak onun duyulur idelerindeki gözlemlenebilir değişmede görebiliriz ve bir şeydeki başkalaşmayı ancak onun idelerindeki bir değişmeyi kavrama yoluyla kavrayabiliriz.

2. Etkin ve edilgin güç. Böyle düşünülen güç, bir değişiklik yapma ya da değişmeye uğrama gücü olarak iki türlüdür. Birine *etkin*, ötekine *edilgin* güç denir. Maddeyi yaratan Tanrının her türlü *edilgin* gücün kuşkusuz üstünde oluşuna karşı, özdeğin her türlü etkin güçten yoksun olup olmadığı, hem etkin hem edilgin güç taşımanın yalnızca ara düzeyde yaratılmış olan türlere mi özgü olduğu düşünülmeye değer. Şimdilik bu araştırmaya girmeyeceğim, çünkü benim amacım gücün kaynağını değil, fakat onun idesini nasıl edindiğimizi araştırmaktır. Fakat etkin güçler, ilerde[1] göreceğimiz gibi, bizim do-

1 II, viii, 23-25; xxdli; 7-11.

ğal cisimlerden edindiğimiz karmaşık idelerimizin çok büyük bir bölümünü oluşturduğundan ve bunların, belki de bizim ivecen zihnimizin düşündüğü kadar kesin biçimde etkin güçler olmamalarına karşın, genel eğilime uyarak ben de onlardan böyle söz ettiğim için, etkin gücün en açık idesini edinmek üzere, düşüncelerimizi Tanrıya ve tinlere yöneltmek belki de yanlış olmayacaktır.

3. Güç, Bağıntı içerir. Gücün bir tür bağıntı (eylemle ya da değişmeyle bağıntı) içerdiğini kabul ediyorum; gerçekte, dikkatlice incelendiğinde, ne türden olursa olsun, bağıntı içermeyen idemiz var mıdır? Uzam, süre ve sayı idelerimizin hepsi de kendi bölümlerinin gizli bağıntısını içermez mi? Aynı şey kılıkta ve devimde çok daha açıktır. Renkler, kokular vb. duyulur nitelikler değişik cisimlerin bizim algımızla bağıntılı idelerinden başka nedir? Bunlar şeylerin kendilerinde düşünüldüğünde, bölümlerinin oylum, kılık, doku ve devimine bağlı değiller midir? Bunların hepsi de bir tür bağıntı içerirler. Böylece, bizdeki güç idesinin öteki yalın ideler arasında yer alabileceğini ve onlarla aynı türden sayılabileceğini sanıyorum, çünkü güç idesi, ilerde[2] göreceğimiz gibi, karmaşık cisim idelerimizin başlıca oluşturucularından biridir.

4. Etkin gücün en açık idesi tinden gelir. Hemen her türden duyulur şeyler bize bol bol edilgin güç idesi sağlar. Onların çoğunun duyulur niteliklerinin, hatta tözlerinin ta kendilerinin, bir sürekli akış içinde olduklarını gözlemlemeden edemeyiz. Bu yüzden de haklı olarak onları aynı değişime bağlı olarak görürüz. Etkin güçten (bu 'güç' sözcüğünün daha uygun bir imlemidir) gelen örneklerimiz de daha az değildir. Çünkü herhangi bir değişim gözlemlendiğinde, zihin, şeyin kendisinde bu değişime uğrama olabilirliğini düşündüğü gibi, bu değişimi yapabilecek bir güç de düşünür. Yine de dikkatle incelersek, cisimler, duyularımız yoluyla elde ettiklerimiz daha açık ve seçik bir etkin güç idesi vermez. Çünkü bütün güçler eylemle bağıntılı olup bizim kendilerinden bir ide edindiğimiz yalnızca iki tür eylem, yani düşünme ve devinme olduğuna göre, bu eylemleri üreten güçlerin en açık idelerini nereden edindiğimizi düşünelim. (1) Beden bize düşüncenin hiçbir idesini sağlamaz bunu yalnızca düşünümden ediniriz. (2) Bedenden devimin başlamasının bir idesini de

2 II, xxiii, 7.

edinemeyiz. Duran bir beden, bize, devim üretebilecek bir etkin güç idesi vermez; kendisi devime geçtiği zaman da bu devim onun bir eylemi değil bir tutkusudur. Çünkü top bilardo sopasının vuruşlarıyla devime geçtiğinde bu topun bir eylemi değil, ancak tutkusudur. Top, itki gücüyle, yoluna çıkan başka bir topu devime geçirdiğinde de, yalnızca başkasından aldığı devimi iletmiş olur ve öteki topun aldığı kadar devimi kendisi yitirir; bu da bize cisimdeki etkin devim gücünün çok bulanık bir idesini verir, çünkü onun devimi *ürettiğini* değil *aktardığını* gözlemleriz. Devimi başlatma idesini yalnızca kendimizde geçen şeyler üzerindeki düşünümle elde ederiz, örneğin deneyden biliriz ki, yalnızca istemekle, salt zihindeki bir düşünceyle, bedenimizin durgun bölümlerini devindirebiliriz. Yani bana öyle geliyor ki, cisimlerin işlemlerini duyumlarımızla gözlemleyerek, etkin gücün ancak çok eksik ve bulanık bir idesini edinebiliriz; çünkü cisimler bize, düşünce olsun, devim olsun, bir eylemi kendilerinin başlatma gücünün bir idesini veremezler. Bir kimse, cisimlerin birbiri üzerindeki itme gücünü gözlemleyerek bir açık güç idesi edindiğini düşünürse bu da benim amacıma uygun düşer, çünkü duyum zihnin ideler oluşturma yollarından biridir; ben burada yalnızca, yeri gelmişken, zihnin, etkin güç idesini, herhangi bir dışsal duyumla edindiğinden daha açık olarak kendi işlemleri üzerindeki düşünümle elde edip etmediğini incelemenin yararlı olabileceğini düşündüm.

5. İstenç ve anlama iki güçtür. En azından bir şeyin apaçık olduğunu sanıyorum, bu da, bizim kendimizde, zihnimizin birçok eylemlerini ve bedenimizin devimlerini başlatma ya da başlatmama, sürdürme ya da sona erdirme gücü bulduğumuz ve bunun da yalnızca, şu ya da bu tikel eylemi yapmayı ya da yapmamayı kararlaştıran, daha doğrusu buyuran, zihnimizin bir düşüncesine ya da yeğlemesine dayandığıdır. Zihnin, herhangi bir tikel durumdaki, bu, bir ide üzerinde düşünüp düşünmemeyi kararlaştırma, ya da bedenin herhangi bir devimini durdurmayı, ya da bunun tersini yeğleme gücüne *istenç* deriz. Bu gücün, herhangi bir tikel eylemi ya da eylemden kalmayı yönlendiren edimsel uygulamasına *istem* diyoruz. Bu eylemin, zihnin bir kararı ya da buyruğuyla başlatılması ya da durdurulması durumuna *istençli* deriz. Zihnin böyle bir düşüncesi olmadan gerçekleştirilmiş olan her eylem *istençsizdir.* Algılama gücüne ***anlık***

deriz. Anlığın bir eylemi olarak gördüğümüz algılama üç türlüdür: 1. Zihnimizdeki idelerin algılanması, 2. İmlerin imlemlerinin algılanması, 3. İdelerimiz arasındaki bağlantının ya da karşıtlığın, uyuşmanın ya da uyuşmamanın algılanması. Bütün bu algı türleri anlama gücüne, yani, algılayıcı güce, yüklenmiştir, oysa alışkanlık yüzünden yalnızca son ikisini anladığımızı söyleriz.

6. *Yetiler*. Zihnin bu güçlerine, yani algılama ve yeğlemeye genellikle başka ad verilir. Olağan dilde anlama ve istencin zihnin iki yetisi olduğu söylenir: her sözcükte olması gerektiği gibi bu da, anlığın ve istencin bu eylemlerini gerçekleştiren ruhtaki birtakım gerçek varlıkların yerini tutuyormuş gibi düşünülmemesi (böyle düşünüldüğünü sanıyorum) ve böylece düşüncelerde karışıklık doğurmasına yol açılmaması koşuluyla, uygun bir sözcüktür. Çünkü biz, istencin ruhun buyurucu ve üstün yetisi olduğunu, onun özgür olduğunu ya da olmadığını, daha aşağı düzeydeki yetileri belirlediğini, anlığın buyruklarını izlediğini vb. söylediğimiz zaman, kimi idelerini dikkatle inceleyenler ve düşüncelerini sözcüklerin seslerine göre değil de, şeylerin apaçıklığına uygun olarak yürütenler bu ve buna benzer anlatımları açık ve seçik olarak anlayabilseler bile, yetilerden böyle söz edilmesi, birçok kimseleri, bizde varolan seçik varlıklar olarak kendi alanları ve yetkeleri bulunan, buyuran, boyun eğen ve birçok eylemler gerçekleştiren birtakım etmenlerin bulanık bir kavramına götürmüştür; bu da, zihnin bu güçleriyle ilgili konularda, çekişme, bulanıklık ve belirsizlik nedeni olmaktan geri kalmamıştır.

7. *Özgürlük ve zorunluluk ideleri nereden gelir*. Herkesin, kendinde, bir şeyi başlatma ya da durdurma, sürdürme ya da bitirme gücü bulduğunu sanıyorum. Zihnin, insanın eylemleriyle ilgili olarak herkesin kendinde bulduğu bir gücünün kapsamının incelenmesi *özgürlük* ve *zorunluluk* idelerini doğurur.

8. *Özgürlük nedir*: Bizde bir idesi bulunan bütün eylemler, daha önce söylendiği gibi, ikiye, yani düşünme ve devinmeye, indirgenebileceğine göre, bir insanda kendinin yeğlemesine göre düşünme ya da düşünmeme, devinme ya da devinmeme gücü bulunduğu sürece bu adam *özgürdür*. Bir şeyi gerçekleştirme ya da önlemenin bir kimsenin aynı derecede gücü içinde bulunmadığı; bir şeyi yapıp yapmamanın o kimsenin zihninin yeğlemesine aynı derecede bağlı

olmadığı yerde, o insan, eylemi istençli olabilse bile, özgür değildir. Öyle ki, *özgürlük* idesi, herhangi bir etmendeki, herhangi bir tikel eylemin yapılmasını ya da yapılmamasını, zihnin belirlemesine ya da düşünmesine, yani ikisinden birini yeğlemesine göre gerçekleştirme gücünün idesidir; ikisinden birini istencine göre gerçekleştirmek öznenin gücü içinde değilse, o artık özgür değildir; bu yönden zorunluluk altındadır. Öyle ki, düşüncenin, istemin, istencin bulunmadığı yerde özgürlük olamaz; fakat özgürlüğün bulunmadığı yerde düşünce olabilir, istenç olabilir, istem olabilir. Bir ya da iki apaçık örneğin incelenmesi buna açıklık getirebilir.

10. İsteme ilişkin değil. Bir kimsenin, derin uykudayken, görüp konuşmayı çok özlediği birisinin bulunduğu bir odaya taşındığını ve kendi gücüyle çıkamayacak biçimde oraya kilitlendiğini düşünelim; uyanır ve kendisini böylesine özlediği birisiyle bulmaktan sevinçlidir, orada isteyerek kalır, yani kalmayı gitmeye yeğler. Soruyorum, bu istemli kalmak değil midir? Bundan kimsenin kuşku duyacağını sanmıyorum; fakat yine de, içerde kilitli olduğuna göre özgür olarak kalıyor da değildir, çünkü gitme özgürlüğü yoktur. Demek ki özgürlük, isteme ya da yeğlemeye ilişkin bir ide değildir; özgürlük, bir kimsenin, zihninin seçmesine ve yönlendirmesine göre yapma ya da yapmaktan vazgeçme gücünün bulunmasına ilişkindir. Bizim özgürlük idemiz ancak bu güce kadar gidebilir, daha öteye geçemez. Çünkü bu gücü denetleyecek kısıtlamanın geldiği ya da eylemde bulunmakla bulunmama arasındaki eşitliği bir zorlamanın yok ettiği yerde özgürlük, bizdeki kavramıyla birlikte, hemen yok olur.

11. İstençli, zorunlunun değil, istençsizin karşıtıdır. Kendi bedenimizde yeterli, genellikle gereğinden de çok örnekler vardır. Bir insanın yüreği vurur, kan dolaşımını yapar, onun bunları bir düşünme ya da istemle durdurma gücü yoktur; bu yüzden, durdurulması kendi seçimine ve zihni öyle yeğlese bile onun belirlemesine bağlı olmayan bu devimler yönünden o bir özgür özne değildir. Çırpınma devimleri bacaklarını oynatır, öyle ki, çok istemesine karşın zihninin bütün gücüyle bile onlardaki devimi durduramaz (*Chorea Sancti Viti* denen tuhaf hastalıkta olduğu gibi) danseder durur; o bu yönden özgür değildir, tersine, düşen bir taş ya da raketle vurulan bir tenis topu kadar devinme zorunluluğu altındadır. Buna karşın zihin bedeni

başka bir yere götürmek için bacakları kullanmak istese bir inme bunu önler; bir inmelinin yerinde kalması bile, bunu yer değiştirmeye yeğlediği durumda istençli olmasına karşın, bütün bu durumlarda özgürlük yoktur. Demek istençli zorunlunun değil istençsizin karşıtıdır. Çünkü bir kimse yapmak istediği şeyi yapma gücünde olmadığı bir şeye yeğleyebilir; zorunluluğun, içinde bulunduğu durumu yok etmeye ya da değiştirmeye engel olmasına karşın, o durumu yeğlemekte olabilir.

12. Özgürlük nedir? Bedenin deviminde böyle olduğu gibi zihnin düşüncelerinde de böyledir. Bir düşünceyi, zihnin yeğlemesine uygun olarak tutma ya da uzaklaştırma gücümüz varsa, bu yönden özgürüz demektir. Uyanık bir kimsenin zihninde her zaman idelerin bulunması zorunlu olduğundan, o kimse, düşünüp düşünmeme bakımından, bedeninin başka bir bedene dokunup dokunmaması konusunda olduğundan daha özgür değildir; fakat içgözlemini bir ideden başka ideye yöneltmek çok zaman kendi gücü içindedir ve ideleri bakımından kendini taşıyan beden bakımından olduğu kadar özgürdür; bir ideden ötekine istediği gibi geçebilir. Fakat kimi idelerin zihindeki durumu, kimi devimlerin bedene göre olan durumundaki gibi, öyledir ki, kimi durumlarda zihin, bütün çabalarına karşın, o ideleri ne elde edebilir ne de uzaklaştırabilir. İşkence gören bir kimsede acı idesinden kurtulma ve kendini başka içgözlemlerle avutma özgürlüğü yoktur; kimi kez yeğin bir tutku, bize, kendi seçmek istediğimiz başka şeyler üzerinde düşünme özgürlüğü bırakmadan, bir fırtınanın bedenimizi etkilemesi gibi, düşüncelerimizi etkileyebilir. Fakat zihin bedendeki devimlerden ya da kendi düşüncelerinden birini, kendi yeğlemesine uygun olarak durdurma ya da sürdürme ya da başlatma ya da engelleme gücünü kazandığı anda, o kimseyi özgür etmen olarak görürüz.

14. Özgürlük İstence ilişkin değildir. Eğer bu (benim sandığım gibi) böyleyse, bunun, çok kışkırtılmış ve, anlaşılmaz olduğuna göre, us-dışı olduğunu da sandığım "İnsan istenci özgür müdür, değil midir" sorusunu sona erdirmekte bir yardımı olamaz mı, diye düşünüyorum: Çünkü, eğer yanılmıyorsam, benim söylediğimden, bunun hiç de uygun bir soru olmadığı sonucu çıkar; bir kimsenin istencinin özgür olup olmadığını sormak, onun uykusunun çevik ya da erdemi-

nin kare olup olmadığını sormak kadar anlamsızdır; çünkü özgürlüğün istence uygulanabilirliği, çevikliğin uykuya ya da kareliğin erdeme uygulanabilirliğinden daha üstün değildir. O iki sorunun saçmalığına herkes güler: çünkü devimin değişimlerinin uykuya, kılık ayrımının da erdeme, ilişkin olmadıkları apaçıktır; bunu iyi inceleyen birinin, bir güçten başka bir şey olmayan özgürlüğünün yalnızca *öznelerde* bulunabileceğini ve onun, kendisi de bir güçten başka bir şey olmayan istencin bir özniteliği ya da bir değişimi olamayacağını da aynı açıklıkla görebileceğini sanıyorum.

16. Güçler yalnızca öznelerdedir. Demek ki istencin bir güç ya da yetenekten, özgürlüğün de bir başka güç ya da yetenekten başka bir şey olmadıkları açıktır; öyle ki, istencin özgürlüğü olup olmadığını sormak, bir güçte başka bir gücün ya da bir yetenekte başka bir yeteneğin bulunup bulunmadığını sormaktır. Bunun da tartışılmayacak ya da bir yanıt gerektirmeyecek kadar kaba bir soru olduğu ilk bakışta görülür.

17. Gerçi insanların, istenç denen bu güce 'yeti' adı vererek, ondan eylemde bulunan bir etmen olarak söz etmeleri, onun gerçek anlamını gizleyen bir uygulama yoluyla, saçmalığı biraz hafifletmeye yarıyor; yine de gerçekte 'istenç' yalnızca yeğleme ya da seçme gücünü ya da yeteneğini imler; böylece istenç, yeti adı altında, kendisi olarak, yani yalnızca bir şey yapma yeteneği olarak düşünüldüğünde, onun özgür olduğunu ya da olmadığını söylemenin saçmalığı hemen görülür. Çünkü yetileri (bizim, istencin buyurduğunu ve istencin özgür olduğunu söylerken yaptığımız gibi) eylemde bulunan seçik varlıklar olarak görüp onlardan öyle söz etmek usa uygunsa, tıpkı düşüncenin değişik kiplerinden başka bir şey olmayan seçme ve algılama eylemlerini üretmeye yarayan istenç ve anlığı yeti olarak kabul ettiğimiz gibi devimin değişik kiplerinden başka bir şey olmayan konuşma, yürüme ve oynama eylemlerini üretmeye yarayan bir konuşma yetisi, bir yürüme yetisi ve bir oynama yetisi kabul etmemiz de uygun olur. Böylece, istencin seçtiğini ya da anlığın kavradığını söylemek ne denli uygunsa, şarkı söyleme yetisinin şarkı söylediğini, oynama yetisinin de oynadığını söylemek o kadar uygun olur; ya da istencin anlığı yönettiğini, ya da anlığın istence boyun eğip eğmediğini söylemeye alışmış olduğumuz gibi, konuşma gücünün şarkı

söyleme gücünü yönettiğini, ya da şarkı söyleme gücünün konuşma gücüne boyun eğdiğini ya da eğmediğini söylememiz de uygun olur.

20. Özgürlük istençte değildir. Yetilere kendilerinde bulunmayan şeylerin yüklenmesi bu konuşma biçimine yol açmıştır; fakat zihinle ilgili söylemlere yetiler adı altında bu yetilerin işlemlerine ilişkin kavramların da sokulmuş olmasının, kendimizin bu bölümü üzerindeki bilgimizi, bedenin işlemlerindeki benzer yapıntıların çokça kullanılmasının ve bunlardan çokça söz edilmesinin tıp bilgimizi arttırdığından daha çok arttırdığını sanmıyorum.

21. Özgürlük yalnızca öznede ya da insandadır. Yeniden özgürlük araştırmasına dönersek uygun sorunun, *istenç özgür müdür* değil, *insan özgür müdür* sorusu olduğunu sanıyorum. Böylece, benim düşünceme göre,

(1) Bir insan, zihninin yönetimi ya da seçimiyle, bir eylemin varoluşunu onun bulunmayışına, ya da bunun tersini, yeğlediği için onun varoluşunu sağlayabiliyor ya da onu yok edebiliyorsa, buraya dek özgürdür. Çünkü eğer ben, parmağımı yöneten bir düşünce yoluyla, duran parmağımın devimini, ya da tersini, sağlayabiliyorsam, bu yönden özgür olduğum açıktır; yine zihnimin benzer bir düşüncesiyle, kendim birini ötekine yeğlediğim için, konuşabiliyor ya da susabiliyorsam, konuşma ya da susma yönünden özgürüm demektir; ve bu, zihnin yeğlemelerine uygun olarak eylemde bulunma ya da bulunmama gücünün genişlediği ölçüde, insan özgürdür. Gerçekten, bir insanı, onda istediğini yapma gücünün bulunmasından daha özgür olarak nasıl düşünebiliriz? Bir kimse de, bir eylemin olmasını olmamasına ya da eylemsizliği eyleme yeğlediği için bu eylemi ya da eylemsizliği sağlayabildiği ölçüde istediğini yapabilir. Çünkü böyle, bir eylemi eylemsizliğe yeğlemek onu istemek demektir ve biz istediğini yapabilenden daha özgür bir varlığı kavrayamayız bile. Öyle ki, insan, kendinde bulduğu bu güce bağlı eylemler bakımından, özgürlüğün onu özgür kılabileceği kadar özgürmüş gibi görünür.

23. (2). İstenç ya da istem bir eylem olduğuna, özgürlük de bir davranma ya da davranmama gücü demek olduğuna göre, bir insanın kendi gücü içindeki bir eylem, hemen yapılmak üzere, bir kez düşüncesinde doğduktan sonra o artık istenç ya da isteme edimi yö-

nünden özgür değildir. Bunun sebebi çok açıktır. Çünkü insanın istencine bağlı olan eylemin varolması ya da olmaması kaçınılmaz olduğuna göre ve onun var olup olmaması da istencinin kararının ya da seçiminin zorunlu sonucu olduğuna göre o kimse bu eylemin varoluşunu ya da olmamasını istemekten kaçınamaz, bunlardan birini kesinlikle istemek yani birini ötekine yeğlemek zorundadır; çünkü bunlardan biri zorunlu olarak çıkıyor ve zorunlu olarak çıkan şey de onun zihninin seçim ve kararına yani onun istemesine bağlıdır; çünkü o istemeseydi onu yapmazdı.

24. Demek şu apaçıktır: *Bir kimse kendi gücü içindeki bir şeyi bir kez düşünüp de yapmaya karar verdikten sonra artık onu isteyip istememekte özgür değildir;* çünkü özgürlük eylemde bulunma ya da bulunmama gücüdür ve yalnızca budur. Oturmakta olan bir kimsenin özgür olduğu söylenir, çünkü isterse yürüyebilir. Fakat oturan bir kimsede devinme gücü yoksa o özgür değildir; bir uçurumdan düşmekte olan bir kimse devim durumunda olmasına karşın özgür değildir, çünkü bu devimi durdurmak istediğinde durduramaz. Bu böyle olunca, yürümekte olan bir kimseye, yürümeyi bırakması söylendiğinde, yürümek ya da yürümeyi bırakmak isteyip istememeye karar vermekte özgür değildir; bunlardan birini, yani yürümeyi ya da yürümemeyi, yeğlemek zorundadır. Gücümüz içinde bulunan ve sayıları pekçok olan başka birçok eylemler için de bir öneri karşısındaki durum budur.

25. İstencin, dışardan bir şeyle belirlenmesi. Böylece, insanın birçok durumlarda istemeyi isteyip istememekte özgür olmadığı açık olduğuna göre, bundan sonra gelen ilk soru, *bir kimsenin, devim ve dinginlikten hoşuna gideni isteme özgürlüğü var mıdır?* sorusudur. Bu sorudaki saçmalık öylesine açıktır ki, bundan, özgürlüğün istençle ilgili olmadığı yeterince inandırıcı olarak görülür. Çünkü bir kimsenin devinme ve durgunluktan, konuşma ve suskunluktan, hoşuna gideni istemekte özgür olup olmadığını sormak, bir insan istediği bir şeyi isteyebilir mi ya da hoşlandığı bir şeyden hoşlanabilir mi diye sormaktır. Bu, sanırım, yanıt gerektirmeyen bir sorudur; bunu bir soru olarak görenler bir istencin, başka bir istencin eylemlerini belirleyeceğini, bunun da ötekininkileri belirleyip, sonsuza dek böyle gideceğini düşünüyor olmalılar.

26. Bu ve benzeri saçmalıklardan kurtulmanın en iyi yolu, zihinlerimizde, incelediğimiz şeylerin belirli idelerini yerleştirmek olabilir.

27. Özgürlük. Demek ilk olarak, özgürlüğün, herhangi bir eylemin, ya da onun tersinin, bizi yeğlememize bağlı oluşu değil, bir eylemin ortaya çıkmasının ya da çıkmamasının bizim onu istememize bağlı oluşu olduğunun açıkça zihinde bulundurulması gerekir. Kenarları yirmi ayak olan kare biçimindeki bir odaya kapatılan bir tutsak, odasının kuzeyindeyken, güneye doğru yirmi ayak yürümekte özgürdür, çünkü bunu ister yürür ister yürümez; fakat aynı durumda bunun tersini yapma, yani yirmi ayak kuzeye yürüme özgürlüğü yoktur.

Demek özgürlük bunda, yani kendi isteğimize göre eylemde bulunup bulunamayacağımızdadır.

30. İstenç ve Dilek karıştırılmamalı. Yukarıda, uygun adı 'isteme' ya da 'istem' olan zihin edimini anlatacak başka sözcükler bulunmadığı için, istem edimini, istemi olduğu kadar isteği de imleyen 'seçme', 'yeğleme' sözcükleriyle anlatmış olmama karşın, istem çok basit bir edim olduğuna göre, onun ne olduğunu anlamak isteyen herkes, bunu, herhangi anlamlı sözlerin aracılığından çok, kendi zihni üzerinde düşünüp onun bir şey istediği zaman ne yaptığını gözlemleyerek çok daha iyi yapabilir. İstemle ondan çok başka zihin edimleri arasındaki ayrımları yeterince belirtmeyen anlatımlar yüzünden yanılgıya düşülmemesi için dikkatli olunması konusundaki bu uyarının çok gerekli olduğunu sanıyorum; çünkü istemin çokluk başka duygulanımlarla, özellikle de dilekle karıştırıldığını ve birinin yerine ötekinin kullanıldığını görüyorum. Bunun bu konuda neden olduğu bulanıklık ve yanlışlıkların hiç de küçük olmadığını, bu yüzden de elden geldiğince ondan kaçınılması gerektiğini düşünüyorum. Çünkü düşüncelerini, bir şey istediği zaman zihninde geçen şeyler üzerine çeviren kimse, istencin ya da istem gücünün zihnin bu tikel kararlılığından başka bir şey olmadığını ve böylece zihnin, yalnızca bir düşünceyi kullanarak, kendi gücü içinde gördüğü herhangi bir eylemi doğurmaya, sürdürmeye ya da durdurmaya çalıştığını görecektir. Üzerinde iyi düşünüldüğünde, bu, istemin dilekten açıkça başka olduğunu gösterir; çünkü aynı eylem içinde, dileğin,

istemimizin bize yaptırdığının tümüyle tersine bir eğilimi olabilir. Kırmak istemediğim birisi, beni, kazanmak istemediğim bir tartışmaya girişmiş olduğum başka birisine karşı başka kanıtlar kullanmaya zorlayabilir. Bu durumda istemle dileğin çatışacağı açıktır. Çünkü eylem istemi beni bir yöne, dileğim de tam karşı yöne yöneltiyor. Bundan da, istemeyle dilemenin, zihnin iki seçik edimi olduğu, bu yüzden de, isteme gücünden başka bir şey olmayan istencin dilekten çok seçik olduğu sonucu çıkıyor.

31. İstenci kaygı belirler. Şimdi de, istemi eylemlerimiz açısından belirleyen şeyin ne olduğunu araştıralım. Konuyu yeniden inceledikten sonra benim düşünebildiğim şey bunun, genellikle sanıldığı gibi, en büyük iyilik değil, kişinin o sırada etkisi altında bulunduğu bir (genellikle de en yoğun) kaygı olduğudur. Birbirinin ardından istenci belirleyip, gerçekleştirdiğimiz eylemlere bizi başlatan budur. Bu kaygıya *dilek* diyebiliriz ve bu, elde bulunmayan bir iyiliğin eksikliğinden zihnin duyduğu kaygıdır.

35. İstenci, en büyük olumlu iyi değil, kaygı belirler. İstenci iyinin, yani daha iyinin belirlediği, bütün insanlığın onayıyla öylesine güçlü biçimde yerleşmiş bir kuraldır ki, bu konudaki düşüncelerimi ilk yayımladığım zaman bunu tartışılmaz bir doğru olarak görüşüme şaşmıyorum; ve öyle sanıyorum ki, birçokları, o zaman yaptığım şeyi, şimdi böylesine yerleşmiş bir görüşten vazgeçmeye kalkışmakla yaptığıma göre daha bağışlanabilir bulacaklardır. Ancak yine de, daha sıkı bir araştırma sonunda, iyinin, yani daha iyinin, öyle düşünülmüş ve kabul edilmiş olmasına karşın, onunla orantılı olarak ortaya çıkan dileğimiz onun eksikliği yüzünden bize kaygı vermedikçe istemi belirlemediği sonucuna varmak zorunda kaldım. Bir kimseyi zenginliğin yoksulluktan üstün olduğuna istediğiniz kadar inandırın; ona, yaşamın tatlı rahatlıklarının sinir bozucu yoksulluktan daha iyi olduğunu gösterin ve bunu ona benimsetin, eğer o yoksulluğundan memnunsa ve ondan bir sıkıntı duymuyorsa, bir girişimde bulunmaz, istenci onu durumundan kurtaracak bir eyleme karar vermemiştir.

38. Çünkü Cennetin zevklerinin olabilirliğini kabul edenlerin hepsi onların ardından gitmez. Eğer istenç bir iyi karşısında, elde bulunmayan iyiler karşısında bizde her zaman olduğu gibi, anlığın, kendi içindeki iyiyi gözlemlediği sırada onu daha önemsiz ya da da-

ha büyük bir iyi olarak görmüş olmasına göre kararını vermiş olsaydı, yani genellikle sanıldığı gibi istenç böyle yönelse ve böyle yöneltilmiş olsaydı, cennetin sınırsız ve sonsuz zevkleri kendisine gösterilip kabul ettirildikten sonra gözünü bunlardan nasıl ayırabileceğini anlayamam.

39. Oysa bir büyük kaygı hiç savsaklanmaz. Fakat deney de bunun böyle olmadığını gösteriyor; birtakım saçmalıklar ardından koşan dileklerimizin ardışık kaygılarından kurtulmak için, sonsuz derecede büyük olduğu kabul edilen iyiler savsaklanıyor.

41. Herkes mutluluğu diler. Ayrıca, dileği uyandıran şeyin ne olduğu sorulursa, bunun yalnızca mutluluk olduğunu söylerim. 'Mutluluk' ve 'mutsuzluk', son sınırlarını bilemediğimiz iki ucun adıdır; "gözün hiç görmediği, kulağın hiç işitmediği, insan yüreğinin hiç anlayamadığı" şey budur. Fakat bizde, ikisinden de belli derecelerde olmak üzere, bir yandan birçok tatlı ve zevkli olayların bir yandan da üzüntü ve tasaların doğurduğu çok canlı izlenimler vardır; bedenin olduğu gibi zihnin haz ve acısı da burada olduğundan bunları kısaca, 'haz' ve 'acı' adları altında toplayacağım; "Tam sevinç ve sonsuza dek haz onunladır." Ya da, daha doğrusu, bunların bir bölümü zihinde, düşünceden, gerisi de bedende, devimin belli değişimlerinden kaynaklanmış da olsa, hepsi de zihindedir.

42. Mutluluk nedir. Haz ve acı, belli nesnelerin ya zihinlerimizdeki ya da bedenlerimizdeki değişik derecelerdeki etkileriyle üretilmiş olduğundan, bizde bir haz üretme özelliği olan şeye *iyi*, bizde bir acı üretme özelliği olan şeye de *kötü* diyoruz; çünkü bunlarda mutluluğumuzun ve mutsuzluğumuzun kendilerine bağlı olduğu haz ve acı üretme özelliği vardır.

43. Hangi iyi istenir, hangisi istenmez? İyi ve kötü denen şeylerin bunlar olmasına, ve her iyinin genellikle dileğin uygun nesnesi olmasına karşın, yine de her iyi, iyi olduğu kabul edilmiş de olsa, her tikel kişinin isteğini zorunlu olarak uyandırmaz; herkes onun kendi mutluluğunun bir bölümü olarak gördüğü bölümünü alır. İyilerin bütün geri kalan bölümü, gerçekte ya da görünüşte ne denli büyük olursa olsun, onu, zihninin o andaki durumunda kendisi için gerekli gördüğü mutluluğun bir bölümü olarak görmeyen kimsede bir istek uyandırmaz. Bu yönden görülen mutluluğun, her insan her

zaman ardından gider ve onun bir bölümünü oluşturan şeyi herkes diler; insan, iyi olduğu kabul edilen öteki şeylere, onları dilemeden bakar, yanlarından geçer ve onları gerekli bulmaz.

44. Neden her zaman en büyük iyi dilenmez. Görülebilen daha iyinin, insanların isteklerini, görünen ve kabul edilen iyilik derecesiyle orantılı olarak davranışa geçirmediğini, buna karşı her küçük kaygının bizi ondan kurtulma çabasına yönelttiğini, herkesin, hem kendinde hem de başkalarında gözlemleyebildiğini sanıyorum. Bunun sebebi mutluluk ve mutsuzluğumuzun doğasında açıkça görülür. Her edimsel acı, ne olursa olsun, o andaki mutsuzluğumuzun bir bölümünü oluşturur; oysa elde bulunmayan her iyi bizim o andaki mutluluğumuzun bir bölümünü oluşturmadığı gibi, bir iyinin bulunmayışı da mutsuzluğumuzun bir bölümünü oluşturmaz.

47. Bir dileğin gidişini durdurma gücü incelemeye yol açar. Bizde her zaman uyarıcı olan ve istenci belirleyecek durumda birçok kaygılar bulunduğundan, daha önce söylediğim gibi, ilk eylem için istenci kaygılardan en büyüğünün ve en yeğin olanının belirlemesi doğaldır; genellikle de böyle olur, fakat her zaman değil. Deneyden de görüldüğü gibi, zihnin, birçok durumlarda, dileklerinden herhangi birinin ya da art arda hepsinin, uygulanmalarını askıya alma gücü bulunduğundan, o bunları her yönüyle inceleyip ötekilerle tartabilir. İnsanın özgürlüğü burada yatar ve yaşamlarımızın yönetiminde ve mutluluğa yönelik çabalarımızda karşılaştığımız değişik yanılgı, yanlış ve kusurlar, istençlerimizin belirlenmesinde ivecen davranıp, gerekli incelemeyi yapmadan hemen işe girişerek bu özgürlüğü doğru yolda kullanmamaktan gelir. Bunu önlemek üzere, herkesin günlük deneyinden bildiği gibi, şu ya da bu eylemin uygulanmasını erteleme gücümüz vardır. Bu bana her özgürlüğün kaynağı olarak görünür. (Benim uygun bulmadığım) *özgür-istenç* adı verilen şey bu olmalı. Bir eylemin böyle askıya alındığı sırada, zihnin eyleme karar vermesinden ve eylemin (kararın ardından) gerçekleşmesinden önce, yapmak üzere olduğumuz şeyin iyi ya da kötü yanlarını inceleme, gözden geçirme ve değerlendirme olanağımız vardır; yeterli incelemeden sonra bir yargıya vardığımız zaman da mutluluğumuz için yapabileceğimiz ve yapmamız gereken herşeyi yapmış oluruz ve iyi bir incelemenin sonucuna göre, dilemek, istem-

de ve eylemde bulunmak bir kusur değil doğamızın bir yetkinliğidir.

52. Sebebi. Ussal varlıkların gerçek mutluluğa ulaşmak için gösterdikleri sürekli çabalar ve kesintisiz arayışları sırasındaki *özgürlüklerinin*, üzerinde döndüğü eksen budur; yani onların, tikel durumlarda, önlerine bakarak, ortaya çıkmış olan ya da dilemekte oldukları şeyin, kendilerini ana amaca götürecek ve kendi en büyük iyilerinin bir bölümünü oluşturacak şeylerden biri olup olmadığını görünceye dek bu çabalarını *askıya alabilmeleridir*. Çünkü doğalarının mutluluğa yönelik ve eğilimli oluşu, onları, bunda yanılmamaya ve onu elden kaçırmamaya yönelten bir zorunluluk ve dürtüdür; bu durum onları zorunlu olarak, amaçlarına ulaşmanın aracıları olan tikel eylemler yönünde önlem almaya, düşünmeye ve uyanık olmaya götürür. Gerçek mutluluk arkasından gitmeyi sağlayan zorunluluk neyse, aynı zorunluluk, aynı güçler, ertelemeyi, düşünmeyi ve ardışık isteklerden her birinin karşılanmasının gerçek mutluluğumuzla çatışması ya da bizi ondan saptırması olasılıkları üzerinde irdeleme yapmayı da sağlar. Bu bana ölümlü ussal varlıkların en büyük ayrıcalıkları olarak görünüyor; insanlarda bulunan, yetenekleri içinde olan ya da onlar için yararlı olabilecek türden olup onların eylemlerine yön veren bütün özgürlüklerin elde edilip uygulanmasının bunda yatıp yatmadığının iyice incelenmesini isterdim.

54. İnsanlar neden değişik yollar izlerler. Burada söylenenlere göre, bütün insanların mutluluğu istemelerine karşın, istençlerinin nasıl olup da onları karşıt yönlere ve böylece kimilerini de kötüye götürdüğünün bir açıklamasını vermek kolaydır. Benim bu konuda söyleyeceğim, insanların dünyada yaptıkları değişik ve karşıt seçimlerin, onların hepsinin iyinin ardından gitmediklerini değil, aynı şeyin herkes için aynı biçimde iyi olmadığını kanıtlar. Bu arayış çeşitleri herkesin kendi mutluluğunu aynı şeyde görmediğini ya da herkesin ona ulaşmak için aynı yolu seçmediğini gösterir. İnsanın bütün kaygıları bu yaşamda bitmiş olsaydı bile, birinin araştırma ve bilgi, ötekinin kuş ve başka hayvan avı ardına düşmesi, birinin lüksü ve uçarılığı ötekinin düzenlilik ve zenginliği seçmesi herkesin kendi mutluluğunu amaç edinmeyişinden değil, her birinin mutluluğunun başka bir şeyde bulunmasından ileri gelirdi. Bu yüzden doktorun bir

göz hastasına verdiği yanıt haklıdır: size şarap içmek görmekten daha büyük zevk veriyorsa sizin için şarap iyidir; fakat görme zevkini içki zevkinden daha büyük buluyorsanız, şarap kötüdür.

72. Bu bölümü bitirmeden önce *eylemin* tam irdelemesi üzerinde biraz durmak, amacımız bakımından yararlı olup, *güç* üzerinde daha açık kavramlar kazanmamızı sağlayabilir. Yukarıda, bizde iki tür eylemin idelerinin bulunduğunu, bunların da devim ve düşünme ideleri olduğunu söylemiştim. Bunlara eylem adı verilmesine ve öyle de sayılmalarına karşın, yakından incelendiklerinde, her zaman tam da öyle olmadıkları görülür. Çünkü, eğer yanılmıyorsam, her iki türün de, iyi incelendiklerinde, eylemden çok tutku oldukları görülecek olan örnekleri vardır; bu yüzden de bunlar, öznelerdeki *edilgin güçlerin* etkileri olmalarına karşın bu özneler gerçek etmen gibi görünürler. Çünkü bu örneklerde, kendisinde devimi ya da düşünce bulunan cisim, onu bu eyleme geçiren izlenimi salt dışardan alır ve böylece, yalnızca, kendisindeki, böyle bir izlenimi dışardaki bir etmenden alma yeteneğiyle eylemde bulunur; böyle bir güç de gerçek bir etkin güç değil, yalnızca öznenin edilgin bir gücüdür. Kimi kez cisim ya da etmen kendi gücüyle eyleme geçer; işte bu gerçek *etkin güçtür*. Bu cisimde bulunan ve cismin onun yardımıyla etki ürettiği değişime eylem denir; örneğin bir katı cisim, devim yoluyla, başka bir cisimdeki duyulur ideleri etkiler, ya da onları değiştirir, bu yüzden de bu devim değişimine eylem deriz. Ancak bu katı cisimdeki bu devim iyi incelendiğinde, eğer cisim onu bir dış etmenden aldıysa bir tutkudan başka bir şey değildir. Öyle ki, durmaktayken, kendinde ya da başka bir cisimde bir devim başlatamayan hiçbir cisimde etkin devim gücü bulunmaz. Bunun gibi, düşünce alanında da, bir başka cismin etkisiyle ideler ya da düşünceler kazanma gücüne düşünce gücü denmiştir, fakat bu ancak bir edilgin güçtür, ya da, bir yetenektir. Fakat göz önünde bulunmayan ideleri kendi isteğiyle göz önüne getirebilmek ve gerekli gördüklerini birbiriyle karşılaştırmak bir etkin güçtür. Bu düşünceler, dilbilgisinin ve dillerin ortak yapısının, güçler ve eylemler konusunda bizi düşürebileceği yanılgılardan bizi kurtarabilir. Çünkü dilbilgisinde etkin eylem denilen sözcüklerin anlamları her zaman eylem imlemez: örneğin "Ayı ya da bir yıldızı *görüyorum*" ya da "Güneşin sıcaklığını *duyumluyorum*" önermeleri

birer etken eylemle anlatılmış olmalarına karşın, benim o cisimleri etkileyen bir eylemimi değil, benim etkin olmayıp yalnızca edilgin olduğum ve gözlerimin ya da bedenimin bu durumunda algılamadan edemediğim ışık, yuvarlaklık ve sıcaklık idelerinin algılanışını anlatır. Fakat gözlerimi başka yöne çevirdiğim ya da bedenimi güneş ışınlarının alanı dışına çıkardığım zaman ben gerçekten etkin olurum; çünkü bu devime kendi isteğimle, kendi içimdeki bir güçle geçtim. Böyle bir eylem etkin gücün ürünüdür.

73. Böylece, bütün öteki idelerimizin kendilerinden türetildikleri ve onlarla yapıldıkları *kaynak idelerimizin* kısa bir incelemesini vermiş oldum; bunları bir filozof gibi ele alıp da hangi nedenlere bağlı olduklarını ve nelerden yapıldıklarını araştırsaydım, bunların, şu çok az sayıdaki birincil ve kaynak idelere indirgenebileceğini sanıyorum:

Uzam

Katılık

Devingenlik, ya da devindirilebilirlik gücü; bunlar duyularımız aracılığıyla bedenimizden aldığımız idelerdir.

Algılayabilirlik, ya da algılama ya da düşünme gücü

Devindiricilik, ya da devindirme gücü;

bunları da düşünüm yoluyla zihinlerimizden alırız.

Çokanlamlı sözcükler kullanmaktan doğabilecek yanılma tehlikesinden kaçınmak üzere bu iki yeni sözcüğü kullanışımın bağışlanmasını dilerim.

Bunların ikisiyle de ilgili olarak şunları da eklersek:

Varoluş;

Sürüp gidiş,

Sayı

belki de öteki idelerin de kendilerinden çıktıkları bütün kaynak ideleri elde etmiş oluruz. Çünkü, eğer yeteneklerimiz, bizde bu değişik duyumları üreten küçük parçacıkların çok çeşitli uzam değişimlerini ve devimlerini algılayacak kadar keskin olsaydı, renk, ses, tat, koku ve bütün öteki idelerimiz bu idelerle açıklanabilirlerdi sanıyorum. Fakat benim şimdiki amacım, zihnin, Tanrıdan aldığı yeteneklerle algıladığı ideler ya da görüntüler aracılığıyla şeyler üzerine elde ettiği bilgilerin neler olduğunu ve bu bilgileri nasıl elde ettiğini araştırmak olup bu idelerin nedenlerini ve üretiliş biçimlerini araştırmak olmadı-

ğına göre, bu *Deneme*nin amacına aykırı olarak, cisimlere bizde kendi duyulur niteliklerinin idelerini üretme gücü veren özel yapılarıyla parçalarının görünüşlerinin felsefi araştırmasına girişmeyeceğim. Bu araştırmada daha ileri de gitmeyeceğim, çünkü benim amacım bakımından, altın ve safranda bizde sarı idesi, kar ve sütte de ak idesi üretme gücü bulunduğu ve bu ideleri yalnızca görmeyle kazanabildiğimizi gözlemlemek yeterlidir; bu cisimlerin bölümlerinin dokusunu ya da bunlardan yansıyarak bizde bu tikel duyumlara neden olan parçacıkların tikel kılıklarını ya da devimlerini incelemeyeceğim; gerçekte zihinlerimizdeki çıplak idelerin ötesine geçtiğimiz ve bunların nedenlerini araştırdığımız zaman da, herhangi bir duyulur nesnede, duyulamaz bölümlerin değişik oylum, kılık, sayı, doku ve devinmelerinden başka, onun bizde değişik ideler üretmesini sağlayacak bir şey bulamayız.

BÖLÜM XXII

Karışık Kipler

1. Karışık kipler nedir. Önceki bölümlerde *yalın kipleri* incelediğimize ve onların ne olduklarını, onları nasıl edindiğimizi gösterecek değişik örnekler verdiğimize göre, şimdi karışık kipler adını verdiklerimizin incelenmesine geçecek durumdayız; bizim *zorunluluk, sarhoşluk, yalan* vb. adını verdiğimiz karmaşık ideler böyledir; bunlar değişik türden yalın idelerin bileşimlerinden oluştukları için, onları aynı türün yalın idelerinden oluşan daha yalın kiplerden ayırt etmek için, bunlara karışık kipler adını verdim. Yine, yalın idelein bileşimleri olan, ve sağlam bir varoluşları bulunan gerçek varlıkların ırasal imleri olarak değil de, zihnin bir araya getirdiği dağınık ve bağımsız ideler olarak görülen bu karışık kipler, cisimlerin karmaşık idelerinden bu yolla ayırt edilirler.

2. Bunları zihin yapar. Zihnin, kendi basit ideleri bakımından tümüyle edilgin olduğunu, onun böyle idelerden hiçbirini kendisi

yapamayıp, hepsini, duyum ya da düşünümün sunduğu biçimiyle, şeylerin varoluş ve etkilerinden elde ettiğini deney açıkça gösteriyor. Fakat şimdi sözünü etmekte olduğumuz ve benim karışık kipler dediğim ideleri dikkatle incelersek bunların büsbütün başka kaynaktan geldiğini görürüz. Zihin bu karışık bileşimleri yaparken genellikle bir *etkin* güç uygular; çünkü zihin birkez yalın ideleri edinmiş olduğu için onları değişik bireşimlerde bir araya getirebilir ve onların doğada böyle birlikte bulunup bulunmadıklarını düşünmeden değişik karmaşık ideler yapabilir. Bu idelere *kavram* denmesinin, sanki bunların kaynaklarının ve sürekli varoluşlarının şeylerin doğasında değil de insanların düşüncelerinde bulunmasından ve bunları yapmak için zihnin, bunların değişik bölümlerini, gerçek bir varoluşları bulunup bulunmadığına bakmadan birleştirerek bunlara anlıkta varoluş kazandırmasının yeterliymiş gibi oluşundan ileri geldiğini sanıyorum. Yine de bu idelerden birçoğunun gözlemden gelmiş olabileceğini ve anlıkta toplandıkları biçimde birleşmiş birçok basit idenin varoluşunu yadsımıyorum. Çünkü *ikiyüzlülük* idesini ilk oluşturan kimse, bunu, ya kendinde bulunmayan birtakım iyi nitelikleri gösteriş olarak sergileyen birisini gözlemleyerek almıştır, ya da buna benzer bir örnek ortada yokken onu zihninde kurmuştur.

3. Kimi kez adlarının açıklamasından elde edilirler. Gerçekte, diller bir kez kurulup da, içinde böyle birleştirmelerden çok sayıda bulununca, bu karmaşık ideleri elde etmenin alışılmış yolu, onların yerini tutan terimlerin açıklanmasıdır. Bunlar, birtakım yalın idelerin bireşimleri olduklarından, bu yalın idelerin yerlerini tutan sözcükleri anlayan fakat bu yalın ide bireşimlerini nesnelerin gerçek varoluşları içinde görüp o yoldan edinmemiş olan kimselerin zihninde, o sözcükler yoluyla ortaya çıkarlar. Böylece, bir kimse, *kafir* ve *kıya* eylemleriyle hiç karşılaşmadan, yalnızca bu sözcüklerin yerlerini tuttukları yalın idelerin kendisine sayılmasıyla, onların idelerini kazanabilir.

4. Ad, karışık kiplerin bölümlerini bir idede birleştirir. Her karışık kip birçok seçik yalın idelerden oluştuğuna göre, onun birliğini nasıl elde ettiğini ve bu bileşimin doğada her zaman varolmamasına karşın, böylesine ayrışık bir çokluğun nasıl olup da bir tek ide oluşturabildiğini araştırmak yararlı olabilir. Benim buna yanıtım, bu birli-

ğin, yalın ideleri bir araya toplayan zihnin bu topluluğu yalın ideler-den oluşan bir tek karmaşık ide olarak görme eyleminden doğduğu ve bu birliğin iminin, ya da genellikle o birliği gerçekleştirdiği kabul edilen şeyin de o birliğe verilen *ad* olduğudur. Çünkü insanlar kendi seçik karışık kip türlerinin açıklanmasını genellikle onların adlarıyla düzenlerler ve belli adlarla belirlenmemiş olan yalın ide topluluklarını, pek seyrek olarak, bir tek karmaşık ide diye kabul eder ya da öyle düşünürler. Böylece, yaşlı birisini öldüren bir kimsenin suçunun da, doğası bakımından, kendi babasını öldüren bir kimsenin suçu kadar bir karmaşık ide oluşturmaya uygun olmasına karşın, ikinci suç için "baba-katli" adının bulunması* ikinci suç içinse böyle bir adın bulunmaması yüzünden, birincisi bir karmaşık ide olarak alınmadığı gibi, bir genç kimseyi ya da herhangi bir kimseyi öldürmeye göre seçik bir eylem türü olarak da görülmemiştir.

5. *Karışık kipler yapmanın nedeni.* İnsanları birçok yalın ide bileşimlerinden seçik ve sanki yerleşik kipler yapmaya ve nesnelerin doğası bakımından, birleşerek seçik ideler oluşturmaya aynı derecede yatkın olan başka bileşimler için bunu savsamaya götüren şeyin ne olduğunu görmek üzere araştırmamızı biraz daha ilerletirsek, bunu dilin amacında buluruz; bu amaç, insanların, düşüncelerini olanak oranında hızlı olarak birbirine bildirmesi ya da iletmesi olduğundan, insanlar genellikle böyle ide topluluklarından, yaşamlarında ve konuşmalarında onları sık sık kullandıkları için karmaşık kipler yaparlar ve bunlara birer ad verirler; konuşmalarda seyrek kullanılan ide topluluklarınıysa bir adla bağlamayıp gevşek bırakırlar; böylece belki hiç kullanmayıp belki de çok seyrek kullanacakları karmaşık idelere adlar vererek onların sayısını artıracak ve kendi belleklerini zorlayacak yerde, (kullanmak gerektiğinde) onları oluşturan basit idelerin adlarını saymayı yeğlerler.

6. *Bir dildeki kimi sözcüklerin bir başka dilde niçin karşılığı bulunmaz.* Bu bize, nasıl olup da her dilde, başka dillerde tek sözcükle anlatılamayan özel sözcüklerin bulunabildiğini açıklar. Bir ulusun birçok alışkı, gelenek ve davranışları başka bir toplumun hiçbir zaman oluşturmak fırsatını bulamadığı, belki ayrımına bile varmadığı, birçok ide bileşimlerini onun için alışılmış ve zorunlu kıldığından,

* İngilizcede baba-katli tek bir sözcükle (parricide) imlenir, ç.n.

günlük konuşmalarda dolambaçlı anlatımlardan kurtulmak için bunlara birer ad vermek gerekir; böylece, bunlarla, zihinlerde birçok seçik karmaşık ideler ortaya çıkar. Örneğin Greklerde OSTRAKISMOS Latinlerde de *proscriptio** başka dillerde tam karşılığı bulunmayan sözcüklerdir; çünkü bunlar başka ulusların insanlarının zihinlerinde bulunmayan karmaşık idelerin yerini tutarlar. Böyle bir geleneğin bulunmadığı yerde böyle eylemlerin kavramlarında, sanki bu terimlerle birbirine bağlanmış olan ide bileşimlerinin kullanımı da yoktur; bu yüzden de öteki ülkelerde bunların adı bulunmaz.

7. Diller değişir. Dillerin sürekli değişmesinin ve yeni terimler edinip eskilerini atmasının nedenini de yine bunda buluruz. Gelenek ve göreneklerdeki değişmeler, kendileriyle birlikte, üzerinde düşünülmesi ve konuşulması sık sık gereken yeni ide bileşimleri getirdiği için, uzun betimlemelerden kaçınmak için bunlara yeni adlar takılır; böylece bunlar yeni karmaşık kip türlerini oluştururlar. Bu yoldan, değişik türden ne çok idenin bir tek sözcüğe sığdırıldığını ve böylece ne çok zaman ve nefes harcamaktan kurtulduğumuzu anlamak için 'temyiz etme' ya da 'erteleme' sözcüklerinin yerini tuttukları bütün ideleri sayıp dökmek ya da bu olayları birisine anlatmak için bu adların yerine kullanılması gerekecek cümlecikler üzerinde düşünmek yeterlidir.

9. Karışık kiplerin idelerini nasıl ediniriz. Demek bizim için karışık kiplerin karmaşık idelerini edinmenin üç yolu var: (1) Şeylerin doğrudan deneyi ve *gözlemi*; böylece güreşen ya da eskrim yapan iki kişiyi görüp güreş ya da eskrim idelerini ediniriz. (2) *Buluşla* ya da kendi zihnimizde birçok basit idelerin bir araya getirilmesiyle; basımcılığı ya da yakmalı resmi bulan kimsenin zihninde bunlar hiç bilinmeden önce bunların ideleri vardır. (3) En yaygın yol, bize, hiç görmediğimiz eylemlerin ya da görmemiz olanaksız olan kavramların *adlarının açıklanması*, onları yapmakta kullanılan ve onların oluşturucu bölümleri olan bütün idelerin sayılıp dökülmesi ve böylelikle sanki bunların imgelemimiz önüne konması yoludur. Bütün karmaşık idelerimiz, deyim yerindeyse bunların dolaysız oluşturucuları da belki karmaşık ideler olmakla birlikte, son aşamada basit idelere ayrılabilirler. Böylece, 'yalan' sözcüğünün yerini tuttuğu karışık kip şu

* Özel sürgüne yollama biçimleri., ç.n.

basit idelerden yapılmıştır: (1) Düzenli sesler. (2) Konuşanın zihnindeki belli ideler. (3) Bu idelerin imleri olan sözcükler. (4) Bu imlerin, olumlama ya da olumsuzlama yoluyla, konuşanın zihninde yerini tuttukları idelerinkinden değişik biçimde birleştirilmesi. Yalan adını verdiğimiz bu karmaşık idenin çözümlemesini daha ileri götürmek gerektiğini sanmıyorum; söylediklerim onun basit idelerden yapıldığını göstermeye yeter.

10. En çok kipleri olan ideler, devim, düşünme, güç ideleridir. Basit idelerimiz arasında en çok hangilerinin değişim kazanmış ve ayrı adlarla imlenen karışık kipler oluşturmuş olduklarını incelemekte yarar var. Bunlar şu üçüdür: *düşünme ve devim* (bunlar bütün eylemleri kapsayan iki idedir) ve *güç* de bu eylemlerin kendinden kaynaklandığı kabul edilen şeydir. Bu basit ideler, yani düşünme, devim ve güç en çok değişim kazanmış olanlarıdır ve ayrı adlarla imlenen en çok sayıda kipler bunların değişimlerinden yapılmıştır. Eylem insanlığın en önemli işi olduğu ve bütün yasaların konusunu oluşturduğu için, düşünme ve devinmenin birçok kiplerinin dikkati çekmiş, idelerinin gözlemlenmiş ve belleklerde saklanmış ve bunlara adlar verilmiş olmasına şaşmamak gerekir; bunlar olmasa yasalar yapılamaz, kötülük ve bozukluklar bastırılamazdı.

Sonuç olarak: eylemin kimi kiplerini, örneğin zihnin eylemleri olan *düşünme* ve *razı olma*; bedenin eylemleri olan *koşma ve konuşma*; ve ikisinin birlikteki eylemleri olan *öc alma ve kıya* eylemlerini incelediğimizde, bunların birleştikleri zaman bu adlarla gösterilen karmaşık ideleri oluşturan basit idelerin toplulukları olduğunu görürüz.

11. Eylem imliyor gibi görünen birçok sözcükler ancak etki imlerler. Güç bütün eylemlerin kendisinden çıktığı kaynak olduğu için, bu güçleri taşıyan cisimler bu gücü eyleme dönüştürdükleri zaman bunlara *neden* denir; bu yoldan üretilen cisimlere ya da herhangi bir nesneye bu gücün uygulanması yoluyla sokulan basit idelere de *etki* denir. Yeni töz ya da idenin, kendi aracılığıyla üretildiği ve bu gücü uygulayan öznede bulunan *etkinliğe eylem* denir; ancak bu etkinlik herhangi bir basit idenin, kendinde değiştiği ya da üretildiği öznede bulunduğu zaman buna *tutku* denir; bu etkinlik ne denli değişik ve etkileri hemen hemen sonsuz olursa olsun, yine de onun, düşünen

etmenlerde düşünmenin ve istemenin, cisimsel etmenlerde de devim değişimlerinin kiplerinden başka birşey olmadığını kavrayabileceğimizi sanıyorum. Buna göre, bir eylem anlatır gibi görünen birçok sözcükler eylem ya da eyleme biçiminden hiçbir şey imlemezler; bunlar yalnızca eylem doğuran nedeni ya da öznenin içinde bulunduğu koşullarla birlikte ortaya çıkan etkiyi imlerler: Örneğin 'yaratma' ve 'yok etme' kendilerini üreten eylem ya da davranışın idelerini içermeyip yalnızca nedeni ve yapılan şeyi içerirler. Bir kimse soğuğun suyu dondurduğunu söylediği zaman, 'dondurma' sözcüğünün bir eylem içeriyormuş gibi görünmesine karşın, yine de yalnızca etkiyi, yani daha önce sıvı olan suyun katı ve koyu olduğunu, bunun nedeni olan eylemden bir ide içermeden, imlemiş olur.

12. Öteki idelerden yapılan karışık kipler. Güç ve eylemin adlarla imlenen karışık kiplerin en büyük bölümünü oluşturmasına ve insanların zihinleriyle dillerinin bunlara alışkın olmasına karşın, yine de öteki basit idelerin ve onların değişik bileşimlerinin dışarıda bırakılmadığını burada belirtmeyi gereksiz buluyorum; saptanmış ve kendilerine adlar verilmiş olan karışık kiplerin hepsini sayıp dökmenin gerekli olduğunu da hiç sanmıyorum. Bu, dinde, ahlakta, hukukta, siyasette ve öteki birçok bölümlerde kullanılan sözcüklerin büyük bölümünü içeren bir sözlük yapmak olurdu. Benim şu andaki amacımın gerektirdiği şeyin tümü, karışık kipler dediğim idelerin ne türden ideler olduğunu, zihnin onları nasıl edindiğini, bunların duyum ve düşünümden elde edilen basit idelerin bireşimleri olduğunu göstermektir; bunu da yaptığımı sanıyorum.

BÖLÜM XXIII

Cisimlerin Bizdeki Karmaşık İdeleri

1. Cisim ideleri nasıl yapılmıştır. Daha önce açıkladığım gibi zihin, ya dış nesnelerden aldıkları biçimiyle duyuların getirdiği ya da kendi işlemleri üzerindeki düşünümleriyle elde ettiği çok sayıda ba-

sit idelerle donanmış olduğundan, bu basit idelerden bir bölümünün sürekli olarak birlikte bulunduklarını da görür; bunlar bir tek şeye ilişkin olarak düşünüldüklerinden, ve sözcükler de ortak kavramlar için uygun olup çabuk anlaşmada kullanıldıklarından, bunlar böyle bir nesnede birleştikleri zaman bir ad alırlar; bu kavramlar gerçekte birçok idenin karışımından oluşurlarsa da, biz, yeterince dikkatli olmadığımız için bunları bir basit ide gibi görür onlardan öyle söz ederiz; çünkü daha önce söylediğim gibi, bu basit idelerin kendi başlarına nasıl bir varoluş gösterebildiklerini kavrayamadığımız için, bunların, üzerinde varoldukları ve bunların nedeni olan bir taban bulunduğunu düşünmeye alışmışızdır, buna da *töz* diyoruz.*

2. *Genel olarak bizdeki töz idesi.* Öyle ki, bir kimse arı töz genel kavramıyla ilgili olarak zihnini yoklasa, genellikle ilinek adı verilen basit ideleri üretebilen birtakım niteliklerin taşıyıcısı varsayılan ve ne tür bir şey olduğunu kendinin de bilmediği bir *taban* idesinden başka bir şey bulamaz. Gerçekten, birisine renk ya da ağırlığı kendinde taşıyan öznenin ne olduğu sorulsa, bunların katı ve yer kaplayan parçalar olduğundan başka bir şey söyleyemez; bu katılığın ve yer kaplamanın nerede birleştikleri sorulduğunda da, daha önce sözünü ettiğimiz, dünyayı büyük bir filin taşıdığını söyleyen Hintliye fili neyin taşıdığı sorulduğu zaman onun düşeceği durumdan daha iyi bir durumda olmaz; Hintli, fili bir büyük kaplumbağanın taşıdığını söylemiş, fakat kaplumbağayı neyin taşıdığı sorulduğunda onu da *bilmediği bir şeyin* taşıdığı yanıtını vermişti. Burada biz de, sözcükleri açık ve seçik idelerimiz olmadan kullandığımız bütün durumlarda olduğu gibi, çocuklar gibi konuşmuş oluyoruz; onlara da bilmedikleri bir şeyin ne olduğu sorulduğunda hemen *öyle bir şey* gibi bir yanıt verirler; gerçekte, çocuklar da büyükler de söylese, bu onların bunun ne olduğunu bilmedikleri, bilirim dedikleri ya da sözünü ettikleri şey üzerine hiçbir seçik idelerinin bulunmadığı ve bu konuda tümüyle bilgisiz ve karanlıkta bulundukları anlamına gelir. Demek 'töz' adını verdiğimiz ide, varolduğunu gördüğümüz ve kendilerini taşıyan bir şey olmadan varolabileceklerine inanmadığımız nitelikleri ta-

* Batı dillerinde taban (substratum) ve töz ya da cisim (substance) sözcükleri aynı kökten gelir. ç.n.

şıdığı varsayılan ve bilinmeyen bir şey olup, bu taşıyıcılık ve tabanlık niteliğini imlemek üzere ona *töz* diyoruz.

3. Töz türleri. Böylece *genel olarak töz*'ün bulanık ve göreli bir idesi bizde oluştuktan sonra *tözlerin özel türlerinin** idelerini ediniriz; bu, deneyle ve insan duyumlarının gözlemlenmesiyle, hep birlikte bulundukları saptanan ve bu yüzden de özdeğin içsel yapısından ve bilinmeyen *özünden* geldiği varsayılan basit ide bileşimlerinin toplanmasıyla olur. İnsan, at, altın, su vb. idelerine böyle varırız; bu cisimler üzerinde, birlikte bulunan belli basit ideler olma dışında başka bir idesi olan bir kimsenin bulunup bulunmadığı konusunda herkesin kendi deneyine başvuruyorum. Demir ve elmasın gerçek karmaşık idelerini oluşturan şey, bu maddelerde gözlemlenen olağan niteliklerin bir araya gelişidir ve bunları bir demirci ya da kuyumcu bir filozoftan daha iyi bilir; filozof hangi *tözsel biçimlerden* söz ederse etsin, bu cisimler üzerine onların, kendilerinde bulunan basit ideler topluluğundan yapılan şey olduklarından öte bir idesi yoktur; ancak, cisimlerin bizdeki karmaşık idelerinde, kendilerinin yapılmış oldukları basit idelerden başka, her zaman, o basit ideleri taşıyarak onların varolmasını sağlayan bir şeyin bulanık idesinin de bulunduğunu unutmamalıyız; bu yüzden de herhangi türden bir cisimden söz ederken, onda şu ve şu niteliklerin bulunduğunu söyleriz: bir cisim, yer kaplayan, kılığı olan, devinebilir bir şeydir deriz; bir tin, düşünebilen şeydir, sertliğin, kırılabilirliğin ve demiri çekme gücünün mıknatısta bulunan nitelikler olduğunu söyleriz. Bu ve benzeri konuşma biçimleri, cisimde, uzam, kılık, katılık, devim, düşünme ya da öteki gözlemlenebilir ideler dışında, ne olduğunu bilmesek bile, *bir şeyin* bulunduğunun düşünüldüğünü anıştırır.

5. Tin idesi de beden idesi kadar açıktır. Aynı durum, zihnin işlemleri olan düşünme, uslama, korkma vb. ile ilgili olarak da ortaya çıkar; bunların da kendi kendilerine varolamayacakları sonucuna vardığımız ve bedene nasıl ilişkin olabileceklerini ve bedenin onları nasıl üretebileceğini anlayamadığımız için, bunları *tin* dediğimiz başka bir tözün eylemleri olarak düşünme eğilimindeyiz; oysa madde

* İngilizcede substance sözcüğü tözden başka madde, cisim gibi anlamlara da geldiğinden tözlerin özel türlerinden söz ederken cisim ya da madde terimi kullanacağız, ç.n.

üzerine de, onun duyularımızı etkileyen birçok duyulur nitelikleri taşıyan bir şey olduğu dışında bir idemiz bulunmadığına göre; kendisinde düşünme, bilgi, şüphe ve devim gücü bulunan bir töz varsaydığımız zaman, tin tözü için de beden tözü için olduğu kadar açık bir kavram edinmiş oluruz; bunlardan birisi dışardan edindiğimiz basit idelerin (ne olduğunu bilmediğimiz) tabanı varsayılmış olduğu gibi, öteki de içimizde deneyini geçirdiğimiz işlemlerin (yine ne olduğunu bilmediğimiz) tabanı varsayılmış olur. Demek maddedeki *cisimsel töz* idesi de *tinsel töz* ya da tin idesi kadar bizim kavrayışımız ve anlayışımıza yabancıdır; buna göre, tin tözü üzerine bir kavramımız olmadığı için tinin varolmadığı sonucuna varamayız; nasıl ki aynı sebeple bedenin varoluşunu yadsıyamıyoruz; çünkü maddenin tözü üzerine açık ve seçik bir idemiz olmadığı için bedenin olmadığını öne sürmek, tinin tözü üzerine açık ve seçik bir idemiz bulunmadığı için tinin bulunmadığını söylemek kadar usa uygundur.

6. *Töz türleri*. Demek ki genellikle tözün gizli ve soyut doğası ne olursa olsun, tikel ve seçik cisim türleri üzerine bütün idelerimiz, bizim bilmediğimiz türden bir birliğin bir arada tuttuğu ve onlardan kendiliğinden varolabilen bir bütün oluşturduğu, değişik yalın idelerin bileşimlerinden başka bir şey değildir. Tikel cisim türlerini biz, zihnimizde, başka yoldan değil, böyle basit ide bireşimleriyle ortaya koruz; onların değişik türlerinin zihnimizdeki ideleri böyledir; onları başkalarına, 'adam', 'at', 'güneş', 'su' 'demir' gibi özgül adlarla anlatırken de yaptığımız budur: dili anlayan herkes, bu sözleri işitince, zihninde, olağan olarak gözlemlediği ya da bu ad altında birlikte bulunduklarını tasarladığı basit idelerin bir bileşimini kurar; bütün bu idelerin, kendisi başka bir şeye bağlı olmayan bir bilinmez ortak özneye bağlı olduğunu kabul eder.

7. *Cisimlerin bizdeki karmaşık idelerinin büyük bölümü güçlerdir*. Çünkü o kimsede, bu cisimde varolan çok sayıda basit ideyi birleştirmiş ve toplamış olan tikel töz türlerinden her birinin en yetkin idesi vardır; bunlar arasında o tözlerin etkin güçleriyle edilgin yeteneklerinin de sayılması gerekir; bunlar basit ideler olmasa bile, yine de, kısaltma yönünden öyle sayılmaları uygun olabilir. Böylece demiri çekme gücü mıknatıs dediğimiz cismin karmaşık idesinin ideleriden biridir; böyle çekilme gücü de demir dediğimiz karmaşık ide-

nin bölümlerinden biridir; bu güçlerin bu nesnelere bağlı olduğu kabul edilir. Her cisim kendisinde gözlemlediğimiz güç aracılığıyla, ondan dolaysız olarak aldığımız basit ideleri üretecek güçte olduğu kadar başka nesnelerdeki duyulur nitelikleri değiştirecek güçte de olduğu için, bu başka nesnelerde ürettiği o yeni duyulur nitelikler aracılığıyla da, duyularımızı dolaylı yoldan etkileyen güçleri görmemizi sağlar ve bunu, bu cismin duyulur niteliklerinin bizi dolaysız olarak etkiledikleri zaman olduğu kadar düzenli olarak yapar: örneğin ateşin rengini ve sıcaklığını duyularımızla dolaysız olarak algılarız; bunlar, iyi düşünüldüğünde, ateşin bizde ideler üretme gücüdür. Yine duyularımızla odun kömürünün rengini ve gevrekliğini algılarız ve bununla ateşin başka bir gücünü, odunun rengini ve katılığını değiştirme gücünü, öğreniriz. Ateş birinci durumda dolaysız olarak, ikinci durumda dolaylı yoldan, bu değişik güçlerini bize gösterir ve bu güçlerin hepsine birden, ateşin niteliklerinin bir bölümü olarak bakarız ve onları ateşin karmaşık idesinin bir bölümü yaparız.

8. Niçin. Güçlerin, cisimlerin bizdeki karmaşık idelerinin büyük bir bölümünü oluşturmasına şaşmamalıyız; çünkü cisimleri birbirinden ayırt etmeye yarayan başlıca nitelikler onların ikincil nitelikleridir ve bunlar genellikle birçok cisim türlerinin karmaşık idelerinin önemli bir bölümünü oluşturur. Duyularımız cisimlerin küçük parçacıklarının, oylum, doku ve kılıklarını seçebilecek durumda olmayıp, cisimlerin gerçek yapıları ve ayrımları da bunlara bağlı olduğundan, zihinlerimizde onların idelerini kurmaya ve onları birbirinden ayırmaya yarayacak olan ayırt edici belirtiler ve imler olarak ikincil nitelikleri kullanmak zorundayız; ve bütün bu ikincil nitelikler de, daha önce[1] gösterildiği gibi, basit güçlerden başka bir şey değildir. Afyonun uyutucu ve uyuşturucu nitelikleri gibi rengi ve tadı da, onun, bedenimizin değişik bölümlerinde değişik etkiler üreten birincil niteliklerine bağlı olan güçlerdir.

9. Bizdeki karmaşık cisim idelerini üç türden ide oluşturur. Cisimsel tözlerin bizdeki karmaşık idelerini oluşturan ideler üç türlüdür. Birincisi, şeylerin birincil niteliklerinin ideleri olup, bu nitelikleri duyularımızla buluruz ve bunlar biz cisimleri algılamadığımız zaman

1 II, viii, 10, 13-14.

da onlarda bulunur: Cismin bölümlerinin oylum, kılık, sayı, konum ve devimi böyledir; bunlar, biz onları görsek de görmesek de onlardadır. İkincisi, duyulur ikincil niteliklerdir ve birincil niteliklere bağlı olarak, bu cisimlerin, duyularımız aracılığıyla, bizde birçok ideler üretme gücüdür; bu idelerin şeylerin kendilerinde bulunuşu herhangi bir şeyin kendi nedeninde bulunuşu kadardır. Üçüncüsü, herhangi bir cisimde gözlemlediğimiz, birincil nitelik değişmeleri üretme ve böyle değişmelere uğrama yeteneğidir, öyle ki böyle değişmiş olan cisim bizde daha önce ürettiğinden değişik ideler üretir; bu yeteneklere etkin ve edilgin güçler denir ve bu güçlerin hepsi, bizim onlardan bilgimiz ya da haberimiz olması bakımından yalnızca duyulabilir basit idelerde son bulur. Çünkü bir mıknatısın küçük demir parçacıklarında yapma gücünde olduğu değişiklikler ne olursa olsun, demirin duyulur devimi bunu açığa vurmasaydı, bizim mıknatısta demiri etkileyecek bir güç bulunduğundan haberimiz olmazdı; günlük kullandığımız cisimlerin, birbiri üzerinde bin türlü değişiklik yapma güçlerinin bulunmasına karşın, duyulur etkiler olarak ortaya çıkmadıkları için bizim bunlardan habersiz kaldığımızdan da şüphe etmiyorum.

10. Güçler, cisimlerin bizdeki karmaşık idelerinin büyük bir bölümünü oluşturur. Demek güçlerin, cisimlerin bizdeki karmaşık idelerinin büyük bölümünü oluşturduğu haklı olarak söylenebilir. Altının kendindeki karmaşık idesi üzerinde düşünen kimse, onu oluşturan idelerden birçoğunun güçler olduğunu görecektir; ateşte eriyip de yok olmamak, altın suyunda çözülmek bizdeki altın karmaşık idesini oluşturmak bakımından altının rengi ve ağırlığı kadar gerekli olan idelerdir ve iyi incelendiğinde bu sonuncuların da güçler olduğu görülür. Çünkü, doğru anlatımla, sarılık, altında edimsel olarak bulunmaz; bu, altının, uygun ışık altında, gözümüz yoluyla, bu ideyi üretme gücüdür ve güneşin balmumuna verdiği ak renk ne kadar güneşteyse, bizim güneş idesinin dışında tutamadığımız sıcaklık da o kadar güneştedir. Bunlar ikisi de aynı ölçüde güneşin güçleridir ve güneş, bölümlerinin devim ve kılığıyla, insanı, onda sıcaklık idesi üretmesini sağlayacak biçimde etkiler.

11. Cisimlerin şimdiki ikincil nitelikleri, eğer onların parçacıklarının birincil niteliklerini açığa çıkarabilseydik, yok olurlardı. Du-

yularımız, cisimlerin küçük parçacıklarını ve duyulur niteliklerini doğuran gerçek yapıyı seçecek kadar keskin olsalardı, kuşkusuz bizde tümüyle başka ideler üretirlerdi; o zaman şimdi altının sarı rengi olan şey yiter ve onun yerine, belli boyut ve kılıktaki parçacıkların hayranlık veren dokusunu görürdük. Mikroskop bunu açıkça gösterir; çıplak gözümüzde belli bir renk üreten şey, duyularımızın keskinliğinin arttırılmasıyla, tümüyle değişik bir şey olarak ortaya çıkmıştır; sanki bir renkli nesnenin küçük parçacıklarının oylumunun, alışılmış görme duyumuza oranının böyle değiştirilmesi, bizde, daha öncekilere göre değişik ideler üretmiş oluyor. Böylece, çıplak göze donuk ve ak görünen kum ya da cam tozu mikroskopta yarı saydam olur ve mikroskoptaki saç teli eski rengini yitirir ve büyük ölçüde, elmas ya da başka yan saydam cisimlerin kırılmasında görülen parlak kıvılcımlı renklerin karıştığı bir yarı saydamlık kazanır. Kan, çıplak göze kıpkırmızı görünür, fakat onun daha küçük bölümlerini gösteren iyi bir mikroskopla, ancak, yarı saydam bir sıvı içinde yüzen az sayıda kırmızı kürecikler görülür; eğer bunları bin ya da on bin kez daha büyütecek camlar bulunsaydı bu kırmızı küreciklerin nasıl görüneceği belli değildir.

12. Öğrenme yeteneğimiz durumumuzla uyumludur. Bizim ve çevremizdeki her şeyin, usu sınırsız olan yaratıcısı duyularımızı, yetilerimizi ve organlarımızı, yaşamın ve bu dünyada yapacağımız şeylerin gereklerine uygun yapmıştır. Duyularımızla şeyleri tanıyıp ayırt edebiliyoruz ve onları kendi işlerimiz ve bu yaşamın gereklerine uyma yollarımız için yeterince inceleyebiliyoruz. Fakat Tanrı bizim o şeylerin yetkin, açık ve upuygun bir bilgisini edinmemizi istemiş gibi de görünmüyor; belki de öyle bir bilgi her türlü ölümlü varlığın kavrayışı dışındadır. Eğer duyularımız bir değişmeye uğrayıp da daha işlek ve daha keskin olsalardı, şeylerin görüngüleri ve dış yapıları karşımıza bambaşka çıkarlardı ve benim düşünebildiğime göre evrenin bu bizim bulunduğumuz bölgesindeki böyle bir değişme, bizim varlığımızla, en azından mutluluğumuzla, bağdaşmazdı. Duyularımız arasında en çok bilgi vereni olan görme duyusu, eğer bir kimsede, şimdiki en iyi mikroskoptakine göre bin ya da yüz bin kez daha keskin olsaydı, şimdi görebildiğinden birçok milyon kez küçük şeyleri çıplak gözle görürdü; böylece cisimsel şeylerin küçük parçacıklarının

doku ve devimlerini görmeye de yaklaşır ve belki de birçok şeylerin içsel yapısının idelerini edinebilirdi; fakat o zaman da o kimse, başkalarınınkinden bambaşka bir dünyada olurdu; hiçbir şey ona ve başkalarına aynı görünmezdi; her şeyin görsel idesi değişik olurdu. Öyle ki, onun, görülen nesneler üzerine başkalarıyla konuşabileceğinden ya da görünüşleri tümüyle değişik olan renkler üzerine bir iletişim kurabileceğinden şüpheliyim. Belki de böylesine işlek ve duyarlı bir görme duyusu parlak güneşe ya da açık havaya dayanamaz ve bir bakışta bir nesnenin pek küçük bir bölümünü, o da çok yakından görebilirdi. Böyle, deyim yerindeyse, mikroskop-gözler aracılığıyla, bir kimse cisimlerin gizli bireşimine ve kökten dokusuna olağandan daha çabuk girebilseydi bile, bu keskin gözden pazarda ve alışverişte yararlanamazsa ve kaçınması gereken şeyleri uygun bir uzaklıktan göremezse, ilişkiye gireceği şeyleri başkaları gibi ayırt edemezse, değişiklik ona bir üstünlük sağlamazdı.

15. Tinsel tözlerin idesi de cisimsel tözlerinki kadar açıktır. Şimdi sözünü ettiğim özdeksel duyulur cisimlere ilişkin karmaşık idelerimizin dışında; zihinlerimiziri, düşünme, anlama, isteme, bilme ve devim başlatma gücü vb. gibi, bir tözde hep birlikte bulunan, ve günlük yaşamımızdaki deneylerimizden tanıdığımız işlemlerinden edindiğimiz yalın ideler aracılığıyla bir *özdek-dışı tin karmaşık idesi* de kurabiliyoruz. Böylece, düşünme, algılama, isteme ve kendi bedenimizi ve başka cisimleri devindirme gücünü bir araya getirerek, özdek-dışı tözlerden de özdeksel cisimlerden olduğu kadar açık bir algı ve kavram edinmiş oluyoruz. Çünkü düşünme ve isteme, ya da cisimleri devindirme ya da durdurma gücü idelerini, bizde seçik bir idesi bulunmayan töze ekleyerek bir arada düşününce bir özdek-dışı tin idesini ediniriz; birleşik katı parçalar ve devindirilme gücü idelerini yine bizde açık bir idesi bulunmayan bir tözde birleştirince madde idesini ediniriz. Her birinin idesi ötekininki kadar açık ve seçiktir: Çünkü düşünme ve bir bedeni devindirme ideleri de uzam, katılık ve devindirilme ideleri kadar açık ve seçiktir. Bizdeki töz idesi her ikisinde de ya bulanıktır ya da değildir; töz, ilinekler dediğimiz ideleri taşıdığını varsaydığımız ne olduğu bilinmez bir şeydir. Duyularımızın bize özdeksel şeylerden başka bir şey göstermediğini düşünebilişimiz düşünüm eksikliğindendir. Her duyum edimi, iyi incelendi-

ğinde, bize doğanın, hem cisimsel hem de tinsel, iki yönünden de eşit birer görüş verir. Çünkü ben, görme ya da işitme vb. yoluyla bu duyumun nesnesi olarak benim dışımda bir cisimsel varlık olduğunu bildiğime göre, benim içimde gören ve işiten, tinsel bir varlık olduğunu ondan da daha kesin olarak bilirim. Bunun yalnızca bir duyusuz varlığın eylemi olmadığına, özdek-dışı bir düşünen varlık olmadan bunun olanaksız olduğuna inanmam gerekir.

17. Katı bölümlerin yapışıklığı ve itki bedenin birincil ideleridir. Tin karşıtı olarak *bedene özgü* olan birincil idelerimiz, *katı bölümlerin yapışıklığı, bu yüzden de ayrılabilirliği* ve bir *itki yoluyla devim iletme gücüdür*. Bedene ilişkin ve özgü olan temel idelerin bunlar olduğunu sanıyorum; çünkü kılık sınırlı uzamdan gelen bir sonuçtur.

18. Tinin birincil ideleri düşünme ve devindiriciliktir. Tine ilişkin ve *tine özgü* idelerimiz *düşünme* ve *istenç* ya da *bedeni düşünceyle devime geçirme gücü ve bundan doğan özgürlüktür.* Cisim kendindeki devimi, itkiyle, dururken rastladığı başka cisme ilettiği gibi, zihin de cisimleri, kendi isteğine göre devime sokar ya da devimden alıkoyar. *Varoluş, süreklilik* ve *devingenlik* ideleri ikisinde de vardır.

19. Tinlerde devim yeteneği vardır. Benim, devingenliğin tinde de bulunduğunu söylememin tuhaf karşılanması için bir sebep yoktur; bende, durduğu kabul edilen başka varlıklara göre uzaklık değiştirmenin dışında bir devim idesi bulunmadığı, tinlerin de cisimler gibi, bulundukları yer dışında etkili olamadıklarını ve tinlerin değişik zamanlarda değişik yerlerde etki yaptıklarını gördüğüm için bütün sonlu tinlere (burada sonsuz tinlerden söz etmiyorum) yer değiştirme niteliğini yüklemeden edemem. Çünkü ruhum da, bedenim gibi, bir gerçek-varlık olduğuna göre, doğal olarak o da bedenin kendisi gibi başka bir cisimle ya da varlıkla, arasındaki uzaklığı değiştirebilir; yani onun da devim yeteneği vardır.

20. Çünkü herkesin kendinden bildiği gibi ruh düşünebilir, isteyebilir ve bedenini, bedenin bulunduğu yerde etkileyebilir; fakat kendisinden 100 mil uzaktaki bir bedende ya da bir yerde etkisini gösteremez. Hiç kimse, kendisi Londra'dayken Oxford'da düşündüğünü ya da oradaki bir bedeni etkilediğini düşünemez; fakat bedeniyle birlikte olan ruhunun, Oxford'dan Londra'ya giden yol boyun-

ca, kendini taşıyan at ya da araba gibi sürekli yer değiştirdiğini de bilir; bu sırada ruhun gerçekten devimde olduğunun söylenebileceğini sanıyorum; eğer bunun bize ruhun devimi üzerine açık bir ide vermediği düşünülürse, ölümde ruhun bedenden ayrılışının bu ideyi vereceğini sanıyorum; çünkü ruhun bedenin dışına çıktığını ya da onu bıraktığını düşünüp de onun devimi üzerine bir ide edinmemiş olmanın olanaksız olduğunu sanıyorum.

22. *Ruh ve beden idelerini karşılaştırma.* Öyleyse bizdeki bir özdekdışı tin karmaşık idesiyle beden karmaşık idesini karşılaştıralım ve bunlardan birinde ötekine göre daha karanlık bir nokta bulunup bulunmadığını ve varsa hangisinde daha çok olduğunu görelim. Benim düşünceme göre bizdeki *beden* idesi, *itki yoluyla devim iletme yeteneğinde olan bir yer kaplayan tözdür; ruhumuzun* idesiyse, *bir özdek-dışı tin olarak* bir *düşünen tözün* idesidir ve *istenç ya da düşünme yoluyla bedende devim üreten bir gücü vardır.* Bizdeki ruh ve beden karmaşık idelerinin, birbirinin karşıtı olarak, bunlar olduğunu sanıyorum; buna göre hangisinin daha karanlık ve zor anlaşılır olduğunu araştıralım.

23. *Bedendeki katı bölümlerin birliğinin kavranması da ruhtaki düşünmenin kavranması kadar zor.* Kendindeki düşünen şeyin ne olduğunu bilmediğini söyleyen kimse, bu düşünen şeyin tözünün ne olduğunu bilmediğini söylemek istemektedir; ben de onun bu katı şeyin tözünü de ondan daha iyi bilmediğini söylüyorum. Ayrıca, nasıl düşündüğünü bilmediğini de söylerse, ben de yanıt olarak, kendisinin nasıl yer kapladığını, bedenin katı bölümlerinin nasıl birleştiklerini ya da birlikte uzam oluşturacak biçimde nasıl birbirine bağlı kaldıklarını da bilmediğini söylerim.

25. Birçok kimselerin her gün gözlemlediklerini sandıkları şeylerde bir başkasının ne gibi bir güçlük bulduğuna şaşmalarını olağan buluyorum. Cisimlerin bölümlerinin birbirine sıkıca yapışmış olduğunu görmüyor muyuz? (demek isterler). Herkese bundan daha açık olan bir şey var mı? Bundan nasıl kuşkuya düşülebilir? Ben, aynı şeyin, düşünme ve istençli devim için de geçerli olduğunu söylüyorum. Bunu da her zaman kendimizde denemiyor muyuz, buna göre bundan da kuşkulanılabilir mi? Durumun açık olduğunu kabul ediyorum; fakat biraz daha yakından bakıp da bunun nasıl yapıldığını

düşününce her iki durumda da şaşırmış duruma düşüyoruz; kendimizin nasıl algılayıp nasıl devindiğimizi anlayamadığımız gibi, cismin bölümlerinin nasıl yapışık kaldığını da anlayamıyoruz. Birinin bana (şimdi erimiş durumdayken, suyun zerrecikleri ya da kum saatinin kumları kadar ayrışmış durumda olan) altın ya da pirinç parçalarının kısa sürede böyle, insanların kollarının en üstün güçleriyle ayrılamayacak kadar sımsıkı nasıl birbirine yapıştıklarını anlaşılır biçimde açıklamasını isterdim. Düşünmeye alışmış bir kimsenin, kendisini ya da başkasını inandıracak bir yanıtı nasıl bulacağını bilebileceğini sanmıyorum.

28. Devimin itkiyle ya da düşünceyle iletilmesinin anlaşılırlık derecesi aynıdır. Cisimle ilgili bir başka idemiz de *itki yoluyla devimin iletilme gücü*, ruhlarımızla ilgili olanıysa *düşünce yoluyla devim üretme gücüdür.* Biri cisim öteki de zihinlerimizle ilgili olan bu ideleri günlük deney bize açıkça sağlar; fakat burada da bunun nasıl yapıldığını araştırdığımızda yine karanlıktayız. Çünkü devimin itkiyle iletiminde, olağan olarak, bir cisimde yiten kadar devimi öteki cismin kazanmasına karşın, devimin bir cisimden çıkıp ötekine geçişinin dışında bir kavram edinmiş olmuyoruz; bunun da zihinlerimizin bedenlerimizi, düşünce yoluyla, her zaman gözlemlediğimiz gibi nasıl devindirip durdurabildiği kadar karanlık ve anlaşılmaz olduğunu sanıyorum. Kimi kez gözlemlenen, ya da olduğuna inanılan, itkiyle devim artışının anlaşılması daha da zordur. Biz günlük deneyle, hem itki hem de düşünce yoluyla üretilen devimin açık kanıtını görürüz; fakat bunun nasıl olduğunu pek kavrayamayız: ikisinde de ne düşüneceğimizi bilemeyiz. Öyle ki, ister cisimden ister tinden gelsin, devim ve onun iletimi üzerinde nasıl düşünürsek düşünelim, tine ilişkin ide de, en azından, cisme ilişkin olan kadar açıktır. Devindirme gücünü, yani benim *devindiricilik* terimini uygun bulduğum gücü düşünürsek, bu, tinde bedendekinden daha açıktır; çünkü, yan yana konmuş olan iki cisim, dışarıdan bir devim alınmadıkça birinde ötekini devindirecek bir gücün idesini bize kesinlikle vermez; oysa zihin bize her gün cisimleri devindiren bir etkin gücün idelerini sağlar; bu yüzden de etkin gücün tinlere özgü, edilgin gücün de cisimlere özgü öznitelikler olabileceği üzerinde düşünmeye değer. Buna göre, yaratılmış tinlerin bütünüyle özdekten ayrı olmadıkları düşünülebilir;

çünkü ikisi de hem etkin hem de edilgindir. Salt tin, yani Tanrı, yalnızca etkindir; salt özdek yalnızca edilgindir; hem etkin hem edilgin olan varlıkların, ikisinden de pay aldıkları sonucuna varabiliriz.

30. Cisim ve tin idelerimizin karşılaştırılması. Demek bizdeki tin idesiyle cisim idesi karşılaştırıldığında, kısaca durum şudur: tinin tözünü bilemeyiz; cismin de tözünü bilemeyiz. Cismin iki birincil niteliği ya da özelliği yani katı yapışık parçalar ve itki üzerine açık seçik idelerimiz vardır; bunun gibi, tinin de iki birincil nitelik ve özelliği, yani düşünme ve eylem gücü, yani birçok düşünce ve devimleri başlatma ya da durdurma gücü üzerine açık seçik idelerimiz vardır. Yine bizde, cisimlerin doğalarına bağlı birçok niteliklerin de ideleri vardır ve bu ideler de açık seçiktir; bu nitelikler yapışık katı parçaların kapladıkları yerin ve devimin çeşitli değişimleridir. Bunun gibi bizde düşüncenin birçok kiplerinin, yani inanmanın, şüphelenmenin, niyetlenmenin, korkmanın, ummanın ideleri de vardır. Yine bizde istemenin ve bunun sonucu olarak bedeni ve onunla birlikte kendisini devindirmenin de ideleri vardır; çünkü daha önce belirtildiği gibi tinin kendisinde de devinme yeteneği vardır.

32. Şeylerden, basit idelerimiz dışında bir şey bilmeyiz. Özdek-dışı tin kavramımızı da cisim kavramımız kadar, yine birinin varoluşunu da ötekininki kadar doyurucu bulmaya hakkımız vardır. Katılığın düşünceden ayrı ve bağımsız olabileceğini düşünmekte bir çelişki bulunmadığı gibi, düşüncenin katılıktan ayrı ve bağımsız olabileceğini düşünmekte de bir çelişki bulunmadığına, bunların ikisi de birbirinden bağımsız yalın ideler olup, düşüncenin de bizde katılık idesi kadar açık ve seçik bir idesi bulunduğuna göre; düşüncesiz bir katı şeyin, yani özdeğin, varoluşunu kabul ettiğimize, özellikle de maddesiz düşüncenin nasıl varolabileceğini kavramak maddenin nasıl düşünebileceğini kavramaktan daha zor olmadığına göre, katılıksız yani özdek-dışı bir düşüncenin varoluşunu niçin kabul etmeyeceğimizi anlayamıyorum. Çünkü ne zaman bize duyum ve düşünümden gelen basit idelerin ötesine geçip şeylerin doğalarına girmeye çalışsak hemen karanlığa ve belirsizliğe, zihin karışıklığına ve güçlüklere düşüyoruz ve kendi körlüğümüzle bilgisizliğimizden başka hiçbir şey bulamıyoruz. Fakat cismin ya da özdek-dışı tinin karmaşık idelerinden hangisi daha açık olursa olsun, bunları oluşturan basit

idelerin, duyum ve düşünümden elde ettiğimiz idelerden başka bir şey olmadıkları apaçıktır; bütün öteki tözlerin, giderek Tanrının kendisinin ideleri için de bu böyledir.

33. Tanrı idesi. Çünkü kavranamaz ulu varlığın bizdeki idesini incelersek ona da aynı yoldan vardığımızı ve gerek Tanrının gerekse tek tek tinlerin karmaşık idelerinin düşünümden elde ettiğimiz yalın idelerden yapıldığını görürüz. Örneğin, kendi deneylerimizden varoluş ve sürenin, bilginin ve gücün, hoşlanma ve mutluluğun ve bir varlıkta bulunmaları bulunmamalarından daha iyi olan öteki niteliklerin ve güçlerin idelerini edinmiş olduğumuz için, Ulu Varlığa en uygun düşecek ideyi kuracağımız zaman, o idelerin hepsini, bizdeki sonsuzluk idesiyle genişlettikten sonra bir araya getirerek Tanrı karmaşık idesini yaparız.

37. Özet. Böylece her türden tözler üzerine ne türden idelerimiz bulunduğunu, bunların nelerden oluştuğunu ve onları nasıl edindiğimizi görmüş olduk. Buna göre şunların apaçık olduğunu sanıyorum.

Birincisi, değişik töz türleri üzerine bütün idelerimiz, ilişkin oldukları ve kendisinde varoldukları bir şeyin varsayımıyla birlikteki yalın ide topluluklarıdır, fakat bu varsayılmış şeyin bizde açık ve seçik bir idesi yoktur.

İkincisi, böyle bir ortak tabanda birleşmiş olarak bizdeki birçok türden cisimlerin karmaşık idelerini yapan bütün basit ideler yalnızca duyum ve düşünümden elde edilmişlerdir. Öyle ki, en yakından tanıdığımız ve en iyi bildiğimiz şeylerde bile en geniş kavramlarımız bu yalın idelerin ötesine geçemez. İlişkide bulunduğumuz şeylere en uzak gibi görünen ve düşünüm yoluyla kendimizde algıladığımız ya da duyum yoluyla başka nesnelerde bulduğumuz her şeyi sonsuz biçimlerde aşan şeylerde bile, başlangıçta duyum ya da düşünümden edindiğimiz basit idelerden başka bir şey bulamayız; nitekim bu, meleklerin, özellikle de Tanrının kendisinin bizdeki karmaşık idelerinden açıkça görülür.

Üçüncüsü, bizdeki karmaşık cisim idelerini yapan basit idelerden büyük bölümünü biz gerçek nitelikler olarak görmeye ne denli yatkın olursak olalım, iyi düşünüldüğünde, bunlar yalnızca güçlerdir; örneğin altın karmaşık idesini yapan idelerden büyük bölümü, hepsi de bilinemez bir taban üzerinde bir araya gelmiş olan sarılık, yoğun-

luk, telleşirlik, ergiyebilirlik, altın suyunda çözünürlüktür vb.; bütün bu ideler başka cisimlerle olan bağıntılardır ve gerçekte kendi başına düşünülen altında bulunmazlar; fakat bunlar altının içsel yapısının gerçek ve birincil niteliklerinden kaynaklanırlar ve altın bu yoldan hem başka şeyleri etkilemeye hem de başka şeylerin kendisini etkilemesine uygun olur.

BÖLÜM XXIV

Cisimlerin Toplu İdeleri

1. Tek ide. Zihinde, insan, at, altın, menekşe, elma vb. gibi tek tek cisimlerin karmaşık idelerinden başka bir de cisimlerin *toplu* karmaşık ideleri vardır; toplu diyorum, çünkü bu ideler bir idede birleşmiş olup bu yüzden bir olarak düşünülen birçok tikel cisimlerin birlikte düşünülmesinden oluşmuştur: örneğin bir *orduyu* oluşturan bir insan topluluğunun idesi, çok sayıda seçik cisimlerden oluşmuş olmasına karşın, yine de bir adam idesi gibi tek bir idedir; ve 'dünya' adıyla imlenen her türden cisimlerin büyük toplu idesi, dünyadaki en küçük zerrenin idesi gibi bir idedir; çünkü herhangi bir idenin birliği için, onun birçok tikellerden yapılmış olmasına karşın, bir tek tasarım ya da resim olarak düşünülmüş olması yeterlidir.

2. Zihindeki bireştirme gücüyle yapılır. On bin insanın nasıl olup da bir ide oluşturduğunu kavramak, bir insanın nasıl bir tek ide oluşturduğunu anlamaktan daha zor değildir; çünkü zihin için, çok sayıda insanın idesini bir idede birleştirip onu bir olarak görmek, bir adamın bireşimini yapan bütün seçik ideleri bir tikel idede birleştirerek onları bir olarak düşünmekten daha zor değildir.

3. Bütün yapay nesneler toplu idelerdir. Yapay şeylerin büyük bölümünün, hiç olmazsa seçik cisimlerden yapılmış olanların, bu toplu ideler arasında sayılması gerekir; gerçekte biz, *ordu, takımyıldız, evren* gibi, bir tek idede birleşmiş şeyleri doğru olarak toplu ideler diye kabul ediyorsak da, bunlar, zihnin, birbirinden çok uzak

ve birbirinden bağımsız şeyleri bir kavram içinde ve bir tek ad altında birleşmiş olarak, gözlemlenmeye ve sözü edilmeye daha uygun bir görüntü içinde bir araya getirdiği yapay tasarılardır. Çünkü, *evren* adıyla imlenen ideden de görüleceği gibi, zihnin, bu birleştirme yeteneğiyle, bir tek idede bir araya getiremeyeceği kadar birbirinden uzak ya da birbiriyle bağdaşmaz hiçbir şey yoktur.

BÖLÜM XXV

Bağıntı

1. Bağıntı nedir. Zihnin, şeylerin kendilerinden edindiği basit ya da karmaşık idelerden başka, bir de o şeyleri birbiriyle ölçüştürerek elde ettiği ideler vardır. Anlık, herhangi bir şeyi ele aldığında bu belirli nesneyle sınırlı kalmaz; onun başka bir cisme bakışla ne durumda olduğunu görmek için, onu sanki kendi dışına taşıyabilir ya da en azından onun ötesine bakabilir. Zihin böyle, bir şeyi sanki başka bir şeyin yanına getirip koyduğu ve ikisine de baktığı zaman, bu, sözcüklerin de belirttiği gibi, *bağıntı* ve ilgidir; bu ilgiyi anlatmak üzere ve düşünceleri, kendisi ad almış olan öznenin ötesindeki ondan başka bir şeye yöneltecek imler olarak somut şeylere verilmiş olan adlara *bağıntı terimleri* ve böyle yan yana getirilmiş şeylere de *bağıntılı* denir. Böylece, zihin Caius'u bir gerçek varlık olarak ele aldığında, bu ideye Caius'ta gerçekten varolan şeyin dışında bir şey katmaz; örneğin onu bir insan olarak düşündüğüm zaman, zihnimde türün yani insanın karmaşık idesinden başka bir şey yoktur. Bunun gibi Caius'un bir beyaz adam olduğunu söylediğim zaman da, bendeki yalnızca rengi beyaz olan bir adamın düşüncesidir. Fakat Caius'a 'koca' adını verdiğim zaman, başka birisini de anıştırmış oluyorum; ona 'daha beyaz' adını verdiğim zaman da başka bir şeyi de anıştırıyorum; iki durumda da düşüncem Caius'un ötesine geçmiştir ve birlikte düşünülen iki şey birden vardır. Herhangi bir ide, basit de karmaşık da olsa, zihnin iki şeyi yan yana getirmesine ve bu iki şeyi ayrı ayrı

görmekle birlikte onları sanki birlikte ele almasına neden olabileceğine göre, idelerimizden herhangi biri bir bağıntının temelini oluşturabilir.

2. Bağlılaşım terimleri olmayan bağıntılar kolayca anlaşılamazlar. *Baba* ve *oğul, daha büyük* ve *daha küçük, neden* ve *etki* gibi, karşılıklı anıştırmayla birbirini yanıtlayan göreli terimlerle anlatılan bu ve benzeri bağıntılar herkes için çok açıktır ve herkes bağıntıyı ilk bakışta anlayabilir. Fakat dillerin bağlılaşık adları vermedikleri durumlarda bağıntı kolayca göze çarpmaz. 'Odalık' da kuşkusuz 'karı' kadar bağıntılı bir addır; fakat bu ve bunun gibi sözcüklerin bağlılaşığının bulunmadığı dillerde, bağlılaşık terimler arasında bulunan ve bunları birbirini açıklıyormuş ve birbirinden ayrı olarak varolamazmış gibi gösteren o apaçık bağıntı belirtisi bulunmadığından insanlar bu bağıntıları kolayca göremezler. İyi incelendiklerinde apaçık bağıntılar içerdikleri görülen birçok adlara *dışsal adlar* denmesi bundandır.

3. Saltık gibi görünen kimi terimler bağıntı içerir. Başka türden kimi bağıntılı terimler de vardır ki bunlar ne bağıntılı ne de dışsal ad olarak görülürler; yine de bunlar, öznedeki salt bir şeyi imleme görüntüsü altında, daha zor gözlemlenebilir de olsa, örtük bir bağıntı saklarlar; bundan sonraki bölümlerde genişliğine ele alacağım, yaşlı, büyük, eksik vb. gibi seçik görünüşlü terimler böyledir.

7. Her şey bağıntılı olabilir. Genellikle bağıntıyla ilgili olarak şunlar düşünülebilir:

Birincisi, basit ide olsun, töz olsun, kip ya da bağıntı olsun ya da bunlardan birinin adı olsun, başka şeylerle ilgili sonsuz sayıda düşüncelere konu olamayacak olan hiçbir şey yoktur; yani bağıntı insan düşünce ve sözcüklerinin büyük bir bölümünü oluşturur; örneğin bir tek adam, aynı anda, baba, kardeş, oğul, büyük baba, torun, kayın-baba, üvey-oğul, koca, dost, düşman, özne, general, yargıç, patron, müşteri, profesör, Avrupalı, İngiliz, adalı, uşak, efendi, mal sahibi, kaptan, üst, ast, daha büyük, daha küçük, daha yaşlı, daha genç, çağdaş, benzer, başkası gibi birçok ve daha da başka bağıntılarla ilgili olabilir ya da onları taşıyabilir; çünkü o insanda, uyuşabilme, uyuşmama ya da ilgili olma bakımlarından başka şeylerle karşılaştırılmasından doğacak bağıntıları taşıma yeteneği vardır. Çünkü,

söylediğim gibi, bağıntı, iki şeyi ölçüştürme ya da birlikte ele alma ve bunlardan birine ya da ikisine birden, kimi kez de bağıntının kendisine, bu karşılaştırmaya dayanan bir ad verme yoludur.

8. Bağıntı ideleri çokluk bağıntılı öznelerin idelerinden daha açıktır. İkincisi, bağıntıyla ilgili olarak düşünülebilecek şeylerden biri de, bağıntılı sözcüklerin şeylerin gerçek varlığında bulunmamalarına, dışardan ve ek olarak katılmış bir şey olmalarına karşın, yine de böyle sözcüklerin yerini tuttukları ideler, çokluk, bunların ilişkin oldukları cisimlerin idelerinden daha açık ve seçiktir. Bir baba ya da kardeş idesi, insan idesinden, büyük ölçüde daha açık ve seçiktir; ya da isterseniz *babalık* insanlığa bakışla, idesi daha kolay edinilebilir bir şeydir; bir arkadaşın ne olduğunu Tanrının ne olduğundan çok daha kolay kavrayabilirim; çünkü bir eylemin ya da bir yalın idenin bilgisi, çokluk, bana bir bağıntının kavramını vermeye yetebilir, oysa cisimsel bir varlığın bilgisi için çeşitli idelerin doğru birleştirilmesi zorunludur. Bir kimse iki şeyi karşılaştırıyorsa bunları ne bakımdan karşılaştırdığını bilmediği düşünülemez; öyle ki, iki şeyi karşılaştırıyorsa bu bağıntı üzerine açık bir idesi var demektir. *Demek bağıntıların ideleri, zihnimizde, en azından o cisimlerin idelerinden daha yetkin ve daha seçik olabilecek durumdadırlar.* Böylece, St. James Park'taki iki devekuşunun kendileri üzerine bendeki idenin belki de çok bulanık ve eksik olmasına karşın, biri yumurtlayan öteki de yumurtadan çıkan bu hayvanlar arasındaki ana ve yavru bağıntısı üzerine bende açık bir ide vardır.

9. Bağıntıların hepsi de basit idelerde son bulur. Üçüncüsü, cisimlerin birbiriyle karşılaştırılmalarının birçok yönleri ve birçok da bağıntılar bulunmakla birlikte, yine de bunlar, benim bütün bilgimizin gereçleri olarak gördüğüm duyum ya da düşünümün yalın ideleriinde son bulurlar ya da onlarla ilgilidirler.

10. Zihni adın belirlediği öznenin ötesine yönelten terimler bağıntı terimleridir. Dördüncüsü, bağıntı bir şeyin, kendi dışındaki bir şeyle birlikte düşünülmesi olduğuna göre, zihni zorunlu olarak, sözcüğün uygulandığı şeyde gerçekten varolduğu kabul edilen ideler den başkasına götüren bütün sözcüklerin bağıntı sözcükleri olduğu açıktır: örneğin, 'adam', 'kara', 'şen', 'düşünceli', 'susamış', 'kızgın', 'kaplamlı'; bunlar ve benzerleri hep saltıktır, çünkü hiçbiri, bu yolda

bir öznede gerçekten bulunduğu kabul edilenlerden başka bir şeyi ne imler ne de anıştırır; fakat 'baba', 'kardeş', 'kral', 'koca', 'daha kara', 'daha şen', vb., belirledikleri şeyle birlikte, bu şeyin varoluşundan ayrı ve onun dışındaki bir şeyi de anıştırır.

11. Sonuç. Bağıntıyla ilgili bu öncülleri koyduktan sonra, şimdi de kimi örneklerle, bizdeki bağıntı idelerinin de nasıl ötekiler gibi yalnızca basit idelerden yapılmış olduklarını ve ne denli duyulardan arınmış ve onlara uzakmış gibi görünürlerse görünsünler, bunların sonunda nasıl yine de yalın idelerde son bulduklarını göstermeye çalışacağım. En kapsamlı olandan, varolan ve varolabilecek her şeyin ilgili olduğu bir bağıntıdan, yani *neden* ve *etki* bağıntısından başlayacağım; ilk olarak da, bunun idesinin bütün bilgimizin iki kaynağı olan duyum ve düşünümden nasıl türemiş olduğunu inceleyeceğim.

BÖLÜM XXVI

Neden ve Etki ve Öteki Bağıntılar

1. İdeleri nereden gelir. Duyularımız yoluyla şeylerin sürekli değişiminin ayrımına vardıkça, birçok tikel niteliklerin ve cisimlerin varolmaya başladığını ve bunların bu varoluşlarını başka bir varlığın etki ve işlemine borçlu olduğunu gözlemleriz. Bu gözlemden *neden* ve *etki* idelerimizi ediniriz. Bir yalın ya da karmaşık *ide* üreten şeye *neden*, üretilen şeye de *etki* genel adını veririz. Böylece, balmumu adını verdiğimiz cisimde daha önce bulunmayan akışkanlığın belli bir sıcaklık derecesinin uygulanmasıyla sürekli üretildiğini görünce, sıcaklık basit idesine mumdaki akışkanlığın nedeni, akışkanlığa da etki deriz.

2. Yaratı, doğuş, başkalaştırma. Böylece, cisimlerin birbiri üzerindeki etkilerinde duyularımızın bulduğu şeyden neden ve etki kavramını elde edince, yani, nedenin, basit ide, töz ya da kip olsun, herhangi bir şeyi ortaya çıkaran, etkininde, başlangıcını başka şeyden alan şey olduklarını öğrenince, zihin şeylerin birçok değişik

kaynaklarını iki tür içinde toplamakta güçlük çekmez:

Birincisi, bir şeyin tümüyle yeniden yapıldığı yani hiçbir bölümünün daha önce varolmadığı durumdur; daha önce varolmayan yeni bir madde parçasının *rerum naturae* da (şeylerin doğasında) varoluşunun başlaması durumu budur ve buna *yaratı* diyoruz.

İkincisi, bir şeyin, hepsi de daha önce varolan bölümlerden yapıldığı durumdur; fakat hepsi de önceden varolan yalın idelerin bir topluluğunu oluşturan bu şeyin, daha önce, bu adam, bu yumurta, bu gül, bu kiraz vb. gibi bir varoluşu yoktur. Bu oluşum, doğanın olağan gidişi içinde, bizim algılamadığımız duyulmaz yollardan işleyen bir dış etmenin ya da nedenin ortaya koyduğu ve ondan alınan bir içsel ilkeye göre üretilmiş bir cisimle ilgili olunca buna *doğuş* deriz. Neden dışsal olduğunda ve etki, ayırt edilebilir parçaların ayrılması ya da birleştirilmesi yoluyla üretildiğinde buna *yapma* deriz; yapay şeyler böyledir. Daha önce nesnede bulunmayan bir yalın ide üretildiğinde buna *başkalaştırma* deriz. Buna göre, bir insan doğmuştur, bir resim de yapılmıştır; bunlardan birinde, daha önce onda bulunmayan yeni bir duyulur nitelik ya da basit ide üretildiğinde, o şey *başkalaşmıştır*; daha önce bulunmayıp da böyle varoluş kazandırılan şeyler etkilerdir; bunlara varoluş veren işlemi yapan şeyler de nedenlerdir. Bu durumda ve bütün öteki durumlarda, neden ve etki kavramının, duyum ya da düşünümden elde edilen idelerden doğduğunu gözlemleyebiliriz; ve bu bağıntı da, ne denli kapsamlı olursa olsun, sonunda onlarda biter. Çünkü neden ve etki kavramını edinmek için, başka bir şeyin işlemiyle varoluşa geçmekte olan herhangi bir yalın ideyi, bu işlemin biçimini bilmeden incelemek yeter.

3. Zaman bağıntıları. Zaman ya da yer de çok sayıda bağıntıların temelindedir ve en azından bütün sonlu varlıklar bunlarla ilgilidir. Fakat bu ideleri nasıl edindiğimiz daha önce başka bir yerde[1] gösterildiği için, burada yalnızca, şeylerin zamandan aldıkları belirlenimlerin büyük bölümünün bağıntılar olduğunu anıştırmak yeterlidir. Böylece, birisi Kraliçe Elizabeth'in altmış dokuz yıl yaşadığını ve kırk beş yıl kraliçelik ettiğini söylediğinde, bu sözler yalnızca bu sürenin bir başka süreye oranını anlatır; öyle ki, bunun anlamı, yalnızca, onun yaşam süresinin, güneşin yıllık devim süresinin altmış dokuz

1 II, xiii, xiv.

katı, kraliçelik süresinin de bu sürenin kırk beş katı olduğu anlamına gelir, ve *süresi nedir?* sorusunun yanıtı olan bütün sözler için de bu böyledir.

4. Ancak, bunların yanında olağan olarak somut idelerin yerini tuttukları sanılmasına karşın, iyi düşünüldüğünde göreli olduğu görülen zaman sözükleri de vardır; herhangi bir şeyin zihnimizde idesi bulunan belli bir süre uzunluğuna olan bağıntısını içeren ve anıştıran 'genç', 'yaşlı', vb. sözcükleri böyledir. Düşüncelerimizde bir insanın olağan yaşam süresinin yetmiş yıl olduğu idesi yerleştiği için, bir insanın genç olduğunu söylediğimizde, onun yaşının, insanların genellikle ulaştıkları yaşın bir küçük bölümü olduğunu söylemek istiyoruz demektir; onun yaşlı olduğunu söylediğimizde de, yaşam süresinin, insanların genellikle aşamadıkları sürenin sonlarına yaklaşmış olduğunu düşünürüz. Fakat güneşin ve yıldızların, insanların pekçok kuşaklarından daha uzun süre yaşamış olmalarına karşın, bunlara yaşlı demeyiz; çünkü Tanrının bu tür varlıklar için ne kadar süre biçtiğini bilmeyiz. Bu terim, şeylerin olağan gidişi içinde doğal yıpranmayla belli bir süre içinde son bulan şeylere uygun düştüğünden ve sanki zihnimizde bunların yaşam sürelerinin bölümlerini kendisiyle ölçüştürebileceğimiz bir ölçüm bulunduğundan, bu şeylerin bu ölçümle bağıntılarına göre bunlara genç ya da yaşlı deriz; bu yüzden de bunu, olağan sürelerinin ne olduğunu bilmediğimiz bir elmas ya da bir yakut için yapamayız.

5. Yer ve uzam bağıntıları. Şeylerin yerleri ve uzaklıkları bakımından bağıntılarını gözlemlemek, üstte, altta, Charing-Cross'tan beş yüz metre ötede, İngiltere'de, Londra'da örneklerinden de görüleceği gibi, çok kolaydır. Fakat süre bakımından olduğu gibi uzam ve oylum bakımından da, göreli olmalarına karşın, bizim somut olarak düşünülen adlarla imlediğimiz birtakım ideler vardır; *büyük* ve *küçük*'ün gerçekte bağıntı oluşları gibi. Çünkü burada da, en çok ilişkide bulunduğumuz şeylerin birçok türlerinin irilik ideleri zihnimizde yerleşmiş olduğundan, bunları başka şeylerin oylumunu belirlemede sanki ölçüm olarak kullanırız.

6. Salt terimler genellikle bağıntı gösterirler. Yukardakiler gibi *zayıf* ve *güçlü* de o sırada bizde bulunan büyük ya da küçük güç ideleriyle ölçüştürülen göreli güç adlarıdır.

BÖLÜM XXVII

ÖZDEŞLİK VE BAŞKALIK

1. Özdeşlik nedir. Zihnin çok zaman karşılaştırma yaptığı başka bir konu, belli bir zaman ve yerdeki bir şeyi, başka bir zamandaki kendisiyle karşılaştırarak *özdeşlik* ve *başkalık* idelerini oluşturduğumuz, şeylerin doğrudan varlıkları konusudur. Biz bir şeyin, zamanın herhangi bir anında bir yerde bulunduğunu gördüğümüz zaman, başka yönlerden ona ne denli benzer ve ondan ne denli ayırt edilemez olursa olsun, onun aynı anda başka bir yerde bulunan başka bir şey değil de o şey olduğunu (nasıl olursa olsun) kesinlikle biliriz; özdeşlik de, ona yüklenen idelerin, göz önüne aldığımız, ve şimdiki varoluşlarını onlarla ölçüştürdüğümüz, o sıradaki varoluşlarından hiçbir ayrım göstermemeleri durumudur. Biz hiçbir zaman aynı türden iki şeyin aynı anda aynı yerde bulunduğunu görmediğimiz ve böyle bir olabilirliği kavrayamadığımız için, haklı olarak, belli bir anda belli bir yerde bulunan bir şeyin aynı türden her şeyi dışladığını ve orada yalnız bulunan bir şeyin aynı türden her şeyi dışladığını ve orada yalnız başına bulunduğunu kabul ederiz. Buna göre, bir şeyin aynı şey olup olmadığı sorusu her zaman, belli bir anda şöyle bir yerde bulunmuş olup o anda başka bir şey değil de kendisi olduğu kesinlikle bilinmiş olan birşeye yöneltir. Bundan da, bir şeyin varoluşunun iki başlangıcı olamayacağı ve başlangıcı aynı olan iki ayrı şeyin de bulunamayacağı sonucu çıkar; çünkü aynı anda aynı türden iki şeyin aynı yerde bulunması ya da bir ve aynı şeyin iki değişik yerde bulunması olanaksızdır. Demek bir tek başlangıcı olan şey aynı şeydir ve başlangıcı zaman ve yer bakımından ondan ayrı olan şey de, aynı değil, başka bir şeydir. Bu bağıntı konusunda güçlük doğuran şey, onun yüklendiği şeylerin kesin kavramlarını edinmekte yeterli özen ve dikkatin gösterilmemesidir.

2. Tözlerin özdeşliği. Bizde üç tür tözün idesi vardır: (1) Tanrı. (2) Sonlu tinler. (3) Cisimler. Birincisi, Tanrı başlangıçsızdır sonrasızdır, başkalaştırılamaz, her yerdedir, bu yüzden de onun özdeşliğiyle ilgili bir şüphe yoktur. İkincisi, sonlu tinlerden her birinin varoluşunun başlangıcının belli bir zamanı ve yeri olduğundan, bu zaman ve

yere göre olan bağıntı, bunlar varoldukça her birinin özdeşliğini belirleyecektir. Üçüncüsü, aynı şey maddenin her bölümü için de geçerlidir, her bölüm, bir madde ona eklenmedikçe ya da ondan çıkarılmadıkça, aynı kalır. Çünkü, adlarını saydığımız üç töz birbirini aynı yerde dışlamazlarsa da, bunların, kendi türlerinden bir şeyi aynı yerde zorunlu olarak dışlamadığı bir durumu kavrayamayız; böyle olmasa özdeşlik ve başkalık kavramları ve adları boşuna olurdu; cisimlerin ve başka şeylerin birbirine göre seçikliği de kalmazdı. *Kiplerin özdeşliği.* Tözler dışındaki her şey de, son aşamada, tözlerde biten kipler ya da bağıntılar olduklarına göre, onların tikel varoluşlarından her birinin özdeşlik ve başkalığı da aynı yoldan belirlenecektir; ancak sonlu varlıkların eylemleri, örneğin *devim* ve *düşünce* gibi, varoluşları ardışıklıkta bulunan şeylerin varoluşları sürekli bir ardışıklık dizisi olduğundan, bunların başkalıkları konusunda bir sorun yoktur; çünkü bunlar, başladıkları anda yok olduklarından, sürekli varlıkların değişik zamanlarda ayrı yerlerde bulunuşları gibi, değişik zamanlarda ya da değişik yerlerde varolamazlar; bu yüzden de, değişik zamanlarda ele alınan devim ya da düşüncelerin her bölümünün varoluşunun başlangıcı değişik olduğuna göre, bunlar aynı olamazlar.

3. Principium individuationis (özdeşleşme ilkesi). Bu söylediklerimizden, böylesine önemle araştırılan şeyin yani *özdeşlik ilkesinin* ne olduğunu bulmak kolaydır; bunun da, herhangi türden bir varlığı belli bir anda, aynı türden iki varlığa birden verilemeyen bir yere bağlayan varoluşun kendisi olduğu açıktır. Bunu basit töz ve kiplerde kavramak daha kolaymış gibi görünürse de, üzerinde düşünüldüğünde, neye uygulandığına dikkat etmek koşuluyla bireşik şeylerde de daha zor olmadığı görülür: örneğin bir atom, yani belli bir zaman ve yerde varolan, bir değişmez yüzey altındaki bir sürekli cisim düşünelim; bunun, varoluşunun herhangi bir anında ele alındığında, kendisiyle aynı olduğu açıktır. Çünkü o anda, başka şey değil de, neyse o olduğuna göre, aynı şeydir ve varoluşu sürdükçe öyle olmayı sürdürmesi gerekir, çünkü bu zaman boyunca o, başkası değil kendi olacaktır. Bunun gibi, eğer iki ya da daha çok atom aynı kitlede birleşirse, yukarıdaki kurala göre bu atomlardan her biri aynı kalacaktır; bunlar birlikte olduğuna ve kitle aynı atomlardan oluştuğu-

na göre, parçaları nasıl birleşmiş olurlarsa olsunlar, onun aynı kitle ya da aynı cisim olarak kalması gerekir. Fakat bu atomlardan biri çıkarılır ya da bir yenisi eklenirse o artık aynı kitle ya da aynı cisim değildir. Yaşayan yaratıkların özdeşliği aynı bölümlerden oluşan bir kitle olmaktan değil başka şeyden gelir. Çünkü bunlarda büyük madde parçalarının değişmesi özdeşliği bozmaz: bir fidanken büyüyüp ağaç olmuş sonra da budanmış bir meşe aynı meşedir; büyüyüp at olan bir tay da, besili de zayıf da olsa aynı attır: iki durumda da bölümlerde açık değişmeler olabilir, öyle ki bunlardan hiçbiri aynı madde kitlesi değildir, fakat yine de, bunlardan biri ayrı meşe öteki de aynı attır. Bunun sebebi, özdeşliğin bu iki durumda –bir madde kitlesi ve bir yaşayan beden– aynı şeye uygulanmamış olmasıdır.

4. Bitkilerde özdeşlik. Buna göre, bir meşenin bir madde kitlesinden ne yönden ayrımlı olduğunu da incelememiz gerekir; benim görüşüme göre, bu, birinde madde parçalarının birbirine gelişigüzel yapışmış olmasına karşı, ötekinde parçaların konumunun bir meşenin parçaları olmaya uygun olmasından ve buradaki düzenlemenin de, bitkisel yaşamın gerektirdiği besini alma ve dağıtmayla, gövde, kabuk ve yaprakları vb. oluşturma ve sürdürmeye elverişli olmasından gelir. Böylece o, bir bileşik cisimde bir ortak yaşamı paylaşan parçaların düzenini içeren bir ağaçtır ve aynı yaşamdan pay aldığı sürece aynı ağaç olarak kalır; bir yandan da bu yaşam, bir tür bitkilere uygun olan sürekli bir benzer düzenleme içinde canlı bitkiye yaşamsal olarak eklenen yeni madde parçalarına da aktarılır. Çünkü bu düzenleme belli bir anda belli bir madde topluluğunda bulunduğu için, bu tikel somut nesne de ötekilerden başkadır ve bireysel yaşamı oluşturur; bu bireysel yaşam da, bu andan sonra ve önce, bitkinin yaşayan gövdesine birleşen ve duyulmaz biçimde birbirini izleyen parçaların değişmeyen sürekliliği içinde varolduğu için, bunda, bitkiyi aynı bitki ve parçalarını da aynı bitkinin parçaları yapan özdeşlik vardır ve bu parçalar, ortak yaşamı, böyle birleşmiş olan bütün parçalara iletmeye elverişli olan bu düzenleme içinde birleşik olarak kaldıkları sürece aynı bitkinin parçaları olarak kalmış olurlar.

5. Hayvanların özdeşliği. Hayvanlarda da durum çok değişik değildir ve herkes bir hayvanı oluşturan ve onun aynılığını sürdüren şeyin ne olduğunu görebilir. Buna benzer bir şeyi makinelerde görü-

yoruz ve bu, konuyu aydınlatmada kullanılabilir. Örneğin bir saat nedir? Bunun, bir takım parçaların belli bir amaca uygun olarak ve belli bir gücün eklenmesiyle bu amacı gerçekleştirebilecek biçimde düzenlenmesi ya da yapımı olduğu açıktır. Bu makinenin bir sürekli beden olduğunu, düzenli parçalarının, ortak bir yaşam içinde duyumlanamaz parçaların sürekli eklenmesi ya da çıkarılmasıyla onarılmış, artmış ya da azalmış olduğunu düşünürsek, bir hayvanın bedenine çok benzeyen birşey elde etmiş oluruz; aradaki ayrım, hayvanda, devimin içerden gelmesi yüzünden, düzenlemenin uygunluğunun ve yaşamı oluşturan devimin birlikte başlamalarıdır; oysa makinelerin gücü, duyulur biçimde dışarıdan geldiğinden, organ düzenli ve gücü almaya uygun olduğu zaman da çokluk güç bulunmayabilir.

6. İnsanın özdeşliği. Bu, aynı *insanın* özdeşliğinin ne olduğunu da gösterir; bu da, aynı düzenlenmiş bedene art arda yaşamsal olarak birleşme durumundaki sürekli değişen madde parçalarının aynı sürekli yaşamı paylaşmasından başka bir şey değildir. İnsanın özdeşliğini de, öteki hayvanlarda olduğu gibi, belli bir anda alınan ve ondan sonra da kendisine eklenen madde parçacıklarının birbirini izleyişle bu yaşamsal düzen içinde varlığını sürdüren bir düzenlenmiş beden olmanın dışında bir şeyde arayan bir kimsenin, bir cenini, bir yaşlı kimseyi, bir deliyi ve bir bilgeyi aynı adam olarak belirleyebilmek için kabul edeceği varsayımla Seth, Ismael, Sokrates, Pilate, St. Austin ve Caesar Borgia'nın da aynı adam olmasını önlemesi olanaksızdır. Çünkü eğer *yalnızca ruh* özdeşliği insanı aynı insan yaparsa ve aynı bireysel tinin değişik bedenlerle birleşmemesinin özdeğin doğasıyla ilgili bir yanı yoksa, değişik çağlarda yaşayan ve değişik ruhsal özellikler gösteren insanların da aynı insan olmaları olanağı vardır; bu konuşma biçimi, *insan* sözcüğünün bedensiz ve kılıksız bir ideyi belirlemekte kullanılması gibi çok tuhaf bir uygulamadan geliyor olmalı. Ancak bu konuşma biçimi, ruhun başka bedene göçebildiğini kabul eden ve insan ruhlarının, kötü davranışları yüzünden kendileri için daha uygun barınaklara, yani hayvanca eğilimlerini karşılamaya daha elverişli organları bulunan hayvan bedenlerine

II, xiii, xiv.

gönderilebileceği görüşünde olan filozofların düşünceleriyle büsbütün bağdaşmaz. Bir kimsenin, Heliogabalus'un ruhunun kendi domuzlarından birinde bulunduğuna inansa bile, yine de domuzun bir insan ya da Heliogabalus'la aynı insan olduğuna inanabileceğini sanmıyorum.

7. Özdeşlik ideye uygundur. Demek her türden özdeşliği içeren ya da her durumda onu belirleyen şey töz birliği değildir; fakat bu özdeşliği doğru kavrayıp üzerinde iyi düşünebilmemiz için, onun uygulandığı sözcüğün hangi idenin yerini tuttuğunu araştırmalıyız; eğer *kişi, adam* ve *töz* üç değişik idenin yerini tutan üç değişik adsalar, aynı *töz* olmak, aynı *adam* olmak ve aynı *kişi* olmak da ayrı ayrı şeylerdir; çünkü ide hangi adın idesiyse özdeşlik de onun özdeşliği olmalıdır; buna biraz daha dikkat edilseydi, bu konuda çok zaman ortaya çıkan bulanıklık, özellikle de şimdi ele alacağımız kişisel özdeşlikle ilgili olarak görünürdeki güçlüklerle birlikte, belki de büyük ölçüde önlenebilirdi.

8. Aynı adam. Bir hayvan, yaşayan bir düzenli cisimdir; böylece, aynı hayvan da, daha önce gördüğümüz gibi, değişik özdek parçalarının bu düzenli yaşayan cisme art arda eklenmelerine koşut olarak bu parçalara aktarılan aynı sürekli yaşamdır. Ne denli değişik tanımlar yapılırsa yapılsın, dikkatli bir gözlem, zihinlerimizde bulunan, ve imi ağızlarımızdan çıkan 'adam' sesi olan idenin, belli biçimdeki bir hayvan idesinden başka bir şey olmadığını şüpheye yer kalmayacak biçimde gösterir. Çünkü bir kimsenin, yaşamı boyunca bir kedi ya da papağandan öte ussallık belirtisi göstermemiş olmasına karşın yapı ve kılığı kendisine benzeyen bir yaratık gördüğü zaman, ona yine de insan diyeceğini sanıyorum; öte yandan, bir kedinin ya da papağanın konuştuğunu, us yürüttüğünü ve felsefe yaptığını gören bir kimse, onu yine kedi ya da papağan olarak düşünecek ve o adı verecektir; ancak bunlardan ilkine, çok budala ve ustan yoksun bir adam, sonrakine de çok zeyrek ve ussal bir papağan ya da kedi diyecektir. Çünkü birçok kimse için adam idesinin yalnızca düşünen ya da ussal bir varlığın idesi değil, bununla birlikte şu ve şu kılıktaki bir beden idesi olduğunu sanıyorum; bir adam idesi böyle olunca da, bir anda tümüyle değişmeye uğramayan aynı ardışık bedenin de, aynı özdek-dışı tin gibi, aynı adamın yapılmasına katılması gerekir.

9. Kişisel özdeşlik. Bu ön kabulden sonra, kişisel özdeşliğin ne olduğunu bulmak üzere, *kişi* sözcüğünün neyin yerini tuttuğunu araştırmamız gerekir; benim görüşüme göre kişi, düşünen, ussal bir varlıktır, uslaması ve düşünümü vardır, değişik zaman ve yerlerde kendini kendi olarak, yani aynı düşünen varlık olarak görebilir; bunu doğruca, düşünceden ayrılamaz olan ve benim düşünce için özsel olduğunu sandığım bilinç yoluyla yapar; çünkü algılamakta olduğunu algılamayan bir kimsenin algılamakta olduğu da söylenemez. Bir şey gördüğümüz, işittiğimiz, kokladığımız, tattığımız ya da istediğimiz zaman bunları yaptığımızı da biliriz. Böylece bilinç her zaman duyum ve algılarımızla birliktedir ve böylelikle herkes, kendisi için, *kendim* dediği şey olur; bu durumda aynı kendiliğin aynı cisimde mi yoksa başka cisimlerde mi sürdüğü düşünülmez. Bilinç her zaman düşünmeyle birlikte bulunduğu ve herkesi kendisinin kendim dediği şey yapan ve böylece kendini bütün başka düşünen şeylerden ayırt etmesini sağlayan şey o olduğu için, kişisel özdeşlik ya da bir ussal varlığın aynılığı da bundan başka bir şey değildir; ve bu bilinç, geriye, geçmişteki herhangi bir düşünceye erişebildiği ölçüde o kişinin özdeşliğine de erişebilir; eski kendi neyse şimdiki de odur; eski eylemi de şimdi o eylem üzerinde düşünen aynı kendilik yapmıştır.

10. Kişisel özdeşliği bilinç yapar. Fakat ayrıca bunun aynı özdeş töz olup olmadığı da araştırılmıştır. Kimileri bu algıların, bilinçleriyle birlikte, aynı düşünen şeyin her zaman kendi kendisinin aynı olduğunu düşünmesini sağlayacak biçimde zihinde hazır olarak kaldıklarından şüphe etmekte kendilerini haklı bulurlar. Fakat buradaki güçlüğün asıl kaynağı, bu bilinçliliğin her zaman unutkanlıkla kesilişi, yaşamımızda, geçmişteki bütün eylemlerimizin dizisinin tümüyle ve bir bakışta görülecek biçimde önümüze serildiği bir anın bulunmayışı, en iyi belleklerin bile bunlardan bir bölümünü göz önüne getirirken öteki bölümünü gözden kaçırması ve bizim zaman zaman, hem de yaşamımızın en büyük bölümünde, geçmişteki kendilerimizi düşünmeyip o andaki düşüncelerimize yönelişimiz ve derin uykudayken herhangi bir düşüncemizin ya da uyanıkken düşüncelerimizi saptayan türden bir bilinçliliğin bulunmayışıdır; işte bütün bu durumlarda bilincimiz kesintiye uğradığından ve geçmişteki kendilerimizi gözden yitirdiğimizden, aynı düşünen şey, yani aynı cisim olup

olmadığınız konusunda şüpheler doğar. Bu şüphe haklı da haksız da olsa, bunun *kişisel* özdeşlikle ilgisi yoktur. Çünkü sorun, kişiyi neyin aynı kişi yaptığıdır; yoksa aynı kişide her zaman düşünen şeyin aynı özdeş cisim olup olmadığı değildir ve burada bunun önemi de yoktur; çünkü, cisimsel değişmeleri içindeki özdeşliği aynı sürekli yaşamın birliğinde sağlanan bir hayvanda, değişik bedenler nasıl aynı yaşam yoluyla birleşebiliyorsa, değişik cisimler de aynı kişide, paylaştıkları aynı bilinç yoluyla birleşebilirler. Bir insanı kendisi için kendi yapan şey aynı bilinç olduğuna göre, bu bilinç ister bir tek bireysel cisimle birleşsin, isterse varlığını birçok cisimlerin ardışıklığında sürdürsün, kişisel özdeşlik yalnızca ona bağlıdır. Bir düşünen varlık, geçmişteki bir eyleminin idesini hem ilk idedeki bilinçle hem de şimdiki bir eylemindeki aynı bilinçle yinelemeyi *başarabildiği* sürece o aynı kişisel kendiliktir. Çünkü o, şimdiki düşünce ve eylemleri üzerindeki bilgisiyle *kendisi için kendidir* ve aynı bilinç geçmişteki ya da gelecekteki eylemlerine uzanabildiği sürece aynı kendi olacaktır; bir kimsenin, bugün dünkünden başka bir giysi giydi ve arada kısa ya da uzun bir süre de uyudu diye nasıl onun iki ayrı adam olması gerekmezse, o kimsenin, aradan zaman geçti ya da cisim değişti diye iki kişi olması gerekmez; çünkü bedenlerin eylemlere katkıları ne olursa olsun, aynı bilinç değişik zamanlardaki eylemleri aynı kişide birleştirir.

11. Cisim değişmeleri içinde kişisel özdeşlik. Bunun böyle olduğunun, kendi bedenimizde de bir tür kanıtları vardır; bedenimizin bütün bölümleri, kendilerine dokunulduğunda ve bir etki yapıldığında bunları duyumlayacağımız ve onların uğradığı iyilik ve kötülüklerin bilincinde olacağımız biçimde öylesine birleşmişlerdir ki, o bölümler artık bizim, yani düşünen bilinçli kendimizindir. Böylece, herkes için, bedenindeki kol ve bacaklar kendisinin parçalarıdır ve kişi onlarla duygudaş ve ilgilidir. Bir eli kesin, böylelikle onu kendi sıcaklık, soğukluk ve izlenimlerinin bilincinden ayırın, artık o, o kişinin, en uzaktaki bir madde parçasından daha çok bir parçası değildir. Böylece belli bir zamanda kişisel kendiliği oluşturan tözün, kişisel özdeşlikte bir değişme olmadan, başka bir zaman değişebildiğini görüyoruz; çünkü biraz önce kendisinin bir parçası olan elin kesilmesine karşın, kişinin ayrılığı konusunda bir sorun yoktur.

12. Düşünen cisimlerdeki değişme için de öyle mi? Fakat soru, aynı düşünen cisim değiştiğinde onun aynı kişi kalıp kalmayacağı; ya da cisim aynı kalırken kişinin değişip değişmeyeceği sorusudur.

Buna yanıtım şudur: birincisi, bu, düşünceyi özdek-dışı bir tözden yoksun olan bir salt özdeksel hayvansal yapıya oturtan bir kimse için bir sorun değildir. Çünkü, varsayımları doğru olsun ya da olmasın, bunların, hayvansal özdeşlik cisim özdeşliğinde değil de yaşam özdeşliğinde saklı olduğuna göre, kişisel özdeşliği de cisim özdeşliğinden başka bir şeyde saklı olarak kavradıkları açıktır. Bu yüzden de düşünceyi yalnızca bir özdek dışı tözde görenler bu tür düşünenlerle çatışmaya girmeden önce hayvansal özdeşliğin özdeksel cisimlerin değişimi ya da tikel tözlerin çeşitliliği içinde korunabildiği gibi, kişisel özdeşliğin de özdek-dışı tözlerin değişimi ya da tikel özdek-dışı tözlerin çeşitliliği içinde niçin korunamayacağını göstermeleri gerekir; bunlar, insanlarda aynı kişiyi yapan şeyin bir özdek-dışı tin olduğunu söylerlerse o başka; buna da, hayvanları da düşünen şeyler arasına soktuğu için, en azından Descartes'çılar karşı çıkar.

13. Ben sorunun birinci bölümüne, yani eğer düşünen töz değişirse (yalnızca özdek-dışı tözlerin düşündüğü varsayılarak) onun aynı kişi olarak kalıp kalmayacağı sorusuna, bunu ancak kendilerinde düşünen tözün ne türden olduğunu ve geçmişteki eylemlerin bilincinin bir düşünen tözden ötekine aktarılabilip aktarılamayacağını bilenlerin çözebileceği yanıtını veriyorum. Aynı bilinç aynı bireysel eylem olsaydı bu aktarmanın yapılamayacağını kabul ediyorum; fakat bu geçmişteki bir eylemin tasarımı olduğuna göre, gerçekte varolmamış olan bir şeyin gerçekten varolmuş gibi zihne sunulmasının niçin olanaksız olduğunun da kanıtlanması gerekir. Buna göre, bir tepkisel algı eylemiyle birlikte gitmedikçe yapılamayan eylemlerin ne türden eylemler olduğunu ve böyle bir eylemi, düşündüğünün bilincinde olmadan düşünemeyen düşünceli cisimlerin nasıl gerçekleştirebildiğini bilmedikçe, geçmişteki eylemlerin bir bireysel etmene, onun başka birisinde de bulunması olanaksız olacak biçimde nereye dek bağlı olabileceğini belirleyemeyiz. Fakat bizim aynı bilinç dediğimiz şey aynı bireysel eylem olmadığına göre, düşteki birçok tasarımlarımızı düşünürken onlara nasıl gerçekten olmuşlar gibi bakıyorsak, bir

düşünsel tözün de kendi yapmadığı fakat başka bir etmenin yapmış olabileceği bir şeyin tasarımını, kendisinin yaptığı bir şeymiş gibi düşünmesinin niçin olanaksız olduğunu şeylerin doğasından çıkarmak kolay görünmüyor.

14. Sorunun ikinci bölümü olan, aynı özdek-dışı tözle iki seçik kişi olabilir mi sorusu, bana, şu soru üzerine oturtulabilirmiş gibi görünüyor: aynı özdek-dışı varlık, geçmişteki eylemlerinin bilincinde olarak, kendi geçmiş varoluşunun bütün bilincinden tümüyle sıyrılabilir ve onu bir daha ele geçirmemek üzere yitirebilir mi ve böylece, sanki bir yeni dönemin bir yeni açıklamasına başlamış gibi, bu yeni durumun ötesine geçemeyen bir yeni bilinç edinebilir mi? Ruhun bedenden önceki varlığına inananların bu düşüncede olacakları açıktır; çünkü bunlar ruhun, gerek tümüyle bedensiz olarak, gerekse bir başka bedene biçim vermiş olarak bulunduğu daha önceki varoluşundan bir bilinçlilik kalmadığını kabul ederler; bunu kabul etmeseler deneyin kendilerine karşı çıkacağı açıktır. Böylece, kişisel özdeşlik bilincin eriminden öteye gidemediğine göre, ön-varoluşlu bir ruh da çağlar boyu suskunluğunu sürdürmeyip birçok kişiler oluşturmuş olmalıdır. Herkes kendi üzerinde bir düşünsün ve kendisinde özdek-dışı bir tin bulunduğuna, kendisinde düşünen şeyin ve bedeninin sürekli değişimi içinde kendisini aynı tutan şeyin de, kendim dediği şeyin de, bu olduğuna karar versin; yine o kimse bunun, Truva kuşatmasındaki Nestor'un ya da Thersites'in ruhuyla aynı ruh olduğunu varsaysın (ruhlar konusunda bildiğimiz kadarıyla, bunların, doğaları gereği olarak, herhangi bir özdek parçasıyla ilgisi olmadığından bu varsayımda açık bir saçmalık yoktur); çünkü bu ruh şimdi bir başkasında olduğu gibi, onlarda da bulunmuş olabilir; fakat bu kimse, şimdi Nestor ya da Thersites'in eylemlerinin bilincinde olmadığına göre, kendini onlardan herhangi biriyle aynı görür ya da görebilir mi? Onlardan herhangi birinin eylemleriyle onun ilgisi olabilir mi? O eylemleri kendisine yükleyebilir ve onların yaşamış herhangi bir kimseden çok kendisinin eylemleri olduğunu düşünebilir mi? Öyle ki, bu bilinçlilik o adamlardan her birinin hiçbir eylemine ulaşamadığına göre, o kimsenin bu adamlardan herhangi biriyle aynı *kendilik* olma olasılığı, şu anda ona biçim veren ruhun ya da özdek-dışı tinin şimdiki bedenini oluşturmak üzere yeni yaratılmış ve varoluşu yeni

kazanmış olması olasılığından yüksek değildir; Nestor'un ya da Thersites'in bedenine biçim veren ruh şimdi kendi bedenine biçim verenle sayısal olarak ne denli aynı ruh olursa olsun, bu böyledir. Fakat o kimse hele bir Nestor'un kimi eylemlerinin bilincinde olduğunu görsün, hemen kendini Nestor'la aynı kişi olarak görür.

15. Böylece, bir kimsenin, diriliş sırasında, daha önce bu dünyadaki bedeninin yapısını ve onun bölümlerini taşıyacak olmamasına karşın, o bedeni biçimlendiren ruhla birlikte giden bilinç aynı olacağı için, onun o zamandaki durumunu kavramakta güçlük çekmeyiz. Fakat beden değiştiğine göre, yalnız başına ruh, insanın bütün özünü ondaki ruhta görenlerin dışındaki kimselere göre, aynı insanı yapmaya yetmez. Çünkü bir prensin ruhu, prensin geçmiş yaşamının bilinciyle birlikte bir eskicinin bedenine girerse, esikci kendi ruhundan kurtulduğu anda herkes onun prensle aynı ***kişi*** olması gerektiğini, davranışlarının ancak böyle açıklanabileceğini bilir. Fakat onun aynı *adam* olduğunu kim söyleyebilir? Beden de insanın yapımına katılır ve benim düşünceme göre bu durumda, başkaları için, adamı beden belirler, oysa ruh, onun üzerine bütün prensce düşüncelerine karşın, onu başka bir adam yapamaz; ve o, kendisi dışındaki herkes için aynı eskici olarak kalır. Olağan konuşma biçiminde 'aynı kişi' ve 'aynı adam'ın bir ve aynı şeyin yerini tuttuğunu biliyorum. Gerçekte herkes, her zaman, istediği gibi konuşmakta belli düzenli sesleri uygun gördüğü idelere uygulamakta ve istediği zaman da bunları değiştirmekte özgürdür. Fakat yine de, eğer *tin, adam* ve *kişiden* herbirini aynı yapan şeyin ne olduğunu araştırmak istiyorsak, tin, adam ve kişi idelerini zihnimizde saptamamız gerekir; bunlar üzerinde kendimiz bir karara vardıktan sonra, bunların ya da benzerlerinin ne zaman aynı olup ne zaman olmadıklarını belirlemek zor olmaz.

18. Ödül ve cezanın nesnesi. Ödül ve cezanın bütün hak ve hukuku bu kişisel özdeşlik üzerine kurulmuştur; çünkü mutluluk ve mutsuzluk herkesin *kendisini* ilgilendiren şeylerdir ve bu bilinçle birlikte olmayan ve onun etkisi altında bulunmayan bir cismin başına gelen şeylerin önemi yoktur.

19. Uyanık Sokrates'i, uyuyan Sokrates'in yaptığı ve uyanık Sokrates'in bilincinde olmadığı bir şey için cezalandırmak, ikiz kardeşler,

dış görünüşleri bakımından ayırt edilemeyecek kadar birbirine benzedikleri için (böyle ikiz kardeşler görülmüştür), bunlardan birini, ikiz kardeşinin yaptığı ve kendisinin habersiz olduğu bir şey için cezalandırmaktan başka bir şey değildir.

20. Fakat buna yine de karşı çıkılabilir; yaşamının bir bölümünün anılarını tümüyle ve bunları yeniden geri getiremeyecek biçimde yitirdiğimi, öyle ki, belki artık bunların hiçbir zaman bilincinde olamayacağımı kabul edelim; fakat bir zamanlar bilincinde olduğum o eylemleri yapan ve o şeyleri düşünen kimse, şimdi hepsini unutmuş olsam bile, yine de ben değil miyim? Buna karşı diyorum ki, burada *ben* sözcüğünün neye uygulandığına dikkat etmemiz gerekir ve bu durumda bu, yalnızca adamdır. Aynı adam aynı kişi olarak kabul edildiği için de, kolayca, burada *ben*'in aynı kişinin de yerini tuttuğu varsayılmıştır. Fakat eğer aynı adamın değişik zamanlarda seçik iletişimsiz bilinçlerinin bulunması olanağı varsa, aynı adamın değişik zamanlarda değişik kişiler oluşturacağı da kuşkusuzdur; insanların düşüncelerinin en yüce açıklanışı içinde insanlığın anlamının bu olduğunu görüyoruz; insansal yasalar, dengeli adamın eylemleri için deliyi, delinin yaptıkları için de dengeli kimseyi cezalandırmıyor; yani konuşma dilindeki ***kendinde değil*** ya da ***kendinden geçmiş*** deyimlerinden de anlaşılacağı gibi bunlar iki ayrı kişi kabul ediliyor; bu deyimler bunları kullananların ya da en azından ilk kullanmış olanların, kendiliğinden değiştiğini düşündüklerini anıştırır; aynı kendilikteki kişi artık o adam değildir.

22. Peki, bir adam sarhoşken ve ayıkken aynı kişi değil mi? Böyle olmasa, sarhoşken yaptığı ve sonradan hiç bilincine varmadığı bir şey yüzünden niçin cezalandırılsın? Bu tıpkı uykusunda yürüyen ya da başka şeyler yapan bir adamın aynı kişi olarak yapacağı kötülüklerden sorumlu olması gibidir. İnsan yasaları, bunlardan ikisini de, bilgi durumlarına uygun olarak cezalandırır, çünkü bu durumlarda neyin gerçek neyin yapmacık olduğu kesin olarak ayırt edilemez; böylece, sarhoşluktaki ya da uykudaki bilgisizlik özür olarak kabul edilmez. Cezanın kişiliğe, kişiliğin de bilince bağlı olmasına karşın ve sarhoş belki de yaptığının bilincinde değilse de, yine de insan adaleti onu haklı olarak cezalandırır, çünkü aleyhteki olay kanıtlıdır, lehteki bilinçsizlik kanıtsızdır. Fakat yüreklerdeki gizlerin açığa çıktı-

ğı kıyamet günü geldiğinde, hiç kimsenin, bilincinde olmadığı bir şeyden sorumlu tutulamayacağını ve insanın, yargısını, bilincinin kendisini suçlamasında ya da aklamasında bulacağını düşünmek usa uygun görünüyor.

23. Kendiliği oluşturan bilinçtir. Aynı kişinin birbirinden uzakta kalan varoluşlarını yalnızca bilinç birleştirebilir; cisim özdeşliği bunu yapamaz. Çünkü cisim ne olursa olsun, nasıl oluşmuş olursa olsun bilinçsiz kişilik olmaz; o bilinç olmadıkça, herhangi bir cisim kadar, bir iskelet de kişi olabilir.

İletişimsiz iki seçik bilinçten, birinin sürekli geceleri ötekinin de gündüzleri, aynı bedeni sürekli etkilediğini, öte yandan da aynı bilincin belli aralıklarla iki seçik bedeni etkilediğini düşünebiliriz; soruyorum, birinci durumda, gece adamıyla gündüz adamı Platon'la Sokrates kadar birbirinden seçik iki kişi olmazlar mı? İkinci durumda da, ortada, iki seçik giysi içindeki tek adam gibi, iki seçik beden içinde tek kişi olmaz mı? Ve iki seçik bedeni yöneten aynı bilinçle, değişik zamanlarda aynı bedeni yöneten bu iki bilinçten, birincisinin, kendisini bu bedenlere sokan aynı özdek-dışı töze, öteki ikisinin de bu başka başka bilinçleri aynı bedene sokan iki seçik özdek-dışı töze ilişkin olduklarını söylemenin de bir önemi yoktur; bu doğru da yanlış da olsa durumu değiştirmez. Çünkü kişisel özdeşliğin, kendisini belirleyen bilinç bir özdek-dışı töze eklenmiş olsa da olmasa da, bu bilinçle belirlendiği açıktır. Çünkü insanda düşünen tözün zorunlu olarak özdek-dışı olduğu kabul edilse de, düşünen özdek-dışı şeyin, insanların, geçmiş eylemleri konusundaki unutkanlıklarında ve zihnin yirmi yıl boyunca hiç ansımadığı bir geçmiş bilinç durumunu birçok kez ansıması durumunda da görüldüğü gibi, zaman zaman geçmişteki bilincini bıraktığı ve sonra yine geri getirdiği açıktır. Bu ansıma ve unutma dönemlerinin, gece ve gündüz, düzenli olarak ortaya çıktığını varsayın, daha önceki örnekte aynı bedende iki kişinin oluşu gibi, burada da aynı özdek-dışı tinle iki kişi elde edersiniz. Demek ki kendilik, güvenilemez olan cisim özdeşliği ya da başkalığıyla değil, ancak bilinç özdeşliğiyle belirlenir.

25. Olabilirlik oranı en yüksek olan görüş, bu bilincin bir bireysel ve özdek-dışı töze bağlı olduğu ve onun etkisi olduğu görüşüdür, bunu kabul ediyorum.

Fakat bırakın insanlar buna kendi değişik varsayımlarına göre karar versinler. Mutluluk ve mutsuzluğa duyarlı olan her düşünen varlığın şunu kabul etmesi gerekir: *Kendim* dediği bir şey vardır, onunla ilgilidir ve onun mutluluğunu ister; bu kendilik bir andan daha uzun olan sürekli bir zaman içinde varolmuştur, bu yüzden de, eskiden olduğu gibi, sonraki aylar ve yıllar boyunca da, süresine bir sınır konmadan sürebilir ve gelecekte de sürecek olan aynı bilinç aracılığıyla aynı kendilik olabilir. Böylece, bu bilinçle kendini, yıllar önce şu ya da bu eylemleri yapmış ve şimdi de o yüzden mutlu ya da mutsuz olan aynı kendilik olarak bulur. Kendiliğin açıklanmasında, aynı kendiliği yapan şeyin aynı sayısal cisim değil aynı sürekli bilinç olduğu kabul edilmiştir, bu bilinçle değişik cisimler birleşip sonra ondan ayrılabilir ve bu cisimler bu bilincin bulunduğu özneyle bir yaşamsal birlik içinde kaldıkları sürece aynı kendiliğin birer parçasıdırlar. Böylece, bedenlerimizin, bizdeki bilinçli olan şeyle yaşamsal olarak birleşmiş olan her bölümü bizim bir bölümümüzü oluşturur, fakat bu bilincin kendine de geçmesini sağlayan yaşamsal birlikten ayrıldığı anda, biraz önce bizim bölümümüz olan şey, artık başka bir kendiliğin bir parçasının benim oluşundan daha çok benim değildir; ve onun, biraz sonra, bir başka kişinin bir gerçek parçası olması da olanaksız değildir. Böylece aynı sayısal cisim iki değişik kişinin parçası olabildiği gibi, aynı kişi de değişik cisimlerin değişmeleri içinde aynı kalabiliyor. Zihinlerimiz kendi geçmiş eylemlerimizin anı ve bilinçlerinin büyük bölümünden her zaman, ve tümünden de kimi kez sıyrılabildiği gibi, geçmiş eylemlerinin anı ve bilinçlerinden tümüyle sıyrılmış bir tin düşünebilseydik, böyle bir tinsel tözün birlik ya da ayrılığı, herhangi bir özdeksel parçanın ayrılığı durumunda da olduğu gibi, kişisel özdeşlikte bir değişme yapmazdı. Şimdiki düşünen varlığa yaşamsal olarak birleşmiş olan her cisim şimdiki aynı kendiliğin bir bölümüdür; ona eski eylemlerin bilinci yoluyla birleşen her şey de, hem o zaman hem de şimdi aynı olan aynı kendiliğin bir bölümünü oluşturur.

26. Kişi bir hukuk terimidir. Kişi benim anlayışıma göre, bu kendiliğin adıdır. Bir kimsenin, kendim dediği şeyi bulduğu her yerde, bir başkasının, orada aynı kişinin bulunduğunu söyleyebileceğini sanıyorum. Bu bir hukuk terimidir, eylemlerle ve bunların değerle-

riyle ilgilidir, bu yüzden de yalnızca, düşünen, yasa yapan, mutlu ya da mutsuz olabilen insanlara uygulanır. Bu kişilik, şimdiki varoluştan geçmiştekine yalnızca bilinç yoluyla uzanır ve yine bilinç yoluyla, şimdiki eylemlerini benimseyişiyle aynı neden ve sebeplere bağlı olarak, geçmiş eylemlerine ilgi duyar, onlardan sorumlu olur, onları bilir ve benimser. Her şey bilince kaçınılmaz biçimde bağlı olan mutlulukla ilgili olarak yapılır; çünkü haz ve acının bilincinde olabilen herkes, bilinçli olan o özbenliğin mutlu olmasını ister. Bu yüzden de böyle bir kimse, bilinç yoluyla şimdiki benliğiyle bağdaştıramadığı ya da ona uyduramadığı geçmiş eylemlerine, onları kendisi yapmamış gibi, bir ilgi duymaz; ve böyle herhangi bir eylem yüzünden haz ya da acı, yani ödül ya da ceza elde etmek, kişi için, varoluşunun başında, henüz hiçbir iyi ya da kötü eylemde bulunmadan mutlu ya da mutsuz kılınmak gibidir. Çünkü, bir kimsenin, başka bir yaşamda yapmış olduğu ve kendisinin bilinçli kılınmadığı bir şey yüzünden cezalandırıldığı düşünülse, böyle cezalanmakla mutsuz yaratılmış olmak arasında bir ayrım kalır mı? Bu yüzden, kutsal kitap bize, kıyamet gününde, *Tanrının herkese kendi eylemlerine göre vereceği zaman, bütün yüreklerdeki gizlerin açıklanacağını* söylüyor. Yargı, her kişinin, hangi bedende görünürse görünsün ve bilinç hangi cisme bağlı olursa olsun, bu eylemleri kendisinin işlemiş ve bu yüzdende cezayı haketmiş olduğunun bilincinde oluşu yüzünden, haklıdır.

BÖLÜM XXVIII

Öteki Bağıntılar

1. Oran bağıntıları. Şeyleri birbiriyle karşılaştırmada ya da birbirine bağlamada, yukarıda ele aldığımız, zaman, yer ve nedensellik durumları dışında, söylemiş olduğum gibi, sayısız başka durumlar da vardır ve bunlardan birkaçını ele alacağım.

İlk ele alacağım bir basit idedir, ve bölümler ve dereceler içerdiğinden, nesnelerin bu basit ide bakımından birbirine bakışla ne du-

rumda bulunduklarını gösterir; *daha ak, daha tatlı, eşit, daha çok* vb. böyledir. Bu bağıntılar, birçok nesnelerde, aynı basit idenin eşitlik ya da artıklığına bağlı olduklarından, istenirse bunlara *orantısal* denebilir; bunların yalnızca duyum ve düşünümden elde edilmiş olan basit ideleri anlattıkları çok açık olduğundan, yeni bir açıklama gerekli değildir.

2. *Doğal bağıntılar*. İkincisi, şeylerin birbiriyle ölçüştürüleceği ya da bir şeyin, bu yönden, başka bir şeyi de içerecek biçimde ele alınacağı bir başka durumda bu şeylerin kaynaklarındaki ya da başlangıçlarındaki koşullardır; bu koşullar daha sonra da değişmediğinden, bunlara dayanan bağıntılar, ilişkin oldukları öznelerin ömrü boyunca sürer, örneğin *baba ve oğul, kardeşler, yeğenler* vb. arasındaki bağıntılar, bunlann değişik ölçülerde paylaştıkları kan ortaklığı üzerine kurulmuştur; *hemşerüler* aynı kentte ya da aynı bölgede doğanlardır bunlara ben *doğal bağıntılar* diyorum; bunlarda insanların, kavramlarını ve sözcüklerini, şeylerin gerçeğine ya da kapsamına değil de ortak yaşamdaki alışkanlıklara uydurduklarını gözlemleriz. Nitekim, birçok başka hayvan türleri arasında da dünyaya getirenle dünyaya gelen arasındaki bağıntı insanlar arasındaki gibidir; ancak bir boğanın bir dananın büyük babası olduğu ya da iki güvercinin birbirinin yeğenleri olduğu pek söylenmez. İnsanlar arasında bu bağıntıların göz önünde tutulup seçik adlarla imlenmesi çok uygun olur, çünkü gerek yasalarda gerekse kendi aralarındaki başka ilişkilerde insanların böyle anılıp böyle belirlendikleri durumlar vardır; insanlar arasındaki birçok ödevlerin getirdiği yükümlülükler de bundan doğar, oysa insanlar, hayvanlar arasındaki bu tür bağıntılara önem vermediklerinden bunlara seçik ve özel adlar vermeyi düşünmemişlerdir.

3. *Kurumlaşmış bağıntılar*. Üçüncüsü, kimi kez şeyleri birbirine bağlı olarak düşünmenin temelinde, bir kimsenin, bir şey yapmanın törel hakkını, gücünün ya da yükümlülüğünü üstlenmesini sağlayan bir eylem yatar. Böylece, bir general, bir orduya buyurma gücü olan kimsedir; bir generale bağlı bir ordu da, bir kimseye boyun eğmek zorunda bulunan bir insanlar topluluğudur. Bir *yurttaş* ya da bir kentsoylu, şurada ya da burada belli ayrıcalıklara hak kazanmış kimsedir. Bu tür bağıntılar insanların istençlerine ya da toplumdaki an-

laşmalara bağlı olduğundan, bunlara *kurumlaşmış* ya da *istençli* diyorum. Bunların doğal bağıntılardan ayrımı, hepsinin değilse bile birçoklarının, böyle bağlanmış olan tözlerden hiçbirinin yok olmamış olmasına karşın, bunların, şu ya da bu yoldan değişebilir ve bir süre bağlı kaldıkları kişilerden ayrılabilir oluşlarından gelir.

4. Ahlâksal bağıntılar. Dördüncüsü, bir başka tür bağıntı da vardır ki, bu, insanların *istençli eylemlerinin* bağlı oldukları ya da ona göre değerlendirildikleri bir *kurala* uyma ya da uymama durumudur; ahlâksal eylemlerimizi belirledikleri için bunlara *ahlâksal bağıntılar* demek uygun olur ve bunlar daha iyi bir incelemeyi gerektirir.

5. Ahlâksal iyi ve kötü. İyi ve kötü, daha önce (II, xx, § 2 ve xxi, § 42) gösterildiği gibi, haz ve acıdan, ya da bizde haz ve acıya neden olan ya da bunları üreten şeyden başka bir şey değildir. Demek ahlâksal iyi ve ahlâksal kötü de, istençli eylemlerimizin, yasa-yapıcının istenç ve gücüne bağlı olarak bize iyilik ya da kötülük getiren yasalarla uyuşup uyuşmamasından başka bir şey değildir; yasaya uyup uymadığımıza göre yargıç kararıyla gelen bu iyi ya da kötüye ya da haz ya da acıya *ödül* ve *ceza* denir.

6. Ahlâksal kurallar. İnsanların, genellikle, eylemlerinin doğruluk ya da yanlışlığının ölçüsü olarak başvurdukları bu ahlâksal kurallar, bana göre, üç değişik yaptırıma ya da ödül ve cezaya bağlı olarak üç türlüdür. Bir kuralın, insanların istençlerini etkileyecek türden, iyi ya da kötü kimi yaptırımlarla güçlendirilmedikçe insanların özgür eylemlerini yönlendireceğini düşünmek boşuna olduğundan, nerede bir yasa düşünürsek, ona birtakım ödül ve cezaların bağlanmasını da düşünmemiz gerekir. Başkalarının eylemleri için kural koyacak olan bir düşünen varlık, eğer kendisinde, eylemin kendisinin doğal bir ürünü ya da sonucu olanların dışında bir iyilik ya da kötülük yoluyla, kuralına uyanı ödüllendirme ve uymayanı cezalandırma gücü yoksa, o kuralı boşuna koymuş olur; çünkü doğal olarak iyilik ya da kötülük getiren şey yasa olmadan da etkisini gösterir. Yasa adını uygun olarak almış olan her yasanın gerçek doğasının bu olduğunu sanıyorum.

7. Yasa türleri. İnsanların, eylemlerinin doğruluk ya da yanlışlığını saptamak üzere, genellikle başvurdukları yasaların şu üç türden olduğunu sanıyorum:(1) *Tanrısal* yasa. (2) *Yurttaşlık* yasası. (3) De-

yim yerindeyse *düşünce* ya da *saygınlık* yasası. İnsanlar bunlardan birincisine bağlı olarak eylemlerinin günah mı yoksa sevap mı olduğuna karar verirler, ikincisine göre suç olup olmadığına, üçüncüsüne göre de erdem mi yoksa kötülük mü olduğuna karar verirler.

8. Günah ve sevabın ölçüsü, tanrısal yasa. Önce, benim, ister doğanın ışığıyla isterse açınımla bildirilmiş olsun, insanların eylemlerine karşı Tanrının koyduğu yasa olduğunu düşündüğüm *tanrısal yasa* vardır. İnsanların kendilerini yönetmeleri için Tanrının bir yasa koyduğunu yadsıyacak kadar insanlıktan uzak bir kimsenin bulunduğunu sanmıyorum. Biz onun kulları olduğumuza göre Tanrının buna hakkı vardır; gerçekte o, eylemlerimizi iyiye yöneltecek kadar iyi ve bilgedir ve öteki dünyadaki sonsuz ağırlıklı ve sonsuz süreli o ödül ve cezalarla bunu sağlayacak kadar güçlüdür; bizi hiç kimse onun elinden alamaz. Bu, ahlâksal doğruluğun tek gerçek miheník taşıdır ve insanlar eylemlerinin, törel bakımdan en önemli iyilik ve kötülüklerine yani günah ve sevap olarak Tanrıdan mutluluk mu yoksa mutsuzluk mu geleceğine, eylemlerini bu yasayla ölçüştürerek karar verirler.

9. Suçluluk ve suçsuzluğun ölçüsü yurttaşlık yasasıdır. İkincisi, yurttaşlık yasası –toplumun kendi bireylerinin eylemleri için koyduğu yasa– insanların, eylemlerinin suç olup olmadığını saptamak üzere bunları karşılaştırdıkları bir başka yasadır.

10. Erdemin ve kötülüğün ölçüsü felsefi yasadır. Üçüncüsü *düşünce* ya da *saygınlık yasası*dır. 'Erdem' ve 'kötülük', kendi doğalarına göre doğru ya da yanlış olan eylemlerin yerini tuttukları herkesçe öne sürülen ya da öyle kabul edilen adlardır ve bunlar gerçekten böyle uygulandıkları ölçüde, yukarıda sözü edilen tanrısal yasayla çakışırlar. Fakat ne söylenirse söylensin, bu 'erdem' ve 'kötülük' adlarının, her zaman, dünyadaki birçok uluslarda ve insan topluluklarında uygulandıkları tikel örneklerde, yalnızca her ülke ya da toplumda beğenilen ya da beğenilmeyen eylemlere verildiği açıkça görülür. İnsanların, her yerde, kendilerince öğülen eylemlere 'erdem', yerilen eylemlere de 'kötülük' demelerinin tuhaf olduğu da düşünülmemelidir; çünkü insanlar uygun bulmadıkları bir şeyin doğru, yermedikleri bir şeyin de yanlış olduğunu düşünürlerse kendi kendilerini suçlamış olurlar. Böylece, her yerde, erdem ya da kötülük olduğu

söylenen ya da öyle kabul edilen şeyin ölçüsü, dünyadaki birçok insan topluluklarında, boylarında ya da birliklerinde, örtük ve sözsüz bir anlaşmayla yerleşmiş olan onaylama ya da beğenmeme, övme ya da yermedir; yani birçok eylemler, insanlar arasında, o yerdeki yargılara, özsözlere ya da alışkanlıklara göre değer kazanır ya da değerden düşer.

11. Erdemin ortak ölçüsünün böyle olduğunu, bir yerde kötülük olarak görülen şeyin başka bir yerde erdem sayıldığını ya da en azından kötülük sayılmadığını ve erdemle övmenin, kötülükle de yermenin, her yerde birlikte gittiğini göz önünde tutan birisi hemen görebilir. Erdem, her yerde, övülmeye değer görülen şeydir; yalnızca, kamunun saygısını sağlayan şeye erdem denir.

12. Bu yasanın yaptırım gücü övme ve yermedir. İnsanların, erdem ve kötülüklerini ona bakarak yargıladıkları bir yasanın, bir yasa yapacak yetkisi olmayan, özellikle de bir yasa için öylesine gerekli olan yaptırım gücünden yoksun olan özel kişilerin onayından başka bir şeye dayanmadığını söylemekle yasa kavramını unutmuş olduğumu öne süren birisine karşı, öyle sanıyorum ki yerilmenin ve gözden düşmenin, insanları, ilişkide bulundukları kimselerin düşünce kurallarına uymaya zorlayacak kadar yönlendirici gücü bulunmadığını söyleyen bir kimsenin, insanlığın doğası ve tarihi üzerinde yeterli deneyinin bulunmadığını söyleyebilirim; insanların büyük bölümü, davranışlarını, yalnızca değilse bile genellikle bu *yaygın uygulama yasasına* uydurur ve bunlar Tanrının ya da yargıcın yasalarını bir yana bırakarak çevrelerinde kendilerine iyi ün sağlayacak şeyler yaparlar. İnsanlardan bir bölümü, giderek çoğu, Tanrı yasalarına uymamaktan gelecek cezalar üzerinde pek seyrek düşünür ve düşünenlerden çoğu da, bir yandan yasalara uymaz bir yandan da barış ya da bağışlanma umarlar. Bunlar toplum yasalarından gelecek cezalardan da kaçabilecekleri umuduyla avunurlar. Oysa kendini beğendirmek istediği çevrenin görüşlerine ve düşüncelerine karşı gelen hiç kimse onların kınamasından ya da horlamasından kaçamaz.

14. Ahlâk, eylemlerin bu kurallarla bağıntısıdır. İstençli eylemlerimiz için mihenk taşı olarak başvurduğumuz bu eylemleri kendisine göre incelememizi, iyiliklerini ona göre değerlendirmemizi ve bu işlemlerimizin sonunda onlara sanki değerlerinin imleri olarak adlar

vermemizi sağlayan kuralı, ister toplumun görüşlerinden, ister yasakoyucunun istencinden almış olalım, zihin, her eyleminin bu kurala bağıntısını kolayca gözlemleyip, onun bu kurala uyup uymadığına karar verebilir; böylece, bir eylemin bu kurala uyup uymaması demek olan ve bu yüzden de ahlâksal doğruluk adını alan ahlâksal iyilik ya da kötülük kavramını kazanır. Bu kural birçok basit idelerin bir topluluğu olduğuna göre, buna uymak, eylemini onun basit idelerinin yasaların gerektirdiği basit ideleri karşılayacağı biçimde düzenlemektir.

15. Törel eylemleri iyi kavrayabilmek için, onları iki bakımdan ele almalıyız. Birincisi, oldukları gibi, her biri belli basit idelerden oluşmuş olarak. Böylece 'sarhoşluk' ya da 'yalancılık', benim karışık kipler dediğim şu, şu basit ide topluluklarını imlerler ve bu anlamda, bir atın içki içmesi ya da bir papağanın konuşması ne denli *somutsaltık* idelerse bunlar da öyledir. İkincisi, eylemleriniz iyi, kötü ya da ne öyle ne böyle olarak ele alınır; bu yönden bunlar görelidir; çünkü bunları uygun ya da uygunsuz, ya da iyi ya da kötü yapan şey bir kuralla uyuşma ya da uyuşmazlık durumunda bulunmalarıdır; böylece bunlar bir kuralla karşılaştırılarak buna göre belirlendikleri ölçüde bu bağıntı kapsamına girerler.

17. Bağıntılar sayısızdır. Her türden bağıntıları incelemek bir kitabı doldurur, bu yüzden burada hepsini saymamı beklememek gerekir. Fakat konuyu bitirmeden önce, söylenenlerden, şunları gözlemleyebiliriz.

18. Bütün bağıntılar basit idelerde son bulur. Birincisi, bütün bağıntıların, duyum ve düşünümden edindiğimiz basit idelerde son buldukları, temelde onların bulunduğu açıktır: öyle ki, sözcükleri bağıntılar yerine kullandığımız zaman (eğer gerçekten bir şey düşünüyorsak ya da söyleyecek bir şeyimiz varsa) kendi düşündüğümüz ya da başkalarına anlattığımız herşey, birbiriyle ölçüştürülen basit idelerden ya da basit ide topluluklarından başka bir şey değildir.

19. Genellikle bir bağıntının bizdeki kavramı, onun temelinin kavramı kadar (ya da daha) açıktır. İkincisi, bizde *bağıntı* üzerine, her zaman değilse bile çok zaman, *bağıntının temelindeki basit ideler* kadar açık bir kavram vardır; çünkü bağıntının temelindeki uyuşma ya da uyuşmama, hepimizin başka şeylerden daha açık idelerimi-

zin olduğu şeylerdir; çünkü bunun için, kendileri olmadıkça hiçbir seçik bilgimizin de olamayacağı yalın ideleri ya da bunların değişik derecelerini birbirinden ayırt etmekten başka bir şey gerekli değildir.

20. Bir eylemin ölçüldüğü kural doğru da yanlış da olsa bağıntının kavramı aynıdır. Üçüncüsü, *ahlâksal bağıntılar* dediğim şeylerde, eylemi ölçtüğüm kural doğru da yanlış da olsa, bu ölçmeden doğru bir bağıntı kavramı edinirim. Gerçi yanlış kurala göre ölçmekle onun ahlâksal doğruluğunu yanlış değerlendirmiş olurum, çünkü ölçtüğüm kural doğru değildir; fakat yine de eylemle kural arasındaki uygunluk ya da uyuşmazlık bağıntısı üzerinde yanılmış olmam.

BÖLÜM XXIX

Açık ve Karanlık, Seçik ve Bulanık İdeler

1. İdelerden kimisi açık ve seçik, ötekiler karanlık ve bulanıktır. İdelerimizin kaynağını gösterdikten ve birçok türlerini gözden geçirdikten, basit ve karmaşık ideler arasındaki ayrımı inceledikten ve karmaşık idelerin nasıl kip, töz ve bağıntı idelerine bölündüğünü gözlemledikten sonra –şeylerin kavranması ve bilinmesi bakımından zihnin gelişmesini bütünüyle tanımak isteyenlerin bunları yapmasının zorunlu olduğunu sanıyorum– belki de idelerin incelenmesi üzerinde yeterince durduğum düşünülecektir. Fakat yine de onlarla ilgili birkaç düşüncemi daha belirtmek istiyorum– Birincisi, kimi idelerin açık, ötekilerin karanlık; kimilerinin seçik, ötekilerin bulanık olduğudur.

2. İdelerin açık ve karanlık oluşunun görmeye göre açıklanması. Zihnin algıları, en uygun olarak, görmeyle ilgili sözcüklerle açıklanabildiğinden, idelerimizin 'açık' ve 'karanlık' oluşunun ne anlama geldiğini, en iyi, görme nesnelerinde neye açık ve neye karanlık dediğimiz üzerinde düşünerek anlayabiliriz. Bize görünür nesneleri gösteren şey ışık olduğundan, gözlemlenebilir türden olup, daha iyi bir ışık altında seçilebilecek olan kılığının ve renklerinin inceden in-

ceye gözlemlenmesine yetecek bir ışık altında bulunmayan şeye 'karanlık' deriz. Bunun gibi, basit idelerimiz bu ideleri bize sağlayan nesnelerin onları iyi düzenlenmiş duyum ya da algı koşulları altında sunduğu zaman açıktırlar. Bellek bunları saklar da, zihnin incelemeyi gerekli gördüğü durumda onları zihne sunarsa bunlar açık idelerdir. Bunlar, ya kaynaktaki doğruluklarında bir eksiklik bulunduğu ya da sanki zamanla solmuş ve kirlenmiş gibi, ilk tazeliklerini yitirdikleri ölçüde karanlıktırlar. Karmaşık ideler de basit idelerden yapıldıklarından, bunlar, bireşimlerine giren idelerin açık ve her karmaşık idenin oluşturucusu olan basit idelerin sayısı ve düzenli belirli ve kesin olduğunda açıktırlar.

3. Karanlık oluşun nedenleri. Basit idelerde karanlık oluş nedeni, ya duyu organlarının duyarsızlığı ya nesnelerden gelen izlenimlerin silik ve geçici oluşu ya da onları alındıkları gibi saklayamayan belleğin zayıflığıdır.

4. Seçik ya da bulanık olan nedir. Bir açık idenin, zihnin, iyi durumdaki bir organı uygun biçimde etkileyen bir dış nesneden edindiğine benzeyen tam ve apaçık algısını edindiği bir ide oluşu gibi, *seçik* ide de, zihnin o ideyi bütün ötekilerden ayıran bir ayrım bulduğu idedir; *bulanık* bir ide de seçik olması gereken bir başka ideden yeterince ayırt edilemeyen bir idedir.

5. Karşı çıkma. Denebilir ki, eğer seçik olması gereken bir ideden yeterince ayırt edilemeyenler dışındaki idelere bulanık denemezse, bulanık ide yok demektir. Çünkü bir ide nasıl olursa olsun, zihnin kendisini algıladığından başka türlü olamaz ve bu algılamanın kendisi, o ideyi, ondan bir ayrımı bulunmadıkça başka, yani seçik, bir ide olamayacak olan bir ideden yeterince ayırt etmiş olur. Demek ki hiçbir idenin kendisinden ayrımlı olması gereken bir ideden yeterince seçik olmadığı söylenemez, yeter ki siz o ideyi başka türlü algılamış olmayın; yoksa o, her başka ideden açıkça ayrımlıdır.

6. İdelerin bulanıklığı onların adları bakımındandır. Bu güçlüğü ortadan kaldırmak ve herhangi bir zamanda idelere yüklenebilecek olan bulanıklığın ne olduğunu doğru olarak kavrayabilmek için, seçik bir ad altında öbeklenen şeylerin ayırt edilmeye yetecek kadar ayrımlı olduklarının ve böylece her türün kendi özel adıyla imlenerek, yeri geldikçe, ondan ayrıca söz edilebildiğinin varsayılmış oldu-

ğunu göz önünde tutmamız gerekir; ve değişik adların büyük bölümünün değişik şeyleri imlediğinin varsayıldığı da apaçıktır. Şimdi, bir adamın zihnindeki ide, açıkça, ne ise o olduğuna ve başka bütün idelerden seçik olduğuna göre, onu bulanık yapan şey, onun, bu durumuyla da, onu anlatmakta kullanılandan başka bir adla da belirlenebilir oluşudur; çünkü o durumda, şeyleri (iki seçik adla gösterilecek biçimde) seçik yapan ve onlardan birisinin şu adla ötekinin de başka adla gösterilmesine neden olan ayrım dışarda bırakılmış ve böylece bu değişik adlarla korunması amaçlanan seçiklik yok olmuştur.

7. *Bulanıklığa neden olan kusurlar. İlk kusur karmaşık ideler çok az yalın ideden yapılmıştır.* Genellikle bulanıklığa neden olan kusurlardan başlıcalarının şunlar olduğunu sanıyorum: Birincisi, herhangi bir karmaşık idenin (çünkü bulanıklığa en çok düşenler karmaşık idelerdir) gereğinden az sayıda, ve yalnızca başka şeylerle ortak olan yalın idelerden yapılmış ve böylece onun başka bir adı hak etmesini sağlayan ayrımların dışarda bırakılmış olmasıdır. Böylece, yalnızca benekli bir hayvanın basit idelerinden yapılmış bir pars idesi olan kimsedeki pars idesi bulanıktır; çünkü bu, vaşaktan ve birçok başka türden benekli hayvanlardan yeterince seçik değildir. Öyle ki, bu ide, 'pars' gibi özel bir adı olmasına karşın, 'vaşak' ve 'panter' adlarıyla gösterilenlerden seçik değildir ve 'pars' kadar 'vaşak' adı altına da girebilir. Sözcüklerin genel terimlerle tanımlanması alışkanlığının, onlarla anlattığımız ideleri bulanık ve belirsiz kılmaya ne ölçüde neden olduğu üzerinde düşünmeyi başkalarına bırakıyorum. Bulanık idelerin sözcüklerin kullanımını belirsiz kıldığı ve seçik adlardan gelebilecek yararı yok ettiği açıktır. Değişik terimlerle anlattığımız ideler seçik adlarını yansıtan bir ayrım taşımadıkları ve bu adlarla ayırt edilemedikleri zaman, gerçekten bulanıktırlar.

8. *İkincisi, içerdiği basit ideler düzensizce birbirine karışmıştır.* İkincisi, idelerimizi bulanıklaştıran başka bir kusur, bir karmaşık ideyi yapan tikellerin yeterli sayıda olmasına karşın, bunların, o idenin kendi adına değil de başka bir ada ilişkin olup olmadığının kolayca seçilemeyeceği biçimde birbirine karışmış olmasıdır.

9. *Üçüncüsü, değişken ve belirsizdirler.* İdelerimize sık sık 'bulanık' niteliğini verdiren bir üçüncü kusur da bunlardan herhangi biri-

nin kesinliksiz ve belirsiz oluşudur. Böylece; öyle kimselere rastlarız ki, kendi dillerindeki olağan sözcüklerin kesin anlamını öğrenmeden onları kullanmaktan çekinmedikleri için, şu ya da bu terimin yerini tuttuğu ideyi, o terimi kullandıkları sürece hemen her zaman değiştirirler. Bunu, *kilise ve putperestlik* idelerinden birini her düşündüğünde bunun içine neyi koyup neyi dışarda bırakacağını bilmediği için yapan ve onu oluşturan kesin bir ideler bileşimi üzerinde direşmeyen bir kimsedeki putperestlik ya da kilise idelerinin bulanık olduğu söylenir; gerçi bu bir önceki sebepten de olabilir, yani bir değişken ide (eğer bunun bir ide olduğunu kabul edersek) başka bir addan daha çok belli bir ada ilişkin olmaz ve böylece seçik adlarla amaçlanan seçikliği yitirir.

10. Adlarla ilişkisi olmayan bulanıklığı kavramak zordur. Söylenenlerden, adların, şeylerin değişmez imleri sayılmalarıyla ve şeylerin yerini tutma ve kendiliklerinde değişik olan şeyleri seçik olarak koruma yönünden aralarındaki ayrımlarla, zihnin, kendi ideleriyle böyle adlar arasında kurduğu gizli ve gözlemlenmemiş bağlantı aracılığıyla ideleri seçik ya da bulanık diye nitelemesinde ne denli etkin olduklarını gözlemleyebiliriz.

12. Bulanıklık nedenleri. Kimi ideler öyle karmaşık ve öyle çok bölümlerden yapılmıştır ki, bellek basit idelerin aynı kesin bileşimini tek ad altında kolayca saklayamaz; böyle bir adın başka bir kimsenin kullanımında hangi karmaşık idenin yerini tuttuğunu seçme gücümüz daha da yetersizdir. Bunlardan birincisinden insanın kendi uslamasında ve kendi zihnindeki düşüncelerde bulunan karışıklıklar doğar; ikincisinden de başkalarıyla konuşma ve tartışmalarda sık sık rastlanan bulanıklık doğar. Fakat sözcükleri ve bunlardaki bozukluklarla kötü kullanışları bundan sonraki kitapta genişliğine incelediğim için burada daha çok şey söylemeyeceğim.

13. Karmaşık idelerimiz bir yandan seçik, öte yandan bulanık olabilir. Karmaşık idelerimiz yalın ideler topluluğundan, bu yüzden de onların çeşitliliğinden oluştuğu için bir yandan çok açık ve seçik, öte yandan da çok karanlık ve bulanık olabilir.

14. Buna dikkat edilmezse uslamalarımızda bulanıklığa neden olur. Bir bin kenarlı beti üzerine seçik bir idesi bulunduğunu sanan kimse, deneme için, hele bir, aynı eşbiçimli maddenin, diyelim altın

ya da mumun, eşit oylumda bir başka bölümünü alsın ve bundan 999 kenarlı bir beti yapsın. Kuşkusuz bu iki ideyi birbirinden kenarlarının sayısına göre ayırt edebilir, düşünce ve uslamalarını, bu ideler in yalnızca sayılarla ilgili bölümleriyle sınırlı tutarak, bu betiler üzerinde düşünüp, birinin kenarlarının sayısının ikiye bölünebilir ve ötekinin bölünemez olduğu türünden uslamalar yapabilir. Fakat bu iki ideyi betilerine bakarak ayırt etmeye kalktığında ne yapacağını bilemeyecek ve öyle sanıyorum ki, zihninde, bu iki altın parçasının yalnızca betileriyle birbirinden ayrılan iki idesini, aynı parçalardan birinin bir küp, ötekinin de beş yüzlü bir beti olduğu durumdaki kadar kolay ayırt edemeyecektir.

15. İlksiz-sonsuzlukta durum. İlksiz-sonsuzluk sözcüğünü ağzımızdan düşürmediğimiz için bunun kapsamlı bir somut idesini edindiğimizi sanırız ve bu da sürenin, bizim idemizin açıkça içermediği hiçbir bölümünün bulunmadığını söyleme anlamına gelir. Böyle düşünen kimsede bir açık süre idesinin bulunabileceği doğrudur; çok uzun bir sürenin çok açık bir idesi de bulunabilir ve bu çok büyük süre idesinin daha büyük bir süre idesiyle ölçüştürülmesinin idesi de bulunabilir; fakat o kimse; zihnindeki, ne denli büyük olursa olsun, o süre idesiyle birlikte, bir de sınırsız saydığı süre idesini bulundura mayacağına göre, ondaki ilksiz-sonsuzluk idesinin, tasarımını kurabildiği o büyük uzunluk idesinin dışında kalan bölümü çok karanlık ve belirsizdir. İlksiz-sonsuz ya da başka herhangi bir sonsuzla ilgili tartışma ve uslamalarda bulanıklığa ve apaçık saçmalıklara düşmemiz buradan gelir.

16. Maddenin bölünebilirliği. Maddenin, duyularımızın gösterdiği en küçük bölümlerinin ötesinde kalan daha küçük bölümleri üzerine açık idelerimiz yoktur; bu yüzden de özdeğin sonsuza dek bölünebilirliğinden söz ettiğimiz zaman, bölünme ve bölünebilirlik ve bir bütünden bölme yoluyla ayrılan bölümler üzerine açık idelerimizin bulunmasına karşın, daha önce duyularımızın algısını çok aşan bir küçüklüğe dek bölünmüş olduktan sonra daha da bölünebilecek olan parçalar üzerine olan idelerimiz çok karanlık ve bulanıktır; bizde açık ve seçik ideleri bulunan şeylerin tümü, genellikle ya da soyut olarak, bölünmeyle *bütün ve bölümleri* arasındaki bağıntıdır. Fakat belli ilerlemelerden sonra böyle sonuna dek bölünen cisimlerin

oylumu üzerine açık ve seçik bir idemiz olduğunu sanmıyorum. Böylece bizdeki uzam idesini de, bölerek küçültmede olduğu gibi toplamayla büyüttüğümüz ve düşüncemizi sonsuz uzama dek genişletmek istediğimiz zaman, böyle olur. Bizde bulunmasına alışkın olduğumuz en büyük uzam idelerini birkaç kat daha büyüttükten sonra, uzamın açık ve seçik idesini yitiririz; uzam idesi, daha da büyük bir artmayla, bulanık biçimde büyür ve bunun üzerinde kanıtlama ya da uslamaya giriştiğimizde her zaman ne yapacağımızı şaşırırız; çünkü bulanık ideler, onların bulanık bölümü üzerinde yaptığımız uslama ve çıkarımlarda bizi her zaman bulanıklığa götürür.

BÖLÜM XXX

Gerçek ve Düşlemsel İdeler

1. Gerçek ideler ilkörnekleriyle uyumludur. İdelerle ilgili olarak, sözünü ettiklerimizin dışında, bunların kendilerinden alındıkları ya da temsil eder varsayıldıkları şeylerle ilgili başka düşünceler de vardır; bunlar arasında şöyle üçlü bir ayırma yapılabileceğini sanıyorum:

Birincisi, gerçek ya da düşlemsel;

İkincisi, upuygun ya da uyuşmaz;

Üçüncüsü, doğru ya da yanlış.

Birincisi, *gerçek ideler* derken, doğada şeylerin gerçek varlık ya da varoluşlarıyla ya da ilkörnekleriyle (archetypes) uyum içinde olmak gibi bir temeli olanları düşünüyorum. Doğada temeli ya da ilkörnekleri olarak örtük biçimde yöneltimde bulundukları varlığın gerçekliğiyle uyumları olmayan idelere de *düşlemsel* (fantastical) ya da *kuruntusal* (chimerical) diyorum. Eğer yukarıda sözü edilen değişik türden ideleri incelersek şunları buluruz:

2. *Basit idelerin hepsi gerçektir.* Birincisi, basit idelerimizin hepsi gerçektir, hepsi şeylerin gerçekliğiyle uyuşur; bunların hepsi varolan şeylerin imgeleri ya da tasarımları değildir; cisimlerin birincil niteliklerinin dışında bunun tersi olduğunu daha önce gördük. Fakat, karda acı nasıl yoksa aklık ve soğukluğun da bulunmamasına karşın, yine de aklık, soğukluk, acı vb. ideleri, Yaratıcımızın bizde duyumlar yaratmalarını uygun gördüğü, bizim dışımızda bulunan şeylerdeki güçlerin etkisi altında ortaya çıkan gerçek idelerimizdir ve biz, şeylerin gerçekten kendilerinde bulunan nitelikleri bunlarla ayırt ederiz. Çünkü bu değişik görüntüler, ilişkiye gireceğimiz şeyleri öğrenip ayırt etmemizi sağlayan imler olarak belirlenmiştir ve idelerimiz bize, bu yönden hizmet ederler ve ister yalnızca sürekli etkiler isterse şeylerin kendilerinde bulunan bir şeyin benzerleri olsunlar, bu görüntüler gerçek ayırt edici niteliklerdir ve gerçeklikleri, bu görüntülerin, varlıkların seçik yapılarıyla olan değişmez karşılıklılıklarında yatar. Fakat bunların bu yapıları, nedenler olarak mı yoksa kalıplar olarak mı yansıttıklarının önemi yoktur; o yapıların bunları sürekli üretmesi yeterlidir. Böylece basit idelerimizin hepsi gerçek ve doğrudur, çünkü bunlar zihinlerimizde kendilerini üreten şeylerin güçlerini yansıtır ve onlarla uyuşurlar ve bu da onların, kendince yapıntılar olmayıp gerçek olmaları için yeterlidir. Çünkü (gösterilmiş olduğu gibi) zihin, basit idelerde, tümüyle şeylerin kendisi üzerindeki işlemleriyle sınırlanmıştır ve dışardan aldıklarından başka bir de kendisi basit ide yapamaz.

3. *Karmaşık ideler istençli bireşimlerdir.* Zihnin, kendi basit ideleri bakımından tümüyle edilgin olmasına karşın karmaşık ideleri bakımından öyle olmadığını söyleyebiliriz. Bunlar bir araya getirilen ve bir genel ad altında birleştirilen basit idelerin bireşimleri olduğuna göre, insan zihninin bu karmaşık ideleri kurarken bir tür özgürlükten yararlandığı açıktır. Bir kimsenin altın ya da tüze idesinin bir başkasınınkinden ayrımlı oluşu bunlardan birinin bu ideye ötekinin koymadığı bir basit ide koymasından ya da onunkinden birini dışarıda bırakmasından değilse nereden gelebilir? Demek sorun, bunlardan hangilerinin gerçek hangilerinin imgesel birleştirmeler olduğundadır. Hangi topluluklar şeylerin gerçeğine uygun hangileri değildir? Ben şunu söylüyorum:

4. Tutarlı idelerden yapılan karmaşık kipler gerçektir. İkincisi, *karmaşık kiplerin ve bağıntıların*, insanın zihnindekinden başka bir gerçeklikleri bulunmadığından, bu tür idelerin gerçek olması için, bunların, kendilerine uygun bir varoluşun olabilir olacağı biçimde kurulmuş olmaları dışında bir şey gerekmez. Bu ideler, kendileri ilk örnekler olduklarından, kendi ilkörneklerinden ayrımlı olamazlar, bu yüzden de kuruntusal olamazlar, yeter ki birisi bunlara tutarsız ideler de karıştırmış olmasın. Gerçekten, bunlardan her birine bilinen bir dildeki adlar verilmiş olduğuna ve bunları zihninde bulunduranlar onları başkalarına o adlarla anlattıklarına göre, yalnızca varoluş olabilirliği yeterli değildir; bunların, kendilerine verilen adın olağan imlerine bir uygunluğu da bulunmalıdır ki, herkesin 'bağışlayıcılık' dediği ideye birisinin 'adalet' adını vermesinde olduğu gibi, bunların düşlemsel olduğu düşünülmesin. Fakat bu düşlemsellik idelerin gerçekliğinden çok konuşmanın özelliğiyle ilgilidir.

5. Cisim ideleri şeylerin varoluşuyla uyuştukları zaman gerçektir. Üçüncüsü, *cisimlerin* bizdeki karmaşık ideleri, hepsi de bizim dışımızdaki şeylere bağlı olarak yapılmış olduklarına ve bunların şeylerin gerçekteki durumlarını temsil etmeleri amaçlandığına göre, dışımızdaki nesnelerde gerçekten birleşmiş olarak varolan yalın idelerin bireşimleri oldukları durumlar dışında gerçek olmazlar. Tersine, hiçbir zaman gerçekten birleşmemiş ve herhangi bir tözde hiçbir araya gelmemiş olan basit ide topluluklarından yapılmış olanlar düşlemseldirler: örneğin, insan kılığındaki bir bedenle birleşen bir at başından oluşan ya da santorların betimlendikleri gibi bir ussal yaratık; ya da sarı, çok iyi işlenebilir, eritilebilir, buharlaşmaz fakat sudan daha hafif bir cisim; ya da duyular bakımından hep birbirinin benzeri bölümlerden oluşan, eşbiçimli ve organlaşmamış, fakat algılama ve istençli devim yetisi olan bir beden gibi. Böyle cisimler olabilir mi, olamaz mı, bunu bilmememiz olasılığı da var; fakat ne olursa olsun, bu cisim ideleri, bildiğimiz varolan örneklere göre yapılmamış ve hiçbir cismin bize birleşmiş olarak göstermediği ide topluluklarından oluşmuş oldukları için, bunların ancak imgesel olduklarını kabul edebiliriz; fakat parçaları arasında tutarsızlık ya da çelişki bulunan karmaşık ideler büsbütün imgeseldir.

BÖLÜM XXXI

Upuygun İdeler ve Eksik İdeler

1. Upuygun ideler ilkörneklerini yetkin biçimde temsil edenlerdir. Gerçek idelerimizden kimisi upuygundur (adequate) kimisi de eksiktir (inadequate). Zihnin bu idelerin kendilerinden alındığını kabul ederek onların yerini tutmalarını amaçladığı ve kendilerine bağladığı ilkörnekleri yetkin biçimde temsil eden idelere *upuygun* diyorum. *Eksik ideler*, bağlı oldukları ilkörnekleri ya bir bölümüyle ya da eksik temsil edenlerdir. Bu açıklamaya göre şunlar açıkça görülür.

2. Basit idelerin hepsi upuygundur. Birincisi, *bütün basit ideleri-miz upuygundur.* Basit ideler, şeylerin bizde böyle duyumlar üretmesi için Tanrının onlarda bulunmasını uygun gördüğü güçlerin etkilerinden başka bir şey olmadıkları için, bunlar ancak bu güçlerle karşılıklı ve onlara uygun olabilirler ve bunların, şeylerin gerçeğiyle uyuştuğuna inanırız. Eğer şeker bizde tatlılık ve aklık dediğimiz ideleri üretiyorsa, şekerde bu ideleri zihnimizde üretecek bir güç bulunması gerektiğine, öyle olmasa onun bu ideleri üretemeyeceğine inanırız. Bizde bu basit ideleri üreten şeyler arasında, bu idelerin yalnızca nedenleri olarak gösterdiklerimizin az olduğu, ideleri o şeylerdeki gerçek varlıklarmış gibi gördüğümüz doğrudur. Ateşin dokunulduğunda acı verici olduğunu söyler, böylece onun bizde acı idesini üreten gücü imlediğini anlatırız da, öte yandan yine ateşi ışıklı ve sıcak diye niteleriz; sanki ışık ve sıcaklık bizde bu ideleri üreten birer güç değil de, gerçekten ateşte bulunan şeylermiş ve bu yüzden de bunlara ateşin nitelikleri diyormuşuz gibi. Fakat bunlar da gerçekte yalnızca bizde böyle ideleri üreten güçler olduklarına göre, ikincil niteliklerin şeylerde varolduğunu ya da bunların idelerinin bizde onları üreten nesnelerde varolduğunu söylediğim zaman, bunları bu anlamda söylediğim düşünülmelidir. Bu konuşma biçimleri, anlaşmayı olanaklı kılmak üzere halk kavramlarına uydurulmuş olmakla birlikte, yine de şeylerdeki bizde belli duyum ya da ideler üretme gücünden başka bir şey anlatmazlar. Bizde ideleri bulunan katılık ve yer kaplama ve yer kaplamanın sınırı yani kılık, devim ve durgun-

lukla birlikte, bunlan algılayacak duyarlı varlıklar bulunsa da bulunmasa da, oldukları durumuyla, dünyadadırlar; bu yüzden de bunlara özdeğin gerçek değişimleri ve cisimlerden edindiğimiz çeşitli duyumların nedenleri olarak bakmaya hakkımız vardır. Fakat bunu araştırmanın yeri burası olmadığından, buna daha çok girmeyeceğim ve hangi karmaşık idelerin upuygun olup hangilerinin olmadığını göstermeye çalışacağım.

3. *Kiplerin bepsi upuygundurlar.* İkincisi, *kiplerin bizdeki karmaşık* ideleri, zihnin, herhangi bir yerde varolan gerçek ilkörneklere ya da hazır kalıplara bağlı olmadan istence göre bir araya getirdiği basit ide toplulukları olduğuna göre, bunlar ancak *upuygun ideler* olabilirler ve öyledirler. Böylece, bende üç köşede birleşen üç kenarlı bir beti idesi bulunduğuna göre, kendisini yetkinleştirmek için herhangi bir şeyi gerekli görmediğim bir tam ide vardır. Fakat *cisim* idelerimizde durum değişir. Çünkü burada, şeyleri gerçekteki varoluşları gibi kopya etmek ve cismin bütün özelliklerinin kendisinden kaynaklandığı bu yapıyı kendimize sunmak için, idelerimizin amaçladığımız yetkinliğe erişmediğini algılarız; onlarda bulunmasından kıvanç duyacağımız birşeyin eksik olduğunu, yani hiçbirinin upuygun olmadığını görürüz. Fakat *karışık kipler* ve bağıntılar modelsiz ilkörnekler oldukları ve bu yüzden de doğruca kendilerini temsil edecekleri için, herşey kendisiyle upuygun olduğuna göre, bunlar da ancak upuygun olabilirler. Algılanmış bir tehlike, korkunun sıkıntısına düşmeme, yapılacak olanı ağırbaşlılıkla düşünme ve bunun dinginlikle uygulanması idelerini ilk olarak bir araya getiren kimse, bu bireşimden yapılmış karmaşık ideyi zihninde bulunduruyor demektir ve onun kendisinden başka bir şey olmasını ya da onda, kendisinde olanlardan başka bir yalın ide bulunmasını amaçlamadığı için bu da bir upuygun ideden başka bir şey olamaz; bunu, başkalarına da anlatmak ve bu ideye uygunluğunu gördüğü her eylemi onunla göstermek üzere 'yüreklilik' adına bağlayarak zihnine yerleştirdiği zaman, eylemleri ona göre ölçüp belirleyeceği bir ölçüm elde etmiş olur. Böyle yapılmış ve model olarak saklanmış olan bir ide, kendisinden başka herhangi bir şeye uymak zorunda olmayacağına ve onu yapanın beğenisiyle isteğinden başka bir kaynağı da bulunmadığına göre, zorunlu olarak upuygundur.

4. Kipler yerleşik adlara göre, eksik olabilirler. Gerçekten, daha sonra onunla konuşan bir başkası 'yüreklilik' sözcüğünü ondan öğrendikten sonra, bu terimi ilk yapanın onunla gösterdiği şeye ve onu kullanırken zihninde bulunan ideye göre değişik olan yeni bir ide oluşturarak ona 'yüreklilik' diyebilir. Bu durumda, eğer bu kimse, konuşurken kullandığı ad, ses bakımından, onu öğrendiği kimseninkine benzediğine göre, düşünürken zihnindeki idenin de ötekinin idesine uygun olmasını isterse, onun idesi çok yanlış ya da eksik olabilir. Çünkü bu durumda, öteki kimsenin sözcüğü ya da sesi kendi konuşmasındakine uygun olduğu gibi, onun idesini de kendi düşüncesindeki idenin örneği yaptığından, onun idesi, onu bağladığı ve sözcüğün anlatmasını ve imlemesini istediği ilkörnek ya da modelden uzak olduğu ölçüde kusurlu ve eksiktir; çünkü o bu adın öteki kimsenin idesinin (yani uygun kullanımıyla ilk olarak bağlandığı idenin) ve buna uygun olan kendi idesinin imi olmasını istemiştir; eğer kendi idesi ötekinin sağın karşılığı değilse yanlış ve eksik demektir.

5. Bu yönden bizdeki karışık kip idelerinin yanlış olma olasılığı öteki bütün idelerden daha yüksektir; fakat bu, bilginin doğruluğundan çok, uygun konuşmayla ilgilidir.

6. Cisim ideleri gerçek özü gösterdiklerinden uygun değildirler. Üçüncüsü, *cisimlerin bizdeki idelerinin* neler olduğunu daha önce[1] gösterdim. İdeler zihinde çift bağlantılıdırlar: 1. Kimi kez bunlar şeylerin her türünün, varsayılan bir gerçek özüne bağlanırlar. 2. Kimi kez de bunların, varolan şeylerde gözlemlenebilen niteliklerin ideleri yoluyla, yalnızca onların zihindeki resimleri ve tasarımları olması amaçlanmıştır. Her iki durumda da bu asılların ve ilkörneklerin kopyaları kusurlu ve eksiktir.

Birincisi, insanların, cisimlerin adlarını, o cisimlerde bulunduğu ve onları şu ya da bu cinse soktuğu varsayılan gerçek özlerin yerini tutmak üzere kullanmaları gelenek olmuştur; adlar da insan zihnindeki idelerin yerini tuttuğuna göre, insanların, idelerini her zaman bunların ilkörnekleri olarak böyle gerçek özlere bağlamaları gerekir. İnsanlar (özellikle dünyanın bu bölümünde öğretilen bilgiyle yetişenleri) cisimlerde, her bireysel nesnenin, değişik türleri içinde on-

1 II, xxviii.

lara uygun olarak yapıldığı ve onlardan pay aldığı belli özgül özlerin bulunduğunu varsayarlar ve bu bir kanıt gerektirmekten öylesine uzaktır ki, başka türlü düşünen birisi tuhaf karşılanır. Böylece, tikel nesnelerin altlarında toplandığı adlar, genellikle, gerçekten varolduğu kabul edilen bu tür özgül özlerle birbirinden ayırt edilmiş şeylere uygulanır. Gerçekten, kendisine verdiği adam adını, kendisinde bir insanın gerçek özünün bulunduğu anlamında verdiğinden şüphelenildiğini görüp de buna gücenmeyecek kimse var mıdır? Fakat yine de, bu gerçek özlerin ne olduğunu sorarsanız, insanların bu konuda bilgisiz olup o özlerin ne olduğunu bilmediklerini görürsünüz. Bundan da, insanların zihinlerindeki idelerin, kendileri için bilinmeyen ilkörnekler olan gerçek özlere bağlı oluşlarıyla upuygun olmaktan öylesine uzak olacakları sonucu çıkar ki, bunların herhangi bir yönden o özleri temsil ettikleri düşünülemez bile. Cisimlerin bizdeki karmaşık ideleri, görülmüş olduğu gibi, sürekli olarak birlikte varoldukları gözlemlenmiş ya da varsayılmış belli basit ide topluluklarıdır. Fakat böyle bir karmaşık ide bir cismin gerçek özü olamaz; çünkü öyle olsaydı, bu cisimde bulduğumuz özelliklerin bu karmaşık ideye bağlı olmaları ve ondan çıkarsanabilmeleri ve onunla olan zorunlu bağlantılarının da bilinmesi gerekirdi; tıpkı bir üçgenin bütün özelliklerinin, bir uzamı çevreleyen üç çizgi karmaşık idesine bağlı olduğu ve bilinebilen özelliklerinin bu ideden çıkarsanabildiği gibi. Oysa cisimlerin bizdeki karmaşık idelerinin, onlarda bulunan bütün öteki niteliklerin kendilerinden kaynaklandığı böyle ideleri içermediği açıktır. Örneğin, insanlardaki ortak demir idesi belli renk, ağırlık ve sertlikteki bir cisimdir; yine insanların demirde bulunduğunu gördükleri bir özellik, onun işlenebilirliğidir. Oysa bu özelliğin böyle bir karmaşık ideyle ya da onun herhangi bir bölümüyle zorunlu bir bağlantısı yoktur; demirin işlenebilirliğinin, onun rengine, ağırlığına ve sertliğine, bu rengin ya da ağırlığın işlenebilirliğe bağlı oluşundan daha çok bağlı olması için bir neden de yoktur. Fakat bu gerçek özlerden hiçbir şey bilmememize karşın, yine de insanların değişik türden şeylere böyle özler yüklemelerinden daha olağan bir şey yoktur. Parmağımdaki yüzüğü oluşturan özel madde parçasının bir gerçek özünün bulunduğunu ve onun bu yüzden altın olduğunu ve onda bulduğum niteliklerin, yani özel rengin, ağırlığın, sertlik, eriyebilirlik,

buharlaşmazlık ve cıvaya dokunuvermekle renk değiştirmenin buradan geldiğini cesaretle öne sürenler vardır. Eğer birisi, bu özelliklerin bağlı olduğu gerçek özün ve içsel yapının, onun kılığı, boyutu ya da katı bölümlerinin düzeni ya da bağlantısı değil de, onun özel *biçimi* denen başka bir şey olduğunu söylerse, bu gerçek öz üzerinde bir ide edinmiş olmaktan, eskisine göre daha da uzakta kalırım. Çünkü bende genel olarak bir kılık, boyut ve katı parçaların genel durumu idesi bulunmakla birlikte, yukarıda sözü geçen niteliklerin kendilerinden üretildiği özel kılık, boyut ya da parçaların bir araya gelişi idelerinden hiçbiri yoktur; bu özellikleri, kendisiyle bu yazıyı yazdığım kalemi açtığım başka bir özdek parçasında değil, parmağımda bulunan şu özel özdek parçasında buluyorum. Fakat bu katı cismin kılığından, boyutundan ve konumundan başka bir şeyin, *tözsel biçim* denen şeyin, onun özü olduğu söylendiğinde, bende 'biçim' sesinin idesinden başka bir idenin bulunmadığını açıklamak zorundayım; bu da onun gerçek öz ve yapısının bir idesi olmaktan çok uzaktır.

7. Öyleyse insanlar, parmağındaki bu özel özdek parçasına, kullanılmakta olan bir genel adı verdiklerinde ve ona altın dediklerinde, bu adı, o cisim özel bir cisim türünden olduğu, bir içsel gerçek özü bulunduğu ve bu türe bu içsel özü yüzünden girdiği ve böylece bu adı alması gerektiği için vermemişler midir ya da öyle verdikleri düşünülemez mi? Eğer öyleyse, ki böyle olduğu da açıktır, şeyler bu özü taşıdıkları için onlara verilen bu adların önce bu özlere bağlanmış olmaları gerekir, bu yüzden, kendisine bu ad verilen idenin de bu öze bağlanması ve onu temsil etmesinin amaçlanması gerekir. Adları kullananlar bu özü bilmediklerine göre, onlardaki cisim ideleri zihnin amaçladığı gerçek özü içermediği için, bu idelerin hepsinin de bu yönden eksik olmaları gerekir.

8. Cisim idelerinin hepsi, niteliklerinin toplulukları olarak da eksiktir. İkincisi, cisimleri ayırt eden o yararsız bilinmeyen özler varsayımını bir yana bırakıp da, cisimlerde birlikte bulunan duyulur niteliklerin idelerini bir araya getirerek dünyada varolan cisimleri kopya etmeye çalışan kimseler, bilmedikleri bir özgül öze bağlananlara göre, cisimlere çok daha yakın bir benzerliğe ulaşmış olmakla birlikte, bunlar da zihinlerinde kopyalarını yapmak istedikleri cisimlerin yetkin ve upuygun idelerine ulaşamazlar, yani bu kopyalar kendi il-

körneklerinde bulunan herşeyin sağın ve tam olarak içermezler. Bu cisimlerin karmaşık idelerini kendilerinden yaptığımız basit idelerin hepsi de güçlerdir; güçler de başka cisimlerle bağıntılar olduklarına göre, herhangi bir nesnedeki güçlerin hepsini bildiğimize hiçbir zaman güvenemeyiz; bunun için, onun hangi değişmeleri başka cisimlerde yapmaya ya da onlardan almaya elverişli olduğunu değişik uygulamalar yoluyla denemiş olmamız gerekir, bunun, bütün cisimler bir yana, tek bir cisimde yapılması bile olanaksız olduğundan, bütün kendi niteliklerinin toplamını içeren cisimlerin upuygun idelerini edinmemiz de olanaksızdır.

11. Öyle ki cisimlerin bizdeki karmaşık idelerinin hepsi kusurlu ve eksiktir. Eğer matematiksel betilerin karmaşık idelerini de onların başka betilere göre özelliklerini toplayarak edinmiş olsaydık o betilerde de böyle olurdu. Eğer bizde bir elipsin özelliklerinden yalnızca bir bölümünün ideleri bulunsaydı elips idelerimiz ne kadar bulanık ve eksik olurdu? Oysa bu betinin bütün özü bizim apaçık idemizde bulunduğu için o özellikleri buradan bulabilir ve onların nasıl çıkarılıp o betiden nasıl ayrılmaz olduklarını tanıtlayabiliriz.

12. Basit ideler, kopyadır ve upuygundur. Böylece, zihnin üç tür soyut idesi ya da adsal özü vardır:

Birincisi basit idelerdir; bunlar kopya olmalarına karşın kesinlikle upuygundurlar. Çünkü bunlarla yalnızca şeylerdeki belli bir duyum üreten gücün anlatılması amaçlandığından, bu duyum, birkez üretilmişse, bu o gücün etkisinden başka bir şey olamaz. Böylece, üzerine yazı yazdığım kağıtta, aydınlıkta (genel aydınlık kavramından söz ediyorum) bende, ak adını verdiğim duyumu üretme gücü bulunduğuna ve zihnin kendisinde de böyle bir ide üretme gücü bulunmadığına göre, bu, zihin dışındaki bir gücün etkisinden başka bir şey olamaz ve doğruca böyle bir gücün etkisini anlattığı düşünülen bu basit ide gerçek ve upuygundur; zihnimdeki ak duyumu, kağıttaki o duyumu üretme gücünün etkisi olduğuna göre bu güce tam olarak upuygundur; yoksa bu güç başka bir ide üretirdi.

13. Cisim ideleri kopyadır ve eksiktir. İkincisi, cisimlerin karmaşık ideleri de kopyadır, fakat bunlar yetkin yani upuygun değildir; bunun böyle olduğu zihin için apaçıktır, çünkü varolan bir cismin idesini kendisinden oluşturduğu birkaç basit idenin bu cisimde bulu-

nan herşeyi içermesinin olanaksız olduğunu zihin açıkça görebilir. Zihin bütün öteki şeylerin o nesne üzerindeki işlemlerini deneyden geçirmediğine ve onun öteki cisimlerden alabileceği ve onlarda neden olabileceği bütün değişimleri öğrenmediğine göre, onun bütün etkin ve edilgin güçlerinin sağın bir upuygun toplamını elde edemez; bu yüzden de varolan herhangi bir cismin güçlerinin ve bağıntılarının bir upuygun karmaşık idesini edinemez; cisimlerin bizdeki karmaşık ideleri bu türdendir. Bütün bunlardan sonra, eğer bizim karmaşık idemizde herhangi bir cismin bütün ikincil niteliklerinin ya da güçlerinin bir sağın toplamı bulunabilseydi ve edimsel olarak bulunmuş olsaydı bile, yine de bu cismin özünün idesini edinmiş olmazdık. Gözlemleyebildiğimiz güçler ya da nitelikler bu cismin gerçek özü olmayıp ona bağlı ve ondan kaynaklanan nitelikler olduğuna göre, böyle niteliklerin bir topluluğu bu şeyin gerçek özü olamaz. Buna göre bizdeki cisim idelerinin upuygun olmadıkları, yani zihnin onlar için amaçladığı şeyler olmadıkları açıktır. Ayrıca insanda genellikle bir cisim idesi yoktur; insan cismin kendiliğinde ne olduğunu bilmez.

14. Kip ve bağıntı ideleri ilkörneklerdir ve ancak upuygun olabilirler. Üçüncüsü, ***kiplerin*** ve ***bağıntıların karmaşık*** ideleri ilk örnektirler; kopya değildirler, zihnin ona uygun olmalarını ve onu sağın olarak yansıtmalarını amaçladığı bir gerçek varoluşun kalıbına göre yapılmış değildirler. Bunlar zihnin kendisinin bir araya getirdiği basit ide topluluklarıdır ve her biri kendisinde, tam da zihnin onların içermesini amaçladığı şeyleri bulunduran topluluklar oldukları için, bunlar ilkörnektirler ve varolabilen kiplerin özüdürler; böylece bunlar, yalnızca, varoldukları zaman bu karmaşık idelerle sağın bir uygunluk içinde bulunan böyle kipler için tasarlanmış olup bunlara ilişkindirler. Bu yüzden, kiplerin ve bağıntıların ideleri ancak upuygun olabilirler.

BÖLÜM XXXII

Doğru ve Yanlış İdeler

1. Doğruluk ve yanlışlık uygun olarak önermelere ilişkindir. Doğruluk ve yanlışlığın, uygun bir anlatımla *önermelere* ilişkin olması gerekirse de, ideler de çokluk *doğru* ve *yanlış* diye nitelenir (doğru ve uygun imlemlerinden bir ölçüde saptırılarak büyük bir serbestlikle kullanılmayan sözcük var mıdır?). Ben yine de, idelerin doğru ya da yanlış olduğu söylendiği zaman, böyle bir belirlemenin temelini oluşturan gizli ya da örtük bir önermenin bulunduğunu düşünüyorum; nitekim doğru ve yanlış terimlerinin ideler için kullanıldıkları özel durumları incelersek bunu görebiliriz. Hepsinde bu nitelemenin sebebini oluşturan bir tür olumlama ya da olumsuzlama bulabiliriz. Çünkü bizim idelerimiz zihinlerimizdeki çıplak görüntüler ya da algılardan başka bir şey olmadıklarına göre, nasıl ki bir şeyin adının, yalnız başına, doğru ya da yanlış olduğu söylenemezse, onların da doğru ya da yanlış oldukları uygun olarak ve doğruca söylenemez.

4. Bir şeye bağlanan ideler doğru ya da yanlış olabilir. Zihin idelerini kendi dışında bir şeye bağladığı zaman, bu idelerin doğru ya da yanlış olduğu söylenebilir. Çünkü zihin böyle bir bağlamayla o idenin o şeye uygunluğu üzerine örtük bir varsayım yapmıştır; bu varsayımın doğru ya da yanlış olduğuna göre idelere de doğru ya da yanlış denir. Bunun en yaygın olduğu durumlar şunlardır:

5. Başka insanların ideleri, gerçek varoluş ve gerçek oldukları varsayılan özler, insanların genellikle idelerini yönelttikleri şeylerdir. Birincisi, zihnin, kendisindeki bir idenin başka insanların zihinlerindeki, aynı adın verildiği bir şeye *uygunluğunu* varsaydığı zamandır; örneğin zihin kendindeki *adalet, ılımlılık, din* idelerinin başka kimselerin bu adları verdikleri idelerle aynı olduğunu düşünüp buna karar verdiği zaman.

İkincisi, zihnin, kendindeki bir idenin bir *gerçek varoluşa uygunluğunu* varsaydığı zamandır. Böylece, bir *adam* ve bir *santor* ideleri, gerçek iki cismin ideleri sayıldıkları zaman, bunlardan biri doğru öteki yanlıştır; çünkü birinin gerçekte varolan şeyle uygunluğu vardır, ötekininse yoktur.

Üçüncüsü, zihnin, idelerinden birini, bir şeyin, bütün özelliklerinin kendisinden kaynaklandığı *gerçek* yapısına ya da özüne bağladığı zamandır; böylece, töz idelerimizin, hepsi değilse bile, en büyük bölümü yanlıştır.

6. *Böyle yöneltimlerin nedeni.* Zihin kendi ideleriyle ilgili olarak bu varsayımları örtük biçimde yapmaya çok yatkındır. Fakat iyi incelediğimizde, bunu, yalnızca değilse bile genellikle soyut karmaşık ideleriyle ilgili olarak yaptığını görürüz. Doğal eğilimi bilgiye yönelik olduğundan, yalnızca tikel şeyler üzerinde çalışırsa ilerlemesinin çok yavaş olup işinin hiç bitmeyeceğini gören ve bilgiye giden yolu kısaltarak her algısını daha kapsamlı kılmak isteyen zihnin, ya bilmek istediği şeylerin kendilerini gözlemleme ya da onlar üzerinde başkalarıyla konuşma yoluyla bilgisini daha kolay genişletmenin temelini oluşturmak üzere, ilk yaptığı şey onları demet demet birleştirmek ve türlerine göre dizmektir; öyle ki, şeylerden birinden elde ettiği her bilgiyi, bütün türe güven içinde yaygınlaştırabilsin ve böylece asıl işi olan bilgiye doğru gittikçe açılan adımlarla ilerlesin. Daha önce de gösterdiğim gibi[1] bizim, şeyleri kendilerine adlar verilmiş kapsamlı ideler içinde türlere ve cinslere ayırmamızın sebebi budur.

8. *Böyle yöneltimlerin nedeni.* Fakat bu soyut ide, zihinde, varolan cisimle ona verilen ad arasında bir yer aldığından, hem bilgimizin doğruluğunu, hem de konuşmamızın özelliğini ya da açıklığını oluşturan şey idelerimizdir. İşte insanların, zihinlerindeki idelerin, bir yandan bu ideleri bağlamış oldukları kendi dışlarında bulunan şeylerle, bir yandan da alışkanlığa ve kullandıkları dilin özelliğine göre verilen adların ilişkin oldukları şeylerle, uyuştuğunu varsaymaya böylesine eğilimli olmaları buradan gelir. Çünkü idelerinde bu çift uyumluluk olmadıkça, insanlar, hem şeyleri yanlış anlayacaklarını, hem de onları başkalarına anlatamayacaklarını düşünürler.

9. *Basit ideler de başkalarının aynı adı taşıyan idelerine göre yanlış olabilir, fakat bu olasılık düşüktür.* Önce, ben diyorum ki, idelerimizin doğruluğu, hem başkalarında bulunan hem de aynı adın imlediği idelerle olan uygunluklarına göre kararlaştırıldığı zaman, bunlardan herhangi biri yanlış olabilir. Fakat yine de basit ideler

1 III, iii.

böyle yanlışlıklara en az elverişli olanlardır. Çünkü bir kimse, kendi duyuları ve günlük gözlemleriyle, ortak kullanıma göre bu adların yerini tuttukları basit idelerin hangileri olduğuna kolayca karar verebilir; bunların sayıları az olduğu için, eğer şüpheye düşer ya da yanılırsa, bulundukları nesneler aracılığıyla bunu kolayca düzeltebilir.

10. Karışık kiplerin ideleri bu anlamda yanlışlığa daha elverişlidir. Karmaşık ideler bu yönden yanlışlığa çok daha yatkındırlar, karışık kiplerin karmaşık ideleriyse cisimlerinkinden de daha yatkındırlar; çünkü cisimlerdeki, (özellikle de genel ve kullanılan adlarla gösterilenlerdeki) olağan olarak türleri birbirinden ayırt etmeye yarayan, göze çarpan duyulur özellikler, sözcüklerini kullanırken dikkatli davrananları, bu sözcükleri ilişkin olmadıkları cisim türleri için kullanmaktan kolayca korur. Fakat karmaşık kiplerde çok daha belirsiz durumda kalırız; çünkü birçok eylemlerin adının *adalet mi* yoksa *kıyıcılık mı, savurganlık mı* yoksa *cömertlik mi* olduğuna karar vermek kolay değildir.

11. Ya da en azından yanlış sayılma. Bir insanın *adalet* ya da *minnettarlık* ya da *utku* üzerine bir yanlış idesinin bulunduğu düşünüldüğü zaman, bunun sebebi ancak, onun idelerinin, öteki insanlarda bu adlardan her birinin imlediği idelerle aynı olmaması olabilir.

12. Niçin böyle. Bunun sebebi şu olabilir: karışık kiplerin soyut ideleri belli basit ide topluluklarından, insanların istençlerine göre yaptıkları bireşimler olup her türün özünü yalnızca insanlar yapmış olduğundan, bunlar üzerine, adın kendisinden ya da tanımından başka hiçbir yerde duyulur bir ölçünün varolduğunu görmeyiz; ve bu karışık kiplerden yaptığımız ideleri, bu adları en doğru ve en uygun imleminde kullandıklarına inandıklarımızın idelerinin dışında, uydurmak istediğimiz hiçbir ölçüm bulamadığımız için de, idelerimiz o kimselerinkine uydukları ya da onlardan ayrıldıkları ölçüde doğru ya da yanlış sayılırlar. İdelerimizin adlarına göre doğruluk ya da yanlışlıkları konusunda bu kadarı yeter.

13. Gerçek varoluşlara bağlı olarak, cisim ideleri dışındaki idelerimizden hiçbiri yanlış olamaz. İdelerimizin, şeylerin varoluşuna göre doğruluk ya da yanlışlığına gelince, idelerimizin doğrulukları-

nın ölçüsü olarak bu alındığında, cisimlerin karmaşık ideleri dışındaki hiçbir idemizin yanlış olduğu söylenemez.

14. Birincisi, basit ideler bu anlamda yanlış olamaz, niçin böyle. Birincisi, basit idelerimiz, Tanrının bizi onları almaya uygun olarak yarattığı algılardan başka bir şey değildir; Tanrı dış nesnelere, bizim için anlaşılmaz olmakla birlikte, kendi bilgelik ve iyiliğine uygun olan yasalar ve yollarla o ideleri bizde yaratma gücü vermiştir; bu yüzden de bunların doğruluğu yalnızca bizde üretilen görüntülerde içerilmiştir ve bunların, Tanrının dış nesnelere verdiği güce uygun olmaları gerekir, yoksa bizde üretilen şeyler onlar olmazdı; böylece bu güçleri yansıtan idelerimiz, olmaları gerektiği gibi, yani doğru idelerdir.

15. Ancak, bir kimsenin mavi idesi, bir başkasınınkinden ayrımlı olabilir. Organlarımızın değişik yapısı yüzünden, aynı anda, *aynı nesne birçok kimselerin zihninde değişik ideler üretmiş olsaydı,* örneğin bir menekşe, görsel duyular aracılığıyla, bir kimsenin zihninde, başka bir kimsenin zihninde kadife çiçeğinin ürettiğiyle aynı ideyi üretse, ya da tersi olsaydı bu da bizi basit idelerimizin yanlışlığına götürmezdi. Bu kimsenin zihni, duyu organlarıyla hangi görüntülerin üretildiğini öğrenmek üzere bir başkasının bedenine geçemeyeceği için bu durumun bilinmesi olanaksız olduğuna göre, ne ideler ne de adlar bu yoldan karışamaz, bunlarda bir yanlışlık da olamaz. Bir menekşe dokusunda olan şeyler her zaman o kimsenin mavi dediği ideyi, bir kadife çiçeği dokusundaki şeyler de her zaman sarı dediği ideyi üreteceğine göre, o, bu görüntüler nasıl olursa olsun şeyleri düzenli biçimde seçebilmek için bu görüntülerden yararlanabilecek, sanki zihnindeki, bu iki çiçekten alınmış olan görüntüler ve ideler başka kimselerin zihinlerindeki idelerle tam olarak aynıymış gibi, 'mavi' ve 'sarı' adlarının imlediği bu seçiklikleri anlayıp imleyebilecektir.

16. Birincisi, basit ideler bu anlamda yanlış olamaz, niçin. Basit idelerle ilgili olarak söylenenlerden, basit idelerimizden hiçbirinin bizim dışımızda varolan şeylere göre yanlış olamayacağının apaçık ortaya çıktığını sanıyorum. Zihnimizdeki bu görüntü ya da algıların doğruluğu, söylendiği gibi, dış nesnelerin duyularımız yoluyla bizde böyle görüntüler üretme gücüne bağlı olarak o görüntü ya da algıla-

rın yansıtmalarıyla ilgili olduğundan ve bu görüntülerden her biri de, zihinde, kendisini üreten ve temsil ettiği tek şey olan güce uygun olarak bulunduğundan; bu yönden ya da böyle bir örnekle bağlantılı olarak yanlış olamaz. Mavi ya da sarı, acı ya da tatlı, hiçbir zaman yanlış ideler olamaz; zihinlerdeki bu algılar, tam oldukları gibi, Tanrının onları üretmelerini uygun gördüğü güçleri yansıtarak orada bulunurlar ve böylece gerçekten oldukları gibi ve olmalarının uygun görüldüğü gibidirler. Gerçekte adlar yanlış uygulanabilirler, fakat bu yönden idelerde bir yanlışlık doğmaz; Türkçeyi iyi bilmeyen birisinin mor yerine kırmızı demesinde olduğu gibi.

17. İkincisi, kipler yanlış olmaz. İkincisi, bizdeki karmaşık kip ideleri de, gerçekten varolan herhangi bir şeyin özüne bağlı olarak yanlış olamaz; çünkü herhangi bir kipin bendeki karmaşık idesi, varolan ya da doğanın yapmış olduğu bir örnekle bağıntılı değildir; onun, kendi içerdiği dışında bir şey içerdiği de, temsil ettiği ideler karmaşığının dışında bir şey temsil ettiği de varsayılmış değildir. Böylece, bende, kendi zenginliğinin ve varlığının sağlayabileceği ve durumunun gerektirdiği et, içki, yiyecek ve öteki gereksinimleri edinmekten kaçınan bir kimsenin eyleminin idesi varsa bu bir yanlış ide olamaz; bendeki ide, öyle bulmuş da olsam, imgelemiş de olsam, bir eylemi temsil eden bir idedir, doğru ya da yanlış olamaz. Fakat bu eyleme 'tutumluluk' ya da 'erdem' adını verdiğim zaman, eğer bunuıla, onun, dilin özelliğine göre 'tutumluluk' adının ilişkin olduğu ideyle uyuştuğunu ya da erdem ve kötülüğün ölçüsü olan yasaya uygunluğunu varsaymış olursam, o zaman buna bir yanlış ide denebilir.

18. Üçüncüsü, cisim ideleri ne zaman yanlıştır. Üçüncüsü, bizdeki cisim karmaşık idelerinin hepsi de şeylerin kendilerindeki örneklere bağlanmış olduklarından, yanlış olabilirler. Onlara şeylerin bilinmez özlerinin temsilcileri diye bakıldığında bunların hepsinin yanlış olduğu öylesine apaçıktır ki, bu konuda bir şey söylemek gereksizdir. Bu yüzden, bu kuruntusal varsayımı geçip, onları, kopyaları diye görüldükleri nesnelerde sürekli olarak birlikte bulunan basit idelerin bireşiminden oluşan, zihindeki basit ide toplulukları olarak ele alacağım; işte onlar, şeylerin varoluşlarına bu bağlılıkları içinde görüldüklerinde, şu durumlarda yanlış olurlar: (1) şeylerin gerçek

varoluşları da bir arada bulunmayan basit ideleri bir araya getirdikleri zaman: bir atta birlikte bulunan kılık ve boyuta, köpekteki havlama gücünün eklenmesinde olduğu gibi, bu üç idenin zihinde yan yana konmuş olmasına karşın bunlar doğada hiçbir zaman birleşmemişlerdir; bu yüzden buna bir yanlış at idesi denebilir. (2) Her zaman birlikte bulunan bir basit ideler topluluğundan, onlarla her zaman birlikte bulunan bir başka basit ide bir dolaysız olumsuzlamayla çıkarıldığı zaman da cisim ideleri, bu yönden, yanlış olur. Böylece, bir kimse, altının boyutları, kılığı, ergiyebilirliği, özgül ağırlığı ve sarı rengine, zihninde, kurşun ya da bakırdan daha üstün bir buharlaşmazlık derecesinin yokluğunu eklerse, tıpkı o öteki yalın idelere bir yetkin tam buharlaşmazlık eklediği durumda olduğu gibi, o kimsede yanlış bir karmaşık idenin bulunduğu söylenebilir. Fakat o kimse, buharlaşmazlık idesini, edimsel olarak, ya zihnindeki öteki idelere eklememiş olmak ya da onlardan ayırmış olmak yüzünden, karmaşık idesinin tümüyle dışında bırakırsa, buna yanlış bir ide değil de eksik ya da kusurlu bir ide demek gerektiğini sanıyorum; çünkü bu ide doğada birleşmiş olan bütün yalın ideleri içermemekle birlikte, gerçekte bir arada bulunanlardan başka bir ideyi bunlara eklemiş de değildir.

19. Doğruluk ya da yanlışlık her zaman olumlama ya da olumsuzlamayı gerektirir. İdelerimize, olağan konuşma biçimi içinde hangi anlamda ve ne sebeple doğru ya da yanlış denebileceğini gösterdimse de, konuya biraz daha yakından baktığımızda, bir ideye doğru ya da yanlış dendiği bütün durumlarda, zihnin onu bir *yargı* yüzünden doğru ya da yanlış yaptığı görülür ya da öyle kabul edilir. Doğruluk ya da yanlışlık hiçbir zaman, açık ya da örtük bir olumlama ya da olumsuzlama olmadan olamayacağı için, bunun ancak, yerini tuttukları şeylerin uyuşup uyuşmamasına bağlı olarak imlerin birleştikleri ya da ayrıldıkları yerde aranması gerekir. Bizim kullandığımız başlıca imler, kendileriyle zihinsel ya da sözsel önermeler oluşturduğumuz ideler ya da sözcüklerdir. Doğruluk, bu imleri, temsil ettikleri nesnelerin kendilerinin uyuşmasına ya da uyuşmamasına göre birleştirmek ya da ayırmaktadır; yanlışlık da, ileride[1] gösterileceği gibi, bunun tersidir.

1 IV, v-viii.

25. İdeler yanlış olduğunda. Bir kimsede, kendi dışındaki herhangi bir şeyin kavramı, ancak onun zihnindeki idesi (bu ideye istediği adı verme gücü kendisindedir) yoluyla bulunabileceğinden, o kimse hem şeylerin gerçeğiyle hem de başka kimselerin genellikle kullandığı sözcüklerle anlatılmış olan idelerle bağdaşmayan bir ide yapabilir; fakat zihnindeki ideden başka bir yoldan tanımadığı bir şeyin doğru ya da yanlış idesini yapamaz; örneğin bir adamın ayaklarından, kollarından ve bedeninden bir ide yapıp da buna bir atın başıyla boynunu eklediğim zaman hiçbir şeyin bir yanlış idesini yapmış olmam, çünkü bu benim dışımdaki bir şeyi temsil etmez. Fakat ona bir *adam* ya da *tatar* adını verir de, onun, kendi dışımdaki bir şeyi temsil ettiğini ya da başkalarının aynı adı verdiği ideyle aynı olduğunu düşünürsem o zaman yanılmış olurum. Buna işte bu anlamda bir yanlış ide denebilir; ancak gerçekte yanlışlık idede değil, ona kendisinde bulunmayan bir uyuşma ve benzerlik yüklemiş olan o örtük zihinsel önermededir. Ancak yine de bir gerçek varoluşun, ya da 'adam' ya da 'tatar' adının ona ilişkin olduğunu düşünmeden, zihnimde bir ide kurup da ona adam ya da tatar adını versem, benim usa sığmaz bir adlandırma yaptığım haklı olarak düşünülebilir, fakat yargımda yanıldığım ya da idenin herhangi bir yönden yanlış olduğu düşünülemez.

26. Yerinde ya da yersiz demek daha uygun. Kısaca, benim düşünceme göre, idelerimize, zihnin onları ele aldığı biçimiyle –ya adlarının uygun imlemine bağlı olarak ya da şeylerin gerçekliğine bağlı olarak– bağlı oldukları modellerle uyuşup uyuşmadıklarına göre, daha uygun olarak *yerinde* ya da *yersiz* ideler denebilir. Fakat birisi bunlara doğru ya da yanlış demek isterse, herkes gibi o da özgürlüğünü kullanarak, şeylere en uygun bulduğu adları verebilir; ancak dilin özelliği bakımından, bunların şu ya da bu yoldan bir zihinsel önerme içermedikleri durumlarda, *doğruluk* ya da *yanlışlığın* bunlara uygun düşmeyeceğini sanıyorum.

BÖLÜM XXXIII

İdelerin Çağrışımı

1. İnsanların çoğunda usa uymaz bir şey. Başkalarının düşüncelerinde, uslamalarında ya da eylemlerinde kendisine tuhaf görünen ve kendi başına gerçekten de usa sığmaz olan, bir şeyler gözlemlememiş olan bir kimse hemen de yok gibidir. Herkes, bu türden en ufak bir kusuru, hele kendisindekine benzemezse, başkalarında görüverecek kadar keskin görüşlüdür ve usun yetkesine dayanarak onu suçlamaktan geri kalmaz; oysa aynı kimsenin kendi düşünce ve davranışlarında, kendisinin görmediği, başkalarının da kendisine çok zor kabul ettirdiği, belki de hiç ettiremediği, tutarsızlıklar bulunur.

2. Yalnız kendini beğenmişlikten değil. Bu, her zaman kendini beğenmişlikten gelmezse de, çokluk bunun etkisi büyüktür. Dürüst düşünen ve kendini beğenmişliğe tümüyle kapılmamış kimselerde de bu kusur bulunur; birçok durumlarda, yapılan uslamalar şaşkınlıkla dinlenir ve değerli bir kimsenin, önüne konan gün gibi açık bir kanıt karşısında baş eğmediği görülünce söylenecek söz bulunamaz.

3. Eğitimden de gelmez. Bu türden tutarsızlıklar genellikle eğitimsizliğe ve önyargılara bağlanır ve çok zaman bu doğrudur da; ancak bu yine de hastalığın nedenine inip onun nereden geldiğini, ne olduğunu açıklamaz.

4. Bir derecede delilik. Bu böyle herkesin düşebileceği bir zayıflıksa ve insanlar arasında böylesine yaygın bir bulaşıcı kusursa, bunun gerçek adı altında ortaya konmasına, böylece önlenmesinin ve sağaltımının kolaylaştırılmasına özen göstermek gerekir.

5. İdeler arasındaki bir yanlış bağlantıdan. İdelerimizin bir bölümü arasında doğal bir karşılıklık ve bağlantı vardır; bunları özgül varlıklarına dayanan bu birlik ve karşılıklılığa dek izleyerek bir arada tutmak usumuzun görevi ve üstünlüğüdür. Bunun dışında, idelerin, tümüyle *rastlantı* ve *alışkanlığa* bağlı başka bir bağlantısı da vardır. Gerçekte hiç de yakın olmayan ideler, kimi insanların zihinlerinde öylesine birleşmiştir ki bunları ayırmak olanaksızdır; bunlar her zaman yanyanadır ve birinin anlığa gelişiyle birlikte eşi de ortaya çıkar;

böyle birleşen idelerin ikiden çok olması durumunda da bu dağılmaz takım, her zaman birlikte görünür.

6. *Bu bağlantı nasıl oluşur.* İdelerin, doğadan gelmeyen bu güçlü bileşimini, zihin ya istenciyle ya da rastlantıyla kendi yapar; bu yüzden de bu, değişik kimselerde, bunların değişik eğilimlerine, eğitimlerine, ilgilerine vb. göre değişik olur. Görenekler, anlıkta düşünme, istençte karar verme ve bedende davranış alışkanlıkları yapar; bunlar canlılarda devinen katarlar biçiminde yerleşmiş gibidir; birkez devime geçtiklerinde, alıştıkları hızla, çok çiğnenerek düzelmiş ve üzerinde yürünmesi sanki doğalmış gibi kolaylaşmış bir yoldaki gibi, yürüyüşü sürdürürler. Biz düşünmekteyken böylece ideler zihnimizde üretilmiş görünür; böyle değilse bile bu, bedenin böyle davranışlarını açıkladığı gibi, idelerin, birkez yola girdikten sonra alışılmış sıraya göre birbirini izlemesini açıklamaya yarayabilir. Bir ezgiye alışmış olan bir çalgıcı, bunun birkez zihninde başlamasının arkasından, onun notalarının idelerinin, hiçbir özen ve dikkate gerek kalmadan ve düşünceleri başka yerlerde gezinirken, parmaklarının başlanmış ezgiyi çaldığı aracın tuşları üzerindeki devimine uygun bir düzenlilik içinde birbirini izlediğini görecektir. Bu idelerin ve parmakların bu düzenli oyununun doğal nedeninin, onun canlılığının doğal bir etkisi olup olmadığı üzerine, bu örnekte bunun çok olası görünmesine karşın bir şey söylemeyeceğim.

7. *Kimi sevemezlikler bunun etkisidir.* Kendini ve başkalarını iyi inceleyen bir kimsenin, insanların çoğunun zihinlerinde alışkanlıktan gelen böyle çağrışımlar bulunduğunu kabul etmekte duraksayacağını sanmıyorum; insanların çoğunda, sanki doğalmış gibi güçlü işlediği ve düzenli etkiler doğurduğu gözlemlenen duygudaşlık ve sevemezliklerin çoğu, belki de haklı olarak, buna yüklenebilir ve bunlara böyle denmesinin sebebi budur; oysa bunların başlangıçtaki nedeni çok güçlü bir ilk izlenimin ya da aşırı bir hoşgörünün böyle birleştirdiği iki idenin rastlantısal bağlantısıdır; öyle ki sonradan bunlar, sanki bir tek ideymiş gibi, bu kimsenin zihninde her zaman birlikte bulunurlar. Sevemezliklerin hepsinin değil, bir bölümünün böyle olduğunu söylüyorum; çünkü bunlardan bir bölümü gerçekten doğal olup bizim özgün yapımızdan gelir ve bizimle birlikte doğar; fakat doğal sayılanlardan büyük bölümünün, dikkatli gözlemlendiklerinde

kaynakları anlaşılabilecek olan, belki de erken yaşlarda önem verilmemiş izlenimler ya da sebepsiz kuruntular olduğu görülür. Baldan bıkmış bir yetişkin kimsenin imgelemi, balın adını işitir işitmez midesinde bulantılara neden olur ve balın düşüncesine bile dayanamaz; ardından yeni tatsızlık ve rahatsızlık ideleriyle kusmalar gelir ve sağlığı bozulur; fakat bu kimse bu sayrılığa hangi tarihte ve nasıl yakalandığını söyleyebilir. Bu, çocukluğunda kendisine aşırı ölçüde bal verilmesinden gelseydi de bütün bu etkiler ortaya çıkardı; fakat nedende yanılabilir ve sevemezliği doğal sayabilirdi.

9. Yanlışlıkların büyük nedenlerinden biri. Zihnimizde dağınık ve birbirinden bağımsız durumdaki ideler arasında bu yanlış bağlantılar öylesine etkili ve gerek törel gerekse doğal davranışlarımızda, tutkularımızda, uslamalarımızda ve kavramlarımızın kendilerinde terslikler doğurmada öylesine güçlüdürler ki, belki de bundan daha çok üzerinde durulması gereken hiçbir şey yoktur.

10. Örnekler. Gerçekte gulyabani ve cinlerin karanlıkla, ışıkla oduğundan öte bir ilişki yoktur, fakat hele bir budala kız bunu birçok kez çocuğun zihnine soksun ve onları orada birlikte ortaya çıkarsın, çocuk belki de ömür boyu bunları birbirinden ayıramaz; bundan sonra her zaman, karanlık, kendisiyle birlikte o korkunç ideleri de getirecek ve bunlar her zaman öylesine birlikte bulunacaklardır ki adam bunlardan biriyle, ötekini düşünmeden karşılaşamayacaktır.

11. Bir adama bir başkasından önemlice bir zarar gelir. Adam o kimseyle onun eylemini yine birlikte düşünür ve düşüncesini derinleştirerek iki ideyi hemen de bir ide yapacak biçimde birleştirir; öyle ki ondan gelen acı ve zararı da birlikte düşünmeden o kimseyi düşünemez olur ve ikisini hemen hemen ayırt edemez ve birinden tiksindiği ölçüde ötekinden de tiksinir. Böylece, önemsiz ve hemen de zararsız nedenlerden düşmanlıklar doğmuş, dünyaya kavgalar yayılmış ve sürüp gitmiştir.

12. Bir kimse bir yerde bir acı duymuş ya da hastalanmıştır, arkadaşının da benzer bir odada öldüğünü görmüştür: doğada bunların birbiriyle bir ilişkisi olmamasına karşın, adamın zihninde o yerin idesi ortaya çıkınca (birkez izlenim doğduğu için) o acı ve hoşlanmazlık idesini de birlikte getirir, adam bunları zihninde birbirine karıştırır ve birine nasıl bakarsa ötekine de öyle bakar.

13. Zihinde, usun iyileştiremediği kimi bozuklukları zaman nasıl düzeltir. Bu bireşim yerleşip sürdüğü zaman, bize yardım etmek ve bizi onun etkilerinden kurtarmak usun gücü dışındadır. Zihnimizdeki ideler, orada bulundukça, kendi doğalarına ve koşullarına göre işlerler. İşte usun, haklı olduğu ve bunun kabul edildiği zaman bile güçsüz kaldığı ve başka zamanlarda kendini kabul ettirdiği kimselere sözünü geçiremediği durumlarda, kimi üzüntüleri zamanın iyileştirmesinin nedenini burada görebiliriz. Annesinin gözünün zevki ve ruhunun neşesi olan bir çocuğun ölümü, annenin yüreğinden yaşamın bütün tadını alır ve ona, düşünülebilecek her türlü acıyı verir; bu durumda usun avunçlarını kullanmaya kalkmak, çok acı çeken birisini, eklemlerinin ağrısından ussal söylevlerle kurtarmaya çalışmaya benzer. Çocuktan duyulan sevincin ve bunun yitirilişinin duyumu, çocuğun anısının idesinden zamanın aşındırması sonucunda ayrılıncaya dek bütün söylenenler, ne denli usa uygun olursa olsun boşunadır; bu yüzden de, bu idelerin birbirinden hiç ayrılmadığı kimi insanlar, bütün yaşamlarını yas içinde geçirirler ve bir onulmaz derdi mezarlarına götürürler.

14. İdelerin çağrışımının etkilerinden başka örnekler. Dostlarımdan biri çok sert ve iğrenç bir uygulama sonucunda delilikten kurtulmuş birisini tanıyordu. Bu kimse, en büyük iyilik olarak kabul ettiği bu hizmeti kendine yapan kimseye bütün yaşamı boyunca minnettarlık duymuş. Fakat bilgisinin ve usunun kendisine esinlediği şey ne olursa olsun, sağaltıcısını görmeye hiçbir zaman katlanamıyormuş; onun imgesi, elinden çektiklerinin idesini de zihnine getirdiği için, o imgeyi, görmeye dayanılamayacak kadar güçlü ve bağışlanmaz buluyormuş.

15. Birçok çocuklar okulda çektikleri sıkıntıları cezalarının nedeni olan kitaplara yüklediklerinden, ideleri kitaptan tiksinecek biçimde birleştirirler ve bütün yaşamları boyunca kitap okuyup ondan yararlanmaya yanaşmazlar; böylece, durum böyle olmasaydı belki de yaşamlarının en büyük zevk kaynağı olacak olan kitaplar onlar için büyük bir işkence olur.

18. Değişik mezheplerde gözlemlenen. Böyle yanlış ve doğal olmayan ide bileşimlerinin din ve felsefenin değişik mezhepleri arasında uzlaşmaz karşıtlıklar yarattığı görülür; çünkü bu mesleklerin izle-

yicilerinin hepsinin bu düşünceleri kendi istekleriyle kabul ettiklerini ve kendilerine açık bir mantıkla sunulan doğrulara bilerek karşı çıktıklarını düşünemeyiz. Çıkar duygusunun bu durumda büyük etkisi olsa bile, onun da, bütün insan topluluklarını, içlerinden her birini, bilerek yanlışı savunan bir kimseye dönüştürecek ölçüde bir genel sapıklığa sürükleyebileceği düşünülemez. Bunlardan hiç olmazsa bir bölümünün herkesin yapar göründüğünü yaptığını yani içtenlikle doğruyu izlediğini kabul etmek uygun olur; yani bunların anlıklarını körleten ve gerçek doğru diye sarıldıkları şeyin yanlışlığını görmelerini engelleyen bir şeyin bulunması gerekir. Dürüst insanların uslarını tutsaklaştıran ve onları sağduyu karşısında böylesine körleştiren şeyin, iyi incelendiğinde, sözünü ettiğimiz şey olduğu görülür; aralarında bir bağlantı bulunmayan birbirinden bağımsız bir takım ideler, eğitimin, alışkanlığın ve bağlı oldukları toplulukların sürekli şamatasının etkisi altında, bunların zihinlerinde öylesine birleşmişlerdir ki, her zaman bir arada bulunurlar ve insanlar bunları birbirinden ayıramadıkları için, sanki bunlar bir tek ideymiş gibi davranırlar. Anlamsız sözlere anlam veren, saçmalıkları kanıt gibi ve anlamsızlığı tutarlılık gibi gösteren budur; dünyadaki yanlışlıkların en büyüklerinin; hepsinin de diyebilirdim, temelinde bu yatar; ya da eğer o ölçüye varmasa bile, en tehlikelisi budur, çünkü bu, yaygın olduğu her yerde insanların görmesini ve incelemesini engeller.

19. Sonuç. Böylece, *idelerimizin* kaynağının, türlerinin ve kapsamının, bilgimizin (hangi sözcüğün daha uygun olduğunu bilmiyorum) aletleri ya da gereçleriyle birlikte bir açıklamasını verdikten sonra, başlangıçta izlemeye karar verdiğim yönteme göre şimdi hemen yapmam gereken şey, anlığın bunları nasıl kullandığını ve bunlar üzerinde ne gibi *bilgimizin* bulunduğunu göstermeye geçmekti. Bu konu üzerindeki ilk genel görüşüme göre yapmam gereken şey buydu; fakat konuya daha yakından baktığımda, idelerle *sözcükler* arasında öyle sıkı bir bağlantı görüyorum ve soyut idelerimizle genel sözcükler arasında öyle değişmez bir bağıntı var ki, önce dilin doğasını, kullanımını ve imlemini incelemeden, tümüyle önermelerden oluşan bilgimizden açık ve seçik olarak söz etmek olanaksızdır; bu yüzden de bundan sonraki kitabın konusu Dil olmalıdır.

ÜÇÜNCÜ KİTAP
SÖZCÜKLER

BÖLÜM I

Genel Olarak Sözcükler ya da Dil

1. İnsanda düzenli Sesler çıkarma yetisi var. İnsanı toplumsal bir varlık olmak üzere yaratan Tanrı, ona yalnızca kendi türünden olanlarla birlikte yaşama eğilimi ve zorunluluğu vermekle kalmamış, toplumun en güçlü aracı ve ortak bağı olacak dili de vermiştir. Bu yüzden de doğa, insan organlarını, sözcük adını verdiğimiz düzenli sesleri çıkarabilecek biçimde yapmıştır. Fakat bu, dili üretmeye yetmezdi; çünkü papağanlara ve başka birçok kuşlara da yeterince seçik sesler çıkarmaları öğretilebilir, fakat bunlarda konuşma yeteneği kesinlikle yoktur.

2. Bu sesleri idelerin imleri yapma. Demek bunların düzenli sesler olmasının dışında, insanın bu sesleri kendi içsel kavramlarının imleri olarak kullanabilmesi ve onları kendi zihnindeki idelerin imleri yapabilmesi, böylece bunları başkalarının da tanıması ve insanların zihinlerindeki idelerin birbirine aktarılabilmesi zorunluluğu da vardır.

3. Genel imler yapma. Fakat bunlardan hiçbiri, sözcükleri, olmaları gerektiği kadar yararlı yapmaz. Seslerin idelerin imleri yapılması, bu imler birçok tikel şeyleri kapsayacak biçimde kullanılmadığı sürece, dilin yetkinliği için yeterli olamaz; çünkü eğer her tikel şeyin imlenebilmesi için bir seçik ad gerekli olsaydı, sözcüklerin sayısının çokluğu, bunların kullanılmasını karıştırırdı. Bu sakıncayı kaldırmak üzere, dil, genel terimlerin kullanımında yeni bir aşamaya ulaşmış ve tek sözcüğün birçok tikel varlıkları imlemesini sağlamıştır; seslerin bu yararlı kullanılışı, imleri oldukları ideler arasındaki ayrımdan elde

edilmiştir; *genel idelerin* yerini tutacak adlar genel olmuş, yerini tuttukları ideler tikel olan adlar da tikel kalmıştır.

4. İdelerin yerini tutan adların dışında, insanların, ideleri değil de, yalın ya da karmaşık ya da her türden idelerin eksikliğini ya da yokluğunu imlemekte kullandıkları başka sözcükler vardır; *hiç, bilgisizlik, kısırlık* böyledir. Olumsuzluk ya da yoksunluk bildiren sözcüklerin hepsinin idelerle ilgili olmadıklarını ya da bir ide imlemediklerini söylemek uygun olmaz; o zaman bunların anlamsız sesler olması gerekirdi; oysa bunlar olumlu idelerle ilgilidir ve onların yokluğunu imler.

5. Sözcükler son aşamada duyulur ideleri imleyenlerden türemiştir. Bizi bütün kavramlarımızın ve bilgimizin kaynağına götürecek bir başka şey de, sözcüklerimizin ortak duyulur idelere nasıl büyük ölçüde bağlı olduğunu ve duyulara çok uzak olan eylem ve kavramların nasıl olup da duyulardan kaynaklandıklarını; bunların açıkça duyulur idelerden, daha soyut imlemlere nasıl geçtiklerini ve duyularımızın erimi dışında kalan idelerin yerlerini nasıl tuttuklarını gözlemlemektir; örneğin imgeleme, kapsama, katılma, kavrama, sıkılma, dinginlik vb. sözcükleri duyulur şeylerin işlemlerinden alınmış ve düşüncenin belli kiplerine uygulanmıştır. 'Spirit' (tin) ilk anlamında nefestir; 'angel' (melek) habercidir; ve bunları kaynaklarına dek izlersek, bütün dillerde, duyularımız kapsamına girmeyen şeylerin yerini tutan adların, duyulur idelerden doğduklarını göreceğimizden kuşkum yoktur. Buna göre, bu dilleri ilk konuşanların ne türden kavramlarının bulunduğunu, onların zihinlerine bunların nereden geldiğini ve doğanın onlara, gizliden gizliye, bilgilerinin kaynaklarını ve ilkelerini nasıl aşıladığını, doğruca onların şeylere verdikleri adlara bakarak çıkarabiliriz; çünkü onlar, kendi içlerinde duyumladıkları ya da duyuların erimi dışında kalan başka bir ideyi başkalarına bildirmek üzere duyumun genellikle bilinen sözcüklerinden yararlanmak istemişler ve bu yoldan, dışsal duyulur görüntüleri olmayıp da kendi içlerinden geçirdikleri işlemleri başkalarına daha kolay anlatabilmişlerdir. Böylece herkesin bildiği ve zihnin içsel işlemlerini anlatabilmek için herkese uygun gelen adları bulduktan sonra artık bütün başka ideleri de sözcüklerle anlatacak yeterli donanımı elde etmiş oluyorlardı; çünkü bu ideler, ya dışsal duyulur algılar-

dan ya da kendi zihinlerinin onlar üzerindeki içsel işlemlerinden oluşur.

6. *Bölümler.* Fakat dilin bir öğretim ve bilgi aracı olarak kullanımını ve gücünü daha iyi anlayabilmek için şunları göz önünde tutmak uygun olur;

Birincisi, *adların, dilin kullanımında dolaysız olarak uygulandıkları şeyin ne olduğu.*

İkincisi, (özel adların dışında) bütün adlar genel olduklarına ve özellikle şu ya da bu şeyin değil de şeylerin tümünün yerini tuttuklarına göre, ilk ağızda, *şeylerin cinslerinin ve türlerinin neler olduğunu ve nasıl oluştuklarını* araştırmak gerekiyor. Bunları gerektiği gibi inceledikten sonra, sözcüklerin doğru kullanımını dilin doğal üstünlük ve kusurlarını ve sözcüklerin imlemlerinde karanlık ya da kesinliksiz olma sakıncalarından kurtulmak üzere başvurulması gereken yolları daha kolay bulabiliriz; bu yapılmadıkça bilgi üzerine açık ve düzenli konuşmak olanaksızdır; çünkü bilgi önermelerle, olağan olarak da tümel önermelerle anlatıldığından, sözcüklerle, belki sanıldığından da daha çok ilgilidir. Buna göre bu düşünceler bundan sonraki bölümlerin konusunu oluşturmalı.

BÖLÜM II

Sözcüklerin İmlemleri

1. *Sözcükler, iletişim için gerekli duyulur imlerdir.* İnsanda, kendisi gibi başkalarının da yararlanıp zevk alabileceği çok değişik düşünceler bulunmakla birlikte, bu düşünceler insanın içinde, başkalarınca görülemez ve onlardan gizli olarak ve kendiliklerinden açığa çıkamayacak biçimde bulunurlar. Düşüncelerin iletişimi olmadan toplumsallığın kolaylık ve üstünlükleri de olmayacağından, insanların, düşüncelerini oluşturan o görünmeyen ideleri başkalarının da bilmesini sağlayacak kimi dışsal duyulur imler bulmaları gerekliydi. Bu amaç için hiçbir şey, gerek zenginlik gerek çabukluk bakımın-

dan, insanların böylesine bir kolaylık ve çeşitlilikle yapma yeteneğini kendinde bulduğu bu düzenli sesler kadar uygun olamazdı. Böylece, doğanın bu amaca çok iyi uydurduğu *sözcüklerin*, insanların idelerinin imleri olarak nasıl kullanılmaya başladıklarını anlayabiliyoruz; bu, düzenli seslerle belli ideler arasında doğal bir bağlantı oluşundan gelmez, öyle olsa bütün insanların tek dili olurdu; belli bir sözcüğü belli bir idenin kendince imi yapan istençli bir düzenlemeden gelir. Öyleyse sözcüklerin kullanımı onları idelerin duyulur imleri yapar; ve sözcüklerin yerini tuttukları ideler de onların uygun ve dolaysız imlemleridir.

2. *Sözcükler, onları kullananların idelerinin duyulur imleridir.* Sözcükler birincil ya da dolaysız imlemleriyle, ancak *kendilerini kullananların zihinlerindeki idelerin yerini tutarlar;* bu ideler temsil ettikleri varsayılan şeylerden ne denli kusurlu ya da özensiz biçimde derlenmiş olsalar da bu böyledir. Bir insan bir başkasıyla konuştuğunda, bu, kendisini ötekinin anlaması içindir ve konuşmanın amacı da bu seslerin, imler olarak, kendi idelerini dinleyene bildirmektir. Öyleyse sözcükler konuşanın idelerinin imleridir; bunları hiçkimse, dolaysız olarak, kendi idelerinden başka şeylerin imleri olarak kullanamaz; çünkü böylesi, sözcükleri kullananın, onları kendi kavramlarının imleri yapıp, yine de onları başka idelere uygulaması olur; bu da onları aynı zamanda hem kendi idelerinin imi yapmak hem de yapmamak demektir ve gerçekte onları anlamsızlaştırmaktır. Sözcükler istençli imler olduğuna göre, bunlar, insanın tanımadığı şeylere verdiği istençli imler olamazlar. Bu onları, hiçin imleri, yani imlemsiz sesler yapmaktır. Bir kimse kendi sözcüklerini, şeylerin, kendinde ideleri bulunmayan niteliklerinin imi yapamayacağı gibi, başkalarının zihnindeki kavramların imi de yapamaz. Kendisi birtakım ideler edinmedikçe, onların başka birisinin kavramlarının karşılığı olduğunu varsayamaz; çünkü öylelikle sözcükler bilmediği bir şeyin imi olur ki, bu da gerçekte herhangi bir şeyin imi olmamak demektir. Fakat kendi idelerini başkalarının idelerinin temsilcisi yaptıktan sonra, eğer kendisi de onlara başkalarının verdiği adları vermeyi uygun görürse, o adları yine kendi idelerine, yani kendinde bulunmayan değil, bulunan idelere uygulamış olur.

3. Bir çocuk *altın* adı verildiğini işittiği bir madende parlak ışıltılı bir sarı renkten başka bir şey ayrımsamazsa 'altın' sözcüğünü yalnızca kendisindeki bu renk idesine uygular ve tavusun kuyruğunda gördüğü aynı renge de altın der. Ondan daha iyi gözlemleyen bir çocuk, parlak sarıya bir yüksek ağırlık da ekler; o zaman 'altın' sesi onun kullanımında, parlak sarı ve çok ağır bir nesneyi imler. Başkası bu niteliklere eriyebilirliği de katar; ve 'altın' sözcüğü, onun için, parıltılı, sarı, eriyebilir ve çok ağır bir nesneyi imler. Başkası işlenebilirliği de ekler. Bu çocuklardan her biri, o sözcüğü uyguladığı ideyi anlatmak istediği durumlarda hep aynı altın sözcüğünü kullanır; fakat her birinin onu yalnızca kendi idesine uyguladığı, onu, kendinde bulunmayan bir karmaşık idenin yerini tutan bir im yapamayacağı açıktır.

4. Sözcüklerin gizli bağlantıları, önce başka insanların zihinlerindeki idelerle. Sözcükler, insanların kullanımına göre, uygun ve dolaysız olarak, yalnızca konuşanın zihnindeki ideleri imlerlerse de, yine de insanlar onlara, düşüncelerinde, başka iki şeyle gizli bir bağlantı yüklerler.

Birincisi, *sözcüklerinin, konuştukları başka kimselerin zihnindeki idelerin imleri olduklarını da varsayarlar;* çünkü, konuşanın bir ideye uyguladığı sözcüğü, dinleyen başka bir ideye uygulasaydı, ortaya iki ayrı dil çıkacağından, boşuna konuşmuş olurlar ve anlaşılamazlardı.

5. İkincisi, şeylerin gerçekliğiyle. İkincisi, insanların yalnızca kendi imgelemlerindeki şeylerden değil, ancak gerçekteki şeylerden söz ettikleri düşünülebileceğine göre, konuşanlar genellikle *sözcüklerin gerçekteki şeylerin yerini tuttuğunu varsayarlar.* Fakat birincisinin belki de yalnızca yalın ide ve kiplerle ilgili olmasına karşın, bu özellikle cisimler ve adlarıyla ilgili olduğu için, sözcüklerin bu iki değişik uygulanış biçimlerinden, karmaşık kiplerin, özellikle de cisimlerin, adlarını ele aldığımız zaman[1] daha geniş biçimde söz edeceğiz; yine de burada, sözcüklere zihinlerimizdeki idelerden başka herhangi bir şeyin yerini tutturduğumuz zaman, bunun sözcüklerin kullanımını sapturacağını ve imlemlerine kaçınılmaz bir karanlık ve bulanıklık getireceğini söylemek isterim.

1 III, v-vi.

6. Sözcükler, sürekli kullanım yüzünden, hemen ideleri uyarırlar. Sözcüklerle ilgili olarak şunlar da düşünülmeli:

Birincisi, sürekli kullanımla, belli seslerle imledikleri ideler arasında öyle bir bağlantı oluşur ki, işitilen adlar, sanki o ideleri üretebilecek nesnelerin kendileri duyulan edimsel olarak etkilemiş gibi, hemen belli ideleri uyarırlar. Bu, bütün apaçık duyulur nitelikler ve sık sık karşılaşarak alıştığımız bütün cisimler için açıkça böyledir.

7. Sözcükler çokluk imlemsiz olarak kullanılır. İkincisi, sözcüklerin uygun ve dolaysız imlemi konuşanın zihnindeki ideler olmakla birlikte; beşikten başlayan bir alışılmış uygulamayla, belli anlamlı sesleri çok iyi öğrenip, dilimizde hazır ve belleğimizde el altında bulundurduğumuzdan, fakat yine de onların imlemlerini inceleyip saptamada her zaman dikkatli olmadığımızdan, insanlar çok zaman, şeylerin kendilerini dikkatle incelemek istediklerinde bile, düşüncelerini şeylerden çok sözcüklere bağlarlar. Bu yüzden, yalnız çocuklar değil, büyüklerden bir bölümü de birçok sözcükleri, papağan gibi, onları öğrendikleri ve bu seslere alıştıkları için söylerler. Fakat sözcüklerin bir kullanımı ve anlamı olduğu ölçüde, sesle ide arasında bir bağlantı, birinin ötekinin yerini tutması için bir karar vardır; bu uygulamaya uyulmazsa sözcükler yalnızca anlamsız sesler olur.

8. Sözcüklerin imlemi tümüyle kendincedir. Söylendiği gibi, sözcükler, uzun ve sürekli kullanımla, insanlarda belli ideleri öylesine değişmez ve hızlı biçimde uyarırlar ki, insanlar bunlar arasında doğal bir bağlantı bulunduğunu varsayma eğilimindedirler. Fakat sözcükler insanlardaki özel ideleri imledikleri ve bunu da *tümüyle kendince bir düzenlemeyle* yaptıkları için, bunların başkalarında (aynı dili kullananlarda bile) bizim onların yerini tuttuğunu düşündüğümüz aynı ideleri uyaramayacakları açıktır; ayrıca her insanın, sözcükleri, istediği idenin yerini tutacak biçimde kullanma bakımından öyle bozulmaz bir özgürlüğü vardır ki, hiç kimsede, başkalarının kendisiyle aynı sözcükleri kullandığı zaman onların zihinlerinde de kendi zihnindekilerle aynı idelerin bulunmasını sağlama gücü yoktur. Ortak kullanımın, sessiz bir anlaşmayla bütün dillerde belli ideleri belli seslerle uyuşturduğu ve böylece bu sesin imlerini, onu doğru ideye uygulamayan kimsenin doğru konuşmuş olamayacağı biçimde sınırlandırdığı doğrudur; buna, bir kimsenin kullandığı sözcüklerin, onu

dinleyende de kendisinin onlara imlettiği ideleri imlemesini sağlamadıkça anlaşılır biçimde konuşmuş olmayacağını da ekleyebilirim. Fakat bir kimsenin, sözcükleri, gerek genel anlamlarından gerekse seslendiği kimsenin onlara verdiği özel anlamdan değişik biçimde kullanmasının sonucu ne olursa olsun, sözcüklerin, bir kimsenin kullanımındaki imlemlerinin o kimsenin ideleriyle sınırlı olduğu ve başka hiçbir şeyin imi olamayacakları kesindir.

BÖLÜM III

Genel Terimler

1. Sözcüklerin en büyük bölümü geneldir. Varolan şeylerin hepsi tikeller olduğuna göre, bu şeylere uyması gereken sözcüklerin de, yani onların imlemlerinin de öyle olmasının usa uygun olduğu sanılabilir; fakat bunun tam tersini görüyoruz. Bütün dilleri oluşturan sözcüklerin en büyük bölümü genel terimlerdir ve bu, savsama ya da rastlantının değil usun ve zorunluluğun gereğidir.

2. Her tikel şeyin bir adının olması olanaksızdır. Birincisi, her tikel şeyin seçik bir özel adının bulunması olanaksızdır. Sözcüklerin imlem ve kullanımı, zihnin idelerle o idelerin imleri arasında kurduğu bağlantıya bağlı olduğundan, adların şeylere uygulanmasında, zihnin şeyler üzerine seçik ideleri olmalı, ve yine zihin her ideye ilişkin olan özel adı bu ideyle olan özel uyumu içinde saklayabilmeli. Fakat karşılaştığımız bütün tikel şeylerin seçik idelerini kurmak ve saklamak insan yeteneğinin gücü dışındadır: İnsanların gördüğü her kuş ya da hayvan, duyuları etkileyen her ağaç ve bitki en kapsamlı anlıkta bile yer bulamaz.

3. Yararsızdır da. İkincisi, bu olanaklı da olsa bir yarar sağlamazdı, çünkü dilin başlıca amacına bir yardımı olmazdı. İnsanların, düşüncelerini iletmeye yaramayacak tikel şeylerin adlarını biriktirmeleri boşuna olur. İnsanlar adları, ancak anlaşılabilmek için öğrenirler ve onları başkalarıyla konuşurken kullanırlar; bu da ancak, alışma ve

anlaşma yoluyla, benim konuşma organımla çıkardığım sesin, onu işiten kimsenin zihninde, konuşurken benim o sesi uyguladığım ideyi uyandırdığı zaman yapılmış olur. Tikel şeylere uygulanan adlarla bu yapılmış olmaz; o durumda zihninde ideler olan yalnızca ben olacağımdan, onların adları, benim dikkatimi çekmiş olan tikel şeylerin hepsini bilmeyen birisi için imleyici ya da anlaşılabilir olamaz.

4. Üçüncüsü (benim olanaksız görmeme karşın) bunun yapılabilir olduğunu da kabul etsek, her tikel şey için bir özel ad bilginin genişlemesinde bir yarar sağlamaz; çünkü bilgi tikel şeyler üzerine kurulmuş da olsa, ancak, şeyleri genel adlar altında türlere indirgeyen genel görüşlerle genişler. Bu türler kendilerine ilişkin adlarla birlikte belli sınırlar içinde kalırlar ve sayıları her an, zihnin içerebileceğinin ve kullanımın gerektirdiğinin ötesinde çoğalmaz. Bu yüzden de insanlar genellikle bu genel kavramlarla yetinirler; fakat bu onları, daha elverişli gördükleri durumlarda tikel şeyleri uygun adlarla ayırt etmekten alıkoyma derecesine varmaz. Bu yüzden insanlar, en çok ilgi duydukları kendi türleri söz konusu olduğunda, tikel şeylerden sık sık söz etmek gerektiği için özel adları kullanırlar; bu durumda seçik bireyler seçik adlar alır.

5. Nelere özel ad verilir. Kişilerin dışında, ülkelerin, kentlerin, ırmakların, dağların ve benzeri seçik yerlerin de özel adları vardır ve bu da aynı sebeptendir; çünkü insanların bunları da tikel olarak göstermelerinin gerektiği ve başkalarıyla konuşmalarında sanki onların gözleri önüne sürdükleri durumlar sık sık ortaya çıkar.

6. Genel sözcükler nasıl yapılır. Bundan sonra ilk incelenmesi gereken şey, genel sözcüklerin nasıl yapıldığıdır. Varolan şeylerin hepsi tikeller olduğuna göre genel terimleri nasıl ediniriz ya da bu terimlerin imledikleri varsayılan genel yapıları nerede buluruz? Sözcükler genel idelerin imleri yapılarak genel olurlar; ideler de, kendilerinden zaman ve yer koşullarıyla onları şu ya da bu tikel varoluş içinde belirleyen öteki idelerin ayrılmasıyla genel olurlar. Bu tür bir soyutlamayla sözcükler birden çok bireyleri temsil etmeye yetenekli kılınırlar; her sözcükte bu soyut ideye uygunluk bulunduğundan, o bu türdendir deriz.

7. Fakat bunu biraz daha seçik biçimde açıklayabilmek için, kavramlarla onlara verdiğimiz adları başlangıçlarından bu yana izle-

mek ve ilk çocukluğumuzdan beri ne derecede ilerleyip idelerimizi hangi adımlarla genişlettiğimizi gözlemlemek belki de yararsız olmayacaktır. Çocukların karşılaştıkları kimselerden (bunlardan örnek aldığımızda) edindikleri idelerin de, ancak, o kimselerin kendileri gibi tikel olmaları gerektiği açıktır. Dadı ve annelerinden aldıkları ideler zihinlerine iyi işlemiştir ve onların resimleriymiş gibi yalnızca onları temsil ederler. Onlara ilk verdikleri adlar da onlarla sınırlıdır; ve çocukların kullandıkları 'dadı' ve 'anne' adları yalnızca o kişilerde belirlenir. Daha sonra, zaman ve daha geniş bilgi, onların, kılık ve birçok başka niteliklerin uyuşmasıyla anne ve babalarına ve yakınlarında bulunan başka kişilere benzeyen birçok şeyler bulunduğunu gözlemlemelerini sağladığı zaman, bu birçok tikellerin aynı biçimde pay aldığı bir ide kurarlar ve buna, başkalarının yaptığı gibi, örneğin 'adam' adını verirler. İşte böyle bir genel ad ve bir genel ide edinmiş olurlar. Böylece yeni bir şey yapmış olmazlar; yalnızca Peter ve James'in, Mary ve Jane'in karmaşık idelerinden, bunların her birine özgü olan şeyleri atıp, hepsinde ortak olan şeyleri saklamış olurlar.

8. Çocuklar, *adam* genel idesini kazandıkları yoldan daha genel olan ad ve kavramları da kolayca kazanırlar. Kendi adam idelerinden ayrımlı olup da bu yüzden bu adın kapsamına girmeyen birçok şeylerde yine de adamla uyuşan birçok niteliklerin bulunduğunu gözlemleyerek ve yalnızca bu nitelikleri alıkoyup bunları bir tek idede birleştirerek, başka ve daha genel bir ide edinmiş olurlar, buna da bir ad vererek daha geniş kapsamlı bir terim kazanırlar; bu yeni ide de yeni bir şey ekleyerek değil, daha önceki gibi, kılığı ve 'adam' adının imlediği kimi özellikleri dışarda bırakarak, ve 'hayvan' adının kapsamına giren bir beden, dirilik, duyu ve kendiliğinden devimi saklı tutarak yapılmıştır.

9. Genel yapılar soyut idelerdir. Genel yapıların ya da *kavramların*, başlangıçta tikel varoluşlardan alınmış olan daha karmaşık idelerin soyut ve bölümsel idelerinden başka bir şey olduğunu sanan kimsenin, onları nerede bulacağını bilemeyeceğinden korkarım. İsterse birisi kendisindeki *adam* idesi üzerinde düşünsün ve bana bunun kendisindeki Peter ve Paul idelerinden, ya da at idesinin Bucephalus idesinden, bu bireylerin her birinden tikel bir şeyler atılıp, birçok tikel varoluşlara uygun gördüğü birtakım tikel karmaşık idelerin

alıkonulması yönünden değilse hangi yönden ayrıldığını bana söylesin. 'Adam' ve 'at' adlarının imlediği karmaşık idelerden, yalnızca bunları ayıran tikelleri dışarda bırakıp birbiriyle uyuşanları alıkoyarak ve bu kalanlardan yeni bir seçik karmaşık ide yaptıktan sonra ona 'hayvan' adını vererek, insanla birlikte birçok başka yaratıkları da içeren daha genel bir terim elde etmiş oluruz. *Hayvan* idesinden duyu ve kendiliğinden devimi de çıkarın, geride kalan ve beden, yaşam ve beslenme yalın idelerinden yapılan karmaşık ide, daha kapsamlı olan *canlı* adı altında daha geniş bir ide olur. Kendiliğinden apaçık ola'n bu nokta üzerinde oyalanmadan, zihin, beden gibi, *cisim* gibi ve daha sonra da *varlık* gibi, *şey* gibi, bizdeki idelerden herhangi birinin yerini tutan en genel terimlere gidebilir. Kısacası, okullarda böylesine gürültü koparan ve onların dışında, haklı olarak üzerinde pek az durulan bütün bu cinsler ve türler bilmecesi, birtakım adlar almış olan az ya da çok kapsamlı *soyut idelerin* oluşması sorunundan başka birşey değildir. Kesin ve değişmez bir şey varsa, o da, daha genel olan her terimin, kendi içerdiği idelerin bir bölümünden başka bir şey olmayan belli bir ideyi imlediğidir.

10. Tanımlarda niçin genellikle cins kullanılır. Bu, bize, sözcüklerin imlemlerinin aydınlatılmasından başka bir şey olmayan sözcük tanımlarında niçin *cinsi* ya da tanımlamak istediğimiz sözcüğü içeren en yakın genel terimi kullandığımızın bir açıklamasını verir. Bu bir zorunluluktan değil, en yakın genel terimin ya da türün imlediği bütün yalın ideleri sayıp dökmenin sıkıntısından, kimi kez belki de onları sayıp dökemeyecek durumda olmanın utancından geliyordur. Fakat tanımlamanın en kısa yolunun, mantıkçılara göre *cins* ve *ayrım* aracılığıyla olmasına karşın, benim görüşüme göre, bunun en iyi yol olduğu şüphelidir. Tanımlama, tanımlanan terimin hangi idenin yerini tuttuğunu, sözcüklerle, başkasına anlatmaktan başka bir şey olmadığına göre, en iyi tanımlama, tanımlanan terimin imleminde birleşmiş olan yalın ideleri sayıp dökerek yapılır; ve insanlar bu sayıp dökme yerine en yakın genel terimden yararlanmaya alışmışlarsa, bu zorunluluktan ya da daha açık olma isteğinden değil işi çabuk bitirme isteğindendir. Öyle sanıyorum ki 'insan' sözcüğünün hangi idenin yerini tuttuğunu öğrenmek isteyen kimseye insanın, yaşamı, duyusu, kendiliğinden devimi ve uslama yeteneği olan katı ve

kaplamlı bir cisim olduğu söylenirse, 'insan' teriminin anlamı, en azından, insanın bir ussal hayvan olarak tanımlandığı durumdaki kadar iyi anlaşılır ve terimin yerini tuttuğu ide de en az o kadar açıklık kazanmış olur; çünkü ussal hayvan terimi de *hayvan, canlı, beden* gibi birçok şeylerin tanımları yoluyla bu sayılan idelere çözümlenir. Ben burada 'adam' terimini açıklarken okullarda olağan olarak verilen tanıma uydum; bu belki de en sağın tanım değildir, fakat benim şimdiki amacım için yeterlidir. Bu örnekten, bir tanımın *tür* ve *ayırmaçlarından* oluşması gerektiği kuralının nereden geldiği görülebilir; bu da böyle bir kuralın zorunlu olmadığını ya da ona uymanın yararının ne olduğunu bize göstermeye yeter. Çünkü tanım, söylendiği gibi, bir sözcüğün, anlamı ya da yerini tuttuğu ide kesinlikle bilinecek biçimde, başka birçok sözcüklerle açıklanmasıdır; ve diller her zaman, her terimin imlemi başka iki terimle sağın ve açık olarak açıklanabilecek biçimde, mantık kurallarına uygun olarak oluşmamışlardır.

11. Genel ve tümel, anlığın ürünleridir. Genel sözcüklere dönelim; söylenenlerden anlaşılabileceği gibi, *genel* ve *tümel*, şeylerin gerçek varoluşunda bulunmaz, bunlar anlığın kendi gereksinimi için yaptığı buluşlar ve ürettiği şeylerdir ve sözcük de ide de olsalar, yalnızca imlerle ilgilidirler. Yine söylendiği gibi, sözcükler, genel idelerin imleri olarak kullanıldıkları ve böylece birçok tikel şeylere eşit biçimde uygulanabilir oldukları zaman geneldirler; ideler de birçok tikel şeylerin temsilcileri oldukları zaman genel olurlar; fakat tümellik, her biri kendi varoluşunda tikel olan nesnelerin kendilerinde, hatta imlemlerinde genel olan sözcükler ve idelerde bulunmaz. Bunların imlemi insan zihninin onlara eklediği bir bağıntıdan başka bir şey değildir.

12. Soyut ideler cinslerin ve türlerin özleridir. Demek genel sözcükler şeylerin bir türünü imlerler ve her biri bu imlemi zihindeki bir soyut idenin imi olarak kazanır; varolan şeylerin bu ideye uygun oldukları görüldükçe, bunların hepsi birden o ad, ya da aynı şey olan o tür, altında toplanır. Bundan, türlerin *özlerinin* soyut idelerden başka bir şey olmadığı görülür. Bir türün özünü taşımak, bir şeyi o türden yaptığına göre ve adın bağlandığı ideye uygun olarak da bu ada bu ideyi belirleme hakkı verdiğine göre, özü taşımakla bu uy-

gunluğu taşımak aynı şeydir; çünkü bir türden olmakla bu türün adını taşımaya hakkı olmak aynı şeydir. Nitekim, diyelim bir adam olmak ya da adam türünden olmakla 'adam' adını taşımaya hakkı olmak aynı şeydir. Bundan da, şeylerin türlerinin özlerinin, bu yüzden de şeylerin türlere ayrılmasının, soyutlama yoluyla bu genel ideleri yapan anlığın işlemi olduğunu gözlemlemek kolaydır.

13. Türler anlığın ürünüdür, fakat temellerinde şeylerin benzerliği vardır. Burada, Doğanın şeyleri üretirken bunların birçoğunu birbirine benzer yaptığını unuttuğum, hele bunu yadsıdığım sanılmasın; özellikle hayvan ırklarında ve tohumdan üreyen şeylerde bundan daha apaçık bir şey yoktur. Fakat yine de şeylerin *adlar altında türlere indirgenmesinin anlığın işlemi olduğunu ve anlığın şeyler arasında gözlemlediği benzerlikten yararlanarak soyut ve genel ideler yaptığını* ve onları kalıplar ya da biçimler olarak (çünkü bu anlamda 'biçim' sözcüğünün çok uygun bir imlemi var), taktığı adlarla birlikte zihne yerleştirdiğini, varolan tikel şeylerin bu kalıp ve biçimlere uygunluğu görüldükçe onların da bu türden olarak kendilerine bu adın takıldığını ya da bu öbek içine konduklarını söyleyebileceğimizi sanıyorum. Çünkü bu adamdır, bu attır, bu adalet, bu kıyıcılıktır, bu saat, bu krikodur dediğimizde, bu şeyleri, bu adları kendilerinin imleri yaptığımız soyut idelere uygun oldukları için, değişik özgül adlar altında öbeklemekten başka ne yapmış oluyoruz; ve belirlendikten sonra belli adlarla gösterilen bu türlerin özleri, sanki edimsel olarak varolan tikel şeyleri onlara verilen adlarla birleştiren bağlar olan, zihindeki bu soyut ideler değilse nedir? Gerçekten, genel adların tikel varlıklarla bir bağlantısı olduğu zaman, bu soyut ideler onları birleştiren aracılar gibidir; öyle ki, bizim ayırt edip belirlediğimiz biçimiyle türlerin özleri, zihinlerimizdeki bu kesin sınırlı soyut idelerden başka birşey değildir ve olamaz. Buna göre, cisimlerde varsayılan gerçek özler, eğer soyut idelerimizden başka şeylerse, bizim, şeyleri içinde öbeklediğimiz türlerin özleri olamazlar. Çünkü iki değişik özün bir tek türün özü oluşu usa uygunsa iki türün bir tek tür olması da usa uygundur; ve bir *at* ya da *kurşun* üzerinde, bunları başka bir türe dönüştürmeden yapılabilecek ya da yapılamayacak değiştirmelerin neler olduğunu bilmek isterdim: Şeylerin türlerini *bizdeki* soyut idelerle belirleyerek bunu çözmek kolaydır; fakat varsayılmış *gerçek* öz-

lere bağlı kalan birisi bu durumda ne yapacağını bilemeyecektir: o, bir şeyin *at* ya da *kurşun* türlerinden olmaktan ne zaman çıktığını hiçbir zaman bilemez.

14. Her seçik soyut ide bir seçik özdür. En azından, karmaşık idelerin çok zaman değişik kimselerde değişik ide bileşikleri olduğunu, bu yüzden de birisi için *açgözlülük* olan şeyin bir başkası için öyle olmadığını göz önünde tutan bir kimse, benim, bu özlerin ya da soyut idelerin (bunlar adların ölçüleri ve türlerin sınırlarıdır) anlığın ürünleri olduğunu söyleyişime şaşmayacaktır. Öyle ki, gerçekte, her seçik soyut ide bir seçik özdür; ve böyle seçik idelerin yerini tutan adlar, özünde değişik olan şeylerin adlarıdır. Böylece, bir daire bir ovalden, özsel olarak, bir koyunun bir keçiden ayrı olduğu kadar ayrıdır; yağmur da kardan, suyun topraktan olduğu kadar, özsel olarak ayrıdır; çünkü bir varlığın özü olan soyut idenin başkasına aktarılması olanaksızdır. Böylece, herhangi iki soyut ide birer bölümüyle birbirinden ayrılmışsa ve bunlara seçik adlar verilmişse, öz bakımından, dünyada birbirinden en uzak olan iki şey kadar, bunlar da birbirinden uzaktır.

15. Gerçek öz, adsal öz. Fakat kimileri (haklı olarak) şeylerin özünün tümüyle bilinemeyeceğini düşündüklerine göre 'öz' sözcüğünün değişik imlemlerini incelemek yanlış olmaz.

Birincisi öz, bir şeyi belirleyen varlık olarak görülebilir. Böylece, şeylerin, bilinebilir niteliklerinin kendisine bağlı olduğu, içsel ve genellikle (cisimlerde) bilinemez olan yapısına onların özü denebilir. Bu, sözcüğün, varlık anlamına gelen ilk biçimi olan *essentia*' da görüldüğü gibi,* ilk anlamıyla, bir şeyin özgül varoluşunu imler. Bu anlamda, bir ad vermeden *tikel* şeylerin özünden söz ederken bugün de kullanılır.

İkincisi, cisimlerin, aldıkları adlar altında cinslere ve türlere göre öbeklenmesinin, bu adlar altında bulunan belli soyut idelere uygunluklarına göre yapıldığı apaçık olduğuna göre, her cinsin ya da türün özü, genel ya da türsel adın yerini tuttuğu soyut ideden başka bir şey değil demektir. Bunun, öz sözcüğünün en alışılmış kullanımındaki anlamı olduğunu göreceğiz. Bu iki tür özden birine *gerçek*

* 'öz'ün İngilizcedeki karşılığı essence'tır, ç.n.

ötekine de *adsal* (nominal) öz demenin uygun düşeceğini sanıyorum.

16. Ad ve adsal öz arasındaki değişmez bağlantı. Adsal öz ve ad arasında öyle sıkı bir bağlantı vardır ki, herhangi türden bir şeyin adı herhangi bir tikel varlığa, ancak, bu adın imi olduğu soyut idenin karşılığı olan öz o şeyde varsa verilebilir.

17. Türlerin gerçek özleriyle ayırt edilmelerinin yararsız olduğu varsayımı. Cisimsel tözlerin (cisimsel olmayanları bir yana bırakıyorum, *gerçek özleriyle* ilgili olarak, yanılmıyorsam, iki görüş vardır. Birincisi, 'öz' sözcüğünü ne olduğunu bilmedikleri bir şey için kullananların görüşüdür ki, bu görüş, dünyada birçok özlerin bulunduğunu, bütün doğal şeylerin o özlere uygun olarak yapıldığını ve şeylerden her birinin o özden pay aldığı için şu ya da bu türden olduğunu varsayar. Daha usa uygun olan öteki görüş, bütün doğal şeylerin, kendi duyulamaz bölümlerinden oluşan bir gerçek, fakat bilinemez yapılarının bulunduğunu ve onları ortak adlar altındaki türlere göre öbeklemek gerektiğinde birbirinden ayırt etmemizi sağlayan duyulur niteliklerin o yapıdan kaynaklandığını kabul edenlerin görüşüdür. Bunlardan, özlerin, var olan bütün şeylerin onlara göre döküldüğü ve eşit biçimde paylaşılan birçok kalıplar ya da biçimler olduğunu kabul eden birinci görüşün, doğal şeylerin bilgisini çok karıştırdığını sanıyorum. Bütün hayvan türleri içinde sık sık ucubelerin doğuşu ve insan doğumlarındaki budalalarla başka garip olaylar bu varsayımla bağdaşmayan birçok güçlükler getirir; çünkü sağlıklı aynı özü paylaşan iki şeyde değişik özelliklerin bulunması, bir dairenin aynı gerçek özünü paylaşan iki betide değişik özelliklerin bulunması kadar olanaksızdır.

18. Gerçek ve adsal öz yalın idelerde ve kiplerde aynı, cisimlerde değişiktir. Özler, böyle gerçek ve adsal diye ayrıldığında, yalın idelerin ve kiplerin türlerinde bunların her zaman aynı kalıp, cisimlerdeyse her zaman tümüyle değişik olduklarını da gözlemleyebiliriz. Böylece, üç çizgi arasında bir uzamı sınırlayan bir beti bir üçgenin adsal özü olduğu kadar gerçek özüdür de; çünkü o yalnızca genel adı taşıyan soyut ide değil, şeyin kendisinin de tam özü ve varlığıdır; bütün özelliklerin kendinden kaynaklandığı ve hepsinin ayrılmaz biçimde oturduğu temeldir. Fakat bu iki özün açıkça başka olduğu, parma-

ğımdaki yüzüğü oluşturan madde parçası için durum değişiktir. Çünkü onu altın yapan, ya da onun adsal özü olan bu adı taşımasını sağlayan bütün bu renk, ağırlık, eriyebilirlik, buharlaşmazlık vb. gibi niteliklerin kendinden kaynaklandığı şey, onun duyulmaz parçalarının gerçek yapısıdır.

19. Özler var edilemez ve bozulamazlar. Sözünü ettiğimiz, belli adlar almış olan bu soyut idelerin özler oldukları, ayrıca, özler üzerine söylediklerimizden, yani özlerin var edilemez ve bozulamaz oluşlarından da görülebilir. Çünkü Alexander ile Bucephalus'un başına ne gelirse gelsin 'insan' ve 'at' adı verilmiş olan idelerin aynı kaldığı kabul edilmiştir; böylece, türlerin özünün, o türün bireylerinden birinin ya da hepsinin başına ne gelirse gelsin, bütün ve yıkılmamış olarak kaldığı kabul edilmiş oluyor. Bu yoldan, bir türün özü, o türün hiçbir bireyinin varoluşu bulunmasa bile sağlam ve bütün olarak kalır. Gerçekten, dünyanın hiçbir yerinde bir tek daire bulunmasa bile (belki de sağın çizilmiş böyle bir beti hiçbir yerde yoktur) yine de bu adın verilmiş olduğu ide, ne ise o olmaktan çıkmadığı gibi, bir biçim olarak, karşılaştığımız tikel betilerden her birinin bu adı taşımaya hakkı olup olmadığını belirtmekten ve böylece, bunlardan hangisinin bu özü taşıdığına göre bu türden olduğunu göstermekten de geri kalmaz. Dünyada tekboynuzlu diye bir hayvanın ya da denizkızı diye bir balığın bulunmamasına ve bulunmamış da olmasına karşın, yine de bu adların bir iç-tutarsızlık içermeyen karmaşık soyut idelerin yerini tuttuğu kabul edildiğinde, bir denizkızının özü bir insanınki kadar anlaşılabilir bir şeydir ve bir tekboynuzlu idesi de bir at idesi kadar belirli, değişmez ve süreklidir. Bu söylenenlerden, özlerin değişmezliği öğretisinin özlerin ancak soyut ideler olabileceğini kanıtladığı ve bu öğretinin, özlerle onların imleri olan belli sesler arasında kurulmuş olan bağıntı temeli üzerine kurulduğunu ve aynı adın imleminin aynı kaldığı sürece doğru kalacağını açığa çıkarmıştır.

BÖLÜM IV

Basit İdelerin Adları

1. Basit idelerin, kiplerin ve cisimlerin adlarından her birinde özel bir şey vardır. Göstermiş olduğum gibi bütün sözcükler, dolaysız olarak, konuşanın zihnindeki idelerden başka bir şey imlememekle birlikte yine de daha yakından bakıldığında, *basit idelerin, karmaşık kiplerin* (bağıntılar da içinde) ve *doğal cisimlerin* adlarından her birinde özel ve ötekindekinden farklı birşey vardır.

2. Birincisi, basit idelerin ve cisimlerin adları bir gerçek varoluş anıştırır. Birincisi *basit idelerin* ve *cisimlerin* adları, dolaysız olarak imledikleri, zihindeki soyut idelerle birlikte, kendi özgün biçimlerinin ondan türemiş olduğu bir gerçek varoluşu da anıştırırlar. Fakat *karışık kiplerin* adları bundan sonraki bölümde daha genişliğine göreceğimiz gibi, zihindeki idede son bulurlar ve yeni bir düşünceye götürmezler.

3. İkincisi, basit idelerin ve kiplerin adları her zaman hem gerçek hem de adsal özü imlerler. İkincisi, basit idelerin ve kiplerin adları, her zaman, türlerinin adsal özüyle birlikte gerçek özünü de imlerler. Fakat doğal nesnelerin adları, özel olarak cisim adlarını inceleyeceğimiz bölümde de göstereceğimiz gibi, türlerin adsal özü dışında bir şeyi ya imlemezler ya da pek seyrek imlerler.

4. Üçüncüsü, basit ide adları tanımlanamazlar. Üçüncüsü, basit idelerin adlarının tanımları olamaz; bütün karmaşık ide adları tanımlanabilir.

5. Hepsi tanımlanabilseydi bu sonsuza dek giderdi. Her terimin tanımlanabilir olmadığını, eğer her terimin tanımlanacağını kabul etseydik bunun bizi götüreceği sonsuza gidiş süreciyle kanıtlamak için uğraşmayacağım. Gerçekten, her tanımın terimlerini başka bir tanımla açıklamak gerekseydi nerede durabilirdik? Ben *niçin kimi adların tanımlanabilip kimilerinin tanımlanamadığını ve hangilerinin öyle ya da böyle olduğunu,* idelerinin doğasından ve sözcüklerin imlemlerinden yola çıkarak göstereceğim.

7. Basit ideler niçin tanımlanamaz. Ben, *basit ide adlarının ve yalnızca bunların, tanımlanamaz olduğunu* söylüyorum. Bunun

sebebi de şu: Bir tanımın değişik terimleri değişik ideler imlediğine göre, bunların hepsi birden, bireşimli olmayan bir ideyi temsil edemezler; bu yüzden de, bir sözcüğün anlamını, hepsi de aynı anlama gelmeyen birçok sözcüklerle göstermekten başka bir şey olmayan tanımın, basit idelerin adlarında yeri olamaz.

8. Örnekler: devim. İdelerimiz ve onlara verdiğimiz adlar arasındaki bu ayrımın göz önünde tutulmamasının, Skolastikte öylesine gürültüye neden olan ünlü saçmalığı, onların, bu basit idelerden kimileri için verdikleri tanımlarda gözlemek kolaydır. Çünkü o tanım ustaları bile, bunların büyük bölümüne, salt bunların tanımını olanaksız gördükleri için dokunmaktan kaçınmışlardır. İnsan usu şu tanımdan daha incelikli bir boş söz bulabilir mi; *güç uygulayan bir varlığın güç uyguladığı zamanki edimi*; bu saçmalığın ününü duymamış olan bir sağduyulu kimse, bunun hangi sözcüğün açıklaması olarak düşünüldüğünü bile anlayamaz.

9. Skolastiğin boş sözlerinden kurtulup anlaşılır biçimde konuşmak isteyen günümüz filozofları da, basit ideleri, ya nedenlerini açıklayarak ya da başka yoldan tanımlamada daha başarılı olamadılar. Devimi *bir yerden başka bir yere geçiş* diye tanımlayan atomcular, bu sözcüğün yerine onun eşanlamlısını koymaktan başka ne yaptılar? *Geçiş*, eğer *devim* değilse nedir?

10. Işık. Işığın, göz tabanına sertçe çarpan çok sayıda kürecikler olduğunu söyleyenler Skolastikçilere göre daha anlaşılır biçimde konuşmuş olurlar; fakat yine de bu sözcükler, bu anlaşılır biçimiyle, daha önce ışığı tanımamış birisine, ışık sözcüğünün hangi idenin yerini tuttuğunu, ışığın, perilerin gün boyunca ellerinde raketlerle, kimi insanları aşırarak başkalarının gözlerine gönderdikleri çok sayıda küçücük toplar olduğunun söylendiği durumdakinden daha iyi öğretmiş olmaz. Çünkü bu açıklama doğru bile olsa, ışığın nedeninin idesi, eğer bizde ışığın kendisinin sağın bir idesi yoksa, bu ideyi bizdeki özel algı olarak veremez; nasıl ki keskin bir çelik parçasının kılık ve deviminin idesi de onun bizde neden olacağı acının idesini veremez. Çünkü bir duyumun nedeniyle o duyumun kendisi, bize bir duyumla gelen basit ideler arasından iki idedirler ve bu iki ide, herhangi iki idenin olabileceği kadar birbirinden başka ve uzaktır.

11. Basit idelerin tanımlanamaz oluşunun bir başka açıklaması. Gördüğümüz gibi, basit ideler, nesnelerin, her türden izlenimlere göre ayrılmış olan organlar aracılığıyla zihinlerimizde yaptıkları izlenimlerden elde edilirler. Bunlar bu yoldan edinilmemişlerse, bu idelere verilen adlardan herhangi birinin açıklanıp tanımlanmasında kullanılacak olan, dünyadaki bütün sözler o adın yerini tuttuğu ideyi bizde üretmeye yetmez. Sözcükler sesler olduklarına göre, bunlar bizde yine seslerinkinden başka basit ide üretemezler; yine bu sesler bizde, kendileriyle, ortak kullanımın onları imleri yaptığı basit ideler arasında bulunduğu bilinen istençli bağlantının idesinden başka bir ide de üretemezler. Bunu kabul etmeyen, herhangi bir sözcüğün kendisine ananas tadı verebilip veremeyeceğini ve kendisinde bu ünlü nefis yemişin tadının doğru bir idesini üretip üretemeyeceğini hele bir denesin. Kendisine, ananasın tadının, duyulur nesnelerden belleğine yerleşmiş olan ve damağının yabancısı olmadığı bir tada benzediği söylenirse, o da zihninde bu benzerlik ölçüsünde, ananas tadının idesine yaklaşmış olur. Fakat bu bize bir tanım vermek değil, bizde başka basit ideleri kendi adları yoluyla uyandırmaktır; bu da yine yemişin kendi tadına çok uzak kalır. Işık ve renklerde ve bütün öteki idelerde de durum aynıdır. Çünkü seslerin imlemleri doğal değil yalnızca kendince bir yoldan bize kabul ettirilmiştir. Ve ışığın ya da kırmızılığın hiçbir tanımı bizde bu ideleri üretme bakımından 'ışık' ya da 'kırmızı' seslerinden daha etkili değildir. Ne yoldan olursa olsun ışığın ya da bir rengin idesinin bir sesle üretileceğini ummak, seslerin görülebileceğini ya da renklerin duyulabileceğini ummak ve kulaktan bütün öteki duyular için de hizmet beklemektir. Bu yüzden, belli bir sözcüğün imlediği basit ideyi daha önceden uygun yoldan zihnine yerleştirmemiş olan bir kimse, ne türden ve hangi tanım kurallarına göre sıralanmış olurlarsa olsunlar, başka sözcükler ya da sesler yoluyla, o ideyi öğrenemez. Tek yol daha önce adını öğrendiği nesnenin onun duyularını etkilemesi yoluyla onda ideyi üretmektir. Görsel nesneler üzerinde bilgiyle uğraşan ve sık sık karşılaştığı ışık ve renk adlarını öğrenmek için kitapların ve arkadaşlarının yaptığı açıklamalardan da yararlanan kör bir kimse, bir gün, 'kırmızı'nın neyi imlediğini artık öğrendiğini söylemişti. Arkadaşı kırmızının ne olduğunu sorduğu zaman da onun borazan sesine benzediğini söy-

ledi. Başka bir basit ideyi yalnızca tanımdan ya da başka açıklama sözcüklerinden öğreneceğini uman bir kimse ancak bu körün durumunda bulunur.

12. Karmaşık ideler için bunun tersi olduğunun heykel ve gökkuşağı ideleriyle gösterilmesi. Karmaşık ideler için durum tümüyle değişiktir; bunlar birçok basit idelerden oluştuklarından, bu bireşime giren ideleri imleyen değişik ideler, daha önce kendisinde hiç bulunmamış olan karmaşık ideleri zihne işleyebilir ve böylece adların anlaşılmasını sağlayabilirler. Tanımın ya da bir sözcüğün imlemini birçok başka sözcüklerle öğretmenin uygulanma yeri, böyle bir tek adla belirlenen ide topluluklarıdır ve bize, duyularımız alanına hiç girmemiş şeylerin adlarını anlatabilen, başkalarının zihinlerinde de bu adları kullandıkları zaman bunlara uygun ideler oluşturabilen şeyler de bu ide topluluklarıdır; yeter ki tanımın terimlerinden hiçbiri, kendisine açıklama yapılan kimsenin zihninde daha önce hiç yer almamış olan bir basit idenin yerini tutuyor olmasın. Böylece, 'heykel' sözcüğü kör bir kimseye açıklanabilirken, 'resim' sözcüğü açıklanamaz; çünkü onun duyuları kendisine kılık idesini vermiş, fakat renk idesini vermemiştir; bu yüzden de onun zihninde renk ideleri uyandırılamaz.

15. En az şüpheli olanlar basit ide adları. Dördüncüsü, basit idelerin adları kendi imlemlerini belirleyecek bir tanıma yardım edemezlerse de, bu, onların, genellikle karışık kiplerin ve cisimlerin adlarından daha az şüpheli ve daha az belirsiz olmalarını engellemez; bunlar yalnızca bir basit algının yerini tuttukları için, insanlar genellikle bunların imlemleri üzerinde çok daha kolay ve daha tam olarak anlaşabilirler ve bunların anlamı üzerinde yanılmaya ve çekişmeye yer yok gibidir. Birkez 'aklık'ın karda ya da sütte gözlemlediği rengin adı olduğunu öğrenen kimse, bu ideyi zihninde tuttuğu sürece, bu sözcüğü yanlış uygulayamaz; birkez de bu ideyi tümüyle yitirince, sözcüğün anlamı üzerinde yine yanlış yapmaz, fakat onu anlamadığını görür. Basit idelerde adın imlemi hep birden anlaşılır ve parçalardan oluşmaz; böylece, imlemin içine parçalardan kiminin konup kiminin konmaması gibi, ideyi değiştirecek ve adın imlemini belirsiz ve karanlık bırakacak bir durum yoktur.

BÖLÜM V

Karışık Kiplerin ve Bağıntıların Adları

1. Bunlar da öteki genel adlar gibi soyut ideleri imler. Karışık kiplerin adları genel oldukları için, daha önce görüldüğü gibi, şeylerin, her birinin kendine özgü özü bulunan türlerinin yerini tutarlar. Bu türlerin özleri de, yine görüldüğü gibi, zihindeki, kendilerine birer ad verilmiş olan soyut idelerdir. Buraya dek, karışık kiplerin ad ve özlerinde öteki idelerle ortak olanların dışında bir şey yoktur; fakat biraz daha yakından bakarsak, bunlarda belki de dikkate değer türden olan özel bir şey buluruz.

2. Birincisi bunların imlediği ideleri anlık yapmıştır. Bunlarda ilk göze çarpan özellik, karışık kiplerin birçok türlerinin soyut ideleriniin ya da isterseniz özlerinin, *anlığın yaptığı* şeyler olduğudur ve bunlar basit idelerden burada ayrılırlar; çünkü anlıkta basit idelerin hiçbir türünü yapma gücü yoktur, anlık onları yalnızca, kendini etkileyen gerçek varlıkların kendine sundukları gibi alır.

3. İkincisi, modelsiz ve kendince yapılmışlardır. Hemen ardından, karışık kiplerin bu özlerinin yalnızca anlığın yaptığı şeyler değil, anlığın *kendince, bir modele uymadan ya da bir gerçek varoluşa bağlı olmadan* yaptığı şeyler olduğunu görürüm. Bunlar, uymaları gereken ve kendilerinden alındıkları, birtakım gerçek varoluşları gerektiren cisimlerin özlerinden bu yoldan ayrılırlar. Anlık karışık kiplerin karmaşık idelerinde, şeylerin varoluşuna sağlıkla uymak zorunda değildir. Belli toplulukları seçik özgül ideler olarak birleştirir ve saklar; bu arada başka şeyler, doğada çokluk ortaya çıkıp da dış nesnelerin açıkça sunduğu şeyler, belli ad ya da belirlemeler olmadan savsanmış olurlar. Zihin bu karışık kiplerin idelerini, cisimlerin karmaşık idelerinde yaptığı gibi, şeylerin gerçek varoluşlarına göre inceleme ya da onları doğadaki bileşimleri içeren modellere göre doğrulama işini de yapmaz.

4. Nasıl yapılır. Bunu iyi anlamak için bu karmaşık idelerin yapımının ne olduğunu incelememiz gerekir; bu bir yeni ide yapımı değil, daha önce zihinde bulunan ideleri birleştirme işidir. Burada zihin şu üç şeyi yapar: birincisi, belli sayıda ide seçer; ikincisi bunların

arasına belli bir bağlantı kor ve hepsini tek idede birleştirir; üçüncüsü de bunların bileşimini bir adla bağlar. Zihnin burada kullandığı yöntemi ve ne gibi özgürlüklerden yararlandığını incelersek, nasıl olup da karışık kip türlerinin özlerinin zihnin ürünü olduğunu ve bu yüzden de bu türlerin kendilerinin insan yapısı olduğunu kolayca görebiliriz.

5. *İdenin genellikle varoluştan önce gelişinde kendincelik apaçıktır.* Karışık kiplerin idelerinin, bu türün herhangi bir bireyinin varoluşundan önce yapılabildiğini, soyutlandığını, bunlara adlar verildiğini ve böylece bir türün oluşturulabildiğini düşünen bir kimse, bu tür idelerin doğadaki özgün örneklerden bağımsız olarak zihinde bir araya getirilmiş istençli ide toplulukları olduğundan şüpheye düşemez. *Külfür* ve *zina* idelerinin henüz hiç işlenmemişken insanların zihninde kurulup bunlara adlar verildiğinden ve böylece bu karışık kip türlerinin oluşturulduğundan, bunların, henüz anlıktakinden başka bir varoluşları yokken, tıpkı şimdi sık sık gerçek varlık kazandıkları durumda olduğu gibi, bunlar üzerinde tartışılıp uslamalar yapıldığından ve bunlarla ilgili doğruların bulunduğundan kim şüpheye düşebilir?

7. *Yine de dilin amacına uygun.* Fakat bu karmaşık idelerin ya da karışık kiplerin özlerinin, kendilerini büyük bir özgürlük içinde yapan zihne bağlı olmalarına karşın, bunlar yine de gelişi güzel ve hiç sebepsiz birbirine karıştırılan idelerden yapılmazlar. Bunlar her zaman, dilin ilk amacı olan iletişim kolaylığı için yapılırlar. Dili kullanmak, yalnızca çok sayıda tikelleri değil, bir tek karmaşık idede toplanmış çok değişik bağımsız ideleri de içeren genel kavramları, az sesle, kolayca ve çabucak imlemektir. Bu yüzden de karışık kiplerin değişik türlerini yaparken, insanlar yalnızca konuşmalarda geçebilecek bileşimlere önem verirler. İnsanlar eğer öldürme idesine baba ya da ana idesini bağlıyor da, bir insanın, oğlunu ya da komşusunu öldürmesinin idesinden ayrı bir tür yapıyorlarsa, bu, bu suçun ayrı bir iğrençliğinin bulunmasından ve bir kimsenin anasını ya da babasını öldürdüğünde verilecek cezanın, bir oğul ya da komşu öldürdüğünde verilecek cezaya göre değişik oluşundandır; bu yüzden o suçu bir seçik adla imlemek gerekmiştir ve bu da özel bileşimi yapmanın amacıdır.

8. Değişik dillerdeki çevirisi yapılamayan sözcükler bunun kanıtı. Bir dildeki, başka bir dilde karşılığı bulunmayan büyük sözcük topluluğunu gözlemlemek öylesine kolaydır ki, değişik diller üzerinde az çok bilgisi olan birisi bunu kolayca saptayabilir. Bu da, bir ülkedeki insanların, gelenekleri ve yaşam biçimleri yüzünden, başka toplumların özgül ideler içinde birleştirmedikleri birçok karmaşık ideler yapıp bunlara adlar vermek gereğini duyduklarını açıkça gösterir. Eğer bu türler, iletişimde kolaylık sağlamak için ve ad vermek üzere, zihnin yaptığı ve soyutladığı şeyler olmayıp da doğanın değişmez ürünleri olsalardı, o durum olmazdı. Bu bir yana, konuya biraz daha yakından bakar da, değişik dillerin sağın bir karşılaştırılmasını yaparsak, bu dillerde, çeviri ve sözcüklerde birbirini karşıladığı kabul edilen birçok sözcüklerin bulunmasına karşın, karmaşık idelerin, özellikle de karışık kiplerin, adları arasında, sözlükteki karşılığıyla aynı kesin idenin yerini tutan adların onda biri zor bulduğunu görürüz. Zaman, uzam ve ağırlık ölçülerinden daha yaygın ve onlardan daha az bileşik ideler yoktur; ve Latince 'hoa', 'pes', 'libra' adları, Türkçeye 'saat', 'ayak' ve 'libre' karşılığı olarak kolayca çevrilebilir; fakat yine de bir Romalının bu Latince sözcüklere bağladığı idelerin, bir Türk'ün bu Türkçe sözcüklerle anlattığı idelerden çok başka olduğu apaçıktır.

9. Bu, türlerin iletişim için yapıldığını gösterir. Bunun özellikle üzerinde duruşum *cinsler* ve *türlerle* bunların *özleri* üzerinde yanlışlığa düşmememiz ve bunları sanki doğanın düzenli ve değişmez biçimde yaptığı, nesnelerde gerçek varoluşu bulunan şeylermiş gibi görmememiz içindir; çünkü daha dikkatli bir incelemeyle bunların, anlığın, bir genel terim altında iletme gereğini sık sık duyduğu ide bileşimlerini daha kolay imleyebilmek üzere, bu soyut ideye uygun olan değişik tikel şeyleri içerecek biçimde yapmış olduğu bir yapay üründen başka bir şey olmadıkları görülür.

10. Karışık kiplerde bileşiği bağlayan ve onu tür yapan şey addır. En azından karışık kiplerde, bunların *türleri* ve *özleriyle genel adları* arasındaki sıkı bağıntı, bu özleri saklayan ve onların sürüp gitmesini sağlayan şeylerin adlar olduğunu düşündüğümüzde daha iyi görülür. Çünkü bu karmaşık idelerin gevşek bölümleri arasındaki bağlantıyı kuran zihin olduğuna göre, doğada özel bir temeli bulun-

mayan bu birlik, parçaları sanki birbirine bağlayan ve onları dağılmaktan alıkoyan bir şey bulunmazsa, yeniden dağılır. Demek birliği yapan şeyin zihin olmasına karşın, onları sanki bağlı tutan düğüm addır. 'Utku' sözcüğü ne kadar çok değişik ideleri birleştirir ve bize bir tür olarak verir. Bu sözcük hiç yapılmamış ya da yitmiş olsaydı, biz kuşkusuz bu yücelikte bulunan şeylerin betimlemesini yine yapardık; fakat yine de bu değişik parçaları bir karmaşık idenin birliği içinde tutan şeyin ona bağlanmış o sözcüğün kendisi olduğunu sanıyorum; çünkü bu ad olmasaydı, yalnızca birkez görüldüğü için bir karmaşık idede ve bir tek ad altında birleşememiş olan herhangi bir parlak gösteri gibi, bunun parçalarının da birleşik bir tek şey oluşturduğu düşünülemezdi. Buna göre, karışık kiplerin özü için zorunlu olan birliğin ne ölçüde zihne bağlı olduğunun ve onun süreklilik ve değişmezliğinin ne ölçüde ona verilen ortak addan ileri geldiğinin değerlendirilmesini, özleri ve türleri, gerçek ve doğanın ürünü olarak görenlere bırakıyorum.

12. *Karışık kiplerin kaynaklarını da zihnin dışında aramayız; bu da bunların anlığın ürünü olduğunu gösterir.* Yine karışık kiplerin türlerinin özleri üzerine söylenmiş olanlara, yani bunların doğanın değil de anlığın ürünü olduğu görüşüne uygun olarak, bunların adlarının da bizi zihnin ötesine götürmediğini görüyoruz. *Adalet* ya da *minnettarlıktan* söz ettiğimiz zaman, varolan ve kavramamız gereken herhangi bir şeyin tasarımını yapmayız; düşüncelerimiz bu erdemlerin soyut idelerinde durur; ve *at* ya da *demir* gibi, özgül ideleriniin yalnızca zihinde değil de bize bu ideleri sağlayan şeylerin kendilerinde de bulunduğunu düşündüğümüz şeylerden söz ederken yaptığı şeyi yapmaz; yani zihinden öteye gitmez. Fakat karışık kiplerde, en azından onların en önemlileri olan ahlâksal varlıklarda, özgün örneklerin zihinde bulunduğunu düşünürüz ve tikel varlıkların adlar aracılığıyla ayırt edilmesinde onlardan yararlanırız. Karışık kip türlerinin özlerine notion (kavram)* gibi özel bir ad verilmesinin buradan, bunların cisim idelerine göre anlığa daha özel biçimde bağlı oluşlarından geldiğini sanıyorum.

* Türkçede 'nosyon' sözcüğünü kullanmak istemediğimiz zaman biraz çarpıtarak 'kavram' diyoruz: "O adamda ahlâk kavramı yok" dediğimizde olduğu gibi, ç.n.

14. Karışık kiplerin adları her zaman onların gerçek özlerini yerini tutar. Söylenenlerde gözlemlediğimiz başka bir şey de, karışık kip adlarının (belirli bir imlemleri olduğu zaman) her zaman türlerinin gerçek özlerini imledikleridir. Çünkü bu soyut ideler zihnin yapımı olduklarından ve şeylerin gerçek varoluşlarıyla bir bağlantıları bulunmadığından, bu adın, zihnin kendisinin oluşturduğu karmaşık idenin dışında başka bir şey imlediği varsayılamaz; zihnin o adla anlatabileceğinin tümü budur, türün özellikleri buna bağlıdır ve hepsi de yalnızca bundan kaynaklanır: böylece, karışık kiplerde gerçek özle adsal öz aynıdır ve bunun genel doğruların kesin bilgisiyle ilgisini daha sonra[1] göreceğiz.

15. Bunların adları genellikle niçin idelerinden önce öğrenilir. Bu bize, karışık kiplerin adlarının, genellikle, yerini tuttukları ideler tam olarak bilinmeden öğrenilmelerinin sebebini de gösterebilir. Bunların türlerinden genellikle dikkati çekenler yalnızca adları bulunanlar olduğundan ve bu türler, daha doğrusu onların özleri, zihnin kendince yaptığı soyut karmaşık ideler olduklarından, bu karmaşık ideleri kurmaya girişmeden önce bunların adlarının bilinmesi, zorunlu değilse bile uygundur; başkalarının bir ad vermediği bir karmaşık ve soyut ideler takımıyla kafasını dolduran birisinin, sonradan bunun kendisine bir yarar sağlamadığını görüp onu unutulmaya bırakması gibi bir durum olmadıkça bu böyle olur. Dillerin başlangıcında, bir idenin, ona ad verilmeden önce ortaya çıkmış olması gerektiğini; bunun gibi şimdi de yeni bir karmaşık ide yapıldığı durumda ona bir ad verilerek, yeni bir sözcük yaratıldığını kabul ediyorum. Fakat bunun, insanların sık sık yapıp iletişime koyduğu idelerle çok zenginleşmiş olan oluşmuş bir dille bir ilgisi yoktur; işte bu yüzden, çocukların, karışık kiplerin idelerini edinmeden önce bunların adını öğrenmeleri daha olağan bir durum olmaz mı diye düşünüyorum. Bin kişiden biri bile *utku* ve *tutku* soyut idelerini bu adları işitmeden önce kurmuş olabilir mi? Basit ideler ve cisimler için böyle olmadığını kabul ediyorum; böyle idelerin doğada bir gerçek varoluşu ve birliği bulunduğundan, ideler de, gerçekten, adlardan önce edinilir.

1 IV, iv. 5-9; vi.

16. Bu konuyu böyle geniş tutmamın sebebi. Burada karışık kipler için söylenenler, çok önemsiz ayrımlarla, bağıntılar için de geçerlidir; bunları herkes kendisi gözlemleyebileceği, özellikle de üçüncü kitapta sözcükler üzerine söylediklerimi, kimileri belki de böyle önemsiz bir konunun gerektirdiğinden daha uzun bulacakları için bunu daha da genişletme çabasına girmiyorum.

BÖLÜM VI

Nesne Adlan

1. Nesnelerin genel adları türlerin yerini tutar. Öteki genel terimler gibi nesnelerin genel adları da *türlerin* yerini tutar; bu da onların, içinde birçok tikel nesnelerin uyuştuğu ya da uyuşabileceği, bu yüzden de bir ortak kavram içinde düşünülmeye ve bir tek adla imlenmeye elverişli olan karmaşık idelerin imi yapılmış olmalarından başka bir anlama gelmez. Uyuştuğu ya da uyuşabileceği dedim; çünkü dünyada bir tek güneşin bulunmasına karşın, onun idesi, başka nesnelerin de (sanki başka öyle nesneler varmış gibi) onun içinde uyuşabileceği biçimde soyutlanmış olduğuna göre, o da, sanki birçok yıldızlar gibi birçok da güneşler varmışcasına, bir türdür.

2. Her türün özü soyut idedir. Bir tikel türün, kendisinden yapıldığı ve böylece başkasından ayırt edildiği her cinsin ya da türün ölçüsü ve sınırı, onun *özü* dediğimiz şeydir; ve öz de, adın, bu idenin içerdiği her şey bu tür için özsel olacak biçimde bağlandığı soyut ideden başka birşey değildir. Tanıdığımız bütün doğal nesnelerin bütün özünün bu oluşuna ve bu nesneleri değişik türlere bununla ayırmamıza karşın, yine de buna *adsal öz* gibi özel bir ad veriyorum ve böylece onu, bu adsal özün ve türün bütün özelliklerinin kendisinden çıktığı gerçek yapıdan ayırt etmiş oluyorum; bu gerçek yapıya da, daha önce söylendiği gibi *gerçek öz* denebilir: örneğin altının adsal özü 'altın' sözcüğünün yerini tuttuğu karmaşık idedir; diyelim, sa-

rı, belli ağırlıkta, işlenebilir, eriyebilir, buharlaşmaz bir cisimdir. Buna karşı gerçek öz, cismin, altının bu nitelikleriyle öteki bütün özelliklerinin kendisinden kaynaklandığı duyulmaz parçalarının yapısıdır. Bunların ikisine de öz denmesine karşın, birbirinden ne denli uzak olduğu ilk bakışta görülebilecek kadar apaçıktır.

3. Adsal ve gerçek özler başka başka şeylerdir. Çünkü, belli kılıktaki bir bedene duyu ve usla birlikte istençli davranışın da eklenmesiyle, bu, belki de benim ve başkalarının 'adam' adını verdiğimiz karmaşık ide ve böylece bu addaki türün adsal özü olursa da; yine de hiç kimse bu karmaşık idenin, bu türün herhangi bir bireyinde bulunan bütün işlemlerin gerçek özü ve kaynağı olduğunu söyleyemez. Bizim karmaşık idemizin oluşturucuları olan bütün o niteliklerin temeli büsbütün başka bir şeydir; insanın, davranma, duyum, uslama ve öteki niteliklerinin hepsinin kendisinden kaynaklandığı ve o düzgün kılığının bağlı olduğu yapısı üzerine, meleklerde belki, yaratıcısındaysa kesinlikle bulunan bilgi bizde de bulunsaydı, onun özü üzerine o özü oluşturan tür için şimdi yaptığımız tanımın içerdiği ideden çok değişik bir idemiz olurdu ve herhangi bir bireysel insan üzerine o durumdaki idemiz, ünlü Strasbourg saatinin bütün yaylarını, çarklarını ve öteki düzenlerini bilen birisinin idesine bakışla, o saate yalnızca bakan, iğnelerinin devimini görüp vuruşunu işiten ve yalnızca dış görüntülerini gözlemleyen bir köylünün idesi ne denli başkaysa, şimdiki idemizden o denli başka olurdu.

4. Bireylerde hiçbirşey özsel değildir. Özün, sözcüğün olağan kullanımında, türlere bağlı olduğu ve tikel varlıklarda, onların ancak belli türler içinde yer almaları durumunda söz konusu olabileceği şuradan da anlaşılır: bireyleri kendilerine göre öbeklendirdiğimiz soyut ideleri atın ve onları ortak adlar altında sıralayın, o zaman onlardan birisi için özsel olan bir şey düşüncesinin hemen yok olduğunu görürsünüz; bizde birininki olmadan ötekinin kavramı bulunmaz, bu da onların bağıntısını açıkça gösterir. Benim, neysem o olmam zorunludur. Tanrı ve doğa beni öyle yapmış; fakat bendeki hiçbir şey benim için özsel değildir. Bir kaza ya da sayrılık rengimi ya da kılığımı çok değiştirebilir; bir ateş ya da düşme usumu ya da belleğimi, ya da ikisini birden, yok edebilir; bir inme ne duyu bırakır ne de anlık, hayır, ne de yaşam değil. Benim kılığımdaki başka yaratıkların yete-

nekleri benimkinden daha çok ve daha iyi, ya da daha az ve daha kötü olabilir; daha başkalarında da, benimkinden çok değişik bir kılık ve bedende duyu ve us bulunabilir. Bunlardan hiçbiri, zihin onu bir cins ya da türe bağlamadıkça, ne şu, ne öteki ne de herhangi bir birey için özsel değildir; fakat bir türe bağlandığı anda, bu türün soyut idesine göre bir şeyin özsel olduğu görülür. Herkes kendi düşüncesini yoklasın; görecektir ki, *özseli* varsaydığı ya da ondan söz ettiği anda, bir tür düşüncesi ya da bir genel adla imlenen bir genel ide hemen zihnine gelmiştir ve şu ya da bu niteliğin özsel olduğu buna göre söylenir. Öyle ki eğer bana, benim için ya da başka bir tikel cisimsel varlık için usu olmak özsel midir diye sorulsa, hayır derim; nasıl ki üzerine yazı yazdığım şu ak şey için de üzerinde sözcüklerin bulunması özsel değildir. Fakat eğer şu tikel şey *adam* türünden sayılır da ona 'adam' adı verilirse, adam adının, yerini tuttuğu karmaşık idenin bir bölümü olduğu varsayıldığında, us onun için özseldir; tıpkı üzerine yazı yazdığım şeye 'inceleme' dediğim ve onu bu tür içine soktuğum zaman, üzerinde sözcükler yazılı olmasının onun için özsel olduğu gibi. Öyle ki özsel olma ya da olmama doğruca bizim soyut idelerimizle ve onlara verilen adlarla ilgilidir; bu da olsa olsa, bir genel terimin yerini tuttuğu soyut idelerin içerdiği nitelikleri taşımayan hiçbir tikel şeyin bir tür içine giremeyeceği ve bu adı alamayacağı anlamına gelir, çünkü bu soyut ide tam da o türün özüdür.

5. Böylece, *cisim* idesi, kimilerinin düşündüğü gibi yalnızca oylum ya da kaplamsa, katılık cisim için özsel değildir; başkaları cisim adını verdikleri şeyi katışık ve kaplam olarak kabul ediyorlarsa, o zaman katılık cisim için özseldir. Demek ki özsel olduğu kabul edilen şey, bir tür adının yerini tuttuğu karmaşık idenin bir bölümü olan ve onu içermeyen hiçbir şeyin o türden sayılmadığı ve o adı alamadığı şeydir ve yalnızca budur. Bir madde parçasında, çeliğin bütün öteki nitelikleri bulunsa da mıknatıstan etkilenme niteliği olmasa, yani mıknatıs onu ne çekebilip ne de yönünü değiştirebilse, bunda özsel bir şeyin eksik olup olmadığını soracak kimse var mıdır? Gerçek olarak varolan bir şeyde özsel bir şeyin eksik olup olmadığını sormak saçmalıktır. Elimizde özsel ya da özgülün, bizim soyut idelerimizden başka bir ölçütü olmadığına göre, bunun özsel

ya da özgül bir ayrım doğurup doğurmadığı sorulabilir mi? Adlardaki genel idelere bağlamadan doğadaki özgül ayrımlardan söz etmek anlaşılamaz biçimde konuşmaktır. Bir türün özü ya da ölçünü diye kabul edilen bir soyut ideye göre düşünmeden, doğadaki tikel varlıklar arasında özsel bir ayrım yapmaya yeterli olabilecek şeyin ne olduğunu birisine sormayı çok isterdim. Bütün bu modeller ve ölçünler bir yana bırakılırsa, yalnızca kendileri olarak ele alınan bütün tikel şeylerin bütün niteliklerinin özsel olduğu görülür ve her bireydeki herşey onun için özseldir; ya da daha doğrusu, hiçbiri özsel değildir.

6. Nesnelerde, onların, benim adsal öz dediğim soyut idelerinden ayrı olarak bir gerçek özden de çok söz ettiğim doğrudur. Bu *gerçek özle* benim demek istediğim şey, adsal özde bir araya gelen bütün özelliklerin temelinde bulunan ve adsal özle değişmez bir ortak varoluş içinde bulunan gerçek yapıdır; yani her nesnenin kendisinde, kendi dışındaki şeylerle hiç bağıntısız olarak, bulunan o özel yapı. Fakat bu anlamda bile öz bir cinse bağlıdır ve bir türü gerektirir. Gerçekte, nesnelerin gerçek özüyle ilgili olarak, onun ne olduğunu bilmeden, yalnızca varolduğunu varsayarız, fakat yine de nesneleri türlere bağlayan şey, temelinde ve nedeni olarak o gerçek özün bulunduğu kabul edilen adsal özdür.

7. *Adsal öz türleri belirler*. Bundan sonra ilk düşünülecek şey, nesnelerin bu özlerden hangisine göre cins ve türlere ayrılacağıdır; bunun adsal öze göre olacağı açıktır. Çünkü türün imi olan adın imlediği şey yalnızca odur. Demek bizim genel adlarla belirlediğimiz nesnelerin türlerini, bu adın onun bir imi olarak düşünüldüğü ideden başka bir şeyin belirlemesi olanaksızdır; bu ideye de, görüldüğü gibi, adsal öz diyoruz.

8. Bize göre nesnelerin türlerinin, onların ***kendilerinin*** belirli, seçik, gerçek özlerine göre değil, *bizdeki* karmaşık idelere uygun olarak seçik adlar altına alınmasından başka bir şey olmadığı şundan da bellidir: aynı cinse giren, aynı ortak adı alan ve bu yüzden de aynı türden olduğu kabul edilen birçok bireylerin gerçek yapılarına bağlı nitelikleri arasındaki ayrımın, onlarla türsel olarak başka kabul edildikleri başka nesnelerin nitelikleri arasındaki ayrımdan daha büyük olduğunu görürüz.

9. Tanımadığımız gerçek öz türü belirleyemez. Gerçekten, şeyleri gerçek özlerine göre öbeklendirip ayıramayız ve bu yüzden de (öbeklendirmenin amacı olan) adlandırmayı yapamayız; çünkü gerçek özleri bilmeyiz. Bizim yetilerimiz bizi, nesneleri bilip ayırt etmede, nesnelerde gözlemlediğimiz duyulur idelerin bir topluluğundan daha ileri götüremez; bu gözlemin de, yeteneğimiz içindeki en büyük dikkat ve sağınlıkla yapılmasına karşın bile, bu niteliklerin kaynağı olan gerçek yapıdan uzaklığı, söylediğim gibi, ünlü Strasbourg saatinin yalnızca dış kılığını ve iğnelerinin devinimini gören köylünün idesinin o saatin iç düzenine olan uzaklığından daha büyüktür. Hiçbir bitki ya da hayvan, en geniş anlığı şaşırtamayacak kadar aşağı düzeyde olamaz. Şeylerin kullanımında alışkanlık bizi şaşkınlıktan kurtarsa da bilgisizlikten kurtarmaz. Ayağımız altındaki taşı ya da her zaman elimiz altında bulunan demiri incelediğimiz zaman, sonunda, onların yapısını bilmediğimizi ve onlarda bulduğumuz değişik nitelikler için bir sebep gösteremediğimizi görürüz. Bu yüzden de, şeyleri, bizim bilgimizden ve kavrayışımızdan o kadar uzakta kalan gerçek özlerine göre türlere ayırdığımızı ve adlar verip belli öbeklere soktuğumuzu savlamak boşunadır.

10. Daha az tanıdığımız tözsel biçimlerle de olmaz. Demek kendilerine, nesne türlerinin seçik içsel *tözsel biçimleri* bulunduğu ve nesnelerin gerçek tür ve cinslerine bu *biçimlere* göre ayrıldığı öğretilmiş olan kimseler, tümüyle anlaşılmaz olan ve genellikle kendileri üzerinde karanlık ve bulanık bir genel düşünceden başka bilgimizin bulunmadığı tözsel biçimler konusunda verimsiz araştırmalara yöneltilerek daha da saptırılmışlardır.

11. Türleri ayırt etmemizi adsal özün sağladığını tinlerde açıkça görürüz. Doğal cisimleri öbeklendirip ayırt edişimizin, şeylerin kendilerinde bulunan gerçek özlere değil zihnin yaptığı adsal özlere dayandığı, tinlerin bizdeki idelerinde daha açık olarak görülür. Zihin tinlerde gördüğü basit ideleri yalnızca kendi işlemleri üzerindeki düşünümüyle elde ettiğinden, onda, kendinde bulduğu bütün bu işlemleri, özdekle ilgili olmadan bir tür varlıklara yüklemenin dışında bir tin kavramı yoktur, ya da olamaz. Tanrı üzerine bizdeki en ileri kavram bile, kendimizde bulduğumuz şey üzerindeki düşünümden elde ettiğimiz ve bizde bulunuşlarından, bulunmayışlarına göre daha

büyük yetkinlik duyduğumuz basit idelerin aynı olan ideleri ona yüklemekten yani bu basit ideleri ona sınırsız bir derecede yüklemekten başka bir şey değildir. Böylece, kendi üzerimizdeki düşünümle, varoluş, bilgi, güç ve haz idelerini-bunların hepsini de yokluklarından daha iyi ve her biri ne denli çok olursa o kadar iyi buluruz-elde ettikten sonra, bunları her biri sonsuz olmak koşuluyla birleştirir ve böylece ilksiz-sonsuz, tümbilgili, tümgüçlü, sonsuz bilge ve sonsuz mutlu bir varlığın karmaşık idesini elde ederiz.

12. Demek belki de sayısız türler vardır. Duyulabilir şeylerin türlerinin, birbirinden, bizim onlarda gözlemlediğimiz niteliklerle ayırt edilişi gibi, birbirinden, bizde herhangi bir ideleri bulunmayan seçik özelliklerle ayrılan ve başkalaşan birçok tin türlerinin de bulunabileceğini kavramak da olanaksız ya da usa aykırı değildir. Bizim üstümüzde, bizim altımızdaki duyarlı ve özdeksel yaratık türlerinden daha çok sayıda ussal yaratık türleri bulunabileceği bana şu bakımdan olası görünüyor: bütün görülebilir cisimsel dünyada aralıklar ya da boşluklar görülmüyor. Bütün bizim altımızdaki şeylerde iniş basamak basamaktır ve her adımda birbirinden çok az ayrılan şeylerin sürekli bir dizisi vardır. Hayvanlar ve bitkisel alanlar öylesine yakından bağlanmışlardır ki, birinin en altındakini ve ötekinin en üstündekini alırsanız bunlar arasında büyük bir ayrım algılanmaz; ve böylece, en alt düzeye ve maddenin en organlaşmamış bölümlerine dek gittiğimizde, her yerde birçok türlerin birbirine bağlandığını ve birbirinden hemen de duyulmaz derecelerle ayrıldıklarını görürüz.

13. Adsal özlerin türlerden geldiğinin su ve buza göre kanıtlanması. Yine cisimsel tözlerin türlerine dönelim. Birisine, buzla suyun, şeylerin iki seçik türü olup olmadığını sorsam olumlu yanıt alacağımdan kuşku duymuyorum; bunların iki ayrı tür olduğunu söyleyenin haklı olduğu da yadsınamaz. Fakat Jamaica'da büyüyen ve belki buzu hiç görmeyip adını da duymamış olan bir İngiliz, kışın İngiltere'ye gelip de, gece leğene koyduğu suyun büyük bölümünü donmuş bulur ve onun özgül bir adının bulunduğunu bilmediği için ona katı su derse, o kimse için bunun sudan ayrı bir tür mü oluşturduğunu sormak isterim. Bu sorunun burada yanıtlanabileceğini sanıyorum; sıcakken akıcı olup soğuduğunda donan pelte, ya da fırındayken sıvı

olup işçini elindeyken katı olan altın nasıl ayrı birer tür oluşturmazsa, o kimse için buzun da yeni bir tür olmaması gerekir. Bu böyle olduğu zaman da, *seçik türlerimizin, kendilerine adlar takılmış seçik karmaşık idelerden başka bir şey olmadığı* açıktır.

14. Belli sayıdaki gerçek öz konusundaki güçlükler. Cisimsel varlıkların, şeylerin belli kesin özleri ya da biçimleri bulunduğu ve doğanın, varolan bütün bireyleri bu öz ya da biçimlere göre türlere ayırdığı biçimindeki alışılmış varsayıma göre ayırt edilebilmesi için şunlar zorunludur:

15. Birincisi, doğanın, şeyleri yaratırken, onları her zaman, üretilecek bütün şeylerin modelleri olmak üzere düzenlenmiş ve yerleşmiş belli özlerden pay alacak biçimde tasarladığına inanmak. Bu genellikle önerildiği bu kaba biçimi içinde, tam olarak kabul edilmeden önce, daha iyi bir açıklamayı gerektirir.

16. İkincisi, doğanın, şeylerin üretimi için tasarladığı özü elde etmekte her zaman başarılı olduğunu bilmek zorunluluğu da var. Değişik hayvan türlerinde gözlemlenmiş olan düzensiz ve aykırı doğumlar bize bunların ikisinden de şüpheye düşmek için sebepler verir.

17. Üçüncüsü, ucube dediğimiz şeylerin 'tür' sözcüğünün, skolastikteki kavramına uygun olarak, gerçekten seçik türler olup olmadığının belirlenmesi gerekir; çünkü varolan her şeyin kendine özgü bir yapısı olduğu bellidir. Buna karşı bu aykırı yaratıklardan kimilerinde, kendi soylarından ve ilişkin oldukları türlerden kaynaklanmadığı ve onlarda her zaman bulunduğu varsayılan niteliklerden birçoğunun ya da hiçbirinin bulunmadığını görüyoruz.

18. Türlerde kabul ettiğimiz adsal özler, özellikler topluluğuna tam uymaz. Dördüncüsü, türlere ayırdığımız ve kendilerine bu ayırmaya göre adlar verdiğimiz gerçek özleri bizim bilmemiz yani onların idelerinin bizde bulunması gerekir. Fakat bu dört noktada bilgisiz olduğumuz için, şeylerin varsayılan özleri cisimleri türlere ayırmada bir yarar sağlamaz.

19. Bu durumda düşünülebilecek tek yol, şeylerin değişik gerçek özlerinden kaynaklanan özelliklerinin tam karmaşık idelerini kurduktan sonra, bununla onları türlere ayırmak olurdu. Oysa bu da yapılamaz. Çünkü gerçek özün kendisini bilmediğimize göre, ondan

kaynaklanan ve ona, herhangi birinin bulunmaması durumunda özün de kesinlikle bulunmadığı ve böylece nesnenin de o türden sayılmaması gerektiği sonucu verecek biçimde bağlanmış olan bütün o özellikleri de bilmek olanaksızdır.

21. Yalnızca bizim verdiğimiz adların imlediği bir topluluk. Fakat, görüldüğü gibi, şeylerin gerçek özlerini bilmememize karşın bize yine de genel adlar gerekli olduğuna göre, yapabileceğimiz şey, varolan şeylerde birlikte bulunduklarını, incelemeyle gördüğümüz belli sayıda basit ideleri toplayıp bunlardan bir karmaşık ide yapmaktır. Bu, varolan bir nesnenin gerçek özü olmasa da, bizim verdiğimiz adın ilişkin olduğu özgül idedir ve birinin yerini öteki alabilir; bu yoldan da, en azından bu adsal özlerin doğruluğunu sınayabiliriz. Bizim yönümüzden bir şeyin özü bu adın kapsadığı ve imlediği karmaşık idenin tümüdür ve nesnelerde, onları yapan birçok seçik basit idelerin yanında, bulanık bir töz ya da onların birliğinin bilinemez temeli ve bunun her zaman bir bölümünü oluşturan bir neden idesi vardır; bu yüzden de cismin özü yalnızca yer kaplama değil, yer kaplayan katı şeydir; böylece yer kaplayan bir katı şeyin devindiğini ve başka bir şeyi ittiğini söylemek, cismin devindiğini ve ittiğini söylemekle aynı şeydir. Bunun gibi, bir ussal hayvanın konuşabildiğini söylemek, bir insanın konuşabildiğini söylemekle birdir; fakat kimse ussallık konuşabilir demez, çünkü ussallık bizim 'adam' adını verdiğimiz özün tümünü oluşturmaz.

26. Bu yüzden de çok çeşitli ve belirsiz. Nesneleri, gerçek özlerine değil de adsal özlerine göre öbeklendirip adlandırdığınız açık olduğuna göre, bundan sonra ilk araştırılacak şey, bu özleri kimin ve nasıl yaptığıdır. Birincisinin, doğa değil de zihin olduğu açıktır; çünkü bu doğanın ürünü olsaydı, değişik insanlarda, deneyin gösterdiği gibi, böylesine çeşitli ve değişik olmazdı. Çünkü iyi incelersek herhangi bir nesne türünün adsal özünün bütün insanlarda aynı olmadığını görürüz: hayır, en yakından tanıdığımızın bile.

28. Fakat karışık kiplerdeki kadar da kendince değil. Nesnelerin adsal özlerini zihin yapmış olmakla birlikte, bunlar yine de karışık kiplerinki kadar kendince yapılmamıştır. Bir adsal özü yapmak için, öz ne denli karmaşık olursa olsun, önce, onu oluşturan idelerin bir idey oluşturabilecek bir birlik içinde bulunmaları gerekir. İkincisi,

böyle birleşen tikel idelerin, ne çok ne az, tam tamına aynı olmaları gerekir. Çünkü herhangi iki soyut karmaşık ide, oluşturucu idelerinin ya türü ya da sayısı bakımından değişik olursa, bunlar bir ve aynı özü değil, iki değişik öz oluşturur. Bunlardan ilkinde, zihin, nesnelerin karmaşık idelerini yaparken yalnızca doğaya uyar ve doğada birleşmedikleri kabul edilenleri bir araya getirmez. Hiç kimse, eğer zihni düşlemler ve dili anlaşılmaz sözcüklerle dolu değilse, gerçek nesnelerin karmaşık idelerini yapmak için bir koyunun sesini bir atın kılığıyla ya da kurşunun rengini altının ağırlık ve buharlaşmazlığıyla birleştirmez. İnsanlar belli niteliklerin her zaman bağlı ve birlikte bulunduklarını gözlemler, bunda doğayı kopya eder ve böyle birleştirdikleri idelerden kendi karmaşık nesne idelerini yaparlar. Çünkü, insanlar istedikleri karmaşık ideleri yapabilir ve bunlara istedikleri adı verebilirlerse de, gerçekten varolan şeyler üzerinde konuştukları zaman anlaşılmak isterlerse, idelerini, sözünü etmek istedikleri şeylere belli bir ölçüde uydurmaları gerekir; yoksa insanların dili Babillilerinkine benzer; ve herkesin söylediği sözcüklerin yerini tuttukları ideler, eğer nesnelerin gerçekte varoldukları biçimiyle ortak görünüşlerini ve uyumlarını yansıtmazlarsa, onları söyleyenlerin kendilerinden başka anlayan bulunmayacağı için, artık bunlar iletişime ve yaşamın günlük işlerine bir yardımda bulunamazlar.

29. Çok önemli olmalarına karşın. İkincisi, gerçi insan zihni nesnelerin karmaşık idelerini yaparken, gerçekte bir arada bulunmayan ya da bulunduğu kabul edilmeyen ideleri bir araya getirmez ve böylece bu birliği doğadan almış olursa da, yine de birleştirilen idelerin sayısı bu birleştirmeyi yapanın değişik ilgilerine, dikkatlerine ve imgelemelerine bağlı kalır. İnsanlar genellikle az sayıdaki apaçık niteliklerle yetinirler ve her zaman değilse bile çokluk, aldıkları kadar önemli ve sağlamca birleşmiş olan nitelikleri dışarıda bırakırlar. Duyulur nesneler iki türlüdür: biri tohumdan üreyen organlaşmış cisimlerdir ve bunlarda *kılık*, bizim için yol gösterici olan niteliktir ve bizim türleri belirlememizde en ayırt edici bölümdür. Bu yüzden bitki ve hayvanlarda kılık genellikle belirleyicidir. Bitki ve hayvanlardaki kılık gibi, tohumdan üremeyen öteki cisimlerin çoğunda en çok önem verdiğimiz ve bize en çok yön veren şey renktir. Böylece, altı-

nın rengini gördüğümüzde karmaşık idemizin içerdiği niteliklerin tümünün de orada bulunduğunu düşünme eğilimindeyizdir; genellikle bu iki göze çarpan niteliği, yani kılık ve rengi, birçok türlerin öyle olası ideleri olarak görürüz ki, iyi bir resme bakınca, yalnızca kalemle çizilmiş değişik kılık ve renklere göre, hemen, bu aslan, bu gül, bu altın, bu bir gümüş kupa deriz.

30. Yine de olağan konuşma için yeterli. Fakat bu, kaba ve bulanık kavramlar konuşma ve düşünmenin yetkin olmayan yolları için yeterince yararlı olabilse de, yine de, ***insanlar bir adın imlediği bir türe ilişkin yalın ide ya da niteliklerin kesin sayısı üzerinde anlaşmaya varmış olmaktan çok uzaktırlar.*** Doğada ayrılmaz biçimde birleşmiş olup her zaman aynı öznede birlikte bulunan bu basit idelerin neler olduğunu ve sayılarını bulmak pek çok zaman, çaba, ustalık, sıkı araştırma ve uzun inceleme gerektirdiğine göre bunun şaşılacak bir yanı yoktur.

32. İdelerimiz genel oldukları ölçüde eksik ve bölümsel olur. Eğer bireylerin aşağı türlerinin adsal özlerini oluşturan yalın idelerin sayısı ya da bu bireylerin ilk öbeklendirilmesi, onları değişik biçimde derleyen insan zihnine bağlıysa mantıkçıların *Cins* dedikleri en kapsamlı öbek için bunun böyle olduğu daha da açıktır. Bunlar, bilerek eksik idelerdir ve daha ilk bakışta şeylerin kendilerinde bulunan niteliklerden pek çoğu, amaçlı olarak, cinsil idelerin dışında bırakılmıştır. Çünkü zihin, birçok tikelleri kapsayan genel ideleri yaparken zaman ve yer ideleriyle birlikte, onların tek bireyin dışındaki şeyleri kapsamasını önleyen başka birtakım ideleri dışarıda bıraktığı gibi, birçok türleri kapsayan daha da genel ideleri yapmak için, türleri birbirinden ayırt eden nitelikleri de dışarıda bırakır ve bu yeni topluluk içine yalnızca birçok türlerde ortak olan ideleri kor. Öyle ki, bütün bu cins ve türle ilgili durumlarda, cins ya da onun da kapsamlısı, türlerde bulunan idelerin bölümsel bir kavramı; tür de, her bireyde bulunan karmaşık idenin bir bölümsel idesidir. Demek ki bir kimse, bir insan, bir at, bir hayvan ve bir bitkinin vb. doğanın yaptığı gerçek özler yoluyla birbirinden ayrıldıklarını düşünüyorsa, doğanın, bu gerçek özlerden bir tane cisim için, bir tane hayvan için, bir tane at için yaparak bu özlerin hepsini birden Bucephalus'a bağışlayacak kadar cömert olduğunu da düşünmesi gerekir. Fakat bu cins, tür, çe-

şit konusunda yapılan şeyi iyi incelersek, burada, daha dar ya da daha geniş kapsamlı imlerden başka bir şeyin yapılmamış olduğunu, ve bu imlerin de, çok sayıda tikel şeylerin, bu amaçla kurduğumuz az ya da çok genel kavramlar içindeki uyuşma durumlarına göre, az sayıda hecelerle anlatılmasına yaradığını görürüz. Bütün bunlardan, en genel terimin her zaman en az karmaşık olan idenin adı olduğunu ve her cinsin kendi içerdiği bir türün bir bölümsel kavramı olduğunu gözlemleyebiliiz. Öyle ki, eğer bu soyut genel idelerin tam olduğu kabul edilirse, bu tamlık, doğanın yaptığı varolan herhangi bir şeye bakışla değil, ancak o soyut idelerle onları imlemekte kullanılan belli adlar arasındaki yerleşik bağıntıya bakışladır.

33. Bütün bunlar konuşmanın amacına göredir. Bu, dilin, kavramlarımızı en kolay ve en kısa yoldan başkalarına iletme amacına uygundur. Çünkü böylece, şeylerden, yer kaplama ve katılık karmaşık idesi içinde uyuşmaları yönünden söz etmek isteyen kimse için, bütün bunları anlatmak üzere 'cisim' sözcüğünü kullanması yeterlidir. Bunlara 'yaşam', 'duyu' ve 'kendiliğinden davranış' sözcüklerinin imlediği ideleri ekleyecek olan kimsenin de bu idelerden pay alanların tümünü anlatmak için 'hayvan' sözcüğünü kullanması yeter ve yaşam, duyu ve devimle birleştirdiği beden idesine uslama yeteneğini ve belli bir kılığı da ekleyen kimsenin, bu karmaşık idenin karşılığı olan tikellerin hepsini birden anlatmak için gereksinme duyduğu sözcük, yalnızca, iki heceli 'adam' sözcüğüdür. Cins ve türlerin gerçek işlevi budur ve insanların, bu tikelleri düşündüğümüz zaman bilgimizin bir bölümünü oluşturmayan ya da başkalarıyla konuşurken kullandığımız sözcüklerin imleınleri içine girmeyen gerçek özleri ve tözsel biçimleri hiç düşünmeden yaptıkları şey de budur.

36. Benzerliği doğa yapar. Demek durum kısaca şudur: doğa, birçok duyulur nitelikler bakımından, belki içsel çatı ve yapılış bakımından da birbirine uyan birçok *tikel şeyler* yapar; fakat onların türlere ayrılmasını bu gerçek öz sağlamaz; bunları, kapsamlı imler kullanmada kolaylık sağlamak üzere insanlar yaparlar ve bunu yaparken de bireylerde birleşmiş olarak buldukları ve onların birbiriyle uyuşmasını sağlayan niteliklerden yararlanırlar; bu kapsamlı imler altındaki bireyler, şu ya da bu soyut ideye uygunluklarına göre, sanki belli bayraklar altında sıralanırlar: bu kırmızı alay, bu mavi alay, bu

adam, bu maymun; işte cins ve türle ilgili şeylerin bunlar olduğunu düşünüyorum.

37. Tikel varlıkların sürekli üretimi içinde, doğanın bunları her zaman yeni ve değişik olarak yapmadığını, çoğunu birbirine benzer ve yakın yaptığını yadsımıyorum; fakat yine de, insanların türleri ayırmakta kullandığı tür sınırlarını insanların çizdiğinin doğru olduğunu düşünüyorum; çünkü, değişik adlarla birbirinden ayırt edilen türlerin özleri, kanıtlanmış olduğu gibi, insan yapısıdır ve bunlar kendilerinden alınmış oldukları nesnelerin içsel yapısına pek seyrek uyarlar. Öyle ki, şeylerin türlere ayrılmasının insanın işi olduğunu doğru olarak söyleyebiliriz.

40. Yapay şeylerin türleri doğal şeylerinkinden daha az bulanıktır. Daha önce söylenenlerden, yapay şeylerin türlerinde genellikle doğal şeylerdekinden niçin daha az bulanıklık ve belirsizlik bulunduğunu görebiliriz. Çünkü yapay şey, yapıcısının tasarladığı ve idesini iyi bildiği bir insan ürünüdür; bu yüzden de onun adının, kesinlikle bilinen ve yeterince kavranabilmiş olandan başka bir idenin yerini tutmadığı ya da başka bir özü belirlemediği kabul edilmiştir. Çünkü, değişik türden yapay şeylerin idesini ya da özünü, büyük bölümüyle, duyulur bölümlerin belirlediği bir kılıkla, ona bağlı olan ve yapıcının kendi amacına göre gerekli görüp özdeğe uyguladığı devim oluşturduğundan; onun belli bir idesini kurmak ve bu yoldan, değişik yapay nesne türlerini birbirinden ayırt eden adların imlerini, ayrımlarıyla işlemlerini bizim bilmediğimiz bir düzeneğin belirlediği doğal şeylerde yapabildiğimize bakışla daha az güvensiz, daha az karanlık ve daha az bulanık olarak saptamak yeteneklerimizin dışında değildir.

51. Sonuç. Sonuç olarak: başlangıçta Adem'in elinde bulunan, istediği karmaşık ideleri, hiçbir modele uymadan kurma özgürlüğü, o günden bu yana bütün insanların da elinde bulunmuştur. Eğer Adem, cisim idelerini, doğanın yaptığı ilkörnekler olan kendi dışındaki örneklere uydurma yoluna, kendi isteğiyle gitmemişse, onun için geçerli olan buna uyma zorunluluğu o günden beri bütün insanlar için de geçerli olmuştur. Adem'in istediği ideye istediği adı verme özgürlüğü şimdi de herkeste (özellikle, eğer böyle birşey düşünebilirsek, dili yeni başlatanlarda) vardır; ancak arada bir ayrım var, bir

toplum olarak bir araya gelmiş kimselerin bir dil oluşturmuş bulundukları yerlerde, sözcüklerin imlemlerini çok dikkatle ve olabildiğince az değiştirmek gerekir. İnsanlar ideleri için daha önceden adlar bulmuş olup ortak kullanım da bilinen adları belli idelere uydurmuş olduğundan, onlara yeni uygulamalar getirmeye özenmek ancak gülünç olabilir: Yeni kavramlar edinen kimse, bunları anlatmak için belki de kimi kez yeni terimler yapacaktır; fakat insanlar bunu bir ataklık olarak görürler ve ortak kullanımın bunları yerleştireceği de kuşkuludur. Fakat başkalarıyla konuşurken, bir dilin olağan sözcükleriyle anlatılan idelerin, bu sözcüklerin (daha önce açıkladığım) özgül ve bilinen imlemleriyle anlattıkları idelere uygun olmasını sağlayacak biçimde davranmak zorunludur; yoksa onlara verdiğimiz yeni anlamları açıkça bildirmemiz gerekir.

[BÖLÜM VII]
[BAĞLAÇLAR]

BÖLÜM VIII

Soyut ve Somut Terimler

1. Soyut Terimler birbirinin yüklemi olamaz, niçin. Dildeki sıradan sözcükler ve onları olağan kullanışımız eğer dikkatle incelenirlerse idelerimizin doğaları üzerine ışık serperler. Gösterilmiş olduğu gibi, zihnin, idelerini soyutlama gücü vardır, böylece bunlar şeylerin türlere ayrılmasını sağlayan özler, yani genel özler olurlar. Her soyut ide, herhangi ikisinden biri öteki olamayacak biçimde, seçik olduğundan, zihin, sezgisel gücüyle, bunlar arasındaki ayrımı kavrar ve bu yüzden de önermelerde bu idelerin ikisinden biri hiçbir zaman ötekine yüklenemez. Dilin olağan kullanımında gördüğümüz şey,

herhangi iki soyut sözcüğün, ya da soyut ide adının birbirine yüklenmesine elverişli değildir. Çünkü bunlar birbirine ne denli yakın görünürse görünsün ve insanın, hayvan, ussal ya da beyaz olduğu ne derece kesin olursa olsun, yine de herkes şu önermelerdeki yanlışlığı ilk işitmede anlar: insanlık hayvanlıktır, ya da ussallıktır, ya da beyazlıktır; ve bu en yerleşik kurallar kadar apaçıktır. Demek bütün bildirimlerimiz ancak somut düzeydedir, bu da bir soyut idenin öteki olduğunu değil, bir soyut idenin ötekine bağlı olduğunu bildirmektir; bu soyut ideler, cisimlerde her türden olabilir: geri kalanlardan bağıntı idesi olmayanı pek azdır, cisimlerde de en sık rastlananı güç ideleridir: örneğin *bir adam beyazdır*, adam özünü taşıyan bir şeyde beyazlık özünün de bulunduğunu anlatır; beyazlık da, gözleri olağan nesneleri seçebilen birisinde beyazlık idesini yaratma gücünden başka bir şey değildir. Ya da *bir adam ussaldır*, bir insanın özünü taşıyan herşeyde ussallık özünün ya da uslama gücünün bulunduğunu anlatır.

2. *Bunlar idelerimizin ayrımını gösterirler*. Adlar arasındaki bu ayrım, bize idelerimizin ayrımını da gösterir; çünkü eğer bunları iyi incelersek *basit idelerimizin hepsinin somut adları olduğu gibi soyut adları da vardır*, bunlardan; (dilbilgisi diliyle söylersek) biri ad, öteki sıfattır: 'aklık', 'ak'; 'tatlılık', 'tatlı' gibi. Bunun benzeri kip ve bağıntı idelerimizde de vardır 'doğruluk', 'doğru'; 'eşitlik', 'eşit' gibi; ancak arada şu ayrım var, somut bağıntı adlarından, özellikle de insanlar arasındakilerden kimilerinde her ikisi de addır; 'babalık' ve 'baba' gibi, ve bunun sebebini görmek kolaydır. Fakat cisim idelerimizde soyut adlarımız ya çok azdır ya da hiç yoktur. Çünkü Skolastiğin *hayvanlık, insanlık, cisimlik* vb. gibi birtakım adlar getirmiş olmalarına karşın, kendilerine de soyut adlar verilecek kadar gülünç duruma düşülmemiş olan cisimlerin sonsuz sayılarının yanında bunların sayısı önemsizdir; Skolastiğin yapıp bilginlerinin ağzına yerleştirdiği o az sayıdaki adlar da hiçbir zaman genel kullanıma erişip kamudan kabul görmedi. Bu da bana, herkesin, cisimlerin gerçek özlerinin kendilerinde bulunmadığını kabul ettiğini en azından anıştırır gibi görünüyor, çünkü böyle ideler için insanlarda genel ad bulunmuyor; oysa bu özlerin kendileri için bilinemez olduğu konusundaki içten inançları onları bu saçmalıktan vazgeçirmeseydi, bunlara ad vermek-

ten geri kalmazlardı. Bu yüzden, insanlar, altını taştan, madeni tahtadan ayırt etmek için yeterince idelerinin bulunmasına karşın, cisimlerin, kendilerinde bir idesinin bulunmadığına inandıkları gerçek özlerini anlatma savlamasına girerek *Aureitas, Saxeitas, Matallitas, Ligneitas* sözcüklerini kullanmaya dek gidemediler. Gerçekten, hayvanlık, insanlık ve benzeri sözcükleri ilk yapan ve dile sokan şey, *tözsel biçim* öğretisi ile, bildiklerini ileri sürdükleri şeyi gerçekte bilmeyen birtakım kimselerin kendilerine güvenmeleri oldu; fakat bu kendi okullarının dışına pek az taştı ve sağduyulu kimseler arasında yandaş bulmadı.

BÖLÜM IX

Sözcüklerin Yetersizliği

1. Sözcükleri düşüncelerimizi kaydetmek ve başkalarına iletmek için kullanırız. Yukarıdaki bölümlerde söylenenlerden, dilde ne gibi yetersizliklerin bulunduğunu ve sözcüklerin doğalarının onları imlemlerinde şüpheli ve belirsiz kılmasının nasıl hemen de kaçınılmaz olduğunu anlamak kolaydır. Sözcüklerin yeterlilik ve yetersizliklerini incelemek için önce onların kullanım ve amaçlarını göz önünde tutmak gerekir; çünkü sözcükler bunlara ulaşmaya az ya da çok uygun oldukları ölçüde az ya da çok yeterli olurlar. Bu kitabın ilk bölümünde, yeri geldikçe, sözcüklerin çift kullanımından söz ettik.

Bu kullanımlardan ilki düşüncelerimizin kaydedilmesindedir.

İkincisi düşüncelerimizi başkalarına iletmededir.

2. Her sözcük düşüncelerimizi kaydetmeye yarayabilir. Bu kullanımlardan birincisi olan ve bizi sanki kendi kendimizle konuşturan *kendi belleğimize yardımcı olmak üzere düşüncelerimizi kaydetmek için*, her türden sözcükler yararlı olabilir. Sesler idelerin istençli ve yansız imleri olduklarına göre, bir kimse, kendi idelerini kendisi için imlemek üzere istediği sözcükleri kullanabilir ve aynı imi her zaman aynı ide için kullanmak koşuluyla burada bir kusur bulunmaz; çün-

kü o zaman kendi düşündüğü anlamı kendisi anlayacaktır; dilin doğru kullanılışı ve yetkinliği de budur.

3. Sözcüklerle felsefe dışı iletişim ya da felsefi iletişim. Ayrıca *sözcüklerin iletilmesinde* de çift kullanım vardır.

I. *Felsefe-dışı*

II. *Felsefi*

Önce, sözcüklerin felsefe-dışı kullanımı derken, insan topluluklarından herhangi birindeki, günlük işler ve gereksinimler üzerinde ortak iletişimi ve alışverişi sağlamak ve sürdürmek üzere düşünce ve idelerin sözcükler aracılığıyla iletilmesini düşünüyorum.

İkincisi, sözcüklerin *felsefi* kullanımı derken de, bu sözcüklerin, şeylerin kesin kavramlarının iletilmesine ve genel önermelerde, zihnin, doğru bilgiyi ararken onlara dayanıp onlarla yetinebileceği kesin ve kuşkusuz doğruların anlatılmasına elverişli bir kullanım biçimini düşünüyorum. Bu iki kullanım çok seçiktir ve bundan sonra göreceğimiz gibi, bunlardan birinde, ötekine göre, büyük ölçüde daha az bir kesinlikle yetinilebilir.

4. Sözcüklerin kusurları imlemlerinin kuşkululuğudur. İletişimin başlıca amacı anlaşılmak olduğuna göre kendisini dinleyenin zihninde konuşanın zihnindekiyle aynı ideyi uyandırmayan bir sözcük, felsefe-dışı ya da felsefi konuşmada o amaca iyi hizmet etmiyor demektir. Oysa, seslerin bizim idelerimizle doğal bağlantısı olmayıp bunlar imlemlerini insanların kendince kabullerinden aldıklarına göre, bunların imlemlerinde kuşkulu ve belirsiz olan ve şimdi sözünü ettiğimiz kusuru oluşturan şey, herhangi bir sesin, bir ideyi anlatmaya, bir başka sese göre daha elverişsiz oluşundan değil, bunların imledikleri idelerden gelir; çünkü bu konuda seslerin hepsi aynı derecede yetkindir.

Buna göre, sözcüklerin kimisinin imlemlerini bir başkasınınkine göre daha kuşkulu ve daha belirsiz yapan şey, bunların imledikleri ideler arasındaki ayrımdır.

5. Kusurların Nedenleri. Sözcüklerin doğal bir imlemleri bulunmadığına göre, bunlardan herhangi birinin yerini tuttuğu idelerin, bir dilde, düşünce alışverişinde bulunacak ve başkalarıyla anlaşılabilir konuşmalar yapacak olanlarca öğrenilip zihinde tutulmaları gerekir. Fakat aşağıdaki durumlarda bu çok zordur:

Birincisi, yerini tuttukları idelerin çok karmaşık olmaları ve çoksayıda idelerin bir araya getirilmesiyle oluşmuş bulunmaları durumunda.

İkincisi, yerini tuttukları idelerin doğada belli bağlantılarının bulunmaması, bu yüzden de doğada, sözcükleri kendilerine bakarak denetleyip düzeltecek yerleşik ölçünlerin bulunmaması durumunda.

Üçüncüsü, sözcüğün, imleminin bir ölçüne bağlanmış olup da bu ölçünün kolay bilinemez olması durumunda.

Dördüncüsü, sözcüğün imlemiyle şeyin gerçek özünün sağın olarak aynı olmadığı durumda.

Bütün bu durumlarda sözcüklerde kusurlar bulunur; bunları değişik türden idelerimizin özel uygulama durumlarına göre genişliğine açıklayacağım; çünkü bunları incelediğimizde, ***karmaşık kiplerin adlarının kuşkulu ve kusurlu*** oluşlarının genellikle bu sebeplerden ilk ikisinden doğduğunu, ***cisim adlarının da son ikisine bağlı olarak şüpheli ve kusurlu olduklarını*** göreceğiz.

*6. **Karışık kiplerin adları kuşkuludur. Çünkü yerini tuttukları ideler çok karmaşıktır.*** Birincisi, ***karışık kiplerin*** adlarından birçoğu imlemlerinde büyük belirsizlik ve karanlık içindedir.

I. Karışık idelerin çokluk yapılmış oldukları ***büyük bileşim*** yüzünden. Sözcüklerin iletişim amacına uygun olarak kullanılabilir olmaları için, söylenmiş olduğu gibi, bunların, dinleyende, konuşanın zihninde yerini tuttukları ideyle sağın olarak aynı olan ideyi uyandırması gerekir. Bu olmazsa, insanlar birbirinin kafalarını görüntüler ve seslerle doldururlar ve bu yoldan, konuşmanın ve dilin amaçladığı biçimde düşüncelerini iletemezler ve idelerini birbirine açıklayamazlar. Fakat bir sözcük, kendileri de birçok bölümlerden oluşan birçok bölümlerin oluşturduğu çok karmaşık bir idenin yerini tuttuğu zaman, insanlar için bu ideyi, genel olarak kullanılmakta olan adın hiç değişikliğe uğramadan her zaman aynı belirli idenin yerini tutmasını sağlayacak kadar sağın biçimde yapmak ve öylece zihinde tutmak kolay değildir. İşte, büyük bölümü ahlâksal terimler olan çok karmaşık idelerin adlarının, iki ayrı kişinin zihninde aynı belirli imlemin yerini tutmasının pek seyrek oluşu bundandır, çünkü bir kimsedeki karmaşık ide bir başkasındakiyle pek seyrek uyuşur ve çokluk, kendisinin dünkü ya da yarınki idesiyle de uyuşmaz.

7. İkincisi, bunların ölçünleri yoktur. Karışık kiplerin adları, insanların bunların imlemlerini kendisine göre denetleyip düzeltecekleri, *doğadaki ölçünlerden yoksun* oldukları için, bunlar çok değişik ve kuşkuludur. Bunlar zihnin, kendi konuşma amacına göre ve kendi kavramlarına uygun olarak kendince bir araya getirdiği ide topluluklarıdır; zihin bunlarla gerçekte varolan birşeyi kopya etmeyi değil, şeyleri, kendi yaptığı ilkörnek ya da biçimlere uygunluklarına göre belirleyip öbeklendirmeyi amaçlar.

8. Dilin özelliği bunları düzeltmeye yetmez. Dilin özelliğini düzene sokan ortak kullanımın, sözcüklerin imlemini saptama yoluyla burada bir yardımı olabileceği düşünülebilir ve bunun bir ölçüde geçerli olduğu da yadsınamaz. Ortak kullanım, sözcüklerin genel konuşmalardaki anlamını çok iyi düzenler; fakat hiç kimsede, sözcüklerin kesin imlemlerini saptama ya da bir sözcüğün hangi ideye bağlanacağına karar verme yetkisi bulunmadığına göre, ortak kullanım, sözcükleri, Felsefi Söylem'e uydurmaya yetmez. Ayrıca, dilin özelliğinin kuralı ve ölçüsü de hiçbir yerde saptanmamış olduğundan, bir sözcüğü şu ya da bu yolda kullanmanın dilin özelliğine uygun olup olmadığı da çokluk tartışma konusudur.

9. Bu adların öğrenilme biçimi de kuşkululuklarını arttırır. Karışık kiplerin öğrenilme yolunun onların imlemlerinin kuşkulu oluşlarına katkısı az değildir. Gerçekten, çocukların dilleri nasıl öğrendiklerine baktığımızda, öğreten kimselerin genellikle onlara, idesini elde edecek oldukları şeyleri gösterdiklerini; ve onlara 'ak', 'tatlı', 'süt', 'şeker', 'kedi', 'köpek' gibi, o şeyin yerini tutan adları yinelediklerini görürüz. Fakat karışık kiplerde ve özellikle bunların en önemlileri olan *ahlâksal sözcüklerde*, genellikle önce sesler öğrenilir; sonrada, bu seslerin hangi karmaşık idelerin yerini tuttuğunu öğrenme işi, ya başkalarının açıklamasından beklenir ya da (genellikle olduğu gibi) bu, çocukların kendi gözlem ve çabalarına bırakılır. Bu çabalar da adların doğru ve kesin anlamlarının araştırılmasında yeterli olmadığından, ahlâksal sözcükler birçok kimselerin ağzında, anlamsız sesler olmanın ötesine pek az gider; bir imlemleri olduğu zaman da, bu, genellikle çok gevşek ve belirsiz, bu yüzden de karanlık ve bulanık bir imlemdir. Kendi kavramlarına verdikleri anlamları en büyük dikkatle saptayanlar bile, aynı adlara, bu konuda daha yetkili olan

kimselerin verdiklerine göre değişik anlamlar vermekten kaçınmakta çok güçlük çekerler. Örneğin, onur, inan, mağfiret, din, kiliseyle vb. ilgili olup da, insanların bunlar üzerindeki kavramlarının birbirinden farklı olduğunun kolayca göze çarpmadığı bir tartışma söylemi ya da olağan bir konuşmayı nerede bulabilirsiniz? Bu da, konuşmacıların, sözcüklerin imlemleri üzerinde anlaşmamış olmalarından ve kendi zihinlerindekiyle sözcüklere imlettikleri karmaşık idelerin aynı olmayışından başka bir anlama gelmez; yani buradaki bütün tartışma bir sesin anlamı üzerinde döner.

11. Karışık kiplerin adlarının belirsizliği, doğada bu idelerin kendilerine bağlanıp onlara göre düzeltileceği ölçünlerin bulunmamasından ileri gelirken, nesne adlarının kuşkulu oluşu buna karşıt bir sebepten, yani bunların yerini tuttukları idelerin, şeylerin gerçekliğine uygun olduklarının kabul edilmesinden ve bunların Doğanın yaptığı ölçünlere bağlanmasından kaynaklanır. Nesne idelerimizde, karışık kiplerde olduğu gibi, şeyleri öbeklendirmek ve belirlemekte kesin imler olmak bakımından ırasal olduğunu düşündüğümüz bileşimleri kurma özgürlüğümüz yoktur. Bunlarda Doğayı izlemek, karmaşık idelerimizi gerçek varoluşlara uydurmak ve adlarının imlemlerini şeylerin kendilerine göre düzenlemek zorundayız, yoksa adlarımız o şeylerin imleri olmaz ve onların yerini tutmaz. Burada uyacağımız modellerin bulunduğu doğrudur, fakat bu modeller kendi adlarının imlemlerini çok belirsiz kılarlar; çünkü adların imledikleri ideler, bizim dışımızdaki, yani tanımamızın kesinlikle olanaksız olduğu ya da ancak eksik ve belirsiz biçimde bilinebilen modellere bağlandıklarına göre, bu adların anlamları çok belirsiz ve çeşitli olur.

12. Nesne adları, önce, bilinemez olan gerçek özlere bağlanırlar. Nesne adlarının, gösterilmiş olduğu gibi[1] olağan kullanımlarında çift imlemleri vardır.

Birincisi, kimi kez bunlara, bütün niteliklerinin kendisinden kaynaklanıp onda son bulduğu, *şeylerin gerçek yapısının* yeri tutturulur ve imlemlerinin bu yapıyla uyuştuğu kabul edilir. Fakat bu gerçek yapı, ya da (genellikle söylendiği gibi) öz, son derece bilinmez birşey olduğundan, bunun yerini tutması istenen her sesin de uygula-

1 III, vi.

mada çok belirsiz olması gerekir; ve *at* ve *antimuan* sözcükleri kendileri üzerine hiçbir idemizin bulunmadığı gerçek özlerin yerini tuttuğu zaman, ne gibi şeylere bu adların verilmiş olduğunu ya da verilmesi gerektiğini bilmek olanaksızdır. Bu yüzden, bu kabule göre, nesne adları bilinmez olan ölçünlere bağlanmış olduklarından, bunların imlemleri bu ölçünlere göre düzeltilip saptanamaz.

13. İkincisi, eksik bilinen, birlikte-varolan niteliklere bağlanırlar. İkincisi, nesne adlarının dolaysız olarak imlediği şey, nesnelerde birlikte varoldukları görülen basit ideler olduklarından, bu ideler, birçok türlerde birleşmiş durumlarıyla adlarının bağlanmış olduğu ve imlemlerinin en iyi kendilerine göre denetlenebileceği özgül ölçünlerdir. Fakat bu ilkömeklerden hiçbiri, bu amacı, o adları çok değişik ve belirsiz olmaktan kurtaracak kadar iyi gerçekleştiremez. Aynı özneden birlikte bulunan ve birleşmiş olan bu basit idelerin sayısı çok yüksek ve bunlardan her birinin de özgül adın yerini tuttuğu karmaşık ide içine girmeye aynı derecede hakkı olduğu için, insanlar, aynı özneyi göz önünde tutmaya karar vermelerine karşın, onun üzerine çok değişik ideler edinirler; böylece o özne için birçok kimselerin kullandığı aynı adın imlemlerinin çok değişik olması kaçınılmazdır. Karmaşık ideleri oluşturan basit niteliklerin çoğu, bunların başka cisimler üzerinde üretebilecekleri ya da başka cisimlerin bunlarda üretebilecekleri değişmelerle bağıntılı güçler olduğundan, sayıları hemen de sonsuzdur. Bu niteliklerin doğadaki birlikleri, bunların karmaşık idedeki birliklerinin gerçek temelini oluşturduğuna göre, bunlardan herhangi birinin içeri alınmasının mı yoksa dışarıda bırakılmasının mı daha uygun olacağını kim söyleyebilir? Buna göre, nesneler için aynı adı kullanan kimselerin karmaşık idelerinin çok değişik olması, bu yüzden de bu adların imlemlerinin çok belirsiz olması kaçınılmazdır.

15. Bu kusurlarıyla bu adlar felsefe-dışı konuşmada yararlı olurlar, fakat felsefi söylemde olamazlar. Sivil ve olağan konuşmalarda, nesnelerin genel adlarının, bunların imlemlerinin kimi apaçık niteliklerle belirlenmesi yüzünden (tohumdan üreyen nesnelerde kılık ve dış görünüşle, öteki nesnelerdeyse genellikle başka duyulur niteliklerle birlikteki renkler yoluyla) insanların sözünü ettikleri nesneleri belirleyebildikleri, böylece, genellikle 'altın' ya da 'elma' sözcükleriy-

le anlatılmak istenen nesnelerin, bunların birbirinden ayırt edilmesini sağlayacak biçimde anlaşılabildikleri doğrudur. Fakat genel doğruların saptanmasını ve kimi belirlenmiş durumlardan sonuçlar çıkarılmasını gerektiren felsefi araştırma ve tartışmalarda, yalnızca nesne adlarının kesin imlemlerinin iyi saptanmış olmadığı değil, bunun çok zor olduğu da görülür.

18. En az kuşkulu olanlar basit ide adlarıdır. Söylenenlerden, yukarıda belirtilmiş olan şeyi, yani yanlışlığa en az elverişli olan adların *basit idelerin adları* olduğunu görmek kolaydır ve sebepleri de şöyledir. Birincisi, bu adların yerini tuttuğu idelerden her biri bir basit algı olduğundan, bunlar, karmaşık idelere bakışla daha kolay edinilir ve daha açık olarak zihinde kalırlar, bu yüzden de, içerdikleri ve kendilerini oluşturan idelerin sayısı üzerinde kolayca anlaşmaya varılamadığı için zihinde tutulması da zor olan, nesne ve karışık kiplerin bileşik adlarında genellikle bulunan belirsizliğe bunlar yatkın değildir. İkincisi de basit ideler dolaysız olarak imledikleri çıplak algının dışında, başka herhangi bir öze bağlanmış değillerdir; oysa nesne adlarının imlemlerini genellikle öylesine karışık kılıp, o kadar çok tartışmalara neden olan şey o bağlantıdır.

19. Hemen arkadan basit kipler gelir. Aynı kural yüzünden *basit kiplerin* adları, kuşku ve belirsizliğe az yatkın olma bakımından, basit idelerinkinden hemen sonra gelir; özellikle insanların çok açık ve seçik idelerinin bulunduğu beti ve sayı kipleri, 'yedi' ya da 'üçgen'i anlamaya niyet edip de bunların olağan anlamında yanılacak kimse var mıdır? Genellikle her türün en az bileşik olan ideleri, adları en az kuşkulu olanlardır.

20. En kuşkulu olanlar çok bileşik karışık kip ve nesnelerin adlarıdır. Buna göre az sayıda ve açık basit idelerden yapılan karışık kiplerin adlarının imlemi genellikle çok belirsiz değildir. Fakat çok sayıda basit ideleri içeren karışık kiplerin adlarının anlamları, görüldüğü gibi, genellikle çok kuşkulu ve belirsizdir. Nesne adları, ne gerçek öz, ne de bağlandıkları modellerin sağın temsilcileri olan idelere verildikleri için, özellikle onları felsefi yönde kullandığımızda, daha büyük bir kusurluluk ve belirsizliğe yatkındırlar.

21. Bu kusurlar neden sözcüklere yüklenir. Benim düşünebildiğime göre, bilginin aracı olarak, dildeki kusurlar, eğer daha yakın-

dan incelenseydi dünyayı böylesine gürültüye boğan tartışmaların büyük bölümü kendiliğinden yok olur ve bilginin, belki barışın da yolu insanlar için şimdikine göre büyük ölçüde açılmış olurdu.

BÖLÜM X

Sözcüklerin Kötü Kullanılması

1. Sözcüklerin kötü kullanılması. Dilde doğal olarak bulunan kusurlarla, sözcüklerin kullanımındaki, kaçınılması çok zor, karanlık ve bulanıklıktan başka, iletişim alanında insanların bilerek yaptıkları birçok yanlışlar ve savsamalar da vardır ki, bunlar, bu imleri, imlemleri bakımından doğal olarak zorunlu olana göre çok daha az açık ve seçik yaparlar.

2. Birincisi, açık ideleri ya da hiç ideleri bulunmayan sözcükler. Bu türde, ilk ve en çarpıcı kötü kullanma, açık ve seçik idesi olmayan sözcükler kullanmak; daha da kötüsü hiçbir şey imlemeyen imler kullanmaktır. Bunlar da iki türlüdür.

I. Bütün dillerde öyle sözcükler görülür ki, iyi incelendiklerinde, bunların, daha kaynaklarında ve alışılan kullanımlarında herhangi bir açık ve seçik idenin yerini tutmadıkları anlaşılır. Bunları, büyük bölümüyle, felsefe ve din mezheplerinin dile soktuğu görülür. Bunların yaratıcıları ya da öncüleri, ya özel ve genel anlayışın dışında bir şeye özendiklerinden, ya tuhaf bir görüşü savunmak ya da varsayımlarının yanlışlığını örtmek için yeni, ve iyi incelendiklerinde haklı olarak *anlamsız terimler* denebilecek türden, sözcükler üretmekten pek geri kalmazlar.

3. II. Öyleleri de vardır ki, ilk kullanımlarında açık ve seçik bir ideye bağlanmamış sözcükleri kullanmamak için hiçbir dikkat göstermeyerek bu kötü kullanımı daha da ileri götürürler ve bağışlanmaz bir savsaklayıcılıkla, dilin özelliğinin hiçbir seçik anlamı olmayan çok önemli idelere bağladığı sözcükleri kolaylıkla kullanırlar. 'Bilgelik', 'utku', 'mağfiret' vb. herkesin dilinde sık sık geçen sözcük-

lerdir; fakat bunları kullananların büyük bölümüne bunlarla ne demek istedikleri sorulduğunda, ne yanıt vereceklerini bilemeden kalırlar: bu da, sesleri öğrenip kolayca kullanmalarına karşın, zihinlerinde bu terimlerle başkalarına göstereceklerı belirli bir idelerinin bulunmadığının apaçık kanıtıdır.

5. *İkincisi, bu sözcüklerin düzensiz kullanımı.* İkincisi, sözcüklerin başka bir büyük kötü kullanımı da bunların kullanımındaki *düzensizliktir*. Herhangi bir konuda, özellikle de tartışmalı bir konuda yazılmış olup da, dikkatle okunduğunda aynı sözcüklerin (özellikle de konuşmadaki en önemli ve tartışmanın üzerinde döndüğü sözcükler) kimi kez bir basit ideler topluluğu için, kimi kez de başka bir basit ideler topluluğu için kullanılmadığı bir konuşma bulmak çok güçtür; bu da dilin tam bir kötü kullanılmasıdır. Sözcükler benim idelerimi başkalarına bildirmek için kullanıldığına ve bunu bir doğal imlemle değil de benim istençli uygulayışımla yapacaklarına göre, bunlara kimi kez bir şeyin, kimi kez de başka bir şeyin yerini tutturduğum zaman, bu açık bir aldatmaca ve kötü kullanma olur; isteyerek yapıldığı zaman da bu ya büyük bir zihinsel yetersizliğe ya da daha büyük bir ayıba bağlanabilir.

6. *Üçüncüsü, yersiz uygulama yoluyla yapay bulanıklık.* Üçüncüsü, dilin bir başka kötü kullanımı da, ya eski sözcükleri yeni ve alışılmamış imlemlerde kullanma, ya bir tanımı verilmemiş olan yeni ve çok anlamlı terimler getirme, ya da sözcükleri olağan anlamlarını karıştırabilecek biçimde yan yana getirme yoluyla yapılan bir yapay bulanıklıktır. Bu yolda en önde gelen Peripatatetik felsefe olmakla birlikte başkaları da kendini bundan büsbütün kurtarmış değildir. Bunlar arasında, birtakım zorluklarla karşılaşıp da, bu zorluklardan, terimlerin bulanıklığından yararlanarak ve kendi zayıf yanlarının görülmesini örtmek üzere, insanların gözleri önüne bir sis perdesi gerer gibi, sözcüklerin imlemlerini karıştırma yoluyla kurtulmaya çalışmak zorunda kalmayan yok gibidir (insan bilgisi böylesine eksiktir). Alışılmış kullanımda 'cisim' ve 'uzam'ın birbirinden seçik idelerin yerini tuttuğunu biraz düşünebilen herkes kolayca görür. Çünkü bunlar tam birbirinin aynı olsalardı *bir uzamın cismi demek de bir cismin uzamı* demek kadar uygun ve anlaşılabilir olurdu; yine de bunların imlemlerini karıştırmayı zorunlu bulanlar vardır.

14. Dördüncüsü, sözcükleri şey gibi görmek. Dördüncüsü, sözcüklerin bir başka büyük kötü kullanımı da *onları şey olarak almaktır*. Bu, genellikle bütün adlarla ilgili olmakla birlikte, en çok nesne adlarında görülür. Bu tür kötüye kullanıma en çok başvuranlar düşüncelerini bir dizgeyle sınırlayıp, bir hazır varsayının yetkinliği üzerine sağlam bir inanca kendilerini kaptıranlardır; buna göre, bunlar, bu mezhebin terimlerinin, şeylerin gerçek varlığının yetkin karşılığı olacak biçimde onların doğasına uygun olduğuna inanmaya başlarlar.

15. Madde sözcüğü örneği. Şeyler olarak alınan adların anlığı ne denli yanıltıcı, felsefe yazarlarının dikkatli okunmasıyla, hem de belki böyle kötüye kullanıldıkları kuşkusunu en az veren sözcüklerle ilgili olarak bol bol görülebilir. Örnek olarak bir tek sözcüğü, fakat çok kullanılan birini, vereceğim. 'Madde' ve cisim sözcüklerinin birbirinden seçik idelerin yerini tuttukları apaçık olduğu için, doğada cisimden seçik olarak bir de madde varmış gibi, madde üzerine ne kadar içinden çıkılmaz tartışmalara girilmiştir. Bu iki terimin yerini tuttuğu ideler kesinlikle aynı olsalardı, bunlar her yerde, eşit biçimde, birbirinin yerine konabilirlerdi. Oysa, bütün cisimlerin bir maddesi vardır demenin uygun olmasına karşın, bütün maddelerin bir cismi vardır demek uygun olmuyor; bir cismin ötekinden büyük olduğunu her zaman söyleriz; buna karşı bir maddenin ötekinden büyük olduğunu söylemek aykırı düşer (bunun hiç söylenmediğini sanıyorum). Bu nerden geliyor? Şuradan: madde ve cismin gerçekte ayrı olamayıp, birinin bulunduğu her yerde ötekinin de bulunmasına karşın, yine de 'madde' ve 'cisim' iki değişik kavramın yerini tutar ve buna göre, birisi tam değil, yalnızca ötekinin bir parçasıdır. Çünkü 'cisim', katı yer kaplayan ve bir kılığı olan bir nesnedir, 'madde' bunun bölümsel ve daha bulanık bir kavramıdır; ben bunun cismin tözü ve katılığı için kullanılıp yer kaplama ve kılığın bunun dışında bırakılması gerektiğini sanıyorum; bu yüzden de, maddeden söz ettiğimizde, o bir tek şeymiş gibi söz ederiz; çünkü gerçekte o, her yerde aynı ve her yerde eşbiçimli olan bir katı töz idesinden başka bir şey içermez. Bizim madde idemiz böyle olduğuna göre, artık dünyadaki değişik katılıklardan söz etmediğimiz gibi değişik maddelerden de söz etmeyiz; oysa değişik cisimleri hem

kavrar hem de onların sözünü ederiz, çünkü yer kaplama ve kılık değişebilir şeylerdir. Fakat *katılığın* uzamsız ve kılıksız varolması olanaksız olduğundan 'madde'nin bu belirlemeye göre gerçekten varolan bir şey olarak alınması, kuşkusuz, *ilk maddeyle* ilgili olarak filozofların kafalarını ve kitaplarını dolduran karanlık ve anlaşılmaz tartışmaların nedeni olmuştur; bu kusurun ya da kötüye kullanımın başka ne kadar çok genel terimleri ilgilendirebileceği de düşünmeye değer.

17. Sözcüklere imleyemeyecekleri şeylerin yerini tuttturmak. Beşincisi, sözcüklerin kötü kullanımının bir başka türü de *onları imlemedikleri ya da hiç imleyemeyecekleri şeylerin yerine koymaktır.* Bizim yalnızca *adsal* özlerini bildiğimiz cisimlerin genel adlarını önermelerde kullanıp onlar üzerine bir şey olumladığımız ya da olumsuzladığımızda, hemen her zaman, bunların belli türden cisimlerin *gerçek* özlerinin yerini tuttuğunu örtük olarak varsaydığımızı ya da bunu amaçladığımızı görürüz. Çünkü altının işlenebilir olduğunu söyleyen birisi, gerçekte söylediği şeyin *benim altın dediğim şey işlenebilir bir şeydir* demekten öte bir anlamı olmamasına karşın, yine de bunu aşan bir şeyi, *altının, yani altın gerçek özünü taşıyan şeyin* işlenebilir *olduğunu* söylemek ve böyle anlaşılmak ister; bu da, işlenebilirliğin altının gerçek özüne bağlı ve ondan ayrılamaz olduğu anlamına gelir. Fakat bir insan gerçek özün ne olduğunu bilmediğine göre, işlenebilirliğin zihninde bağlı olduğu şey, gerçekte, bilmediği o öz değil onun yerine koyduğu 'altın' sesidir.

19. Buna göre, bizim cisim idemizdeki her değişmenin türü değiştirmediğini düşünürüz. Bu, *karışık kiplerde* karmaşık ideyi oluşturan idelerden birinin dışarda bırakıldığı ya da değiştirildiği zaman, onun niçin başka şey yani başka tür olarak kabul edildiğini gösterir; ve bu ölüme-neden-olma, öldürme, kıya, baba-öldürme terimlerinde açıklık kazanır. Bunun nedeni, adın imlediği karmaşık idenin hem gerçek hem de adsal öz oluşudur ve bu adın bundan başka bir özle bir bağlılığı yoktur; *nesnelerde* böyle değildir.

20. Kötü kullanmanın nedeni, doğanın düzenli işlediği varsayımı. İnsanları adlara gerçek özlerin yerini tuttturmaya götüren nedenlerden en önemlisinin, doğanın,daha önce de sözü geçtiği gibi, şeylerin üretiminde düzenli iş gördüğü ve bizim aynı genel ad altında

sıraladığımız her bireye, sağın olarak ayrı gerçek içsel yapıyı vererek türler arasına kesin sınırlar koyduğu varsayımı olduğunu sanıyorum. Oysa bunların değişik niteliklerini gözlemleyen bir kimse, aynı adı alan bireylerden çoğunun, içsel yapı bakımından, birbirine göre değişik özgül adlar altına düşen birçok bireyler arasında olduğundan bile daha değişik olduklarını görür.

22. Altıncısı, sözcüklerin belli ve apaçık bir imlemi olduğu varsayımı. Altıncısı, sözcüklerin, daha yaygın olmasına karşın belki de daha az göze çarpan bir kötü kullanımı daha vardır; uzun ve alışılmış kullanımlarla sözcüklere belli ideler bağlamış olan insanlar, *adlarla onlara verilen imlemler arasında öylesine yakın ve zorunlu bir bağlantı bulunduğuna* inanma eğilimindedirler ki, daha baştan, bunların anlamlarının anlaşılmamasının olanaksız olduğunu, bu yüzden de, sanki herkesce kabul edilen seslerin kullanımında, konuşanla dinleyenin idelerinin kesinlikle aynı olması zorunluymuş gibi, söylenen sözcüklerin kabul edilmesi gerektiğini düşünürler. Sözcüklerin anlamına güvenmeden doğan bu tür kötüye kullanma, hiçbir yerde düşünce adamları arasında olduğu kadar yaygın olmadığı gibi, bu kadar kötü etkili de değildir. Tartışmaların, düşünce dünyasına böylesine zarar veren sıklığı ve tükenmezliği, her şeyden çok, sözcüklerin iyi kullanılmamasından gelir. Çünkü, dünyayı saran büyük ve değişik çatışmalarda düşünce ayrılığının etkisinin büyük olduğuna genellikle inanılmasına karşın, benim, değişik yanlar tutan bilim adamlarının birbirleriyle tartıştıkları sırada en çok gördüğüm şey onların değişik diller konuştuklarıdır. Çünkü benim görebildiğime göre bunlar, sözcükleri bırakıp da konuya ve birbirlerinin ne düşündüğüne eğilseler, düşünmek istedikleri şeyler değişik bile olsa, aynı şeyleri düşündükleri görülür.

31. Kendisinde idesiz adlar bulunan kimselerde bu adların anlamı da yoktur ve böyleleri içi boş sesler çıkarırlar. Adı bulunmayan karmaşık ideleri olan kimse, kendini kolay ve kısa yoldan anlatamaz ve dolaylamalara gereksinme duyar. Bulanık ve değişken sözcükler kullanan kimseyi başkaları dinlemez ya da hiç olmazsa anlamaz. Adlarını genellikle kullanılandan değişik idelere uygulayan kimse dilinin yöntemini bilmez ve anlaşılmaz şeyler söyler. Ve kendisindeki nesne ideleri şeylerin gerçek varoluşuna uymayan kimse de, salt bu

yüzden doğru bilginin gereçlerinden yoksundur ve zihni düşlemlerle doludur.

32. Nesnelerdeki durum. Nesne kavramlarımızla ilgili olarak da yukarıda sayılan sakıncalar geçerlidir: örneğin: 1. kendisinde 'tarantula' sözcüğünün yerini tuttuğu şeyin bir idesi ya da imgesi olmayan kimse bu sözü kullandığında pek güzel bir söz söylemiştir, fakat bununla hiçbir şey anlatmayı düşünmemiştir. 2. Yeni bulunmuş bir ülkede, daha önceden tanımadığı türden birçok hayvanlar ve bitkiler gören kimse, onlar üzerinde bir at ya da geyiğinki kadar doğru ideler edinir; fakat yerlilerden onların adını öğreninceye ya da kendisi onlara ad verinceye dek, onları ancak betimleme yoluyla anlatabilir. 3. 'Cisim' sözcüğünü kimi kez salt yer kaplama kimi kez de yer kaplamayla birlikte katılık yerine kullanan kimse çok yanlış konuşmuş olur 4. Herkesin 'katır' adını verdiği ideye 'at' adını veren kimse yanlış konuşmuş olur, başkaları onu anlamaz. 5. 'Santor' adının bir gerçek varlığın yerini tuttuğunu düşünen kimse kendini aldatır ve sözcüğü nesne yerine koymuş olur.

BÖLÜM XI

Yukardaki Kusur ve Kötü Kullanımları Düzeltme Yolları

8. Birincisi: İdesiz sözcük kullanmama yolu. Yukarıda sayılan konuşma yanlışlarını düzeltmek ve bunlardan doğan sakıncaları önlemek için, benden daha yetenekli birisi bu konu üzerinde daha derinliğine düşünmek ve düşüncelerinden dünyayı yararlandırmak gereğini görünceye dek, aşağıdaki kurallara uymanın yararlı olacağını düşünüyorum. Birincisi, herkes, imlemsiz hiçbir sözcük ve yerini tutturacağı bir idesinin bulunmadığı hiçbir ad kullanmamaya dikkat etmelidir. Bu kural, 'içgüdü', 'duygudaşlık', 'sevemezlik' vb. sözcüklerinin, başkalarının konuşmalarında kendisini, bu sözcükleri kullananların zihinlerinde bunları uygulayacakları hiçbir idenin bulunmadığına ve onların bu sözcükleri bu gibi durumlarda genellikle kanıt yeri-

ni tutan sesler olarak kullandıklarına inandıracak biçimde kullandıklarına ne denli sık rastladığını anımsayan hiç kimseye tümüyle gereksiz görünmeyecektir.

9. İkincisi, kipler için, sözcüklere bağlanan seçik ideler edinme yolu. İkincisi, bir kimse için sözcükleri kimi idelerin imi olarak kullanmak yeterli değildir; onlara bağladığı ideler, eğer basit idelerse açık ve seçik olmalılar; eğer karmaşık idelerse belirlenmiş olmalılar, yani zihinde yalın idelerin belirli bir topluluğu saptanmış ve buna, başka bir şeyin değil de bu kesin ve belirli topluluğun imi olan bir ses bağlanmış olmalı. Bu, kip adlarında, özellikle de, asılları olarak idelerini kendilerinden aldıkları belirli nesnelerin doğada bulunmayışı yüzünden bulanıklığa çok yatkın olan ahlâksal sözcüklere, kesinlikle zorunludur. 'Adalet' sözcüğü herkesin ağzındadır, fakat genellikle çok bulanık ve belirsiz bir imlemi vardır; ve zihninde bu karmaşık ideyi oluşturan bütün bölümlerin seçik bir topluluğunu kuran birisi çıkıp da, eğer bu bölümler başka bölümleri içeriyorsa bu ayırmayı da yaparak sonunda oluşturucu basit idelere ulaşabilecek duruma gelmedikçe, bu böyle olur. Bu yapılmadıkça sözcükler, örneğin 'adalet' ya da başka herhangi sözcük, iyi kullanılmamış olur.

10. Nesnelere uygunluk. Nesne adlarında, bunların doğru kullanımı için *belirlenmiş idelerden* başka bir şey daha gereklidir. Bunların adlarının *oldukları durumuyla şeylere uygun olmaları da* gerekir; fakat bundan, yeri geldikçe[1] daha geniş olarak söz edeceğim. Bu sağınlık felsefi bilgi araştırmalarında ve doğruyu arama tartışmalarında kesinlikle zorunludur. Bunun olağan konuşmalara ve yaşamın günlük işlerine dek yaygınlaştırılması iyi bir şey olurdu, fakat bunun beklenebileceğini sanmıyorum. Sıradan kavramlar, sıradan konuşmalara uygun düşer, bunlar oldukça bulanık olsalar da çarşı ve sokak işlerinde yararlı olurlar. Satıcılarla aşıkların, aşçılarla terzilerin kendi sıradan işlerini yürütecek sözcükleri vardır. Felsefeciler ve tartışmacılar da iyi anlamak ve iyi anlaşılmak isterlerse, bunların da kendi sözcüklerinin bulunması gerekir.

11. Üçüncüsü, uygunluk. Üçüncüsü, insanların, sözcüklerinin yerini tutacak olan idelerinin belirgin idelerinin, bulunması da yetmez; bu sözcükleri, ortak kullanımın onlara bağladığı idelere olabil-

1 §24, IV, iv, 11-14.

diğince uydurmak için de çaba göstermeleri gerekir. Çünkü sözcükler, özellikle de kurulmuş dillerde, hiç kimsenin iyeliği altında olmayıp, alış veriş ve iletişimin ortak ölçüsü olduklarından herkesin bu ölçüye istediği biçimi vermesi ya da onların takılmış oldukları ideleri değiştirmesi uygun olmaz; ya da en azından, böyle bir zorunluluk ortaya çıktığında bunun haber verilmesi gerekir. İnsanların konuşmaktan amacı anlaşılmaktır ya da en azından öyle olması gerekir; bu da, eğer ortak kullanıma uyulmazsa, sık sık açıklamalara, açıklama isteklerine ve buna benzer sıkıcı kesinliklere yol açar.

12. Dördüncüsü, sözcüklerin anlamlarını açıklamak. Dördüncüsü, ortak kullanımının sözcüklerin anlamını belirsiz ve bulanık bıraktığı (çok karmaşık idelerde çok zaman olduğu gibi) ya da terimin, bütün konunun kendi çevresinde döneceği ölçüde önemli olmasına karşın, bir kuşkuya ya da yanlışlığa yol açabilecek gibi olduğu durumlarda, kimi kez, sözcüklerin imlemlerini kesin olarak saptamak için bunların *anlamlarının açıklamasını vermek* zorunlu olur.

13. Bu da üç yoldan yapılabilir. Sözcüklerimizin yerini tuttukları ideler değişik türlerden oldukları için, gerektiği zaman bunların yerini tuttukları ideyi belirtmenin de değişik yolları vardır. Çünkü, tanımlamanın, sözcüklerin uygun imlemlerini belirtmek için en iyi yol olduğu düşünülürse de, kesin anlamı yalnızca tanımlamayla belirtilebilen sözcükler olduğu gibi tanımlanamayan sözcükler de vardır: ve ileride basit idelerin, kiplerin ve nesnelerin adları konusunda göreceğimiz gibi, belki bu yollardan ikisinden de bir ölçüde pay alan bir üçüncü yol da vardır.

14. Birincisi, basit idelerde eşanlamlı terimlerle ya da şeylerin gösterilmesiyle. Bir kimse bir basit ide adı söyleyip de bunun anlaşılmadığını ya da yanlış anlama tehlikesi bulunduğunu görürse hem başarı kuralları hem de konuşmanın amacı bakımından, düşündüğü şeyi açıklamak ve bu ada hangi idenin yerini tutturduğunu bildirmek zorundadır. Bu, gösterildiği gibi, tanımla yapılamaz; bu yüzden, bunu yapacak bir eşanlamlı sözcük de yoksa, geriye şu yollardan biri kalır; kimi kez, bu basit ideyi taşıyan nesnenin *adını söylemek* bu nesneyi bu ad altında tanıyanlara bu idenin adını anlatmaya yeter. Bir köylüye 'yaprak-kurusu'nun neyi imlediğini anlatmak için, ona, bunun güzün kuruyup düşen yaprakların rengi olduğunu söylemek

yeter. İkincisi, bir basit idenin adının imlemini bir kimseye bildirmenin tek güvenli yolu, *zihninde o ideyi üretecek nesneyi onun duyusuna sunmak* ve böylece, o basit ideyi onda edimsel olarak üretmektir.

15. İkincisi, karışık kiplerde, tanım yoluyla. İkincisi, karışık kipler, özellikle ahlâksal türden olanlar, çokluk zihnin kendi seçimiyle bir araya getirdiği ideler topluluğu olup, varolan saptanmış modelleri de her zaman bulunmadığından, bunların adlarının imlemi, basit idelerdeki gibi gösterme yoluyla bildirilemez: fakat buna karşı, onlar da, yetkin ve sağın biçimde tanımlanabilirler. Çünkü bunlar insan zihninin, herhangi bir ilkömekle herhangi bir bağlılığı olmadan, kendince bir araya getirdiği birçok idelerin bileşimi olduklarından, insanlar, eğer isterlerse, her bileşime giren ideleri sağın olarak bilebilirler; böylece hem sözcükleri belli ve kuşku götürmez bir imlemde kullanır, hem de yeri geldiğinde onların neyin yerini tuttuklarını sağın olarak açıklayabilirler.

16. Ahlâk tanıtlamaya elverişlidir. Bu nedenle, ahlâkın da matematik gibi tanıtlamaya elverişli olduğunu düşünmekten çekinmiyorum; çünkü törel sözcüklerin yerini tuttukları şeylerin kesin gerçek özleri tam olarak bilinebilir ve böylece kesin bilgi, yani şeylerin kendilerindeki uyuşma ve uyuşmama elde edilebilir.

17. Tanımlar ahlâksal konuşmayı açık kılar. Tanım, ahlâksal sözcüklerin kesin anlamlarını belirlemenin tek yoludur, fakat bu yoldan sözcüklerin anlamları hiçbir tartışmaya yer bırakmayacak biçimde, kesin olarak bilinebilir: Bu yüzden, insanların ahlâk konularındaki konuşmaları doğa bilimlerindekilerinden çok daha açık değilse, buradaki savsama ve kötülük bağışlanabilir gibi değildir; çünkü bu konuşmalar, bağlı oldukları ve karşılamaları gereken ilkömekler olarak hiçbir dışsal varlığın bulunmadığı, bu yüzden de yanlış ya da oransız olmaları olanaksız olan zihindeki ideler üzerindedir.

18. Karışık kiplerin, özellikle de ahlâksal sözcüklerde, tanımını zorunlu kılan bir başka sebep de, biraz önce belirttiğim gibi, bunlardan çoğunun kesin olarak bilinebilmesinin tek yolunun tanım olmasıdır. Çünkü bunların yerini tuttukları idelerin büyük bölümü, parçaları hiçbir yerde bir arada bulunmayıp, dağınık ve başkalarıyla karışmış durumda olan idelerdir ve onları toplayarak onlara tek idenin

birliğini veren şey zihindir; bunların adlarının neyin yerini tuttuğunu, başkalarına, ancak zihnin birleştirdiği basit ideleri sayıp dökerek bildirebiliriz; çünkü bu durumda duyularımız bize, çok zaman basit idelerin adlarında ve bir ölçüde de nesnelerin adlarında, duyulur nesnelerin sunulması yoluyla yaptıkları gibi bir yardımı, bu türden adlarımızın yerini tuttukları ideleri göstermek için yapamazlar.

19. Üçüncüsü, nesnelerde hem gösterip hem tanımlama. Nesnelerin, bizim kendi türleri üzerine olan seçik idelerimizi imleyen şeyler olan adlarının imlemlerini açıklamanın üçüncü yolu, birçok durumlarda, sözünü ettiğimiz iki yola, yani bilinmesi istenen nesneyi gösterme ve onu anlatmak için kullanılan sözcüğü tanımlama yollarına, birlikte başvurmaktır. Çünkü burada, her türde, genellikle bu türün karmaşık idesini yapan başka idelerin, kendilerine bağlı olduklarını düşündüğümüz yöneltici ideler bulunduğundan, bu türün en ayırt edici idesi diye düşündüğümüz ırasal imin bulunduğu nesneye özgül adı çekinmeden verebiliriz.

21. Nesnelerin yöneltici niteliklerinin ideleri, en iyi gösterme yoluyla elde edilir. Bu yöneltici nitelikler en iyi gösterme yoluyla bildirilebilir ve başka yoldan hemen hiç bildirilemez. Çünkü bir atın ya da devekuşunun kılığı, sözcüklerle, pek kaba ve eksik olarak zihne işlenebilir; hayvanların görüntüsü bu işi bin kez daha iyi yapar. Altının özel renginin idesi de, onun betimlenmesiyle değil, ancak gözün o renkten birçok kez etkilenmesiyle kazanılır; bu madene alışkın olanların, onun gerçeğini sahtesinden, arısını karışığından, başkalarının (gözleri aynı derecede sağlam olmakla birlikte, sürekli kullanmayla bu özel rengin kesin idesini kazanmamış olanların) hiçbir ayrım görmediği durumlarda kolayca ayırt etmelerinde bu açıkça görülür.

22. Nesnelerin güçlerinin ideleri en iyi tanımla. Fakat nesnelerin bizdeki özgül idelerini oluşturan basit idelerden birçoğu, şeylerin olağan olarak bize göründükleri biçim içinde, duyularımıza apaçık sunulmuş olmadıklarına göre, nesne adlarının imlemlerinden bir bölümünü sayıp dökme yoluyla, nesneyi doğrudan gösterme yoluyla yaptığımıza bakışla daha iyi bildirebiliriz. Çünkü altının, görülerek öğrenilen parlak sarı rengi dışında, telleşirlik, eriyebilirlik, buharlaşmazlık ve altın suyunda çözünürlük idelerini benim onları sayıp

dökmem yoluyla öğrenen kimse, bir parça altın görüp de onun apaçık niteliklerini zihnine yerleştireceği duruma bakışla daha tam bir altın idesi edinmiş olur. Fakat, eğer bu parlak, ağır, telleşir şeyin (bütün bu özelliklerin kendisinden kaynaklandığı) biçimsel yapısı duyularımıza, bir üçgenin biçimsel yapısınınki ya da özününkü kadar açık olsaydı, 'altın' sözcüğünün imlemi de 'üçgen' sözcüğünün imlemi kadar kolay öğrenilirdi.

23. Cisimsel şeyler üzerindeki bilgimizin temelinin duyularımıza ne ölçüde bağlı olduğu buradan görülebilir. Bilgimizin ya da imgelemimizin sınırı, kendileri de algılama yollarımızla sınırlanmış olan idelerimizi aşamaz.

24. Nesnelerin ideleri de şeylere uygun olmalı. Fakat, tanımlar, nesne adlarını, idelerimizin yerini tutan şeyler olarak açıklayabilirse de onları nesnelerin kendilerinin yerini tutan şeyler olarak çok eksik bırakır. Oysa nesne adlarımızın, yalnızca idelerimizi belirtmekte kullanılmakla kalmayıp, şeylerin kendilerini de temsil etmeleri ve böylece onların yerini tutmaları gerektiğinden, bu adların imlemlerinin, insanların ideleriyle olduğu kadar şeylerin gerçekliğiyle de uyuşmaları gerekir. Bu yüzden, nesnelerde, genellikle bu sözcüğün imlemi diye kabul edilmiş olan olağan karmaşık idede durmayıp biraz daha öteye geçmemiz, şeylerin kendilerinin doğalarını ve özelliklerini de araştırmamız ve böylece, olanak oranında, onların seçik türleri üzerine idelerimizi tamamlamamız ya da bu özelliklerin neler olduğunu, bu tür şeyleri kullanıp deneme yoluyla tanımış olanlardan öğrenmemiz gerekir. Bilgi ve felsefi doğrular arayanların bunu yapması büsbütün zorunludur; çünkü çocuklar, şeylerin tam kavramlarını edinmeden önce sözcükleri öğrendikleri için, bunları, üzerlerinde çok düşünmeden, gelişigüzel uygularlar ve böylece onların imledikleri belirli ideleri iyice öğrenmeden kalırlar. Bu alışkanlık (hem kolay hem de yaşamın günlük işleriyle iletişim için yeterli olduğundan) çocuklar yetişkin insanlar olduğu zaman da sürer; böylece işe ters yönden başlanmış olur, sözcükler önce ve tam olarak öğrenilmiş, arkadan da bu sözcüklerin uygulandığı kavramlar, kabaca edinilmiştir. Böylece, kendi ülkelerinin dilini uygun biçimde, yani dilbilgisi kurallarına göre konuşan kimselerin, şeylerin kendileri üzerinde hiç de uygun biçimde konuşamadıkları görülür; bu kimselerin kendi arala-

rında yaptıkları tartışmalar da, yararlı doğruların ve şeylerin bizim imgelemimizdeki değil de kendilerindeki bilgilerin kazanılmasını sağlamaz; bu yüzden de nesnelerin adlarını bilmek onları üzerindeki bilgimizi artırmaz.

25. Bunu yapmak kolay değil. Bu durumda, bilimsel araştırmalar yapmış ve doğal cisimlerin birçok türlerini tanımış olan kimselerin, bu türlerin bireylerinde değişmez biçimde uyuştuklarını gözlemledikleri basit ideleri açıklamaları yararlı olur. Bu, değişik kimselerin, aynı ad altında gösterilen bir nesne türünün nitelikleri üzerindeki bilgilerinin azlığına ya da çokluğuna ya da onları incelerken gösterdikleri titizliğin derecesine bağlı olarak, aynı adı, kimisinin daha az kimisinin de daha çok sayıda duyulur nitelikleri imlemek üzere kullanmalarından doğan karışıklığı büyük ölçüde ortadan kaldırırdı. Fakat bu türden bir sözlük, yani bir tür doğabilim kitabı yazmak için öylesine çok insan, öyle uzun zaman, öyle büyük harcama, emek ve anlayış gereklidir ki böyle bir yapıt görmeyi ummak bile kolay değildir; bu yapılıncaya dek, nesnelerin adlarının, onları kullananların görüşüne uygun olarak yapılan tanımlarıyla yetinmemiz gerekir. Onları kullananlarda yeri geldikçe bize bu tanımları verseler çok yararlı olurdu. Genellikle bu da yapılmaz; ve insanlar ortak sözcüklerin imlemlerinin kesinlikle yerleşmiş olduğu ve bunların yerini tuttukları idelerin tam olarak bilindiği, bunları bilmemenin de ayıp birşey olduğu gibi bir yanlış düşünceyle birbiriyle konuşurlar ve anlamları üzerinde kendi aralarında bir anlaşmaya varmadıkları sözcüklerle tartışırlar. Bu kabullerden ikisi de yanlıştır; ne karmaşık idelerin adlarının, değişmez biçimde aynı belirli ide için kullanılacak biçimde belirlenmiş yerleşik ideleri vardır; ne de bir kimsenin belli bir şeyin bilgisini elde etmek için onu elde etmenin zorunlu yoluna başvurması ayıp bir şeydir. Gerçekten, herhangi bir sesin bir başkasının zihninde hangi belirli idenin yerini tuttuğunu, onun bu sesi kullanmanın dışında bir başka yoldan da bana açıklamasından önce bilmemek bir kusur değildir; çünkü böyle bir açıklama olmadan onu bilmenin başka bir yolu yoktur. Dille iletişim zorunluluğu, insanları, ortak sözcüklerin imlemi üzerinde günlük konuşmayı sağlayacak bir hoşgörü sınırı içindeki bir anlaşmaya götürür; böylece, bir kimsenin bildiği bir dilin sözcüklerine ortak kullanımın bağladığı ideler üzerinde

tümüyle bilgisiz olduğu düşünülemez. Fakat ortak kullanım, son aşamada, tikel insanların idelerine indirgenebilen çok belirsiz bir kural olduğundan, çok zaman, çok değişken bir ölçündür. Fakat, benim yukarıda sözünü ettiğim türden bir sözlüğün gerektirdiği zaman, harcama ve emeğin yüksekliği, zamanımızda onun umulmasına bile olanak vermediğine göre, dış kılıklarıyla bilinip ayırt edilen nesnelerin yerini tutan sözcükleri, bunları temsil eden resimlerle açıklayan küçük kitapların basılmasının uygun olacağını düşünüyorum. Bu anlayışa göre yapılmış bir sözlük, özellikle uzak ülkelerin ve eski çağların dillerinde, birçok terimlerin doğru imlemlerini belki de daha kolay ve çabuk öğretebilir ve adlarını eski yapıtlarda okuduğumuz birçok şeylerin idelerini insanların zihinlerine, bilgin eleştirmenlerin büyük ve zor yapıtlarıyla olduğundan daha doğru olarak yerleştirebilirdi. Bitkiler ve hayvanlarla uğraşan doğabilimciler bu yolun yararını görmüşlerdir; ve bunlardan birine başvuran bir kimse, örneğin afyon ya da yaban keçisi üzerine bir küçük resimden, bunlardan her birinin uzun tanımlarından edinebileceğine bakışla daha açık biri de edinmiş olduğunu kabul etmekte güçlük çekmeyecektir. Bunun gibi, yine o kimse, Latinlerin *strigil* ve *sistrum* dedikleri şeylerin dilimizdeki karşılıkları olan kaşağı ve simbal sözcükleri yerine, eskilerde rastlandığı gibi, bu araçların, sözcüklerin yanına basılan resimciklerini görseydi bu resimlerden edineceği ideler de ötekilerden daha açık olurdu.

26. Beşincisi, anlamlardaki değişmezlik yoluyla. Eğer insanlar kullandıkları sözcüklerin anlamlarını açıklama sıkıntısına katlanmak istemezler ve onları terimlerini tanımlamaya zorlamak olanağı da bulunmazsa, yapılacak şey, en azından, bir kimsenin başkalarına bir şey öğretmek ya da onlara bir şeyi kabul ettirmek istediği durumlarda, aynı terimi değişmez biçimde aynı anlamda kullanmasıdır. Eğer bu yapılsaydı (ve hiç kimse, büyük bir ciddiyetsizliğe düşmeden bundan vazgeçemez) birçok kitapların yazılması sıkıntısından kurtulunmuş olur, tartışmalardaki birçok karşıtlıklar sona erer, kimi kez şu, kimi kez bu anlamda kullanılan çok anlamlı sözcüklerle dolu büyük oylumlu kitaplar küçük boyutlara iner ve (başkalarından söz etmemek için) birçok filozofların kitapları, ozanlarınkiler gibi, bir fındık kabuğuna sığacak duruma gelirdi.

DÖRDÜNCÜ KİTAP
BİLGİ VE KANI

BÖLÜM I

Genel Olarak Bilgi

1. Bütün Bilgimiz İdelerimizde Toplanır. Zihnin, bütün düşünce ve uslamalarının dolaysız nesneleri olarak gözlemlediği ya da gözlemleyebildiği şeyler yalnızca kendi ideleri olduğundan, bütün bilgimizin onların çevresinde döneceği açıktır.

2. Bilgi iki ide arasındaki uyuşmanın ya da uyuşmamanın algılanmasıdır. Böylece, benim görüşüme göre; *bilgi, iki idemiz arasındaki bağlantı ve uyuşmanın ya da uyuşmama ve karşıtlığın algılanmasıdır.* Bu algının bulunduğu yerde bilgi de vardır, bulunmadığı yerde, imgeleyecek, varsayacak, inanacak bir şeyler bulsak da bilgi bulamayız. Akın kara olmadığını biliyorsak, bu iki idenin uyuşmadığını algılamaktan başka ne yapmış oluruz; bir üçgenin üç açısının toplamının iki dik açıya eşit olduğunu, tanıtlamanın bütün güvenine dayanarak bildiğimiz zaman, iki dik açıya eşitliğin bir üçgenin üç açısıyla zorunlu olarak uyuştuğunu ve ondan ayrılamaz olduğunu algılamaktan öte ne yapmış oluruz?

3. Bu uyuşma dört türdendir. Fakat bu uyuşma ve uyuşmamanın ne olduğunu biraz daha seçik olarak anlamak için bunu şu dört türe indirgeyebiliriz:

1. *Özdeşlik* ya da *başkalık,*
2. *Bağıntı,*
3. *Birlikte-varoluş* ya da *zorunlu bağlantı,*
4. *Gerçek varoluş.*

4. Birincisi, özdeşlik, ya da başkalık. Uyuşma ya da uyuşmamanın birinci türü *özdeşlik* ya da *başkalıktır.* Zihnin, duyguları ya da

ideleri bulunduğu zaman yaptığı ilk edim idelerini algılamaktır; onları algıladığı ölçüde de her birinin ne olduğunu bilmek ve böylece, aralarındaki ayrımı, yani birinin öteki olmadığını algılamaktır. Bu öylesine saltık bir zorunluluktur ki, bu olmadıkça bilgi de, uslama da, imgeleme de, hiçbir seçik düşünce de olamaz. Zihin her idenin, kendisiyle uyuştuğunu ve neyse o olduğunu, seçik idelerin birbiriyle uyuşmadıklarını yani birinin ötekinden başka olduğunu bu yoldan açık ve yanılmaz olarak algılar ve bunu sıkıntısız, zorlamasız; çıkarımsız, doğal algılama ve ayırt etme gücüyle, ilk bakışta yapar. Mantıkçılar bunu iki genel kurala, *Birşey neyse odur* ve *Aynı şeyin hem olması hem de olmaması olanaksızdır* kurallarına indirgeyerek, üzerlerinde düşünebilmek üzere, bütün durumlara uygulanabilir biçime sokmuşlarsa da, bu yetinin ilk uygulamasının tikel ideler üzerinde olacağı açıktır. Bir kimse *ak* ve *yuvarlak* dediği ideleri edinir edinmez, bunların bu ideler olduğunu ve *kırmızı* ya da *kare* dediği başka ideler olmadığını bilir. Ve dünyadaki kural ve önermelerden hiçbiri, bunları, daha önce hiçbir kurala bağlı olmadan bildiğinden daha açık ve daha kesin olarak bilmesini sağlayamaz. Demek zihnin kendi idelerinde algıladığı ve her zaman ilk bakışta algıladığı, uyuşma ya da uyuşmama buradadır. Eğer bu konuda bir kuşku duyulursa, bunun, her zaman, özdeşlikleri ya da başkalıkları da idelerin kendileriyle birlikte ve aynı açıklıkla görülebilecek olan ideler üzerinde değil, adlar üzerinde olduğu görülecektir; ve bu başka türlü olamaz.

5. İkincisi, bağıntılı. İkincisi, zihnin kendi idelerinde algıladığı bundan sonraki uyuşma ya da uyuşmamaya, kanımca, *bağıntılı* denebilir, ve bu da, nesnelerin, kiplerin ya da başka şeylerin ne türden olursa olsun herhangi iki idesi arasındaki bağıntının algılanmasından başka bir şey değildir. Çünkü bütün seçik idelerin aynı olmadıkları sonsuza dek kabul edileceğine ve her biri ötekini evrensel ve değişmez biçimde yadsıyacağına göre, eğer idelerimiz arasında hiçbir bağıntı algılayamazsak ve zihnin bunları karşılaştırdığı değişik yönlere göre aralarındaki uyuşmayı ya da uyuşmamayı bulamazsak, herhangi türden bir somut bilgi edinmemiz kesinlikle olanaksız olurdu.

6. Üçüncüsü, birlikte - varoluş. Üçüncüsü, zihnin algılarının üzerinde işlendiği idelerimizde bulunan üçüncü türden uyuşma ya da uyuşmama, aynı öznede *birlikte - varolma* ya da *birlikte - bulunma-*

madır, ve bu özellikle nesnelere ilişkindir. Böylece, altınla ilgili olarak, onun buharlaşmadığını söylediğimiz zaman, bu doğru üzerindeki bilgimiz, buharlaşmazlığın, ya da ateşte yok olmama gücünün, 'altın' sözcüğüyle imlediğimiz karmaşık idemizi oluşturan o özel türden sarılık, ağırlık, eriyebilirlik, işlenebilirlik ve altın suyunda çözünürlükle her zaman birlikte bulunup, bunlara bağlı olduğundan başka bir anlama gelmez.

7. *Dördüncüsü, gerçek varoluş*. Dördüncü ve son tür, *edimsel gerçek varoluşun* herhangi bir ideyle uyuşmasıdır. Bizde bulunan ya da edinebileceğimiz bilgilerin tümünün bu dört türden uyuşma ve uyuşmama içinde bulunduğunu sanıyorum. Çünkü, idelerimizle ilgili olarak yapabileceğimiz her türlü araştırma, bunlarla ilgili olarak bildiğimiz ya da doğruladığımız her şey, herhangi bir idenin ya başkasının aynı olduğu ya da olmadığıdır; onun aynı öznede başka bir ideyle birlikte varolduğu ya da birlikte-varolmadığıdır; onun başka bir ideyle şu ya da bu bağlantısı olduğudur; ya da onun zihin dışında bir gerçek varoluşunun bulunduğudur. Böylece "Mavi sarı değildir" bir özdeşlik uyuşmazlığı, "Koşut çizgiler arasında bulunan eşit tabanlı iki üçgen eşittir" bir bağıntı uyuşması, "Demirde mıknatıstan etkilenim gücü vardır" birlikte-varolma uyuşması, ve "Tanrı vardır" bir gerçek varoluş uyuşması gösterir. Özdeşlik ve birlikte-varolma da gerçekte bağıntılardan başka bir şey değillerse de, bunlar idelerimizin öyle özel uyuşma ya da uyuşmama yollarıdır ki, bunların genellikle bağıntı olarak değil de seçik başlıklar altında ele alınmaları uygun olur. Çünkü bunların, bu kitabın birçok yerlerinde söylenenler üzerinde düşünen herkesin kolayca gözüne çarpacağı gibi, çok değişik olumlanma ve olumsuzlanma nedenleri vardır. Şimdi bilgimizin değişik derecelerinin incelenmesine geçebilirim; fakat daha önce 'bilgi' sözcüğünün değişik anlamlarını ele almak gerekiyor.

8. *Edimsel ya da alışkısal bilgi*. Zihnin doğrularla donanmasının birçok yolu vardır; bunlardan her birine bilgi denir.

1. *Edimsel bilgi*, idelerinin uyuşması ya da uyuşmaması ya da bunların arasındaki bağıntılar üzerine zihnin şimdiki görüşüdür.

2. Bir kimsenin bir önermeyi bilmesi demek, bu önermeyi oluşturan ideler bir kez zihninde ortaya çıktığı zaman bunlardaki uyuşma ya da uyuşmamayı açıkça görmesi, ve o önermeyi, onun üzerinde

düşünmek gerektiği her durumda, o uygun yönünü hiç duraksamadan görüp onu kabul edecek ve içerdiği doğruya güvenecek biçimde belleğine yerleştirmesi demektir. Buna *alışkı bilgisi* denebileceğini sanıyorum. Böylece, bir kimsenin, daha önceki tam ve apaçık bir algılamaya dayanarak zihnin, onlar üzerinde düşünmek gerektiği zaman hiçbir kuşku duymadan onlara güvenebileceği biçimde belleğine yerleşmiş olan bütün doğruları bildiği söylenebilir. Çünkü, sınırlı anlığımız, herhangi bir anda açık ve seçik olarak yalnızca bir şeyi düşünebileceği için, eğer insanların edimsel olarak üzerinde düşünmekte olduklarının dışında başka bilgileri olmasaydı, çok bilgisiz olurlardı ve en çok bilen kimse bile bir tek doğrudan çoğunu bilemezdi, çünkü bir anda düşünebildiği yalnızca o olurdu.

9. Alışkı bilgisi iki derecelidir. Alışkı bilgisinin de, olağan konuşmayla, iki derecesi vardır:

Bunlardan birincisi zihinde ortaya çıkışlarında zihnin bu ideler arasındaki *bağıntıyı edimsel olarak algılayabileceği* biçimde belleğe yerleşmiş olan doğrularla ilgilidir. Bu da, kendileri üzerine sezgisel bir bilgimizin olduğu, yani idelerin kendilerinin, dolaysız bir görüşle, birbiriyle uyuşma ya da uyuşmamalarını açığa vurdukları bütün doğrular için böyledir.

İkincisi, ikinci dereceden alışkı bilgileri de, zihnin bir kez inanmış olduğu ve *bu inancın anısını kanıtsız olarak sakladığı doğrularla* ilgilidir. Böylece, bir üçgenin açılarının toplamının iki dik açıya eşit olduğunun tanıtını daha önce algıladığını kesin olarak ansıyan kimse, artık onu bildiğine güvenir, çünkü onun doğruluğundan kuşku duymaz: Böylece, bir doğrunun daha önce bildiği tanıtlamasını unutup da yine de o doğruya inanmayı sürdüren bir kimsenin, o doğruyu bildiği değil de kendi belleğine inandığı düşünülebilirse de, gerçekten bana da, daha önceleri, bir doğruyu bu yoldan anımsama, başkasının tanıklığına dayanan basit inancı biraz aşan, kanı ile bilgi arasında bir şey olarak görünmüşse de; daha iyi düşününce, şimdi bunu tam bir güven içeren bir bilgi yani gerçek bilgi olarak görüyorum. Bu konuda başlangıçta bizi yanıltan şey, bu durumda idelerin uyuşma ya da uyuşmamasının, birinci durumda olduğu gibi önermedeki idelerin uyuşma ya da uyuşmamasının ilk algılanışını sağlamış olan aracı idelerin edimsel algılanması yoluyla değil de, kendisine

anımsamaya dayanarak güvendiğimiz önermedeki idelerin uyuşma ya da uyuşmamasının başka ara ideler yoluyla görülmüş olmasındandır. Örneğin, bir üçgenin üç açısının iki dik açıya eşit olduğu önermesinde, bu doğrunun tanıtlamasını görmüş ve açıkça algılamış olan kimse, bu tanıtlama zihninden silinmiş de olsa, onun doğru olduğunu bilir; öyle ki şimdi o tanıt açıkça görünmez, belki açıklanamaz da; fakat o kimse bunu, daha önce bildiğinden daha değişik bir yoldan bilir. Bu önermede birleşmiş olan iki idenin uyuştuğu algılanmaktadır, fakat bu algılama, ilk algıyı üretenlerden başka idelerin aracılığıyla olmaktadır. Bu kimse bir üçgenin açılarının toplamının iki dik açıya eşit olduğu önermesinin doğruluğuna daha önce inanmış olduğunu anımsamakta, yani bilmektedir (çünkü anımsama eski bir bilgiyi göz önüne getirmektir). Şimdi artık, iki değişmez şey arasındaki aynı bağıntının değişmezliği, bir üçgenin açıları bir kez iki dik açıya eşit idiyseler bunların hiçbir zaman iki dik açıya eşitlikten çıkmayacağını gösteren idedir. Buna göre o artık bu durumda bir kez doğru olanın her zaman doğru olduğuna ve daha önce uyuşmuş idelerin her zaman uyuşacağına inanır; bu yüzden de, bir zaman doğru olduğunu bildiği şeyin, bunu bir zaman bildiğini anımsadığı sürece, her zaman doğru olduğunu bileceği sonucuna varır. Matematikteki tikel tanıtlamaların genel bilgi sağlaması bu yoldandır. Gerçekten, eğer aynı idelerin durum ve bağıntıların *sonsuza dek* aynı kalacağının algısı bilgi için yeterli bir dayanak olmasaydı, matematikte genel önermelerin bilgisi diye bir şey olmazdı; çünkü o zaman her matematiksel tanıtlama tikel olurdu ve birisi bir üçgen ya da daireyle ilgili bir şey tanıtladığı zaman bilgisi o tikel betinin ötesine geçemezdi. Daha ileri gitmek isteyen birisinin, ilk tanıtladığı bilginin yeni bir üçgende de gerçekleştiğine inanabilmesi için tanıtlamasını bu yeni örnekte de yinelemesi ve bunun sürüp gitmesi gerekirdi; bu yoldan da hiçbir genel önermenin bilgisine erişilemezdi. Fakat bellek edimsel algılama kadar saydam olmadığı ve zamanla herkeste az çok zayıfladığı için, öteki ayrımlar kadar bu da, bundan sonraki bölümde göreceğimiz gibi, *tanıtlayıcı* bilginin sezgisel bilgiye göre daha kusurlu olduğunu gösterir.

BÖLÜM II

Bilgimizin Dereceleri

1. Sezgisel. Söylediğim gibi, bütün bilgimiz zihnin, kendi ideleri üzerindeki görüşünden oluştuğundan; ve bu, olduğu gibi, kendi yetilerimize ve bilme yolumuza göre yeteneğimiz içindeki en parlak ışığı ve en büyük güveni oluşturduğundan bu bilginin apaçıklık dereceleri üzerinde biraz durmak boşuna olmayabilir. Benim görüşüme göre, bilgilerimizin açıklık dereceleri arasındaki ayrım, zihnin, kendi ideleri arasındaki uyuşma ya da uyuşmamayı algılayışının değişik yollarından ileri gelir. Çünkü eğer kendi düşünme yolumuz üzerinde düşünürsek, zihnin, kimi kez, iki ide arasındaki uyuşma ya da uyuşmamayı, başka bir ide araya girmeden, *dolaysız olarak kendilerinden* algıladığını görürüz; işte buna *sezgisel bilgi* diyebileceğimizi sanıyorum. Çünkü bunda zihin kanıtlama ya da inceleme sıkıntısına katlanmadan, doğruyu, gözün ışığı algılaması gibi, yalnızca ona yönelmekle algılar. Zihin akın kara olmadığını, bir dairenin üçgen olmadığını üçün ikiden büyük ve ikiyle birin toplamına eşit olduğunu böyle algılar. Zihin bu tür doğruları basit sezgiyle, bu ideleri birlikte ilk gördüğünde, başka ide araya girmeden algılar; bu türden her bilgi, insan sınırlılığının yeteneği içinde bulunan en açık ve en güvenilir bilgidir. Bütün bilgilerimizin bütün güvenilirlik ve apaçıklığı bu sezgiye bağlıdır; herkes bunu öyle büyük bir güvenilirlik olarak görür ki, daha büyüğünü düşünemez ve bu yüzden de bekleyemez. Daha büyük bir kesinlik isteyen, bilmediği bir şeyi istemekte, ve şüphe duymadan şüphecilik gösterisi yapmaktadır.

2. Tanıtlamalı. Bilginin bundan sonra gelen derecesinde de zihin ideler arasındaki uyuşmayı ya da uyuşmamayı algılar, fakat bu dolaysız olmaz. Gerçi zihnin ideler arasındaki uyuşma ya da uyuşmamayı algıladığı her yerde bilgi vardır; fakat zihin ideler arasındaki bu uyuşma ya da uyuşmamanın bulunabilir olduğu durumlarda bile bunu her zaman göremez; bu durumda bilgisiz kalır ve en çoğu, bir olasılık varsayımına dek gidebilir. Zihnin, iki ide arasındaki uyuşma ya da uyuşmamayı her zaman hemen algılayamayışının sebebi, uyuşma ya da uyuşmamaları üzerinde araştırma yapılan ideleri onları bir-

likte gösterecek biçimde bir araya getirmemesidir. Zihin, kendi idelerini, onları karşılaştırarak uyuşma ya da uyuşmamalarını hemen görebileceği biçimde yan yana getiremediği durumlarda, aradığı uyuşma ya da uyuşmamayı bulabilmek için (duruma göre bir ya da daha çok) başka idelerin aracılığına başvurmak zorunda kalır; işte *uslama* dediğimiz şey budur. Böylece, zihin, bir üçgenin üç açısıyla iki dik açının büyüklükleri arasındaki uyuşma ya da uyuşmamayı bilmek istediği zaman, bunu, dolaysız bir bakışla ve onları karşılaştırarak bilemez; çünkü bir üçgenin üç açısı herhangi bir ya da iki açıyla hemen yan yana getirilip karşılaştırılamaz; bu yüzden de zihin bunun dolaysız ya da sezgisel bilgisini edinemez. Bu durumda zihin, bir üçgenin üç açısının eşit olduğu başka açılar bulmak zorunda kalır ve bunların iki dik açıya eşitliğini görüp, üçgenin açılarının da iki açıya eşit olduğunu öğrenmiş olur.

3. Kanıtlara bağlı. Başka herhangi iki ide arasındaki uyuşmayı göstermeye yarayan bu aracı idelere ***kanıtlar*** denir; uyuşma ve uyuşmamanın bu yoldan açık ve seçik olarak algılanmasına da *tanıtlama* denir; çünkü bu anlığa *gösterilmiş* ve zihnin onu görmesi sağlanmıştır.

4. Öteki kadar kolay değil. Bu, kanıtlar aracılığıyla bilgi, kesin olmakla birlikte, apaçıklığı bakımından sezgisel bilgi kadar açık ve parlak olmadığı gibi, kabulü de o kadar çabuk olmaz. Çünkü tanıtlamada zihin, sonunda, ele aldığı idelerin uyuşma ya da uyuşmamasını algılarsa da, bu, çaba ve dikkat harcamadan olmaz; onu bulmak için birden çok geçici görüş gerekir.

5. Bir kuşkunun ardından gelir. Sezgisel ve tanıtlamalı bilgi arasındaki bir başka ayrım da, ikincisinde, aracı idelerin yardımıyla uyuşma ya da uyuşmama algılandıktan sonra kuşkunun da ortadan kalkmasına karşın tanıtlamadan önce bir kuşkunun bulunuşudur; bu kuşku, kendisinde seçik ideleri bulunabilecek ölçüde bir algılama yetisi bulunan zihin için sezgisel bilgi durumunda ortaya çıkmaz, tıpkı (ak ve karayı seçik olarak görebilen) göz için şu mürekkeple şu kağıdın aynı renkte olup olmadığı konusunda bir şüphenin olamayacağı gibi.

6. Öteki kadar açık değil. Tanıtlama yoluyla üretilen algının da çok açık olduğu doğrudur; fakat bu açıklık benim sezgisel dediğim

bilgiyle her zaman birlikte giden o apaçık aydınlık ve tam güvenden her zaman daha zayıftır; karşılıklı iki aynanın yansıttığı bir yüzün, nesneyle benzerliği ve uyuşmasını koruduğu sürece bir bilgi üretmesi; fakat yine de bu bilginin, her ardışık yansımadan sonra, o yetkin açık ve seçikliğinin bir ölçüde azalması; sonunda, birçok uzaklaşmaların ardından büyük bir karışıklık ve donukluğa bürünüp, özellikle de zayıf gözlerin ilk bakışta tanıyamayacağı bir duruma girmesi gibi. Uzun bir kanıtlar dizisiyle varılan bilgide durum budur.

7. *Her adımda sezgisel apaçıklık gerekli.* Usun tanıtlamalı bilgide attığı her adımda bir kanıt olarak kullanacağı bir sonraki aracı ideyle aradığı uyuşma ya da uyuşmamanın bir sezgisel bilgisi vardır; böyle olmasaydı bunun da ayrıca kanıtlanması gerekirdi, çünkü böyle bir uyuşma ya da uyuşmamanın algısı olmadıkça bilginin bulunması da olanaksızdır. Bu eğer kendiliğinden algılanırsa, sezgisel bilgidir; eğer kendiliğinden algılanamazsa bu uyuşma ya da uyuşmamayı göstermek üzere, bir ortak ölçü olarak bir aracı ide gerekir. Bu da açıkça gösteriyor ki bilgi üreten uslamanın her adımında bir sezgisel güvenme vardır; ve bunu algılayan zihnin, idelerin araştırmamızla ilgili uyuşma ya da uyuşmamasını açık ve kesin kılması için onu anımsamasından başka bir şey gerekmez. Dolaysız idelerin uyuşma ya da uyuşmamasının bu sezgisel algısı da, tanıtlamanın her adımında ve aşamasında, sağın olarak zihinde tutulmalı ve insan bunun hiçbir bölümünün dışarıda bırakılmadığına güvenmelidir; çünkü uzun çıkarımlarda ve birçok kanıtlar gerekli olduğunda, bellek bunu her zaman hazır ve sağın biçimde saklayamaz; bunun sezgisel bilgiye göre çok kusurlu oluşu ve insanların çok zaman tanıtlama diye birtakım yanlışlıklara sarılması buradan gelir.

8. *Her uslamanın önceden bilinen ve kabul edilen şeylerden geldiği belitinin yanlış anlaşılması buradan gelir.* Bilimsel ya da tanıtlamalı uslamanın her adımındaki bu sezgisel bilgi zorunluluğunun Skolastikteki, bütün bilgilerin önceden bilinen ve kabul edilen şeylerden geldiği biçimindeki yanıltıcı belitin nedeni olduğunu sanıyorum: bunun ne ölçüde yanıltıcı olduğunu, önermeleri, özellikle de özsöz denilen önermeleri, ele aldığım ve bunların bütün bilgi ve uslamalarımızın temelini oluşturduğunun bir yanlışlık sonucunda kabul edildiğini belirttiğim sırada, genişliğine göstermeye çalışacağım.

9. Tanıtlama nicelikle sınırlı değildir. Tanıtlamalı kesinliğin yalnızca matematikte bulunduğu görüşü genellikle kabul edilmiştir; fakat benim düşüncemce göre, sezgisel olarak algılanabilen bir uyuşma ya da uyuşmama durumunu içermek yalnızca sayı, uzam ve beti idelerinin ayrıcalığı değildir; bu yüzden de, tanıtlamanın bilginin öteki bölümleriyle ilgisinin bulunmadığının ve onun yalnızca matematikçilerin aradığı bir şey olduğunun sanılması şeylerin apaçıklığının bir sonucu olmaktan çok bizim uygun yöntem ve uygulamalarımızın eksikliğinden gelebilir.

10. Niçin öyle düşünüldü. Tanıtlamanın, genellikle yalnızca yukarıda sayılan idelerde aranması ve onlarda bulunduğunun düşünülmesinin, yalnızca o idelerle ilgili bilimlerin genel yararlılığından değil, sayıların eşitlik ya da ayrımlılığının ölçüştürülmesinde sayı kipleri arasındaki en küçük ayrımın çok açık ve algılanabilir oluşundan; uzamda her küçük ayrım algılanabilir olmasa da, zihnin, iki açının, uzamın ya da betinin tam eşitliğini inceleyip tanıtlamalı biçimde saptamanın yollarını bulmuş olmasından ve her ikisinin de, yani hem sayıların hem betilerin, ele alınan ideleri yetkin biçimde belirleyebilecek olan görülebilir ve dayanıklı imlerle ortaya konmasının olanaklı oluşundan, oysa bunlar adlar ya da sözcüklerle imlendiği zaman, idelerin böyle kesinlikle belirlenemeyişinden ileri geldiğini sanıyorum.

11. Fakat kipleri ve ayrımları sayılarla değil de, derecelerle oluşturulup hesaplanan öteki idelerde, onların ayrımları üzerine, onların doğru niteliklerini ve en küçük ayrımlarını algılayacak ya da bunları ölçmenin yollarını bulacak biçimde uygun ve sağın bir ölçütümüz yoktur. Çünkü bu öteki basit ideler, tek başlarına duyulamaz olan cisimciklerin boyut, kılık, sayı ve devimlerinin bizde ürettiği görüntü ve duyumlar olduklarından bunların değişik dereceleri de bu nedenlerden birinin ya da birkaçının değişimine bağlıdır; bu değişimi de biz o maddenin, her biri seçilemeyecek kadar keskin şeyler olan cisimciklerinde gözlemleyemediğimize göre, bu yalın idelerin değişik derecelerinin sağın ölçülerini elde etmemiz de olanaksızdır.

13. Buna göre belli bir aklık derecesini üretebilecek olan cisimciklerin sayılarını da devimlerini de bilemediğimiz için aklığın iki derecesinin birbirine eşit olduğunu da tanıtlayamayız, çünkü onları

kendilerine göre ölçeceğimiz belli ölçünlerimiz de, en küçük ayrımları ayırt etmeyi sağlayacak araçlarımız da yoktur; tek yardımcımız bu noktada bize bir yarar sağlamayan duyumlarımızdır. Fakat ayrımların, zihinde, kendi aralarındaki ayrımların kesinlikle saptanabileceği açık ve seçik ideler üretebilecek kadar büyük olmaları durumunda, bu renk ideleri, mavi ve sarı gibi değişik renk türlerinde gördüğümüz gibi, sayı ve uzam ideleri kadar tanıtlanmaya yatkın olurlar. Burada aklık ve renkler için söylediğim şeylerin bütün ikincil niteliklerle onların kipleri için de geçerli olduğunu sanıyorum.

14. Tikel şeylerin varoluşunun duyusal bilgisi. Bilginin bu iki derecesine yani sezgi ve tanıtlamaya bağlanamayan herşey, ne denli güvenle kabul edilmiş olursa olsun ya *inanç* ya da *kanı* olabilir, fakat, en azından genel doğrularda, bilgi olamaz. Gerçekte zihnin *bizim dışımızdaki sonlu varlıkların tikel varoluşları* üzerinde kulladığı başka bir algısı vardır ki, bu, yalnızca olabilirliği aşar ve yukarıdaki derecelerden hiçbirine tam olarak erişemezse de, buna da bilgi denir. Bir dışsal nesneden aldığımız idenin zihnimizde bulunduğundan daha kesin bir şey olamaz ve bu bir sezgisel bilgidir. Fakat zihnimizde bu çıplak idenin dışında, kendisinden bizim dışımızda bulunan ve bu idenin karşılığı olan bir şeyin varoluşunu kesinlikle çıkarabileceğimiz bir şeyin bulunup bulunmadığı, kimilerinin bir sorun olarak gördüğü bir şeydir; çünkü, böyle şeylerin bulunmadığı, böyle nesnelerin duyularını etkilemediği durumlarda insanlarda böyle ideler bulunabiliyor. Fakat ben, burada, bizi kuşkudan kurtaracak bir apaçıklık derecesinin bulunduğunu sanıyorum. Ve herkese soruyorum; gündüz güneşe baktığı ve gece güneşi düşündüğü; apsent içtiği, gül kokladığı, ya da yalnızca bunların tad ve kokuları üzerinde düşündüğü zamanlarda, kendi içinde değişik bir algının şaşmaz bilincinde değil midir? Biz salt ayrı iki ide arasındaki ayrımı açıkça görebildiğimiz kadar, zihnimizde belleğin yardımıyla yeniden ortaya çıkan bir ideyle, zihnimize edimsel olarak duyularımız yoluyla gelen bir ide arasındaki ayrımı da görebiliriz. Fakat birisi bana, bir düşün aynı şeyi yapabildiğini ve bütün bu idelerin dışsal nesneler olmadan da üretilebildiğini söylerse, benim şu yanıtı verdiğimi isterse düşünde görebilir: 1. Benim ondaki bu kuşkuyu yok etmem büyük önem taşımaz, herşeyin düş olduğu yerde uslama ve karıtlamaların bir yararı yok-

tur, doğru ve bilgi diye bir şey bulunmaz. 2. Kendisinin, düşünde ateşe düşmekle, edimsel olarak ateşin içinde bulunmak arasındaki apaçık ayrımı da kabul edeceğini sanıyorum. Öyle ki, daha önce sözünü ettiğimiz iki bilgi türüne, bizim dışımızdaki tikel nesnelerin, nesnelerden bize gelen idelerin edimsel girişlerinin bizde ürettiği algı ve içsel duyuma dayanan bilgisini de ekleyebileceğimizi sanıyorum; böylece değişik derecelerde bulunan ve değişik kanıtlama ve kesinleme yolları olan üç tür bilginin, yani *sezgisel, tanıtlamalı* ve *duyusal* bilgilerimizin bulunduğunu kabul edebiliriz.

15. İdeler açık da olsa bilgi her zaman açık olmaz. Bilgimiz idelerimiz üzerine kurulmuş olup, yalnızca onları kullandığına göre, bundan, bilginin idelerimize uygun olduğu, idelerimizin açık ve seçik ya da karanlık ve bulanık olduğu durumlarda bilgimizin de öyle olması gerektiği sonucu çıkmaz mı? Buna, hayır yanıtını veriyorum; çünkü bilgimiz iki ide arasındaki uyuşma ya da uyuşmamanın algılanmasından oluştuğuna göre, onun açık ya da karanlık oluşu, idelerin kendilerinin açık ya da karanlık oluşuna değil, o algının açık ya da karanlık oluşuna bağlıdır: örneğin bir üçgenin açıları ve iki dik açıya eşit olma üzerine dünyadaki herhangi bir matematikçininki kadar açık ideleri bulunan bir kimsenin, onların uyuşması üzerine çok karanlık bir algısı, ve böylelikle de çok karanlık bir bilgisi olabilir. Fakat, karanlık oluşları yüzünden ya da başka nedenle bulanık olan ideler açık ve seçik bir bilgi üretemezler, çünkü zihin, bulanık idelerin uyuşup uyuşmadıklarını da açıkça algılayamaz. Ya da aynı şeyi yanılgıya daha az yol açacak biçimde anlatmak istersek: kendisinde, kullandığı sözcüklerin belirlenmiş ideleri bulunmayan kimse, onlardan, doğruluğuna güvenebileceği önermeler yapamaz.

BÖLÜM III

İnsan Bilgisinin Kapsamı

1. Bilgimiz idelerimizi aşamaz: Söylediğimiz gibi, bilgi ideleri-miz arasındaki uyuşma ya da uyuşmamanın algısı olduğuna göre, bundan şu sonuçlar çıkar.

Birincisi, *idelerimiz* olmadıkça *bilgimiz* de olmaz.

2. İkincisi, onların uyuşma ya da uyuşmamalarını algılamamı-zı da aşamaz. İkincisi bu uyuşma ya da uyuşmamanın algısını aşan bilgimiz olmaz. Bu algı da: 1. ya *sezgi*, yani iki idenin dolaysız ölçüş-türülmesi yoluyla olur, 2. Ya *uslama*, yani iki ide arasındaki uyuşma ya da uyuşmamayı başka idelerin aracılığıyla inceleme yoluyla, 3. Ya da *duyum* yani tikel şeylerin varoluşunun algılanmasıyla olur, ve bundan da şu sonuç çıkar:

3. Sezgisel bilgi bütün idelerimizin bütün bağıntılarını kapsa-maz. Üçüncüsü, bütün idelerimizi ve bu ideler üzerine bildiğimiz herşeyi kapsayan bir *sezgisel bilgimiz olamaz*; çünkü idelerimizin birbirine göre olan bütün bağıntılarını, onları dolaysız olarak karşı-laştırma yoluyla inceleyemeyiz. Böylece, bende, aynı iki paralel ara-sına ve aynı taban üzerine çizilmiş, biri geniş açılı biri dar açılı iki üçgen idesi varsa, sezgisel bilgiyle, bunlardan birinin öteki olmadığı-nı algılayabilirim, fakat onların eşit olup olmadıklarını bu yoldan al-gılayamam, çünkü üçgenlerin eşitlik açısından uyuşup uyuşmadıkları onların dolaysız ölçüştürülmesiyle algılanamaz; betilerin değişik olu-şu onların parçalarının dolaysız ve sağın bir karşılaştırılmasını ola-naksız kılar ve bu yüzden de onların, kendilerine göre ölçüleceği, aracı nicelikler gerekli olur ki bu da tanıtlamalı ya da uslamalı bilgi-dir.

4. Dördüncüsü, tanıtlamalı bilgimiz de hepsini kapsamaz. Yi-ne yukarıdaki gözlemlerimizden *uslamalı bilgimizin* de ideleri-mizin bütün alanını kapsamadığı sonucu çıkar, çünkü, inceleyeceği-miz iki ayrı ide arasında, bunları, çıkarımın her bölümünde birbi-rine bir sezgisel bilgiyle bağlayabilecek aracı ideleri her zaman bu-lamayız; bunun bulunmadığı yerde bilgi ve tanıtlamayı da bulama-yız.

5. Beşincisi, duyusal bilgi ötekı ikisinden daha dardır. Beşincisi, duyusal bilgi, şeylerin duyularımız karşısındaki edimsel varoluşundan öteye geçemediğinden ötekilerin ikisinden de daha dardır.

6. Demek bilgimiz idelerimizden daha dardır. Altıncısı, bütün bunlara göre, *bilgimizin kapsamının* yalnızca şeylerin gerçekliğine göre değil idelerimizin kapsamına göre de daha dar olduğu açıktır. Yine de, varlık ve yapılarımızın şimdiki durumunda bile, eğer insanlar, sahtelikleri yaldızlamak ya da desteklemek ve bir kez bağlanmış oldukları dizge, çıkar, ya da partiyi güçlendirmek için kullandıkları bütün yetenek ve çabalarını, tam bir içtenlik ve düşünce özgürlüğüyle, doğruyu bulma yollarını düzeltmede kullansalardı insan bilgisinin, şimdi bulunduğu duruma göre, çok daha ilerletilmiş olacağından kuşku duymuyorum. Bizde *özdek* ve *düşünme* ideleri vardır, fakat yalnızca özdeksel olan bir varlığın düşünebilip düşünemeyeceğini belki de hiç bilemeyeceğiz; çünkü açınımın yardımı olmadan, yalnızca kendi idelerimizin gözlemiyle, Tanrının, uygun yapıdaki kimi özdek dizgelerine algılama ve düşünme gücü verip vermediğini ya da yine uygun yapıdaki bir maddeye düşünen bir özdek-dışı töz katıp katmadığını bilmek, bizim için olanaksızdır. Bizdeki kavramlar yönünden, bizim için, Tanrının, eğer isterse, bizdeki madde idesine düşünme yetisi eklemesini kavramak, düşünme yetisinin başka bir şeye bağlanmasını kavramaktan daha zor değildir; çünkü düşüncenin ne olduğunu bilmediğimiz gibi, Tanrının isteğinin ve iyiliğinin dışındaki bir yoldan hiçbir yaratılmış varlığa verilemeycek olan bu gücü, onun hangi türden cisimlere vermeyi uygun gördüğünü de bilemeyiz. Bunu kesinlikle ruhun ölmezliğine olan inancı azaltmak için söylemiyorum. Burada olasılıktan değil, açık bilgiden söz ediyorum ve bir filozofun alçak gönüllülüğüne, bilgi üretiminin gerektirdiği kanıtların bulunmadığı yerde yüksekten konuşmamak ne denli uygunsa, bilgimizin neleri kapsayabileceğini ayırt etmek de bizim için öylesine yararlıdır; bu konudaki durumumuz gizliyi görme durumu olmadığına göre, birçok şeylerde inan ve olasılıkla yetinmemiz gerekir; ve şimdiki özdek-dışılık ve Ruh konusunda da yetilerimiz tanıtlamalı bilgiye erişmeye yetmiyorsa, bunu tuhaf görmemeliyiz. Ahlâk ve dinin bütün yüksek amaçları, ruhun özdek-dışılığının felsefi kanıtlama-

sı olmadan da yeterince sağlam temellere oturur; çünkü bizim burada, duyarlı ve ussal varlıklar olarak varoluşumuzu başlatan ve bizi yıllarca bu durumda tutanın öteki dünyada da buna benzer bir duyarlıktan tad almamızı ve orada da, insanların bu dünyadaki davranışlarına göre uygun gördüğü ödülleri alabilmemizi sağlayabileceği ve bunu istediği açıktır. Yer kaplayan maddeyle duyumun ya da varoluşla yer kaplamayan herhangi bir şeyin zihinlerimizide ne denli zor uyuştuğunu göz önünde tutan bir kimse ruhunun ne olduğunu bilmekten çok uzakta bulunduğunu kabul edecektir. Bu bana, bilgimizin erimi dışında bulunan bir nokta olarak görünüyor; kendini bunu serbestçe düşünmeye veren ve her varsayımın karanlık ve çözülmez yanına bakan birisi, ruhun özdekselliği konusunda olumlu ya da olumsuz bir karara varmasını sağlamaya usunun yeterli olmadığını görecektir. Bizde düşünen bir şeyin bulunduğu tartışma götürmez; bunun doğası üzerindeki kuşkumuzun kendisi de onun varoluşuna olan inancımızın şaşmaz kanıtıdır. Öte yandan birçok durumlarda bir şeyin doğasını anlayamadığımız için onun varoluşunu yadsımanın sağduyuya aykırı oluşu gibi, burada da böyle bir nedenle onun varoluşundan kuşkuya düşmek boşunadır. Gerçekte, varolan nesnelerden hangisinde, anlıklarımızı açıkça şaşırtan bir şeyin bulunmadığını da bilmek isterdim.

7. *Bilgimizin erimi nedir.* Daha önce genel olarak dokunduğum gibi, idelerimizle ilgili olarak yaptığımız olumlama ya da olumsuzlamalar dört türe indirgenebilir; özdeşlik, birlikte-varoluş, bağıntı ve gerçek varoluş. Bunlardan her birinde, bilgimizin nereye dek uzanabileceğini inceleyeceğim:

8. *Birincisi, idelerimiz olarak özdeşlik ve başkalık bilgimiz.* Birincisi, *özdeşlik* ve *başkalık* yönünden idelerimizin uyuşma ya da uyuşmaması üzerine sezgisel bilgimizin kapsamı idelerimizin kendilerinin kapsamı kadardır; zihin kendisindeki bir idenin ne olduğunu ve başka bir idenin aynı olmadığını sezgisel bir bilgiyle hemen anlayabilir.

9. *İkincisi, birlikte-varolma yönünden uzağa gidemez.* İkincisi nesnelerle ilgili bilgimizin en büyük ve en önemli bölümü birlikte-varolmadan oluşmakla birlikte, bu yönden bilgimiz çok dardır. Çünkü, gösterdiğim gibi, nesnelerin türleri üzerine idelerimiz, bir tek öz-

nede birleşmiş ve birlikte-varolan bir basit ideler topluluğu olduğuna göre, bu ya da başka herhangi türden nesnelerle ilgili yeni bir şey bilmek istediğimiz zaman, bu nesnelerin ne gibi *başka* niteliklerinin bulunup bulunmadığının dışında neyi araştırabiliriz? Bu da bu karmaşık ideyi oluşturan yalın ideler dışında *başka* hangi idelerin birlikte-varolduklarını ya da olmadıklarını bilmekten başka bir şey değildir.

10. Çünkü basit idelerin büyük bölümü arasındaki bağlantıyı bilemeyiz. Bu, insan bilgisinin çok önemli bir bölümü olmakla birlikte, çok sınırlıdır, hemen hemen hiçtir. Bunun sebebi, bizim karmaşık nesne idelerimizi oluşturan basit idelerin, büyük bölümüyle, doğaları bakımından, başka bir basit ideyle bunun varoluşunu kendilerinden çıkarabileceğimiz herhangi bir görülür ve zorunlu bağlantı ya da bir bağdaşmazlık taşımayışıdır.

11. Özellikle de ikincil niteliklerin. Bizim karmaşık nesne idelerimizin kendilerinden yapıldığı ve nesnelerle ilgili bilgilerimizi en çok kendilerinde kullandığımız ideler, ikincil niteliklerin ideleridir ve bunların hepsi (gösterildiği gibi) o nesnelerin küçük ve duyulmaz bölümlerinin birincil niteliklerinden, eğer bunlardan değilse bizim kavrayışımızdan daha da uzakta kalan bir şeylerden doğduğuna göre, bunlardan hangilerinin birbiriyle bir zorunlu birlik ya da ayrışıklık içinde olduğunu bilemeyiz. Çünkü, altının bizdeki karmaşık idesini yapan niteliklerin hangi kaynaktan fışkırdığını, ve bunların, parçaların hangi boyut, kılık ve örgülerine bağlı olup hangilerinin ürünü olduklarını da bilmediğimize göre, altının aynı duyulmaz bölümlerinin ürünü olan ya da onlarla bağdaşmayan ve bunun sonucu olarak onun bizdeki karmaşık idesiyle her zaman birlikte varolan ya da onunla uyuşmayan başka ne gibi niteliklerin bulunduğunu bilmemiz de olanaksızdır.

12. Çünkü ikincil niteliklerle birincil nitelikler arasındaki bütün bağlantılar bilinemez. Nesnelerin bütün ikincil niteliklerinin kendilerine bağlı olduğu duyulmaz bölümlerin birincil nitelikleri üzerine olan bilgisizliğimizin dışında, aynı öznedeki değişik idelerin birlikte-varoluşu ya da (deyim yerindeyse) birlikte-varolmaz-lığının bilgisinden bizi çok uzakta bırakan bir başka ve daha da umarsız bilgisizlik bölümü vardır; bu da ikincil niteliklerle bunların bağlı oldukları bi-

rincil nitelikler arasında, görülebilir türden hiçbir bağlantının bulunmayışıdır.

13. Bir cismin boyut, kılık ve devimini başka bir cismin boyut, kılık ve devimininde bir değişmeye neden olması bizim kavrayamayacağımız bir şey değildir; bir cismin bölümlerinin, ötekinin onun içine girişiyle ayrılması ve itki sonunda durgunluktan devime değişme, bütün bunlar ve benzerleri, bize, aralarında *bir bağlantı* olan şeylermiş gibi görünür. Fakat zihinlerimiz cisimlerin bu birincil nitelikleriyle onların bizde ürettiği duyumlar arasında bir bağlantı bulamadığı için, ikincil nitelikleri dolaysız olarak üreten görünmez parçacıkların boyut, kılık ya da devimlerini bulabilsek bile, bunlarla bu ikincil nitelikler arasında kesin ve kuşku götürmez *nedensellik* ya da *birlikte*-varoluş kuralları kurmayı hiçbir zaman başaramayız. Parçaların hangi boyut, kılık ve devimlerinin bir sarı renk, bir tatlı tad ya da bir tiz ses çıkaracağını bilmekten öylesine uzaktayız ki, parçacıkların herhangi boyut, kılık ya da devimlerinin bizde nasıl olup da bir renk, tad ya da ses idesi uyandıracağını kavramamız olanaksızdır; birbirleri arasında kavranabilir bağlantı yoktur.

14. Öyle ki, herhangi bir nesne türünün bizdeki karmaşık idesi ne olursa olsun, onun içerdiği basit idelerden, başka herhangi bir niteliğin zorunlu birlikte-varoluşunu kesin olarak belirleyemeyiz. Bütün bu araştırmalardaki bilgimiz deneyimizden öteye geçmez. Gerçekte birincil niteliklerden az bir bölümünün, kılığın yer kaplamayı gerektirmesi, ve itki yoluyla devime geçmek ya da devim iletmek için katı olma zorunluğu durumlarında olduğu gibi, birbiriyle zorunlu bağımlılık ve görünür bağlantıları vardır. Fakat bunlara, belki de kimi başka idelerimize karşın, yine de bunlardan aralarında görünür bağlantı bulunanlar öylesine azdır ki, sezgi ya da tanıtlama yoluyla nesnelerde birleşmiş olduklarını gördüğümüz niteliklerden pek azının birlikte-varoluşunu görebiliriz; öyle ki nesnelerde hangi niteliklerin bulunduğunu öğrenmek için elimizde duyularımızın yardımından başka bir şey kalmaz; çünkü bu birlikte-varoluşun algılanmadan öte bir bilgisi olamaz ve bu, ya tikel nesnelerde duyularımızın gözlemiyle, ya da genelde idelerin kendilerinin zorunlu bağlantılarıyla algılanabilir.

15. Birlikte-varoluşa karşı-olma üzerine bilgimiz daha geniştir. Bağdaşmazlığa ya da birlikte-varoluşa karşı olmaya gelince, her öznenin her türden birinci nitelikten, her durumda yalnızca birini taşıyabileceğini, bilebiliriz: örneğin her tikel yer kaplama, kılık, parça sayısı ya da devim, aynı türden başka nitelikleri dışlar. Bunun benzeri, her duyuya özgü olan bütün duyulur ideler için de geçerlidir; çünkü bir öznede her türden ne varsa aynı türden bütün başkalarını dışarda bırakır: örneğin hiçbir nesnenin, aynı anda, iki kokusu ya da iki rengi olamaz. Buna karşı belki de bir opalde ya da *lignum nephriticum* suyunda aynı anda iki renk bulunmaz mı denecektir. Benim buna yanıtım bu cisimlerin değişik yerlerden bakan gözlere aynı anda değişik renkler sağladığıdır; fakat şunu da eklemekten çekinmiyorum, değişik yerlerdeki gözlere ışık zerrelerini yansıtan, nesnenin değişik bölümleridir; bu yüzden de, aynı anda hem sarı hem de mavi görünen şey, nesnenin aynı parçası olmadığı için aynı özne de değildir. Çünkü bir cismin bir ve aynı parçacığının aynı anda ışığı değişik biçimde değiştirmesi ya da yansıtması, o cismin aynı anda iki değişik kılığı ya da dokusu bulunması kadar olanaksızdır.

16. Güçlerin birlikte-varoluşunun bilgisi de çok dardır. Nesnelerde bulunan, başka nesnelerin duyulur niteliklerini değiştirme güçlerinin, bizim bilgimizin hiç de önemsiz bir dalı olmayan, nesneler üzerindeki araştırmalarımızın büyük bölümünü oluşturmasına karşın; bu yönden de, bilgimizin deneyin ötesine geçebileceğinden ya da bu güçlerden büyük bölümünü bulabileceğimizden ve bunların bir öznede bulunuşlarının bizim için o nesnenin özünü oluşturan herhangi bir ideyle bağlılıklarından kaynaklandığını bilebileceğimizden kuşkuluyum. Çünkü, nesnelerin etkin ve edilgin güçleri ve bunların işleyiş biçimleri, parçaların, bizim hiçbir yoldan bilemeyeceğimiz doku ve devimlerine bağlı olduklarından, bunların, bu tür şeylerin bizdeki karmaşık idelerini oluşturan idelerle bağlılıklarını ya da karşıtlıklarını ancak çok az sayıdaki durumlarda algılayabiliriz.

17. Tinler üzerindeki bilgimiz daha da dardır. Cisimlerin güçleri ve etkileri üzerine bilgimiz ne denli az da olsa, tinlerle ilgili olarak daha da büyük bir karanlık içinde bulunduğumuz sonucuna varmanın zor olmadığını sanıyorum; çünkü tinler üzerine, kendi içimizde, kendi ruhumuzun işlemlerinin kendi gözlem alanımıza girdikleri öl-

çüde onlar üzerinde düşünerek elde ettiklerimizin dışında, doğal olarak hiçbir idemiz yoktur.

18. Üçüncüsü, öteki bağıntıların bilgisinin sınırlarını bilmek de kolay değildir. Üçüncü türden bilgiye, idelerimizin başka bir bağıntı içinde uyuşma ya da uyuşmamalarının bilgisine gelince bilgimizin en geniş alanı olarak, bunun da nereye dek uzanabildiğini belirlemek zordur; çünkü bilgimizin bu bölümünde yapılabilecek ilerlemeler, bizim, birlikte-varoluşları ele alınmamış olan idelerin bağlantılarını ve durumlarını gösterebilecek ara ideler bulmaktaki becerimize bağlı olduğundan, bu tür buluşların ne zaman sonuna vardığımızı ve usun, kanıt bulmak ve çok uzaktaki idelerin uyuşma ya da uyuşmamalarını incelemek için yeteneği içindeki bütün olanakları ne zaman elinde bulundurduğunu söylemek kolay olmaz. Cebir bilmeyenler bu bilimin bu tür içinde ne şaşırtıcı şeyler yapabileceğini bilemezler ve insanın güçlü zihninin, bilginin öteki bölümlerine yararlı olacak ne gibi yardımlar ve gelişmeler sağlayabileceğini saptamak kolay değildir. En azından benim inandığım, tanıtlama ve bilgiye elverişli idelerin yalnızca nicelik ideleri olmadığıdır; ve gözlemin öteki ve belki de daha yararlı bölümlerinin de, eğer kötülükler, tutkular ve çıkar bağlılıkları bu yoldaki çabalara karşı çıkmazsa, kesin bilgi sağlayabileceğini sanıyorum.

Ahlâk tanıtlamaya elverişlidir: Bizi yaratmış olan ve kendisine bağlı olduğumuz gücü, bilgeliği ve iyiliği sonsuz olan bir yüce Varlık idesiyle, anlayan ve ussal yaratıklar olarak kendi idemiz bir kez bizde açıkça oluştuktan sonra, bunların iyi nicelenmesiyle elde edilecek sonuçların, görevlerimizin ve eylem kurallarımızın temellerini, *ahlâkı tanıtlanmaya elverişli bilimler arasına* sokacak biçimde, bize verebileceğini sanıyorum; o zaman bu konuda da, matematikte gösterdiği yansızlık ve dikkati törebilimde de gösteren bir kimsenin, matematiktekiler kadar karşı çıkılmaz zorunlu sonuçlarıyla birlikte apaçık önermeler yoluyla doğru ve yanlışın gerçek ölçülerini çıkarabileceğinden kuşku duymuyorum. Sayı ve uzamınkiler kadar öteki *kiplerin bağıntıları* da kesin olarak algılanabilir; ve bunların uyuşma ve uyuşmamaları üzerine uygun yöntemler düşünüldüğünde bunlarında tanıtlamaya elverişli olmamaları için bir sebep göremiyorum. "İyeliğin bulunmadığı yerde adaletsizlik de olmaz", Eucleides'in herhangi

bir önermesi kadar kesindir; çünkü iyelik idesi bir şey üzerindeki haktır ve kendisine 'adaletsizlik' adı verilen ide de bu hakka saldırılması ya da onun gasbı olduğuna göre, böyle saptanmış olan ve kendilerine bu adlar verilmiş olan idelerle, bu önermenin de, bir üçgenin iki dik açıya eşit üç açısı olduğu önermesi kadar doğru olduğunu kesinlikle bilebilirim. Yine: "Hiçbir bir hükümet salt özgürlük vermez." Hükümet idesi, kendilerine uyulması gereken belli kurallara ya da yasalara dayanan bir toplum kurumu olduğuna, salt özgürlük idesi de herkesin istediğini yapması olduğuna göre, bu önermenin doğruluğuna da bir matematik önermesininkine olduğu kadar güvenebilirim.

19. Ahlâksal ideleri tanıtlanmaya elverişsiz gösteren iki şey. Karmaşıklık ve duyulur temsilden yoksunluk. Bu yönden nicelik idelerine üstünlük sağlayan ve onları kesinlik ve tanıtlamaya daha elverişli gösteren şeyler şunlardır:

Birincisi, bunların, her türlü sözcük ya da seslere bakışla daha sıkı bir karşılıklılık içinde bulunduklarının duyulur imlerle ortaya konulup temsil edilebilir olmaları. Kağıt üzerine çizilen betiler zihindeki idelerin kopyalarıdır ve sözcüklerin imlemlerinde bulunan belirsizlik bunlarda bulunmaz. Çizgilerle çizilen bir açı, daire ya da kare göz önündedir, bunlar üzerinde yanılma olmaz; değişmez olarak kalırlar ve istenildiği kadar bakılıp incelenebilirler ve tanıtlama yeniden gözden geçirilebildiği gibi bütün bölümleri de, idelerde bir değişme tehlikesi olmadan, yeniden elden geçirilerek denetlenebilir. Ahlâksal idelerde bu yapılamaz; bunları, ötekilerde olduğu gibi, ortaya koyabileceğimiz duyulur imler yoktur; bunları yalnızca sözcüklerle anlatabiliriz; sözcüklerse, yazıldıkları zaman aynı kalmakla birlikte, bunların yerini tuttukları ideler aynı kimsede değişebilir, ve bunların değişik kimselerde değişik olmadıkları durumlar çok seyrektir.

İkincisi, ahlâkta daha büyük güçlüğe neden olan bir başka şey, ahlâksal idelerin, genellikle, matematikte olağan olarak ele alınan betilerin idelerinden çok daha karmaşık oluşudur. Bundan da şu iki sakınca doğar: birincisi, bunların yerini tuttukları basit idelerin tam topluluğu üzerinde kolay anlaşmaya varılamadığı için adlarının imlemleri belirsiz kalır; böylece bunlar için, konuşurken her zaman, düşünürken de çokluk, kullanılan im sürekli olarak aynı ideyle bir-

likte gitmez. Ahlâksal idelerin karmaşıklığından doğan ikinci güçlük de, özellikle yargıya ancak uzun çıkarımlarla ulaşılabildiği ve birbirinden uzak ideler arasındaki uyuşmanın gösterilebilmesi için birçok başka karmaşık idelerin araya girmesinin gerekli olduğu durumlarda; zihnin bu kesinlikle bileşimleri, bunlardan birçoğunun durumlarını ve kendi aralarındaki karşılıklılık, uyuşma ya da uyuşmamaları inceleyebilmek için gerekli olduğu sürece, sağın ve eksiksiz olarak saklamasının olanaksız oluşundandır.

20. Bu zorlukları kaldırma yolları. Törel idelerin tanıtlamaya elverişli olmadıklarını düşündüren bu sakıncalardan bir bölümü, her terimin yerini tutacağı yalın ide topluluğunu kuran tanımları yapıp, bu terimleri bu kesinlik kazanmış topluluk için sürekli ve değişmez biçimde kullanmakla büyük ölçüde giderilebilir. Bunun dışında, cebir ya da benzerlerinin öteki zorlukları gidermek için hangi yöntemleri esinleyebileceklerini söylemek kolay değildir. Şuna inanıyorum ki, eğer insanlar törel doğruları ararken de matematiksel doğruları ararken kullandıkları yöntemi kullanır, orada gösterdikleri yansızlığı burada da gösterirlerse, buradaki doğruların birbiriyle daha sıkı bağlantılı olduklarını, bunların, bizim açık ve seçik idelerimizden, daha büyük bir zorunlulukla çıktıklarını ve yetkiri tanıtlamaya genellikle sanıldığından çok daha yakın olduklarını göreceklerdir.

21. Dördüncüsü, gerçek varoluş yönünden kendimizinki için sezgisel, Tanrınınki için tanıtlamalı, az sayıdaki kimi başka şeylerinki için de duyusal bilgilerimiz vardır. Bilgimizin dördüncü türüne yani *şeylerin gerçek edimsel varoluşlarının* bilgisine gelince, kendi varoluşumuz üzerine sezgisel, Tanrının varoluşu üzerine bir tanıtlamalı bilgimiz, *başka herhangi* şey içinde ancak duyusal bilgimiz vardır ki bu, duyularımıza sunulmuş şeylerin ötesine gitmez.

22. Bilgisizliğimizin büyüklüğü. Bilgimiz, gösterdiğim gibi, öylesine dar olunca, karanlık yöne dönüp bilgisizliğimizin nedenlerini araştırmak, belki de zihinlerimizin şimdiki durumunda bize biraz ışık sağlayacaktır ve söylenenlerden, bu nedenlerin başlıca şu üçü olduğunun görülebileceğini sanıyorum:

Birincisi, idelerimizin eksikliği.

İkincisi, idelerimiz arasında görülebilir bağların eksikliği.

Üçüncüsü, idelerimizi izleme ve incelemedeki eksiklik.

23. Birincisi: idelerimizin eksikliğinin nedenlerinden biri, *ya hiç kavramımızın bulunmayışı, ya da özel olarak bulunmayışı.* Birincisi, bizde idesi bulunmadığı için bilmediğimiz, ve sayıları az olmayan, kimi şeyler üzerine bilgimiz yoktur. Birincisi, sayıları hiç de az olmayan öyle şeyler vardır ki onları ideleri olmadığı için bilmeyiz.

Önce, bizdeki bütün basit ideler (gösterdiğim gibi), cisimsel şeylerden duyum yoluyla aldıklarımız ve zihnimizin işlemlerinden düşünüm nesneleri olarak aldıklarımızla sınırlıdır. Fakat kavrayışlarının herşeyi kapsayabileceğini düşünecek kadar sağduyudan yoksun olmayanlara, bu az ve dar girdilerin bütün varlıkların kapsamına göre ne denli oransız olduğunu anlatmak zor değildir. Evrenin başka yerlerindeki varlıklar için, bizim yetilerimizden daha yetkin ya da onlara göre değişik yetilerin yardımıyla, hangi idelerin olanaklı olduklarını saptamak bize düşmez. Fakat biz onları kavrayamadığımıza göre öyle şeylerin bulunmadığını söylemek ya da düşünmek, kör birisinin kendisinde görme ya da renk idesine benzer ide bulunmadığı ya da kendisi görme üzerine bir kavram edinemediği için görme ve renk diye bir şey bulunmadığı üzerinde direnmesiden daha iyi bir uslama biçimi değildir. Kendi yetilerimizle elde ettiğimiz idelerin şeylerin kendileriyle çok oransız olduğunu, o şeylerle ilgili bütün bilgilerimizin temelini oluşturacak bir açık ve seçik töz idesinin bilgimizin dışında kaldığını düşününce, inanabiliriz. Fakat bu türden ide yokluğu bilgisizliğimizin nedeni olduğu gibi, onun bir bölümü de olduğundan, betimlenemez. Yalnızca, düşünsel ve özdeksel dünyaların bu yönden birbirinin aynı olduğunu kesinlikle söyleyebileceğimi sanıyorum; yani her ikisinde de gördüğümüz bölüm görmediğimiz bölüme göre çok küçüktür ve ikisinde de gözümüz ya da düşüncemizle erişebildiklerimiz, erişemediklerimize oranla, bir nokta, hemen hemen hiçtir.

24. Çünkü Nesneler çok uzakta. İkincisi, başka bir büyük bilgisizlik nedeni de bizim edineceğimiz türden idelerin eksikliğidir. İdelerin bu sözünü ettiğim türden olan eksikliği, bizim, bilinebilir olduklarını kavradığımız şeyler üzerinde bilgisiz kalmamıza neden olur. Bizde oylum, kılık ve devim ideleri vardır. Fakat genellikle nesnelerin bu birincil niteliklerinin idelerinden yoksun olmasak bile, evrendeki nesnelerin büyük bölümünün özel oylum, kılık ve devimle-

rini bilmediğimiz için, etkilerini günlük olarak gördüğümüz birçok güç, etkinlik ve etkileme yolları üzerine bilgimiz yoktur. Bunlar, kimi şeylerde aşırı uzakta, kimi şeylerde de aşırı küçük oldukları için bizden gizlidirler. Dünyanın bilinen ve görünür bölümlerinin uzaklığını ve bizim bilgimiz içinde kalanların, sonsuz evrenin pek küçük bir bölümü olduğunu bize düşündüren sebepleri göz önünde tuttuğumuz zaman, geniş bir bilgisizlik uçurumuyla karşılaşırız. Eğer gözlem alanımızı daraltıp düşüncelerimizi bu küçük bölgeyle, yani güneş dizgemiz ve onun çevresinde döner görünen büyük madde kitleleriyle sınırlandırırsak, gördüklerimizden anlaşıldığına göre, başka gezegenlerde, bu dünyadan ayrılmadıkça duyum ve düşünüm doğal yollarıyla kesin idelerini zihnimizde üreteemeyeceğimiz için, kendileri üzerine, kılıklar ve dış görünüşleri de içinde hiçbir şey bilmediğimiz ve bizim bu küçük topumuz üzerindekilere bakışla sonsuz derecede değişik olan, kimbilir ne çeşitli bitkiler, hayvanlar ve ussal cisimsel varlıklar vardır? Bunlar bütün bilgilerimizin erimi dışındadır; öyle ki bu konakların döşemeleriyle içinde yaşayanlar üzerine açık ve seçik idelerimiz olmak şöyle dursun kestirimler yapma olanağımız bile yoktur.

25. Kimi nesneler de çok küçük. Evrendeki değişik nesne türlerinden, bir bölümü de değil de, en büyük bölümü, uzakta bulundukları için bildiğimiz dışında kalırken, başka bir bölümü de küçüklüğü yüzünden, bizim için aynı derecede erişilmezdir. Bu duyulmaz parçacıklar özdeğin etkin bölümleri ve doğanın önemli aygıtları olduklarından nesnelerin yalnızca ikincil nitelikleri değil doğal işlemleri de bunlara bağlıdır ve bunların birincil nitelikleri üzerine kesin ve seçik idelerimizin bulunmayışı, onlar üzerine bilmek istediklerimiz üzerinde bizi, giderilmez bir bilgisizlik içinde bırakır. Herhangi iki cismin küçük oluşturucu bölümlerinin kılık, boyut ve devimlerini bilebilseydik, bunların birbiri üzerindeki etkelerinden büyük bölümünü, şimdi bir kare ya da üçgenin özelliklerini bildiğimiz gibi, deneye gerek kalmadan bilebileceğimizden kuşku duymuyorum. Fakat cisimlerin küçük parçacıklarını bulup, onların düzeneksel etkileşimleri üzerine bize bilgi verecek kadar keskin duyulardan yoksun olduğumuza göre, bunların özellikleriyle işlem biçimleri üzerindeki bilgisizliğimizi kabul etmek zorundayız; bunlar üzerinde birkaç deneyin vereceğinin

dışında bir kesin bilgi de edinemeyiz. Bu, doğal cisimler üzerine genel doğruların bilgisini edinmemizi önler ve usumuz bizi bu konuda tikel olayların ötesine götüremez.

26. Buna göre cisimlerin bilimi yoktur. Buna göre, fiziksel nesneler üzerine deneysel felsefe ne denli ileri giderse gitsin, ben, bilimsel bilgiye ulaşabileceğimizden kuşku duyma eğilimindeyim, çünkü bize en yakın olan ve üzerlerinde işleyebileceğimiz cisimlerin tam ve upuygun idelerini edinemiyoruz. Öbeklere ayrılıp adlandırdığımız ve en iyi tanıdığımızı sandığımız nesneler üzerine idelerimiz çok kusurlu ve eksiktir. Duyularımızla incelediğimiz birçok türden nesneler üzerinde seçik idelerimiz olabilir; fakat herhangi birinin upuygun idesinin bulunduğundan kuşkuluyum. Oysa bunlardan birincisi bize işlerimizde ve konuşmamızda yardımcı olsa da, ikincisi olmadıkça bilimsel bilgi edinemeyiz, ve nesnelerle ilgili genel, öğretici, tartışmasız doğrular bulamayız. *Kesinlik* ve *tanıtlama* bu konuda savlayamayacağımız şeylerdir. Renk, kılık, tad, koku ve öteki duyulur nitelikleri yönünden, adaçayı ya da ağıotu üzerine, daire ya da üçgen üzerine olduğu kadar açık ve seçik idelerimiz vardır. Fakat bu bitkilerin her ikisinin ve bu ideleri uygulayacağımız öteki nesnelerin duyulmaz parçacıklarının birincil nitelikleri üzerine idelerimiz bulunmadığından, bunların ne gibi etkiler üreteceklerini bilemediğimiz gibi, bu etkileri gördüğümüz zaman da bunların nasıl üretildiklerini, kesinlikle bir yana kestiremeyiz bile.

27. Tinler üzerine daha da az. Bütün bunlara, varolabilecek ya da büyük olasılıkla varolmuş olup da, bizim için salt bilinmez oluşları ve değişik aşama ve değişik türleri üzerine hiçbir kesin bilgi edinemez oluşumuz yüzünden bilgimizden büsbütün uzakta kalan sonsuz sayıdaki tinlerin düşüncesini de eklersek, bu bilgisizlik nedeninin, özdeksel dünyadan daha büyük ve daha güzel olduğu açık olan bütün bir düşünsel dünyayı usa kapalı bir karanlık içinde tutarak bizden gizlediğini görürüz. Bir kimse, başka insanlarda da, kendisinde olduğu gibi, zihinler ve düşünen varlıklar bulunduğuna, onların konuşma ve davranışlarına bakarak inanmakta haklıdır; ve düşünen bir kimsenin kendi zihni üzerindeki bilgisi, onun, bir Tanrının varoluşunu bilmesini olanaksız kılar. Fakat bizimle yüce Tanrı arasında derece derece tinsel varlıklar bulunduğunu, kendi araştırma ve yetenek-

lerine dayanarak kim bilebilir? Onların birbiriyle ve bizimle uyuşmalarını ya da değişik olmalarını sağlayan değişik doğaları, koşulları, durumları, güçleri ve değişik yapıları üzerine seçik idelerimiz büsbütün azdır. Bu yüzden, onların değişik türleri ve özellikleriyle ilgili olarak bir salt bilgisizlik içindeyiz.

28. İkincisi, bizdeki ideler arasında bulunabilir bağlantı eksikliği. İkincisi, daha önemsiz olmayan bir başka bilgisizlik nedeni, bizdeki ideler arasında, bulunabilir türden bağlantıların olmayışıdır: Oysa bunların bulunmadığı yerde tümel ve kesin bilgiye varmamız olanaksızdır ve birinci durumda olduğu gibi burada da gözlem ve deneye kalırız ki, bunun ne denli dar ve sınırlı olduğunu ve genel bilgiden ne denli uzakta kaldığını söylememiz gerekmez. Bilgisizliğimizin bu nedeni üzerinde birkaç örnek verip bu konuyu bırakacağım. Çevremizdeki birçok nesnelerin oylum, kılık ve devimlerinin, bizde, renk, ses, tad, koku, haz, acı vb. gibi birçok duyumlar ürettiği açıktır. Nesnelerin bu düzeneksel etkilerinin bizde yarattığı idelerle (herhangi türden bir nesnenin etkisiyle, bizim zihnimizde bulduğumuz bir renk ya da koku algısı arasında kavranabilir bir bağlantı bulunmadığına göre) bir yakınlıkları bulunmadığından bu tür işlemler üzerine, deneyin ötesinde bir seçik bilgimiz yoktur, bu konuda yapacağımız uslama da, bizim kavrayışımızın çok üstünde bulunan sonsuz bilgelikte bir etmenin kararına göre üretilen etkiler üzerinde yapacağımız uslamayı aşamaz. İkincil niteliklerin bizim zihnimizdeki idelerini, hiçbir zaman cisimsel nedenlerden çıkaramayacağımız ve onlarla, onları bizde üreten (deneyin gösterdiği) birincil nitelikler arasında hiçbir karşılıklılık ya da bağlantı bulamayacağımız için, zihinlerimizin bedenlerimiz üzerindeki işlemleri de kavranamaz türdendir. Bir düşüncenin bedenimizde bir davranışı nasıl üretebildiği, bizim idelerimizin doğasına, bir bedenin zihinde düşünceyi nasıl üretebildiği kadar uzaktır. Bunun böyle olduğuna deney bizi inandırmamış olsaydı şeylerin kendilerinin incelenmesi bunu bize hiçbir zaman açıklayamazdı. Birtakım şeylerle benzerleri arasında, şeylerin genel durumunda değişmez ve düzenli bir bağlantı varsa da bu bağlantı birbiriyle zorunlu olarak bağlı görünmeyen idelerin kendilerinde bulunabilir türden olmadığı için, bunlar arasındaki bağlantıyı bizim zayıf anlığımızın kavrayamayacağı biçimde, onların olmalarını ve öyle işle-

melerini sağlayan o tam-bilge etmenin kendince kararına yüklemekten başka bir şey yapamayız.

29. Örnekler. Kimi idelerimizde bu idelerin doğası belli bağıntı, durum ve bağlantıları öylesine göze çarpan biçinde içerir ki bunların o idelerden herhangi bir güçle ayrılabileceğini kavrayamayız. Bizim kesin ve tümel bilgilerimiz de yalnızca bunlar üzerinedir. Buna göre bir üçgen idesi, açılarının iki dik açıyla eşitliğini kendisinde taşır. Bu bağıntının, yani bu iki idenin bağlantısının değişebilirliğini, onun, bunun böyle olmasını istemiş ve başka türlü olmasını da isteyebilecek olan bir kendince güce bağlı olmasını da kavrayamayız. Fakat maddenin bölümlerinin yapışıklık ve sürekliliği; bizde itki ya da devim yoluyla renk, ses vb. duyumlarının üretilişi, giderek devimin temel kuralları ve iletimi, idelerimizle onlar arasında hiçbir doğal bağlantı bulamadığımız şeylerdir, ve onları ancak Bilgi Yapıcının kendince istencine ve isteğine yükleyebiliriz. Burada ölülerin dirilmesi, yerkürenin gelecekteki durumu ve başkaları gibi, tümüyle bir özgür etmenin kararına bağlı olduklarını herkesin kabul ettiği şeylerden söz etmenin gerekli olduğunu sanmıyorum. Şeylerin, bizim gözlemimiz sınırları içinde değişmez biçimde düzenli olarak davrandıklarını gördüğümüz zaman, bunun onları yöneten bir yasaya uygun olduğu sonucuna varırız; fakat bu bilmediğimiz bir yasadır ve nedenlerin sürekli işleyip, etkilerin değişmez biçimde bunlardan doğduğunu görmemize karşın, bunların bağlantı ve bağımlılıklarını idelerimizde bulamadığımız için, onların ancak deneysel bilgisini edinebiliriz. Fakat doğal cisimlerin bir *yetkin bilimine* gelince (tinsel varlıkları bir yana bıraksak bile) bu bizim yeteneğimiz içinde olmaktan öylesine uzaktır ki, onu aramanın boşuna emek harcamak olduğu sonucuna varıyorum.

30. Üçüncüsü, idelerimizi izlemeyişimiz. Uygun idelerimizin, ve bunlar arasında belli ve bulunabilir türden bağlantıların bulunduğu yerlerde de, edindiğimiz ya da edinebileceğimiz ideleri izlemediğimiz ve bunların birbirine göre ne gibi uyuşma ya da uyuşmama durumları bulunduğunu bize gösterebilecek aracı ideleri bulmadığımız için çokluk bilgisiz kalırız: Böylece birçok kimselerin matematik doğrular üzerindeki bilgisizliği, yetilerinin yetkin olmayışından ya da şeylerin kendilerinin belirsizliğinden değil de bu ideleri kazanma, in-

celeme ve uygun yollarla ölçüştürme çabalarının eksikliğinden gelir. İdelerimizi izlemekte, onların bağıntılarını, uyuşma ve uyuşmamalarını bulmakta karşımıza çıkan en büyük engelin sözcüklerin kötü kullanımı olduğunu sanıyorum. Fakat sözcüklerle onların genel olarak yanlış ya da dikkatsiz kullanımlarından yeterince söz etmiş olduğumdan, bu konuda başka bir şey söylemeyeceğim.

31. Tümellik yönünden genişlik. Buraya dek bilgimizin genişliğini değişik varlıklar yönünden inceledik. Bilgimizin bir de tümellik yönünden genişliği vardır ki bu da incelenmeye değer ve bu bakımdan bilgimiz idelerimizin doğasını izler. Uyuşma ya da uyuşmamalarını algıladığımız ideler soyutsa bilgimiz tümeldir. Çünkü böyle genel ideler için bilinen şey, kendisinde bu özün, yani bu soyut idenin, bulunduğu her tikel şey için doğru olacaktır; böyle ideler için bir kez olan şey her zaman ve sonsuza dek doğru olur. Öyle ki bütün genel bilgileri ancak zihnimizde aramalı ve bulmalıyız ve bize bu bilgileri sağlayan şey yalnızca kendi idelerimizin incelenmesidir. Şeylerin özüne (yani soyut idelere) değgin olan doğrular ilksiz-sonsuzdurlar ve yalnızca bu özlerin iç-gözlemiyle bulunurlar; nasıl ki şeylerin varoluşu da yalnızca deneyle bilinir. Fakat bu konuda genel ve gerçek bilgiden söz edeceğim bölümlerde[1] söyleyecek daha çok şeyler bulunduğundan bilgimizin tümelliği konusunda söylediklerim şimdilik yeterlidir.

BÖLÜM IV

Bilginin Gerçekliği

1. Karşı çıkma: idelerde yer alan bilgi kuruntudan başka birşey olmayabilir. Bu arada okurumuzun zihnine benim havada bir kule kurmuş olduğum düşüncesinin geleceğinden ve bunu şöyle söylemek isteyeceğinden kuşku duymuyorum: "Bütün bunlar neye yarar? Bilginin kendi idelerimiz arasındaki uyuşma ya da uyuşmamanın al-

1 IV, v-viii.

gısı olduğunu söylüyorsunuz: fakat bu idelerin ne olabileceğini kim biliyor? Eğer bu doğruysa, bir coşkulunun düşlemleriyle bir ölçülü kimsenin uslamaları aynı derecede doğru olmalı. Şeylerin nasıl olduğunun önemi yoktur, birisi kendi imgelemindeki uyuşmayı görecek ve çekinmeden, bunun tümüyle doğru, tümüyle güvenilir olduğunu söyleyecek. Böylesine havadaki kuleler de Eucleides'in tanıtlamaları kadar sağlam olacak. Bir harpi'nin bir santor* olmayışı, buna göre, kesin bilgidir ve karenin daire olmadığı ölçüde bir doğrudur.

Fakat insanların kendi imgelemleri üzerine bu ince bilgiler şeylerin gerçekliğini araştıran birisi için ne anlam taşır? İnsanların düşlemlerinin ne olduğunun önemi yoktur, değerli olan, şeylerin bilgisidir; uslamalarımıza bir değer katan ve bir kimsenin bilgisini ötekine yeğleten şey budur, yani düşlerin ve düşlemlerin değil gerçekteki şeylerin bilgisi olmaktır."

2. Yanıt. İdelerimiz şeylerle uyuşursa böyle olmaz. Buna yanıtım: idelerimizin bilgilerinin kendilerinde bitip, amaçlanan başka bir şeye ulaşmadığı zaman, en önemli düşüncelerimiz dengesiz bir beynin düşlemlerinden daha yararlı olmaz ve bunun üzerine kurulan doğruların da, açık bir düş görüp onu büyük bir güvenle anlatan kimsenin konuşmalarından daha çok ağırlığı olmaz. Fakat bitirmeden önce, bu, kendi idelerimizin bilgisi yoluyla varılan kesinliğin salt imgelemenin biraz ötesine geçeceğini açıkça gösterebileceğimi sanıyorum; ve insanın genel bilgisinin güvenilirliğinin başka bir şeyde yatmadığının anlaşılacağına inanıyorum.

3. Zihnin hiçbir şeyi dolaysız olarak bilmediği, herhangi bir şeyi ancak onun üzerindeki kendi ideleri aracılığıyla bilebildiği açıktır. Öyleyse bilgimiz, ancak idelerimizle şeylerin gerçeği arasında bir uyuşma bulunduğu sürece doğrudur. Fakat buradaki ölçüt nedir? Zihin, kendi idelerinden başka bir şey algılamadığı zaman, bunların şeylerin kendileriyle uyuştuğunu nasıl bilecek? Burada bir güçlük var gibi görünüyorsa da, yine de, şeylere uygunluklarına güvenebileceğimiz iki tür ideniz bulunduğunu sanıyorum.

4. Önce, bütün yalın ideler böyledir. Bunlardan birincisi yalın idelerdir; görülmüş olduğu gibi, bunları zihin kendisi hiç yapamadı-

* harpi: mitolojide kadın-kuş karışımı; santor: insan-at karışımı, ç.n.

ğına göre, bunların zorunlu olarak, zihni doğal yoldan etkileyen ve yaratıcımızın bilgelik ve istenciyle kendilerine bağlı ve uygun olan algıları üreten nesnelerin ürünleri olmaları gerekir. Bundan da, yalın idelerin bizim imgelemimizin kurguları olmayıp bizim dışımızda bulunan ve bizi gerçekten etkileyen şeylerin doğal ve düzenli ürünleri oldukları sonucu çıkar; böylece onlarda, kendileriyle amaçlanmış olan ve bizim durumumuzun gerektirdiği şeye uygunluk tam olarak bulunur; çünkü ideler bizim için şeyleri onların bizde yaratmaya uygun oldukları görüntüler içinde temsil ederler, biz de bu görüntülerle tikel nesnelerin türlerini ayırt edebilir, içinde bulundukları durumları seçebilir ve böylece onları gereksinmelerimize uygun olarak kullanırız. Böylece, aklık ya da acılık idesi, zihinde bulunduğu biçimiyle, bir cisimdeki, zihinde bu ideyi yaratma gücünü sağınlıkla yansıttığı için, bizim dışımızdaki cisimlerle kendi arasında bulunabilecek ya da bulunması gereken uyuşmanın tümünü kendisinde taşır. Bizim yalın idelerimizle şeylerin varoluşu arasındaki bu uyum da gerçek bilgi için yeterlidir.

5. İkincisi, Cisimlerinki dışında bütün karmaşık ideler. İkincisi, cisimlerinkiler dışındaki bütün karmaşık idelerimiz zihnin kendisinin yaptığı, bir şeyin kopyası olmak amacıyla yapılmayan, kendilerinin asılları olacak herhangi bir şeyin varoluşuna da bağlanmış olmayan ilkörnekler olduklarından, bunlarda gerçek bilgi için zorunlu olan bir uyuşmanın bulunmayışı söz konusu değildir. Çünkü, kendisinden başka bir şeyi temsil etmek üzere düşünülmüş olmayan bir şey, bir yanlış temsile elverişli olmadığı gibi, herhangi bir şeye benzemediği için bizi o şey üzerinde yanıltması da olanaksızdır; işte cisimlerinkiler dışında bütün karmaşık idelerimiz böyledir. Öyle ki, bu idelerle ilgili olarak elde edeceğimiz bütün bilgilerin gerçek olduğuna ve şeylerin kendilerine eriştiklerine sarsılmaz biçimde güvenebiliriz. Çünkü bu türden bütün düşünce, uslama ve konuşmalarımızla, şeyleri ancak idelerimize uygunlukları içinde ele alırız. Öyle ki, bunlarda kesin ve kuşku götürmez gerçeklikten uzağa düşemeyiz.

6. Matematiksel Bilginin gerçekliği buradan gelir. Matematiksel doğrular üzerindeki bilgimizin, yalnızca kesin değil fakat gerçek bilgi olduğunun, ve bunun, beynin içeriksiz ve anlamsız düşlemlerinin boş saplantıları olmadığının kolayca kabul edileceğinden kuşku duy-

muyorum; fakat üzerinde düşünürsek bunun yalnızca kendi idelerimizin bilgisi olduğunu görürüz. Matematikçi, bir dikdörtgenin ya da dairenin doğruluk ya da özelliklerini, zihindeki ideler biçimi içinde ele alır. Çünkü bunlardan hiçbirini, yaşamında matematiksel, yani kesinlikle doğru biçimde bulamaması olasılığı vardır. Fakat bir dairenin ya da herhangi bir matematiksel betinin doğruluğuna ya da özelliklerine ilişkin olarak onun, varolan gerçek şeyler üzerindeki bilgisi bile, yine de doğru ve kesindir; çünkü bu tür önermelerde gerçek şeyler, doğruca zihindeki idelerle gerçekten uyuşma içindeki şeyler olarak ele alınmış ve öyle olmaları amaçlanmıştır. Bir üçgen idesindeki üç açının iki dik açıya eşit olduğu doğru mudur? Öyleyse bu, nerede varolursa olsun, *gerçekten varolan* bir üçgen için de doğrudur. Başka hangi beti olursa olsun, matematikçinin zihnindeki ideyi sağın olarak karşılamayan bir üçgen önermeyle ilgili değildir. Bu yüzden de matematikçi böyle idelerle ilgili bütün bilgilerinin kesin olduğunu bilir.

7. *Ahlâkta.* Bundan, ahlâksal bilginin de matematik kadar kesinliğe elverişli olduğu sonucu çıkar. Çünkü kesinlik, idelerimizin uyuşup uyuşmamasından, tanıtlama da bu uyuşmanın başka ideler ya da aracılar yoluyla algılanmasından başka bir şey olmadığından ahlâksal idelerimiz de, matematiksel ideler gibi ilkörnekler olup, upuygun ve tam idelerdir; ve bunlarda bulacağımız uyuşma ve uyuşmama da, matematik betilerindeki gibi, gerçek bilgi üretir.

8. *Gerçek olmak için varoluş gerekli değildir.* Bilgimizin kesinliğini idelerimiz yönünden ele alıp şeylerin gerçek varlığına yeterli özen ve ilgiyi göstermeyişim (ya da öyle gibi görünüşüm) tuhaf karşılanmamalıdır. Matematikçilerin, dairenin karelenmesi, konik kesitler ya da matematiğin başka bölümleri üzerine bütün söylemleri bu betilerin varoluşuyla ilgili değildir; fakat idelere bağlı olarak yaptıkları tanıtlamalar dünyada bir kare ya da daire olsa da olmasa da aynıdır. Bunun gibi ahlaksal söylemlerin doğruluk ve kesinliği de, insanların yaşamından ve inceledikleri erdemlerin dünyadaki edimsel varoluşundan bağımsız olarak düşünülmüştür; nitekim Cicero'nun Görevler Üzerine'si de, dünyada onun kurallarını sağınlıkla uygulayan ve onun kitapta verdiği ve kitap yazıldığı zaman bir ide olmak dışında hiçbir varoluşu bulunmayan erdemli kişi örneğine uygun olarak

yaşayan bir kimse bulunmadığı için doğruluğundan bir şey yitirmez. Eğer kıyanın ölümü gerektirdiği doğruysa, bu, kıya idesine uygun olarak ortaya çıkan her eylem için gerçekte de doğru olacaktır.

9. Ahlâksal ideleri biz kendimiz yaptık ve adlandırdık diye bunların doğruluk ve kesinliği de azalmaz. Fakat burada denebilir ki eğer ahlaksal bilgi kendi idelerimizin gözlemi içinde düşünülüyorsa ve bunlar da öteki kiplerde olduğu gibi bizim yaptığımız şeylerse; adalet ve ılımlılık kavramlarımız çok tuhaf olmaz mı? Herkes bunların idelerini istediği gibi yaparsa erdemlerle kötülükler karmakarışık olmaz mı? Ne şeylerin kendilerinde ne de onlar üzerine yapılan uslamalarda bir karışıklık ve düzensizlik doğar, tıpkı (matematikte) bir kimse betilerin adlarını değiştirse ve herhangi bir betiye matematikçilerin genellikle başka bir betiye verdikleri adı verse, tanıtlamada bir sıkıntı ya da betilerin niteliklerinde ve birbirleriyle bağıntılarından bir değişme ortaya çıkmayacağı gibi. Ahlaksal bilgide de durum aynıdır: Bir kimsede, başkalarının namuslarıyla kazandıkları şeyi onların rızaları dışında alma idesi bulunsun ve o buna isterse haklılık adını vermiş olsun. Burada bu adı ona bağlanmış olan ide dışında alan kimse, bu ada kendindeki bir ideyi eklerse yanılmış olur; fakat ideyi bu addan ayırın, ya da ona o adı verenin zihninde olduğu biçimiyle alın, aynı şey onunla, ona haksızlık dediğiniz durumdaki gibi uyuşmuş olacaktır. Fakat bu, idelerden herhangi birine, bu dilin sözcüklerinin alışılmış imlemlerine aykırı düşen bir ad verme durumu eğer biz matematikte olduğu gibi, aynı kesin ideleri dikkatle zihnimizde tutar, ve onları, adlarının yanlışlığından etkilenmeden değişik bağıntıları içinde izleyebilirsek bu idelerin uyuşma ya da uyuşmamaları üzerine kesin ve tanıtlamalı bir bilgi kazanmamızı engellemez. Söz konusu ideyi onun yerini tutan addan bir kez ayırdıktan sonra, kullandığımız sesler ne olursa olsun bilgimiz yine gerçek doğrunun ve kesinliğin bulunmasına yönelmiş olur.

11. Cisim idelerinin ilkörnekleri bizim dışımızdadır. Üçüncüsü, bir tür karmaşık ideler de vardır ki, bizim dışımızdaki ilkörneklere bağlanmış olduklarından, onlara göre değişik olabilirler ve böylece onlar üzerine olan bilgimiz de gerçek olmaktan çıkar. Cisim idelerimiz böyledir; bunlar doğanın işlemlerinden alındıkları kabul edilen yalın ideler topluluklarından oluştuğundan, kendilerinde, şeylerin

kendilerinde birleşmiş olan idelerde daha çok ya da değişik ideleri birleştirerek onlardan ayrılabilirler. Bunların çokluk şeylerin kendilerinde değişik görünmeleri ve gerçekten de değişik olmaları, buradan gelir.

12. İdelerimiz ilkörneklerine uygun oldukları ölçüde onlarla ilgili bilgimiz gerçektir. Bunun sebebi, basit idelerimizin bağlı olduğu ve bu idelerden bir bölümünün aynı özneye sıkıca bağlı olup ötekilerin dışarda kalmasının edimsel nedeni olan, cisimlerin gerçek yapılarını bilmediğimiz için bunlar arasında, doğada birlikte varolup olmadıklarını, deney ve duyulur gözlemlerle öğrenebildiklerimizin dışında kesinlikle bilebildiklerimizin pek az oluşudur. Demek cisimlerle ilgili bilgimizin gerçekliği şuna dayanır: onlar üzerine bütün karmaşık idelerimiz, doğada birlikte bulundukları gözlemlenmiş olan basit idelerden, ve yalnızca bunlardan oluşmalı. Bu yolda doğru olan yalın idelerimiz, belki de çok sağın kopyalar olmamakla birlikte, yine de o cisimlerin gerçek bilgilerinin (eğer böyle bilgilerimiz varsa) özneleri olurlar. Bu, (gördüğümüz gibi) çok uzağa gidemez; fakat gidebildiği ölçüde, gerçek bilgidir.

13. Cisimler üzerine araştırmalarımızda düşüncemizi adlarla ya da adların belirlediği kabul edilen türlerle sınırlamayıp ideler üzerinde durmalıyız. Bunu iyice göz önünde tutar da düşüncelerimizle soyut idelerimizi, sanki bilinen adların önceden belirlediklerinden, deyim yerindeyse üretmiş olduklarından, başka nesne türleri yokmuş ya da olamazmış gibi, adlarla sınırlandırmazsak nesneleri daha özgürce ve belki de şimdikinden daha az bulanık olarak düşünebiliriz. Kırk yıl bir ussallık belirtisi göstermeyen budalalann durumu için, bunun insanla hayvan arasında yeralan bir şey olduğunu söylersem, bu belki de, eğer çok tehlikeli sonuç verecek bir yanlışlık olarak görülmezse, aşırı kaçan bir aykırı düşünce olarak görülür; bu önyargının temelinde, bu iki adın, insan ve hayvanın, gerçek özlerin oluşturduğu seçik türlerin yerini tuttukları ve bunlar arasına yeni türlerin giremeyeceği biçimindeki yanlış varsayım yatar; oysa bunu adlardan soyutlasak ve aynı addaki bütün nesnelerin sağın ve eşit biçimde pay aldıkları özgül türler varsayımından vazgeçsek, yani bütün nesnelerin kalıptan çıkmış gibi kendilerinden oluştuğu belli sayıda özleri bulunduğu düşüncesini bir yana bıraksak; o zaman, tıpkı

ussallıkla bir araya gelmiş bir eşek kılığının idesinin insan ya da hayvan idesinden başka olup insan ve hayvan arasında bulunuşu ya da ikisinden de başka oluşu gibi, ustan yoksun bir insanın kılık, davranış ve yaşamı kavramının da seçik bir ide olduğunu ve insandan da hayvandan da başka bir tür oluşturduğunu görürüz.

14. Budalanın İnsan ve Hayvandan başka bir şey oluşuna karşı çıkılmasına yanıt. Burada herkes, budalaların insanla hayvan arasında bir şey oldukları kabul edilirse, bunların ne olduklarını sormak isteyecektir. Yanıtım onların *budala* olduklarıdır; bu sözcük 'insan' ve 'hayvan' sözcüklerinin imlemlerinin birbirinden başka oluşu gibi 'insan' ve 'hayvan'ınkilerden başka bir şey imlemek için uygun bir sözcüktür. Bu, iyi incelendiğinde sorunu çözer ve benim düşüncemi, uzun söze gerek kalmadan gösterir.

17. Sözcükler ve Türler. Bu konuyu burada ele aldım, çünkü sözcük ve türlerin, onların alıştığınız, sıradan kavramlarıyla bizi etkilememeleri için ne denli dikkatli davransak azdır. Çünkü ben, özellikle cisimler üzerine açık ve seçik bilgiler edinmemize karşı en büyük engelin bunda yattığını ve doğruluk ve kesinlik üzerine ortaya çıkan güçlüklerin büyük bir bölümünün buradan geldiğini düşünüyorum. Gözlem ve uslamalarımızı sözcüklerden ayırmaya kendimizi alıştırabilseydik kendi düşüncelerimizdeki bu büyük sakıncaları önleyebilirdik; ancak bu, türlerle onların özlerinin, kendilerine onların imleri olan adlar verdiğimiz (oldukları biçimiyle) soyut idelerimizden başka bir şey oldukları düşüncesinden kendimizi kurtaramadığımız sürece, bizi sıkıntıya düşürmeyi sürdürecektir.

BÖLÜM V

Genel Olarak Doğruluk

1. Doğruluk nedir. Doğruluğun ne olduğu yüzyıllardan beri sorulagelmiştir; bu, bütün insanlığın araştırdığı ya da araştırdığını savladığı bir konu olduğuna göre, bunun ne olduğunu dikkatle incele-

mek ve böylece onun doğasını öğrenmek ve zihnin onu yanlışlıktan nasıl ayırdığını görmek çaba harcamaya değer.

2. İmlerin, yani ideler ya da sözcüklerin doğru birleşmesi ya da ayrılması. Demek doğruluk, bana göründüğüne göre, sözcüğün doğru anlamında, *imlerin, imledikleri şeylerin birbirleriyle uyuşma ya da uyuşmamalarına uygun olarak, birleştirilmesi ya da ayrılmasıdır.* İmleri birleştirme ya da ayırma, burada başka bir ad altında *önerme* dediğimiz şeydir. Öyle ki doğruluk, uygun olarak, yalnızca önermelere ilişkindir ve imlerin herkesçe kullanılan iki türü, yani zihinsel ve sözsel olanları, vardır.

3. Zihinsel ve sözsel önermeleri yapan şey. Doğruluğun açık bir kavramını kurabilmek için düşünce doğrusuyla sözcüklerin doğrusunu birbirinden seçik olarak ele almak zorunludur; fakat bunlardan birbirinden ayrı olarak söz etmek çok zordur. Çünkü zihinsel önermelerden söz ederken sözcüklerin kullanılması kaçınılmazdır; o zaman da zihinsel önermelerden verilen örnekler, hemen salt zihinsel olmaktan çıkıp sözsel olurlar. Çünkü, bir zihinsel önerme, idelerin salt zihnimizdeki biçimleriyle adlardan sıyrılmış olarak, düşünülmesinden başka birşey olmadığından, sözcüklere bağlandıkları anda arı zihinsel önerme doğasını yitirirler.

4. Zihinsel önermeleri incelemek çok zordur. Zihinsel ve sözsel önermeleri ayrı ayrı incelemeyi daha da zorlaştıran şey, insanların, eğer hepsinin değilse çoğunun, kendi içlerinde düşünür ve uslama yaparken, en azından düşüncelerinin konusunun karmaşık ideleri içerdiği durumlarda, ideler yerine sözcükleri kullanmalarıdır. Çünkü kendi düşüncemizde *ak* ya da *kara, tatlı* ya da *acı, üçgen* ya da *daire* üzerine önermeler yaptığımız zaman, adlar üzerine düşünmeden, zihnimizde onların idelerini kurabiliriz ve çokluk kurarız da. Fakat *adalet, zaçyağı, dayanma, utku* gibi daha karmaşık ideler üzerine olan önermeleri yaptığımız ya da incelediğimiz zaman, genellikle idenin yerine adı kullanırız; büyük bölümüyle, çok eksik, bulanık ve belirsiz olduklarından, genellikle adların kendileri üzerine düşünürüz, çünkü adlar arı idelere bakışla daha açık, kesin ve seçiktirler ve düşüncede daha çabuk ortaya çıkarlar; böylece kendi içimizde düşündüğümüz ve usladığımız ve sessiz zihinsel önermeler yaptığımız zaman bile ideler yerine sözcükleri kullanırız. Cisimlerde, daha önce

belirtildiği gibi, buna idelerimizdeki eksiklik neden olur; çünkü ada, kendisi üzerine hiç idemiz olmayan gerçek özün yerini tuttururuz. Bunun kiplerdeki nedeni bunları yapan basit idelerin sayısının çokluğudur. Bunların çoğu karmaşık olduğu için, ad karmaşık idenin kendisinden daha kolay ortaya çıkar ve belleklerinde dillerindeki ortak sözcüklerin büyük bölümünü bulundurup da bunların hangi kesin idelerin yerini tuttuklarını yaşamları boyunca hiç düşünmemiş olanların bunları yapmaları son derece olanaksızdır.

5. Bunlar İdelerin, sözcükleri kullanmadan birleştirilip ayrılmasıdır. Yeniden doğruluğun incelenmesine dönersek; yapabildiğimiz iki tür önermeyi birbirinden ayırmamız gerekiyor:

Birincisi *zihinsel* önermeler ki, bunlarda anlığımızdaki ideleri bunların uyuşma ya da uyuşmamalarını algılayan ya da değerlendiren zihin sözcük kullanmadan birleştirmiş ya da birbirinden ayırmıştır.

İkincisi *sözsel* önermelerdir ve bunlar olumlayıcı ya da olumsuzlayıcı tümceler içinde birleştirilmiş ya da birbirinden ayrılmıştır. Bu olumlama ya da olumsuzlama yoluyla seslerden yapılan imler sanki birleştirilmiş ya da birbirinden ayrılmışlardır. Öyle ki önerme imlerin birleştirilmesi ya da ayrılmasıdır, doğruluk da bu imlerin, yerini tuttukları şeyler arasındaki uyuşma ya da uyuşmamaya göre birleştirilip ayrılmasıdır.

6. Zihinsel önermeler ne zaman gerçek doğruyu ne zaman sözsel doğruyu içerir. Herkesin kendi deneyinden de görebileceğine göre, zihin, kendi idelerinin birbiriyle uyuşma ya da uyuşmamalarını algılayarak ya da kabul ederek, olumlayıcı ya da olumsuzlayıcı bir tür önerme içine yerleştirir; benim 'birleştirme' ve 'ayırma' terimleriyle anlatmaya çalıştığım şey budur. Fakat zihnin her düşünen ve uslayan kimsenin yakından tanıdığı bu eylemi, olumlar ya da olumsuzlarken içimizde neler geçtiği üzerinde düşünme yoluyla, sözcüklerle yapılan bir açıklamaya bakışla daha kolay kavranabilir. İdeler zihinde, kendilerinin ya da yerini tuttukları şeylerin uyuşma ya da uyuşmamasına göre birleştirildikleri ya da ayrıldıkları zaman bu benim *zihinsel doğruluk* dediğim şeydir. Fakat *sözcüklerin doğruluğu* daha öte bir şeydir; bu, sözcüklerin, yerini tuttukları idelerin uyuşma ya da uyuşmamalarına göre, birbirini olumlama ya da olumsuzlaması-

dır; ve bu da yine iki türlüdür: ya arı sözseldir ve önemsizdir, bundan sonra söz edeceğim (böl. viii), ya da gerçek ve öğreticidir; bizim sözünü ettiğimiz gerçek bilginin nesnesi bu ikincisidir.

7. Sözsel doğruluğa karşı çıkma: bunun tümüyle kuruntu oluşu. Fakat bilgi üzerindeki kuşkular burada doğruluk üzerine de ortaya çıkabilir ve denebilir ki, eğer doğruluk, sözcüklerin yerini tuttukları idelerin insan zihnindeki uyuşma ya da uyuşmamalarına göre önermeler içinde birleştirilip ayrılmasından başka bir şey değilse, doğruluk, sanıldığı kadar ya da insanların onu ararken katlandıkları sıkıntılara değecek kadar değerli bir şey olmamalı; çünkü bu açıklamaya göre doğruluk, sözcüklerin insanların beyinlerindeki kuruntulara uygunluğundan öte bir şey olmuyor. Birçok insanların kafalarının ne tuhaf kavramlarla dolu olduğunu ve bütün insanların beyinlerinde ne tuhaf ideler yapma yeteneği bulunduğunu kim bilmez? Eğer buna dayanacaksak, bu kurala göre, imgelemlerimizin düşlemsel dünyasından başka bir şeyin doğruluğunu bilemeyiz; insanlarla ve atlarla olduğu kadar harpiler ve santorlarla ilgili olanların dışında bir doğruluk da bulamayız.

8. Yanıt, gerçek doğruluk şeylere uygun ideler üzerinedir. Ancak, burada yeniden belirtmekte yarar var; sözcüklerimiz idelerimizden başka bir şey imlemezse de, bunlarla nesnelerin imlenmesi amaçlandığından, önermeler oluşturdukları zaman, zihinde şeylerin gerçekliğiyle uyuşmayan ideleri gösteriyorlarsa, bunların içerdiği doğruluk ancak sözsel olabilir. Buna göre doğruluk da, bilgi gibi, *sözsel* ve gerçek olarak ayrılabilir; terimlerin, yerini tuttukları idelerin uyuşma ya da uyuşmamasına göre, bu idelerin doğada bir varoluşlarını bulunup bulunmadığına ya da bunun olanaklı olup olmadığına bakılmadan birleştirilmeleri durumunda bu ancak *sözsel doğruluktur*. Fakat bu imlerin idelerimizin uygunluğuna göre birleştirilmesi ve idelerimizin doğada varoluşlarının bulunabileceğini bilmemiz durumunda bu sözcüklerin *gerçek doğrulukları* vardır; bunu cisimlerde ancak varolduklarını bildiğimiz zaman bilebiliriz.

9. Yanlışlık, adların idelerinin uyuşmasına aykırı olarak birleşmesidir. Doğruluk, ideler arasındaki uyuşma ya da uyuşmamanın, olduğu durumuyla, sözcüklerle gösterilmesidir. Yanlışlık, ideler arasındaki uyuşma ya da uyuşmamanın olduğundan başka türlü gösteril-

mesidir. Ve doğruluk, ancak böyle seslerle imlenen idelerin kendi ilkömeklerine uygun oldukları zaman gerçektir. Öyle ki bu doğruluğun bilgisi, sözcüklerin hangi idelerin yerini tuttuğunun bilinmesi ve bu idelerin uyuşma ya da uyuşmamasının, bu sözcüklerin imlediğine uygun olarak algılanmasıdır.

10. Genel önermeler daha genişliğine incelenmelidir. Sözcükler doğruluğun ve bilginin başlıca taşıyıcıları olarak görüldükleri ve doğruluğun iletilmesinde ya da alınmasında ve onun üzerine olağan uslamaların yapılmasında sözcük ve önermeleri kullandığımız için, önermelerin içerdiği gerçek doğruların kesinliğinin ne olduğu ve onun nerede bulunduğu üzerinde daha geniş bir araştırma yapacağım ve hangi türden tümel önermelerin gerçek doğruluk ya da yanlışlığını kesinlikle bilebileceğimizi göstermeye çalışacağım.

Düşüncemizi en çok kaplayan ve imgelemimizi en çok işletenler genel önermeler olduğu için, onlardan başlayacağım. Genel doğrular bilgimizi en çok genişletenler olduklarından, zihnin en çok aradığı doğrulardır; bunlar kapsamlılıklarıyla aynı anda birçok tikellere uygun düştüklerinden, görüş alanımızı genişletir ve bilgiye götüren yolu kısaltır.

BÖLÜM VI

Temel Önermeler, Doğruluk ve Kesinlikleri

2. Sözsel önermelerle anlatılmadıkları zaman genel doğruların anlaşılması zordur. Bütün bilgimiz, ancak tikel ve genel doğruların bilgisi olduğundan, açıktır ki birincileriyle ilgili olarak ne yapılırsa yapılsın, haklı olarak en çok araştırılan ikinciler sözcüklerle kavranıp anlatılmadıkça hiçbir zaman iyi anlatılmazlar ve kavranabildikleri de pek seyrek olur. Demek ki bilgimizin incelenmesinde, tümel önermelerin doğruluk ve kesinliklerinin araştırılması konumuzun dışında değildir.

3. Kesinlik iki katlıdır: Doğrununki ve bilgininki. Fakat her yerde ortaya çıkan yanılgıdan, terimlerin kuşkululuğundan, kurtulmak için kesinliği ikiye ayırmak uygun olur. ***Doğruluğun kesinliği ve bilginin kesinliği.*** Doğruluğun kesinliği, önermelerde, sözcüklerin, yerlerini tuttukları idelerin uyuşma ya da uyuşmamasını, olduğu gibi sağın olarak anlatacak biçimde bir araya konuldukları durumudur. Bilginin kesinliği ideler arasındaki uyuşmamanın bir önermede anlatıldığı biçimde algılanmasıdır. Buna genellikle, bilme ya da bir önermenin doğruluğuna güvenme diyoruz.

4. Bir önermede sözü edilen öz bilinmezse, o önermenin doğruluğu bilinmez. Bir genel önermenin terimlerinin yerini tuttukları türlerin sınırları ve genişliği bilinmedikçe o genel önermenin doğruluğuna güvenilmeyeceğine göre, o önermeyi oluşturan ve sınırlayan türlerden her birinin özünü bilmek zorundayız. Basit ide ve kiplerde bu zor değildir. Çünkü bunlardan gerçek ve adsal özler bir ve aynı olduğu ve genel terimin yerini tuttuğu soyut ide de tür için kabul edilmiş ya da edilebilecek tek öz ya da sınır olduğu için, türün genişliği ve her terimin hangi şeyleri kapsadığı konusunda kuşkuya düşülemez; çünkü bunun, o terimin yerini tuttuğu ideyle sağın olarak uyuşan her şey olup başka bir şey olmadığı açıktır. Fakat adsal özden ayrı bir gerçek özün oluşturduğu, belirlediği ve sınırlarını çizdiği kabul edilen cisimlerde genel sözcüğün kapsamı çok belirsizdir; bu gerçek özü bilmediğimize göre, bu türün ne olup ne olmadığını, bu yüzden de onun üzerine neyin kesinlikle bildirilebilip neyin bildirilemeyeceğini bilemeyiz. Çünkü bu anlamda alınan ve konuşanın zihnindeki karmaşık ideden başka gerçek özlerin oluşturduğu nesne türleri için kullanılan 'adam' ve 'altın' sözcükleri bizim bilmediğimiz bir şeyin yerini tutar ve böyle sınırlanan bu türlerin kapsamı öylesine bilinmez ve belirsizdir ki, bütün adamların ussal ve bütün altınların sarı olduğunu kesinlikle bildirmek olanaksızdır. Fakat adsal özün her türün sınırı olarak kabul edildiği ve insanların, herhangi bir genel terimin uygulanmasını bu genel terimin kendisinde bulunduğu tikel şeylerin ötesine geçirmedikleri durumlarda, her türün sınırlarında yanılma tehlikesi kalmadığı gibi, herhangi bir önermenin, bu bakımdan, doğru ya da yanlış olduğundan da kuşkuya düşülemez.

5. Bu, cisimlerle, daha da özellikle ilgilidir. Demek ki cisim adlarına, bilmediğimiz gerçek özlerin oluşturduğu türlerin yeri tutturulduğu zaman, bunlar anlığa kesinliği iletemezler. Böyle terimlerden yapılan genel önermelerin doğruluğuna güvenemeyiz. Bunun sebebi de açıktır; altının ne olup ne olmadığını bilmeden şu ya da bu niteliğin altında bulunduğuna nasıl güvenebiliriz?

6. Cisimerle ilgili tümel önermelerden pek azının doğruluğunu bilebiliriz. Öte yandan, cisimlerin adları, olması gerektiği gibi, insanların zihinlerindeki idelerin yerini tutmak üzere kullandıklarında açık ve belirli bir imlem taşıyor olmalarına karşın, doğruluklarına güvendiğimiz çok sayıda tümel önerme yapmamızı yine de sağlamazlar. Bu, böyle bir kullanımda onların neyi imlediğini kesinlikle bilmeyişimizden değil, bunların imledikleri karmaşık idelerin ancak az sayıda başka idelerde bağlantı ya da bağdaşmazlık taşıyor olmalarından gelir.

7. Çünkü idelerin birlikte varoluşu çok seyrek durumlarda bilinir. Cisim türlerine verebildiğimiz adların yerlerini tuttukları karmaşık ideler, bizim cisim dediğimiz bir bilinmez tabanda birlikte vardukları gözlemlenen niteliklerin topluluklarıdır; fakat hangi niteliklerin böyle bileşimlerle birlikte varolduğunu, bunların doğal kaynaklarını bilmeden, kesinlikle bilemeyiz; bu konuda birincil niteliklerle ilgili olarak pek az ilerleyebiliriz; ikincil niteliklerle ise, böl. iii de sayılan sebeplerle, hiçbir bağlantı bulamayız.

8. Altın Örneği. "Altın buharlaşmaz", buna ne denli genel olarak inanılmış olursa olsun, doğruluğuna güvenemeyeceğimiz bir önermedir. Çünkü bir kimse, Skolastiğin yararsız imgelemesine uyarak, 'altın' teriminin, doğanın bir gerçek özle birlikte yarattığı bir şey türünün yerini tuttuğunu kabul etse bile, onun, hangi tikel şeylerin bu türden olduğunu bilemeyeceği ve bu yüzden de altın için tümel olarak hiçbir şey bildiremeyeceği açıktır. Fakat eğer, 'altın' sözcüğüne, diyelim sarı renkli, işlenebilir, eriyebilir ve bilinen cisimlerin hepsinden ağır bir cismin karmaşık idesi olan bir adsal özle belirlenen bir türün yerini tuttururşa, 'altın' sözcüğünün bu uygun kullanımına göre, neyin altın olup neyin olmadığını bilmekte bir güçlük yoktur. Fakat yine de bu adsal özle görülebilir bir bağlantısı ya da bağdaşmazlığı olmayan hiçbir nitelik, altın için, kesinlikle ve tümel olarak ne

bildirilebilir ne de yadsınabilir: Örneğin buharlaşmazlığın, renk, ağırlık ya da bizim karmaşık idemizin herhangi bir basit idesiyle ya da bileşiminin tümüyle, görülebilir bir zorunlu bağlantısı olmadığı için, bütün altınların buharlaşmazlar olduğu önermesinin doğruluğunu kesinlikle bilmemiz olanaksızdır.

Altının rengi, ağırlığı ve altın adsal özünün öteki basit ideleriyle buharlaşmazlık arasında bilinebilir bir bağlantı olmadığına göre, eğer altın karmaşık idemizi sarı, eriyebilir, telleşir, ağır ve buharlaşmaz cisim olarak yaparsak, altın suyunda eriyebilirlilikle ilgili olarak, aynı sebeple, aynı belirsizlik içinde kalırız. Altının herhangi bir niteliğiyle ilgili olarak, doğru olduğuna herkesin kesinlikle güveneceği bir genel olumlama görmek isterdim. Şimdi de belki "Her altın işlenebilir" önermesi bir tümel kesin önerme değil mi denecektir. Buna yanıtım, işlenebilirliğin 'altın' sözcüğünün yerini tuttuğu karmaşık idenin bir bölümü olması durumunda onun çok kesin bir önerme olduğudur. Fakat burada altın üzerine, bu sözcüğün işlenebilirliği de içeren bir ideyi imlediğinin dışında hiçbir şey bildirilmiş değildir: bu da bir santorun dört ayaklı olduğu türünden bir doğruluk ve kesinliktir. Fakat eğer işlenebilirlilik 'altın' adının imlediği özgül özün bir bölümünü oluşturmuyorsa "bütün altınlar işlenebilir"in bir kesin önerme olmadığı açıktır. Çünkü altın karmaşık idesi, altının hangi öteki niteliklerinden yapılmış olursa olsun, işlenebilirlilik bu karmaşık ideye bağlı olmayacak ve onun içerdiği herhangi bir basit ideden kaynaklanmayacaktır; çünkü işlenebilirliğin öteki niteliklerle olan (eğer varsa) bağlantısı, ancak onun duyulmaz bölümlerinin gerçek yapısı aracılığıyladır; biz de bu yapıyı bilmediğimize göre, bunları birbirine bağlayan şeyin ne olduğunu bilmeden bu bağlantıyı algılamamız olanaksızdır.

10. Bu tür birlikte-varoluş bilinirse önermeler kesin olabilirler. Fakat bu uzağa gidemez. Gerçekten, bir karmaşık idede bu birlikte-varolan niteliklerinden ne kadar çoğunu birleştirirsek, bu sözcüğün imlemini o kadar kesin ve belirli yaparız; fakat yine de onu karmaşık idemizin içermediği öteki nitelikler bakımından tümel kesinliğe elverişli kılamayız; çünkü bunların temelindeki gerçek yapıyı da, bunların o yapıdan nasıl doğduğunu da bilmediğimiz için birbirleriyle olan bağlarını ya da bağımlılıklarını da algılayamayız. Hiç kimsenin,

bir cismin rengine bakarak onun kokusunu, tadını, sesini ya da dokunsal niteliklerini ya da öteki cisimlerde ne gibi değişmeler yapıp ya da kendisinin onlardan nasıl etkileneceğini kesinlikle bilebileceğini sanmıyorum. Aynı şey ses ya da tür vb. için de söylenebilir. Cisimlerin özgül adları böyle bir ideler topluluğunu imlediğinden, onlarla kuşku götürmez gerçek kesinlikte pek az genel önermeler yapabilişimize şaşmamak gerekir. Fakat herhangi türden bir cismin bir karmaşık idesi, ötekilerle zorunlu birlikte-varoluşu görülebilecek türden bir basit ide içerdiği sürece onunla ilgili kesin tümel önermeler yapılabilir; örneğin bir kimse altının işlenebilirliliğiyle rengi ya da ağırlığı ya da bu adın imlediği karmaşık idenin başka bir bölümü arasında zorunlu bir bağlantı kurabilirse altınla bu yönden ilgili bir kesin tümel önerme yapabilir ve o zaman *bütün altınlar işlenebilir* önermesi bütün üçgenlerin iç *açıları iki dik açıya eşittir* kadar kesin olur.

11. Cisimlerin karmaşık idelerini yapan nitelikler, genellikle, dışsal, uzak ve algılanmayan nedenlere bağlıdır. Biz, karşılaştığımız nesnelerden her birini kendi içinde bir bütün, kendi niteliklerini başka şeylerden bağımsız olarak kendinde toplayan bir şey olarak görmeye alışmışız; böylece, genellikle cisimleri, onları çevreleyen o görünmez akışkanların işlemlerini göz önünde tutmadan düşünürüz; oysa cisimlerde görülen niteliklerden büyük bölümü, hem de bizim cisimleri tanımamızı ve onlara adlar vermemizi sağlayan ve kendilerini cisimlerin doğasına bağlı ayırt edici imler olarak gördüğümüz nitelikler, o akışkanların devinı ve işlemlerinden kaynaklanır. Yaşayan yaratıklardan büyük bölümü, bir dakikacık havadan yoksun bırakın, hemen duyu, yaşam ve devimlerini yitirirler. Bunu bize nefes alma zorunluluğu öğretmiştir. Fakat bu yetkin makinelerin yaylarının bağımlı oldukları olağan olarak görülmeyen, giderek düşüncelere de girmemiş olan, kim bilir ne çok dışsal ve belki de çok uzak cisimler vardır; bunlardan kim bilir ne kadarını belki de en sıkı araştırmalar bile ortaya çıkaramayacaktır. Bizi çevreleyen şeylerin devim ve işlemlerinden kimilerini görüp algılıyoruz; fakat bütün bu yetkin makinelerin devimlerini ve durumlarını koruyan bu akımların nereden geldiği, bunların nasıl taşınıp nasıl değiştirildiği, bilgimizi de kavrayışımızı da aşıyor; öyle ki, evren dediğimiz bu olağanüstü yapının bü-

yük bölümlerinin ve deyim yerindeyse, tekerleklerinin aralarında, biz bilsek de bilmesek de, öyle bağlantılar bulunabilir ve bunlar etki ve işlemlerinde birbirine öylesine bağımlı olabilirler ki, eğer bize göre usa sığmaz uzaklıklarda bulunan yıldızlardan ya da büyük cisimlerden biri varoluşunu yitirse, bizim yaşadığımız bu köşedeki şeyler, belki de büsbütün başka bir görünüm alır ya da yok olurlar. Şu kesindir ki, şeyler kendileri içinde ne denli saltık ve tamam görünürlerse görünsünler, onlar da, en çarpıcı bulduğumuz yönleri bakımından, doğanın öteki bölümlerine bağlıdırlar. Gözlemlenen nitelikleri, eylemleri, güçleri kendi dışlarındaki bir şeyin ürünüdür ve doğanın tanıdığımız bölümlerinden hiçbiri varlığını ve üstünlüklerini komşularına borçlu olmayacak kadar yetkin değildir; düşüncelerimizi hiçbir cismin yüzeyiyle sınırlayamayız, ondaki nitelikleri tam olarak anlayabilmek için çok daha ötelere bakmamız gerekir.

13. Yargı daha ileri gidebilir, fakat bu bilgi değildir.

Bu durumda, cisimlerle ilgili önermelerin pek azında kesinlik bulunduğunu görünce şaşırmamak gerekir; cisimlerin nitelik ve özellikleri üzerindeki bilgimiz duyularımızın erişip bize bildirebildiklerinin ötesine çok seyrek geçer. Belki araştırıcı ve gözlemci kimseler, yargı gücüyle, daha ötesine gidebilirler ve dikkatli gözlemden aldıkları olasılıklara ve iyi birleştirdikleri belirtilere dayanarak, deneyin kendilerine bildirmediği şeyleri çokluk doğru oarak kestirebilirler, fakat bu da yine kestirimdir; kanı olmakla kalır, ve bilginin gerektirdiği kesinlikten yoksundur.

14. Nesnelerin bilgisi için gerekli olan. Bu türden bir yaklaşık bilgi edinmeden, önce, bir cismin birincil niteliklerinin başka bir cismin birincil nitelikleri üzerinde, düzenli olarak, hangi değişmeleri ve nasıl yaptığını bilmemiz gerekir. İkinci olarak, bir cismin hangi birincil niteliklerinin bizdeki hangi belli duyumları ya da ideleri ürettiğini de bilmeliyiz. Gerçekte bu, özdeğin bütün etkilerini, oylum, kılık, bölümlerin yapışıklığı, devrim ve durgunluk kipleri içinde tanımaktan az bir şey değildir. Bu da, herkesin kabul edeceği gibi, açınlamanın aracılığı olmadan, olanaksızdır.

15. Cisim idelerimiz cisimlerin gerçek yapılarını içermedikçe onlarla ilgili olarak yapabileceğimiz kesin önermeler pek azdır. Cisimlerin kendi adlarının imlediği karmaşık ideler, onların gerçek yapıla-

rını kapsamadıklarından, bize sağladıkları tümel kesinlik çok azdır, bu yüzden de, bütün insanların belli aralıklarla uyuduklarını hiçbir insanın taş ya da tahtayla beslenemeyeceğini, bütün insanların baldıranla zehirleneceğini, kesinlikle bildiremeyiz; çünkü bu ideler bizdeki, insanın adsal özüyle ya da adın imlediği soyut ideyle bağlılık ya da karşıtlık içinde değildir. Benzer durumlarda tikel nesnelerde deneye başvurmamız gerekir ve bu da bizi çok ileri götürmez. Gerisi için olasılıkla yetinmek zorundayız. Baldıranı ondan zarar görmeden yiyen hayvanlar da, odun ya da taşla beslenen hayvanlar da vardır. Fakat değişik türden hayvanların bu ve benzeri niteliklerinin ve güçlerinin kaynaklandığı gerçek yapılarının ideleri bizde bulunmadıkça, bunlar üzerine tümel önermelerde kesinlik ummak doğru olmaz.

16. Önermelerin genel kesinliği nereden gelir. Sonuç olarak, ne türden olursa olsun genel önermelerin kesin olabilecekleri durumlar, ancak, önermedeki terimlerin, orada anlatıldığı biçimde uyuşup uyuşmadıklarını bizim bulabileceğimiz ideleri imledikleri durumlardır. Ve terimlerin imledikleri idelerin, bildirdikleri ya da yadsındıkları biçimde uyuşup uyuşmadıklarını algıladığımız zaman da onların doğru ya da yanlış olduğuna kesin karar veririz. Bundan da, genel kesinliğin idelerimiz dışında bulunmayacağını görmüş oluyoruz. Onu başka yerde, yani dışımızdaki deney ve gözlemlerde aradığımız zaman bilgimiz tikellerin ötesine geçmez. Bize genel bilgi sağlayacak şey yalnızca kendi soyut idelerimizin gözlemidir.

BÖLÜM VII

Özsözler

1. Özsözler apaçıktır. Bir tür önermeler de *özsözler* ya da belit adı altında, bilimin ilkeleri olarak görülürler; bunlar *apaçık** oldukla-rından, doğuştan bilindikleri düşünülmüş ve hiç kimse (benim bildi-

* İngilizce self-evident, kendiliğinden-açık gibi bir anlama geliyor. Böylece 'ap' önekine 'kendiliğinden' ya da 'dolaysız' sözcüklerinin yerini tuttumuş oluyoruz, ç.n.

ğimce) bunların, deyim yerindeyse bizi onları kabule zorlayan o üstün derecedeki açıklıklarının nedenini ve kaynağını göstermeye çalışmamıştır. Ancak, bunların apaçıklığının sebebini araştırmak ve bunun yalnız onlara özgü mü olduğunu görmek, ve ayrıca bunların başka bilgilerimizi ne kadar etkilediklerini incelemek yararlı olabilir.

2. Bu apaçıklık nedir. Gördüğümüz gibi, bilgi, idelerin uyuşma ya da uyuşmamalarının algılanmasıdır. Bu uyuşma ya da uyuşmamanın, başka bir bilginin aracılığı olmadan, dolaysız olarak kendiliğinden algılandığı durumda bilgimiz apaçıktır. Bir kanıt gerekmeden ilk bakışta kabul ettiği birtakım önermeleri düşünen kimse bunu hemen anlayabilir; çünkü bu önermeleri kabul edişinin sebebinin, zihnin, bu ideleri bu tür önermelerde olumlamış ya da olumsuzlanışlarına göre hemen karşılaştırarak onlar arasındaki uyuşma ya da uyuşmamayı algılaması olduğunu görür.

3. Apaçıklık yalnızca özsöz denen önermelere özgü değil. Bu böyle olunca, şimdi de, apaçıklığın yalnızca özsöz adı verilen önermelere özgü mü olduğunu ve bunlarda belitlere verilen üstünlüğün bulunup bulunmadığını araştıralım. Belit oldukları kabul edilmeyen birçok başka doğruların da bu apaçıklıktan pay aldıkları açıkça görülür. Yukarıda sözünü ettiğim, özdeşlik, bağıntı birlikte-varolma ve gerçek varoluş gibi birçok idelerin değişik türden uyuşma ve uyuşmamalarını gözden geçirirsek bunu görürüz; bu bize apaçık önermelerin yalnızca özsöz güvencesini kazananlar olmayıp, pek çok, hemen hemen sayısız, başka önermelerin de böyle olduğunu gösterecektir.

4. Birincisi, özdeşlik ve başkalık bakımından bütün önermeler apaçıktır. Çünkü, *birincisi, özdeşliğin* uyuşma ya da uyuşmamasının dolaysız algısı zihinde seçik idelerin bulunuşuna dayandığına göre, bu bize, seçik idelerimizin sayısı kadar apaçıklık sağlar. Bilgisi olan herkeste, bu bilginin temelinde çeşitli ve seçik ideler vardır; zihnin, idelerini kendiliğinden tanıyıp başka idelerinden ayırt etmesi onun ilk edimidir (bu olmadıkça zihin bilgisi olamaz.) Herkes zihninde kendi idelerini tanır; bir idenin anlığında bulunup bulunmadığını ve onun ne olduğunu da bilir ve orada birden çok ide bulunduğunda, onları seçik olarak ve birbirleriyle karıştırmadan da bilir. Bu her zaman böyle olduğu için de (çünkü algıladığı şeyi algılamaması ola-

naksızdır). zihninde bir ide bulunduğu zaman, onun orada bulunduğundan ve onun o ide olduğundan kuşkuya düşemez ve iki seçik ide, zihinde bulundukları zaman oradadırlar ve bir ve aynı ide değildirler. Öyle ki, bütün bu olumlama ya da olumsuzlamalar herhangi bir kuşku, belirsizlik, duraksama olabilirliği olmadan yapılmışlardır ve anlaşıldıkları anda, yani önermenin terimlerinin yerini tuttukları idelerin zihnimizde bulundukları anda, kabul edilmiş olmaları da zorunludur. Demek ki apaçık olma ayrıcalığı yalnızca, "Bir şey neyse odur" ve "Aynı şeyin hem olması hem de olmaması olanaksızdır" biçimindeki iki önermeye özgü değildir ve bunların özel bir üstünlükleri yoktur. Olma ya da olmamanın algısının, 'neyse' ve 'şey' terimleriyle imlenen bulanık idelere ilişkinliği, başka idelere ilişkinliğinden ileri değildir. Bu iki genel özsöz, kısaca, *aynı aynıdır* ve *aynı başka değildir* anlamına geldiğine göre bunlar bu genel kurallarda olduğu kadar tikel örneklerde de doğrudur; üstelik tikel örneklerde bunlar, henüz bu genel kurallar üzerinde düşünülmeden de bilinirler ve bütün güçlerini, zihnin tikel ideleri ayırt etmesinden alırlar: Öyle ki özdeşlik yönünden sezgisel bilgimiz idelerimiz kadardır. Ve seçik ideler için bildiğimiz adların sayısı kadar apaçık önermeler yapabiliriz. Ve herkesi şunlar üzerinde düşünmeye çağırıyorum: "Bir daire bir dairedir" önermesi, daha genel terimlerden oluşan "Bir şey neyse odur" önermesi, kadar apaçık değil midir ve "Mavi kırmızı değildir" önermesi, zihnin, sözcükleri anıladığı anda "Aynı şeyin hem olması hem de olmaması olanaksızdır" belitinde olduğundan daha çok kuşkuya düşmediği bir önerme değil midir? Bu tür önermelerin hepsi böyledir.

5. *İkincisi, birlikte-varoluşla ilgili apaçık önermelerimiz azdır.* İkincisi, birlikte-varoluşa, yani iki ide arasındaki, biri bir öznede bulunduğu zaman ötekinin de zorunlu olarak bulunacağı biçimde bir bağlantının bulunduğu duruma gelince: bu tür uyuşma ve uyuşmamalarda zihnin dolaysız bir algısı vardır fakat bunların sayıları az olur. Bu yüzden, bu türde sezgisel bilgimiz çok azdır; böyle önermeler bulunsa da sayıları çok değildir: Örneğin kendi yüzeyinin içerdiği oyluma eşit bir yeri doldurmak bendeki cisim idesine bağlı olduğundan, iki cisimin birden aynı yerde bulunmayacağının bir apaçık önerme olduğunu düşünürüm.

6. Başka bağıntılarda da elde edebiliriz. Üçüncüsü, ***kiplerin bağıntılarına*** gelince, matematikçiler yalnızca eşitlik bağıntısıyla ilgili birçok belitler kurmuşlardır. "Eşitlerden eşitler çıkınca kalanlar da eşit olur" ve benzerlerini matematikçiler belit olarak ve tartışmasız doğrular olarak kabul etmiş de olsalar, bunları inceleyen birisi bunların apaçıklıklarının "Bir bir daha iki eder" ya da "Bir elin beş parmağından ikisini ve öteki elin beş parmağından da ikisini çıkarırsanız kalan parmakların sayıları eşit olur"un apaçıklığından daha açık olmadıklarını görecektir. Sayılar üzerine böyle binlercesi bulunabilir ve bunların ilk işitmede kabul edilmesi gerekir ve apaçıklıkları da matematik belitlerininkilerden daha açık değilse bile onlara eşittir.

7. Dördüncüsü, gerçek varoluşla ilgili olarak hiç yoktur. Dördüncüsü gerçek varoluşa gelince, bunun, kendimizin ve bir tek Varlığınkiler dışında, idelerimizden hiçbiriyle bağlantısı olmadığından bütün öteki varlıkların gerçek varoluşu üzerine apaçık bilgilerimiz olmadığı gibi tanıtlamalı bilgilerimiz de pek yoktur; bu yüzden, bunlarla ilgili olarak özsözler de yoktur.

8. Bu özsözler öteki bilgilerimizi çok etkilemez. Şimdi de bu kabul edilmiş özsözlerin öteki bilgilerimiz üzerindeki etkilerini inceleyim. Skolastiğin koyduğu, her uslamanın daha önceden bilinen ve kabul edilmiş olanlardan, onların diliyle ex *praecognitis ve praeconcessis*, geldiği kuralı bu özsözlere bütün öteki bilgilerin temeli ve önceden bilinen şeyler diye bakılmasına neden oluyor gibi görünüyor; bunun da iki anlama geldiğini sanıyorum; birincisi, bu özsözlerin zihnin ilk bildiği doğrular olduğu, ikincisi de bilgimizin öteki bölümlerinin bu özsözlerden kaynaklandığı.

9. Çünkü bunlar ilk bildiğimiz doğrular değildir. Birincisi, bunların zihnin ilk bildiği doğrular olmadığı, Kitap I, Böl. ii de gösterildiği gibi, deneyden açıkça görülür. Bunun sebebi çok açıktır; zihne bu önermeler kabul ettiren şey, kendi ideleri arasındaki uyuşma ya da uyuşmamanın, o önermelerin zihnin anladığı terimlerle bildirilmiş ya da yadsınmış olmalarına uygun olarak algılanmasından başka bir şey olmadığına göre ve her idenin ne olduğu her iki seçik idenin de birbirinin aynı olmadığı bilindiğine göre, bundan zorunlu olarak çıkan sonuç, apaçık doğrular arasında, zihinde ilk bilinen idelerden olu-

şanların en önce bilinmesi gerektiğidir; zihindeki ilk idelerin tikel şeylerin ideleri olduğu da açıktır; zihin bunlardan, derece derece, az sayıdaki genel idelere doğru ilerler ki, bunlar da, olağan ve alışılmış duyu nesnelerinden alınarak kendilerine takılan adlarla birlikte zihinde yerleşmişlerdir. Böylece önce *tikel ideler* alınmış ve ayırt edilmiş ve bunlar üzerine bilgi kazanılmıştır, bunlardan hemen sonra tikellere en yakın, yani az genel ya da özgül olanlar gelir. Çünkü soyut ideler, çocuklar ya da alışmış olmayanlar için tikeller kadar açık ve kolay değildir. Onların yetişkinlere öyle görünmesi sürekli ve alışılmış kullanımın onları öyle yapmış olmasındandır. Çünkü onlar üzerinde iyi düşündüğümüzde *genel idelerin* zihnin kurgu ve düzenleri olduğu, birtakım zorluklar getirdikleri ve kendilerini bizim sandığımız kadar kolay sunmadıkları görülür. Örneğin bir üçgenin (bu da en soyut, en kapsamlı ve zor ide değildir) genel idesini oluşturmak belli bir uğraş ve ustalığı gerektirir; çünkü bu ne eğik ne dik açılı, ne eşitkenar, ne ikizkenar, ne de çeşitkenar olacak fakat aynı zamanda bunların hepsi birden olacaktır. Gerçekte bu varolması olanaksız olan eksik bir şeydir; birçok değişik ve bağdaşmaz idelerin kimi bölümlerinin kendisinde toplandığı bir idedir.

10. Çünkü bilgimizin öteki bölümleri onlara bağlı değildir. İkincisi, söylenmiş olanlardan açıkça çıkan bir sonuç da bu değerleri abartılmış özsözlerin bütün bilgimizin ilkeleri ve temelleri olmadığıdır. Çünkü eğer onlar kadar apaçık olan başka doğrular varsa ve başka birçok doğruları onlardan önce biliyorsak bunların, bütün doğruları kendilerinden çıkardığımız ilkeler olması olanaksızdır. Gerçekten, bu genel ilkelerin kendilerinin bilgisinin dışındaki bütün bilginin, genel, doğuştan ve kendiliğinden apaçık genel ilkelere bağlı olduğunu savlayanlara, bir bir daha, iki iki daha dört ve üç kez ikinin altı ettiğini kanıtlamak için hangi genel ilkenin gerekli olduğunu sormak isterdim. Bunların kanıtlamasız bilinmesi de gösteriyor ki, ya bütün bilgi, ilke adı verilen, önceden bilinen doğrulardan ya da belitlerden gelmez ya da bunlar da ilkelerdir ve eğer bunlara ilke demek gerekirse, sayıların büyük bölümü ilke olacak demektir. Bunlara bir de bütün seçik idelerimizden yapılmış olan apaçık önermeleri eklersek insanların çağlar boyunca elde ettikleri doğuştan ilkelerin sonsuz sayıda ya da en azından sayılmayacak kadar çok olduğunu

görürüz ve bunların büyük bölümünü insanlar yaşamları boyunca hiç öğrenemezler.

11. Bu genel özsözlerin yararı ne? Öyleyse bunlar için ne diyeceğiz? Bu genel özsözlerin hiç yararı olmadığını mı? Kesinlikle hayır; ancak belki de bunlar genellikle sanıldıkları gibi kullanılmazlar. Fakat kimilerinin bunlara tanıdıkları üstünlüklerden kuşkuya düşmek, en azından bütün bilimleri yıkıntıya götürecek türden bir saldırı olarak görüldüğünden, bu kuralları, bilgimizin öteki bölümlerine bağlı olarak ele almak ve bunların neye yaradıklarını ve neye yaramalarının olanaksız olduğunu şimdiye dek yapılmış olanlara göre değişik bir yoldan incelemek yararsız sayılmaz.

(1) Daha önce söylenenlerden, bunların daha az apaçık önermelerkanıtlamak ya da pekiştirmekte yararlı olmadıkları açıktır.

(2) Yine açıktır ki bunlar herhangi bir bilimin, üzerine kurulacağı temeller değildir; olmamışlardır da. Bilimlerle onların üzerine kurulduğu özsözler konusunda söylenen ve skolastikçilerden yayılan pek çok şey olduğunu biliyorum; fakat benim talihsizliğim bu tür bilimlere, hele "bir şey neyse odur" ve "Bir şeyin hem olması hem olmaması olanaksızdır." biçimindeki iki kural üzerine kurulanlara rastlamamış olmamdır. Herhangi bir bilimin bunlar ya da başka genel özsözler üzerine kurulduğu durumların bana gösterilmesini isterdim; bunlar ya da benzer özsözler üzerine kurulmuş olan ve bunlar düşünülmediği zaman sağlamlığını yitiren bu bilimi bana gösterebilen de minnet duyardım.

(3) Bunlar bilimlerin ilerlemesinde ya da bilinmeyen yeni doğruların bulunmasında insanlara yararlı olmaz. Newton, değer biçilemeyen kitabında, hepsi de daha önceden bilinmeyen yeni doğrular olan ve matematiksel bilgide yeni ilerlemeleri oluşturan birçok önermeler tanıtladı: fakat bunların bulunmasında "Bir şey neyse odur" ya da "Bir şey kendi bölümünden büyüktür", ya da benzeri genel ilkelerden yararlanmadı. Bu tür önermeler için duydukları geleneksel saygının etkisi altında, özsözlerin yardımı olmadıkça nesnelerin bilinmesinde bir adım bile atılamayacağına ve bu genel ilkeler olmadan bilimlerin yapısına bir tek taş koymanın bile olanaksız olduğuna inananlar eğer bir bilginin kazanılmasıyla kazanılmış bir bilginin başkalarına iletilmesi ve bir bilimin icat edilmesiyle, onun öğrenildikçe

başkalarına da öğretilmesi arasındaki ayrımlar üzerinde birkez düşünse aman, bu genel ilkelerin, ilk iacatçıların o güzel yapılarını üzerle oturttukları temeller ya da onlar için bilginin gizlerini kapıların an anahtar olmadıklarını görürlerdi. Sonradan okullar kurulup da ibaşkalarının bulunduğu şeyler öğretecek olan öğretmenleri ortaya çıkınca, bu ilkeleri bunlar kullandılar; yani bunlar, apaçık olan ya da incelemeye göre doğru olduklarının kabul edilmesi gereken belli önermeler ortaya koydular, öyle ki, bu doğrular birkez öğrencilerin zihnine tartışılmaz doğrular olarak yerleştirildikten sonra, bunları, öğrencilere, daha önceden kendilerine öğretilmiş ve zihinlerine özenle yerleştirilmiş olan bu genel ilkeler kadar yakından bilmedikleri kimi tikel doğruları öğretmek için, yeri geldikçe kullandılar. Oysa bu tikel örnekler, üzerlerinde düşünüldüğünde, anlık için kendilerini pekiştirmek üzere kullanılan genel özsözlerden daha az apaçık değildir ve ilk icatçı da, doğruyu, bu genel ilkelerin yardımına başvurmadan bu tikel örneklerde bulmuştur; bunları dikkatle inceleyen herkes de aynı şeyi yapacaktır.

Buna göre, bu özsözlerin nasıl kullanılacağına gelelim.

(1) Bunlar, görüldüğü gibi, bilimler ilerlediği sürece onların öğretilmesinde kullanılırlar; fakat bilimleri ilerletmede yararları ya az ya da hiç yoktur.

(2) Bunlar inatçı çekişmecileri susturmada ve tartışmaları bir sonuca götürmede kullanılırlar. Onların bu amaçla kullanılmasının aşağıdaki yoldan gelip gelmediğini incelemek üzere okuyucunun iznini diliyorum. Skolastikçiler, tartışmayı insan yeteneğinin mihenk taşı ve bilginin ölçütü olarak gördüklerinden, savaş alanını bırakmayanı yenmiş sayarlardı; son sözü söyleyen, düşünceyi değilse bile tartışmayı kazamış sayılırdı. Fakat bu yönteme göre aynı derecede usta iki tartışmacı arasında bir karara varılmadığı durumlar ortaya çıktığından, Soklastikçiler birçoğu gerçekten apaçık olan belli genel önermeler ortaya koydular; öyle ki, üzerlerinde herkes birden uyuşabildiği için bunlar doğruluğun genel ölçütleri sayıldılar ve (tartışmacıların kendi aralarında başkalarını bulamadıkları durumlarda) daha ötesine geçilemeyen ve iki yan için de kabul edilmesi zorunlu olan ilkeler olarak kullanıldılar. Böylece bu özsözler tartışmalarda kimsenin yadsıyamayacağı ilkeler adını aldıklarından, yanlış olarak, bütün bil-

gilerin kendilerinden başladığı kökler ve kaynaklar ve bilimlerin üzerlerine oturduğu temeller olarak görüldüler. Çünkü tartışmalarda bunlardan birine ulaşıldığında burada duruluyor ve daha öteye gidilmiyordu; sorun da çözülmüş oluyordu. Fakat bunun ne denli yanlış olduğu görüldü.

12. Sözcüklerin kullanılmasına dikkat edilmezse özsözler çelişkilere dönüşür. Bir şeyin daha gözlemlenmesinin yararlı olacağını sanıyorum; bu genel özsözler zihinlerimizi gerçek bilgide ilerletmek ya da ondan saptırmamaktan öylesine uzaktırlar ki, eğer kavramlarımız yanlış, belirsiz ya da değişken olur; ve biz de düşüncemizi şeylerin yerleşmiş, belirli idelerine bağlayacak yerde kendimizi sözcüklerin seslerine kaptırırsak bu genel özsözler bizi yanlışlıkları pekiştirmeye götürürler ve sözcüklerin en yaygın olan kullanımları içinde çelişkileri kanıtlamaya yararlar.

19. Açık seçik idelerimizin bulunduğu durumlarda bu özsözlerin kanıtlamalarda yararı azdır. Öyle ki, iyi düşünülürse, idelerimizin zihinlerimizde iyi belirlendiği ve bunlara yerleşmiş belirlenimler altında bildiğimiz ve değişmeyen adlar takıldığı zaman, hangileri olursa olsun, idelerimiz arasındaki uyuşma ya da uyuşmamayı kanıtlamak için, bu özsözlerin yardımı olmadan, bu tür önermelerin doğruluğunu ya da yanlışlığını seçemeyen kimse, bunu bunların yardımıyla da yapamaz; çünkü bunlar kadar apaçık olan öteki önermelerin doğruluğunu kanıtlamasız bilebileceği de düşünülemez. İşte bir bölümünün kanıtlaması gereksiz ve olanaksız olan *sezgisel bilginin* öteki bölümünün de öyle olması zorunluluğu buradan gelir. Bir bölüm için bunu gerekli gören, bütün bilginin ve kesinliğin dayanağını yok etmiş olur; çünkü iki iki daha dört eder önermesini pekiştirmek ve bu önermeyi kabul etmek için bir kanıtı gerekli gören kimse, bir şeyin neyse o olduğu önermesini kabul etmek için de kanıt gereksinimi duyacaktır. Yine, ikinin üç olmadığına, akın kara olmadığına bir üçgenin daire olmadığına vb. ya da başka iki belirli ve seçik idenin bir ve aynı olmadığına inanmak için kanıtı gerekli gören kimse, aynı şeyin hem bir şey olmasının hem de olmamasının olanaksız olduğuna inanmak için de bir tanıtlamayı gerekli bulacaktır.

BÖLÜM VIII

İçi Boş Önermeler

1. Kimi önermeler bilgimizi arttırmaz. Yukarıdaki bölümde incelenen özsözlerin, gerçek bilgi için genellikle düşünüldüğü gibi bir yararları bulunup bulunmadığını düşünmeyi başkalarına bırakıyorum. Fakat kesinlikle doğru olmalarına karşın yine de anlığa ışık serpmeyen, bilgimizi arttırmayan önermelerin bulunduğu güvenle bildirilebilir. Şunlar böyledir:

2. Birincisi özdeş önermeler. Birincisi, bütün salt *özdeş önermeler*. Bunlar açıkça ve ilk bakışta bilgi içermedikleri görülen önermelerdir. Çünkü söylenen terimin kendisini bildirdiğimiz zaman, bu ister arı sözsel olsun, isterse açık ve gerçek bir ide içersin, bu önermeyi biz yapmış da olsak, o bize önerilmiş de olsa, o, daha önceden kesin olarak bildiğimizin dışında bize bir şey göstermez. Gerçekten şu en genel olan "Bir şey neyse odur" önermesi, kimi kez bir kimseye, işlediği, fakat tikel durumlarda dolambaçlı ya da bulanık anlamlı terimler yüzünden gözünden kaçmış olan bir saçmalığı göstermeye yarayabilir; çünkü hiç kimse görünür ve doğrudan çelişkileri açık sözcüklerle bildirecek kadar açıkça sağduyuya karşı çıkamaz; ya da karşı çıksa bile, bir başkası onunla bir daha tartışmaya girmemekte haklı olur.

3. Fakat özdeş önermeleri bilgiyi ilerletmek için kullandığını savlayan birisinin boş söz söyleme suçlamasından nasıl kurtulabileceğini bilemiyorum. Bir kimse "istenç istençtir" önermesini istediği kadar yinelesin ve buna istediği kadar inansın bu ve bunun gibi sonsuz sayıda önermelerin bilgimizi arttırmada ne yararı olabilir? Bir kimse bildiği sözcüklerin çokluğu ölçüsünde istediği kadar şöyle önermeler yapsın: "Yasa yasadır", "Borç borçtur", "Hak haktır", ve "Yanlış yanlıştır"; bunlar ve benzerleri ona ahlâkı öğretir ya da ahlâk üzerine onu ya da başkalarını aydınlatır mı? Neyin doğru neyin yanlış olduğunu ve bunların ölçüsünü bilmeyenler ve belki de hiç bilmeyecek olanlar, bunun ve bütün böyle önermelerin doğruluğunu ahlâk konusunda en iyi öğrenimi görmüş birisi kadar güvenli ve şaşmaz biçimde bilebilirler. Fakat böyle önermeler, onla-

ra, davranışları için zorunlu ve yararlı şeylerin bilgisinde ne yarar sağlar?

Bilgi büsbütün başka bir şeyde ortaya çıkar; kendisinin ya da başkasının anlığını yeni doğrulara açacak olan kimse aracı ideler bulmalı ve sonra da bunları öyle bir düzen içine sokmalıdır ki, anlık söz konusu ideler arasındaki uyuşma ya da uyuşmamayı görebilsin. Bunu yapan önermeler öğreticidir; fakat bunlar ne insanın kendisinin ne de başkasının bilgilerini arttırmayan, aynı terimi kendisi olarak bildiren önermelerden çok uzaktır.

4. İkincisi, bir karmaşık idenin bir bölümüne yüklem olarak bütünün verilmesidir. İkincisi, içi boş önermelerden bir başka türü de *karmaşık idenin bir bölümüne tümün yüklendiği* durumdur; bu, tanımlanan sözcüğün, tanımının bir bölümüyle yüklenmesidir. Cinsin türe ya da daha kapsamlının daha az kapsamlıya yüklendiği durumlar böyledir. Gerekten, örneğin "Kurşun bir madendir" önermesi, 'kurşun' adının imlediği karmaşık ideyi bilen bir kimse için, hangi bilişiyi, hangi bilgiyi içerir? 'Maden' teriminin imlediği karmaşık ideyi oluşturan bütün yalın ideler, onun daha önce kavranmış ve 'kurşun' adıyla imlemiş olduğu şeylerden başkaları değildir. Gerçekte 'Maden' sözcüğünün imlemini bilen ve kurşun sözcüğününkini bilmeyen birisi için, kurşunun maden olduğunu söylemek bu sözcüğün imlemini açıklamanın kısa yoludur; çünkü bu o kimseye onun çok ağır, eriyebilir, işlenebilir bir cisim olduğunu söyleyerek basit ideleri sayıp dökmeden, bunları hep birden anlatmaktır.

5. Tanımlanmış olanın tanımının bir bölümü olarak. Böyle bir saçmalık da tanımlanmış terimin tanımının bir bölümünü ya da bir karmaşık ideyi oluşturan idelerden birini, "Bütün altınlar eriyebilir" de olduğu gibi bütün karmaşık ide için bildirmektir; çünkü eriyebilirlik 'altın' sesinin imlediği karmaşık ideyi oluşturan basit idelerden biri olduğuna göre, 'altın' için, onun bilinen imleminin içerdiği şeyi bildirmek seslerle oynamaktan başka ne olabilir? Altının sarı olduğunu ağırbaşlılıkla önemli bir doğru bildirir gibi bildirmek gülünç bir şey olurdu; onun eriyebilir olduğunu bildirmenin de, bu nitelik altın sesinin olağan konuşmada imi olduğu karmaşık idenin dışında bulunmadığı sürece ötekinden nasıl daha anlamlı olacağını bilemiyorum.

6. Örnek. İnsan ve at. "Her insan bir hayvan ya da yaşayan cisimdir", olabileceği kadar kesin bir önermedir; fakat şeylerin bilgisini vermede atın eşkin bir hayvan ya da kişneyen eşkin hayvan olduğunu söylemekten ileri gitmez, çünkü ikisi de sözcüklerin imlemleri üzerinedir ve bana birincisinin bildirdiği şey, beden, duyu ve devimin ya da duyum ve devim gücünün, benim 'insan' sözcüğünden her zaman anladığım ve o sözcükle imlediğim idelerden üçü olup bunların birlikte bulunmadığı bir şeye 'insan' adının verilmeyeceğidir; bunun gibi, ötekinin bildirdiği şey de, beden, duyu ve belli bir yürüyüş biçiminin, belki bir sesle birlikte, benim 'at' sözcüğüyle her zaman imlediğim ve o sözcükten anladığım idelerden birkaçı olduğu ve bunların birlikte bulunmadıkları bir şeye 'at' adının verilmeyeceğidir. Fakat bana kendisinde duyu, devim, us ve gülmenin birleştiği bir şeyde edimsel olarak Tanrı kavramının bulunduğunu ve bu şeyin afyonla uyutulabileceğini söyleyen birisi, gerçekten bilgi veren bir önerme yapmıştır; çünkü Tanrı kavramını edinmek de, afyonla uyumak da 'insan' sözcüğünde içerilmiş olmadıklarından, bu türlü önermelerle 'insan' sözcüğünün imlediğini aşan bir şey öğrenmiş oluyoruz; bu yüzden de önermenin içerdiği bilgi sözseli aşar.

7. Böyle yalnızca sözcüklerin imlemi öğrenilir. Bir kimse bir önerme yapmadan önce, onun o önermede kullandığı terimleri anladığı kabul edilir; yoksa, çıkardığı sesleri zihnindeki idelerin imleri olarak kullanan bir ussal varlık olarak değil de, yalnızca öykünmeye dayanan bir gürültü yapan ve başkalarından öğrendiği belli sesleri çıkarabilen bir papağan gibi konuşmuş olur. Dinleyenin de terimleri konuşanın onları kullandığı anlamda anladığı kabul edilir; yoksa konuşan özel bir dil konuşmuş ve anlaşılmaz sesler çıkarmış olur. Buna göre, "Bir üçgenin üç açısı vardır" ya da "Safran sarıdır" gibi, dinleyenin daha önceden bildiği kabul edilen terimlerden birinin içerdiğini aşan bir şey içermeyen bir önerme yapmak sözcüklerle oynamak demektir. Böyle bir şeyin kabul edilebileceği tek durum, bir kimsenin, kendisini anlamadığını söyleyen birisine kullandığı terimlerin anlamını açıkladığı durum olabilir; o zamanda öğretilen şey yalnızca sözcüğün imlemi ve imin kullanımıdır.

8. Fakat gerçek bilgi değildir. Demek doğruluğunu tam kesinlikle bilebildiğimiz iki tür önerme vardır. Biri içi boş önermelerdir ki,

bunların verdiği bilgi kesindir, fakat bu, öğretici değil, sözsel bir kesinliktir. İkincisi, üçgenin dış açısı, karşısındaki açıların her birinden büyüktür örneğinde olduğu gibi, bir şey üzerine kendi karmaşık idesinin zorunlu kıldığı fakat içermediği bir şey bildiren önermelerin doğruluğunu kesin olarak bilebiliriz; bu dışsal açıyla karşısındaki içsel açılar arasındaki bağıntı üçgen sözcüğünün imlediği karmaşık ideyi oluşturan idelerden biri olmadığı için, bu gerçek ve öğretici bilgi veren bir gerçek doğrudur.

12. Sözsel önermelerin imleri. Birincisi soyut terimlerde yükleme. Sonuca varalım. Salt sözsel önermeler aşağıdaki işaretlerden bilinebilir:

Birincisi, içinde iki soyut terimden birinin öteki için bildirildiği bütün önermeler salt seslerin imlemleri üzerinedir; çünkü, hiçbir soyut ide kendinden başka bir ideyle aynı olmayacağından, onun soyut adı başka bir terim için bildirildiğinde, bu yalnızca bu terimin de o adı alabileceğini, ya da bu iki adın aynı şeyi imlediklerini gösterir. Böylece bir kimse tutumluğun yetingenlik, minnettarlığın hakbilirlik olduğunu, şu ya da bu eylemin ılımlılık olduğunu ya da olmadığını söylediği zaman, bu ve benzeri önermeler ilk bakışta ne denli doğru gibi görünürlerse görünsünler, bunlara daha yakından bakıp içerdiklerini iyice incelediğimizde, her birinin bu terimlerin imlemlerini bildirmekten öteye gitmediğini görürüz.

13. İkincisi, bir terime tanımının bir bölümünün yüklenmesi. İkincisi, içinde bir terimin imlediği karmaşık idenin bir bölümünün o terime yüklendiği her önerme sözseldir; altının maden olduğu ya da ağır olduğu söylendiğinde böyledir; böylece, içlerinde, cins denen daha kapsamlı sözcüklerin, tür ya da bireyler denen, daha alt düzeyde ya da daha az kapsamlı sözcüklere yüklendiği önermeler salt sözseldir.

Gerek kitaplarda gerekse dışarıda olağan olarak karşınıza çıkan konuşmaları oluşturan önermeleri bu iki kurala göre incelediğimiz zaman, bunların genellikle sanılandan daha büyük bir bölümünün sözcüklerin imlemleri üzerine olduğunu ve bu imlerin kullanım ve uygulanmasından başka bir şey içermediklerini görürüz.

Kısaca, şunu şaşmaz bir kural olarak ortaya koyabileceğimi sanıyorum: Bir sözcüğün imlediği seçik idenin bilinmediği ya da düşü-

nülmediği, ve idenin içermediği bir şeyin bildirilmediği ya da yadsınmadığı her durumda düşüncelerimiz yalnızca seslere bağlanmıştır ve gerçek doğruya da yanlışa da ulaşamaz. Bu kuralın iyi izlenmesi, bizi, boş eğlence ve tartışmalardan belki de büyük ölçüde kurtarabilir ve gerçek ve doğruyu ararken çekeceğimiz sıkıntıları ve düşeceğimiz yanılmaları çok azaltabilir.

BÖLÜM IX

Varoluş Üzerine Bilgimiz

1. Genel önermeler varoluşla ilgili değildir. Buraya dek yalnızca şeylerin özlerini ele aldık; bunlar soyut ideler olup bu yüzden de düşüncemizde tikel varoluştan ayrılmış olduklarından (çünkü zihnin soyutlamada yaptığı işlem, bir ideyi arılıktakinin dışında herhangi bir varoluştan ayırarak ele almaktır) bize gerçek varoluşun bilgisini vermezler. Bu arada, doğruluk ya da yanlışlıkları üzerine kesin bilgimiz olan tümel önermelerin varoluşla ilgili olmadıklarına da dikkat çekebiliriz: Ayrıca, genel yapılmış olsalardı kesin olamayacak bütün tikel bildirme ya da yadsımalar da yalnızca varoluşla ilgilidir; çünkü bunlar, soyut doğalarında zorunlu bir birlik ya da karşıtlık bulunduğu bilinmeyen, varolan şeylerin ilineksel birlik ya da ayrılığını bildirirler.

2. Varoluşun üçlü bilgisi. Fakat önermelerin doğasını ve yüklemenin değişik biçimlerini, başka yerde genişliğine incelemek üzere bir yana bırakarak, şimdi *şeylerin varoluşu* üzerine bilgimizi ve bunu nasıl edindiğimizi araştıralım. Demek ben, kendi *varoluşumuzun* bilgisini sezgiyle, *Tanrının varoluşunun* bilgisini tanıtlamayla ve öteki şeylerin bilgisini duyumla elde ettiğimizi söylüyorum.

3. Kendi varoluşumuz üzerine bilgimiz sezgiseldir. Kendi varoluşumuzu öylesine açık ve kesin olarak algılarız ki bunun kanıtlanması gerekli de olanaklı da değildir. Çünkü bizim için kendi varoluşumuzdan daha apaçık hiçbir şey yoktur. Düşünüyorum, uslama yapıyorum, haz ve acı duyuyorum: bunlardan hiçbiri benim için kendi

varoluşumdan daha açık olabilir mi? Her şeyden kuşku duysam bile, bu kuşkunun kendisi kendi varoluşumu algılamamı sağlar ve bundan kuşku duymama engel olur. Çünkü, eğer acı duyuyorsam, duyduğum acının varoluşu kadar kendi varoluşumu da algıladığım açıktır; eğer kuşku duyduğumu biliyorsam, kuşku duyan şeyin varoluşunu da *kuşku* dediğim şeyinkini olduğu kadar kesin olarak algılamış olmam gerekir. Demek ki bizi, kendi varlığımız üzerinde bir sezgisel bilgimiz olduğuna ve bir şey olduğumuzun şaşmaz içsel algısına inandıran şey deneydir. Her duyma, uslama ya da düşünme edimimde kendi varlığımızın kendi içimizdeki bilincine varırız ve bu konuda kesinliğin en yüksek derecesine erişiriz.

BÖLÜM X

Tanrının Varoluşu Üzerine Bilgimiz

1. Tanrının bulunduğunu kesinlikle bilebiliriz. Tanrı bize kendisi üzerine doğuştan ideler vermemiş ve zihinlerimize kendi varlığını okuyabileceğimiz yazılar basmamış olmakla birlikte, bize zihinlerimizi donatan o yetileri sağladığına göre, kendini tanıksız bırakmış sayılmaz; çünkü duyularımız, algılarımız ve usumuz olduğuna göre, kendi kendimize kaldığımız zaman onun açık bir kanıtından yoksun kalmış olamayız. Öte yandan Tanrı bize varoluşumuzun amacı ve bütün ilgilerimizin başında gelen mutluluğumuz için gerekli olduğu ölçüde onu bulmanın ve bilmenin yollarını bol bol verdiğine göre, bu usun bulabildiği en açık doğru ve bunun açıklığı (yanılmıyorsam) matematiksel kesinlikte olmakla birlikte, yine de düşünmeyi ve dikkati gerektirir ve zihnin bunu, sezgisel bilgimizin bir bölümünden düzgün bir çıkarımla elde etmesi gerekir; yoksa bundan, kendi içlerinde açık tanıtlamaya elverişli olan öteki önermelerde olduğu kadar bu konuda da güvensiz ve bilgisiz oluruz. Buna göre, bir Tanrının bulunduğunu *bilme*, yani buna kesinlikle güvenme yeteneğimizin bulunduğunu belirtmek ve bilgiye ne yoldan ulaştığımızı göstermek

için, kendimizden, kendi varoluşumuzun kuşku götürmez bilgisinden öteye gitmemize gerek bulunmadığını sanıyorum.

3. İnsan hiçliğin bir varlığı üretemeyeceğini, yani öncesiz-sonrasız bir şeyin varolduğunu bilir. Yine insan, bir sezgisel güvençle, salt *hiçliğin iki dik açıya eşit olamayacağı gibi, bir gerçek varlık üretemeyeceğini de* bilir. Eğer insan yokluğun ya da her varlığın yokluğunun, iki dik açıya eşit olmayacağını bilmezse, Eucleides'in bir tanıtlamasını bilmesi de olanaksızdır. Demek ki, eğer bir gerçek varlığın bulunduğunu ve yokluğun bir gerçek varlık üretemeyeceğini biliyorsak, bu öncesizlikten beri bir şeyin bulunduğunun açık bir kanıtıdır; çünkü öncesizlikten gelmeyenin başlangıcı olacak, başlangıcı olanı da bir şeyin üretmesi gerekecektir.

4. İlksiz-sonsuz varlığın en güçlü olması gerekir. Şimdi, kendi varlığını ve doğuşunu başkasından almış olanın, kendinde bulunan ve kendisinin olan herşeyi de ondan alması gerekir. Bütün güçlerinin aynı kaynağa bağlı ve ondan alınmış olması gerekir. Demek bütün varlıkların bu öncesiz kaynağı bütün güçlerin de kaynağı ve gerçeği olmalı ve böylece *bu öncesiz varlık en* güçlü varlık olmalıdır.

5. Ve en çok bilen olmalı. Yine, bir insan kendinde algı ve bilgi bulur. Demek bir adım daha atıyoruz ve şimdi de dünyada yalnızca bir varlığın bulunduğunu değil, onun bilen ve ussal bir varlık olduğunu da biliyoruz. Demek ki ya dünyada bilen hiçbir varlığın bulunmadığı ve bilginin başladığı bir zaman vardır ya da *öncesizlikten beri bilen bir varlık bulunmuştur* denecek. Eğer hiçbir varlığın bilgisinin bulunmadığı ve sonsuz varlığın da bilgisiz olduğu bir zamanın bulunduğu söylenirse, ben de bu durumda bilginin ortaya çıkmayacağı yanıtını veririm; çünkü tümüyle bilgiden yoksun olup körü körüne davranan ve algılayamayan şeylerin bir bilen varlık üretmesi, bir üçgenin kendi üç açısını iki dik açıdan daha büyük yapmasının olanaksız oluşu gibi olanaksızdır. Çünkü duyusu maddenin kendine duyu, algı ve bilgi sağlamasının duyusuz madde idesiyle uyuşmazlığı, bir üçgen idesinin, o üçgenin kendi açılarını, kendiliğinden, iki dik açıdan daha büyük yapmasıyla uyuşmazlığından daha az değildir.

6. Demek ki Tanrıdır. Demek kendimizin ve kendi yapınızda şaşmaz biçimde bulduğumuz şeylerin incelenmesinden zihin, bizi şu kesin ve apaçık doğruya ulaştırıyor: *Öncesiz, en güçlü ve en bilgili*

bir Varlık vardır, birisinin buna Tanrı adını vermesi önemli değildir. Olay açıktır ve bu ide iyi incelendiğinde, bundan, bu ilksiz-sonsuz varlığa yüklediğimiz bütün yüklemler çıkarılabilir. Yine de, yalnızca insanın ussal olduğunu ve onun da yalnızca düşünceden yoksun bir rastlantının ürünü olduğunu ve evrenin gerisinin de aynı kör rastlantılardan doğduğunu kabul edecek kadar anlamsız bir kendini beğenmişlik gösterecek birisi çıkarsa, onu Cicero'nun (De legibus 1, 2) şu çok sağlam ve tumturaklı paylamasıyla başbaşa bırakacağım; "Bir kimse için kendinde bir zihin ve anlık bulunduğunu fakat evrenin kendi usunun zor kavradığı şeyleri devindirip yöneten bir usunun bulunmadığına inanmaktan daha saçma bir kendini beğenmişlik olabilir mi?".

7. *Bizdeki en yetkin varlık idesi, Tanrının tek kanıtı değildir.* Bir kimsenin zihninde kurduğu en yetkin varlık idesinin Tanrının varoluşunu ne ölçüde kanıtladığını burada incelemeyeceğim. Çünkü insanların değişik tutum ve düşünce biçimleri, aynı doğruya inanmak için kimilerine şöyle kimilerine de böyle kanıtlar aratır. Fakat benim düşünceme göre, böyle önemli bir konuda bütün gücü bu tek temele yüklemek ve insanlardan bir bölümünün zihninde bulunan Tanrı idesini (çünkü kimilerinde bu idenin bulunmadığı, kimilerinde de yoktan da beter olduğu, en çoğunda da bunun çok değişik bir ide olduğu açıktır) Tanrısallığın tek kanıtı olarak görmek, doğruyu saptamanın ve tanrı tanımazları susturmanın uygun bir yolu gibi görünmüyor.

8. *Öncesizlikten beri gelen bir şeyler: Bir şeyin öncesizlikten beri* gelmesinin gerektiğinden daha açık bir doğru yoktur. Şimdiye dek, hiçbir şeyin kesin olarak bulunmadığı bir zamanın geçmiş olduğu türünden bir çelişkiyi düşünebilecek kadar sağduyusuz birisini işitmedim. Salt hiçin, bütün varlıkların tam olumsuzluğunun ve yokluğunun bir gerçek varoluş üretebileceğini düşünmek saçmalıkların en büyüğüdür.

9. *İki tür varlık vardır, düşünen ve düşünmeyen.* Dünyada insanın bildiği ya da düşünebildiği iki tür varlık vardır.

Birincisi, sakallarımızın ya da tırnaklarımızın kırpıntıları gibi salt özdeksel, duyusuz, algısız ya da düşüncesiz olanlar.

İkincisi de kendimizi öyle bulduğumuz gibi duyarlı, düşünen, al-

gılayan varlıklar; eğer uygunsa bunlara *düşünceli* ve *düşüncesiz* varlıklar diyelim; çünkü bu, şimdiki amacımız bakımından, en azından özdeksel ve özdek-dışı terimlerinden daha uygundur.

10. Düşüncesiz varlık bir düşünce üretemez. Öyleyse eğer ilksiz-sonsuz bir şey varsa önce bunun ne türden bir şey olması gerektiğini görelim: Us için bunun düşünceli bir varlık olmasının zorunluluğu açıktır. Çünkü salt bilgisiz bir maddenin düşünen bir ussal varlık üretmesini kavramak hiçliğin madde yarattığını kavramak kadar zordur. Büyük olsun küçük olsun, biz önce bir madde parçası düşünelim, bunun kendiliğinden bir şey üretebileceğini kavramanın olanaksız olduğunu görürüz. Örneğin: önümüze ilk çıkan çakılın, öncesiz, sımsıkı birleşmiş ve bölümlerinin hep birlikte sağlamca durmakta bulunduğunu kabul edelim; eğer dünyada başka bir varlık olmasaydı onun sonsuza dek öyle, tam etkisiz ve devimsiz kalması gerekmez miydi? Salt madde olduğuna göre onun kendiliğinden bir devim kazanması ya da bir şey üretmesi olanağı var mıdır? Demek ki madde kendi gücüyle kendine devim veremeyeceğine göre, ondaki devimin de öncesizlikten gelmesi ya da bu devimi maddeden daha güçlü başka bir varlığın üreterek ona vermesi gerekir; çünkü maddede kendiliğinden devim üretecek güç yoktur. Devimin de öncesiz olduğunu kabul edelim, yine de madde yani *bilgisiz* özdek ve devim, kılık ve oylumda ne gibi değişiklik yaparsa yapsın, hiçbir zaman düşünce üretemez; yine de özdeğin üretilmesi hiçliğin ve yokluğun ne denli gücü dışındaysa, bilginin üretilmesi de, özdek ve devim gücünün öylesine ötesinde kalacaktır. Herkesin kendi düşüncesine başvuruyorum; düşünceyi, hiçbir düşünen şeyin bulunmadığı ya da hiçbir ussal varlığın edimsel olarak varolmadığı bir zamanda salt özdeğin yarattığını düşünmek özdeği *yokluğun* ürettiğini düşünmekten daha kolay mıdır? İster devimli ister devimsiz olsun, özdeğin kendisinde duyu, algı ya da bilginin bulunduğunu ya da onun bunları kendi özünden yaptığını kavramak olanaksızdır; nitekim eğer öyle olsaydı, duyusu, algısı ya da bilgisi olmanın özdekten ve onun bölümlerinden sonsuza dek ayrılmaz olan özellikler olmaları gerektiği de açıktır. Bu yüzden, öncesiz olan ilk varlığın düşünceli olması, ve her şeyden önce varolan şeyin, en azından, kendinden sonra gelecek bütün yetkinlikleri içermesi ve edimsel olarak taşıması zorunlu

olduğuna, ayrıca onun, kendisinde edimsel olarak ya da en azından daha yüksek bir derecesi bulunmayan herhangi bir yetkinliği başka bir şeye vermesi olanaksız olduğuna göre; bundan, zorunlu olarak, öncesiz ilk varlığın madde olamayacağı sonucu çıkar.

11. Demek ki, her zaman, ilksiz-sonsuz bir bilgelik olmuştur. Buna göre, eğer ilksizlikten beri bir şeyin varolmasının zorunluluğu apaçıksa, bu şeyin bir düşünceli varlık olmasının zorunlu olduğu da açıktır; çünkü düşüncesiz varlığın bir düşünceli varlık üretmesi hiçliğin ya da bütün varlıkların yokluğunun bir somut varlık ya da özdek üretmesi kadar olanaksızdır.

12. Bu, bir ilksiz-sonsuz zihnin zorunlu varoluşu buluşunun bizi Tanrının bilgisine götürmeye yeterli olmasına karşın; çünkü bundan, bir başlangıcı olan bütün öteki ussal varlıkların bu ilk varlıktan kaynaklandığı ve herşeyde ancak onun verdiği kadar güç ve bilgi bulunduğu, o bu ussal varlıkları yarattığına göre, evrenin daha önemsiz varlıklarını yani cansız varlıkları da yaratabileceği ve bundan da açıkça onun tümbilgisi, gücü ve esirgeyiciliği ve bütün öteki yüklemleri zorunlu olarak çıkar; evet, bütün bunlara karşın, bunu biraz daha aydınlığa çıkarabilmek için, bu konuda ne gibi kuşkuların öne sürülebileceğini göreceğiz.

13. Özdeksel mi değil mi. Birincisi, belki de denecektir ki bir ilksiz-sonsuz varlığın kendinin de bilgisinin de bulunması gerektiği bir tanıtlamanın yapabileceği kadar açıklığa kavuşmuşsa da, bundan, düşünen varlığın özdeksel olamayacağı sonucu çıkmaz. Özdeksel olsun, yine de Tanrının varlığı kesin olarak çıkar. Çünkü bir ilksiz-sonsuz, tümbilgili, tüm güçlü varlık varsa, siz bu varlığın ister özdeksel olduğunu ister olmadığını düşünün, bir Tanrı kesinlikle vardır. Fakat bu varsayımın tehlikeli ve aldatıcı yanının bunda yattığını sanıyorum. Bir ilksiz-sonsuz varlığın bulunduğunun tanıtlamasını kabul etmekten kaçınmanın bir yolu kalmayınca, madde düşkünü olan insanlar, hemen, bu bilgili varlığın özdekselliğinin de kabul edilmesini isterler; o zaman, bir sonsuz, düşünen varlığın zorunlu varoluşunu kanıtlamış olan tarutlamayı zihinlerden silip konuşmalarından da çıkararak, her şeyin madde olduğunu öne sürerler ve böylece, bir sonsuz ussal varlık olan Tanrıyı yadsımış olurlar; bu da onların varsayımlarını desteklemek bir yana, yıkmaya götürür. Çünkü onların düşünce-

sinde, madde bir öncesiz düşünür varlıkla birlikte olmadan bulunabildiğine göre, onlar maddeyle düşünceyi birbirinden açıkça ayırmış oluyorlar ve bunlardan biriyle öteki arasında zorunlu bir bağlantı görmüyorlar ve böylece bir öncesiz tinin zorunluluğunu saptamış, fakat maddeninkini saptamamış oluyorlar; çünkü daha önceden bir öncesiz düşünceli varlığın kaçınılmaz olarak kabul edilmesi gerektiği kanıtlanmıştır. Şimdi, eğer düşünce ve madde ayrılabiliyorsa, maddenin öncesiz varlığı bir düşünen varlığın öncesiz varoluşunun zorunlu sonucu olmayacaktır; demek kabulleri amaçlarına uymuyor.

14. Özdeksel değil: Birincisi, maddenin her parçası düşünceli değildir. Şimdi de onların bu ilksiz-sonsuz varlığın özdeksel olduğuna, kendilerini ve başkalarını nasıl inandıklarını görelim. Birincisi, onlara maddenin yani maddenin her parçacığının düşündüğünü mü sandıklarını sormak isterdim. Bunu kabul edeceklerini sanmıyorum, çünkü öyle olsaydı maddenin bütün parçacıkları sayısınca düşünen ilksiz-sonsuz varlıkların, yani sonsuz sayıda tanrıların bulunması gerekirdi. Ancak, madde olarak maddenin, yani maddenin her bölümünün, yer kapladığı gibi düşünceli olduğunu da kabul etmeyince, kedi uslarına, düşünen bir varlığın düşünmeyen parçalardan oluştuğunu kabul ettirmekte de, yer kaplayan bir varlığın yer kaplamayan bölümlerden oluştuğunu kabul ettirmekte olduğu kadar, güçlükle karşılaşacaklardır.

15. Bir madde parçacığı tek başına düşünceli olamaz. İkincisi, eğer bütün maddeler düşünmüyorlarsa, düşünen *yalnızca bir atom* mudur diye sorarım. Bunun saçmalığı da ötekinden geri kalmaz, çünkü o zaman bu madde atomunun tek öncesiz olması ya da olmaması gerekirdi. Eğer tek öncesiz oysa, tüm güçlü düşüncesi ya da istenciyle maddenin geri kalan bölümünü yapanın da o olması gerekir. Bundan, maddeyi tüm güçlü bir düşüncenin yarattığı sonucu çıkar ki, bunu da maddeciler kabul etmezler; çünkü tek bir atomun geri kalan bütün maddeyi ürettiğini kabul ederlerse, onun bu üstünlüğünü, düşüncesinden, yani maddenin öteki bölümlerine göre onda bulunduğu kabul edilen tek ayrımdan başka şeye bağlayamazlar.

16. Üçüncüsü, düşüncesiz bir madde dizgesi düşünceli olamaz. Üçüncüsü, bu öncesiz düşünen varlık tek başına bir atom olamayacağına, madde olarak bütün madde yani maddenin her parçacığı da

olamayacağına göre, geriye yalnızca, bu düşünen öncesiz varlığın uygun biçimde bir araya gelmiş belli bir madde dizgesi olması kalıyor. Tanrıyı özdeksel bir varlık olarak düşünenlerin, onun üzerine edinmeye en yatkın oldukları kavramın bu olduğunu sanıyorum; çünkü gerek kendileri gerekse yine düşünen varlıklar olarak gördükleri başka insanlar konusundaki olağan kendini beğenmişliğin onlara en dolaysız olarak esinlediği şey budur. Fakat bu tasarım da, ne denli doğal da olsa yine de ötekinden daha az saçma değildir; çünkü öncesiz düşünen varlığın her biri düşünceden yoksun olan madde parçacıklarının bileşiminden başka bir şey olmadığını düşünmek, bu ilksiz-sonsuz varlığın bütün bilgeliğini ve bilgisini yalnızca madde bölümlerinin yan yana geliş biçimine bağlamak olur ve bundan daha saçma şey olamaz. Çünkü düşüncesiz madde bölümleri, nasıl yan yana gelirlerse gelsinler, bu onlara yeni bir konum bağıntısından başka bir şey sağlamaz, ve bunun da onlara düşünce ve bilgi vermesi olanaksızdır.

17. Devimde de Durgunlukta da olsa. Dahası, bu özdeksel dizgenin ya bütün bölümleri durmaktadır ya da düşünce bunların belli bir devimidir. Tam durgunlukta, bir yığındır ve bir atoma göre bir üstün yanı olamaz.

Düşüncenin kaynaklandığı şey onun bölümlerinin devimiyse, bütün düşüncelerin kaçınılmaz olarak ilineksel ve sınırlı olmaları gerekir; devimle düşünce üreten parçalar, her biri kendi içinde düşünceden yoksun olarak kendi devimlerini düzene sokamayacaklarına ve bunların oluşturdukları bütünün bu düzenlemeyi yapması büsbütün olanaksız, çünkü düşünce devimin nedeni değil (nedeni olsa ondan önçe gelmesi, yani onsuz olabilmesi gerekirdi) sonucu olduğuna göre; özgürlük, güç, seçme, ve usun ve bilgeliğin düzenlediği bütün düşünce ve eylemler yok olacak demektir; öyle ki böyle bir düşünen varlık salt kör maddeden ne daha iyi ne daha ussal olacaktır; çünkü herşeyi kör maddenin ilineksel ve öncesiz devimine indirgemekle, kör maddenin öncüsüz deviminin ürettiği düşünceye indirgemek aynı şeydir; böyle parçaların devimine bağlı düşünce ve bilgilerin ne denli dar olacakları da ayrı bir konu.

18. Madde bir ilksiz zihinle birlikte ilksiz olamaz. Kimileri de bir ilksiz, düşünen, özdek-dışı varlık kabul etmekle birlikte, maddenin

de ilksiz olduğunu düşünürler. Bu, Tanrının varlığını ortadan kaldırmıyorsa da onun yapıtının bir ve en önemli bölümü olan yaratıyı yadsıdığına göre, bunu da biraz inceleyelim. Maddenin ilksizliği kabul edilmeli. Niçin? Çünkü onun yoktan nasıl yapıldığını kavrayamazsınız. Kendinizin ilksiz olduğunu niçin düşünmüyorsunuz? Buna belki de, kendinizin yirmi ya da kırk yıl önce varlığa geçtiğiniz yanıtını vereceksiniz. Ancak size o zaman varlığa geçen o *siz* nedir, diye sorsam, yanıtlamakta sıkıntı çekersiniz. Sizi oluşturan madde o zaman varolmadı, öyle olsa ilksiz olmazdı; ancak o, o zaman, sizin bedeninizi oluşturacak biçim ve çatıya göre bir araya getirildi; fakat bu özdeksel çatı siz değilsiniz, o, siz denilen o düşünen şeyi oluşturamaz (çünkü şimdi karşımda bulunan kimse, bir ilksiz, özdek-dışı, düşünen varlığı kabul etmiş, düşüncesiz maddenin de ilksiz olduğunu kabul ediyor.), buna göre, bu düşünen şey ne zaman başladı? Eğer hiç varlığa başlamadıysa, demek siz ilksizden beri bir düşünen şeysiniz; bu, bunu savlayacak kadar sağduyudan yoksun birisine rastlamadıkça çürütmeye gerek görmediğim bir saçmalıktır. Buna göre, eğer bir düşünen şeyin hiçten yaratıldığını (ilksiz olmayan şeyler için böyle olması gerekir) kabul ediyorsanız, aynı gücün hiçten bir özdeksel varlık yarattığını başka bir ayrım yokken, niçin kabul etmiyorsunuz? Hem de, iyi düşünüldüğünde, tinin yaratılmasının gerektirdiği gücün maddeninkinden hiç de az olmadığı görülür. Dahası, eğer sıradan düşüncelerden biraz uzaklaşıp da, düşüncelerimizi, erişebildiklerince, şeylerin daha derinden incelenmesine yükseltebilseydik, o zaman, maddenin başlangıçta nasıl yapıldığını ve ilk öncesiz varlığın gücüyle varoluşa nasıl geçtiğini, yetkin biçimde olmasa bile, kavrayabilirdik; fakat o zaman bir tinin varlığını başlatmanın bu büyük gücün çok daha zor kavranır bir edimi olduğunu görürdük.

19. Fakat, diyeceksiniz, hiçten bir şeyin yapıldığını kabul etmek, bunu kavrayamadığımıza göre, olanaksız değil midir? Hayır, diyorum. Çünkü, bir sonsuz varlığın işlemlerini kavrayamıyoruz diye onun gücünü yadsımak doğru olmaz. Başka etkileri böyle, onların üretilişlerini kavrayamıyoruz gerekçesiyle yadsımıyoruz. Bir cismi, başka bir cismin itkisinin dışında bir şeyin nasıl devime geçirdiğini kavrayamayız; fakat bu, kendi değişmez deneylerimiz karşısında, bü-

tün kendi istençli devimlerimizi yadsımamız için yeterli bir sebep değildir; bunları bizde yalnızca kendi zihinlerimizin özgür eylemi ya da düşüncesi üretmiştir ve bunlar, kör maddenin bedenimiz içinde ya da üzerindeki deviminin itkisinin ya da belirlemesinin etkileri olamaz; eğer öyle olsaydı onu seçmek ya da değiştirmek bizim gücümüz dışında olurdu. Örneğin sol elim dururken sağ elim yazıyor; yalnızca düşüncenin değişmesiyle sağ elim durup sol elim devime geçiyor. Bu yadsınamaz bir olgudur; bunu açıklayın ve anlaşılır kılan, bunu izleyen ilk adım yaratılışın anlaşılmasıdır.

BÖLÜM XI

Başka Şeylerin Varoluşu Üzerine Bilgimiz

1. Bunun Yolu Yalnızca Duyumdur. Kendi varlığımızın bilgisini sezgiyle ediniriz. Tanrının varoluşunu, görüldüğü gibi, us bize açıkça bildirir.

Başka herhangi bir şeyin varoluşunun bigisini ancak *duyum* yoluyla edinebiliriz; çünkü, gerçek varoluşun insanın belleğindeki herhangi bir *ideyle*, Tanrınınkinden başka herhangi bir varoluşun da bir tikel kimsenin varoluşuyla bağlantıları bulunmadığına göre, bir tikel insan bir başka varlığın varoluşunu, ancak o varlık o kimseyi etkileyerek kendini algılattığı zaman bilebilir. Çünkü bir şeyin idesinin zihnimizde bulunması o şeyin varoluşunu, bir kimsenin resminin onun dünyadaki varoluşunu, ya da bir düşteki görüntülerin o düşün gerçek bir öykü oluşunu kanıtladığından daha çok kanıtlamaz.

2. Örnek: Bu kağıdın aklığı. Demek ki başka şeylerin varoluşu üzerine dikkatimizi çekip, şu sırada kendi dışımızda bir şeyin varolduğunu bildiren ve bizde, belki de bunu nasıl yaptığını biz bilmeden ve üzerinde de düşünmeden bu ideye neden olan şey dışarıdan edimsel olarak idelerin elde edilişidir. Çünkü bu idelerin bizde yaratılışı biçimini bilmesek de, bu duyularımızın kesinliğini ve onlar aracılığıyla edindiğimiz idelerin gerçekliğini hiç de azaltmaz: örneğin,

şunu yazarken, gözlerimi etkileyen kağıt yoluyla, bende, kendisine neden olan her nesneye *ak* dediğim o ide üretilmiştir; bu yoldan ben bu nitelik ya da ilineğin (yani gözümün önüne gelişi her zaman bu ideye neden olan şey) gerçekten varolduğunu ve benim dışımda bir varlığın bulunduğunu bilirim. Ve bunun, belki de benim elde edebileceğim ve yetilerimin erişebileceği en yüksek derecede bulunan kesinliğini, burada gerçek ve biricik yargıçlar olan gözlerimin tanıklığı sağlamıştır; bu tanıklığa kesin bir şey olarak dayanmakta öylesine haklıyım ki, artık bunu yazarken ak ve kara şeyler gördüğümden ve bende bu duyumu uyandıran bir şeyin gerçekten varolduğundan kuşkuya düşmek, benim için, yazı yazdığımdan ve elimi oynattığımdan kuşkuya düşmek kadar olanaksızdır; çünkü bu yalnızca bir insanın kendi varoluşu ve bir de Tanrının varoluşu dışında her türlü şeyin varoluşu için ulaşabileceğimiz en büyük kesinliktir.

3. Bu, tanıtlama kadar kesin olmasa da, yine de bilgidir ve dışımızdaki şeylerin varoluşunu kanıtlar. Duyularımız aracılığıyla dışımızda varolan şeyler üzerinde elde ettiğimiz bilgi sezgisel bilgimiz ya da zihnimizin açık ve soyut ideleri üzerinde usumuzu kullanarak yaptığımız çıkarımlar gibi tümüyle kesin bilgiler olmasa da yine de bu, *bilgi* adını hakeden bir güvençtir: Yetilerimizin, kendilerini etkileyen nesnelerin varoluşlarıyla ilgili olarak iyi işleyip bize doğru bilgi verdiklerine kendimizi inandırırsak, bu dayanıksız bir güven olarak görülemez; çünkü hiç kimsenin içtenlikle, gördüğü ve duyumladığı şeylerin varoluşuna güvenmeyecek kadar kuşkucu olabileceğini sanmıyorum. Kuşkuyu böylesine ileri götüren birisinin (kendi düşünceleri ne olursa olsun), en azından benimle bir tartışması olmayacaktır; çünkü kendi düşüncelerine karşı benim bir şeyler söylediğime güvenemeyecektir. Bana gelince, Tanrının bana, dışımdaki şeylerin varoluşu üzerine yeterli güven verdiğini düşünüyorum; çünkü onlar üzerindeki değişik uygulamalarımla şimdiki durumumda en büyük ilgi konularım olan haz ve acıyı üretebiliyorum. Şu kesindir: Yetilerimizin bizi aldatmadığına olan güvenimiz özdeksel varlıkların varoluşuyla ilgili olarak erişebileceğimiz en büyük güven kaynağıdır. Çünkü hiçbir şeyi yetilerimizden başka bir yolla yapamayız; bilginin kendisinden de ancak bilginin ne olduğunu anlamamıza uygun olan yetilerimizin yardımıyla söz edebiliyoruz. Fakat duyularımızın, dışımız-

daki şeyler kendilerini etkilediğinde, onların varoluşu üzerine verdikleri güvenin dışında, bu güveni pekiştirmede onlara katılan başka sebepler de vardır.

4. Birincisi, bunların idelerini yalnızca duyulardan elde edebiliriz. Birincisi, bu algıları bizde duyularımızı etkileyen dış nedenlerin ürettiği açıktır; çünkü herhangi bir duyunun *organlarından* yoksun olanlar bu duyumla ilgili idelerin zihinlerinde üretilmesini sağlayamazlar. Bu, kuşku duyulamayacak kadar açıktır; bu yüzden de o idelerin o duyunun organları yoluyla geldiğine inanmak zorundayız. Bunları organların kendilerinin üretemeyeceği de açıktır; çünkü o zaman karanlıktaki bir adamın gözleri renkler görür ve burnu kışın gül koklardı; oysa hiç kimsenin, Hindistan'a giderek ananası bulmadan ve edimsel olarak tadına bakmadan bu yemişin tadını öğrendiğini görmüyoruz.

5. Çünkü edimsel duyumdan gelen ideyle bellekten gelen bir ide çok ayrı algılardır. İkincisi, çünkü kimi kez bu idelerin zihnimizde üretilmesini önleyemiyorum. Çünkü gözümü kapatmış ve pencereleri örtmüş olmama karşın eski duyumları belleğimde yerleşmiş olan ışık ve güneş idelerini zihnime istediğim zaman getirebildiğim gibi, istediğim zaman bu ideleri bırakıp onların yerine gülün kokusu ya da şekerin tadı idelerini götürebiliyorum. Fakat öğleyin gözlerimi güneşe çevirdiğim zaman, ışık ya da güneşin bende ürettiği idelerden kaçınamıyorum. Öyle ki belleğime yerleşmiş olan idelerle (bunlar üzerinde, orada bulunmaları koşuluyla, her zaman, bunları istediğim zaman kullanma ve uzaklaştırma gücüm vardır) kendilerini bana zorla sunan ve benim kaçınamadığım ideler arasında pek açık bir ayrım vardır. Buna göre, benim dışımda, bu ideleri benim zihnimde ben istesem de istemesem de üreten kimi dış nedenlerin ve etkilerini önleyemediğim birtakım nesnelerin canlı edimlerinin bulunması gerekir. Ayrıca, güneşi zihnindeki idesinden gözlemekle edimsel olarak güneşe bakmak arasındaki ayrımı algılamayan hiç kimse olamaz; bunlar zihindeki algıları öylesine değişik iki şeydir ki, pek az ide birbirinden öylesine ayrıdır. Demek o kimse, bunların ikisinin de belleğinin etkisi ya da kendi zihninin ürünü, ya da kendi içindeki düşlemler olmayıp edimsel görmenin dışarda bir nedeni olduğunu kesin olarak bilir.

6. Üçüncüsü, edimsel duyumla birlikte gelen haz ve acı, dışsal nesneler olmadan olan idelerin geri gelişinde onlarla birlikte gelmez. Üçüncüsü, buna, bu idelerden birçoğunun *bizde acıyla birlikte üretildiğini* ve bunları sonradan hiç acı duymadan ansıdığımızı da ekleyin. Böylece soğuk ya da sıcağın acısı, idenin zihnimizde yeniden canlandığı zaman, bizde acı doğurmaz; oysa bunlar duyumlandıkları zaman çok acılıdırlar ve ikinci birkez edimsel olarak gelişlerinde de öyledirler; bu, dış nesnelerin edimsel etkileriyle bedenimizde neden oldukları düzensizlikten ileri gelir; açlığın, susuzluğun ya da başağrılarının acılarını da hiç acı duymadan anımsarız; oysa eğer dışımızda gerçekten varolup bizde bu değişik algıları yaratan nesneler bulunmasaydı, ya bu değişik acıların bizi hiç etkilememesi ya da onları her düşündüğümüzde değişmez biçimde bizi etkilemeleri gerekirdi. Aynı şey birçok edimsel duyumlarla birlikte gelen haz için de söylenebilir.

7. Dördüncüsü, duyularımız dış nesnelerin varoluşu üzerine birbirine tanıklık ederler. Dördüncüsü, birçok durumlarda, *duyularımız,* bizim dışımızdaki şeylerin varoluşuyla ilgili olarak birbirinin verdiği bilgiye tanıklık ederler. Bir ateş *gören* kimse bunun bir yalın düşlem olup olmadığından kuşkuya düşerse, onu yoklayabilir de; ve elini ona uzatarak inanır; elinin yalnızca bir ide ya da bir düşlem yüzünden böylesine yeğin bir acı duymayacağı açıktır, yeter ki bu acının kendisi de bir düşlem olmasın; fakat yanık iyi olduktan sonra o acının zihne yeniden getirilmesi de olanaksızdır.

Böylece, bunu yazarak kağıdın görüntüsünü değiştirdiğimi görüyorum ve harfleri çizerken, hemen bir an sonra, yalnızca kalemimin kağıdı çizmesiyle, ne gibi yeni idelerin ortaya çıkacağını önceden söyleyebiliyorum. Buna bir de, bu harflerin görünüşünün benim onları imlemesine daha önceden karar verdiğim sesleri, o başka kimselerin çıkarmasına neden olmasını eklersek, yazdığım sözcüklerin benim dışımda gerçekten varolduklarından kuşkulanmam için bir neden kalmayacaktır; çünkü bunlar, benim imgelemimin ürünleri olması olanaksız olan ve kulaklarımı edimsel olarak etkileyen uzun bir düzenli sesler dizisi üretmiş oluyor ve belleğim bunları hiçbir zaman bu düzen içinde saklayamaz.

8. Bu kesinlik bizim durumumuzun gerektirdiği ölçüde büyüktür. Bütün bunlardan sonra duyularına güvenmeyecek ve bütün yaşamımız boyunca gördüğümüz ve işittiğimiz, duyumladığımız ve tattığımız, düşündüğümüz ve yaptığımız herşeyin, gerçekliği bulunmayan bir uzun düşün aldatıcı görüntüler dizisi olduğunu öne sürecek kadar kuşkucu birisi çıkar da herşeyin varoluşunu ve herşey üzerine bilgimizi sorguya çekmek isterse, onun, eğer herşey düş olsaydı, kendisi de bu soruyu sorarken düş görmekte olduğuna göre uyanık birisinin kendisini yanıtlamasının bir önemi olamayacağını göz önünde tutmasını isterdim. Yine de o, eğer isterse benim kendisine şu yanıt verişimin düşünü görebilir: Doğadaki şeylerin bizdeki bilgisinin kesinliği, duyularımızın tanıklık ettiği durumlarda yalnızca bizim yapımızın elverişli olduğu ölçüde değil durumumuzun gerektirdiği ölçüdedir. Çünkü yetilerimiz, varlığın bütün kapsamına, ya da şeylerin her türlü kuşku ve belirsizlikten arınmış, yetkin, açık ve kapsamlı bilgisine değil de o bilgileri edinmemiş olan bizim korunmamıza uygun olup yaşamın gereklerine göre gelişmiş olduklarından, şeylerin bizim için yararlı ya da yararsız oldukları üzerine bilgi verebildikleri zaman bizim amacımız bakımından yeterlidirler. Çünkü bir mumu görüp de, parmağını ona yaklaştırarak alevinin sıcaklığını sınamış olan bir kimse, onun kendisinin dışında, kendisi için zararlı ve kendisinde yoğun bir acı doğuran birşey olduğu üzerinde kuşku duymaz; hiç kimsenin kendi eylemlerini yöne tek üzere o eylemlerin kendilerinin kesinlik derecesini aşan bir kesinlik aramadığı bir durumda, bu güven yeterlidir. Bizim düşçümüz de, bir fırının sıcaklığının uyuklayan bir kimsenin bir boş tasarımından başka bir şey olup olmadığını sınamak isterse, fırına parmağını soktuğu zaman, uyanık olduğunu öyle açık anlayacaktır ki, bunun boş bir tasarım olmadığı konusundaki inancı, belki de kendisine, istediğinden de daha güçlü görünecektir.

9. Fakat bu da edimsel duyumu aşmaz. Fakat bu bilgi, duyularımızın, kendilerini etkileyen tikel nesneler üzerinde kullanıldıkları sıradaki tanıklıklarıyla sınırlıdır, onu aşamaz. Çünkü, eğer insan adıyla gösterilmesine alışılmış olan ideler topluluğunu görmüşsem, bu ideleri bir dakika önce bir arada görmüş de şimdi yalnızsam, ayrıca kimsenin şu anda da varolduğuna güvenemem, çünkü o adamın bir da-

kika önceki varoluşuyla şu andaki varoluşu arasında zorunlu bir bağ yoktur. O, varoluşunu duyularımın tanıklığıyla bildiğim andan beri, bin türlü yoldan yok olmuş olabilir. Bugün son gördüğüm kimsenin şu anda varolduğuna güvenemiyorsam, benden daha uzun süre aytı kalmış ve dünden ya da geçen seneden beri görmediğim birisinin varoluşuna daha az, hiç görmediğim birisinin varoluşuna da büsbütün az güvenirim. Bu yüzden, şimdi ben yalnız olarak şunu yazarken, şu anda milyonlarca kişinin varoluşu yüksek ölçüde olası olmakla birlikte, bunda tam olarak bilgi dediğimiz şeyin kesinliği yoktur; yine de bunun büyük olasılığı benim kuşkumu yok eder ve ben birçok işlerimi, haklı olarak, dünyada insanların, hem de benim tanıdığım ve kendileriyle ilişkilerim olan insanların, bulunduğunu kabul ederek yapmak zorundayım. Fakat bu yine de, bilgi değil, olasılıktır.

10. Her şeyde tanıtlama aramak deliliktir. Bundan, bilgisi böylesine sınırlı olan ve usun kendisine, şeylerin açıklık ve olasılık derecelerini değerlendirebilsin ve yaşamını buna göre düzenlesin diye verildiği bir adam için, tanıtlamaya ve tam kesinliğe elverişli olmayan şeylerden bunları beklemenin, usa uygun önermelere karşı çıkmanın ve en küçük bir kuşkunun (sebebini demeyeceğim) bahanesini ortadan kaldıracak biçimde tanıtlanamadıkları için aydınlık ve apaçık doğrulara göre davranmaktan kaçınmanın bir delilik oduğu sonucuna varabiliriz. Yaşamın akışı içinde, açık ve dolaysız tanıtlamalara dayanmayan hiçbir şeyi kabul etmek istemeyen kimsenin bu dünyada kuşkusuz olarak bileceği tek şey, kısa sürede sönüp gideceğidir. Yiyecek ve içecekleri ne denli nitelikli olursa olsun, onlardan tatmaya cesaret edemez; o zaman her türlü kuşku ve karşı çıkmaları yok edecek gerekçelerin ona ne yarar sağlayacağını bilmek isterdim.

11. Geçmişteki varoluş bellekle bilinir. Tıpkı *bir nesnenin duyularımızı etkilediği durumda* onun varoluşunu bildiğimiz gibi, *belleğimizin*, bize, duyularımızı daha önce etkilediklerini bildirdiği şeylerin daha önce varolduklarını da bilebiliriz. Böylece, belleğimizin, duygularımızı etkilemiş olduklarının idelerini saklamış olduğu birçok şeylerin eski varoluşlarının bizde bilgisi vardır ve iyi anımsadığımız sürece bundan da kuşku duymayız. Fakat bu bilgi de daha önce duyularımızın bize bildirmiş olduklarının ötesine geçmez. Böylece, şu anda

suyu görüyorsam, suyun varoluşu benim için kuşku götürmez bir doğrudur; suyu dün gördüğümü anımsadığıma göre de, suyun 10 Haziran 1688'de varolduğu, belleğim bunu bana kuşkusuz olarak önerdiği sürece, her zaman doğru olacaktır.

12. Tinlerin varoluşu bilinemez. Tinler üzerine ne gibi idelerimizin bulunduğunu ve bunları nasıl edindiğimiz daha önce[1] gösterdim. Fakat zihnimizde bu idelerin bulunmasına ve bunu bizim bilmemize karşın, tinlerin idelerini edinmiş olmak, bizim dışımızda bunların ya da her türlü sonlu tinlerin ya da ilksiz-sonsuz Tanrının dışındaki tinsel varlıkların bulunduğunu bilmemizi sağlamaz. Açınlama ya da başka birçok yollardan, böyle yaratıkların bulunduğuna güvenle inanmak için dayanaklarımız vardır; fakat duyularımız onları bulamadığına göre, onların tikel varoluşlarını bilme yollarımız yoktur. Çünkü bir kimse nasıl perilerin ve santorların kendisindeki ideleri yoluyla, bu idelerin karşılığındaki şeylerin edimsel olarak var olduklarının bilgisine ulaşamazsa biz de kendimizde sonlu tinlerin idelerinin bulunmasına dayanarak bu tür varlıkların bulunduğunun bilgisini elde edemeyiz.

Bu yüzden, birçok başka şeyler gibi, sonlu tinlerin varoluşuyla ilgili olarak da inanın apaçıklığıyla yetinmek zorundayız; fakat bu konuyla ilgili tümel ve kesin önermeler bizim erimimizin ötesindedir.

Örneğin Tanrının yaratmış olduğu bütün ussal tinlerin varoluşlarını sürdürmekte oldukları ne denli doğru olursa olsun, bu hiçbir zaman bizim kesin bilgimizin bir bölümünü oluşturamaz. Bu ve benzeri önermeleri, yüksek olasılıklı olarak kabul edebiliriz, fakat bunları bu durumda bilmeye yetenekli olduğumuzu sanmıyorum. Demek ki, duyularımızın bize şu ya da bu tikel durumlarda verdiğinden öte birşeyler bilemediğimiz böyle konularda, başkalarından tanıtlamalar beklemediğimiz gibi kendimizin de tümel doğruluk aramamız gerekir.

13. Varoluşla ilgili tikel önermeler bilinebilirler. Buna göre iki tür önerme olmalı gibi görünüyor:(1) Böyle bir idenin karşılığı olan bir şeyin *varoluşuyla* ilgili türden önermeler: zihnimde bir filin, ankanın, devimin ya da bir meleğin idesi bulunduğuna göre, ilk ve doğal ola-

1 II, xxiii, 5, 15; IV, iii, 27.

rak araştırılacak şey, böyle bir şeyin bir yerde varolup olmadığıdır. Bu bilgi ancak tikellerin bilgisi olur. Duyularımızın bize bildirdiğinin ötesinde, bizim dışımızdaki, Tanrıdan başka hiçbir şeyin varoluşu kesin olarak bilinemez.(2) İkinci türden önermeler de, içinde *bizim soyut idelerimizin* uyuşma ya da uyuşmamaları ya da birbirine bağımlılıkları anlatılanlardır. Bu tür önermeler tümel ve kesin olabilir. Böylece, bende Tanrının ve kendimin ideleri bulunduğuna göre Tanrının korkulacak ve baş eğilecek olduğunu kesin olarak bilirim, ve bu önerme, kendimin tikel bir bireyi olduğum tür üzerinde soyut bir ide edinmiş olduğum durumda, genellikle insan için doğrudur. Fakat, *insanların Tanrıdan korkmaları ve ona baş eğmeleri gerektiği* önermesi ne denli doğru olursa olsun, bu bana insanların dünyadaki varoluşunu kanıtlamaz; fakat bütün bu tür yaratıklar için, onlar varoldukları zaman doğrudur; böyle genel önermelerin kesinliği bu soyut ideler arasında bulunabilen uyuşma ya da uyuşmamaya bağlıdır.

14. Soyut idelerle ilgili genel önermeler. İlk durumda, bilgimiz, duyularımız yoluyla bizde ideler üreten şeylerin varoluşunun sonucu olup ikincisinde, bilgi zihnimizde bulunan ve orada genel kesin önermeler üreten idelerin (bunlar ne olursa olsun) sonucudur. Bunlardan birçoğuna ilksiz-sonsuz doğrular denir, gerçekte hepsi de öyledir; böyle oluşu bunların hepsinin ya da kimilerinin bütün insanların zihinlerinde yazılı oluşlarından ya da bunlardan herhangi birinin, herhangi bir kimsenin, soyut ideler edinip de, bunları, olumlama ya da olumsuzlama yoluyla birleştirip ayırmaya başlamadan önce zihninde bulunan önermelerden biri oluşundan değildir. Demek böyle önermelere *ilksiz-sonsuz* doğrular denmesi, bunların gerçekten öncesiz, ve onları belli bir zamanda yapan anlıktan önce edimsel olarak oluşmuş olmalarından gelmediği gibi, bunların, zihnin dışındaki, daha önceden varolan bir modele göre zihne işlenmiş olmalarından da gelmiyor; bunun nedeni bu önermelerin, birkez soyut ideler üzerine doğru olarak yapıldıktan sonra, bu ideleri edinmiş olan bir zihnin bunları nerede ve ne zaman yaptığı kabul edilirse edilsin, her zaman edimsel olarak doğru olacak olmalarıdır.

BÖLÜM XII

Bilgimizin Gelişmesi

1. Bilgi özsözlerden gelmez. Bilgiyle uğraşanlar arasında, öz-sözlerin bilginin temelini oluşturduğu ve her tikel bilimin, anlığın ilk ışıklarını ondan aldığı ve o bilimle ilgili araştırmalarını ona göre yürüteceği, daha önceden bilinen, birtakım doğrular üzerine kurulduğu görüşü yerleşmiş olduğundan, Skolastiğin uygulamaları da, bir konuyu incelemeye başlamadan önce, bu konuda elde edecekleri bilginin temelini oluşturacak olan bir ya da birkaç genel önerme koyma biçiminde gelişmiştir. Böylece, herhangi bir bilimin temelini oluşturmak üzere konmuş olan bu öğretilere daha önce de gözlemlediğimiz gibi, kendisinden yola çıkılacak ve araştırmalarda artık onun daha gerisine gidilmeyecek başlangıç noktaları olarak *ilkeler* adı verildi.

2. (Bu görüşün gerekçesi) Öteki bilimler için bu gelişme yolunun belki de gerekçesi olan şey (kanımca) bunun *matematikte* erişir göründüğü başarıdır; matematiğe, öğrenilmiş şeyler, sağın ve tam olarak öğrenilmiş şeyler anlamına gelen bir adın verilişi de onun öteki bilimlerin hepsinden daha kesin, aydınlık ve apaçık oluşundandır.

3. Bilgi açık ve seçik idelerin ölçüştürülmesinden gelir. Fakat iyi düşünen kimseler, (kanımca) insanlığın bu bilimde eriştiği gerçek ilerlemenin ve kesinliğin bu ilkelerin etkisinin sonucu olmadığını, bunun, başlangıçta ortaya konan iki ya da üç genel öz-sözden gelen özel üstünlüğün ürünü de olmadığını; bunun, düşüncelerin uygulandığı açık, seçik ve eksiksiz idelerle bunların kimileri arasında açıkça bulunduğunu sezgisel olarak görüp sonra başkalarına da uyguladıkları o çok açık eşitlik ve artı-eksi bağlantısından kaynaklandığını ve burada o özsözlerin bir yardımının bulunmadığını göreceklerdir. Çünkü soruyorum, bir genç insan için, kendi bedeninin kendi küçük parmağından büyük olduğunu "bütün, kendi bölümünden büyüktür" belitine dayanmadan bilmek ya da bu öz-sözü öğrenmeden önce ona güvenmek olanaksız mıdır?

4. Kuşkulu ilişkiler üzerine yapı kurmak tehlikelidir. Fakat matematikte bu nasıl olursa olsun, benim burada yapacağım şey, bilgiye götüren en hızlı yolun genel özsözlerden başlayıp araştırmalarımızı

onun üzerine kurmak olduğu kabul edilse bile, başka bir bilimde kuşku götürmez doğrular olarak ortaya konmuş ilkeleri almanın ve bunları incelemesiz olarak kabul etmenin ve matematikçiler yalnızca apaçık ve karşı çıkılmaz doğrular kullanmakta böylesine başarılı ve açık oldular diye o ilkelerden kuşkuya düşülmesini kabul etmeden onlara katılmanın sağlam bir yol olup olmadığını araştırmaktır. Eğer bu böyleyse ahlâkta neyin doğruluğunun kabul edilmeyeceğini ya da doğa bilimlerine sokulmayacak türden şeylerin neler olabileceğini bilemiyorum.

5. *Bu, doğruyu bulmanın sağlam bir yolu değildir.* Demek ki ilke diye kabul edilen şeyler (onları kuşkulu önermelerden ayırt edebileceğimizi bilmenin bir yolunun bulunduğu türden) kesin değiller de, bize onları böyle kabul ettiren bir benimseme yüzünden kesin görünmüşlerse, onlar aracılığıyla yanlışlara düşmemiz tehlikesi vardır; öyle ki, ilkeler bizi doğru yola götürecek yerde yalnızca yanlışımızı pekiştirmiş olurlar.

6. *Tek yol, açık ve tam ideleri değişmez adlar altında ölçüştürmek.* Başka doğrular gibi, ilkelerin kesin doğruluğu da yalnızca idelerimiz arasındaki uyuşma ya da uyuşmamanın algılanmasına bağlı olduğundan, bilgimizi geliştirmenin yolunun, ilkeleri körü körüne ve örtük bir inançla kabul etmek olmadığına kesinlikle inanıyorum; bunun yolunun, zihnimizde, olabildiğince açık, seçik ve tam ideler toplamak ve saptamak ve bunlara uygun ve değişmez adlar takmak olduğunu sanıyorum. Böylece belki de, doğruca bu ideleri inceleyerek ve onları *birbiriyle karşılaştırarak*, uyuşma ve uyuşmamalarını ve değişik bağıntılarıyla durumlarını bularak, bu tek kuralı kullanma yoluyla, ilkeler kabul edip zihinlerimizi başkalarının buyruğu altına koymadan, daha çok doğru ve açık bilgi elde ederiz.

7. *Bilgiyi arttırmanın doğru yöntemi soyut idelerimizin incelenmesidir.* Demek ki, eğer usun gösterdiği yoldan gideceksek, araştırma yöntemlerimizi, *incelediğimiz idelerin doğasına* ve aradığımız doğruya uydurmamız gerekir. Genel ve kesin doğrular yalnızca *soyut idelerin* bağıntıları üzerine kurulmuştur. Bu bağıntıları bulmak üzere düşüncelerimizin sezgili ve yöntemli olarak uygulanması, bunlarla ilgili olarak genel önermelere doğru ve kesin olarak konabilecek herşeyi bulmanın tek yoludur. Bu araştırmalarda hangi derecelerden ge-

çerek ilerlenebileceğini öğrenmek için, daha başlangıçtan, çok kolay ve çok açık küçük küçük derecelerle ve sürekli bir uslamalar zinciriyle, önceden bakıldığında insan yeteneğinin üzerinde görünen doğruların bulunmasına ve tanıtlanmasına yükselen matematikçilere başvurmak gerekir. Dolaysız olarak yan yana getirilemeyen nicelikle-rin eşitlik ve eşitsizliklerini tanıtlamalı olarak gösteren ara ideleri ayırmak ve düzene sokmak için buldukları kanıt bulma sanatı ve hayranlık veren yöntemler, onların bilgisini böylesine ileri götüren ve öylesine şaşırtıcı ve umulmaz buluşlan onlara yaptıran şeydir; fakat zamanla, nicelikle ilgili olan ideler için olduğu gibi başka ideler için de buna benzer bir yöntemin bulunup bulunamayacağı konusunda bir karara varamıyorum. Bir şeyi kesinlikle söyleyebileceğimi sanıyorum; eğer türlerinin adsal özleri oldukları gibi gerçek özleri de olan öteki ideler de matematikçilerin uyguladıkları yoldan izlenebilselerdi, bunlar düşüncelerimizi daha ileriye, hem de bizim düşündüğümüzden daha büyük bir doğruluk ve açıklıkla, götürürlerdi.

8. Bu yoldan ahlâk da daha açık kılınabilir. Bana daha önce (böl. iii) yaptığım, *ahlâkın* da matematik gibi tanıtlanabilir olduğu önermesini yapma güvenini veren budur. Çünkü, ahlâkta sözü geçen idelerin hepsi de gerçek ve yanılmıyorsam birbiriyle, bulunabilecek türden bağlantı ve uyuşmaları da olduğundan, bunların alışkı ve bağıntılarını görebildiğimiz ölçüde, kesin, gerçek ve genel doğrular elde ederiz; eğer doğru bir yöntem kullanılırsa, ahlâkın da iyi düşünen bir kimse için, kendisine tanıtlanmış olan matematik önermelerinin doğruluğundan duyacağı kuşkudan daha çoğunu duyması için bir neden kalmayacak bir açıklıkla kurulabileceğinden kuşku duymuyorum.

9. Fakat nesnelerin bilgisi ancak deneyle gelişir. Nesnelerin bilgisini ararken, böyle bir ilerleme yolu için uygun idelerden yoksun oluşumuz bizi tümüyle değişik bir yönteme zorlar. Burada, ötekinde (soyut idelerimizin hem adsal hem de gerçek özler olduğu kiplerde) olduğu gibi, kendi idelerimizi gözlemleyerek ve onların bağıntılarını ve karşılıklı durumlarını inceleyerek ilerlemeyiz; başka bir yerde[1] genişliğine gösterdiğimiz sebeplerle, bu bize çok az yardım eder. Buna

1 II, xxiii, III'vi.

göre, nesnelerin bilgi için pek az gereç sağladığının ve yalnızca onların soyut idelerinin içimizdeki gözleminin, doğruluğun ve kesinliğin aranmasında bizi pek az ilerleteceğinin açık olduğunu sanıyorum. Öyleyse cisimsel varlıklar üzerine olan bilgimizi geliştirmek için ne yapacağız? Burada tümüyle tersi bir yol izlememiz gerekir; onların gerçek özlerinin idelerinin eksikliği, bizi kendi düşüncelerimizin dışına, varoldukları durumuyla şeylerin kendilerine yöneltir. *Burada bana, usun öğretemediğini deney öğretecektir*, ve benim karmaşık idemle birlikte-varolan öteki idelerin kesin bilgisine ancak deneyerek varabilirim. Bu noktada kesin bilgi için de yine deneye başvurmam gerekir; kesin bilgim de deneyi aşamaz.

10. Bu bize bilgi değil yaşamda kolaylık sağlar. Ussal ve düzenli deneyimlere alışmış bir kimsenin, buna yabancı olan birisine bakışla nesnelerin doğasına daha iyi girebileceğini ve onların henüz bilinmeyen özelliklerini daha doğru olarak bulabileceğini yadsımıyorum; fakat yine de, dediğim gibi, bu bilgi ve kesinlik değil, yargı ve kanıdır. Deneyimlerden ve elde edebileceğimiz tarihsel deneylerden rahatlığın ve sağlığın üstünlüklerini sağlayabiliriz ve böylece bu yaşamın kolaylıkları üzerine birikimimizi arttırırız; fakat yeteneklerimizin de yetilerimizin de bunun ötesine geçmeye elverişli olduğunu sanmıyorum.

11. Törel bilgiler ve doğal gelişmelere uygun bir yapımız var. Bundan çıkan açık sonuca göre, yetilerimiz nesnelerin gerçek özüne ve içsel yapısına girmeye uygun olmayıp bir Tanrının varlığını açıkça bulmamıza uygun olduğuna ve kendimiz üzerindeki bilgimiz de bizi, ödevlerimizin ve en büyük ilgimizin tam ve açık bilgisini bulmaya yöneltebildiğine göre, bizim de, ussal yaratıklar olarak, bu yetileri en uygun oldukları yerde kullanmamız ve doğanın bize yol göstermiş olduğu yerde onun yönelttiği doğrultuda yürümemiz gerekir. Çünkü, bizim için uygun yaşamın, yetilerimize en uygun olan ve en büyük yararın kaynaklandığı yerle, yani sonsuzluk içindeki durumumuzla ilgili araştırma ve bilgi türleri içinde bulunduğu sonucuna varmak usa uygun olacaktır. Bundan çıkarabileceğimiz sonuç da, *törebilimin, genellikle* (en büyük iyiyi hem arayan hem de aramaya uygun yapıda olan) *insanlık için en uygun bilim ve iş* olduğudur, nitekim doğanın değişik bölümleriyle ilgili değişik etkinlikler de,

hem insanlığın ortak yararı, hem de bireylerin bu dünyadaki tikel varlıkları bakımından tikel kişilerin özel yeteneklerinin konusudur.

12. Fakat varsayımlardan ve yanlış ilkelerden kaçınmalıyız. Buna göre, benim, *doğanın* irdelenmesini küçümsediğim ve bundan caydırmaya çalıştığım düşünülmemelidir. Basını, pusulayı ilk bulanlar ya da kına kınanın erdemlerini ve iyi kullanımını ilk öğretenler bilginin yayılması, yararlı kolaylıkların sağlanıp arttırılması için, okullar, işyerleri ve hastaneler açanların yaptığından daha çoğunu yapmışlar ve ölümleri daha çok önlemişlerdir. Benim demek istediğim bilginin bulunmadığı yerde ya da ona götürmeyen aracılarda bilgi bulma şansına ya da umuduna kendimizi kolayca kaptırmamamız, kuşkulu dizgeleri tam bilim, anlaşılmaz kavramları bilimsel tanıtlama olarak almamamız gerektiğidir. Nesnelerin bilgisinde, tikel deneyimlerden çıkarabildiklerimizle yetinmemiz gerekir; çünkü onların gerçek özlerini bularak ve bütün türün doğasını ve özelliklerini toplayarak yetkin bir dizge oluşturamayız.

13. Varsayımların doğru kullanımı. Bu, doğanın bir olayını açıklamak için herhangi bir olabilir varsayım kullanamayacağız demek değildir; varsayımlar, iyi yapıldıkları zaman en azından belleğe büyük yardım ederler ve çokluk bizi yeni buluşlara yöneltirler. Benim demek istediğim, tikel olayları sağın biçimde incelemeden, ve varsayımın yardımıyla açıklamak istediğimiz şey üzerinde birçok deneyler yaparak onun bütün durumlar için uygun olduğunu görmeden önce bu varsayımların kabulünde ivecenlik (insan zihni buna çok yatkındır, çünkü her zaman şeylerin nedenlerine inmek ve dayanabileceği ilkeler elde etmek ister) göstermememiz gerektiğidir; ilkeleri kabul etmeden önce, onların, doğanın bütün olaylarını kapsadığını, bunlardan bir bölümünü açıklar göründükleri ölçüde öteki bölümüyle bağdaşmaz olmadıklarını görmemiz gerekir. En azından, *ilke* adının bizi yanıltmamasına, fizikteki varsayımların çoğunda (hepsinde de denebilir) olduğu gibi, çok kuşku götürür varsayımları tartışılmaz doğrular olarak kabul ettirerek bizi etki altında bırakmamasına dikkat etmemiz gerekir.

14. Bilgimizi genişletmenin yolu, değişmez adlara bağlanmış açık ve seçik ideler ve bunların uyuşma ve uyuşmamalarını gösteren

başka idelerin bulunmasıdır. Fakat fizik bilimi kesin bilgiye elverişli olsun ya da olmasın, bilgimizi elimizden geldiğince genişletmenin yolları, kısaca, şu iki yol gibi görünüyor:

Birinci, genel ya da özgül adlarını bildiğimiz bütün nesnelerin, hiç olmazsa irdelemek ve üzerlerinde bilgi edinmek ya da düşünmek istediklerimizin belirlenmiş idelerini edinmek ve zihnimize yerleştirmektir. Eğer bunlar nesnelerin özgül ideleriyse, onları yapabildiğimiz kadar eksiksiz yapmamız gerekir; bununla demek istediğim, sürekli bir arada göründükleri için türleri tam olarak belirleyebilecek basit idelerden olabildiğince çoğunu bir araya getirmemiz gerektiğidir; karmaşık idelerimizin oluşturucuları olan bu yalın idelerden her birinin de zihnimizde açık ve seçik olması gerekir. Çünkü bilgimizin idelerimizi aşamayacağı açık olduğuna göre, bu ideler kusurlu, bulanık ya da karanlık oldukça, kesin, tam ve açık bilgi de bekleyemeyiz.

İkincisi, dolaysız olarak karşılaştırılamayan idelerin uyuşma ya da uyuşmamasını bize gösterecek olan ara ideleri bulma becerisidir.

15. Matematik bunun bir örneğidir. Bu iki yolun (özsözlere güvenmeme ve kimi genel önermelerden sonuç çıkarmamanın) nicelik dışındaki kiplerin ideleri üzerindeki bilgimizi geliştirmenin doğru yöntemleri olduğu matematiksel bilginin incelenmesinden kolayca görülebilir. Orada ilk göreceğimiz şey, üzerlerinde bir şeyler bilmek istediği açı ya da betilerin tam ve açık idelerini edinmemiş olan kimselerin, bu yüzden onların bilgilerini edinmelerinin olanaksız olduğudur. Bir kimsede dik açı, üçgen ya da yamuk idelerinin bulunmadığını düşünün, o kimsenin bunlar üzerindeki bir tanıtlama için boş yere uğraşacağından daha açık bir şey yoktur. Ayrıca, matematiğin ustalarını, yaptıkları güzel buluşlara götüren şeyin ilke diye kabul edilen özsözlerin etkisi olmadığı da açıktır. Bu buluşlar başka yoldan uygulanan düşüncelerle bulunmuşlardır; matematikteki belitleri bilip de bu tanıtlamaları ilk bulanların yöntemlerini tanımayanların çok büyük değer verdikleri bu tür doğruların bilgisini kazanmaya başladığı sırada zihnin önündeki nesneler ve görüşler büsbütün başka şeylerdir. Kimbilir, belki öteki bilimlerdeki bilgilerimizi artırmak için de, matematikte cebirin gördüğü işi görecek bir yöntem bulunur ve bu yöntemle öyle nicelik ideleri buluruz ki, eşitlik ya da orantılarını,

başka yoldan çok zor bulabileceğimiz, belki de hiç bulamayacağımız başka ideleri, o idelerin yardımıyla kolayca ölçebiliriz.

[BÖLÜM XIII]
[BİLGİMİZLE İLGİLİ BİRKAÇ DÜŞÜNCE DAHA]

BÖLÜM XIV

Yargı Üzerine

1. Bilgimiz yetersiz olduğundan başka bir şeyler gerekiyor. Anlıksal yetiler, insanlara, yalnızca kurgusal düşünceler için değil, yaşamını yönetmek için de verildiğinden, insan, kendisini yalnızca doğu *bilginin* kesinliğine dayanan şeylerle yönetebilecek olsa çok zor durumda kalırdı. Gördüğümüz gibi bu bilgi çok dar ve kıt olduğundan, açık ve kesin bilgi olmadığı zaman yol gösterecek bir şeyin bulunmadığı durumda insan tümüyle karanlıkta kalır ve yaşamının eylemlerinin büyük bölümünde tam kararsızlığa düşerdi. Bir şeyin kendini besleyeceği tanıtlanmadıkça onu yemeyen, gideceği işin başarılı olacağını kesinlikle bilmedikçe yerinden kalkmayan kimse için yerinde kalıp yok olmaktan başka yapacak bir şey kalmaz.

3. Yargı bilgi eksikliğini karşılar. Açık ve kesin bilginin bulunmadığı yerde onun eksikliğini karşılamak üzere Tanrının insana verdiği yeti *yargıdır*; zihin bununla, kanıtlarda tanıtlayıcı bir apaçıklık algılamadan, ideleri arasındaki uyuşma ya da uyuşmamayı ya da aynı anlama gelmek üzere, bir önermenin doğru ya da yanlış olduğunu varsayar. Zihnin kimi kez bu yargıyı zorunluluktan, tanıtlamalı kanıtların ve kesin bilginin olanaksız olduğu yerde yapar; kimi kez de tanıtlamalı ve kesin bilginin bulunabilecek olmasına karşın, tembellikten, beceriksizlikten ya da ivecenlikten yapar. Zihnin bu yetisi dolaysız olarak nesnelere uygulandığında buna *yargı* denir; sözcüklerle

anlatılan doğrularla ilgili olunca benimseme ya da benimsememe denir; zihin bu yetisini kullanmasının en olağan yolu bu olduğundan bundan sonra, dilimizde çokanlamlılık yönünden en az sakıncalı olan bu adları kullanacağım.

4. Yargı, algılamadan, şeylerin öyle olduğunu varsaymaktır. Böylece, zihnin doğruluk ya da yanlışlık üzerine uyguladığı iki yetisi vardır:

Birincisi, *Bilgi,* zihin bununla kesin biçimde algılar ve idelerin uyuşma ya da uyuşmamasında kuşkusuz biçimde güvenlidir.

İkincisi, *Yargı,* idelerin uyuşma ya da uyuşmamasının algılanmadığı, fakat varsayıldığı durumda bu idelerin birleştirilmesidir; yani sözcüğün de belirttiği gibi, burada kesin olarak görülmeyen bir şey öyle *sayılmış* olur. Ve zihin ideleri gerçektekine uygun olarak birleştirir ya da ayırırsa, bu da doğru yargı olur.

BÖLÜM XV

Olasılık

1. Olasılık, yanlış olabilir türden kanıtlar üzerine uyuşma görüntüsüdür. Tanıtlamanın, birbiriyle sürekli, değişmez ve görülür bağlantıları olan bir ya da çok kanıt aracılığıyla, iki ide arasındaki uyuşma ya da uyuşmamanın gösterilmesi oluşu gibi; olasılık da, böyle bir uyum ya da uyuşmamanın, bağlantıları sürekli ve değişmez olmayan ya da hiç olmazsa böyle oldukları algılanamayan, fakat çok zaman böyle olan ya da böyle gibi görünen ve zihni, önermenin doğru ya da yanlış olduğu yargısını vermeye, bunun tersi bir yargıya bakışla daha eğilimli kılan kanıtlar aracılığıyla ortaya çıkmasından başka bir şey değildir. Örneğin, bir üçgenin üç açısının iki dik açıya eşit olduğu doğrusunun tanıtlamasında, bir kimse, bir üçgenin açısıyla bunların iki dik açıya eşitliğini kanıtlamaya yarayan ara ideler arasındaki kesin ve değişmez bağlantıyı görür; böylece çıkarımın her basamağında kullanılan ara ideler arasındaki uyuşma ya da uyuşma-

manın sezgisel bilgisi yoluyla, bundan sonrası da, üç açıyla iki dik açının uyuşma ya da uyuşmamasını açıkça belirten bir apaçıklık kazanır ve o kimse böylece bunun kesin bilgisini edinmiş olur. Fakat tanıtlamanın gereğini yerine getirme sıkıntısına katlanmayan bir başkası, inanılan bir kimse olan bir matematikçinin, bir üçgenin üç açısının iki dik açıya eşit olduğunu söylediğini işiterek bunu benimser, yani doğru kabul eder. Bu durumda onun benimsemesinin dayanağı o şeyin olasılığıdır ve bunun kanıtı da genellikle doğruyla birlikte gitmesidir; çünkü tanıklığına inandığı kimsenin, özellikle bu konularda kendi bildiğinin karşıtı olan ya da bildiğinin dışında bir şey bildirmesine alışılmamıştır: öyle ki, bu, bir üçgenin üç açısının iki dik açıya eşit olduğu önermesini ona benimseten ve idelerin uyuştuğunu bilmeden bu uyuşmayı ona kabul ettiren şey, bunu söyleyen kimsenin başka durumlardan alışılmış olan doğruluğu ya da buradaki varsayılmış doğruluğudur.

2. Olasılık bilginin eksiğini tamamlar. Görüldüğü gibi, bilgimizin çok dar oluşu ve bizim, inceleme olanağı bulduğumuz herşeyin kesin doğruluğunu bulacak kadar mutlu olmayışımız yüzünden, düşüncelerimizin, uslamalarımızın, tartışmalarımızın, giderek eylemlerimizin nesnesi olan önermelerden büyük bölümü, doğrulukları üzerine kuşku götürmez bilgimizin olamayacağı türdendir; ancak bunlardan kimileri kesinliğe öyle yaklaşır ki onlar üzerinde hiçbir kuşku duymayız ve bunları, sanki şaşmaz biçimde kanıtlanmışlar ve onlar üzerindeki bilgimiz tam ve kesin olmuş gibi benimser ve ona göre davranırız. Fakat bunun, kesinliğin ve tanıtlamanın yanı başından başlayıp çok ya da az olasılığa, hatta olanaksızlığa dek giden, ayrıca benimsemelerin de tam inanma ve güvenmeden, varsayıma, kuşkuya ve inanmazlığa varan dereceleri bulunduğundan, şimdi de (yanılmıyorsam insan bilgisinin ve güveninin sınırlarını bulmuş olarak) *olasılığın, ve benimseme ya da inanın, değişik derecelerini ve dayanaklarını* inceleyeceğim.

3. Şeylerin doğru olduklarını bilmeden önce onların doğruluğunu varsaydırır. Olasılık doğru olmaya benzemektir, sözcüğün kendisi de, ona inanılmak üzere, onu doğru gösteren ya da öyle kabul ettiren *kanıtların* bulunduğu önermeleri belirtir. Zihnin bu tür önermeleri kabul etme biçimine, *inanma, onaylama* ya da *kanı* denir;

bu, herhangi bir önermeyi, doğruluğu üzerine kesin bilgimiz olmadan, onun doğruluğunu bize kabul ettirecek uslamalar ya da kanıtların bulunması yüzünden, doğru olarak kabul etmektir. Ve *olasılık* ve *kesinlik, inan* ve *bilgi*, arasındaki ayrım da bilginin her bölümünde sezgi bulunmasında yatar; bilgide her dolaysız idenin, her adımın, görünür ve kesin bağlantısı vardır; inançta böyle değildir. Beni inandıran şey inandığım şeyin dışındaki bir şeydir; iki yana birden açıkça bağlanmamış olup, incelenmekte olan ideler arasındaki uyuşma ya da uyuşmamayı açıkça gösteren bir şeydir.

4. Olasılığın dayanakları ikidir: kendi deneyimize uygunluk ya da başkalarının deneyinin tanıklığı. Demek olasılık, bilgimizin eksikliğini gidermek ve bilgimizin eksik olduğu yerde bize yol göstermek olduğuna göre, her zaman, kesinlikle bilmeyip de doğru olduklarını kabul etme eğiliminde olduğumuz önermelerle ilgilidir. Bunun dayanakları kısaca şu ikisidir:

Birincisi, bir şeyin bizim bilgimize, gözlemimize ve deneyimize uygun olmasıdır.

İkincisi, gözlem ve deneyine dayanan başka kimselerin tanıklığıdır. Başkalarının tanıklığında şunlar gözönünde tutulmalıdır:

1. Sayı. 2. Bütünlük. 3. Tanığın kavrayış derecesi. 4. Bir kitabın tanık gösterildiği durumda yazarın amacı. 5. Bölümlerin bağdaşması ve bağıntı durumları. 6. Karşıtanıklık.

5. Bunda destekleyen ya da çürüten bütün uyuşmalar, yargıya varmadan önce, incelenmeli. Olasılıkta anlığı şaşmaz biçimde yönelten ve kesin bilgiyi üreten sezgisel açıklık bulunmadığından zihin, *eğer ussal olarak ilerleyecekse*, onu benimseme ya da benimsememe durumundan önce olasılığın bütün dayanaklarını incelemeli ve bunların olası bir önermeyi ne kadar az ya da çok desteklediklerini ya da çürüttüklerini görmelidir: dayanakları iyice tarttıktan ve bir yandaki olasılık derecesinin karşı yandakinden daha yüksek olduğunu gördükten sonra, onu atmalı ya da az ya da çok güçlü bir benimsemeyle kabul etmelidir. Örneğin:

Buzun üzerinde bir kimsenin yürüdüğünü görmüşsem, bu olasılığı aşar, bilgidir. Fakat bir başkası bana, İngiltere'de, soğuk bir kış ortasında, soğuktan katılaşmış su üzerinde birisinin yürüdüğünü gördüğünü söylerse, bu genel olarak gözlemlenen durumlara öylesine

uygundur ki, olayın bağıntısında açık kuşku doğuracak bir durum olmadıkça, şeylerin doğasına uygun olarak bunu benimsemeye hazırımdır. Fakat ayrıı şey tropiklerde doğup da daha önce hiç böyle bir şey duymamış birine söylendiğinde, burada bütün olasılık tanıklığa dayanmaktadır; ve tanıkların sayısının çokluğuyla güvenilirliklerinin yüksekliği ve yalan söylemekte çıkarlarının bulunmayışı derecelerine göre olay üzerindeki inanç artar ya da eksilir: Ancak, deneyde her zaman tersiyle karşılaşmış olup buna benzer bir şeyi hiç duymamış olan bir kimsede, en lekesiz güvenilirlik bile inanç doğuramaz. Nitekim Siyam kralına, onun Hollanda üzerine sorduğu şeyler üzerinde bilgi veren Hollanda elçisi, kendi ülkesinde, soğuk havalarda, suyun, üzerinde insanların yürüyebileceği kadar katılaştığını, eğer orada fil bulunsaydı fillerin de orada yürüyebileceğini söylediği zaman Kralın yanıtı şöyle olmuş: "Şimdiye dek sizi dürüst bir kimse olarak gördüğüm için söylediğiniz olağanüstü şeylere inanmıştım, fakat şimdi yalan söylediğinizden kuşkum yok."

BÖLÜM XVI

Onaylama Dereceleri

1. Onaylamamız, olasılığın dayanaklarına uygun olmalı. Olasılığın dayanaklarını önceki bölümde gösterdik; bunlar, onayımızı üzerine kurduğumuz temeller olarak, onun derecelerinin de kendisine göre düzenleneceği ölçülerdir; burada dikkat edeceğimiz şey, olasılığın dayanakları ne olursa olsun, bunların, doğruyu arayan ve doğru karar vermeye çalışan bir zihin üzerinde, hiç olmazsa zihnin ilk karar ya da araştırmasında gördüğünden öte bir etki yapmadığıdır. İnsanların, kabul ettikleri ve üzerinde direndikleri düşünceleri onaylamalarının, her zaman kendilerini ilk etkileyen sebeplerin edimsel görüntüsüne dayanmadığını kabul ediyorum; çünkü bellekleri en iyi işleyenlerin bile, konunun belli bir yanını uygun bir incelemeden sonra kendilerine kabul ettiren kanıtların tümünü anımsamaları olanak-

sızdır. Konuyu bir kez, ellerinden geldiğince özen ve yansızlıkla irdelemiş ve soruna ışık serpeceğini düşündükleri bütün tikel durumları gözden geçirmiş olmaları ve kavrayışlarının elverdiğince bütün kanıtları hesaba katmış olmaları yeterlidir; böylece, yapabilecekleri kadar tam ve sağın bir araştırmayla olasılığın hangi yanda olduğunu gördükten sonra, sonucu, buldukları bir doğru olarak belleklerine yerleştirirler ve gelecekte, belleklerinin tanıklığına dayanarak, bunun, onu doğru bulurken dayandıkları kanıtlarla orantılı olarak, şu ya da bu derecede bir onaylamayı hakettiğini kabul ederler.

2. *Her şey, her zaman edimsel olarak, zihnin karşısında bulunamaz;* o zaman, şu dereceden bir onaylamanın dayanağını görmüş olmanın anısıyla *yetinmemiz gerekir.* Denir ki, kimi durumlarda belleğe dayanılması kaçınılmazdır ve insanlar, kanıtları edimsel olarak zihinlerinde bulunmayan, belki de anımsamaya bile olanak bulamadıkları birçok sanılara inanmak zorunda kalırlar. Böyle olmasa insanların büyük bölümü ya çok kuşkucu olurlar ya da her zaman görüş değiştirirler ve durumu yeni incelemiş olup da, kendilerine belleklerinden yardım görmedikleri için yanıtlayamadıkları kanıtlar gösteren kimselere boyun eğerler.

3. *Bunun kötü sonucu, ilk yargımızın doğru olmadığı durumda ortaya çıkar.* İnsanların böyle eski yargılarında direnmelerinin ve bir kez elde ettikleri sonuçlara sıkıca bağlanmalarının, çokluk onların yanlış ve yanılgılarında direnmelerinin başlıca nedeni olduğunu kabul ediyorum. Fakat yanlışlık, onların, daha önce doğru karar verdikleri durumda belleklerine güvenmelerinden değil, daha önce iyi incelemeden karar vermelerinden doğar, bir kez bildiğimiz şeyin yine bildiğimiz gibi olduğuna güveniriz ve bu bilginizi yıkacak ya da kuşkulu kılacak birtakım gizli kanıtların bulunmadığına da güveniriz. Fakat olasılık konularında, her durum için konuyla ne yönden olursa olsun ilgili bütün tikel şeylerin göz önünde bulunduğuna, gizli kalmış ya da henüz açığa çıkmamış olup, olasılığı öbür yana geçirecek ve şimdiye dek tartışılmaz diye bildiğimiz şeylerin ağırlığını yok edecek kanıtların bulunmadığına güvenemeyiz.

4. *En iyi kullanma biçimi iki yana karşı da iyi ve hoşgörülü olmak.* Böylece, insanların hepsinin değilse bile büyük bölümünün, doğruluğu üzerine ellerinde kesin ve kuşkusuz kanıtlar olmayan bir-

takım *kanılarının* bulunduğuna ve bir kimse için, hemen yanıtlayamadığı ve zayıflığını hemen gösteremediği kanıtlar karşısında, daha önce edinmiş olduğu kanılardan hemen vazgeçmek de büyük bir bilgisizlik, hafiflik ya da delilik belirtisi olarak görüleceğine göre; insanlar için, bu değişik görüşler içinde barışıklığı korumanın ve insanlığın ve dostluğun gerektirdiği ortak ödevleri gerçekleştirmenin uygun olacağını sanıyorum; çünkü herhangi bir kimseden, kendi görüşlerini hemen ve uysallıkla bırakıp, insan anlığının tanımadığı bir yetkeye körü körüne baş eğerek bizim görüşlerimizi kabul etmesini beklememiz sağduyuya uygun düşmez. Çünkü, savunduğu herşeyin doğruluğunun ve bütün yadsıdıklarının yanlışlığının karşı çıkılmaz kanıtlarını verebilen ya da gerek kendisinin gerekse başkalarının bütün görüşlerini derinliğine incelediğini söyleyebilecek birisini nerede bulursunuz? Yaşadığımız şu geçici eylem ve körlük dünyasında, kesin bilgimiz olmadan, hatta çok zaman zayıf dayanaklarla, inanma zorunluluğu bizi başkalarını bizim görüşlerimizi kabule zorlayacak yerde kendi bilgimizi arttırmak için daha çok çaba ve dikkat harcamaya zorlar. En azından, kendi sanılarını tam olarak ve derinliğine incelememiş olanların, bunları başkalarına kabul ettirecek durumda bulunmadıklarını ve bu görüşleri onaylamak ya da atmak için gerekli olasılık kanıtlarını tartmamış olduklarına göre, kendilerinin yeterince incelemedikleri düşünceleri, doğrular olarak benimsemeleri için başkalarını zorlamaları durumunda, açıkça sağduyuya karşı davranmış olacaklarını kabul etmeleri gerekir.

5. Olasılık ya bir olay ya da kurguyla ilgilidir. Fakat onaylamanın dayanaklarına ve değişik derecelerine dönersek, *olasılık* eğilimine göre kabul ettiğimiz önermelerin *iki tür* olduğuna dikkat etmemiz gerekir: bunlar ya tikel bir varoluşla, alışılmış deyimiyle, olaylarla ilgili olur ki, bunlar gözlemlenebilir ve insan tanıklığına elverişlidir; ya da duyularımızla algılayabileceklerimizin dışında, böyle bir tanıklığa elverişli olmayan şeylerle ilgili olur.

6. Herkesin deneyinin bizimkiyle uyuşması bilgiye yakın bir güven sağlar. Tikel olaylarla ilgili *birinci* durum. Birincisi, ilk ve *en yüksek olasılık derecesi, bir kimsenin* uygun tanıkların doğruladığı tikel bir olayın doğruluğunu benimserken, bilinebildiği ölçüde, bütün insanların bütün çağlardaki onaylarının, kendisi için benzer durum-

lardaki değişmez ve hiç yanılmayan deneyleriyle çakıştığı durumlarda ortaya çıkar; cisimlerin bütün yapıları ve bütün ortak özellikleriyle, doğanın olağan gidişi içindeki düzenli neden ve etki bağıntıları için durum budur. Buna şeylerin doğasından gelen kanıt diyoruz. Çünkü, gerek bizim gerek başkalarının deneylerinin her zaman aynı biçimde buldukları şeyleri, onun dolaysız bilgisini edinmediğimiz zaman da, değişmez ve düzenli nedenlerin etkileri olarak görmekte haklı oluruz. Bu *olasılıklar kesinliğe* öyle yakındır ki, bunlar, en açık tanıtlamalar kadar saltık olarak düşüncelerimizi yöneltirler ve o ölçüde eylemlerimizi etkilerler; ve kendimizle ilgili şeylerde onlarla kesin bilgi arasında bulduğumuz ayrım ya çok az ya da hiçtir. Böyle desteklenen inancımız *güvenç*'e yükselir.

7. Kuşku götürmez tanıklık ve büyük bölümüyle deney, güven üretir. İkincisi, olasılığın ikinci derecesi, kendi deneyimle ve ondan sözeden herkesin buna katılmasıyla, bir şeyin, çok zaman öyle olduğunu ve bunun tikel bir örneğini çok sayıda güvenilir tanığın onayladığını gördüğüm durumdur; örneğin tarih, insanları, bunların çoğu kendi çıkarlarını kamu çıkarlarına yeğ tutar diye açıkladığına ve gözlemleme olanağı bulduğum durumlarda benim deneylerim de bunu doğruladığına göre, eğer Tiberius üzerine yazan bütün tarihçiler onun öyle davrandığını söylüyorlarsa bu en yüksek derecede olası demektir. Bu durumda onaylamamızı bizim *güvenç* diyebileceğimiz bir dereceye yükseltecek dayanaklar var demektir.

8. Uygun tanıklık ve şeylerin doğasının yansızlığı da güvenli inanç üretir. Üçüncüsü, bir kuşun şu ya da bu yana uçması bir adamın sağ ya da sol yanında şimşek çakması gibi, bir özelliği olmayan durumlarda, bu olay, tanıkların ortak tanıklığıyla bildirildiği zaman bunu da onaylamadan edemeyiz. Şöyle: İtalya'da Roma diye bir kent vardır; (kitabın yazıldığı tarihten, ç.n.) 1700 yıl önce orada bir insan yaşıyordu; Sezar bir generaldi ve Pompey adında bir başka Romalı karşısında bir savaş kazandı. Şeylerin doğasında bunu doğrulayan ya da çürüten bir şey olmamakla birlikte, bunu güvenilir tarihçilerin anlattığına ve karşı çıkan bir yazar da bulunmadığına göre insan buna inanmak zorunda kalır ve bu konudaki kuşkusu, kendi tanıdığı kimselerin kendi gözü önünde geçen eylemleri üzerindekinden daha büyük olmaz.

9. Deney ve tanıklıkların çatışmasına göre olasılık derecesi sonsuza dek değişebilir: Buraya dek konu kolay anlaşılıyordu. Bu tür dayanaklar üzerine kurulan olasılıklar öylesine apaçıktırlar ki, bizim kararımızı doğal olarak belirlerler ve bize, inanıp inanmamada, bir tanıtlamanın bilme ya da bilmeme konusunda bıraktığından daha çok serbestlik bırakmazlar. Güçlük, tanıklıkların ortak deney üzerinde uyuşmazlığa düştükleri ve tarihin ve tanıkların anlattıklarının olayların akışıyla ya da birbiriyle çatıştıkları zaman ortaya çıkar; bir doğru karara varmak ve benimsememizi olayların değişik olasılık derecelerine göre dengelemek için, dikkatin, çabanın ve sağınlığın gerekli olduğu durum budur; çünkü bu benimseme, inandırıcılığın iki dayanağına, yani benzer durumlardaki gözlemlerle şu ya da bu tikel örnek üzerine tanıklıkların ona uygun ya da karşı oluşlarına göre yükselir ya da alçalır. Burada genel olarak ancak şu söylenebilir: destekleyici ve çürütücü neden ve kanıtlar, her tikel durum için, kurallara göre bir kez incelendikten sonra herkes, konunun tümüne göre yanlardan birinin ağır bastığını görür; bu da bunların, zihinde, onaylamanın *inanç, varsayma, sanma, kuşku, güvensizlik ve inanmazlık* derecelerin uyandırmalarını sağlar.

10. Aktarmalı tanıklıklar odaktan uzaklaştıkça kanıt olarak zayıflar. Bu, tanıklığa bağlı durumlardaki onaylamayla ilgilidir; bu konuda İngiliz yasalarında uyulan bir kurala dikkati çekmenin yersiz düşmeyeceğini sanıyorum; buna göre bir anlaşmanın, tanıklarca aslına uygun bulunan kopyası sağlam bir kanıt oluşturmakla birlikte, kopyanın kopyası ne denli güvenilir tanıklarca nasıl onanırsa onansın, yargılamada kanıt olarak kabul edilmez. Bunun sağduyuya ve önemli doğruların aranmasında gerekli olan ağırlık ve sakınımlılığa uygun olduğu öylesine genel olarak kabul edilmiştir ki, ben bu uygulamayı yeren birisine hiç rastlamadım. Eğer bu uygulama doğru ve yanlışla ilgili kararlar için uygun görülürse, bundan, bir tanıklığın, kaynaktaki doğrudan uzaklaştığı ölçüde gücünün ve inandırıcılığının azaldığı sonucu çıkarılabilir. Kaynaktaki doğru diye, şeyin kendisinin varlık ve varoluşuna diyorum. Kendi bildiği şeyi bildiren güvenli bir kimse iyi bir kanıttır; fakat aynı derecede güvenli birisi ona dayanarak tanıklık ederse bu daha zayıf bir tanıklıktır; başkasının söylediğini bir başkasından duyduğunu bildiren üçüncünün tanıklığı daha da

zayıftır; öyle ki, aktarmalı doğrularda, araya her yeni giren, kanıtın gücünü azaltır; aktarma art arda ne kadar yinelenmişse bunlardan aldığı güç ve açıklık o kadar azalır. Buna dikkati çekmenin uygun olacağını düşündüm, çünkü, görüşleri eskilikleri oranında değerli bulan kimi insanlar arasında bunun tam tersi bir uygulama gördüm; bir sene önce, bir olayı ilk anlatanın zamandaşı olan sağduyulu bir kimseye hiç olası görünmeyen bir olay, bu gün, salt o günden beri pek çok kimseler onu birbirine aktardıkları için, her türlü kuşkunun ötesinde bir doğru olarak görülüyor. Bu nedenle, başlangıçlarında açıkça yanlış ya da kuşkulu olan önermeler, ters bir olasılık kuralına dayanılarak doğrunun ta kendisi olarak kabul ediliyor ve ilk anlatanların ağzından hiç de güvenilir bulunmayan doğruların zamanla saygınlaştıkları düşünülerek, bunların yadsınmaz olduğu ileri sürülüyor.

11. Tarihin Yararı büyüktür. Burada *tarihin* güvenilirliğini ve yararını azaltmak istediğim sanılmamalı; birçok durumlarda elimizdeki tek ışık odur, ve bildiğimiz yararlı doğruların büyük bölümünü, inandırıcı kanıtlarla birlikte ondan öğreniriz. Eski çağın kayıtlarından daha yararlı bir şey düşünemiyorum ve bunların daha çok ve daha bozulmamış olmalarını isterim. Fakat bu doğrunun kendisi de, beni, hiçbir olasılığın kaynaktakinden daha yüksek olamayacağını söylemeye zorluyor.

12. Duyuların bulamadığı şeyler için olasılığın en önemli kuralı benzeştirdir. Buraya dek sözünü ettiğimiz olasılıklar olaylarla ilgilidir ve böyle şeyler gözlem ve tanıklığa elverişlidir. Geriye öteki tür olasılık, *yani, şeylerin, duyularımızın alanı dışında kalmaları yüzünden tanıklığa elverişli olmamalarına karşın,* insanların değişik onaylama derecelerindeki kanılarıyla ilgili olanlar kalıyor: 1. Tinler, melekler, cinler gibi, bizi dışımızdaki sonlu özdeş-dışı varlıkların, varoluşları, doğaları ve eylemleri böyledir. Geniş evrenin gezegenlerinde ya da öteki alanlarında bitkilerin, hayvanların ya da ussal yaratıkların bulunup bulunmadığını bilemeyişimiz gibi, çok küçük ya da çok uzakta oluşları yüzünden duyularımızın algılayamadığı özdeksel varlıkların varoluşları da böyledir. 2. Doğanın işlemlerinin büyük bölümünün işleyiş biçimiyle ilgili olaylar vardır ki bunların duyulur etkilerini almamıza karşın nedenlerini bilmiyoruz ve yine bunların üreti-

liş biçim ve yollarını da algılayamıyoruz. Bu konularda *benzeşim* tek yardımcımızdır ve bütün olasılık dayanaklarımızı bundan çıkarabiliriz. Böylece, salt iki cismin birbirine sert bir biçimde sürtülmesinden sıcaklık ve çok zaman da ateş doğduğunu gözlemlediğimize göre, *sıcaklık* ve *ateşin* yanan maddenin görünmez küçüklükteki parçalarının hızlı devimlerinden oluştuğunu düşünmeye hakkımız vardır. Böylece, yaratılışın, insanın gözlem alanı içine düşen bölümlerinde, herhangi iki bölüm arasında seçilebilir bir boşluk bırakmayan bir bağlantı bulunduğunu ve dünyada birbirine böylesine sımsıkı bağlı şeylerin bu büyük değişikliği içinde, bunlar arasındaki sınırları bulabilmenin kolay olmadığını göz önünde tutunca; şeylerin, yetkinliğe doğru da böyle yumuşak adımlarla, derece derece yükseldiğini düşünmekte haklı oluruz. Duyulur ve ussal olanın nerede başlayıp, duyulmaz ve us-dışı olanın nerede bittiğini söylemek zordur; yaşayan şeylerin en aşağı türlerinin ve yaşamdan yoksun olanların en üst türlerinin hangileri olduğunu belirtebilecek kadar keskin görüşlü bir kimse bulunabilir mi? Nasıl bir düzgün konide iki uzak kesitin büyüklükleri çok ayrımlı olmakla birlikte birbirine dokunan altlı üstlü iki kesit arasındaki ayrımı belirlemek olanaksızsa, gözlemleyebildiğimize göre, şeyler de böyle artıp eksiliyorlar. Kimi insanlarla kimi hayvanar arasında büyük bir ayrım vardır; fakat kimi insanlarla kimi hayvanların anlıkları ve yetenekleri arasında bir karşılaştırma yaparsak, bulacağımız ayrım öylesine küçüktür ki, insan anlığının hayvanınkinden daha açık ve daha geniş olduğunu söylemek zordur. Yaratılışın, insanla onun altındaki en aşağı bölümleri arasında böylesine duyulmaz bir derecenleme gözlemlediğimize göre, benzeşim kuralları, bizim üstümüzde olup gözlem alanımız dışında kalan şeyler arasında da böyle bir derecelenmenin bulunabilmesini ve buna göre, bizden derece derece üstün olan birçok ussal varlıkların bulunup, bunların küçük derece ayrımlarıyla, her dereceyle hemen kendi üstündeki derece arasında hiçbir önemli ayrım bulunmadan Yaratanın yetkinliğine ulaşabilmesini de olası kılar. Usun yönettiği deneyler için en iyi yol gösterici ve usa uygun varsayımların kaynağı olan bu tür olasılığın da yararı ve etkisi vardır ve benzeşimden yola çıkan sakınımlı uslamalar, çokluk bizi, başka yoldan bulunamayacak olan doğruları ve yararlı ürünleri bulmaya götürür.

13. Karşıt deneyin tanıklığın gücünü azaltmadığı bir durum. Ortak deney ve şeylerin olağan gidişinin, insanların zihni üzerinde, inanmaları için kendilerine önerilmiş bir şeye güven göstermek ya da bundan kaçınmak bakımından, haklı bir etkisi bulunmakla birlikte, bir tek durum vardır ki olayın olağandışılığı onun için yapılan uygun bir tanıklığın değerini azaltmaz. Çünkü, doğa üstü olaylar, doğanın gidişini değiştirme gücünde olan Onun amacına uygun oldukları zaman ve böyle koşullar altında, olağan gözlemin ötesine geçtikleri ya da ona karşı çıktıkları ölçüde, inanç sağlamaya daha uygun olurlar. *Tanıkların* durumu budur; çünkü bunlar, bir kez iyi desteklendiklerinde, yalnızca kendileri güven kazanmakla kalmazlar, bu güveni böyle bir onamaya gerek duyan başka doğrulara da sağlamış olurlar.

14. Salt açınlamanın tanıklığı en büyük güven verir. Şimdiye dek sözünü ettiklerimizin dışında bir tür önerme daha vardır ki, yalın tanıklığa dayanarak, bu tanıklıkla saptanan olay ortak deneyle ve şeylerin olağan akışıyla ister uyuşsun ister uyuşmanın, bizim en üstün dereceden onayımızı elde eder. Bunun sebebi tanıklığın ne aldanıp ne de aldatandan, yani Tanrının kendisinden, gelmesidir. Bundaki güven kuşku dışıdır, apaçıklık ayrıksızdır. Bunun özel adı *açınlamadır*, bizim buna güvenimiz de *inançtır*, zihinlerimizi saltık olarak belirler ve her kuşkuyu, bilginin yaptığı gibi, yok eder; çünkü Tanrıdan gelen bir açınlamanın doğruluğundan kuşkuya düşebildiğimiz kadar kendi varoluşumuzdan da düşebiliriz. Öyle ki inanç, onaylama ve güvenin yerleşik ve sağlam ilkesidir ve hiçbir bakımdan kuşku ve duraksamaya yer bırakmaz. Ancak bunun bir açınlama olduğuna ve onu doğru anladığımıza güvenmemiz gerekir; böyle yapmaz da tanrısal açınlama olmayan bir şeye inanır ve güvenirsek, bağnazlığın bütün aşırılıklarına ve yersiz ilkelerin bütün yanlışlarına kapılmış oluruz. Bu yüzden, bu gibi durumlarda, bir şeyi onaylamamız, eğer usa uygun davranacaksak, onun bir açınlama olduğunun ve açınlamayı dile getiren terimlerin anlamının bu olduğunun apaçıklığından öteye geçemez. Eğer bunun bir açınlama olduğunun ya da bu açınlamanın anlamının böyle olduğunun bilgisi olasılık derecesinde kalıyorsa, onayımız, kanıtların az ya da çok açık olmasının olasılığına bağlı bir güven ya da güvensizlikten öteye geçemez.

BÖLÜM XVII

Us Üzerine

1. Us sözcüğünün değişim imlemleri. İngilizcede 'reason' (us) sözcüğünün değişik imlemleri vardır: kimi kez doğru ve açık ilkeler anlamına gelir; kimi kez böyle ilkelerden yapılan açık ve sağlam çıkarımları, kimi kez de nedeni, özellikle de ereksel nedeni, anlatır. Fakat burada benim ele alacağım, onun bunların hepsinden başka bir imlemidir ve bu, insanın bir yetisini imlediği zaman bu yeti, insanı hayvanlardan ayırdığı ve onlardan üstün yaptığı kabul edilen yetidir.

2. Uslama nedir. Eğer genel bilgi, görüldüğü gibi, kendi idelerinin uyuşma ya da uyuşmamasının algılanmasıysa ve bizim dışımızdaki (yalnızca, her insanın kendi varoluşuna dayanarak kesinlikle bilip tanıtlayabildiği, Tanrının varoluşu dışında) şeylerin bilgisi ancak duyularımızla kazanılabiliyorsa, o zaman dışsal duyuyla içsel algılama dışında başka bir yetinin daha işlemesine ne gerek var? Usa ne gerek var? Bilgimizi genişletmek için de, benimsememizi düzenlemek için de, usa büyük gereksinmemiz vardır. Çünkü us, hem bilgi hem de kanıyla ilgilidir ve bütün düşünsel yetilerimiz için gerekli ve onlara yardımcıdır ve bu yetilerimizden ikisini, kavrayış (sagacity) ve *sonuç çıkarmayı* (illation ya da inference) içerir. Birincisiyle bir şey bulur; ötekiyle ara ideleri, zincirin her halkasının bağlantısını bularak iki ucu birleştirecek biçimde düzenler, böylece sanki aranan doğruyu göz önüne getirir ki buna *sonuç çıkarma* diyoruz ve bu, çıkarımın her aşamasında ideler arasındaki bağlantının algılanmasından başka bir şey değildir; bu yoldan zihin, ya tanıtlamada olduğu gibi, iki ide arasındaki kesin uyuşma ya da uyuşmamayı görür ve *bilgiyi* elde eder ya da *kanı* durumunda olduğu gibi, olası bağlantıyı görür ve bu da onaylama ya da onaylamamaya götürür. Duyu ve sezgi çok ileri götüremez. Bilgimizin büyük bölümü çıkarıma ve ara idelere bağlıdır; bilgi yerine onaylamayla yetinmek ve önermelerin doğru olduğuna güvenmeden onları doğru kabul etmek zorunda kaldığımız zaman, bunların olasılıklarının dayanaklarını bulmamız, incelememiz ve karşılaştırmamız gerekir. Her iki durumda da, birinin kesinliğini,

ötekinin de olasılığını saptamak için gerekli araçları bulup onları doğru olarak uygulayan, *us* dediğimiz şeydir. Çünkü us, bilgi veren her tanıtlamanın her adımında, bütün ideler ve kanıtlar arasındaki zorunlu ve kuşkusuz bağlantıyı algıladığı gibi onaylamayı düşündüğü bir söylemin her adımında da, bütün ide ve kanıtların olası bağlantılarını algılar.

3. Dört bölümü: Böylece *usta* şu dört dereceyi buluruz: birincisi ve en yükseği kanıtları bulmaktır; ikincisi, bunların bağlantılarının ve güçlerinin açıkça görülebilmesi için onları düzenli ve yöntemli olarak yerleştirmek ve açık ve uygun bir sıralama yapmaktır; üçüncüsü bağlantıları algılamak; dördüncüsü de doğru bir sonuç çıkarmaktır. Herhangi bir matematiksel tanıtlamada bu değişik dereceler gözlemlenebilir; çünkü tanıtlamayı başka birisi yaptığı sürece her bölümün bağlantısını algılamak başkadır; sonucun her bölüme bağlılığını algılamak daha başka, bir tanıtlamayı açık ve saydam olarak kendisinin yapmak da daha başka bir şeydir; bunların hepsinden başka bir şey de, tanıtlamayı oluşturan bu ara ideleri ya da kanıtları ilk olarak bulmaktır.

4. Tasım us için önemli bir araç değildir. Usla ilgili olarak düşünülmesini istediğim bir şey daha var; bu da tasımın, genellikle sanıldığı gibi usun en uygun aracı ve bu yetiyi işletmenin en yararlı yolu olup olmadığıdır. Beni kuşkuya götüren nedenler şunlardır:

Birincisi, tasımın yukarıda sayılan bölümlerden yalnızca birinde usa yardımcı olmasıdır; yani o herhangi bir andaki kanıtların bağlantısını gösterir ve onunla kalır; fakat bunun da büyük yararı yoktur, çünkü zihin böyle bir bağlantıyı, bulunduğu yerde tasımla olduğu kadar, belki daha da kolayca tasımsız da algılayabilir.

Zihnimizin edimlerini gözlemlersek, bizim, en iyi ve en açık biçimde uslayabildiğimiz durumun, düşüncelerimizi tasım kurallarına indirgemeden yalnızca kanıtların bağlantılarını gözlemlediğimiz durum olduğunu görürüz. Bu yüzden de, tasımı hiç bilmeden, çok açık ve doğru uslama yapabilen pek çok adamlar görüyoruz. Asya ve Amerikanın değişik bölümlerini inceleyen kimse, tasımı hiç işitmemiş ve bir kanıtlamayı onun biçimlerine indirgeyemeyen pek çok kimselerin kendisi kadar sağınlıkla uslama yapabildiklerini görecektir. *Tasımı*, belli bir biçim içinde yan yana getirilmiş üç önermede sonucun

niçin kesinlikle doğru olup da başka biçim içinde kesinlikle doğru olmadığını anlamak üzere incelemiş olan kimselerin, kabul edilen *kipler ve biçimler* içindeki öncüllerden çıkardıkları sonuca kesin olarak inanacaklarını kabul ediyorum; fakat bu biçimleri incelememiş olanlar, salt tasım yüzünden, sonucun öncüllerden kesin olarak çıktığına güvenemezler; onlar bunu yalnızca öğretmenlerine duydukları örtük inan ve bu kanıtlama biçimi karşısındaki güvenleri yüzünden kabul etmiş olurlar ki, bu da güvenme değil, ancak inanmadır. Oysa, eğer bütün insanlar arasında tasım yapabilenler yapamayanlardan azsa; mantığı bilen bu az sayıdaki insanlar arasında, saptanmış kip ve biçimlere indirgenmiş tasımın güvenirliğine, gerçekten öyle olduğunu bilmeden, inanmaktan öte bir şey yapabilenlerin sayıları daha da azsa; tasım da, uslamanın ve bilginin tek uygun aracı olarak kabul edilirse; bundan, Aristoteles'ten önce, bir şeyi uslama yoluyla bilen kimsenin bulunmadığı ve tasımın bulunuşundan beri de bunu yapabilenlerin on binde biri bulamayacağı sonucu çıkar.

Ancak Tanrı, insanlar için, onları yalnızca iki ayaklı yaratıp da ussallıklarının sağlanmasını Aristoteles'e bırakacak kadar cimri davranmış olamaz; üstelik bundan yararlananlar da, yalnızca, tasımın temellerini, üç önermenin altmış sıralanış biçiminden ancak ondördünün sonucuna güvenilebileceğini ve tasım sonuçlarının ötekilerde değil de yalnızca bunlarda güvenli oluşunun sebeplerini öğrenecek biçimde inceleyebilen az sayıdaki kimseler olacaktır. Tanrının insanlar için iyilikleri bundan çok daha büyüktür. O insanlara, tasımın yöntemlerini öğrenmeden uslayabilen bir zihin vermiştir; anlığa bu kurallara göre uslama öğretilmiş değildir; ondan idelerinin uyuşma ya da uyuşmamalarını algılayacak bir doğuştan yeti vardır ve böyle sıkıcı yinelemelere gerek kalmadan onları düzene koyabilir. Bunları, eskiler arasındaki en büyük insanlardan ve geniş görüşlerine, zeyrekliğine, düşünce derinliği ve yargı gücüne pek az kimsenin erişebildiği insanlardan biri olarak gördüğüm Aristoteles'i küçültmek için söylemiyorum; O, içinde sonucun doğru çıkarsandığının gösterilebildiği bu kanıtlama biçimlerini bulmakla bile, herşeyi yadsımaktan çekinmeyenlere karşı kullanılabilecek büyük bir hizmette bulunmuştur. Ayrıca ben, her doğru uslamanın onun tasım biçilerine indirgenebileceğini de hemen kabul ediyorum. Fakat yine de, bu kanıtlama bi-

çimlerinin, doğruyu bulmak ve bilgi yolunda uslarını en iyi biçimde kullanmak isteyenleri doğrunun bilgisine götürmek bakımından, biricik olmadığı gibi en iyi yol da olmadığını, doğru olarak ve Aristoteles'i hiç küçültmeden söyleyebileceğimi sanıyorum. Ve Aristoteles'in kendisinin de kimi biçimlerin güvenli kimilerinin de güvensiz olduğu sonucunu, biçimlerin kendileri aracılığıyla değil de, bilginin gerçek yoluyla, yani ideler arasındaki görünür uyuşmaya dayanarak çıkarmış olduğu açıktır.

Bir köylü bayana rüzgarın güney-batıdan estiğini, havanın bulutlu olduğunu, yağmurun gelebileceğini söyleyin, böyle bir havada, ateşi de yeni düşmüşken ince giysiyle dışarı çıkmanın sağlıksız olduğunu hemen anlayacaktır; çünkü, o güney-batı rüzgarı, bulutlar, yağmur, ıslanma, soğuk alma, hastalığın nüksetmesi ve ölüm tehlikesi arasındaki olası bağlantıyı, zihni karıştırıp yavaşlatmaktan başka bir şeye yaramayan değişik tasımların yapay ve sıkıcı bir zinciriyle birbirine bağlamaya gerek kalmadan hemen görür; zihin bu zincirin bir halkasından öbürüne onlarsız daha kolay geçer ve o bayan, şeylerin kendilerinin bu doğal durumlarında kolayca algıladığı olasılığı, eğer bu kanıtlama bilgiç yoldan ve *kip* ve *biçimler* içinde sunulsaydı, gözden kaçırırdı. Çünkü bu yol çokluk idelerin bağlantısını karıştırır ve bu doğal düzene göre kazanılan bilginin, hiçbir tasım kullanılmadığı zaman daha çabuk ve daha kolay kazanıldığını herkesin matematikten bildiğini sanıyorum.

Çıkarım yapmak, doğru olduğu kabul edilen bir önermeden, bir başka önermenin doğruluğunu çıkarmak yani çıkarılan önermeyi oluşturan iki idenin bağlantısını gösteren belli ara ideler arasında bir bağlantı görmek ya da varsaymaktır. Örneğin "İnsanlar öbür dünyada ceza göreceklerdir" önermesi kabul edilmiş ve bundan, "İnsanlar kararlarında özgürdür" önermesi çıkarsanacak olsun. Şimdi sorun, zihnin bu çıkarımı doğru yapmış olup olmadığıdır; eğer zihin ilerlerken ara ideler bulmuş ve aralarındaki bağlantıyı göz önünde tutarak onları düzenli oarak yerleştirmişse, ussal yürümüş ve doğru bir çıkarım yapmıştır. Eğer bunları göz önünde tutmamışsa, sağlam ya da doğru uslamaya dayanan bir çıkarım yapmamış, yalnızca onun öyle olmasını ya da öyle görülmesini istemiştir. Fakat her iki durumda da, ara ideleri bulan ya da bunlar arasındaki bağlantıyı gösteren şey ta-

sım değildir; çünkü zihnin, tasımı yapabilmek için hem onları bulması hem de aralarındaki bağlantıları görmesi gerekir. Yukarıda sözü geçen örnekte, çıkarımın gücünü ve buna göre onun usa uygunluğunu gösteren şey, kanıtlanan sonuca götüren ara ideelerin görülmüş olmasından başka nedir? Örneğin, "İnsanlar ceza görecek", "Cezayı veren Tanrı"; "Haklı ceza"; "Ceza gören suçludur"; "Başka türlü davranabilirdi"; "Özgürlük"; "Özgür karar"; böylece, görünür biçimde birbirine bağlanmış olan ideler dizisiyle, yani her idenin dolaysız olarak arasında bulunduğu iki ideyle olan dolaysız bağlantılarıyla, insan ve *özgür karar* ideleri bağlanmış, ve "İnsanlar kararlarında özgürdür" önermesi "insanlar öbür dünyada ceza görür" önermesinden çıkarılmış ya da çıkarsanmıştır. Çünkü burada zihin, *insanların öteki dünyada ceza görmesi idesi ve cezalandıran Tanrı* idesi arasındaki; *cezalandıran Tanrı ve cezanın haklılığı* arasındaki, *cezanın haklılığı ve suç* arasındaki; *suç ve başka türlü davranma gücü* arasındaki ve *özgürlük ve karar verme özgürlüğü* arasındaki bağlantıları görmekle, *insan ve karar verme özgürlüğü* arasındaki bağlantıyı da görmüş oluyor.

Öyleyse tasımların yararı ne? Bunların başta gelen kullanımlarının, insanların açıkça uyuşan ideler arasındaki uyuşmayı sıkılmadan yadsımalarına göz yumulan Skolastikte bulunduğu yanıtını veriyorum; Skolastiğin dışında da, kendilerine bile uyumlu görünen ideler arasındaki uyuşmayı sıkılmadan yadsımayı onlardan öğrenmiş olanlardadır. Fakat doğruyu arayan ve onu bulmaktan başka amacı olmayan bir kimse için, böyle, çıkarımın kabulünü zorlayacak bir biçime gerek yoktur; onun doğruluğu ve ussallığı ideleri basit ve açık bir düzen içinde sıralamakla daha iyi görülür; bu yüzden de insanlar kendileri doğruyu ararken, kendilerini inandırmak, başkalarına öğretirken de, gerçekten bilmek isteyenlerin bilgisini artırmak için tasımı hiç kullanmazlar. Çünkü düşüncelerine tasım biçimini vermeden önce, ara ideyle, bağlantılarını göstermek üzere aralarına girmiş olduğu iki ide arasındaki bağlantıyı görmeleri gerekir; bir kez bu görüldüğünde de çıkarımın iyi ya da kötü olduğu görülmüş olur; yani tasım bunu göstermekte geç kalır. *İkincisi*, doğrunun bulunmasında, tasımın, usun tek uygun aracı olduğundan beni kuşkuya düşüren başka bir sebep de, *kip ve biçimin* yanlışı ortaya çıkarmakta görüldüğü sav-

lanan yararı ne olursa olsun, söylemin bu skolastik biçimlerinin, yanlışlığa, kanıtlamanın açık yollarından daha az elverişli olmayışıdır; bu konuda, bu yapay yöntemlerin anlığı donatmak ve aydınlatmaktan çok, zihni şaşırtmaya ve karıştırmaya yaradığını her zaman gösteren ortak deneye başvuruyorum. İnsanların, bu skolastik yöntemle sindirilmiş ve susturulmuş olduklarında bile, inanıp kazanan yana geçmelerinin ya pek seyrek oluşu ya da hiç olmayışı buradan gelir; karşı yandakinin daha usta bir tartışmacı olduğunu belki de kabul ederler; fakat kendi düşüncelerinin doğruluğuna inanmayı sürdürürler ve yenik düşmelerine karşın, ilk düşüncelerini koruyarak çekilirler; oysa bu tür kanıtlama aydınlatıp inandırabilseydi ve insanlara doğrunun nerede olduğunu gösterebilseydi böyle yapmazlardı, bu yüzden tasım, yansız araştırmalarla doğrunun bulunması ya da pekiştirilmesinden çok, tartışma kazanmaya yarayan bir yöntem olarak görülmüştür. Gerçekten, yanlışlıkların tasımda gizlenebildiği yadsınamazsa da onların bulunup çıkarılabilmesi için tasımdan başka bir şey gerekiyor.

5. *Tanıtlamada yardımı az, olasılıkta daha az.* Fakat, tasımın bilgideki yeri ne olursa olsun *olasılıktaki yerinin çok daha az olduğunu ya da hiç olmadığını* söylemekte haklı olacağımı sanıyorum. Çünkü onaylama iki yandaki bütün koşullarla birlikte bütün kanıtların değerlendirilmesinden sonra görülecek üstünlüğe göre belirleneceğinden, bunlar için zihne tasımdan daha uygunsuz bir şey olamaz; tasım tek olasılık ya da tek önemli kanıtla boşta kaldığından, elindekini, incelenen şeyden zihni tümüyle uzaklaştırıncaya dek kullanır; böylece onu çok uzaktaki bir zorluğa dek sürükleyip orada sımsıkı tutar ve zihin belki de, kendisine bir özgürlük bırakmadığı gibi, herşey birden düşünüldüğü zaman en büyük olasılığın ne yanda bulunacağını görebilmesi için gerekli yardımı da sağlayamayan tasımın zincirlerine dolaşmış, sanki kelepçelenmiş olarak orada kalır.

6. *Bilgimizi artırmaya yaramaz, bildiğimizi tartışmalı kılar.* Fakat (belki de denebilir ki) tasım, başkalarını yanlışlarına ve yanılgılarına inandırmada bize yardım etsin: (gerçi tasımın zoruyla düşüncesini değiştiren birisini de görmek isterdim) oysa tasım, zihnin en üstün etkinliği değilse bile, en güç ve kendinden en çok yardım beklediğimiz görevi olan, kanıtları *açığa çıkarma ve yeni kanıtlar bulmada*

yetersiz kalır. Tasım kuralları, birbirine uzak idelerin bağlantısını gösterebilen ara ideleri zihne sağlamaya yaramaz. Bu uslama biçimi yeni kanıtlar bulamaz, o yalnızca elimizdekileri düzene koyup sıralama sanatıdır.

8. Biz tikeller üzerine uslama yaparız. Burada genel olarak tasımdan ve onun uslamamızdaki ve bilgimizin gelişmesindeki kullanımından söz etmek olanağını bulduğumuza göre, bu konuyu bırakmadan önce, tasım kurallarındaki açık bir yanlışlık üzerine dikkati çekmek de uygun olacaktır: bu da, içinde en az bir genel önerme bulunmayan bir tasımsal uslama doğru ve inandırıcı olamaz kuralıdır. Sanki biz tikeller üzerine hiç uslama yapamazmışız ve onlar üzerine bilgimiz olamazmış gibi; oysa gerçekte, konu iyice düşünüldüğünde bütün uslama ve bilgilerimizin dolaysız nesneleri tikellerdir. Her insanın uslama ve bilgisi yalnızca zihninde bulunmakta olan ideler üzerinedir; bunlardan her biri, gerçekte, tikel varoluşlardır: başka şeyler üzerine olan bilgi ve uslamamız da onların bizim tikel idelerimizin karşılığı olduğu ölçüdedir. Öyle ki, tikel idelerimiz arasındaki uyuşma ya da uyuşmamanın algılanması bilgimizin tümü ve son aşamasıdır. Tümellik yalnızca bunun ilineğidir ve onun nesnesi olan tikel idelerin uygun oldukları ve temsil ettikleri şeylerin çok sayıda tikeller olduğu anlamına gelir. Fakat herhangi iki idenin uyuşma ya da uyuşmamasının algılanması, bu yüzden de bilgimiz, bu idelerden herhangi birinin ya da her ikisinin bir ya da daha çok varlıkları temsil etmelerine bağlı olmadan açık ve kesin olur.

14. Bilgimizin en yüksek derecesi, uslamaya dayanmaz, sezgiseldir. Zihindeki idelerden bir bölümü, birbiriyle kendiliklerinden, dolaysızca ölçüştürülecek biçimde orada bulunurlar; zihin bunlar arasındaki uyuşma ya da uyuşmamayı, bunların kendisinde bulunduğunu algıladığı kadar açık olarak algılar. Kimsenin kuşku duymayıp herkesin anlığına öneriler önerilmez, doğruluğunu (söylendiği gibi onayladığı değil de) *bildiği* özsözlerin apaçıklığı buradan gelir. Bu doğruların bulunmasında ve kabul edilmesinde, mantıksal düşünme yetisi, yani uslamlama gerekmez, bunlar daha üstün ve daha yüksek bir apaçıklık derecesiyle bilinir.

18. Sözcüklerden çıkarılan sonuçlar ve idelerden çıkarılan sonuçlar. Bir önermenin bir başkasından çıkarılması ya da sözcüklerle

çıkarım yapılması usun işlevlerinden büyük bir bölümünü ve usun en çok kullanıldığı bölümü oluşturmakla birlikte, uslamanın başlıca edimi, iki ide arasındaki uyuşma ya da uyuşmamayı, bir üçüncü ide aracılığıyla bulmaktır. Tıpkı doğrudan yan yana getirilerek ölçülemeyen iki evin uzunluklarının eşit olduğunun bir metre kullanılarak bulunmasındaki gibi. Sözcüklerin, idelerin imleri olarak, karşılıkları vardır; şeyler gerçekteki durumlarına göre uyuşur ya da uyuşmazlar, fakat bunu yalnızca idelerimizle gözlemleyebiliriz.

19. Dört tür kanıtlama. Bu konuyu bırakmadan önce, insanların, başkalarıyla tartışırken, onlara kendi düşüncelerini kabul ettirmek, ya da en azından onları susturabilmek için genellikle kullandıkları dört tür kanıtlama üzerinde biraz düşünmek yararlı olur.

1. Birincisi, Ad verecundiam: Birincisi; düşünceleri, bilgileri, onunları ve güçleriyle ya da başka bir nedenle ad yapmış ve ünlerini bir tür yetkeyle herkese kabul ettirmiş kimselerin görüşlerine başvurmaktır. Buna *argumentum ad verecundiam* denilebileceğini sanıyorum.

20. İkincisi, Ad Ignorantiam: İkincisi; insanların, başkalarının düşüncelerine yön vermekte ve onların yargılarını kendi yargılarına uydurup tartışmalı görüşü kabul ettirmekte kullandıkları başka bir yol, karşısındakini ya kendi kanıtını kabul etmeye ya da daha iyisini bulmaya zorlamaktır. Buna *agrumentum ad ignorantiam* diyorum.

21. Üçüncüsü, Ad hominem: Üçüncüsü; bir başka yol da bir kimseyi kendi ilkelerinden ya da kabullerinden çıkan sonuçlarla sıkıştırmaktır. Bu *argumentum ad hominem* adıyla bilinir.

22. Dördüncüsü Ad judicium: Dördüncüsü; bilgi ya da olasılığın temellerinden çıkarılan kanıtların kullanılmasıdır. Buna *argumentum ad judicium* diyorum. Bu dördü içinde öğretici ve bilgi yolunda ilerletici olan yalnızca budur. Çünkü, 1. Bu, ya saygı ya da yine inanma dışındaki herhangi bir nedenle karşı çıkamayacağım bir başkasının düşüncelerini bana karşı kullanmaz. 2. Benim daha iyisini bilmeyişim, başkasının haklı olmasını ya da benim onun düşüncelerini kabul etmemi gerektirmez. 3. Benim yanlış düşündüğümü göstermesi, bir başkasının doğru düşündüğünü göstermez.

BÖLÜM XVIII

İnan, Uslama ve Birbirinden Ayrı Alanları

2. Birbirinden seçikliklerine göre inan ve uslama. Uslamayı, *inandan* seçikliğine göre, zihnin doğal yetileriyle, yani duyum ve düşünüm yoluyla edindiği idelerden yaptığı çıkarımlarla ulaştığı önerme ve doğruların kesinlik ya da olasılıklarının bulunması diye kabul ediyorum.

Öte yandan *inan*, usun çıkarımlarına değil de, onların, olağanüstü bir iletişim yoluyla Tanrıdan geldiğini bildiren kimseye duyulan güvene dayanan önermeler için gösterilen onaylamadır. İnsanlara doğruyu göstermenin bu yoluna *açınlama* diyoruz.

3. Aktarmalı Açınlamayla yeni basit ide iletilemez, *öyleyse, birincisi; Tanrıdan esinlenen bir kimse, esinleme yoluyla başkalarına daha önce duyu ya da düşünümle edinmiş olmadıkları bir basit ide iletemez* diyorum. Çünkü o kimsenin, Tanrıdan dolaysız olarak edindiği izlenimler ne olursa olsun, bu açınlama, eğer yeni basit idelerden oluşuyorsa, başkasına, sözcüklerle de başka imlerle de iletilemez. Çünkü sözcükler, bizdeki dolaysız etkileriyle, kendi doğal seslerinden başka ideler üretemezler; onların zihnimizdeki saklı ideleri uyarıp canlandırması da imler olarak kullanılmalarına olan alışkanlıktan gelir; fakat uyarılan ideler daha önce orada bulunan idelerdir. Demek ki bütün kavramlarımızın ve bilgimizin temeli ve biricik nesnesi olan basit idelerimiz bakımından yalnızca usumuza, yani doğal yetilerimize bağlı olmamız gerekir ve bunları ya da herhangi birini, aktarmalı açınlamadan edinemeyiz. Buna *aktarmalı açınlama* diyerek *özgün açınlamadan* ayırıyorum. Bu ikincisi, Tanrının herhangi bir kimsenin zihninde dolaysız olarak yaptığı ilk izlenimdir ve buna sınır koyamayız; öteki, o izlenimlerin başkalarına sözcüklerle, ve kavramlarımızı birbirimize iletmenin doğal yollarıyla iletilmesidir.

4. Aktarmalı açınlama, bize, us yoluyla da bilinebilen önermeleri bildirebilir, fakat usun sağladığı kesinlikle değil. İkincisi, bizim için usla ve doğal yoldan edindiğimiz idelerle bilinebilir olan doğruların açınlamayla bulunup bildirilebileceğini de söylüyorum. Böylece, bir Eucleides önermesini, insanlar kendi doğal yetilerini kullana-

rak kendiliklerinden bulabildikleri gibi, Tanrı da, açınlama yoluyla bunu insanlara bildirebilir. Bu tür şeylerle ilgili olarak açınlamayı kullanmak gereksizdir, çünkü Tanrı bizi bunların bilgisini edinecek doğal ve daha güvenilir araçlarla donatmıştır. Çünkü kendi idelerimizin bilgisi ve içgözlemiyle açık olarak bulduğumuz doğru ne olursa olsun, bize *aktarmalı açınlamayla* iletilenlerden daha güvenli olur. Çünkü açınlamanın önce tanrıdan gelmiş olduğunun bilgisi, bizim kendi idelerimizin uyuşma ya da uyuşmamasının açık ve seçik algısına dayanan bilgimiz kadar güvenilir olamaz. Aynı şey duyularımızla bilinebilir olan olaylar için de geçerlidir; örneğin tufanın öyküsünü bize kaynaklarını açınlamadan alan yazılar iletmiştir; yine de hiç kimsenin, tufan üzerine onu görmüş olan Nuh kadar ya da kendisi o zaman yaşayıp da onu görmüş olsaydı o durumda olacak olan kadar kesin ve açık bir bilgisinin bulunduğunu söyleyebileceğini sanmıyorum. Çünkü onun, bu öykünün, esinlenmiş Musanın yazdığı kabul edilen kitapta yazılı olduğuna olan güveni, duyularının verdiği güvenden büyük değildir; fakat bu kitabı Musanın yazdığına olan güveni, Musanın onu yazdığını görseydi o zaman duyacağı güvenden daha zayıftır. Böylece, onun bir açınlama olduğuna olan güveni duyularının sağlayacağı güvenden daha zayıf olacaktır.

5. Açınlama usun açık kanıtları karşısında kabul edilemez. Demek ki kesinliklerine, ister kendiliklerinden apaçık önermelerde olduğu gibi dolaysız bir sezgiyle, ister tanıtlamalarda olduğu gibi usun sağlam çıkarımlarıyla ulaşılmış olsun, bildiğimiz idelerin uyuşma ya da uyuşmamalarının açık algısına dayanan önermeleri benimsememiz ve onları zihnimize yerleştirmemiz için, zorunlu olarak bir açınlamanın yardımına gerek duymayız. Çünkü bilgi edinmenin doğal yolları onları oraya yerleştirebilir ya da daha önce yerleştirmiştir; bu, Tanrının bize dolaysız olarak açınladıklarının dışında elde edebileceğimiz en büyük güvendir; ayrıca açınlamaya duyduğumuz güven de bunun bir açınlama olduğunun bilgisinden daha büyük olamaz. Fakat bu ad altındaki hiçbir şeyin apaçık bilgiyi sarsabileceğini ya da yıkabileceğini ve herhangi bir kimseye, anlığına apaçık görünen bir şeyle doğrudan karşıtlık içindeki bir şeyin doğruluğunu kabul ettirebileceğini sanmıyorum. Bu yüzden, *açık sezgisel bilgimize karşı olan hiçbir önerme tanrısal açınlama olarak kabul edilemez ya da o tür-*

den önermeler için uygun görülen onaylamayı elde edemez. Demek ki idelerimiz arasındaki uyuşma ya da uyuşmamanın açık algısına karşı çıkan önermeleri açınlama konusu olarak zorla kabul ettirmeye çalışmak boşunadır. Bunlar bu ya da başka ad altında bizim onayımızı sağlayamazlar.

7. Us-üstü şeyler. Fakat, üçüncü olarak; bizdeki kavramları eksik olan ya da hiç kavramı bulunmayan birçok şeylerle, yetilerimizi doğal yolda kullanarak, geçmişteki, şimdiki ya da gelecekteki varoluşları üzerine bilgi edinemediğimiz başka şeyler bulunduğuna göre; bunlar, doğal yetilerimizin bulgularının ötesindeki ve *usun üstündeki* şeyler olarak açınlandıkları zaman, *inanın uygun nesneleridir.* Böylece, meleklerin bir bölümünün Tanrıya başkaldırarak daha önceki mutlu durumlarını yitirmeleri, ölülerin dirilip yeniden yaşamlarını sürdürecekleri: bunlar ve benzerleri, usun bulgu alanı ötesinde kaldığından, tümüyle inan nesneleridir ve bunlarla usun doğrudan yapacağı bir şey yoktur.

8. Usa karşıt olmayan şeyler, açınlanmışlarsa, inan konusudurlar. Fakat Tanrı, bize usun ışığını verirken, bununla, doğal yetilerimizin olası bir belirleme sağladığı konularda uygun gördüğü zaman açınlamanın ışığını da bize verebilmesini engelleyecek biçimde kendi ellerini bağlamış olamayacağına göre, açınlama, Tanrının vermeyi istemiş olduğu durumlarda, *usun olası varsayımlarından üstün olmalıdır.* Çünkü zihin açıkça bilmediği şeyin doğruluğuna inanmayıp yalnız görünürdeki olasılığına kapıldığına göre, onun, yanılmayan ve aldatmayan birisinden geldiğine yeterince inandığı bir tanıklığı benimsemesi gerekir. Fakat yine de onun bir açınlama olduğuna ve onu anlatan önermedeki sözcüklerin imlemleri üzerine karar verme işi usa düşer.

9. Usun karar veremediği ya da olası gördüğü konularda açınlamayı dinlemek gerekir. Birincisi; zihnimizin doğal yetileri ve kavramlarıyla doğruluğuna karar veremediği her açınlanmış önerme salt inan konusudur ve usun üstündedir.

İkincisi; zihnin kendi doğal yetilerini kullanarak, doğal yoldan kazanılmış idelere göre belirleyip karar verdiği bütün önermeler usun konusu içindedir; yine de şu ayrımla; zihnin ancak kesin olmayan bir açıklık bulduğu ve böylece doğruluğuna, kendi bilgisinin

apaçıklığına ters düşmeden ve usun bütün ilkelerini altüst etmeden karşıtını da kabul edebileceği biçimde, ancak olası kanıtlara dayanarak inandığı önermeler durumunda, yani bu türden olası önermelerde, bir açık açınlamanın, olasılığa karşı olarak bile onayımızı belirlemesi gerekir.

11. Eğer inan ve us arasındaki sınır çizilmezse dindeki bağnazlık ve aşırılıklara karşı çıkılamaz. Eğer inanla usun alanları belli sınırlarla ayırt edilmezse din konusunda usa hiç yer kalmaz ve dünyadaki birçok dinlerde görülen aşırı düşünce ve törenleri yerme olanağı ortadan kalkar. Çünkü insanlığı kaplayan ve bölen hemen bütün dinleri dolduran saçmalıkların, büyük ölçüde, usa karşı inana başvurmaya bağlanabileceğini sanıyorum. Çünkü dinle ilgili şeyler sağduyuya ve bütün bilgilerinin temel ilkelerine ne denli açıkça aykırı olursa olsun, insanlar bunlar için usa başvurmamayı ilke edinmişler ve imgelemleriyle doğal boş inançlarını başıboş bırakmışlardır; böylece dinde öyle olağandışı görüşlere ve öyle aşırı uygulamalara gitmişlerdir ki, sağlam düşünen bir kimse onların delilikleri karşısında şaşırıp kalır ve bu uygulamaları büyük ve bilge Tanrı yönünden öylesine kabul edilmez bulur ki bunların dengeli ve iyi yürekli birisi için gülünç ve çirkin olduğunu düşünmeden edemez. Öyle ki, gerçekte, bizi hayvanlardan en iyi ayırt etmesi ve ussal yaratıklar olarak bizi özellikle hayvanların üstüne yükseltmesi gereken din, genellikle insanların hayvanlardan da daha usa aykırı davranıp daha anlayışsız oldukları alandır. *Credo, quia impossibile est:* "Buna inanıyorum, çünkü olanaksızdır" sözü sıradan insan için bir aşırı tutku coşkunluğu olabilir; fakat insanların düşüncelerini ya da dinlerini yönlendirmede kötü bir kural olarak ortaya çıkar.

BÖLÜM XIX

Bağnazlık

1. Doğru sevgisi zorunludur. İçtenlikle doğruyu aramaya girişecek olan kimsenin, önce doğrunun sevgisiyle düşüncesini buna hazırlaması gerekir. Çünkü doğruyu sevmeyen onu bulmak için kendini sıkmaz, başaramayınca da üzülmez. Düşünce alanında kendini doğruyu sever olarak görmeyen kimse yoktur ve başkalarının kendisi için bunun tersini düşündüğünü görüp de üzülmeyecek sağduyulu bir insan da yoktur. Buna karşın, doğruyu doğru olduğu için sevenlerin sayısının, kendilerinin böyle olduğuna inananlar arasında bile çok az olduğu, doğru olarak söylenebilir: Bu yüzden, bir kimsenin doğruyu sevip sevmediğini nasıl bilebileceği araştırmaya değer; ben bunun şaşmaz bir belirtisinin bulunduğunu sanıyorum, bu da, bir önermeyi kanıtlarının ona sağladığından daha büyük bir güvenle onaylamamaktır. Bu onaylama ölçüsünün dışına çıkan kimsenin, doğruyu, onu sevdiği için kabul etmediği, doğruyu doğru olduğu için değil de, başka bir yan amaçla sevdiği açıktır. Bir önermenin (apaçık önermeler dışında) doğruluğunun görülebilmesi, yalnızca bir kimsenin elindeki kanıtlara bağlı olduğuna göre, onun, bu açıklık derecesinin ötesinde göstereceği benimsemenin, yani bu artı güvenin, doğru sevgisine değil de başka bir sevgiye bağlı olduğu açıktır. Çünkü doğru sevgisinin benim onayımı böyle bir önermenin doğruluğunu gösteren kanıtların üstüne çıkarması, yine doğru sevgisinin, bir önermenin doğruluğunu göstermeyen bir kanıta dayanarak benim o önermeyi onaylamamı sağlaması kadar olanaksızdır; gerçekte bu, bir önermeyi, doğru olmaması olanaklı ya da olası olduğu için doğru diye sevmek gibidir. Zihnimizde apaçıklığın ya da bir tanıtlamanın direnilmez ışığının zoruyla yer almamış olan her doğru için onaylamayı sağlayan kanıtlar, o doğrunun bizim bakımımızdan olasılığının inancı ve güvenceleridir ve onu, salt bu kanıtlar onu anlığımıza böyle gösterdiği için kabul ederiz. Herhangi bir önermeye, kendi dayandığı ilke ve kanıtların ona sağladığından öte verdiğimiz her güven ve yetke, bizim o yöndeki eğilimimizden ileri gelir ve bu, bu durumuyla doğru sevgisinden bir sapmadır; çünkü doğruluk bizim

tutku ve ilgilerimizden bir şey almadığına göre, bunların ona bir katkısı olmaz.

3. Bağnazlığın gücü. Yeri gelmişken, onaylamanın, kimilerinin kendisinde inanın ya da usun yetkesini buldukları ve onlara duydukları ölçüde güven duydukları bir üçüncü kaynağından yani bağnazlıktan söz edeceğim; bağnazlık, usu bir yana iterek, onsuz bir açınlama getirir. Gerekçe böylece o, açınlamayı da usu da bir yana atar ve bunların yerine insanın kendi beyninin temelsiz düşlemlerini kor ve bunları hem düşüncenin hem de davranışın temeli yapar.

5. Bağnazlığın doğuşu. İnsanlar için, dolaysız açınlama, görüşlerini temellendirmede ve davranışlarını düzenlemede, sıkıcı ve her zamanda başarılı olmayan, doğru uslama çabasına bakışla daha kolay bir yol olduğuna göre, kimilerinin açınlama savlamasında bulunmalarına, özellikle de olağan bilgi yöntemleri ve ussal ilkeler yoluyla açıklayamadıkları eylem ve görüşlerinde Tanrının özel öncülüğü altında bulunduklarına kendilerini inandırmalarına şaşmamak gerekir.

6. Bağnazlık. Zihinleri böyle hazırlanınca, her türden temelsiz görüşler, Tanrı tininden ve hemen de tanrısal yetkeden gelen bir aydınlanma olur; ve kendilerini eğilimli buldukları aşırı eylemler ne olursa olsun, bu dürtünün tanrısal bir çağrı ya da buyruk olduğu ve ona uymak gerektiği sonucuna varırlar; bu, yukardan gelen bir ödevdir ve onu uygulamakla yanılmış olamazlar.

7. Benim bağnazlığı görüşüm böyledir; us ya da tanrısal açınlamaya dayanmayıp, coşkulu ve kendini beğenmiş bir beynin dar görüşlülüğünden doğmuş olduğu için, bir kez kök saldığı yerde, insanların davranışlarını usun ya da açınlamanın ya da ikisinin birden yaptığından daha güçlü biçimde etkiler, çünkü insanlarda kendi içlerinden gelen itkilere uyma eğilimi çok büyüktür; ve bir bütün olarak insanı bir doğal itki yönetirse, bir bütün olarak insanın daha sert davranacağı kesindir. Çünkü, yeni bir ilke gibi, güçlü bir kendini beğenme de sağduyunun üzerine çıktığı ve usun sınırlamalarıyla düşüncenin denetiminden kurtulduğu zaman, kendi yönelim ve eğilimimizle birlikte, bir tanrısal yetke düzeyine yükselir.

8. Bağnazlığın yanlış olarak görme ve duyma diye alınması. Olağanüstü bir şeye duyulan sevgi, esinlenmişliğin ve bilginin ortak ve doğal yolları üzerine çıkmış olmanın haz ve utkusu insanın tem-

belliğini, bilgisizliğini ve kendini beğenmişliğini öylesine pohpohlar ki, insanlar bir kez bu yoldan, dolaysız açınlamanın, araştırmasız aydınlanmanın, kanıtsız ve incelemesiz güvenmenin esrikliğine kapıldıkları zaman onları bunlardan ayırmak çok zordur. Onlar için us yok olmuştur, çünkü usun üstüne çıkmışlardır; ışık anlıklarına akıtılmıştır, yanılmış olamazlar; orada herşey gün gibi aydınlıktır ve kolayca görülebilir; herşey kendisi görünür, kendi açıklığı dışında bir kanıt gerektirmez; onlar kendilerini içten devindiren Tanrının elini ve tinin itkilerini duyumsarlar ve duyumsadıkları şeyde yanılmış olamazlar.

10. Fakat bu içsel ışığı ve üstüne bu kadar çok şeylerin kurulduğu bu duyguyu biraz dengeli biçimde inceleyelim. Kendi dediklerine göre bu kimselerin içinde parlak bir ışık vardır, görürler; canlı duyguları vardır, duyarlar; bunların tartışılmazlığına güvenleri tamdır. Çünkü bir kimse gördüğünü ya da duyduğunu söyleyince buna kimse karşı çıkamaz. Fakat burada şunu soruyorum: bu görme, önermenin doğru olduğunun mu, yoksa onun Tanrının bir açınlaması olduğunun mu algısıdır? Bir önermenin, ben nasıl geldiğini bilmeden zihnime gelen bilgisi, onun Tanrıdan gelmiş olduğunun algılanması değildir. Bunun doğru bir algılama olduğuna duyulan güçlü inancın, onun Tanrıdan geldiğinin, hatta doğru olduğunun kanıtı olması büsbütün olanaksızdır. Böyle bir düşünceye ne denli ışık ya da görme denirse densin, benim için bu inanma ve güvenmedir; ve o kimseler, açınlama olarak gördükleri önermenin doğru olduğunu bilmezler, onu doğru kabul ederler. Buradaki sorun şudur; bunu bana açınlayanın Tanrı olduğunu, bunu zihnime Kutsal Tinin yerleştirdiğini, bu yüzden de ona baş eğmen gerektiğini nasıl bilebilirim; bunu bilemezsem, bendeki güven ne denli büyük olursa olsun, temelsizdir, ona ne denli ışık dersem diyeyim o *bağnazlıktır*. Çünkü, açınlandığı kabul edilen önerme, ister kendisi açıkça doğru olsun, ister açıkça olası ya da bilginin doğal yollarına göre belirsiz olsun, sağlam dayanaklara oturması ve açıkça doğru olması gereken şey, bunun açınlayıcısının Tanrı olduğu ve benim açınlama dediğim şeyi zihnime Onun koyduğu ve bunun başka bir tinin zihnime koyduğu ya da kendi imgelemimin doğurduğu bir yanılsama olmadığıdır. Çünkü, eğer yanılmıyorsam, bu kimselerin o önermeyi doğru saymalarının

nedeni onu Tanrının açınladığını kabul etmiş olmalarıdır. O zaman bunu Tanrı açınlaması olarak kabul etmelerinin nedenlerini incelemek onlara düşmez mi? Bunu yapmazlarsa güvenleri boş bir savlama olarak kalır; böylesine gözlerini kamaştıran o ışık da, onların sürekli bir çember üzerinde dönüp durmalarına neden olan bir *yalancı ışıktır*: *"açınlamadır, çünkü ona yürekten inanırlar; ona yürekten inanırlar, çünkü açınlamadır"* çemberi.

11. Bağnazlık önermenin Tanrıdan geldiğinin kanıtını veremez. Bu durumdaki insanlar, kendilerini aydınlatan bir ışığın bulunması ve onlara şu ya da bu doğrunun bilgisini getirmesiyle öğünürler. Fakat eğer bunun bir doğru olduğunu biliyorlarsa, bunu, ya onun doğal us karşısındaki kendi apaçıklığına ya da onun doğruluğunu gösteren ussal kanıtlarına dayanarak biliyor olmalılar. Doğruluğunu bu iki yoldan biriyle biliyorlarsa, onun bir açınlama olduğunu düşünmelerine gerek yoktur. Çünkü onun doğruluğunu, herhangi bir kimsenin, açınlamanın yardımı olmadan, doğal olarak bildiği yoldan biliyorlar demektir. Çünkü, esinlenmiş kimseleri aydınlatan, ne türden olursa olsun, bütün doğrular zihinlere bu yoldan gelip yerleşmiştir. Eğer onun doğruluğunu, Tanrının bir açınlaması oluşu yüzünden bildiklerini söylerlerse, sebep uygundur; fakat o zaman da kendilerine bunun Tanrının bir açınlaması olduğunu nasıl bildikleri sorulacaktır. Eğer bunu, birlikte getirdiği, zihinlerini aydınlatan ve direnemedikleri bir ışığın bildirdiğini söylerlerse, bunun, daha önce dikkati çektiğimiz şeyden, yani kendilerinin doğruluğuna çok güçlü biçimde inandıkları için onun açınlama olması gerektiği düşüncesinden ne gibi bir ayrımı bulunduğu üzerinde düşünmelerini dilerim. Çünkü sözünü ettikleri ışık, kendi zihinlerinin, bunun doğruluğuna olan güçlü fakat temelsiz inancından başka bir şey değildir.

12. İnancın sağlamlığı bir önermenin Tanrıdan geldiğinin kanıtı olamaz. İnancın sağlamlığı inanmanın nedeni, doğruluğa güven de doğruluğun kanıtı yapıldığı zaman, bu başka türlü olamaz. St. Paul de, yanlış yolda olduklarını düşündüğü Hıristiyanları kıyıma uğrattığı zaman iyi yaptığına ve bunu yapmaya çağrıldığına inanıyordu; oysa yanılan onlar değil, kendisiydi. İyi insanlar da her zaman yanılabilirler, kimi kez de, zihinlerinde en güçlü ışıkla parlayan Tanrısal doğrular olarak gördükleri yanlışlara şiddetle bağlanabilirler.

14. Açınlamaya us yoluyla karar verilmelidir. Demek ki, kuruntu ve yanlışın aşırılıklarına kapılmak istemeyenlerin bu *içerdeki ışığın* öncülüğünü sınava çekmeleri gerekir. Tanrı peygamber yaparken insanı yok etmez. İnsanın, esinlerinin tanrısal kaynaklı olup olmadığına karar vermesini sağlayacak olan yetilerini doğal durumunda bırakır. Zihni doğa-üstü ışıkla aydınlattığı zaman doğal ışığı söndürmez. Eğer bir önermeye bizim onayımızı sağlamak isterse, ya bu doğruyu doğal usun olağan yollarıyla gösterir ya da bunun kendi yetkesiyle kabul etmemiz gereken bir doğru olduğunu bize bildirir ve usun, üzerinde yanılmayacağı kimi imler aracılığıyla, bizi buna inandırır. *Us bizim son yargıcımız ve her şey için son yol göstericimizdir.* Bununla, usa danışalım ve Tanrının açınladığı bir önerme doğal ilkelerden çıkarılabilir mi diye inceleyelim, çıkarılamayacağını gördüğümüz zaman da onu atalım demek istemiyorum; fakat bunun Tanrıdan geçen bir açınlama olup olmadığını incelemek için usa danışalım diyorum; eğer us bunu Tanrının açınladığı sonucuna varırsa, başka doğruları olduğu gibi bunu da kabul eder ve bunu kendisinin bir kuralı yapar. Öte yandan eğer inançlarımızı değerlendirmede onların güçlülüğünden başka bir ölçütümüz olmazsa, imgelemimizi güçlü biçimde etkileyenler düşlem bir esin olarak görünür; eğer usun, inançların doğruluğunu onların kendi dışındaki bir şeylerle ölçmesi gerekmese, esinlerle kuruntuların, doğruyla yanlışın ölçüleri aynı olur ve bunlar birbirinden ayırt edilemezler.

15. İnanç açınlamanın kanıtı olamaz. Böylece, Tanrının açınlamasını elde eden eski ermişlerin, zihinlerindeki içsel güven ışığının dışında, bunların Tanrıdan geldiğini kanıtlayan başka bir şeylerinin daha bulunduğunu görüyoruz. Bu inançlarının Tanrıdan geldiği konusunda, onlar kendi inançlarıyla başbaşa bırakılmamışlardı, ellerinde açınlamalarını gönderen konusunda kendilerini inandıracak kimi dışsal imler vardı. Başkalarını inandırmak gerektiğinde de, Tanrıdan aldıkları ödevin doğruluğunu kanıtlamak ve birlikte getirdikleri haberi görülür imlerle doğrulamak üzere kendilerine verilmiş bir güçleri vardır.

16. Bu söylediklerimle, Tanrının, Kutsal Tinin dolaysız etkisi ve yardımıyla, ve buna hiçbir olağanüstü im katmadan, insanların zihnini, belli doğruları öğrenecek biçimde aydınlatıp onları iyi önlemlere

yöneltebileceğini, zaman zaman da bunu yapmış olduğunu yadsımak niyetinde değilim. Fakat bu durumlarda da, onun Tanrıdan gelip gelmediğini bildirecek yanılmaz kurallar olarak usumuz ve Kitabımız vardır. İnandığımız doğrunun Tanrıdan gelen bir ışık ya da bir dürtü olduğunu kanıtlayabilecek olan şey, kendi özel inancımızın gücü değildir; bunu bizim dışımızdaki Tanrının yazılı sözlerinden ya da bütün insanlarla paylaştığımız us ölçününden başka bir şey yapamaz.

BÖLÜM XX

Yersiz Onaylama ya da Yanlışlık

1. Yanlışlığın nedenleri. Bilgi, ancak görülür ve kesin doğruluk olduğundan, *yanlışlık* bilgimizin bir kusuru değil doğru olmayanı onaylamamıza neden olan yargımızın bir yanılgısıdır.

Fakat eğer onaylama benzerliğe dayanıyorsa, eğer onaylamamızın özgül nesnesi ve dürtüsü olasılıksa ve olasılık da bundan önceki bölümlerde önerilen şeyse, insanların nasıl olup da olasılığa uymayan onaylamada bulundukları sorulabilir. Çünkü düşünceler arasındaki çatışmalardan daha olağan ve bir kimsenin tümüyle karşı çıktığını bir başkasının kuşkulu bulabileceği ve bir üçüncüsünün buna sağlamca inanıp güçlü biçimde katılabileceğinden daha açık bir şey yoktur. Bunun sebepleri çok değişik olabilirse de bunların şu dörde indirgenebileceğini sanıyorum:

1. Kanıt yetersizliği
2. Kanıtları kullanma yeteneğinin yetersizliği
3. Onları görme istencinin yetersizliği
4. Yanlış olasılık kuralları

2. Birinci kanıt yetersizliği. Birincisi; kanıt yetersizliği derken, yalnızca, bir yerde varolmayan, bu yüzden aransa da bulunamayacak olan kanıtların eksikliğini değil varolan ya da bulunabilecek olan kanıtların eksikliğini düşünüyorum. Buna göre, bir kimse, bir öner-

meyi kanıtlamaya yarayacak olan deneyimleri yapma kolaylığını ya da olanağını bulamıyorsa, ya da başkalarının tanıklığı konusunu araştıramıyor ve bu tanıklıkları sağlayamıyorsa, o kimsenin kanıtları yetersiz demektir; insanlığın, kendilerini çalışmaya vermiş, aşağı düzeydeki yaşam koşullarının tutsağı olmuş ve bütün yaşamlarını yalnızca yaşamak için zorunlu şeylerin sağlanmasına adamış olan büyük bölümünün durumu budur. Bu tür kimselerin bilme ve araştırma yapma olanakları genellikle varlıkları gibi sınırlıdır; bunlar bütün zamanlarını ve emeklerini kendilerinin ve çocuklarının açlığını gidermek için harcadıklarından anlıklarının kazandığı bilgi çok azdır. Bütün yaşamını zor işlerde harcayan bir kimsenin, dünyanın değişik şeyleri üzerine bilgisinin, yalnızca dar ve çamurlu bir yoldan pazara gidip gelen bir yük beygirinin, ülkenin coğrafyası üzerindeki bilgisini aşması beklenemez.

4. İnsanların araştırmalarının engellenmesi. Gelişme ve bilgilenmeleri varlıklarının darlığıyla sınırlanmış olanların dışında, varlıkları kuşkularından kurtulmak ve doğruyu bulmak için gerekli kitap ve başka araçları bol bol sağlamaya yetecek kadar geniş olanlar da vardır; bunları da ülkelerinin yasaları ve daha çok bilirlerse kendilerine daha az inanacaklarını düşünerek onları bilgisiz bırakmakta yarar görenler sıkı sıkıya gözaltında tutar. Bu genellikle bilgi içermeyen doğruların yayılmaya çalışıldığı yerlerde yaşayanların durumudur; buralarda insanlar, rastgele, ülkenin dinini kabule zorlanırlar; bu yüzden de düşünceleri, tıpkı cahil kimselerin, doktor geçinenlerin verdiği hapları, bunların neden yapıldığını ve etkilerinin ne olacağını bilmeden, yalnızca şifalı olduklarına inanarak yuttukları gibi yutmaları gerekir; ancak bunların durumu o hastaların durumundan daha kötüdür, çünkü bunlarda, belki de atılması daha iyi olacak şeyleri almamak ya da kendi inandıkları doktoru seçmek özgürlüğü de yoktur.

5. İkincisi, onları kullanma yeteneğinin yetersizliği. İkincisi; *olasılığın ellerindeki kanıtlarını kullanma yetenekleri yetersiz* olanlar, yani bir dizi sonuçları kafalarında taşımayıp karşıt kanıt ve tanıklıklardan hangisinin ağır bastığını sağın olarak tartamayanlar, olası olmayan durumları kolayca onaylamaya sürüklenebilirler. Tek tasım, ya da yalnızca iki tasım kullanabilen kimseler vardır; kimileri de bundan bir adım daha öteye gidebilir. Bunlar, en güçlü kanıtın ne

yanda bulunduğunu her zaman seçemezler, kendiliğinden en olası olan kanıyı sürekli olarak izleyemezler. İnsanlar arasında anlıkları yönünden böyle ayrımlar bulunduğunu komşularıyla bir kez konuşan bir kimsenin hemen görebileceğini sanıyorum; insanlığa hiç haksızlık etmeden, insanlar arasında bu yönden bulunan ayrımın, kimi insanlarla kimi hayvanlar arasındaki ayrımdan daha büyük olduğu söylenebilir. Bu ayrımın nereden geldiği, büyük önem taşımakla birlikte, buradaki amacımız bakımından zorunlu olmayan bir kurgu konusu olabilir.

6. *Üçüncüsü, Kanıtları kullanma istencinin yetersizliği.* Üçüncüsü; bir tür insanlar da vardır ki, bunlardaki kanıt yetersizliği, kanıt bulamadıklarından değil, *onları kullanmayı istemediklerindendir.* Bunlar, yeterince zengin olup boş zamanlarının da bulunmasına, yetenek ve öteki yönlerden de bir eksiklerinin bulunmamasına karşın, yine de ötekilerden daha iyi durumda değildir; sürekli olarak zevk arama, ya da işlerine aşırı bağlılık, kimilerinin düşüncelerini saptırır; tembellik ve bir genel savsayıcılık ya da kitaplara, araştırmaya ve düşünmeye karşı özel bir tiksinme de kimilerini her türlü önemli düşüncelerden alıkoyar; kimileri de, yansız bir araştırmanın, kendi önyargılarına, yaşamlarına ve amaçlarına en uygun olan görüşleri destekleyen sonuçlar vermeyeceğinden korkarak, incelemeye girişmeden, güvenme yoluyla, uygun ve moda olan şeyleri mabul etmekle yetinirler. Varlıkları, anlıklarını geliştirecek olanakları sağlamaya yeterli olan kimseler kendilerini boş bir tembellikle nasıl avutabiliyorlar, bunu bilemem; fakat bütün gelirlerini bedenlerinin gereksinmelerine harcayıp bir bölümünü de bilgi kazanmanın yollarını aramada kullanmayı düşünmeyenlerin, her zaman temiz ve parlak görünüşte kalmak için büyük çaba harcayıp kaba kumaşlar ve yıpranmış giysiler içinde kendilerini pek zavallı bulanların, zihinlerinin paçavralar içinde kalıp, rastlantıların ya da ülkelerindeki terzinin (bunların konuştuğu kimselerin ortak düşüncelerinin demek istiyorum) kendileri için uygun görecekleri biçimde giyinmesine katlanabilenlerin, kendi ruhlarını çok aşağı gördüklerini sanıyorum.

7. *Dördüncüsü, yanlış olasılık ölçüleri.* Son olarak; kimileri de, gerçek olasılıklar açıkça gözlerinin önündeyken bile, bunlar üzerine yapılan uslamaları ve bunların sonuçlarını kabul etmezler, onaylarını

ya askıda bırakırlar ya da en az olası olan görünüşe verirler. Böyle bir tehlike karşısında bulunan kimseler, *yanlış olasılık ölçüleri* kabul etmiş olanlardır ve bu yanlış ölçüler şu dördüne indirgenebilirler:

1. Kendiliklerinden kesin ve açık olmayıp kuşkulu ve yanlış olan önermelerin ilke yapılması
2. Hazır varsayımlar
3. Ağır basan tutkular ve eğilimler
4. Yetke

8. Birincisi, ilke yapılan kuşkulu önermeler. Olasılığın ilk ve en sağlam dayanağı, bir şeyin, bizim bilgimize, özellikle de bilgimizin, bizim *ilke* olarak görmüş ve görmekte olduğumuz bölümüne olan uygunluğudur. Bir doğrunun başka bir doğruyla çelişemeyeceğini hemen kabul ediyorum; fakat şunu da belirtmem gerekiyor, bir ilke kabul eden herkesin onun üzerinde özenle durması, onu sıkıca incelemesi ve onun doğruluğu üzerindeki kesin bilgisinin, onun kendi apaçıklığından mı kaynaklandığını, yoksa başkalarının yetkesine dayanarak mı buna açıkça inandığını anlaması gerekir. Çünkü *yanlış ilkeler* öğrenmiş olan ya da kendiliğinden açıkça doğru olmayan bir görüşün yetkesine körü körüne kapılan bir kimse, anlığına, onaylamasını kaçınılmaz biçimde saptıracak bir önyargının ağırlığını koymuş demektir.

9. Çocukların, ailelerinden, dadılarından, çevrelerindekilerden aldıkları (özellikle dinsel konulardaki) önermeleri zihinlerine yerleştirmelerinden daha olağan bir şey yoktur; bunlar çocukların yansız ve savunmasız anlıklarına bir kez girince oradaki varlıklarını adım adım pekiştirirler ve sonunda (doğru da yanlış da olsalar) alışkanlık ve eğitimle sökülüp atılmaları olanaksız olacak biçimde oraya mıhlanırlar.

10. İnsan soyunu bölen değişik dinlerdeki; birbirinin karşıtı, ve çoklukla aynı derecede saçma olan görüşlere bütün güçleriyle inanmakta insanların gösterdikleri büyük direnç, yerleşmiş aktarmalı ilkelere dayanan bu uslama yolunun kaçınılmaz sonuçları olduğu kadar çok açık kanıtlarıdır da. Çünkü, insanlar bu kutsal doğmalarla bağdaşmaz gördükleri şeyleri kabul etmektense, kendi gözlerine inanmamayı, duyularının apaçıklığına göz yummayı, ve kendi deneyleri-

ni yalanlamayı yeğlerler. Gerçekten, kimi filozoflarla birlikte, duyularının tanıklığına karşı usunun verilerine (insanlar kendi ilkelerinden çıkardıkları kanıtları, yersiz olarak, böyle nitelerler) inanmayı bir uslama temeli olarak almış olan bir kimseyi, savunduğu bir görüşün olasılığının bulunmadığına ne yoldan inandırabilirsiniz? Bir bağnaz hele bir kez kendisinin ya da mürşidinin esinli olduğunu ve Kutsal Tinle dolaysız iletişim yoluyla eylemde bulunduğunu ilke edinsin, onun bu öğretisine karşı açık uslamaların kanıtlarını boşuna öne sürersiniz. Böylece, yanlış ilkelere saplanmış insanlar, bu ilkelerle bağdaşmayan durumlarda, içlerinden pekçoğunun yapmaya yanaşmadıkları biçimde, kendilerine karşı kendi ilkelerini eleştirecek bir saflığa ve içtenliğe varmadıkça, bunların en göze çarpan ve inandırıcı olasılıklardan etkilenmeleri olanaksızdır.

10. Hazır varsayımlar. İkincisi; bunlardan hemen sonra, anlıkları bir kalıpta dökülmüş ve bir *hazır varsayımın* boyutları içinde biçimlendirilmiş kimseler gelir. Bunlarla birinciler arasındaki ayrım, bunların olguları kabul etmeleri ve karşıtlarıyla bu noktada uyuşmakla birlikte, onlardan olayların sebeplerini ve oluşunu açıklama biçimlerinde ayrılmalarıdır. Bunlar, öncekiler gibi duyularıyla açıkça çatışmazlar; kendilerine verilen bilgileri daha sabırlı olarak dinlemeye katlanırlar; fakat bilgi verenlerin olayı açıklama biçimini kabul etmezler ve olayların kendi düşüncelerine uygun olarak ortaya çıkmadığına kendilerini inandıracak olan olasılıklardan etkilenmezler. Gerçekten, bilgin ve profesör için, otuz ya da kırk yıldır yürürlükte bulunan, Yunanca ve Latince yapıtlarla ve büyük çabalar ve alın teriyle kazanılmış, ayrıca sağlam bir gelenek ve bir de saygın sakalla desteklenmiş olan yetkesini, o güne dek adı duyulmamış bir yeni yetmenin bir anda yerle bir ettiğini görmek dayanılmaz bir şey değil midir? Bu profesöre, öğrencilerine otuz yıldır öğrettiği şeylerin yanlışlar ve yanılgılardan başka bir şey olmadığını, birtakım büyük sözleri ve bilgisizliği onlara çok pahalıya sattığını kabul ettirmeyi kim umabilir? Böyle bir durumda yeterince etkili olacak olasılıklar bulunabilir mi? Doğru anlaşılmamış olan doğru varsayımlardan ya da doğru ilkelerden kaynaklanan yanlışlar da bu yersiz varsayım yanlışlarına indirgenebilir. Bu en çok rastlanan şeylerdendir. Hepsini de kutsal kitabın yanılmaz doğrularından ürettikleri çok değişik düşünceler ileri süren insanlar

bunun örneğidir. Hıristiyan olduğunu savlayan herkes, İncildeki *METANOEITE* bölümünün çok önemli bir ödeve çağırdığını bilir. Fakat Fransızcadan başka dil bilmeyip de bu kuralı, bir çeviriye göre *Repentez-vous*, pişman olun, bir çeviriye göre de *Faites penitence*, günah çıkartın, biçiminde anlayan iki kişiden birinin ameli ne kadar yanlış olur.

12. Üçüncüsü, baskın tutkular. İnsanların isteklerine ve baskın tutkularına ters düşen olasılıkların yazgısı da aynıdır. Bir cimrinin zihnine, bir yandan tutkusunun yanlışlığı konusundaki en büyük olasılık, bir yandan da para görünsün, hangisinin üstün geleceğini görmek zor değildir. Büyük tutkuyla seven bir kimseye aldatıldığını söyleyin; sevgilisinin kendisini aldattığına bir sürü tanık gösterin, sevgilisinin iki üç tatlı sözcüğünün bütün tanıklıkları çürütememesi olasılığı onda birdir. *(Quod volumus, facile creditmus) [İnanmak istediğimize kolayca inanırız.]*

15. Onaylamayı hangi olasılıklar belirler. Fakat bunun da bir sonu gelir; bir kimse olasılık ve olamazlıkların bütün kanıtlarını gözden geçirdikten, konunun bütün özelliklerini öğrenmek için elinden geleni yaptıktan ve her iki yanı destekleyen bütün nedenleri sağın olarak topladıktan sonra, birçok durumlarda, konunun tümü üzerinde olasılığın hangi yanda bulunduğunu kabul edebilir; çünkü uslama konularındaki kimi kanıtlar, evrensel deneylerden gelen sonuçlar olarak öylesine inandırıcı ve açıktırlar ve olaylarla ilgili kimi tanıklar öylesine evrenseldirler ki, insan bunlardan onayını esirgeyemez. Öyle ki, benim düşünceme göre, bize sunulan kanıtların önemli olmasına karşın terimlerde aldatıcı kavramlar bulunduğu kuşkusuna düşmemiz ya da karşı düşünce için de aynı ağırlıkta kanıtlar bulunabileceğini düşünmemiz için yeterli sebeplerin bulunduğu önermelerde, onaylama, onaylamaktan kaçınma ya da onaylamamanın genellikle istençli edimler olduğu sonucuna varabiliriz. Fakat kanıtların bir şeyi yüksek olasılıkta gösterdiği ve sözcüklerin yanıltıcı olabileceği (dengeli ve yeterli bir incelemeyle bu görülebilir) ya da öbür yan için, aynı güçte olup da henüz görülememiş örtük kanıtların bulunabileceği (bunu, kimi durumlarda, şeyin doğası, iyi düşünen birisine gösterebilir) kuşkusuna kapılmak için yeterli neden bulunmadığı durumlarda, kanıtları iyi tartan bir kimsenin, onayını, en büyük olasılı-

ğın bulunduğu yana koymaktan kaçınamayacağını sanıyorum. Öteki daha az açık durumlarda, onayını askıda tutmanın, belki de, elindeki kanıtların kendi eğilim ya da çıkarlarına uygun olduğu durumlarda onlarla yetinerek araştırmayı orada kesmenin, bir kimsenin gücü içinde bulunduğunu sanıyorum. Fakat bir kimsenin, onayını kendisine daha az olası görünen yana koyması, bana, bir şeyin aynı anda hem olası olduğunu hem de olmadığını düşünmek kadar olanaksız görünüyor.

16. Onayımızı askıya almak ne zaman kendi elimizdedir. Bilgi de, algı gibi, kendince olmadığına göre, benimsemenin de, bilgi gibi, elimizde olmadığını sanıyorum. Zihnimize, ya dolaysız yoldan ya da us aracılığıyla, iki ide arasında uyuşma göründüğü zaman, n nasıl gözlerimi aydınlıkta kendisine çevirdiğim şeyleri görmeden edemiyorsam, o uyuşmayı algılamaya da ne karşı koyabilirim ne de bundan kaçınabilirim ve tam bir inceleme sonunda en olası gördüğüm şeyden onayımı esirgeyemem. Fakat bir kez uyuşmayı algıladıktan sonra bilgimize engel olamadığımız gibi, bir şeyin bütün ölçülerinin yeterli incelenmesinden sonra açıkça ortaya çıkan olasılığı onaylamamıza da engel olamamamıza karşın, yine de, *araştırmamızı keserek* ve yetilerimizi herhangi bir doğrunun araştırılmasında kullanmayarak hem *bilgiyi* hem de *onaylamayı* engelleyebiliriz. Eğer böyle olmasaydı, bilgisizlik, yanlış, ve doğruluktan ayrılma hiçbir durumda bir kusur olmazdı. Bir kimsenin şu ya da bu yönde karar vermekte, hiçbir eyleminin ya da ilgisinin bu kararı izleyip ona bağlı olmayacağı için bir çıkarının bulunmadığı durumlarda, zihnin, genel kanıya uymasını ya da ilk gelenin düşüncesini kabul etmesini tuhaf bulmamak gerekir. Fakat zihin önermenin kendisiyle ilgili olduğunu düşündüğü zaman, yani onaylama ya da onaylamamanın önemli sonuçlar getireceği ve iyi ya da kötünün doğru yanı seçip seçmemeye bağlı olduğu düşünüldüğü için zihin, olasılığı önemle araştırmaya ve incelemeye giriştiği zaman, işte bu durumda, arada açıkça görünen ayrımlar da varsa, hoşlandığımız yanı seçmenin elimizde olmadığını sanıyorum. Benim düşünceme göre, bu durumda, onaylamayı belirleyecek olan şey olasılığın yükseklik derecesidir ve bir kimse iki ide arasındaki uyuşma ya da uyuşmamayı algıladığı zaman bunun doğru olduğunu bilmekten nasıl kaçınamazsa, olasılığın daha yüksek olduğunu algıla-

dığı bir durumu onaylamaktan ya da onu doğru bulmaktan da öyle kaçınamaz.

Bu böyle olduğuna göre, nasıl, kötülüğün temelinde iyiliğin yanlış ölçülmesi yatıyorsa, yanlışlığın temelinde de olasılığın yanlış ölçülmesi yatıyor demektir.

17. Dördüncü yanlış ölçü, yetke. Olasılığın dikkati çekmek istediğim ve ötekilerin hepsinin toplanmından daha çok insanın kapılmış olduğu, dördüncü ve son yanlış ölçüsü de önceki bölümde sözünü ettiğim şeydir: yani onayımızı ya dostlarımız ya da yandaşlarımız arasında, ya çevremizde ya da ülkemizde ortak olarak kabul edilmiş görüşlere vermemizdir: Görüşlerinin temelinde aynı meslekten olanların, varsayılan dürüstlüğünün ya da bilgisinin ya da sayısının bulunduğu ne çok insan vardır. Sanki dürüst ya da okumuş kimseler yanılmazlarmış ya da doğruluk oy çokluğuyla kararlaştırılırmış gibi; fakat çok kimsenin karar vermesi için bunlar yeterlidir. Eğer dünyadaki ünlüleri, bilginleri ve parti liderlerini yöneten gizli güdüleri görebilseydik, bunlara onayladıkları ve savundukları öğretileri kabul ettiren şeyin salt doğruluk sevgisi olmadığını anlayabilirdik.

18. İnsanlar sanıldığı kadar çok yanlış yapmazlar. Fakat insanların yanlışları ve değişik görüşleri üzerine dünyada koparılan gürültünün büyüklüğüne karşın, insanlığa haksızlık etmemek için şunu söylemem gerekiyor, *yanlışlık yapan ve yanlış görüşte olan insanların sayısı sanıldığı kadar çok değildir.* Bütün insanların doğruyu bulduğuna inanıyor değilim, gerçekte, üzerinde böyle gürültüler koparılan konularla ilgili olarak hiçbir düşünceleri, hiçbir görüşleri yoktur. Herkes eğitimin ya da çıkarın kendisini yönelttiği yana bağlanmıştır ve orada, bir ordunun sıradan askerleri gibi, neyi ve niçin savunduğunu incelemeden ve bilmeden, komutanlarının yönetimi altında, yürekliliğini ve coşkusunu göstermektedir. Böylece insanlar, daha önce inanmadıkları ve yandaşı olmadıkları ve zihinlerinde uçucu bir kavramı bile bulunmayan görüşlerin yayıcısı ve kavgacısı olurlar; öyle ki, dünyadaki olasılıksız ya da yanlış görüşlerin gerçektekinden daha az olduğu söylenemezse de şu kesindir: bunları edimsel olarak benimseyenlerin ve doğru sananların sayısı sanıldığından daha azdır.

BÖLÜM XXI

Bilimlerin Ayrılması

1. Üç tür Bilim. İnsan anlığının kapsamı içine giren şeylerin hepsi, ya *önce*, şeylerin kendileri olarak doğaları, bağıntıları ve etkileme biçimleri; ya, *ikincisi*, istençli bir etmen olarak insanın herhangi bir amaca, özellikle de mutluluğa erişmek için yapması gereken şeyler; ya da, *üçüncüsü*, bunlardan her birinin bilgisini elde etmenin ve bu bilgiyi iletmenin yolları ve araçlarıdır; buna göre bilimin şu üç türe ayrılabileceğini sanıyorum:

2. Birincisi, Fizik. Birincisi, şeylerin kendi öz varlıklarında olduğu biçimiyle, yapılarının, özelliklerinin ve işlemlerinin bilgisidir; bununla yalnızca özdek ve cisimleri değil, cisimler gibi, kendi özdoğaları, yapıları, işlemleri olan tinleri de söylemek istiyorum. Bu, sözcüğün biraz daha genişletilmiş anlamında, benim *fizik* ya da *doğa felsefesi* dediğim şeydir. Bunun amacı, salt kurgusal doğruluktur ve insan anlığı bu yoldan neler sağlayabilirse, bu ister Tanrının kendisi, melekler, tinler, cisimler olsun, isterse sayılar ve kılık vb. gibi onların kipleri olsun, hepsi bu dala girer.

3. İkincisi, Kılgı (practical). İkincisi, kılgı, yani güçlerimizin ve eylemlerimizin, iyi ve yararlıyı elde etmek için iyi kullanılması sanatıdır. Bu başlık altındaki en önemli bölüm ahlâktır (ethics) ve bu da mutluluğa götüren insan eylemlerinin kural ve ölçülerinin ve bunları uygulamanın araçlarının aranmasıdır. Bunun amacı yalnızca kurgu ve doğrunun bilgisi değildir; bu haklı olanın ve buna uygun davranışın ne olduğunu da araştırır.

4. Üçüncüsü, Göstergebilim. Üçüncü kola *göstergebilim* (semiotic) ya da *imlerin öğretisi* denebilir; bunun en önemli bölümünü sözcükler oluşturduğundan buna *mantık* (logic) demek uygundur; bunun amacı, zihnin, şeyleri kavramak ve bilgisini başkalarına iletmek için kullandığı imlerin doğasını incelemektir. Çünkü, zihnin kendi içinde gözlemlediği şeylerden, kendisinden başka hiçbirisi anlıkta var olmadığından, incelediği şeyin imi ya da tasarımı olan bir şeyin anlığa sunulması gerekir: bunlar idelerdir. Bir insanın düşüncelerini oluşturan idelerin alanı başkalarının dolaysız görüşüne açılamayaca-

ğından, ve bunlar çok güvenilir bir depo olmayan bellekten başka bir yerde de saklanamayacağından, düşüncelerimizi kendimiz için saptayabilmek ve bunları birbirimize iletebilmek için yine idelerimizin imleri zorunludur; insanların bulduğu imlerden en uygun olanı, bu yüzden de genellikle kullanılanı *düzenli seslerdir*. Bu yüzden *idelerin* ve *sözcüklerin*, bilginin en önemli araçları olarak incelenmesi, eğer insan bilgisini bütün genişliğiyle incelemek istiyorlarsa, insanların düşünme alanlarının önemli bir bölümünü oluşturur. Belki de bu son bilim türü seçik olarak ve gerektiği biçimde incelenip değerlendirilseydi, bu, şimdiye dek bilinene göre, değişik türden bir mantık ve eleştiri sağlardı.

5. Bu, bilgi nesneleri zerine ilk ayırmadır. Bu bana, anlığımızın nesneleri üzerine yapılan, ilk, en genel ve en doğal ayırma olarak görünüyor. Çünkü bir insanın, üzerinde düşüncelerini kullanabileceği şeyler, ya doğruyu bulmak için *şeylerin* kendilerinin gözlemlenmesi, ya kendi gücü içindeki şeyler, yani amacına erişme yolundaki kendi *eylemleri*, ya da zihnin daha açık bir bilişi sağlamak üzere her iki alanda da kullandığı *imler* ve bunların iyi düzenlenmesidir. Bunların üçü, yani kendiliklerinde bilinebilir olarak *şeyler*, mutlulukla ilgili olarak bize bağlı olan *eylemler* ya da bilgiyle ilgili olarak imlerin doğru kullanılması, birbirine göre tümüyle değişik şeyler olduklarından, bunların, düşünce dünyasının, birbirinden tümüyle ayrı ve seçik üç büyük alanı olduğunu sanıyorum.

EK
STILLINGFLEET İLE TARTIŞMA

Locke, *Deneme*'yi eleştiren yazarlardan dördü dışındakileri yayında yanıtlamadı. İkinci basımda, James Lowde'nin Discourse Concerning the Nature of Man (1694) de, sözde Locke'un ahlak konusundaki görüşleri üzerinde yaptığı eleştiriye yanıt olarak Okuyucuya Mektup'a beş bölüm eklemiştir (bunları sonradan II, xxviii, 11 de bir dipnotuna aldı). *Deneme*' nin ikinci baskısında, Locke, Hollandalı Profesör Jean Barbeyrac'ın, bir yandan uzam idesinin basit ide olduğunu bir yandan da uzamın bölümlerden oluştuğunu kabul etmenin tutarsız olduğu konusundaki eleştirisini II, XV, 9'daki bir dipnotunda yanıtladı. Bu eleştiriler *Deneme*' nin temel konusuyla ilgili olmadığından bu baskıya alınmadı.

1696'da Worchester Piskoposu Edward Stillingfleet Discourse'in Vindication of the Doctrine of the Trinity'sini yayımladı ve bunun son bölümünde *Deneme*' nin ana öğretilerinden kimilerini eleştirdi. Locke buna yanıt olarak bir mektup yayımladı ve tartışma 1699'a dek sürdü. Tartışmanın tümü Stillingfleet'in *Yapıtları* vol. III (1710) ve Locke'in *Yapıtları* vol. I, (4. bas., 1740)'ta bulunabilir* *Deneme*' nin beşinci basımına, uzun dipnotlarıyla, aşağıdaki noktalarla ilgili olarak, tartışmadaki kendi düşüncelerinden bölümler koydu: I, i, 8; I, iv, 8, iv, 8; II, xiii, i, 2; II, xxvii, 29; III, iii, ii; IV, i, 2; IV, iii, 6. Bu dipnotlarından kimileri *Deneme*' nin anlaşılmasına ek gereçler sağladığından, bunlardan yapılan seçmeler aşağıda verilmiştir.

İdeler (I, i, 8) Stillingfleet Locke'un getirdiğini öne sürdüğü "ide-

* Bu ikinci mektuba Locke, Thomas Burnet'in yazdığı ve imzasız olarak yayınladığı Remarks upon an Essay Concerning Human Understanding (1697) adı altında yayımlanan eleştirisi üzerine birkaç küçümseyici tümce eklemiştir.

lerin yeni biçimi"ne karşı çıktığından, Locke bunu şöyle yanıtlıyordu: kendisi, düşünen bir insanın zihnindeki herşeye 'ide' dediğine göre, Stillingfleet idelere değil, olsa olsa bunların yerini tutmak üzere 'ide' sözcüğünü seçmiş olmasına karşı çıkabilirdi. Eğer daha iyisi bulunabilirse değişik bir terim kullanmayı o da isterdi, fakat (III, V, 12'de gösterdiği sebeplerle) 'kavram' (notion) sözcüğünü uygun bulmuyordu ve şu sonuca varıyordu:

"Lordum, idelerin yeni biçimiyle, anlaşılır konuşmanın eski biçimi her zaman aynı olmuş ve öyle de olacaktır. Benim bununla demek istediğim şeyse şudur:

(1) İnsan yalnızca, düşünürken zihninde belirlenmiş olan ve başkalarına bildirebildiği belli nesnelerin imi yaptığı sözcükleri kullanır.

(2) Bundan sonra aynı sözcüğü sürekli olarak, düşünürken zihnindeki aynı dolaysız nesnenin imi olarak kullanır.

(3) Bu sözcükleri, konuştuğu dilin dilbilgisi kurallarına uygun olarak önermeler yapacak biçimde birbirine bağlar.

(4) Bu tümceleri tutarlı bir söylem içinde birleştirir. İnsan, zihninin, sözcüklerinin yerini tutan ya da tutması gereken bu dolaysız nesnelerine, ister ide, ister başka şey, ne isterse desin bir özel dil kuşkusundan ve sınırlılığından, benim değersiz görüşüme göre böyle ve ancak böyle kurtulabilir."

Töz genel idesi (II, ii, 2): Locke şöyle yazıyor: "Buna karşı -yani bilgimizin bütün gereçlerini zihne sağlayan ve öneren şeyin duyum ve düşünüm olduğu düşüncesine karşı- Worcester Piskoposu töz ve idesini şu sözcüklerde kullanıyor: 'eğer töz idesinin temelinde yalın ve açık us varsa, duyum ya da düşünümden gelmeyen bir töz idesi de kabul etmemiz gerekir; böylece bu ideler yoluyla edinmediğimiz bir şeyi de bilebiliriz."

Yazarımız bunu şöyle yanıtlıyor: "Lordumun bu sözcüklerinde bana karşı çıkan bir şey görmüyorum: Çünkü ben hiçbir zaman töz genel idesinin duyum ve düşünümden geldiğini ya da sonunda onlar üzerine kurulmuş olmasına karşın, onun, duyum ve düşünümün bir basit idesi olduğunu söylemedim: çünkü bu ide bir şeyin ya da bir varlığın genel idesinden, ilineklere bir taban bağıntısıyla birlikte yapılmıştır. Çünkü genel ideler, zihne duyum ya da düşünüm yoluyla

gelmezler, bunlar, gösterdiğimi sandığım gibi, anlığın yaratıkları ya da buluşlarıdır; ayrıca zihnin bunları duyum ve düşünümden edindiği idelerle nasıl yaptığını ve bağıntı idelerini de nasıl oluşturduğunu ve bunların duyum ve düşünüm idelerinden nasıl üretilip sonunda nasıl onlarda son bulduğunu da gösterdim."

Konumuz olan bölümde Lordumun düşüncesi şöyle: 'eğer töz genel idesi yalın ve açık us üzerine kurulmuşsa duyum ya da düşünümle gelmeyen bir töz idesini kabul etmemiz gerekir: Bu, saygıyla söylüyorum, geçersiz bir sonuçtur; çünkü geçersiz bir kabule, usla idelerin uyuşmazlığı kabulüne dayanıyor; çünkü bu kabul doğru değilse o zaman nesne genel idesi yalın ve açık us üzerine kurulabilir: yine de bundan, onun son aşamada duyum ve düşünüm üzerine kurulan ve ondan kaynaklanan ideler üzerine kurulmadığı ve bu yüzden de duyum ya da düşünümden geldiğinin söylenemeyeceği sonucu çıkmaz.

Düşüncemi ve bu konuda söylemek istediğimi şöyle açıklayacağım: kirazın bütün duyulur niteliklerinin bütün ideleri zihnime duyumla gelir; algılama, düşünme, uslama, bilme vb. ideleri zihnime düşünümle gelir: zihnim bu nitelik ve eylemlerin ya da güçlerin idelerinin, kendi başlarına varoluşla uyuşmaz olduklarını algılar; ya da Lordumun iyi anlattığı gibi "kiplerin ve ilineklerin bizde gerçek kavramlarının bulunamayacağını görürüz; bunların üzerinde bulunduğu bir taban ya da özneyi de düşünmemiz gerekir", yani bunlar kendiliklerinden varolamazlar. Zihin bunların bir şeye bağlı olma ya da taşınma durumuyla zorunlu bağlantısını böyle algılar; bu, kirazda kırmızı renge, ya da insanda düşünmeye eklenen bir bağıntı idesi olduğundan zihin bir bağlılaşık taban idesi kurar. Çünkü ben hiçbir zaman zihnin bağıntı ideleri kurabileceğini yadsımadım ve kitabın bağıntı bölümünde bunun tersini gösterdim. Fakat bir bağıntı hiç üzerine kurulamayıp bir hiçin bağıntısı olamayacağına ve buradaki taşıyıcı ya da taban zihne açık ve seçik bir ide olarak sunulmadığına göre, bir somut ide olarak elde kalan şeyin tümü, karanlık, seçilmez ve geçici olan ve kip ve ilineklerle taşıma ya da tabanlık bağlantısı bulunan bir nesnenin yada bir şeyin idesidir; bu genel ve belirlenmemiş bir şey idesi de, zihnin soyutlaması yoluyla, duyum ve düşünümün yalın idelerinden türetilmiştir; böylece zihin, duyum ve

düşünümle elde ettiği somut basit idelerden tözün genel ve bağıntılı idesine ulaşır; eğer o gerçek basit ideler olmasaydı bunu elde edemezdi.

Locke, II, xxiii, I'de şöyle sürdürür: "bende iki kusur görüyorsunuz; birincisi, benim 'töz genel idesini, basit ideleri soyutlayarak ve genişleterek değil de birçok basit ideleri bir arada karmaştırarak, yaptığım': öteki, benim sanki, tözün varlığının insanların düşleminden başka bir dayanağı bulunmadığını söylemiş olmam.

Bunlardan birincisi için, pek çok yerde, özellikle de III, iii, 6 ve I, Xi 9'da soyutlama ve genel ideleri incelerken, bunların hepsinin soyutlamayla yapıldığını söylediğimi ansıtmak isterim; bu yüzden de töz idesinin başka bir yoldan yapıldığını söylemek istediğim düşünülmemelidir; bir kalem sürçmesi ya da anlatım dikkatsizliği yüzünden, töz genel idesinden söz etmediğim durumlarda söylediklerimden o anlam çıkarılmış olabilir.

Sizin sözünü ettiğiniz bölümde benim töz genel idesi üzerinde konuşmakta olmadığını, o bölümün "Cisimlerin Karmaşık İdeleri" adından da bellidir.

Bu sözcüklerde töz genel idesinin soyutlama yoluyla yapıldığını yadsıyan ya da onun birçok basit idelerin bir arada karmaştırılmasıyla" yapıldığını öne süren bir yön görmüyorum. Fakat burada, insan, at, altın vb. gibi seçik cisimlerin idelerinden söz ederken bunların basit idelerin belli bileşimlerinden yapıldığını söylüyorum; bu bileşimlerden her biri birçok basit idelerden oluşmakla birlikte bir basit ide gibi görülürler; fakat bunların kiplerden yapılmış olmalarına karşın, bu bileşimin üzerinde varolduğu bir taban düşünme alışkanlığıyla bunlara bir tek cisim adı veririz. Öyle ki o bölümde benim yaptığım şey, meşe, fil, demir vb. gibi seçik cisimlerin idelerinin, kip bileşimlerinden yapılmış olmalarına karşın, bunları nasıl olup da seçik cisim türleri yapan tek ide olarak gördüğümüzün ve bunlara tek ad verdiğimizin bir açıklamasını vermektir.

Fakat benim genel töz kavramının bunlardan tümüyle başka olduğu ve içinde basit ideler bileşiminin bulunmadığı, hemen o bölümü izleyen şu söylediklerimden anlaşılır: "genellikle arı töz idesi, bizde basit ideler üretebilen nitelikler için bilmediğimiz bir taban kabulüdür", ve bu ikisini daha sonra açıkça birbirinden ayırt ediyorum,

özellikle şurada: "demek ki genellikle tözün gizli ve soyut doğası ne olursa olsun, tikel seçik cisimler üzerine bütün idelerimiz, kendi birliklerinin, bütünün varolmasını sağlayan ve bilinmeyen tabanı üzerinde, birlikte varolan birçok basit ide bileşimlerinden başka bir şey değildir."

Eleştirildiğim başka bir nokta da, sanki benim cismin varlığını kuşkulu bulmuş ya da tözle ilgili olarak verdiğim kusurlu ve temelsiz ideyle onu öyle yapmış olmamdır. Buna karşı söylemek istediğim şey, benim bir alışkıya göre kabul ettiğimiz taban üzerine oturttuğum şeyin, cismin varoluşu değil, idesi olduğudur; çünkü orada, cismin varlığından değil yalnızca idesinden söz ediyorum: ve her yerde insanın bir cisim olduğunu bildirip buna dayandığıma göre, cismin varlığını sorguladığım ve kuşkulu bulduğum düşünülemez, çünkü bu kendi varlığımı sorgulamam ve kuşkulu bulmam olur. Ayrıca şunu da söylüyorum, "duyum bizi katı ve yer kaplayan cisimler bulunduğuna, düşünüm de düşünen şeylerin varolduğuna inandırır." Öyle ki, cismin varlığının benim söylediklerimle sarsıldığını sanmıyorum, (şeylerin varlıkları onların bizdeki idelerine bağlı olmadığına göre) benim, bizde onun ancak karanlık ve kusurlu bir idesinin bulunduğunu ve bu idenin de bir taban kabul etmeye alışmış olmamızdan geldiğini söyleyişimle, cismin bizdeki idesi sarsılmış bile olsa, varlığı hiçbir zaman sarsılmaz; gerçekte ben bizde cisim idesi bulunmadığını söylemiş olsaydım da sarsılmazdı. Çünkü bizde idesi bulunmayan birçok şeylerin doğada bir varlığı bulunabilir, bulunduğu da kabul edilmiştir. Örneğin, bizde kendilerinin seçik ideleri bulunmamasına karşın, kuşkusuz ayrı ayrı tinlerin seçik türleri vardır; tinlerin düşüncelerini iletme yollarının bulunduğundan da kuşku duyulamaz, fakat bizde bunun idesi yoktur.

Böylece cismin varlığı, ben bu konuda ne söylemiş olursam olayım, sağlam ve güvenli olduğuna göre, şimdi de onun idesinin böyle olup olmadığına bakalım. Kaygıyla soruyorsunuz: "Cismin varlığı" (isterseniz idesi diyelim) "için söylenebileceklerin tümü gerçekten bu mu, yani bir tabanın bulunduğunu kabul etmeye alışmış olmamız mı, bu alışkanlık doğru bir sebebe dayanmıyor mu? diyorsunuz. Ben bunun neye dayandığını şöyle anlattım: "duyulur niteliklerin basit idelerinin kendi başlarına varolabileceklerini kavrayamıyoruz, bu

yüzden de bunların bir ortak öznede birleştiklerini ve onları o öznenin taşıdığını kabul ediyoruz ve bu taşıyıcıya da 'töz' diyoruz." Bunun doğru bir sebep olduğunu sanıyorum, çünkü bu, aynı sayfada sizin de bir taban kabulünü dayandırdığınız şeyin aynıdır; şurada bile: "kiplerle ilineklerin kendiliklerinden varolabilmelerinin kavrayışımızla uyuşmaması." Öyle ki burada sizinle uyuşma mutluluğuna erişiyorum ve sizin de onayınızla vardığım sonuç, bizdeki genel töz idesinin, yani kip ya da ilineklerin tabanının, "bizim, kiplerle ilineklerin kendi başlarına varolabilmelerini kavrayamayışımıza" dayandığıdır.

Soyut İdeler (III, iii, 11). Stillingfleet, Locke'un, şeylerin özlerinin soyut idelerinin zihnin ürünü olması gerektiği görüşüne karşı çıkıyor, çünkü ona göre aynı türden olan bütün şeylerde, onları aynı türden yapan ortak bir şeyin bulunması gerekir; "eğer türler arasındaki ayrım gerçekse, onların hepsini bir türden yapan şeyin de, *adsal değil, gerçek* olması gerekir. Locke'un yanıtı:

"Bu 'adsal öz' adına bir karşı çıkma olabilir; fakat benim anlayabildiğime göre onun gösterdiği şeye olamaz. Şeylerin, özelliklerinin kendisinden kaynaklandığı, bir içsel yapısı vardır. Siz ve ben bunda uyuşuyoruz ve buna gerçek öz diyoruz. Yine kimi karmaşık ideler ya da o özelliklerin insanların zihinlerindeki bileşimleri de vardır ki, insanlar bunlara özgül adlar, yani şeylerin cins ya da türlerinin adlarını verirler. Buna da karşı çıkmadığınızı sanıyorum. Bu karmaşık ideler için daha iyi bir ad bulunmadığından, bunlara adsal özler dedim; bunun uygun olup olmadığını tartışmayacağım. Fakat birisi daha iyi bir ad bulmak için yardım etmek isterse hemen kabul ederim; ancak o zamana dek düşüncemi böyle anlatacağım. Şimdi, beden, yaşam ve uslama gücü, sizin de kabul edeceğinizi sandığım gibi, bir insanın gerçek özü olmadığına göre: bunların kendilerinde bulundukları şeyi 'maymun' denilen türden değil de 'insan' denilen türden yapmaya yetmediklerini, çünkü bu türler arasındaki ayrımın gerçek olduğunu mu söyleyeceksiniz? Eğer bu, bir şeyi, bir türden değil de başka bir türden yapmaya yetecek kadar gerçek değilse, *ussal hayvan* olmanın bir insanı bir attan ayırt etmeye nasıl yeteceğini bilemiyorum; çünkü bu, 'insan' adıyla gösterilen türün gerçek değil adsal özüdür. Yine de herkesin, bunun, bununla öteki türler arasında ger-

çek bir ayrım yapmaya yetecek kadar gerçek olduğunu kabul edeceğini sanıyorum. Eğer şeyleri bu türden değil de başka türden yapma işini (bu, gösterdiğim gibi şeyleri değişik özgül adlar altında sıralamaktan başka bir şey değildir) bizim sözünü ettiğimiz gerçek özlerden, yani şeylerin gerçek ve bilinemeyen yapılarından, başka hiçbir şey yapamazsa; şeyleri bizde seçik kavramları bulunmayan bu ayrımlara göre ayırt etmedikçe, gerçekten değişik türden şeyleri ve bunlar için değişik adları elde edinceye dek pek çok beklememiz gerekeceğinden korkarım. Çünkü, herkesin bir türden değil de öteki türden olduğunu iyi bildiği bir tavşanla bir domuzun içsel yapılarındaki gerçek ayrımın ne olduğunu sorsaydım bana kolayca bir yanıt verilebileceğini sanmıyorum ve hiç kimse bunlardan her birinin türlerinin gerçekten başka olduğu üzerinde kuşkuya düşmez. Sonra da şunu söylüyorsunuz:

"Bu ayrım, insanların, zihinlerinde kendince birleştirerek kipler yaptıkları, cisimlerin karmaşık idelerine bağlı değildir."

Bunu nasıl yanıtlayacağımı bilemediğimi söylemek zorundayım, çünkü insanların, zihinlerinde kendince birleştirerek kipler yaptıkları, cisimlerin bu karmaşık idelerinin ne olduklarını bilmiyorum; fakat aşağıdaki sözlerden burada bir yanlış anlama bulunduğunu düşünme eğilimindeyim:

"Çünkü insanlar idelerin birleştirilmesinde, cisme ilişkin olanı dışarıda bırakma ya da ilişkin olmayanı içeri alma yoluyla istedikleri yanlışı yapsınlar ve ideleri ne olursa olsun, bir insanın, bir atın, bir ağacın gerçek özü neyse odur."

Sözünü ettiğim yanlışlığın, burada, şeylerin gerçek özlerine göre ayırt edildiklerinin kabul edilmesinden geldiğini sanıyorum; oysa onlardan söz etme biçimine göre onların adsal özlerine göre ayırt edilmiş oldukları ve öyle kabul edildiği açıktır. Çünkü "bir insanın, bir atın, bir ağacın gerçek özü" dediğimiz zaman, eğer, 'adam', 'at', 'ağaç' adlarının imlemleri yoluyla belirlenmiş olan türlerin bulunduğunu değilse, başka neyi anlatmak istemiş olabilirsiniz? Ve eğer özgül adlardan her birinin imlemi, o adın yerini tuttuğu karmaşık ide değilse, başka nedir? İşte bu karmaşık ide adsal özdür, başka bir şey değil. Öyle ki, 'insan'ın, burada sizin yaptığınız gibi, hepsi de bu özgül adın yerini tuttuğu bir karmaşık ide içinde uyuşan bireylerin bir

cins ya da türünün yerini tuttuğunu kabul edince, sizin kullandığınız biçimiyle, 'insan' özgül adı içine girebilecek bireylerin gerçek özlerinin aynı olacağı açıktır; başkaları aynı karmaşık ideye ne eklerse eklesin ya da ondan ne çıkarırsa çıkarsın, bu böyledir; çünkü bu değişmemiş karmaşık idenin, yani bu özelliklerin, kendisinden kaynaklandığı gerçek özün zorunlu olarak aynı olduğu sonucuna varılması gerekir.

Çünkü sizin de 'insan' adını burada kullanırken, bu türün zihninizde bulunan karmaşık idesinin yerine kullandığınızın açık olduğunu kabul ediyorum. Öyle ki, onu karmaşık idenin yerine kor ya da ona onun yerini tuttururken ve gerçek özün tam eskisi ya da eskisinin tam benzeri olduğunu söylerken, onun yerini tuttuğu idenin değişmez biçimde aynı kaldığını siz de kabul ediyorsunuz. Çünkü 'insan' sözcüğünün imlemini, sizin verdiğiniz anlamda içerdiği bireylerin aynısını içermeyecek, yani sizin 'insan' sözcüğünün imlemi içinde gördüğünüz kimilerini dışarıda bırakıp "insan" adına uygun görmediklerinizi içeri alacak biçimde değiştirirsem, sizin, bu iki anlamda insanın gerçek özünün aynı olduğunu söyleyeceğinizi sanmıyorum: fakat siz "insanlar idelerin birleştirilmesinde, cisme ilişkin olanı dışarda bırakarak ya da ilişkin olmayanı içeri sokarak, istedikleri yanlışı yapsınlar, ve ideleri de ne olursa olsun, bu idelere verilmiş olan adların içerdiği bireylerin gerçek özü aynı kalır" derken, öyle söylüyor gibi görünüyorsunuz; çünkü söylemek istediğinizin ancak böyle anlatılabileceğini sanıyorum. Çünkü siz onu 'insan' adıyla, ya da başka herhangi bir özgül adla anlattığınıza göre, bana öyle geliyor ki, aynı adın aynı anda, aynı idenin yerini hem tuttuğunu hem de tutmadığını kabul etmiş oluyorsunuz.

Örneğin, sizin 'insan' adını verdiğiniz ideniz bir ussal hayvan olsun; başka birinin idesi, belli kılıktaki ussal hayvan olsun; bir üçüncü kişinin idesi ussallığı dışarda bırakarak şu boyut ve kılıkta bir hayvan olsun; bir dördüncünün ki şu kılıkta bedeni, ve uslama gücüyle özdek-dışı tözü bulunan bir hayvan olsun; bir beşinci de özdek-dışı tözü idesinin dışında bırakmış olsun: sizin gibi herkesin de kendi idesine insan adını vereceği açıktır; ancak bütün bu seçik karmaşık idelerin yerini tutacak olan insanın aynı içsel yapıyı yani aynı gerçek özü taşıdığının kabul edilemeyeceği de açıktır. Gerçekte, bir adı olan

her seçik soyut ide, gerçek özü (hiçbirininkini bilemeyiz) ne olursa olsun, bir gerçek seçik tür oluşturur.

Bu yüzden sizin bundan hemen sonra söylediğiniz "adsal öz istediğince değişsin, gerçek öz ya da değişik türlerin doğası, bu yüzden hiç değişmez" görüşünü kabul ediyorum; yani bizim düşünce ve idelerimiz varolan şeylerin gerçek yapılarını değiştirmez; bundan daha doğru bir şey yoktur. Fakat ona kattığımız idelerin değişmesinin, adlarının imlemlerini değiştirebileceği ve değiştirdiği, böylece bu adlar aracılığıyla o şeyleri içinde sıralayıp öbeklediğimiz türleri değiştireceği de doğrudur.

"Ve bu gerçek özler değişemez, yani içsel yapı değişemez." İçsel yapıları değişmeyen şeyler nedir? Bu, Tanrı dışında, varolan herhangi bir şey olamaz; çünkü kendilerini yapan el bunları bir saatin iç yapısında olduğu kadar kolayca değiştirebilir. Öyleyse değişemez olan nedir? Bir türün içsel yapısı ya da gerçek özü: açık dille, aynı özgül ad, örneğin insan, at ya da ağaç, altında birçok bireylerin öbeklendiği aynı soyut ve karmaşık ideye verildiği ya da onun imi yapıldığı zaman, bu değişmez karmaşık idenin ya da adsal özün kendisinden kaynaklandığı gerçek yapının aynı olmaması olanaksızdır; yani başka deyimle, aynı özelilikleri bulduğumuz yerde, bu özelliklerin kendisinden kaynaklandığı aynı gerçek içsel yapının bulunduğu sonucunu çıkarmaya hakkımız var.

Fakat siz gerçek özlerin, onları Tanrı yaptığına göre, değişmez olduğunu şöyle kanıtlıyorsunuz:

"Çünkü bireylerde tikel ilinekler yüzünden ne gibi değişmeler olursa olsun insanların, atların ve ağaçların özleri hep aynı kalır; çünkü bunlar insanların idelerine değil, birçok varlık türleri yaratmış olan Tanrının istencine bağlıdır."

Doğrudur, varolan tikel şeylerin gerçek yapıları ya da özleri insanların idelerine bağlı olmayıp Yaratıcının istencine bağlıdır; fakat bunların türler olarak şöyle şöyle adlar altında öbeklendirilmesi insanların idelerine ve yalnızca buna bağlıdır.

Bilginin Tanımı (IV, i, 2). Stillingfleet Locke'un bilgi tanımına, bunun, Hıristiyan inanı için tehlikeli sonuçlar doğurabilecek yeni bir kesinlik tanımı getirdiğini söyleyerek karşı çıkıyordu. Locke buna karşı (a) bir önermenin tehlikeli sonuçlar verdiğini göstermenin

(gösterilebilse bile) o önermeyi çürütemeyeceği yanıtını veriyordu. Hume'un başka bir konuyla ilgili olarak daha sonra gösterdiği gibi (inquiry Concerning Human Understanding 75), bir felsefe öğretisi, ancak onun yanlışlığını gösteren kanıtlarla çürütülebilir, doğruluğunun hoşa gitmemesiyle çürütülemez. (b) Kendisi yeni bir şey yapmışsa, bu, bilginin yeni bir *tanımını* vermek olmuştur. Daha önce varolmayan yeni bir şey bulmuş değildir.

"İnsanların zihinlerinin, istemek, inanmak, bilmek vb. gibi birçok eylemleri vardır ki, insanlar bunları gerçekleştirdiklerinin bilincindedirler ve bunların özel duyuları yoluyla bunları birbirinden ayırt edebilirler; böyle olmasaydı, ne zaman istediklerini, ne zaman inandıklarını bir şeyi ne zaman bildiklerini söyleyemezlerdi. Fakat bunların, onlardan söz edenlerin karıştırmayacakları kadar birbirinden başka olmalarına karşın; yine de benim rastladığım herhangi birisi, yazılarında, bilme ediminin kesin olarak ne olduğunu özel olarak belirtmemiştir.

İnsan Anlığı Üzerine Deneme'nin konusu, beni doğal olarak, kendi zihnimin eylemleri üzerine bu düşünceye götürdü; burada eğer yeni bir şey yaptımsa, bu, başkalarına, bilmek dedikleri eylemi gerçekleştirirken zihinlerinin yaptığı şeyin ne olduğunu, daha önce yapılmış olanlara göre daha özel biçimde betimlemek oldu: ve eğer incelendikten sonra benim, zihinlerinin yaptığı eylemin her yönüyle doğru bir açıklamasını verdiğimi görürlerse, onların kendi içlerinde buldukları ve duyumsadıkları şeye karşı çıkmanın boşuna olacağını sanıyorum. Eğer onlara, zihinleri bilme edimini gerçekleştirirken kendilerinde neyi bulup duyumladıklarını doğru ve sağın biçimde söyleyememişsem, söylediğim şeylerin hepsi boşa gidecektir; insanlar kendi duyularının tersine inandırılamazlar. Bilgi onların zihinlerinin bir içsel algısıdır ve onlar onun üzerinde düşünürken, onun benim söylediğim şey olmadığını görürlerse, benim temelsiz görüşlerimi dinleyen olmayacak ve onlar da herkesin karşı çıkması yüzünden yitip gideceklerdir; onu dünyanın dışına atmak için kimsenin sıkıntıya girmesi gerekmez. Yeni inandırma yöntemleri bulmak ya da başlatmak ya da onları kabul ettirmek, onu gerçekte olduğundan başka yere koyan için çok zordur: böyle yeni ve herkes için açıkça anlamsız bir tasarıyla birisinin yanılgıya düşürülme tehlikesi de çok azdır.

Bir kimsenin yeni bir görme yöntemi başlatması ve bu yoldan insanları gördükleri şeyi görmediklerine inandırması olanağı var mıdır? Herhangi birinin, insanların gözlerinin önüne bir sis perdesi gereceğinden, böylece insanların, görürlerken gördüklerini bilemeyecekleri için yollarından sapacaklarından korkulur mu?

Benim kendimde gördüğüm ve başkalarında anladığıma göre, bilgi, zihnin düşündüğü sıradaki, benim ideler dediğim dolaysız nesnelerinin uyuşma ya da uyuşmamalarının algılanmasıdır: fakat bunun başkalarında da böyle olup olmadığını, onların kendilerinin, kendi deneylerinden, zihinlerinin bilirken yaptığı eylem üzerinde düşünerek bilmeleri gerekir; çünkü ben bunu değiştiremem, kendileri de öyledir sanıyorum. Fakat zihinlerinin düşünme sırasındaki dolaysız nesnelerine ide deyip demenek tümüyle kendi seçimlerine kalmıştır. Bu adı sevmezlerse onlara kavram ya da ne isterlerse diyebilirler; bunu karanlık ve bulanıklıktan kaçınacak biçimde kullanmak koşuluyla, bunun önemi yoktur. Bu adlar her zaman aynı ve bilinen anlamda kullanıldıkları zaman, herkes kendi terimlerinden hoşlanmakta serbesttir; terimlerde ne doğru ne yanlış, ne de bilgi vardır; gerçi bunları neyseler o, yani idelerimizin kendince imleri olarak değil de bir şey olarak alanlar, sanki şu ya da bu sesi kullanmak büyük önem taşırmış gibi, bunu büyük bir olay yaparlar. Benim terimlerle ilgili olarak bildiğim ya da düşünebildiğim şeyin tümü, imlemleri kullanıldıkları anlamda en iyi bilinip, bulanıklığa en az elverişli olanların her zaman en iyi terimler olduğudur.

Lordum, düşünen zihnin dolaysız nesneleri için, daha iyi bir ad önermeden, benim yeni 'ideler' terimini kullanmamı yanlış buldunuz. Benim bilgi tanımımı da, daha iyisini vermeden, yanlış bulmayı uygun gördünüz. Çünkü güvenmeyle ilgili bütün gürültü benim bilgi tanımım üzerine çıkmıştır. Çünkü benim için, bilmekle güvenli olmak aynı şeydir. Bildiğim şeye güven duyarım; güven duyduğum şey bildiğim şeydir. Bilgi derecesine erişen şeye güvenme derim; güvenmeye erişmeyen şeye bilgi denebileceğini sanmıyorum; bunu, kitabımın, alıntı yaptığınız iv. bölüm 18'de görebilirsiniz.

Benim bilgi tanımım şöyledir: "bana göre bilgi, idelerimiz arasındaki bağlantının ve uyuşma ya da uyuşmamayla karşıtlığın algılanmasıdır. Bu tanımdan hoşlanmıyor ve "Hıristiyan inanının savunmaya

çalıştığım bölümü için tehlikeli sonuçlar doğuracağından" korkuyorsunuz. Bunun kolay bir ilacı var: bilginin daha iyi bir tanımını verip benim tanımımı bir yana attırırsınız ve tehlike kalmaz.

Madde ve düşünce (IV, iii, 6) Stillingfleet, Locke'un "salt maddenin düşünüp düşünemeyeceğini belki de hiç bilemeyeceğiz" deyişine karşı çıkıyor; ona göre, eğer bu doğru olsaydı bizde tinsel bir töz bulunduğunu bilemezdik. Locke şöyle yanıtlıyor:

Benim ilkelerimle "bizde tinsel bir töz bulunduğu kanıtlanamaz" diyorsunuz. Bunun benim ilkelerimle kanıtlanabileceğini ve bu kanıtlamayı da yaptığımı sanıyorum; kitabımdaki kanıtlama şöyle: Önce kendimizde düşünmenin deneyini gerçekleştiriyoruz. Bu düşünce eyleminin ya da kipinin idesi kendiliğinden-varoluş idesiyle bağdaşmaz, bu yüzden bunun, doğasına bağlı bir taban ya da özneyle zorunlu bağlantısı vardır; bu taban idesi töz dediğimiz şeydir; böylece bizim deneyimizde gerçekleşen düşüncede bizdeki bir düşünen tözün kanıtını buluyoruz ve buna, benim anlamımda, tin diyoruz. Buna karşı siz diyebilirsiniz ki, benim, Tanrının isterse maddeye düşünme yetisi vermesinin olabilirliği üzerine söylediklerimden bizde bir tinsel töz bulunduğu kanıtlanmış olmaz, çünkü bu kabule göre, bizde düşünen şeyin özdeksel bir töz olması olanağı vardır. Bunu kabul ediyorum, fakat buna, töz idesi her yerde aynı olduğuna göre, düşünme değişimlerinin ya da düşünce gücünün onunla birleşmesiyle, bunun öteki değişimlerinin neler olabileceğini ve onda katılık değişimlerinin bulunup bulunmadığını düşünmeye gerek kalmadan, bir tinin ortaya çıkacağını ekleyiniz. Öte yandan kendisinde katılık ya da değişimler bulunan töz, düşüncenin değişimlerini de ister taşısın ister taşımasın, özdektir. Bu durumda, eğer siz tinsel derken özdek-dışı bir töz düşünüyorsanız, ben bizde düşünen özdek-dışı bir töz bulunduğunu kanıtlamadığımı ve benim ilkelerimle bunun kanıtlanamayacağını (çünkü sizin tanıtlı kanıtlama düşündüğünüzü sanıyorum) kabul ediyorum. Buna karşı, ben, bir düşünen madde dizgesi konusunda (Tanrının özdek-dışı olduğunu tanıtlamak üzere) söylediklerimin bizdeki düşünen tözün özdek-dışı olduğunu en yüksek olasılık derecesiyle kanıtladığı kanısındayım. Fakat siz olasılığı yeterli bulmuyorsunuz ve benim, bizdeki düşünen seyin özdek-dışı olduğu üzerine ilkelerimin tanıtlamadan yoksunluğunu ileri sü-

rerek, bunun felsefe ilkeleriyle tanıtlanabileceğini düşünür gibi görünüyorsunuz. Sizden ya da başkasından gelecek böyle bir tanıtlamayı sevinçle kabul ederdim. Çünkü, göstermiş olduğum gibi, ahlakın ve dinin yüksek amaçları o olmadan da yeterince sağlamsa da, yine o, doğası ve felsefesi yönünden bilgimizde büyük bir ilerleme sağlardı.

Fakat ayrıca, bizim maddenin nasıl düşüneceğini kavrayamayacağımız da ileri sürülüyor. Fakat bundan Tanrının özdeğe düşünme yetisi veremeyeceği sonucunu çıkarmak, insan anlığı dar bir alanla sınırlı olduğuna göre Tanrının tüm-gücü de öyle olmalı demektir, oysa bu, Tanrının sonsuz gücünü bizim yeteneklerimizin boyutlarına indirmek olur. Eğer Tanrı maddenin kimi bölünlerine, insanların özdeğin genel özüne göre açıklayabildiklerinin dışında bir güç veremezse, eğer böyle nitelik ve özellikler, maddenin özünü yıkmak ve bizim kavrayışımıza göre onun üstünde kalan ve bu özün doğal sonucu olarak kavrayamadığımız özsel özelliklerini değiştirmek zorundaysa: özdeğin özünün yıkılmış olduğu ve onun özsel özelliklerinin bizim bu dizgemizin duyulur bölümleri içinde değiştiği açıktır. Çünkü, bütün gezegenlerin çok uzaktaki merkezler çevresinde döndükleri görülür; ve birisinin bana, bunlardan herbirini özdeğin salt özüyle ya da genel olarak maddenin özüne bağlı olan doğal güçlerle, bu öze kavrayamayacağımız hiçbir şey eklemeden açıklayabilmesini ya da anlaşılır kılabilmesini isterdim; çünkü bu durumda söylenecek şeylerin tümü, özdeğin eğri bir çizgi üzerinde yürüdüğü ve maddenin maddeyi çektiğidir; bunların ikisinden birinin bu örnekte genellikle maddenin özüne eklenmesinin gerekmesine karşın, bunlardan birini maddenin ya da genel olarak cismin, özünden üretmek bizim gücümüzün üstündedir. Tüm-güçlü yaratıcı dünyayı yaratırken bize danışmadı ve kullandığı yolların da, bizim anlayışımızı aştıkları için yetkinlikleri azalmaz. Tüm-güçlünün maddenin herhangi bir bölümüne verdiği düşünme ve kendiliğinden davranma gücü konusu içinde kalırsak: buna karşı söylenecek şey, maddenin nasıl düşünebileceğini kavrayamadığımdır. Bundan ne çıkar? Öyleyse Tanrı maddeye düşünce gücü veremez. Bunu iyi bir kanıtlama sayarak başka durumlara uygulayalım. Maddenin maddeyi uzaktan nasıl çektiğini kavrayamıyorsunuz, 1.000.000 mil öteden çekişi hiç kavrayamazsınız;

öyleyse Tanrı özdeğe böyle bir güç veremez. Maddenin nasıl duyduğunu ve kendiliğinden nasıl devindiğini ya da bir özdek-dışı varlığa devim verdiğini ya da onda devim aldığını kavrayamıyorsunuz; öyleyse Tanrı maddeye böyle güçler veremez: bu gerçekte yer çekimini ve gezegenlerin güneş çevresinde dönüşünü yadsımaktır; hayvanları duyusuz ve kendiliğinden devinmeyen makineler yapmak, insanlarda da duyu ya da istençli devimi kabul etmemektir.

Bu kuralı bir derece daha ileri götürelim. Yer kaplayan bir katı cismin nasıl düşünebileceğini kavrayamıyorsunuz; demek ki Tanrı onu düşündüremez. Kendi ruhunuzun ya da herhangi bir tözün nasıl düşündüğünü kavrayabiliyor musunuz? Gerçekte siz kendi düşündüğünüzü görüyorsunuz, ben de öyle; fakat benim öğrenmek istediğim düşünme eyleminin nasıl başarıldığıdır; bunun kavrayışım dışında olduğunu kabul ediyorum ve bunu kavrayabilen birisinin onu bana açıklamasını isterdim. Tanrının bana bu yetiyi verdiğini görüyorum; onun bu konudaki, her an deneyini geçirmeme karşın gerçekleşme yolunu kavrayamadığım gücüne inanmak zorunda olduğuma göre, buna benzer başka konularda, aynı sebeple, yani gerçekleşme yolunu bilemediğim için, onun gücünü yadsımak saygısız bir saçmalık olmaz mı?

Tüm-güçlülüğün bir cismi aynı zamanda hem katı hem de katı değil yapamayacağını, ona saygımızı yitirmeden söyleyebileceğimizi sanıyorum; fakat bir katı nesnede, katılık ve yer kaplamayla doğal ya da açıkça zorunlu bağlantısı olmayan nitelik, yetkinlik ve güçlerin bulunamayacağı konusunda kesin düşünmek (daha dün doğan ve bir şey bilmeyen) bizler için aşırılık olur. Tanrı, şeyleri, bizim kavrayamacağımız bağlantılarla birleştiremezse, bizim, maddenin kendisinin varlığını ve tutarlılığını bile yadsımamız gerekir; çünkü onun da belli bir oylumu olan her parçacığının bölümleri bizim kavrayamadığımız yollardan birbirine bağlanmıştır. Öyle ki, maddenin düşünmesinin karşısına bizim bilgisizliğimizin ve dar kavrayışımızın çıkardığı güçlükler, Tanrı onu böyle uygun gördüğü zaman onun yoluna dikilemez; ve bu güçlükler, Tanrının, yapısını kendi düzenlediği maddenin bir bölümüne düşünme yetisi verebileceği varsayımına karşı, bu varsayımda bir çelişki bulunmadığı sürece, hiçbir şey kanıtlayamaz.

Bana göre duyumun düşünce kapsamı içinde bulunmasına karşın, yukarıda düşünmeden ayrı olarak hayvanlardaki duyulardan söz ettim, çünkü anımsadığıma göre, siz hayvanlarda duyumdan söz ediyorsunuz. Fakat burada şunu belirtmek istiyorum; eğer hayvanlarda duyum bulunduğunu kabul ederseniz, bundan, ya Tanrının özdeğin kimi bölümlerine bir algılama ve düşünme gücü verebileceği ve verdiği, ya da bütün hayvanların da, insanlar gibi, özdek-dışı, bu yüzden de size göre ölümsüz, ruhlarının bulunduğu sonucu çıkar: Sineklerde ve sakırgalarda da, insanlarda olduğu gibi, ölümsüz ruhlar bulunduğunu söylemekse, belki de bir varsayım hatırı için çok şey kabul etme görünümü verecektir.

KAYNAKÇA

1. BAŞLICA YAPITLARI

Essay on the Law of Nature (1633) (Latince metin, çevirisiyle, yay., W. von Leyden, Oxford, 1954)

A Letter Concerning Toleration (1689)

A Second Letter Concerning Toleration (1690)

Two Treatises of Government (1690) (Yay., P. Laslett, Cambridge, 1960)

An Essay Concerning Human Understanding (1690) (2. bas. 1694; 3., 1695; 4., 1700; 5., 1706) (Yay., J. W. Yolton, Dent, 1961)

A Third Letter for Toleration (1692)

Some Considerations of the Consequences of the Lowering of Interest and the Raising of the value of Money (1692)

Some Thoughts Concerning Education (1693)

*İngiltere'de gümüş para basımı'*nı teşvik için yazılmış bir broşürdeki kısa gözlemler (1695)

The Reasonableness of Christianity (1695)

A Vindication of the Reasonableness of Christianity (1695)

A Letter to the Right Rev. Edward Lord Bishop of Worchester, concerning some Passages relating to Mr. Locke's Essay of Human Understanding (1697). (1697 ve 1699 da başka mektuplar)

Paraphrases of the Epistles of St. Paul (1705-7)

Posthumous Works of Mr. John Locke (1706), *An Examination of P. Malbranche'pont God*'u da içerir.

Works of John Locke (1714) (2. bas. 1722; 3., 1727 ve 4., 1740)

The Correspondance of John Locke and Edward Clarke (yay., Benjamin Radd, Oxford, 1927)

2. YAŞAM ÖYKÜSÜ VE ELEŞTİRİ

Aaron, R. I., *John Locke* (Oxford, 2. bas. 1955).
Cranston, M., *John Locke* (Longmans, 1957)
Gibson, J., *Locke's Theory of Knowledge* (Cambridge, 1971)
James, D. G., *The Life of Reason, Hobbes, Locke and Belingbroke* (Longmans, 1949)
Polin, R., *La Politique Morale de John Locke* (Presses Universitaires de France, 1960)
Webb, T. K., *The Intellectualism of Locke* (McGee, 1857)
Yolton, J. W., *John Locke and the Way of Ideas* (Oxford, 1956)

Daha tam bir kaynakça için, bkz: Aaron ve Yelton (A.g.y.)

KRONOLOJİK ÇİZELGE

1632	29 Ağustos'ta John Locke doğdu.
1658	M. A. Oxford
1660	Christ Church Yunanca Okutmanı
1662	Christ Church Retorik Okutmanı
1663	Robert Boyle'la tanışma
1665	Brandeburg Elector'unun Diplomatik Sekreteri
1667	Lord Ashley'in (sonradan Earle of Shaftesbury) doktor ve siyasal danışmanı olarak Londra'ya gidiş
1668	Royal Society üyesi
1669	Carolina Hükümetinin Kuruluş Tasarısı
1672	Presentation of Benefices Sekreteri
1673-5	Council of Trade and Plantations Sekreteri
16795-9	Sağlığının bozulması, Fransa'ya gidiş
1679-82	Oxford'a dönüş
1683	Hollanda'ya kaçış
1685	Monmouth ayaklanmasına yardımla suçlanma
1689	Princess of Orange'le birlikte İngiltere'ye dönüş
1690	*Letter Concerning Toleration, Two Treatises of Civil Government, Essay on Human Understanding*'in yayımlanması
1691	Sir Francis ve Lady Masham'le Oates'a sürekli yerleşme
1692	*Lowering of Intrest and the Raising of the Value of Money*
1693	*Some Thoughts Concerning Education*
1694	*Deneme*'nin 2. basım
1695	*The Reasonableness of Christianity*
1696	Comissioner of Trade olarak atanması
1696-9	Stillingfleet'le tartışma
1698	Yeni diplomatik görev kabul etmeyişi
1700	Board of Trade'den çekilişi
1704	28 Ekim'de ölümü

Öteki yayımlar için Kaynakça'ya bakınız.

İlk baskısı 1690 yılında yapılan
İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme
yüzyıllar boyunca Batı felsefesinin
başyapıtlarından biri olma
niteliğini korumuştur.
Bilgilerin kaynağının deneyde
ve duyumlarda olduğunu,
ruhun da bunlara dayanarak
düşünceyi geliştirdiğini ileri süren
Locke'un felsefesi Descartes'ın
doğuştan idelerini reddeden
duyumcu bir maddeciliktir.

Yayımlandığı günden bu yana
ateşli tartışmalara neden olan
bu temel kitabı değerli felsefecimiz
Vehbi Hacıkadiroğlu'nun
özenli çevirisiyle sunuyoruz.

ISBN 975-7942-46-4
9 789757 942467